İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI: KORUMAYA BÖLGE ÖLÇEĞİNDE YAKLAŞMAK

DOKTORA TEZİ

Nevin Esin TEKİN BELLİBAŞ

Mimarlık Anabilim Dalı

Restorasyon Programı

ŞUBAT 2022

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI: KORUMAYA BÖLGE ÖLÇEĞİNDE YAKLAŞMAK

DOKTORA TEZİ

Nevin Esin TEKİN BELLİBAŞ

(502132201)

Mimarlık Anabilim Dalı

Restorasyon Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TANYELİ

ŞUBAT 2022

İTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 502132201 numaralı Doktora Öğrencisi Nevin Esin TEKİN BELLİBAŞ, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI: KORUMAYA BÖLGE ÖLÇEĞİNDE YAKLAŞMAK" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı :	**Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TANYELİ** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
Jüri Üyeleri :	**Prof. Dr. Yegân Kâhya SAYAR** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ Orta Doğu Teknik Üniversitesi	.....
	Prof. Dr. Zeynep KUBAN TOKGÖZ İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Prof. Dr. İclal DİNÇER Yıldız Teknik Üniversitesi	.....

Teslim Tarihi : 27 Aralık 2021
Savunma Tarihi : 07 Şubat 2022

ÖNSÖZ

Mimarlık öğrenciliğimin ilk yıllarından beri içinde, çevresinde büyük keyif alarak çalıştığım arkeolojik alanların bana öğrettikleri, anlattıkları sayesinde yöneldiğim bu çalışma ile koruma alanına katkıda bulunmak benim adıma çok gurur verici. Bunu gerçekleştirebilmek ise, en azından kendi adıma, bütün bu süreçte çevremdeki kolektif destek sayesinde mümkün olabildi.

Bu çalışmaya başlamak konusunda en başından beri beni cesaretlendiren, ilk öğrencisi olduğum zamandan beri ufkumu açan sevgili, kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TANYELİ'ye ne kadar teşekkür etsem az. Sadece akademik katkıları ile değil, açık fikirli yaklaşımıyla, gösterdiği güven ve inançla, bu sürecin kaçınılmaz psikolojik zorlukları karşısında hep yanımda olmasıyla da bu yorucu çalışmayı gururlu, keyifli, huzurlu anılarla donatmayı mümkün kıldı.

Tez izleme komitesi üyelerim, Prof. Dr. Yegân KAHYA SAYAR'a ve Doç Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ'e de ayrıca kıymetli katkıları için teşekkür ederim. Yönlendirmeleri, heyecan verici katkıları sayesine her seferinde tez izleme toplantılarından büyük bir hevesle çıktım. Savunma jürisi üyelerim Prof. Dr. Zeynep KUBAN TOKGÖZ ve Prof. Dr. İclâl DİNÇER'e de, bu son aşamada yer alan katkıları ve bu çalışmanın sonrasına dair önerileri için teşekkür ederim. Böylesine kıymetli bir jüri karşısında tezimi savunmak ayrıca gurur vericiydi.

Çalışmanın ilk kıvılcımları Limyra Kazısı'nın koruma sorunlarını değerlendirirken ortaya çıktı, bu vesileyle Limyra'nın kapılarını bize açan Prof. Dr. Zeynep KUBAN TOKGÖZ'e bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca alan çalışmalarının bir kısmında bizi ağırlayan Limyra Kazısı ekibine ve Dr. Martin SEYER'e de teşekkür ederim.

Çalışmaya bilgi ve belgelerle katkı veren, fikirlerini paylaşan uzmanlara ve kurumlara, arkeolojik varlıkların koruma sorunlarına dair deneyimlerini ve hazırlama aşamasında oldukları envanter haritasını paylaşan Muğla KVKBK Müdürlüğü ve uzmanlarına, Antalya KVKBK'dan Arkeolog Fatih ÖZDEL'e, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Dünya Miras Alanları Şubesi'nden Dr. Şule KILIÇ'a ayırdıkları zaman ve paylaştıkları değerli bilgiler için teşekkür ederim. Aziz Nikolaos Yolu ile ilgili paylaştığı bilgiler ve gönderdiği harita için Altuğ ŞENEL'e teşekkür ederim.

İlk mimarlık stajımla birlikte, korumaya dair bilgilerimin temelini atan, bu alanın zenginliklerini öğreten, arkeolojik varlıkların korunmasına yönelmemi sağlayan, birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım, aradan geçen yirmi yılda dostluğuyla da yanımda olan Paola PESARESI'ye önüme açtığı bu yol için ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Kafamın ve konumun en dağıldığı, umutsuzluğa düştüğüm zamanda şans eseri çıkıp gelen, zor bir dönemde aklımı toplamamı sağlayan sevgili Paolo PILOZZI'ye, son beş yıldır katlanarak artan nazımı çeken, buna rağmen her ihtiyacım olduğunda yanımda olan sevgili Aysun ALTINDAĞ'a da her şey için teşekkür ederim.

Sevgili annem Hale TEKİN, sevgili babam Ahmet TEKİN'in her türlü maddi ve manevi destekleri olmadan bu çalışma mümkün olmazdı. Sevgili ağabeyim Ender TEKİN de bu kadar fiziksel mesafeye rağmen hep yanımda olduğunu hissettirdi. Ailemin tüm desteklerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak da bu süreçte beni hiç yalnız bırakmayan, ilgisini, desteğini eksik etmeyen, ilk kazı stajımın vesilesi olan, yıllar boyu arkeolojik alanların tozunu birlikte soluduğumuz, alan çalışmalarımda da benimle aynı heyecanla, bıkmadan Likya'yı dolaşan sevgili eşim Erdem Soner BELLİBAŞ'a teşekkür ederim.

Şubat 2022

Nevin Esin Tekin Bellibaş

(Y. Mimar)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **xi**
ÇİZELGE LİSTESİ ..... **xiii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xv**
ÖZET ..... **xix**
SUMMARY ..... **xxiii**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı 3
1.2 Yöntem ve Çalışmanın Eylem Akışı 5
1.3 Çalışmanın Sınırlılıkları 10
2. KURAMSAL ARKA PLAN **13**
2.1 Çağdaş Koruma Anlayışının Gelişimi ve Çalışmanın Temelinde Yer Alan Kavramlar 14
2.1.1 Korunan nedir? 14
2.1.2 Değer merkezli yaklaşım 17
2.1.3 Kültür mirası kavramının genişlemesi 19
2.1.4 Kültür mirasının toplumsal değerleri ve paradigma değişimi 22
2.1.5 Kültürel peyzaj kavramı 25
2.1.6 Kültür rotaları 28
2.1.7 Sürdürülebilir kalkınmada kültürün rolü ve ekonomik boyutu 31
2.2 Arkeolojik Varlıkların Anlamları ve Peyzaj Niteliği 33
2.2.1 Arkeolojinin yöntemleri ve arkeolojik varlıkların bilgi değeri 34
2.2.2 Arkeolojinin araştırma alanları ve bilinmezleri 35
2.2.3 Arkeolojik peyzajların tanımlanması ve bilinmeyenin korunması 36
2.3 Arkeolojik Varlıklar ve Kültürel Peyzajlar: Uluslararası ve Ulusal Yönelimler 38
2.3.1 Uluslararası referanslar üzerine bir değerlendirme 38
2.3.2 Kültürel peyzajların korunması ve tanımlanması: Fikirler, araçlar, deneyimler 43
2.3.3 Ulusal yasal çerçevenin kültürel peyzaj ve arkeolojik miras kavramlarıyla ilişkisi ve sınırlılıkları 66
2.4 Likya Arkeolojik Peyzajı Analiz Yöntemi 74
3. LİKYA BÖLGESİ **77**
3.1 'Likya Bölgesi' Tanımı Hakkındaki Görüşler 78
3.2 Likya Tarihi ve Coğrafyası 80
3.2.1 Likya coğrafyası 81
3.2.1.1 Lykia dağları 83
3.2.1.2 Akarsular ve göller 85
3.2.1.3 Kıyı hattı 88
3.2.1.4 Ova ve platolar 89

3.2.2 Likya Bölgesi tarihsel gelişimi 91
3.2.2.1 Tarih öncesinden Klasik Devir'e kadar Likya: 91
3.2.2.2 Likya Beylikleri Dönemi (Klasik Likya) 93
3.2.2.3 Hellenistik Dönem'de Likya 95
3.2.2.4 Likya'da Roma Dönemi 98
3.2.2.5 Bizans Dönemi'nde Likya ve Osmanlı hakimiyetine kadar tarihsel süreç 100
3.3 Likya Bölgesi'nde Tarihsel Yapılaşma ve Yerleşim Kurguları 102
3.3.1 Klasik Likya Devri yerleşimleri 102
3.3.2 Likya Bölgesi mezar ve nekropolleri 103
3.3.2.1 Dikme mezarlar 106
3.3.2.2 Ev tipi mezarlar 106
3.3.2.3 Tapınak cepheli mezarlar 107
3.3.2.4 Lahitler 107
3.3.2.5 Tümülüsler 108
3.3.3 Tarihsel dönemlerde kentsel ve kırsal kurgular 108
3.4 Likya Araştırmaları 111
3.4.1 19. yüzyıl araştırmaları ve Likya'nın yeniden keşfi 112
3.4.2 20 ve 21. yüzyıl arkeolojik araştırmaları 116
3.5 Likya Bölgesi'nin Etkileşim Arayüzleri 119
3.5.1 Tarihsel süreklilik noktaları olarak modern yerleşimlerin arkeolojik varlıklarla ilişkisi 120
3.5.1.1 Kalıntı dokularının modern yerleşimler tarafından çevrilen alanlarda kısmen özgün haliyle korunduğu yerleşimler 121
3.5.1.2 Kalıntı dokularının zaman içinde güncel yaşantıya entegre olduğu yerleşimler 126
3.5.1.3 Kalıntı dokularının sonraki devirlerde iskan nedeniyle büyük oranda ortadan kalktığı yerleşimler 131
3.5.2 Arkeolojik veri ile ilişkilenen doğal anıtlar 137
3.5.2.1 Yanartaş (Khimaira) 137
3.5.2.2 Titan Kayası (Saklıkent Milli Parkı) 138
3.5.3 Bağlantı öğeleri olarak Likya Bölgesi'nde yer alan kültür rotaları 139
3.5.3.1 Likya Yolu 139
3.5.3.2 Aziz Nikolaos Kültür Rotası 141
3.5.4. Dünya Miras Listesi ve Dünya Mirası Geçici Listesi'ndeki öğeler ve tanımladıkları bölgesel ilişkiler 142
3.5.4.1 Dünya Miras Alanları: Ksanthos ve Letoon 143
3.5.4.2 Dünya Mirası Geçici Listesi'ndeki yerler 143
3.5.5 Arı serenleri ve tahıl ambarları 145
4. LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI 149
4.1 Peyzaj Araştırmasının Verileri 151
4.1.1 Arkeolojik araştırma verileri 151
4.1.2 Kurumsal veriler 152
4.1.3 Coğrafi bilgi sistemi ve alan çalışması 153
4.1.4 Arkeolojinin bilinmezleri ve veri doygunluğu 154
4.2 Likya Arkeolojik Peyzajı Envanteri 156
4.2.1 Yer adı, obje numarası, koordinat bilgisi ve yere dair bilgi özeti 157
4.2.2 Tarihsel devir 158
4.2.3 Tarihsel yapılaşma 160
4.2.3.1 Arkeolojik sitler 161

4.2.3.2 Arkeolojik anıtlar 162
4.2.4 Fiziksel durum 168
4.2.5 Bilimsel araştırma durumu 172
4.2.6 Erişilebilirlik 173
4.2.7 Kurumsal farkındalık 174
4.3 Likya Arkeolojik Peyzajı Analizleri 177
4.3.1 Karakteristikler: Tarihsel anlatı ve dönem karakteristikleri 177
4.3.1.1 Neolitik Çağ ve öncesi bulguları (M.Ö. 5000 ve öncesi) 177
4.3.1.2. Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5500-3000) 179
4.3.1.3 Tunç Çağı (M.Ö. 3000-1100) 180
4.3.1.4 Karanlık Çağ (Erken-Orta Demir Çağı) (M.Ö. 1200 – 750) 181
4.3.1.5 Arkaik Çağ (Geç Demir Çağı) (M.Ö. 7-6. yüzyıllar) 182
4.3.1.6 Klasik Devir (Dynastik Dönem, Beylik Dönemi) (M.Ö. 550-360) .. 186
4.3.1.7 Hellenistik Dönem (M.Ö. 4.-1. yüzyıllar) 192
4.3.1.8 Roma Devri (M.Ö. 46 – 4. yüzyıl) 195
4.3.1.9. Bizans Devri (5. - 12. yüzyıllar) 199
4.3.1.10 Türk Dönemi (12. yüzyıl sonrası) 202
4.3.2 Dokular ve özellikler: Alt kültür bölgeleri, katmanlaşmalar, ilişkiler, farklılaşmalar 203
4.3.2.1 Dönem doku ve özellikleri 205
4.3.2.2 Tarihsel katmanlaşmanın ifadeleri 236
4.3.3 Bilinmeyenler: Araştırmacıların değindiği araştırma soruları ve açıklığa kavuşmamış konular 239
4.4 Likya Arkeolojik Peyzajı Bulgularına İlişkin Genel Değerlendirme 243
5. LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI'NIN GELECEĞİ: TEHDİTLER VE ÖNERİLER 245
5.1 Coğrafyada Değişimi Biçimlendiren Stratejik Ve Üst Ölçekli Mekansal Planlar ve Kültür Mirası Farkındalığı 245
5.1.1 Kalkınma Planları, Turizm Stratejisi, Ulaşım ve İletişim Stratejisi ve BGUS 247
5.1.2 Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın planlamaları 252
5.1.2.1 BAKA çalışmaları ve Bölge Planı 2014-2023 253
5.1.2.2 GEKA çalışmaları ve Bölge Planı 2014-2023 257
5.1.2.3 Bölge Planları genel değerlendirmesi 259
5.1.3 Bütünleşik Kıyı Alanları Planları 261
5.1.3.1 Antalya Bütünleşik Kıyı Alanları Planı 261
5.1.3.2 Aydın-Muğla 1/50.000 ölçekli Bütünleşik Kıyı Alanları Planı 265
5.1.3.3 Bütünleşik Kıyı Alanlı Planları üzerine genel değerlendirme 267
5.1.4 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planlarında (ÇDP) arkeolojik miras farkındalığı ve stratejik kararlar 268
5.1.5 Çalışma alanını ilgilendiren diğer arazi kullanımı, koruma ve planlama kararları 269
5.1.5.1 Önemli Doğa Alanları 269
5.1.5.2 Batı Akdeniz Havza Koruma Eylem Planı 269
5.1.6 Stratejik planlara bütüncül bakış 270
5.2 Bölgedeki Arkeolojik Varlıkların Değerlerini Etkileyen Aktiviteler 271
5.2.1 Kaçak kazılar 272
5.2.2 Sit alanlarında sera işgalleri 274
5.2.3 Tarım hasarları 276
5.2.4 Sit alanı içinde yapılaşmalar 278

5.2.5 Modern yolların arkeolojik varlıklarla ilişkisi 280
5.2.6 Taş ocakları 283
5.2.7 Bölge genelinde karşılaşılan sorunlar ve tehditlerle ilgili genel değerlendirme 286
5.3 Likya Arkeolojik Peyzajı'nın Araştırma ve Korunma Potansiyeli 287
5.3.1 Arkeolojik peyzajın taşıdığı bilgi potansiyeli 287
5.3.2 Alanların korunma potansiyeli 291
5.4 Alt Arkeolojik Peyzaj Bölgeleri: Değerler, Koruma Sorunları ve Öneriler 294
5.4.1 Alt Bölge 1: Fethiye ve Çevresi 299
5.4.1.1 Tarihsel değerler 299
5.4.1.2 Güncel anlamlar, etkileşim alanları 300
5.4.1.3 Araştırma durumu ve potansiyeli 300
5.4.1.4 Korunma potansiyeli ve koruma sorunları 301
5.4.1.5 ÇDP plan kararları ile etkileşim ve öneriler 302
5.4.1.6 Alt peyzaja ilişkin öneriler 302
5.4.2 Alt Bölge 5: Demre-Kaş-Kalkan 303
5.4.2.1 Tarihsel değerler 304
5.4.2.2 Güncel anlamlar, etkileşim alanları 306
5.4.2.3 Araştırma durumu ve potansiyeli 307
5.4.2.4 Korunma potansiyeli ve koruma sorunları 308
5.4.2.5 ÇDP plan kararları ile etkileşim ve öneriler 310
5.4.2.6 Alt peyzaja ilişkin öneriler 312
5.4.3 Alt Bölge 10: Elmalı Ovası 314
5.4.3.1 Tarihsel değerler 314
5.4.3.2 Güncel anlamlar, etkileşim alanları 316
5.4.3.3 Araştırma durumu ve potansiyeli 317
5.4.3.4 Korunma potansiyeli ve koruma sorunları 318
5.4.3.5 ÇDP plan kararları ile etkileşim ve öneriler 319
5.4.3.6 Alt peyzaja ilişkin öneriler: 320
6. SONUÇLAR 321
6.1 Araştırma Sorusunun Yanıtlanması ve Araştırmanın Bulguları 321
6.2 Arkeolojik Mirasın Korunması 331
6.3. Arkeolojik Mirasın Geleceği ve Araştırma Alanları 333
KAYNAKLAR 337
EKLER 359
ÖZGEÇMİŞ 529

KISALTMALAR

AKE:D : Antalya Kültür Envanteri: Demre
AKE:K : Antalya Kültür Envanteri: Kaş
AKE:KE : Antalya Kültür Envanteri: Korkuteli – Elmalı
AKE:KKF: Antalya Kültür Envanteri: Kemer – Kumluca – Finike
AKE:M : Antalya Kültür Envanteri: Merkez
BAKA : Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
BGUS : Bölgesel Gelişim Ulusal Stratejisi
BKAY : Bütünleşik Kıyı Alanı Yönetimi
CBS : Coğrafi Bilgi Sistemi
CLI : Cultural Landscape Inventory
CLR : Cultural Landscape Report
ÇDP : Çevre Düzeni Planı
ÇEKÜL : Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
DARMC : Digital Atlas of the Roman and Medieval Civilisations
GCI : Getty Conservation Institute
GEEAYK : Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu
GEKA : Güney Ege Kalkınma Ajansı
HGM : Harita Genel Müdürlüğü
HRS : Historic Resource Studies
ICOMOS : Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
IUCN : Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
KAİP : Koruma Amaçlı İmar Planı
KHK : Kanun Hükmünde Kararname
KVKBK : Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
KTKGB : Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi
NİP : Nazım İmar Planı
OID : Object ID (ArcGIS obje envanter numarası)
ÖÇKB : Özel Çevre Koruma Bölgesi
TMMOB : Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
USNPS : United States National Parks Service
UTTR : Utah Testing and Training Range
WMS : Warehouse Management System

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 2.1 : Uluslararası belgelerde kavram – değer – yaklaşım karşılaştırması **42**
Çizelge 2.2 : Değerlendirilen ulusal sistemlerin karşılaştırması **65**
Çizelge 2.3 : Karakteristik – Doku – Özellik tabanlı analiz yönteminin ölçütleri ve çıktılarını gösterir tablo 76
Çizelge 4.1 : Çalışma alanını içine alan kurumsal planlar **153**
Çizelge 4.2 : Likya Bölgesi için geçerli tarihsel dönemler..... **158**
Çizelge 4.3 : Arkeolojik Sit tanımları..... **161**
Çizelge 4.4 : Arkeolojik Anıt tanımları **163**
Çizelge 4.5 : Bilimsel Araştırma Durumu tespitleri **172**
Çizelge 4.6 : Neolitik Çağ ve öncesi karakteristikleri N-K olarak kodlanmaktadır. **179**
Çizelge 4.7 : Kalkolitik Çağ karakteristikleri K-K olarak kodlanmaktadır. **180**
Çizelge 4.8 : Tunç Çağı karakteristikleri T-K olarak kodlanmaktadır. **180**
Çizelge 4.9 : Arkaik Çağ Karakteristikleri ve bu karakteristikleri taşıyan alanlar. (Arkaik Çağ Karakteristikleri AR-K olarak kodlanmıştır.)..... **185**
Çizelge 4.10 : Klasik Likya Devri karakteristikleri ve bu karakteristikleri taşıyan alanlar (Karakteristikler KL-K olarak kodlanmıştır)..... **192**
Çizelge 4.11 : Devrin yapıları üzerinden tespit edilen karakteristikler H-K biçiminde kodlanmıştır. **195**
Çizelge 4.12 : Roma Devri karakteristik aktivitesi ve ilişkilenen alanlar. Roma Devri karakteristikleri R-K olarak kodlanmıştır..... **198**
Çizelge 4.13 : Bizans Devri için belirlenen karakteristik ve yapılaşmalar B-K olarak kodlanmış ve aşağıda nitelik ve içerikleri verilmiştir..... 201
Çizelge 5.1 : İlçelerin gelişmişlik yapısı..... **254**

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1 : Çalışmanın eylem akışı 6
Şekil 2.1 : Anlam ve miras üretimi arasındaki zamansal, bağlamsal ilişkiye esprili bir bakış: M.Ö. 50.yılında Roma hakimiyetindeki İber Yarımadası'nda geçen çizgi romandan bir kare 22
Şekil 2.2 : 'Esas' ve 'araçsal' değerlere dayalı yaklaşımlar. 24
Şekil 2.3 : Burra Tüzüğü Eylem Akışı 41
Şekil 2.4 : Kırsal Tarihsel Peyzaj karakteristikleri 45
Şekil 2.5 : Kanada sisteminde eylem akışı 48
Şekil 2.6 : Yüzey değerleri ve gömülü değerleri ile Kültürel Değerler Modeli 52
Şekil 2.7 : Peyzaj bileşenleri ve peyzaj analizi yöntemleri 53
Şekil 2.8 : Peyzaj üretimi ve analizi (sürekli döngü) 53
Şekil 2.9 : İtalyan sistemine göre peyzaj planı yapılması süreci 58
Şekil 2.10 : Sardinya Bölgesel Peyzaj Planı 61
Şekil 2.11 : Roma Devri sonuna (M.Ö. 20.yy – M.S. 5. yy) kadar gelişen uygarlıkların palimpsestik üretimlerinin, Dünya Miras Alanları tipolojileri ve tarihleri ile karşılaştırılması 63
Şekil 2.12 : Arkeolojik alanları ilgilendiren güncel mevzuatın uygulamaya giriş sırası 72
Şekil 2.13 : Likya Arkeolojik Peyzajı'nın analiz edilmesinde kullanılan kavramsal çerçeve 76
Şekil 3.1 : Likya Bölgesi, coğrafi unsurları ve bazı önemli yerler 81
Şekil 3.2 : Lykia dağları ve yerleşik halklar 85
Şekil 3.3 : Avşar Tepe Klasik Dönem yerleşimi restitüsyonu 103
Şekil 3.4 : Limyra Antik Kenti Nekropolü 105
Şekil 3.5 : Likya Bölgesi'nde karşılaşılan mezar tipleri. a) Tapınak cepheli Aminthas Mezarı (Telmessos) b) Xñtabura Lahdi (Limyra) c) Ev tipi kaya mezarları (Antiphellos) d) Dikme mezar (Harpy Anıtı – Ksanthos) 105
Şekil 3.6 : Klasik devri çiftlik yapıları planları: a) Oğlansarnıcı Kule Çiftlik b) Kızılalan Tepe Çiftlik Grubu 110
Şekil 4.1 : Alan çalışmasında değerlendirilen kalıntı alanları ve kullanılan güzergahlar 154
Şekil 4.2 : Veri kaynaklarından edinilen bilgilerin işlenmiş veri ve analizlere dönüşümü 157
Şekil 4.3 : Arkeolojik araştırma ve koruma önlemlerinin korunma ve bozulma süreçlerindeki yeri 169
Şekil 4.4 : Likya bölgesi kayalık alanları için geçerli bozulma süreçleri 170
Şekil 4.5 : Fiziksel durum değerlendirmesi kriterleri göstergesi 171
Şekil 4.6 : Erişilebilirlik skalasının coğrafi kesit eskizi üzerinde temsili 174
Şekil 4.7 : Neolitik Çağ bulgularına veya bulgu potansiyeline sahip alanlar 178

Şekil 4.8 : Kalkolitik Çağ bulgularına veya bulgu potansiyeline sahip alanlar..... 179
Şekil 4.9 : Tunç Çağı bulgularına veya bulgu potansiyeline sahip alanlar..... 181
Şekil 4.10 : Karanlık Çağ ve Demir Çağı bulgularına sahip olan ve dönem boşluğundan dolayı potansiyel taşıdığı düşünülen alanlar..... 182
Şekil 4.11 : Arkaik Çağ bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar..... 186
Şekil 4.12 : Klasik Dönem bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar..... 188
Şekil 4.13 : Orta Likya yoğunluğu..... 189
Şekil 4.14 : Hellenistik Dönem bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar..... 193
Şekil 4.15 : Roma Dönemi bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar..... 197
Şekil 4.16 : Bizans Devri bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar..... 200
Şekil 4.17 : Türk Dönemi bulgularına sahip alanlar..... 202
Şekil 4.18 : Kültürel tarihsel anlatı doğrultusunda ortaya çıkan dönemsel kümelenmeler ve alt bölgeler..... 203
Şekil 4.19 : Kültür katmanlarının zamansal ilişkisinin ürettiği alansal farklılaşmanın sembolik ifadesi..... 204
Şekil 4.20 : Neolitik dönem doku ve farklılaşmaları..... 206
Şekil 4.21 : Kalkolitik Dönem doku ve farklılaşmaları..... 209
Şekil 4.22 : Tunç Devri doku ve farklılaşmaları..... 211
Şekil 4.23 : Karanlık Çağ bulguları..... 212
Şekil 4.24 : Arkaik Çağ bulguları..... 213
Şekil 4.25 : Arkaik Çağ'da Orta Likya..... 214
Şekil 4.26 : Klasik Çağ'da Likya..... 216
Şekil 4.27 : Klasik Çağ'da Batı ve Orta Likya bulguları..... 218
Şekil 4.28 : Hellenistik Dönem'de Likya'daki aktivite..... 221
Şekil 4.29 : Hellenistik Dönem'de Orta Likya bulguları..... 222
Şekil 4.30 : Roma Dönemi kültürel aktivitesi..... 227
Şekil 4.31 : Roma Devri Patara - Myra arası doku..... 227
Şekil 4.32 : Bizans Devri kültürel aktivitesi..... 231
Şekil 4.33 : Bizans Devri Batı Likya aktivitesi..... 233
Şekil 4.34 : Bizans Devri Orta Likya aktivitesi..... 233
Şekil 4.35 : Türk Dönemi aktivitesi..... 236
Şekil 4.36 : Tarihsel peyzaj katmanlarının süperpozisyonunun şematik gösterimi..... 237
Şekil 4.37 : Tarihsel yapılaşmanın alt kültür bölgelerine dağılımı..... 238
Şekil 4.38 : Potansiyel araştırma alanları..... 242
Şekil 5.1 : TÜİK verilerine göre çalışma alanındaki kalkınma bölgelerinin ekonomik yapısı..... 251
Şekil 5.2 : BAKA tarafından yapılan planlanlamanın bölgesel şematik ifadesi..... 253
Şekil 5.3 : GEKA Bölge Planı'nın mekansal gelişim şeması..... 258
Şekil 5.4 : Eşen Çayı ve Demre-Akçay havzaları ve mutlak korunacak alanları..... 270
Şekil 5.5 : Kaçak kazıların yer aldığı alanların erişilebilirlik ve araştırma durumuna göre dağılımı..... 273
Şekil 5.6 : Kaçak kazıların çalışma alanına dağılımı..... 273
Şekil 5.7 : 1. Derece Arkeolojik Sit alanları içerisinde yer aldığı tespit edilen sera yapılaşmalarının bölgeye dağılımı..... 274

Şekil 5.8 : Sera alanlarının ören yerleri ve sit alanları ile kurdukları ilişkilerden bazı örnekler. a) Myra b) Aziz Nikolaos Kilisesi c) Ksanthos d) Mercimek Tepe Antik Yerleşim Alanı e) Kaya Mezarı (OID 26) önünde sera kurulumu (Eylül, 2017) 275
Şekil 5.9 : Belirlenebilen tarım hasarlarının coğrafyaya dağılımı 276
Şekil 5.10 : Bazı Elmalı Ovası ve Eşen Vadisi Höyüklerinin koruma alanları ve tarım aktiviteleri 277
Şekil 5.11 : Çevre Düzeni Planı'nda yer alan tarım aktivitelerinin arkeolojik alanlarla ve arkeolojik değerlerle etkileşimi 277
Şekil 5.12 : Arkeolojik Sit (OID 198), Kotanna ve Çalışdağ'da kulelerin tahribatı 278
Şekil 5.13 : Sit alanları içerisinde tespit edilen uygunsuz yapılaşmaların Teke Yarımadası'nda dağılımı 279
Şekil 5.14 : Şövalye Adası ve Teimiussa'da sit alanı içerisinde yer alan modern yapılar 279
Şekil 5.15 : Tlos, Ksanthos ve Limyra antik kentleri 280
Şekil 5.16 : Tlos antik kentini ikiye bölerek geçen yol 280
Şekil 5.17 : Ksanthos kentini ikiye bölerek geçen yol 281
Şekil 5.18 : Planlanan Finike-Kaş yolu güzergahı ve ilişkili sitler 282
Şekil 5.19 : Coğrafyadaki mevcut yol ağı ve antik devir güzergah ve yol kalıntılarının karşılaştırılması 282
Şekil 5.20 : Aziz Nikolaos Kültür Rotası ve taş ocağı yollarının kesişimleri 283
Şekil 5.21 : Teke Yarımadası'nda tespit edilen açık sahalı taş ocakları 284
Şekil 5.22 : Belören ve çevresindeki taş ocaklarıyla Demre Çayı kıyısındaki taş ocaklarının kalıntı alanlarıyla ilişkisi 285
Şekil 5.23 : a) Treşe ve Keşlik sitlerini parçalayan taş ocakları. b) Demre Çayı kıyısında antik su yolunu harap ettiği bildirilen taş ocakları 285
Şekil 5.24 : Arkeolojik varlıkların dönem verilerindeki eksiklikler 288
Şekil 5.25 : Varlık tipolojisi ve bilimsel araştırma durumu ilişkisi 289
Şekil 5.26 : Araştırılmamış alanların erişim durumu ve fiziksel durum ile ilişkisi. 290
Şekil 5.27 : Arkeolojik doku alanlarının ve araştırma durumunun fiziksel durum (x) ve erişilebilirlik (y) eksenlerinde dağılımı 292
Şekil 5.28 : Arkeolojik anıtlar ve araştırma durumlarının fiziksel durum (x) ve erişilebilirlik (y) eksenlerinde dağılımı 293
Şekil 5.29 : Ksanthos yakınındaki Roma Köprüsü kalıntıları 294
Şekil 5.30 : Peyzaj idari alt bölgelerini gösteren plan: 1) Fethiye ve Çevresi, 2) Pinara ve Limanları, 3) Sidyma Teritoryumu, 4) Patara-Bezirgan, 5) Demre-Kaş-Kalkan, 6) Finike ve Kumluca Ovası, 7) Gelidonya-Olympos, 8) Phaselis ve Çevresi, 9) Beldibi ve Kuzeyi, 10) Elmalı Ovası, 11) Korkuteli Yayla, 12) Araxa-Kadyanda, 13) Kabalis Yaylaları, 14) Tlos ve Çevresi 297
Şekil 5.31 : Arkeolojik unsurların alt peyzaj bölgelerine dağılımı 298
Şekil A.1 : Bölgede yürütülmüş / yürütülmekte olan kazılar 361
Şekil A.2 : Bölgede yürütülmüş / yürütülmekte olan yüzey araştırmaları 363
Şekil B.1 : Sit ve anıt envanteri 365
Şekil C.1 : Alt kültür bölgelerinde, karakteristik, doku ve özellikleri tanımlayan anıt ve sitler 443
Şekil G.1 : Amerikan Parklar Servisi standartlarına göre kültürel peyzajların tespiti, korunması ve yönetilmesi eylem akışı 523
Şekil H.1 : Kültürel Peyzajlar üzerine Kanada Konservasyon Standartları 526
Şekil I.1 : Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu eylem akışı 527

LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI: KORUMAYA BÖLGE ÖLÇEĞİNDE YAKLAŞMAK

ÖZET

Koruma yaklaşımları, her zaman bütünü ve bağlamı gözeterek biçimlenmelidir. Arkeolojik varlıkların karmaşık ve bazı yönleriyle bilinmeyene dayalı doğaları, onları koruma bakımından anlaşılması, bütünlük ve bağlamlarının çözümlenmesi zor nesneler haline getirmektedir.

Çalışma, 21. yüzyılda gelişen güncel koruma söylemlerinin ve peyzaj kavramının geliştirdiği deneyimlerden faydalanarak, öncelikle literatür araştırmaları ile sınırları yaklaşık olarak belirginleştirilen bu kültürel coğrafya tanımlanmış, ardından arkeoloji literatürünün ortaya koyduğu, Paleolitik dönemden Bizans devrine kadar tarihsel derinlik taşıyan Likya Bölgesi'nin arkeolojik varlıklarını bir bütünlük içinde envanterlemiş, arkeolojik peyzaj analizi yöntemi üretmiş ve analizlerle tespit edilen değer ve önemlilikleri plan yapıcılara tercüme edecek bir ifade önerisi geliştirmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan 'Kuramsal Arka Plan', geliştirilen arkeolojik peyzaj yönteminin temel aldığı kavram ve yaklaşımları literatür taramasına dayalı olarak incelemekte ve çalışmanın teorik dayanaklarını netleştirmektedir. Öncelikle 21. yüzyılda gelişen çağdaş koruma anlayışını, bu anlayışın temellendiği kökenleri de irdeleyerek değerler, faydalar, ifadeler bağlamında miras kavramının toplumsal yaşantıdaki yerini araştırarak, çalışmanın neyi, neden, hangi yaklaşımla korumayı hedeflediğinin çerçevesi çizilmiştir. Bu çerçeve, korumanın ilk adımı olarak derinlikli ve bütüncül bir anlama yöntemi ihtiyacı olduğunu göstermiş, kültürel peyzaj teori ve deneyimlerine dayanan bir arkeolojik peyzaj analiz yöntemi geliştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ardından, arkeolojik unsurların değerleri, arkeolojik peyzajlar ve arkeolojik varlıkların bilinmezleri üzerine gelişen fikirler de tartışılarak, bir kültürel peyzaj yaklaşımının arkeolojik varlıkları ele alması halinde nasıl farklılaşması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise çalışma kapsam, ölçek ve bağlamına uygun olarak kültürel peyzaj kavramının çevresinde gelişen yaklaşımlar, bakış açıları, bazı ulusal yasal çerçeveler, teorik analiz yaklaşımları, farklı hedefler üzerine kurgulanmış geniş alanları konu alan araştırmalar değerlendirilerek, geliştirilen arkeolojik peyzaj yönteminin ölçütlerini belirlemekte yol gösterici, deneyimlere dayalı dersler çıkarılmıştır. Yöntemin uygulanabilirlik sınırları ve koruma alanı ile kurması gereken ilişkinin kriterlerini belirlemek için de, çalışma alanının ve unsurlarının tâbi olduğu ulusal yasal çerçeve irdelenmiş, geliştirilen yöntemin mevcut durum ile nasıl mesnetlenmesi gerektiği tartışılmıştır. Bölüm sonunda, belirlenen kriterlere, coğrafyanın ve arkeolojik malzemenin doğasına göre biçimlenen bir yöntem önerisi geliştirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, yine literatür tabanlı olarak Likya Bölgesi'nin kültürel-tarihsel bağlamını ve temel değerlerini anlamak üzeredir. Likya Bölgesi'nin kültür tarihi ve coğrafyası, arkeolojik devirlerin aktivitelerinin ürettiği bölgeye has tipoloji ve örgütlenmelerinin tanımlanması, geliştirilen olan analiz yönteminin arkeolojik varlıklara dayalı veritabanını kurgulamak konusunda yol gösterici olmuştur. Bölgenin 19. yüzyıldan itibaren gelişen araştırma tarihi, sürmekte olan güncel araştırmalar ve kapsamları incelenerek çalışmanın konusu olan Likya Bölgesi'nin fiziksel, tarihsel ve bilimsel altyapısı tanımlanmıştır. Çalışmanın temel veri kaynağı olarak kullanılmak üzere bölge ile ilgili üretilmiş, 19. yüzyıl başından itibaren kayda girmeye başlamış yüklü miktarda arkeolojik araştırma verisinin mevcut olduğu görülmüştür. Bölümün son kısmında ise, çağdaş deneyimlerin yarattığı değerlere dikkat çekmek, arkeolojik varlıklar ile bölgede süregelen yaşam arasındaki etkileşim arayüzlerini belirlemek ve böylece Teke Yarımadası'nın farklı kültürel miras katmanlarına ilişkin gelecekte ele alınabilecek diğer tamamlayıcı araştırma alanlarına işaret etmek hedeflenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü, çalışmanın temel hedefi olan tespit, envanterleme, analiz ve ifade yöntemi olarak belirlenen Likya Arkeolojik Peyzajı'nın bölge varlıklarını ele aldığı bölümdür. Özetle, arkeolojik araştırma literatürü, güncel CBS ve ortofoto verileri, görsel bilgiler, alan araştırmaları, tescil ve plan bilgileri gibi, bölgeye dair bilgi üretmiş tüm kaynakların tanımlanması ile sürece başlanmıştır. Bu süreçteki araştırmanın yöntemi, elde edilen bulgu ve verilerin içerik ve tipolojilerine göre çalışma süreci boyunca revize edilerek yerleştirilmiştir. Envanter yapısı, veri kaynaklarından sistematik olarak üretilebilen niteliksel veya niceliksel bilgi türlerinin tanımlanması üzerine kurulmuş, CBS altyapısı ile alanlara ilişkin niteliksel arkeolojik bilgiler ve niceliksel bilgi sınıflarının coğrafyayla ilişkilerini bir araya getiren bir arkeolojik alan envanteri geliştirilmiştir. Bölgenin arkeolojik araştırma seviyesinin derinliği de göz önünde bulundurularak, envanter belirli bir veri doygunluğuna ulaşılana kadar genişletilmiştir. Arkeolojik anlatılardan edinilen bilgilerin geliştirilen yöntem üzerinden değerlendirilmesi, bölgede yer almış tarihsel-kültürel aktivitelere dayalı olarak, dönem karakteristikleri, doku alanları ve döneme dair özelleşmiş yer, anıt ve sitleri tespit etmeyi mümkün kılmıştır, arkeolojik varlıkların taşıdığı kültürel-tarihsel önemlilikler belirlenmiştir.. Önemliliklerin bir kompozit harita formunda görselleştirilmesi ve veritabanı üzerinden yansıtılması ise peyzaj analizlerinin bulgularının idari süreçlere yansıtılmasının yöntemi olarak önerilmiştir. Bölüm içerisinde bu yöntem önerisinin uygulama adımları gerekçelendirilerek tanımlanmaktadır.

Beşinci bölüm, öncelikle çalışmaya konu olan coğrafyadaki planlama süreçlerini ele alarak, coğrafyanın kalkınması için belirlenen senaryoları araştırmıştır. Ulusal ölçekten bölge ölçeğine kadar üretilen çeşitli stratejik ve mekansal planlar, plan hedefleri, gelişme eksenleri ve bu eksenlerin Teke Yarımadası'na hangi aktivitelerle yansıyacağını anlamak üzere karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Envanter araştırması sürecinde araştırmacılar ya da tescilden sorumlu birimler tarafından ifade edilen insan kaynaklı sorunlar da kategorize edilerek bu sorunların çalışma alanına dağılımı irdelenmiştir. Böylece dördüncü bölüm kapsamında ortaya konan envanter bilgileri ve önemlilikler, coğrafyanın gelişim süreçleri ve güncel yaşantısının ürettiği bozulmalarla karşılaştırılabilmiştir. Bölgesel değerlendirmenin bir sonraki adımı olarak da, kültürel-tarihsel katmanlaşmaların ürettiği değerlerlerin oluşturduğu kompozisyonlara bağlı olarak alt peyzaj idari bölgeleri önerileri geliştirilmiş, bu alt peyzaj idari bölgelerinin farklı niteliklere sahip üç tanesi incelenerek analiz ve

envanter verilerinin planlama süreçleri ile bir araya getirilerek değerlendirmesinin örnekleri çalışılmıştır. Alt peyzaj idari bölgelerine yönelik olarak tarihsel değerler, güncel anlam ve etkileşim alanları, araştırma durumu ve potansiyeli, korunma potansiyeli ve koruma sorunları araştırılmış, ardından bu bulguların Çevre Düzeni Planları kararları ile etkileşimleri üzerinden planlama önerileri ve alt peyzaj alanının ortaya koyduğu niteliklere uygun ilkesel öneriler belirlenmiştir.

Çalışmanın altıncı ve son bölümü, araştırmanın yöntem ve bulgularının tartışıldığı bölümdür. Çalışmanın hemen her bölümün kendi iç değerlendirmesi olmakla birlikte, bu bölümde genel anlamda çalışmanın hedefleri ile tutarlı olarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş, böylece çalışmada önerilen yöntemin geçerliliği ve işlerliği, çalışma bulgularının kullanım alanları üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur. Bölgesel bir yaklaşımın faydalarını ve kullanım alanlarını değerlendirmek üzere, Likya Arkeolojik Peyzajı bir yöntem önerisi, bir bölgesel bilgi katmanı, bir koruma ve yönetim aracı, ve uyarlanabilir bir model olarak farklı yönleri ile tartışılmıştır. Çalışmanın diğer çıktıları olarak, arkeolojik mirasın korunması ile ilgili değerlendirme ve öneriler, bu alanlarda ihtiyaç duyulan diğer çalışmalar ve araştırma alanları gibi konuların da üzerinde durulmuştur.

LYCIAN ARCHAEOLOGICAL LANDSCAPE: A REGIONAL APPROACH TO PRESERVATION

SUMMARY

Conservation approaches should always be developed with regard to the context of a place and the whole it belongs to. The complex and sometimes unknowable nature of archeological assets places them among a more challenging vein of heritage and conservation, due to the fact that their context and the wholeness of the cultural systems they belong to are not easily identifiable.

This study essentially focuses on the identification of more than 570 sites or monuments within the Lycian Region, mostly referenced in archeological research literature and institutional resources, with the collective historical depth ranging from the Paleolithic period up until the end of the Byzantine Period, their inventorization, and a method of archaeological landscape analysis and extraction of values arising from their collective existence and translating these values to plan makers in charge of planning a future for the current living landscape of Teke Peninsula. In order to do this, this research bases its theoretical grounds in the conservation theories of the 21st century, especially taking reference from cultural landscape theories and experiences.

The second chapter of the study examines and identifies the theoretical background and grounding for the choice of the archaeological landscape approach. Starting with an examination of the cultural heritage and conservation discourse of the 21st century and the roots of some modern approaches, especially focusing on the concepts such as values, be they instrumental or essential, their impacts on ongoing social life, including a brief look at where heritage lies within sustainable development concerns, the chapter aims firstly at outlining the answers to the question of ‘why and how we preserve, what we preserve?’; evidently finding that heritage and its values are exhaustive, and relevant to a wide public, presenting an ever expanding concept, and the preservation and propagation of physically and intangibly wide ranging values is dependent on an in depth understanding and research method even on the more static places like archaeological sites. The chapter grounds the reasoning that an archaeological landscape approach based on the experiences and theories of cultural landscapes is valid, and much needed. The chapter then goes on to discuss the values of archaeological material, the relationship of methods of research with the known and unknown aspects of these places, and discussions on how archaeological heritage presents at landscape scale, in order to determine how a cultural landscape approach should readjust to the different nature of archaeological heritage. Following these discussions, with regard to the scope, scale and context of the study, different approaches developed around the concept of

cultural landscapes are studied. Ranging from sources such as international doctrines, some nationally developed frameworks, theoretical approaches to identifiying values grounded in landscapes, researches performed on large scale geographies, guidance and lessons learned from these experiences, and an examination of the legal frameworks of Turkey regarding archaeological heritage in order to identify the legal heritage management frame of the study area and to examine the compatibility and the limitations imposed on the proposed approach, the chapter identifies the criteria to formulate an archaeological landscape approach and puts forward a methodology.

The third chapter of the study focuses on setting the geographical and cultural-historical background of the Lycian Region, the subject matter of this research. A literature based study on the geography, history, and historical settlement and construction activity of the region, an examination of the culturally unique Lycian forms, and identification of post Lycian periods' urban and rural settlement organization and networks provided the material base for the structuring of the database for the method proposed. The examination of the research history of the region, which goes back to early 19th century, the identification of performed and/or ongoing archaeology researches into the various aspects of the region provided a bulky base of archaeological information on which to build a reliable research based inventory and database. Last portion of the chapter focuses on identifying interfaces between archaeological assets and ongoing life in the peninsula, in order to point out the archaeology related values created by contemporary experiences and point to other venues of supplementary research for the future regarding the many layers of heritage of the peninsula.

Following two background sections on the theory and material aspects of the research subject, the fourth section implements the proposed method for the identification, inventorization, analysis and expression of archaeological landscape values of the Lycian Region. Archaeological research literature being the main foundation, data obtained from current GIS based applications, ortophoto basemaps and altitude information, visuals, field studies, registry information and development plans are identified as data sources. An inventory containing qualitative and quantitative data fields, such as geographical location, archaeological narrative sensitive to emphasizing site connections and resources, historical period information, site or monument typology, physical integrity, accessibility, research status and institutional awareness is eventually finalized, up to a level of data saturation in order to establish a reliable base for any analysis to be performed. The information obtained from archaeological narrative, especially regarding the nature of the development of the cultural aspects of the area, allowed for the implementation of the analysis methodology based on the creation processes of values for the region as proposed in the second chapter. This analysis methodology based on period characteristics, texture and density zones, and particularities stemming from uniqueness and/or attached meanings to a place during its existence allowed for understanding the extents and ranges of cultural-historical values of the region. These facets of significances were then classified and additionally expressed in an information map form. Additional meanings, such as modern day relationships between site and ongoing life, possible reiteration of ancient forms in traditional rural structures were accepted as interfaces of contemporary value production, and were appended to the study as a map layer. The resulting composite map, including all layers of significances discovered during the analysis phase had the intention of

translating cultural heritage value information into guidance for development and land use plans.

The fifth chapter firstly focuses on identifying the different levels of planning that manage the future and development activities of the geography. Different strategic and spatial development and/or land use plans, ranging from national scale to regional scale, plan aims, identified development axes, and how and through what activities these would reflect on the Teke Peninsula were considered as the main point of discussion. Also, the human based damages and threats identified by researchers and/or protection councils, observed through site visits and ortophoto imagery were categorized and their geographical distribution was examined to determine possible relationships. This allowed for a comparative study of the values identified in the fourth chapter, the expectations of development in the geography, and human based damages which have occurred as a result of ongoing life. The next step on the evaluation of and addressing to the regional conservation problems was the identification of possible sub-regional management zones. After the identification of 14 possible management zones, a study of three of these zones chosen according to their various differences in scale, historical layering and geomorphological aspects was undertaken. This allowed for an assessment under the sub headings of historical-cultural significances, modern day values and interaction zones, research state and potential, conservation potential and problems, finally comparing them against land use plans and formulating zone specific conservation principles and suggestions for conservation directions.

The last and final chapter of the study is a discussion on the methods and findings of the research. Although almost each chapter contains discussion on the findings relevant to the chapter, this section assessed the findings relevant to the aims of the study and examined the applicability of this proposed approach and the uses of the research to further preservation of the assets at hand. The different aspects of the Lycian Archaeological Landscape approach as a methodology, a regional information source, a conservation tool for the region and as an adjustable model were discussed, in order to evaluate the uses and benefits of a regional approach. Other outcomes of the research such as suggestions and considerations on the conservation of archaeological heritage and its inherent information were also discussed, also pointing in the direction of other possible research areas concerning the protection of archaeological material.

1. GİRİŞ

“Tarihçiler her zaman günümüzün bakış açısıyla geçmişi yeniden yazarlar, bu süreçte de verileri yeniden düzenler ve sonuçları değiştirirler.” (Lowenthal, 1985, xxiii) Arkeolojik öğeler de, tarih yazımı sürecinde yeniden düzenlenen ve değerlendirilen verilerin bir kısmını tanımlayan yenilenemez kaynaklardır ve günümüzde nesli tükenmiş toplulukların tarih yazımına katılımını sağlarlar. Bir duvar veya bir antik tiyatronun sağladığı fiziksel verilerin yanı sıra, yapıların birbiri ile ilişkileri, kazıları esnasında sundukları bulgular, coğrafyayla bağlantıları, yerleşimlerin birbirleri ile bağlantıları ve bu bağlantıların üzerindeki izler, yollar ve yardımcı strüktürler insanlığın geçmişteki yaşayışı üzerine veri sağlarlar. Her yeni veri öncekilerin yeniden değerlendirilmesini, bu verilerin üzerinde ulaşılan her konsensus ise yeni verilerin yorumlanmasını sağlarlar; bu nedenle de arkeolojik öğeler belge değerleri başlıca değerlerinden biri kabul edilerek korunmalıdırlar.

20.yy’dan beri gelişen koruma yaklaşımlarının araştırma ve eğilimleri, kültür mirası öğeleri ve bunların içinde yer alan arkeolojik öğeleri birer fiziksel olgu ve obje olmanın ötesinde değerlendirme gereksiniminin sonucu olarak evrilmiş, obje ölçeğinde kalmayıp, peyzaj ve bölge ölçeğinde yaklaşımın gerekliliğine ulaşmıştır. Nesnelerin değerlerinin fiziksel varlıklarında ve bütünlüklerinde temsil edildiği kabulü vardır. Ancak bu değerlerin gelişimi, nesnelerin üretimi ile başlamakta ve nesne ötesine geçmekte, nesnenin yaşantısı, bağlamı, diğer nesneler ile ilişkisi, kendisine atfedilen anlamlar ve istemsizce üstlendiği anlamlarla gelişmektedir. Bu durumda, nesne değerlerin fiziksel bir ifadesidir, ancak bu fiziksel yapı ile bağlantılı olarak ifade edilecek değerlerin sürekliliği nesnenin bağlamı ve ilişkilerinin korunmuşluğuna bağlıdır. Çalışmada ele alınan arkeolojik nesneler de, yaşayan tanığı kalmayan ancak buluntuların yorumları ile tariflenebilen dönemlerde oluşmuş, döneminin kültürel ilişkileri ve paydaşlarının atıfları ile yaşamış ve dönüşmüş, çoğu zaman terk edilerek doğal ortamındaki varlıklar ile simbiyotik bir hayat sürdürmüş, ve bazen de yeni atıflarla modern hayata dönmüş yapılardır. Bu durum nesneleri içeren coğrafyada iki kültürel değer evreni ortaya çıkarmaktadır: Araştırılarak gelişecek tarihsel değer evreni ve güncel yaşantının atıflarıyla oluşan modern değer

evreni. Tarihsel değer evreni geçmiş kültürlerin projeksiyonu olan fiziksel kalıntılar, izler, hatıralar, efsaneler ile yeryüzünde mevcuttur, modern değer evreni ise aynı yeryüzünü deneyimleyen insanlığın geliştirmekte olduğu bir kültürel katmandır. Tarihsel değer evreni yeni buluntular ve yeni yorumlar ile revize edilerek ve katmanlaşarak genişlerken, modern değer evreni de yaşayan toplumların ihtiyaçları ve zaman zaman arkeolojik alanlarla da etkileşimin doğurduğu yeni olgularla biçimlenmektedir. Tarihsel değer evreninin anlaşılması ve nesnelerdeki ifadesinin korunması onu ifade eden coğrafyadaki bağlamsal ilişkilerinin bütünlüğünün korunmasına, modern değer evreninin ortaya çıkması ve gelişimi ise coğrafyadaki yaşam deneyiminin ve değişimin sürmesine bağlıdır. Tarihsel değer evreni bugüne yol açan kültürel aktivitedir, modern değer evreni ise geleceği yönlendiren kültürel aktivitedir. Özünde insanlığın sürekli kültürel aktivitesinin segmentleri olan bu iki değer evreni, aynı mekanlarda geliştikleri için çatışma içinde olmaya yatkındırlar. Bu değerlerin mutualistik bir biçimde var olması ve genişlemeye devam etmesinin mümkün kılınması, coğrafyayı biçimlendiren planlama süreçlerinin arkeolojik mirasın da değerlerinden haberdar edilererek yönlendirilmesine bağlıdır.

Bu durumda, modern yaşantıyı, arkeolojik kaynakların olduğu topraklarda tarihsel değer evrenine dair bilgilendirmek için nasıl bir yol izlenmelidir? Modern yaşantının sürdüğü topraklarda yenilenemez bir kültürel kaynak olarak var olan arkeolojik mirasın ve keşfedilmesi süreci hala devam eden bir tarihsel değer evreninin kaynak potansiyeli korunarak gelecek nesillere aktarılması için, modern yaşantının kalkınma aktivitelerinin göz önünde bulundurması gereken olgular nelerdir? Bu iki soru, arkeolojik mirasın değer evrenini ve coğrafyadaki etkileşim alanlarını belirlemek, ve bu değerlerin planlama süreçlerine nasıl aktarılacağını saptamak üzere yapılan bu çalışmanın çerçevesini çizmektedir.

Toplumların güncel kalkınma ihtiyaçlarının karşılanmasını ve bu ihtiyaçlar karşılanırken kaynakların etkin kullanılmasını hedefleyen kalkınma planlarının yönlendiricisi, günümüzde Birleşmiş Milletler'in 2030 yılı için sunduğu 17 ana ve 169 bağlantılı ve birbirinden ayrılmaz hedefi olan Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'dir (UNESCO, 2015). Örneğin Türkiye'de bu gündeme göre hazırlanması gereken 11. Kalkınma Planı, ve kalkınma planlarının yönlendirdiği Bölgesel Gelişim Ulusal Stratejisi, Bölgesel Kalkınma Planları ve alt ölçekli planlar, bölgesel coğrafyalardaki değişim süreçlerini, fiziksel coğrafyaya doğrudan müdahaleleri,

sanayi alanlarını, tarımsal gelişim alanlarını, ulaşım sistemlerini, turizm yatırımlarını, yerleşim ve arazi kullanımındaki planlı gelişimleri tanımlayacaktır. O halde, korunarak gelecek nesillere aktarılması istenen kültürel-tarihsel değerlerin planlama süreçlerine dahil edilmesi, bu değerler için risk ve tehdit oluşturan planlama kararlarının belirlenmesine, değerlerin ve ihtiyaçların çatışma alanlarının tespitine, bu sorunlara coğrafyada yaşayan ve yaşamış olan toplumların kültürel değerlerini koruyarak ihtiyaçlarını karşılayacak alternatif çözümler aranmasına imkan sağlayacaktır. Ne tasarlanan planlama süreçlerinin yönlendirmesi ile ortaya çıkacak olan kaçınılmaz değişim süreçleri kültürel-tarihsel değerler için tehdit oluşturmalı, ne de kültürel-tarihsel değerlerin korunması toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmalıdır.

1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı

Koruma alanı, bir bütünün içerdiği değerlerin anlaşılması ve bu değerlerin korunması ile ilgilenir. Örneğin bir anıt üzerine biçimlenen koruma anlayışı, anıtın birbirinden farklı niteliklere sahip parçalarının tamamını bir bütün olarak ele almaya olanak sağlayacak uzmanlıkların işbirliğinin tutarlı bir koruma politikası çerçevesinde düzenlenmesini, bir yandan da anıtın parçalarına müdahalelerin o parçaların ait oldukları bütün göz önünde bulundurularak ayrı ayrı tasarlanmasını gerektirir (Philippot, 1996, s. 271). Kültür mirasının çeşitli ölçekte bileşenlerine de aynı biçimde yaklaşılmalıdır. Bir kültürel peyzajın insanların ürettiği değerlerinin, dolayısıyla 'kültürel' karakterinin korunması, öğelerinin birimler olarak korunmasına bağlı olmakla birlikte öğelerin birlikteliğinden doğan değerleri de gözeten bir koruma politikası ile mümkündür. Tezin çalışma alanı olarak seçilen Likya Bölgesi de, nesli tükenmiş kültür alanlarının birimlerini oluşturduğu bir kültürel-tarihsel bütünü içermekte, bu kültürel-tarihsel bütün de yaşayan miras alanları ile birlikte Teke Yarımadası'nın oluşturduğu kültürel peyzajın bir alt katmanı olarak var olmaktadır.

Tez kapsamında ele alınan ilk sav, Teke Yarımadası'nın coğrafi ölçeği ile örtüşen Likya Bölgesi'nin kültür mirası öğelerinin birimler veya gruplar halinde bölgesel ölçekte var olan bir takım değerleri de tanımladığıdır. Bu kapsamda Likya Bölgesi'nde yer alan arkeolojik öğelerin bütününün sunduğu bölgesel değerler, kültür bölgesinin içinde yer alan alt kültür bölgeleri ve peyzaj alanları, bu öğelerin

birlikte var oluşundan doğan önemlilikler bir tarihsel coğrafya araştırması üzerinden belirlendiğinde, her arkeolojik varlığın, döneminde ait olduğu kültürün bir parçasını oluşturduğu görülmektedir. Öğelerin bütünlük ve özgünlüklerinin korunması da aynı dönemlerde yaşantısını sürdürmüş diğer öğelerin anlamlandırılması için gerekli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkeolojik mirasın içerdiği bilimsel ve tarihsel değerlerin korunması yalnızca bir sitin ya da bir anıtın korunmasıyla değil, öğenin bağlamını oluşturan kültür coğrafyasındaki diğer benzer öğelerin ve bu öğeleri birbirine bağlayan ilişkilerin de korunması ile mümkündür. Kendine has coğrafyası ve bu coğrafyanın gelişimine olanak sağladığı tarih öncesi ve tarihsel kültürler ile Teke Yarımadası'nda günümüzde yitirilmiş olan bu kültürlerin günümüze ulaşan arkeolojik varlıkları coğrafi olarak nispeten kapalı ve özel bir kültürel sistemin varlığına işaret etmektedir. Bu sistemin, değer ve önemlerin varlığının somutlaştırılması, bunların ifade edilebilmesini sağlayacak bir analiz ve yorumlama metodolojisi geliştirilmesi bu çalışmanın temel hedefi olmuştur.

Bölgesel değerlerin ve önemlerin korunmasının önünde duran sorunların ve bu değerlerin karşılaştığı tehditlerin kaynaklarının anlaşılması ise çalışmanın ikincil hedefidir. Mevcut yasal çerçevelerde kültürel değerleri korunan tescilli alanların yönetimi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na verilmekle birlikte, korumaya ilişkin mevzuatın ve coğrafyaya ilişkin planların incelenmesi, korunan alanların sahip olduğu değerlerin belirlenen sit alanı sınırları dışarısında yer alan aktivitelerden etkilenmediği varsayımı ile hareket edildiğini göstermektedir. Bu nedenle Teke Yarımadası'nı ilgilendiren idari kararları yönlendiren kalkınma süreçleri mercek altına alınarak, coğrafyadaki yaşantının getirdiği sorunlar ve ileriye dönük değişimlerin planlanmasından kaynaklanan potansiyel riskler araştırılarak, alanı ilgilendiren problemlerin kaynaklarıyla birlikte tanımlanması hedeflenmiştir.

Yenilenemez bir kaynak olan arkeolojik kaynaklara ilişkin koruma politikalarının, arazi kullanımı, kalkınma planları, çevre ve eğitim politikaları gibi kararların bir bileşeni olması gereklidir ve arkeolojik mirasın korunması uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel ölçeklerde planlama süreçlerine dahil edilmelidir (Cleere, 1989, s.11; ICOMOS, 1990; Palumbo, 2002, s.3). Bu açıdan bakıldığında ulusal ölçekte planlama düzeyi olan kalkınma planlarından başlayarak, bölgesel ölçekteki bölgesel kalkınma stratejik planlarında ve yerel ölçekteki mekansal planlarda korunacak değerlere ilişkin verilerin bulunması gereklidir. Ulusal ölçekte belirlenen değerler ve

alınabilecek koruma önlemleri 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile düzenlenmiştir. Yerel ölçekte ise parsel ve sit bazında değerlerin tespit ve tesciline, mekansal müdahalelerin tasarlanmasına yönelik, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke kararlarının yol göstericiliğinde belgeleme ve koruma çalışmaları yapılabilmektedir. Ancak bölgesel kalkınma süreçleri kapsamında yapılan stratejik planların referans alacağı benzer ölçekli bir değer analizi, Likya Arkeolojik Peyzajı gibi 10.000 km^2'lik alana yayılan bir değerler örüntüsü için mevcut değildir. Tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar coğrafi karakteristiklerin de katkısıyla biçimlenen politik gelişimlerin sonucunda pek çok bölgesel kimlik ve kültürün varlığının tespit edilebildiği Anadolu'da, Likya gibi kültür bölgelerinin tanımlanması ve korunması, bu bölgelere dair geliştirilecek olan stratejik koruma ve araştırma planları, alt kültür alanlarına dair idarelere yönelik koruma rehberleri, yeni tescillenecek sit ve anıtlar için bölgesel analizlere katılım yol haritası, toplum-miras ilişkisinde karşılaşılan yasal çıkmazlara alternatif yaklaşım önerileri, alanların koruma statülerine ilişkin sit derecesi ile birlikte değerlendirilecek ilave tanımlar gibi araçlarla mümkün olacaktır. Bu araçlar aynı zamanda kısıtlı kaynakların aktarımı ile anıt ve çevre düzenleme alt ölçeklerindeki mekansal müdahalelerinin önceliklerinin belirlenmesi gibi karar verme süreçlerini de yönlendirecektir.

Özetle, çalışmanın amacı, arkeolojik varlıkların korunmasına dair önerilerin öncelikle üst ölçekli ve planlama süreçleri ile karşılaştırılabilir, bu varlıkların birlikteliklerinden doğan değerleri belirginleştiren bir yaklaşımdan temellenmesi gerektiği savını doğrulamak üzere, bu boşluğa hitap eden bir envanterleme ve analiz ve ifade yöntemi önerisi geliştirmek, bu yöntemin çıktılarını bölgenin koruma sorunları ile karşılaştırarak, kültür mirası değerlerinin planlama süreçlerine entegrasyonu ile ilgili önerilerde bulunmaktır.

1.2 Yöntem ve çalışmanın eylem akışı

Çalışmanın temel aldığı sorun, Likya Bölgesi arkeolojik alanlarının korunması olmuştur. Koruma sürecinin üst ölçeklerden elde edilen bütüncül bakış ve değer analizi ile başlatılması gerekliliğinden yola çıkılarak, öncelikle bu üst ölçekli bütüncül bakışın kuramsal ve mekansal sınırları çizilerek sorunun daraltılması üzerinde durulmuş, ardından da soruna özel bir yöntem önerisi geliştirilmiş ve bu

yöntem önerisinin uygulama alanları araştırılmıştır. Çalışmanın eylem akışı Şekil 1.1'de verilmektedir.

Eylem akışında gösterilen beş ana basamak, çalışmanın ana bölümlerinin karşılığıdır. İlk üç bölüm çalışmanın sınırlarını çizmek, ele alınan sorunu daraltmak, savların yaslandığı kuramları ve terminolojiyi belirlemek üzerine kurgulanmıştır. Dördüncü ve beşinci bölümler ise çalışmanın öne sürdüğü yanıtları ve bu yanıtların uygulama alanlarını konu almaktadır. Başlıkların içinde bölüm özelinde kullanılan yöntemlere dair daha detaylı bilgi verilmekle birlikte, eylem akışı merkeze alınarak bölüm kaynak ve yöntemleri ana hatlarıyla aşağıda tanıtılmaktadır.

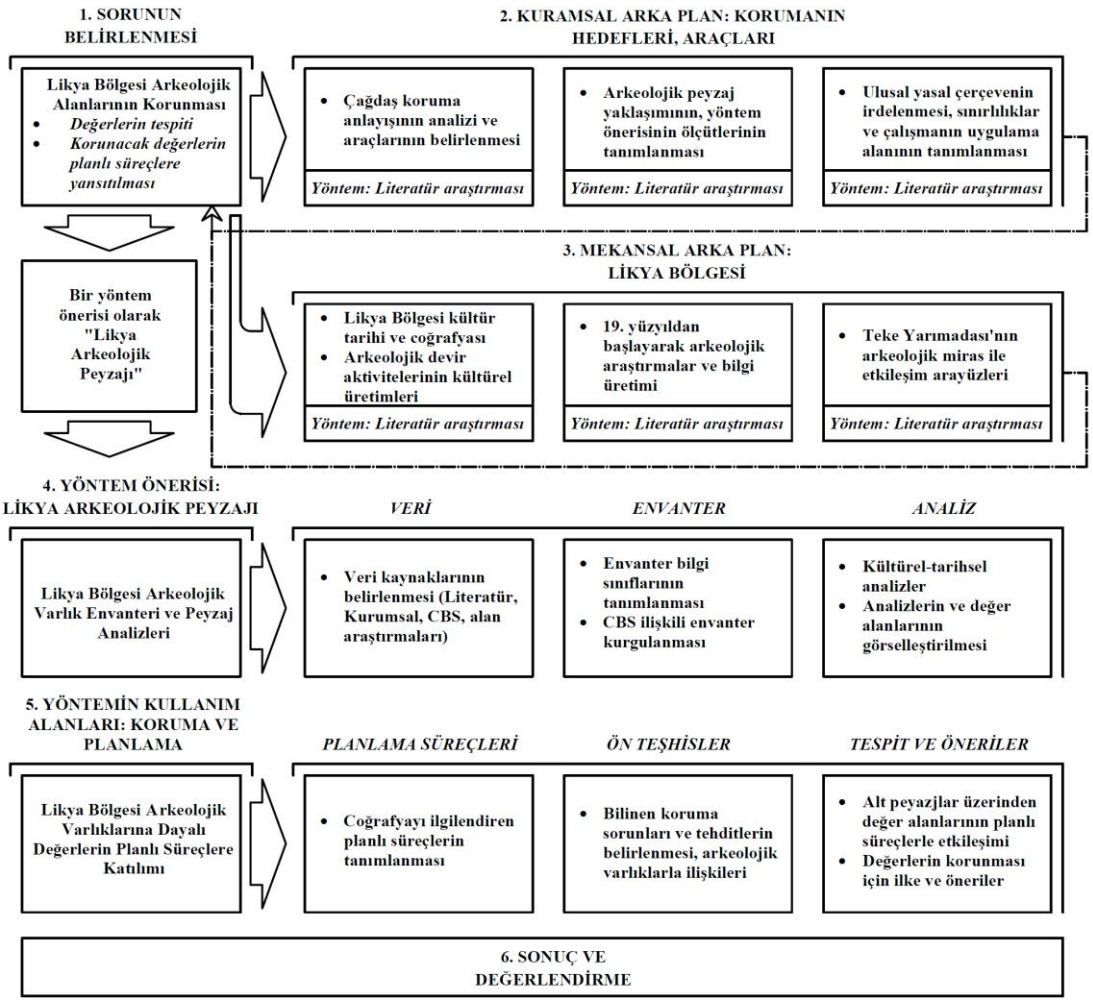

Şekil 1.1 : Çalışmanın eylem akışı.

Çalışmanın 2. bölümünü oluşturan kuramsal arka plan, literatür tabanlı olarak geliştirilmiştir. Koruma alanının değişmekte olan bakış açılarını anlamak ve anlatmak üzere, kronolojik bir perspektif belirlenmiş, C. Erder, M. Glendinning, J. Jokilehto gibi araştırmacıların ürettiği temel mimarlık ve koruma tarihi

metinlerinden, 20. yüzyıl sonuna kadar koruma alanında kuramsal açılımların merkezindeki Viollet-le-Duc, Ruskin, Riegl gibi aktörlerin yazılarından, bu yazılara dair üretilen güncel literatürden faydalanılmış, koruma çerçevesinde gelişen güncel fikirlerin arka planı yerleştirilmiştir (Bölüm 2.1.1 ve Bölüm 2.1.2). 20. yüzyıl sonundan itibaren gelişmekte ve hızla değişmekte olan söylemlerin değerlendirilmesi de literatür tabanlı olmuştur. Değer merkezli araştırmalar, kültür mirası kavramının anlamındaki genişlemeler, mirasın toplumsal değerleri ve son yıllarda araştırmacıların da çokça değindiği paradigma değişimi, bu alanlar üzerinde çalışan kurumların ve araştırmacıların bilhassa son yirmi yıl içinde ürettiği metinler üzerinden, bir bütüncül metin olarak tartışılmıştır (Bölüm 2.1.3-2.1.7). Bu literatür araştırmasında belirginleşen, uluslararası referans metinlerde yer bulan tanımlar arasında, çalışma alanı ve alanın içerdikleri ile yakından ilişkilenen anlama, koruma, kullanma araçları olarak kültürel peyzaj ve kültür rotası kavramları da aynı metin içerisinde tanıtılmıştır. Kültürel peyzaj kavramı, bu kavramı farklı perspektiflerden ve disiplinlerden tanımlayan araştırmacıların ifadelerine dayalı olarak yorumlanmış, uluslararası doktrinlerde ve referans metinlerde yer bulan tanımlar da aktarılmıştır. Kültür rotası kavramı, bu alanda çalışma yapan ve referans metinler ortaya koyan iki temel kurumun (Avrupa Konseyi ve ICOMOS) ürettiği dokümanlar üzerinden tartışılmıştır. Çalışmanın konusu ile yakından ilgili olan arkeolojik varlıkların anlamları ve peyzaj değerleri, başka bir alt başlık altında literatür tabanlı olarak tartışılmıştır. R. Layton ve P. Ucko'nun editörlüğünde hazırlanmış Peyzajın Arkeolojisi ve Antropolojisi [The Archeology and Anthropology of Landscape] ve H. Cleere editörlüğünde hazırlanan Çağdaş Dünyada Arkeolojik Miras Yönetimi [Archaeological Heritage Management in the Modern World] gibi temel kaynakların yanı sıra, arkeolojik varlıkların anlam ve değerlerine dair tartışmaları üreten *Antiquity* gibi süreli yayınlar, T. Darvill, G. Fariclough gibi araştırmacıların arkeolojik varlıkların peyzaj nitelikleri üzerine odaklanan çalışmaları gibi kaynaklar üzerinden ele alınmıştır.

Bölümün üçüncü alt başlığı ise, kültürel peyzajların tanımlanması, araştırılması, korunması üzerine gelişen deneyim ve teorileri, bu kavram ve arkeolojik miras çevresinde uygulanmakta olan ulusal yasal çerçeveyi yine literatür tabanlı olarak irdelemiştir. Öncelikle, çalışma konuları ile ilişkilenen UNESCO, ICOMOS, Avrupa Konseyi gibi kurumların ürettiği uluslararası referans metinler, bu konular üzerinde

uzlaşı tabanını işaret etmeleri nedeni ile taranarak bu metinler arasındaki tanım ve yaklaşımlar karşılaştırılmıştır. Uzlaşı tabanının işaret ettiği yönlere dayalı olarak, öncelikle farklı ulusal mevzuatlarda tanımlanmış kültürel peyzaj yaklaşımları ve geliştirilmiş, uygulamaya alınmış metodolojiler, bu kavramın uygulamasını yürüten ulusal kurumların ürettiği yasa, yönetmelik ve rehberlerler üzerinden değerlendirilmiş, böylece geliştirilen yöntem önerisinin idari ölçeği ve uygulama alanına dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmanın bir anlama ve koruma aracı olarak geliştirmeyi hedeflediği arkeolojik peyzaj yaklaşımının kurgulanması için de literatürde belirgin miktarda atıf alan, geliştirdikleri tanımlama modelleri peyzajların oluşum süreçlerinden yola çıkan ve kültürel peyzajların analiz ve tanımlamasına odaklanan çalışmalar, incelenen ulusal sistemlerin deneyimlerini ele alan ve peyzaj tanımlama-yönetme süreçlerindeki gereksinimleri tartışan, üst ölçekli ve bölgesel yaklaşımlar geliştiren, çalışma konusu ile çeşitli yönlerden paralellik kuran araştırmalar incelenmiştir. Böylece, araştırma deneyimlerinden ve uygulamalardan faydalanarak, Likya Bölgesi ölçeğinde kurgulanması ihtiyacı duyan arkeolojik peyzaj yaklaşımının kriterlerini belirlemek hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, çalışmanın yer aldığı coğrafyanın tabi olduğu koruma alanının yasal çerçevesinin kanun, kanun hükmünde kararname ve ilke kararları üzerinden çizilmesine odaklanmıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın mevzuat veritabanları üzerinden, Dünya Miras Sözleşmesi'nin uluslararası kurumlarca kabulünden günümüze kadar koruma çerçevesinin gelişimi incelenmiş, çalışmaya konu olan alanları ilgilendiren yasal sınırlılıklar tanımlanmıştır.

Çalışmanın üçünücü bölümü ise, Likya Bölgesi genelini anlamak üzerine kurulmuş olup, yine literatür tabanlı olarak ilerlemiştir. 19. yüzyıldan itibaren Likya üzerine yazılan seyahatnameler, erken ve geç arkeolojik araştırmaların içerikleri sistematik olarak taranmıştır. Öncelikle bölge geneli üzerine üretilmiş kaynak ve rehberler değerlendirilmiş, ardından bölge kimliği, devam eden veya sonuçlandırılmış arkeolojik araştırmaların bölgenin yapısal unsurlarını, antik devir lokalizasyonlarını, kültürel gelişimin fiziksel tezahürlerini konu alan yayınlar üzerinden hem bölge geneline dair üst ölçekli bir fiziki, tarihi, biçimsel anlatı derlenmiş, hem de peyzaj analizinin veritabanını oluşturmak üzere kullanılacak arkeolojik araştırmalar belirlenmiştir. Güncel üst ölçekli anlatının temel kaynakları olarak, Likya Bölgesi geneline odaklanan, N. Çevik'in Lykia Kitabı, H. İşkan ve E. Dündar editörlüğünde

hazırlanan Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi, G. E. Bean'in bir rehber niteliğinde hazırladığı Eskiçağda Lykia Bölgesi, C. Bayburtluoğlu'nun Lykia kitapları, bölge genelini Roma bağlamında irdeleyen S. Şahin'in Stadiasmus Patarensis Itinera Romana Provinciae Lyciae, Likya Eyaleti Roma Yolları kitabı gibi kaynaklardan büyük oranda faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra arkeolojik unsur tipolojileri, kentsel ve kırsal örgütlenmelerin tanımlanmasında bu temalar etrafında gelişen ve çoğunlukla süreli yayınlarda ve T. C. Kültür Bakanlığı'nın yıllık olarak yayınladığı Kazı Sonuçları Toplantısı, Araştırması Sonuçları Toplantısı gibi kaynaklarda bulunan araştırma raporlarından faydalanılmıştır.

Dördüncü bölüm, arkeolojik, kurumsal ve coğrafi verileri niteliksel ve niceliksel özellikleri olan bir veritabanına dönüştüren bir yöntem önerisidir. Bölüm içerisinde aşamaların kendi içindeki yöntemleri detaylı olarak anlatılmakla birlikte, kısaca kullanılan yöntemlere burada da değinmek gereklidir. Öncelikle veri kaynakları tanımlanmış ve tanıtılmış, ardından araştırmanın veri doygunluğunun bilimsel sınırları çizilmiştir (Bkz. Bölüm 4.1). Ardından veri birlikteliklerinden doğan bilgi sınıflarını, arkeolojik unsurları, tarihsel gelişimlerini, yapılaşma tipolojilerini, mevcut fiziksel ve bilimsel araştırma durumlarını, erişilebilirlik seviyelerini ve unsurlar üzerindeki kurumsal farkındalığı tanımlamakta kullanılan, CBS ile ilişkilenen bir veritabanı hazırlamıştır (Bkz. Bölüm 4.2, Ek B, Ek D). Likya Arkeolojik Peyzajı için geliştirilen yöntem önerisi, bu veritabanının sunduğu bilgileri değerlendirmekte kullanılarak, peyzajın edindiği değerler, dönemsel gelişim normları, mekansal yayılım ve zaman içinde edinilen anlamlar üzerinden tespitedilmiştir. Bu çerçeve bağlamında envanterin irdelenmesi ile, coğrafyadaki arkeolojik unsurların peyzaj değerleri belirlenmiş, yine CBS tabanlı olarak çok katmanlı analiz haritaları ve anlatıları üretilmiştir (Bkz. Bölüm 4.3, Ek E).

Beşinci bölüm, dördüncü bölümde üretilen analizlerin, coğrafyadaki planlı idare ve kalkınma süreçleri ile ilişkileri, koruma sorunları ve alt peyzaj alanları üzerinden idari süreçlere eklemlenmesi üzerinedir. Bölümün ilk kısmında, planlı süreçler bu planları yapan kurumların kamuya açık kaynakları, plan ve raporları üzerinden araştırılmıştır. T.C. Kalkınma Bakanlığı ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın hazırladığı Kalkınma Planları ve planların ihtisas raporları, Turizm Stratejisi, Ulaşım ve İletişim Stratejisi dokümanları, Bölgesel Gelişim Ulusal Stratejisi gibi stratejik planlar, içerdikleri karar ve ilkelerin bölgedeki yaşantı ile

ilişkisi üzerinden değerlendirilmiştir. 2006 yılında kabul edilen 5449 sayılı kanuna istinaden kurulan bölgesel kalkınma ajansları arasında görev alanları Muğla ilini kapsayan Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) ve Antalya ve Burdur illerini kapsayan Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı'nın (BAKA) hazırladığı 2023 hedefli bölge planları, bölgedeki kalkınma süreçleri ve değişimin yönetimi için belirleyici oldukları kabul edilerek kamuya açık kaynaklardan edinilmiş ve irdelenmiştir. Son olarak da T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 2012 yılında onayladığı Antalya Bütünleşik Kıyı Alanları Planı ve 2020 yılı sonunda askıya çıkan Aydın-Muğla Bütünleşik Kıyı Alanları Planı ile 1/100.000 Çevre Düzeni Planları ve bu planların yansıtıldığı Antalya Büyükşehir ve Muğla Büyükşehir Belediyelerince ilçeler ölçeğinde hazırlanmış 1/25.000 Nazım İmar Planları değerlendirilerek, bölgedeki planlı süreçler üst ölçeklerden bölge ölçeğine kadar taranmıştır. Planların bir arada değerlendirilmesi, coğrafyayı ilgilendiren kalkınma süreçleri ve değişimin anlaşılması, bu değişimin arkeolojik varlıkların değerlerine nasıl etkiyeceğinin öngörülebilmesini sağlamıştır. Ayrıca envanter araştırmaları sürecinde, bölge araştırmacılarınca rapor edilen hasar ve tehditler, ortofoto taramalarında tespit edilen taş ocakçılığı, sera ve yol işgali gibi sorunlar da CBS araçları ile haritalanmış, bu sistematik/kronik sorunların arkeolojik değerlere etkileri tartışılmıştır. Bölümün son kısmında ise, idari sınırları çizilen alt peyzaj alanlarının birbirinden ölçek, içerik ve tarihsellik bakımından farklı özellikler sunan üç adedi seçilmiş, çalışmanın ortaya koyduğu analiz yönteminin ürettiği verilerin koruma amacıyla kullanılabileceği savını doğrulamak adına deneysel olarak incelenmiştir. Analiz ve bulguların ürettiği çeşitli veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, bölgeler özelinde içerdikleri tarihsel ve güncel anlamlar, araştırma durumu ve potansiyeli, korunma potansiteli ve koruma sorunları, plan kararları ile etkileşim ve öneriler belirlenmiş, alt peyzaja ilişkin koruma ve kullanma önerileri, öncelikleri üzerinde çıkarımlarda bulunulmuştur.

1.3 Çalışmanın Sınırlılıkları

Teke Yarımadası aynı zamanda Likya Bölgesi gibi arkeolojik bir kurgunun üst ölçeğinde var olan ve yaşayan bir miras alanıdır. Alanın sahne olduğu ve yaşayan kültürlerle ilişkilenen sosyokültürel aktiviteler, içerdiği Alevi Kültürü odakları, Yörük hareketlerinin geliştirdiği yaşam alanları ve hareketlilikler, Osmanlı

Devri'nden beri kesintisiz olarak yaşantısını sürdüren yerleşimler ve bu yerleşimlerdeki geleneksel Türk mahallesi dokuları gibi pek çok katmanın var olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu alanlara ve teşkil ettikleri değerlere ilişkin yapılacak tespitler ve getirilecek öneriler, yaşayan miras yaklaşımı ile tutarlı olarak çok katılımcılı ve sosyolojik olgulara değinen bir çalışmanın konusu olması gerektiğinden kapsam dışı tutulmuştur. Bu tez çalışması, kalkınma süreçlerinde ve Teke Yarımadası üzerinde süregelen yaşantı kapsamında ortaya çıkmış ve Bizans Devri sonuna kadar üretilmiş, üreten toplumları artık yaşamayan ve bu nedenle de doğal toplumsal destekçilerini yitirmiş arkeolojik mirası etkileyen planlı ve plansız aktivitelerin etkilerine odaklanmıştır.

Bölge gerek Ocak 2019 tarihinde yaşanan hortum ve fırtınalar, gerek 2020-2021 yıllarının yaz aylarında artışa geçen orman yangınları gibi doğal felaketler de yaşamaktadır. Şüphesiz ki, iklim değişikliği ve doğal afetlerin arkeolojik mirasın korunmasında etkileri önümüzdeki yıllarda artarak belirginleşecektir. Güncel koruma söylemlerinde kültür mirasının korunmasının ekolojik boyutları ve kültürel araştırma alanlarında ekokültürel yaklaşımların belirginleşmekte olduğu görülmekle birlikte, bunlar farklı uzmanlıkların ve farklı araştırma sorularının ve yöntemlerinin alanıdır, dolayısıyla çalışma kapsamı dışında bırakılmışlardır.

Keza, günümüzde T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yeniden değerlendirilmekte ve değiştirilmekte olan doğal koruma statülerine sahip alanların kendi aralarındaki ilişkileri, parçası oldukları doğal sistemlerin gereksinimleri ve ekolojik niteliklerin sürekliliğine dair araştırma ve önerilere, farklı uzmanlıkların konusu oldukları için çalışma içinde yer verilmemiştir. Bir peyzajın doğal alanlarla kurduğu ilişki de hiç kuşkusuz farklı önemliliklere işaret edecektir. Bu sınırlılığın aynı zamanda doğal alanlarla ilgili gelecekte yapılacak çalışmalar için bir mesnet noktasına işaret ettiğini belirtmek gereklidir.

Arkeolojik literatür kaynakları alan ve alt peyzaj karakteristiklerine örneklem teşkil edecek yoğunluğu verecek ve tarihsel dönem, yapılaşma, korunmuşluk durumu gibi koruma alanı ile ilişkili verileri elde edecek surette taranmıştır. Tüm bölgeye ilişkin arkeolojik çalışmaların yaklaşık iki yüz yıldır sürdüğü göz önünde bulundurularak temel veriler kazı raporları, çalışma sahalarına ilişkin monografiler, Likya bölgesi bütünü üzerine derlenmiş editörlü bilimsel yayınlar ve yetkin arkeolog ve araştırmacılar tarafından hazırlanmış rehber yayınlar ile sınırlı olarak, belirlenen veri

doygunluğu sağlanıncaya kadar (Bkz. Bölüm 4.1.4) derlenmiştir. Çalışma kapsamında üretilen envanterin ucu açıktır, bölgede tespit edilmiş her kalıntı alanını ya da tescil edilmiş sit alanını içerdiği iddia edilmemektedir.

Saha çalışmaları alt peyzaj karakteristiklerinin, bazı lokalizasyonların, kırsal alanlarda ortaya çıkan dokuların, ortofoto görüntülerinin ifade ettiği yer biçimlerinin okunurluğunun gerçek durumla karşılatırılması ve belirli alanların korunmuşluk, erişilebilirlik gibi durumlarının belirlenmesi ve doğrulanması üzerine kurgulanmıştır. Saha çalışmaları, yeni arkeolojik araştırma verisi üretmek iddiasında olmadığından, envanterdeki tarihsel veya tipolojik belirsizlikleri ortadan kaldırmayı hedeflememiştir.

2. KURAMSAL ARKA PLAN

Çalışma bütününde, yaşayan bir coğrafyanın terk edilmiş alanlarını oluşturan arkeolojik katmanların bir arkeolojik peyzaj bütünlüğü içinde ele alınarak korunmasının gerekliliği ve konu özelinde geliştirilen yöntem ve süreç önerisi ele alınmaktadır. Bu da öncelikle bir arkeolojik peyzajın tanımlanmasını, edindiği tarihsel ve güncel anlamların çözümlenmesini, bu bulguların arkeolojik mirasın korunması gözetilerek arkeolojik varlıkların bağlamını oluşturan coğrafyanın değişimine neden olan kalkınma süreçlerine entegre edilmesini mümkün kılacak ifadeler geliştirilmesini gerektirmektedir.

Çalışmanın kuramsal arka planını tanımlayan bu bölümün ilk hedefi, öncelikle bu yöntem önerisinin amaç, ölçek ve yaklaşımının gerekçelendirilmesini tabana oturtmak, koruma disiplini ve kültürel miras araştırmalarının zaman içerisinde gelişiminin ortaya koyduğu önermeler üzerinden, çalışmanın alanına giren kavram ve araçları tanıtmak ve çalışmanın konu aldığı koruma sorununa bu ışıkta yeniden bakmaktır. Bu gerekçelendirmenin teorik altyapısı, "Çağdaş Koruma Anlayışının Gelişimi ve Çalışmanın Temelinde Yer Alan Kavramlar" alt başlığında, çalışmanın öznesi olan arkeolojik mirasın bu perspektiflerden irdelenen nitelikleri ve çalışmanın tanımladığı 'Arkeolojik Peyzaj' yaklaşımının temelleri ise "Arkeolojik Varlıkların Anlamları ve Peyzaj Niteliği" alt başlığı altında ele alınmıştır.

Bölümün ikinci hedefi ise, arkeolojik mirasın peyzaj ölçeğinde ve anlayışında korunması sorununa yaklaşımın ölçütlerini belirlemek üzere, konu ile ölçek, hedef veya teorik açıdan ilişkilenen farklı örneklere ait deneyimlerin ve yöntem önerilerinin irdelenmesi olmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde uygulanan analiz yöntemini geliştirmekte ve sınırlarını çizmekte bu deneyim ve teorilerin bakış açılarından faydalanılmıştır. Öncelikle uluslararası referans metinlerin arkeolojik varlıklar ve kültürel peyzajların korunması ve yönetimi üzerine önerilerinin değerlendirmesi yapılmış, ardından da bölge için geçerli bir peyzaj analizi ve koruma yaklaşımını sınırlamak hedefiyle, farklı ülkelerin ulusal kültürel peyzaj koruma-yönetim standartları, bu standartların eleştirileri ve köprülenen bazı deneyimler,

kültürel peyzaj tanımlama üzerine teorik araştırmalar gibi kaynaklar değerlendirilerek, geliştirilen yöntemin ölçütleri belirlenmiştir. Ardından arkeolojik varlıkların coğrafya üzerinde ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerinde yaşantısının belirleyici ve sınırlayıcı tanımlarını içeren ulusal yasal çerçeve ve mevzuat değerlendirerek, yürürlükteki koruma mevzuatının çelişkileri ve önerilen yöntemin gerektirdiği ek tanımlar belirlenmiştir.

Son olarak, belirlenen ölçütlere göre tasarlanan Likya Arkeolojik Peyzajı analiz yöntemi tanıtılmıştır. Bu yöntem, 4. Bölüm ve eklerinde tanıtılan envanter unsurlarının arkeolojik peyzaj değerlerinin belirlenmesi üzerine aynı bölümde uygulanmıştır.

2.1 Çağdaş Koruma Anlayışının Gelişimi ve Çalışmanın Temelinde Yer Alan Kavramlar

Geçmişin somut kalıntıları hem geçmişte kendilerine atfedilen anlamları, hem de şimdiki zamanda yaşadıkları etkileşimin geliştirdiği anlamları bazen bir arada, bazen de ihtilaf halinde taşımaya devam ederler (Lowenthal, 1985, s. 248). Neyin neden korunduğu sorusunun mutlak bir cevabı yoktur, bu soru politik gelişmeler, sosyokültürel gerçeklikler ve bağlam göz önünde bulundurularak subjektif cevaplar alır (Mason ve Avrami, 2002, s. 15). Bu durum da korumacıya ve tanımladığı anlamlara bağlı olarak bir nesnenin fiziksel durumunun (nesne merkezli), bir nesnenin temsil ettiği somut ve soyut değerler bütününün (değer merkezli), bir nesnenin aracı ve katılımcı olduğu aktivitelerin (toplum merkezli) merkezde yer aldığı bir koruma yaklaşımının geliştirilmesine ön ayak olur. Çağdaş koruma anlayışının kuramsal tabanının genişlemesi ihtiyacı da korunanın, korumacının tanımında ve nesnenin bünyesinde barındırdığı anlamlarda tarihsel süreçte yaşanan genişleme sonucunda olmuştur. Doğal olarak, bu genişlemenin sonucunda ortaya çıkan ‘koruma’ kaygısının karşılanması için de geleneksel koruma ve restorasyon anlayışının sınırlı araçlarının ötesine geçişmesi gereklidir (Kuban, 2000, s. 162).

2.1.1 Korunan nedir?

Kültür varlıklarını korumaya yönelik bilinçli veya bilinçsiz eylemler, insanlığın kendi ürettiği çeşitli ölçekte nesneler ile kurduğu ve zaman içinde güçlenen ve yeni anlamlar edinen bağları muhafaza etme gayesiyle biçimlenmiştir (Philippot, 1996, s.

268; Mason ve Avrami, 2002). Bu anlamları, 'korunan'ı tanımlama çabası ise çağdaş koruma anlayışının gittikçe genişleyen çerçevesinin hala araştırdığı konulardan biridir.

Çeşitli nedenler ve kaygılarla korunan objeler, yapılar, çevreler, tarihin her aşamasında gözlemlenmiştir. Mezopotamya'da, Antik Mısır'da yapılı çevrenin kullanıldığı biçimiyle bir süreklilik içinde muhafaza edilmesi kaygıları, M.S. 6. yüzyılda Teodorich'in Roma kentini eski yapılarını koruyarak imparatorluğun gücünü yansıtacak biçimde onartma çabası, 14. yüzyıldan itibaren Francesco Petrarcha ve Cola di Renzo'nun başını çektiği antik çağ yapılarının tespiti, korunması eylemleri, ardından Rönesans'ta antik yapıların yapılı çevre ile ilişkisinin de göz önünde bulundurularak korunması gibi örnekler, Erder (1971, 1975), Jokilehto (1999) ve Glendinning (2013) gibi mimarlık tarihi ve koruma alanının araştırmacıları tarafından pek çok kez irdelenmiş ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmiştir. 'Korunan'ın tanımlanmasındaki felsefi tartışmaya ise Erder ve Glendinning, Theseus'un gemisi (Plutarch, 1864, s. 14) üzerinden dikkat çekmektedirler. Theseus, Girit seferinden başarı ile döndüğünde, Atinalılar anısını yaşatmak üzere zamanla çürüyen parçalarını değiştirerek gemisini koruma altına almışlardır. Bir süre sonra ise, geminin ne kadar parçasının değiştiğinin bilgisi yitirilmiş, en sonunda da bu geminin aynı gemi olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır (Erder, 1971, s. 23-24). 'Korunan' gemi midir, anı mıdır, yoksa ikisi arasındaki bağ mıdır? Bu tartışma, günümüzdeki 'anlam' ve 'özgünlük' tanımlarının da bir boyutunu, geçmiş ve hatırlama arasındaki ilişkiden oluşan miras tanımlarını da temsil etmesi açısından önemlidir.

'Koruma' konusunun sistematik olarak ele alınması ve literatüre girmesi, Eugéne Emmanuel Viollet-Le-Duc'ün, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* (1854-1868) metnindeki tartışmalar, 'restorasyon' teriminin açıklamaları, yöntemlerinin incelemeleri ile olmuştur. Erder tarafından Türkçeleştirilmiş metinde (1975, s. 251-275) Le-Duc'ün yapıda değerli bulduğu kavramların temelinde yapıyı üreten özgün düşüncel süreç ve ait olduğu tarihsel devirlerin yapıda temsili olduğu görülür. Viollet-Le-Duc ele aldığı metinde öncelikli olarak Ortaçağ yapılarının, genel kanının aksine sanatsal değere sahip olduğunu ifade etmiş (Erder, 1975, s. 260) ardından bu sanatsal değerin nesnenin restorasyonu ile korunması için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerin yönelimini belirleyen

yaklaşımı özetle ‘yapıyı üreten özgün sürecin sanatsal kaygıları ve zihinsel faaliyetinin güncel ihtiyaç ve sorunlara, artık sahip olunan teknoloji ile nasıl çözüm üreteceğinin, hassas bir tarihsel ve stilistik araştırma ile idrak edilmesi ve mimarlık mesleğinin gerektirdiği tüm becerilerin bu hedefe dönük olarak kullanılması’ biçiminde tanımlamak mümkündür. Bu düşünüşle, mimarlık, üslup ve sanata atfedilen bu yüksek mana korunan ve yaşatılan değerler, restorasyonu yapılan anıtlar da bu değerlerin taşıyıcıları olarak tanımlanmış, restorasyonun paydaşları da mimarlar, restoratörler ve kullanıcılar olmuştur. Özünde değer merkezli bir yaklaşım ile restorasyon kriterleri belirlenmiş, ancak paydaşların ve sanat algısının sınırlılığı, belirlenebilen değerlerin dar bir alanda kalmasına neden olmuştur. Metinde üzerinde durulan üslup araştırmaları, mimarlık tarihi değerlendirmeleri, yapıdaki izlerin tespiti ve belgelemenin önemi ve gerekliliği ise günümüze kadar tartışmasız gelmiştir.

Ruskin ise yapıların ürettiği anlamları, belki de edebiyat perspektifinden bakması nedeni ile farklı bir çerçeveden değerlendirmiştir. Mimarlığı bir yapının ihtiyaçları karşılayan kısımlarının örgütlenmesinin ötesinde, bu örgütlenmenin sanatsal ve anlamlı çözümler ile özelleştirilmesinden doğan bir kavram olarak tasvir eden Ruskin’in (1854, s. 8), restorasyon ve koruma konusundaki görüşlerinin Viollet-Le-Duc’ün düşüncelerine tezat oluşturduğu bilinmektedir. Ruskin’in doğanın ve tanrının temsilini yansıtmasının, zerafet ve işlevselliğin mimarlığı kıymetli kıldığı konusundaki görüşleri Venedik Taşları kitabı ile oldukça belirginleşmiştir. Koruma konusundaki görüşleri ise, daha erken tarihli bir denemesi olan Mimarlığın Yedi Lambası’nda netlikle yer almaktadır. Restorasyonu ‘yıktığı şeyin sahte bir tasvirini’ üreten bir eylem olarak tanımlamakta, bir yapının ömrünün uzatılmasının tek yolunun sürekli bakımdan geçtiğini ifade etmektedir (Ruskin, 1854, s. 161-163). Bu görüşün temelinde anıtın eskilik değerinin ve üzerindeki zamanın izlerinin bir yapının sahip olabileceği en büyük görkem olduğunu düşünmesi vardır (Ruskin, 1854, s. 155). Ruskin de değer temelli bir öneri geliştirmiş, ancak tümüyle özgünlük ve eskilik üzerinde durması kendisinin koruma anlayışını Viollet-Le-Duc’ün karşı kutbuna yerleştirmiştir. Ruskin’in aynı metinde “dünyanın kendi neslinden sonra gelenlere de ait olduğunu, onları kendi zamanlarında yaptıkları veya ihmalleri ile geleceklerindeki mirastan mahrum etmeye veya gereksiz yere cezalandırmaya hakları olmadığı” (1854, s. 155) ifadesi ise kültür varlıklarının yenilenemez kaynaklar olduğunu hatırlatmaktadır. Değerler temelli çağdaş koruma yaklaşımının

temel taşlarından biri haline gelen ‘Modern Anıt Kültü’ metninin yazarı Alois Riegl da bu görüşlerden etkilenerek anıtlara ve restorasyona teorik bakışını biçimlendirmiştir (Lamprakos, 2014, s. 421).

2.1.2 Değer merkezli yaklaşım

20. yüzyıl başında Alois Riegl, Avusturya Anıtlar Komisyonu’na atanmasını takiben, gelişen ve değişen anıt kavramını irdelediği ‘Modern Anıt Kültü’ denemesini yazmıştır. Bu deneme, komisyona hazırladığı yasa taslağının girizgahı niteliğindedir; devlet elindeki anıtların yönetimi ve korunmasında izlenecek yolların prensiplerini, içerdikleri çelişkileri de tanımlayarak belirlemeyi hedefleyen bir teorik altyapı, genel kabul gören sanatsal stilistik kurallara göre sınıflandırılan ve değerlendirilen anıt ve sanat eserlerinin içerdiği objektif ve subjektif değerler dünyasını anlamaya yönelik bir ön araştırmadır (Lamprakos, 2014). Tarihsel değerler ve sanatsal değerler gibi, genel kabullerin ürettiği statik değerlerin aslında zaman, değişim ve algı boyutu ile irdelenmesi halinde ortaya çıkan temel ve izafi anlamların teorisini ve çelişkilerini ortaya koyduğu bu deneme (Riegl, 1903/1982), takip eden bir yasa tasarısı ve yönetmeliği ile bir bütün olarak ele alındığında bir yandan teori boyutuyla kültür varlıklarının gittikçe genişleyen ve sürekli değişen değer evrenini teşhis etmekte ve paydaş deneyimlerini içeren subjektif bir anlam dünyasının da varlığını kayda değer bir öngörüyle anlatmakta, diğer yandan ise bütün bunları objektif ve kalıcı bir sistematiğe oturtma kaygısını taşıyan yasa ve yönetmelik önerisiyle kendisi de başka bir çelişkiyi yansıtmaktadır. Zaman geçtikçe değişen, günün bilgisi ve hisleri ile tekrar tanımlanan, değişimi ve atfedilen deneyimi bünyesinde bulunduran bir kavramsal ve anlamsal çerçeveyi, sabit kural ve değer tespitleri ile pratiğe dökmeye çalışmakta bir içsel çelişki vardır, (Lamprakos, 2014, s. 431) ki bu çelişkiler günümüzde de hala tartışma alanının içerisindedir. Ancak Riegl, kültürel üretimin nesnelerinin birbirinden çok ve farklı değerleri bir arada taşıdığını, bu değerlerin tanımlarının birbirileri ile çelişebildiğini ve aralarındaki çelişkilerin çözümlenmesinin korumanın konusu olduğunu ve daha da önemlisi, bu değerlerin sadece uzmanlıkla belirlenen objektif değerler değil, deneyimle belirlenen, subjektif ve zamana bağlı değişken değerler de olabildiğini göstererek günümüzün koruma yaklaşımı tartışmalarını etkileyen önemli fikirler öne sürmüştür.

Riegl, ve Ruskin gibi 19. yüzyıl otoriteleri değer merkezli yaklaşımın temellerini atmış, Cesare Brandi, Paul Philippot, onlardan önce Camillo Boito ve Gustavo Giovannoni koruma uzmanlarının korunacak değerleri daha geniş bir çerçeve içinde ele almaya yönlenmesini sağlayacak fikirleri ve farklı disiplinleri ilgilendiren bir koruma anlayışının gelişmesinin yolunu açmışlardır (Mason, 2002, s. 19). Bu yönelim sayesinde 20. yüzyılda koruma, nesnelerin ve yerlerin içkin değerlerini ilgilendiren bir çalışma alanı olmanın ötesine geçmiş, sosyal ve ekonomik yaşantıları ilgilendiren süreçleri etkileyen ve bunlardan etkilenen bir aktivite haline gelmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren koruma teorisinin gelişimi de, bütünleşik sistemlerin bir bileşeni olarak kültür mirasının insanlığın yaşantısındaki ve bu yaşantının planlanmasındaki rolünü yeniden değerlendirmektedir.

Riegl'dan itibaren, uygulama ve teori alanlarının yukarıda bahsedilen çelişkilerle ve değişimlerle başa çıkmaya ve bunu yaparken yaslanacağı temel rehberler üretmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Günümüzde temel aldığımız başlıca doktrinal metinler de bu arayışlar esnasında yaşanan deneyimlerden edinilen bilgiler sonucunda ortaya çıkmıştır (Jokilehto, 2010, s.62). Bu temel metinler, kültür varlıklarının korunması ve yönetimine yönelik etkin müdahale ana hatlarının geliştirilmesi yolunda, üzerinde uzlaşıya varılan noktaları dönemlerinin bilgileri ile birlikte incelemeye olanak sağlamaktadır. Atina Tüzüğü (1931) ve Venedik Tüzüğü (1964) bu yönde ortaya çıkan ve koruma alanının 20. yüzyılın ilk yarısındaki deneyiminin değerlendirmeleri olarak ele alınabilirler. Her iki belgede de öne çıkan temel olgular, anıtların insanlığın ortak mirası olması, tarihsel belge niteliklerinin korunması, zamanın modern teknolojileri ile destekli ve disiplinler arası işbirliğine dayanan yöntemlerle korunmaları gibi toplumu tarihi çevrenin paydaşı haline getiren ve tarihsel, bilimsel ve estetik nitelikleri değer hiyerarşisinin üst noktasına yerleştiren görüşler vardır. Her iki metin de, özgünlük anlayışını nesnelerin bu objektif değerlerinin, malzemelerinin korunmasına bağlı olarak tanımlamaktadır, ancak Venedik Tüzüğü tarihi çevre ve kültürel önem kavramlarını genişletmeye devam etmiştir. Venedik Tüzüğü'nün dönemin şartları ile getirdiği teknolojik katkı ve tarihi çevre konusuna yetersiz yaklaşımı ile günümüz sorunlarına yetersiz kalması ile eleştirilse bile, koruma tarihinin önemli bir mihenk noktası olmuştur (Erder, 1977, s. 176-188) ve hala referans metinler arasında yer almaktadır.

Önce Atina Tüzüğü, ardından Venedik Tüzüğü'nün, kültür varlıklarının yaşantılarında 'objektif kültürel' anlamlarını korumakla sınırlı olduklarını söylemek mümkündür (Orbaşlı, 2017, s. 4-5). Ancak Riegl'ın da işaret ettiği gibi, bir yere atfedilen anlamların subjektif boyutu da vardır. Koruma eylemi ise, bu anlamların tamamını gözetmelidir.

Anlamların çeşitliliğini ele alan ve koruma eylemini anlamlara bağlayan temel metinlerden biri, bu değer çeşitliliğini uygulamaya yönelik bir çözümleme metodolojisi içinde sunan Avustralya ICOMOS'un Burra Tüzüğü olmuştur (Mason ve Avrami, 2002, s. 18). 1979 yılında oluşturulan, 1999 yılında eklemelerle tekrar yayınlanan, son hali ise koruma alanının güncel tartışmaları çerçevesinde 2013 yılında güncellenerek kabul edilen tüzük, korunacak 'yer' ve 'malzeme' gibi somut kavramların içerdikleri veya parçası oldukları somut ve soyut değerleri ve bu değerler bütününün oluşturduğu kültürel önemi koruma yaklaşımının merkezine koymakta, aynı zamanda – Riegl'in bazı değerlerin izafiliği konusundaki görüşleri gibi – kültürel önemin de zaman ve kullanım ile birlikte değişikliğe uğrayabileceğini göz önünde bulundurmaktadır (Avustralya ICOMOS, 2013; Orbaşlı, 2015, s. 181). Burra Tüzüğü kültürel değerleri estetik, tarihsel, bilimsel, sosyal ve manevi değerler olarak sınıflandırmakta, koruma sürecini değerlerin belirlenmesi ile başlatmakta ve bu değerlerin entegrasyonu ile ifade edilen kültürel önemlilik beyanı üzerine inşa etmektedir. Uzmanlar tarafından yönlendirilen koruma süreçlerinin dayanacağı değerlerin tespitinde ise uzmanlık dışı katılımcılığı da teşvik eden Burra Tüzüğü, kültür mirasınının yönetimine demokratik temsil prensibini de yerleştirmektedir (Avrami ve Mason, 2019, s. 17-18). Uzman olmayan paydaşların da sesinin kültür mirası yönetimine dahil edilmesi, kültür mirasının genişletilmiş sınırlarını da keşfetmeye olanak sağlamaktadır.

2.1.3 Kültür mirası kavramının genişlemesi

Anlamların kültür mirasındaki içkinliğine ve bazı yönlerden statikliğine dayalı, tarihsel, bilimsel, sanatsal ve estetik değerlerin ön planda bulunduğu klasik kültür mirası anlayışı, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eleştirel yaklaşımlarla karşılaşmıştır. Kültür mirası kavramının tarihsel gerçekliklerden ziyade, bilinenler ve deneyimlenenler ışığında bir yere, coğrafyaya, kavrama atfedilen anlamlara dayalı olduğuna ilişkin görüşler hız kazanmaktadır. Örneğin David Lowenthal (1985)

geçmişin kalıntılarında her sosyal etkileşimin, onarımın, müdahalelerin geçmişi yeniden tanımladığını, geçmişle kurduğumuz ilişkinin sürekli değiştiğini ve bunun günün sosyal ihtiyaçları ile yakından ilişkili bir biçimde tekrar eden bir döngü olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin yorumuna göre, tarihsel veriler vardır, objektif bilgiler mevcuttur, ancak bunlar insan zihnindeki 'geçmiş' kavramının karşılığı değildirler. Kültür mirasının insanlığa sunduğu deneyimin merkezinde ise psikolojik ve sosyal bağlar ile sürekli yeniden biçimlenen bir geçmiş vardır.

1990'lı yıllardan itibaren sosyal ve politik tartışmalarla harmanlanan kültürel miras söylemi, miras tanımını genişletmiştir. Lowenthal'a göre kalıntılara günümüzün ihtiyaçlarına, algılarına göre yüklenen ve geçmişi tekrar tekrar yorumlayan anlamlar, mirasın çerçevesini çizmektedir ve biçimlendirmektedir (1985, s. 348). Mason ve Avrami, nereden geldiğimizi, kim olduğumuzu ve gelecekten beklediklerimizi anlamlandırmak üzere kalıntı ve sitler üzerinden gelişen süreçler bütünü tanımını yapmaktadırlar (2002, s. 13, 20). Kültür mirası kavramına eleştirel bir bakışla yaklaşan Smith, bu kavramın bütünüyle soyut bir kavram olduğunu ifade etmektedir; günümüzün şartlarından ve günümüz için yaratılan ilişkilenmeler, hesaplaşmalar, etkileşimler ve düşünsel eylemleri içeren süreçler bütününü mirası oluşturmaktadır (2006, s. 1-7). Aynı perspektiften bakan Harrison önceden nesnelerle, ardından değerler sistemleri ile tanımlanan miras kavramının nihayetinde bir müzakere ve söylem olarak biçimlendiğini ifade etmektedir (2013, s. 115). Boccardi, bir kültürel anlam ürettiği ve ilettiği sürece dünya üzerindeki her şeye atefilebilecek 'bir nitelik' olarak tanımlar; "miras" ve "miras olmayan" arasındaki ayrım artık ortadan kalkmıştır. Kültür mirası kavramı, insanın kendisi ve gezegeniyle kurduğu bağlantılardan oluşan bir ekosistemin parçasıdır (2015, s. 93-94). Araoz de fiziksel kalıntılardan ve içkin değerlerden bağımsızlaşan bir miras tanımının belirginleştiğini, fizikselliğin bazen bu değerleri taşımakta ve iletmekte araç olarak kullanıldığını ifade etmekte, yeni bir miras paradigmasının gelişmekte olduğunu söylemekte, ancak fiziksel koruma alanında etik yaklaşımlarda uzlaşıya varılmasının 150 yıllık bir süreçten geçerek geliştiğini de hatırlatarak, bu paradigmanın netleşmesi için de vakit gerekeceğini öngörmektedir (2011, s. 59).

20. yüzyılın sonunda, korumanın teorisi ve teknik yönleri farklı uzmanlıklar haline gelmiş, koruma teorisi ve kültür mirasının çalışma alanları arasında 'peyzajlar' gibi konular, yönetsel araçlar, turizm gibi endüstriler katılmıştır (Orbaşlı, 2017, s. 5). Bu

gelişmelerle paralel olarak 20. yüzyılın sonlarında modern çağın klasik koruma anlayışını eleştiren post-modern görüşler hız kazanmış, mirasın anlamlarını ilişkilerle, kültürlerle, yerel farklılıklarla da yorumlamaya yönelen bir sürece girilmiş, (Avrami ve Mason, 2019, s. 17; Glendinning, 2013, 321-322; Harrison, 2013, s. 56), bir yandan da gelişen neoliberal ekonomiler, kültürel miras öğelerini ürün olarak da değerlendirmeye başlamıştır (Orbaşlı, 2017, s. 5-6; Harrison, 2013, s. 87). Objeler, yerler, kavramlar, kültürel boyutları ve toplumla kurdukları psiko-sosyal ilişkiler üzerinden kültür mirası niteliğine sahip olmakla birlikte, güncel yaşantının içerisinde ekonomik, politik, araçsal boyutları ile de yer almaya başlamışlardır. 1980'lerden itibaren bir yaşanan 'miras patlaması', yani mira kavramının yaşamın her alanına sirayet etmesi, hem kültür mirasına sektörel bir boyut katmaktadır (Harrison, 2013, s. 94) hem de koruma kaygısının gündelik hayatta gittikçe daha fazla yer kaplaması ve bunun gündelik hayatın ihtiyaçlarına göre çevremizi düzenleme kabiliyetimizi kısıtlaması, bir tepkiye yol açmaktadır (Boccardi, 2015, s. 91). Bu sektörleşme ve sürtüşme, doğal olarak yönetsel arayışları, korumanın çalışma alanlarının içerisinde öncelikli hale getirmektedir.

Nihayetinde ortaya çıkan anlayış, ilişkisellikler, yorumlamalar, bağlantılar, atfedilen anlamlar, kısacası güncel insan deneyiminin geçmişin soyut veya somut izleri ile arayüzünde ortaya çıkan her türlü anlam üretiminin genişlettiği tanımlara dayalı olarak belirginleşmektedir: Miras çok sesliliğin ürünüdür. Miras obje ve yerlerle sınırlı değildir, atfedilen anlamların çeşitliliği kadar geniştir. Miras onunla ilişkilenen herkese aittir, dinamiktir, anlamları değişkendir, içinde bulunduğu koşullar ile ayrılmaz bir bütündür. Genişleyen miras tanımının etkileşimlerle çeşitlenen, artan ve değişen değerlerinin kanonik yöntemlerle sınıflandırılması artık yeterli değildir (Şekil 2.1). Anlam evrenlerinin genişliği rehberlerle çözümlenebilen koruma planlamaları, yerlerini yere ve paydaşlara özel kararları almaya yönelik yaklaşım metodojilerine bırakmıştır. Örneğin, Nara Özgünlük Belgesi'nden sonra edinilen deneyimlerle yeni öneriler getiren Nara +20 değerlendirmesi (ICOMOS, 2014a) de, kültürel form, süreçler ve değerlerin, etkileşen paydaşların, bu kavramlar arasındaki çatışma alanlarının, kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınma süreçlerdeki payının önemine değinmekte, tüm bu alanların araştırılması için de metodolojiler üretilmesini salık vermektedir. Yine bu süreçte üretilmiş olan doktrinal metinlere bakılırsa, (ICOMOS'un Uluslararası Kültürel Turizm (1999), Kültür Rotaları (2008), Kültürel

Miras Alanlarında Sunum ve Yorumlama (2008) tüzükleri ve Kırsal Peyzajın Miras Niteliğine ilişkin prensipleri (2017), Kültür mirasının fiziksel çevresini konu alan Xi'an (2005), yerin ruhu üzerine Quebec (2008), kalkınmadaki öncü rolü üzerine Paris (2011), insani değerler olarak kültürel miras ve peyzajdan bahseden Floransa (2014), insan hakları, yaşayan miras alanları ve demokrasi vurgusuna sahip Delhi (2017) deklarasyonu, Avrupa Konseyi'nin Kültürel Peyzaj Alanlarının Korunması Tavsiye Kararı (1995), Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (2000) Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi (2005)) insanlığın etkileşim alanlarını ve kültürel aktivite katmanlarını anlamaya yönelik kültürel peyzajlar, kültür rotaları gibi kavramların, sosyal, ekonomik ve çevresel kaygıları gözeten yönetsel bakış açıları da geliştirilerek tanımlanmaya başlandığı, miras alanları ile ilişkili paydaşların temsiliyet hakları gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Benzer bir perspektifen Harrison da, sürdürülebilirlik prensiplerine dayalı ve değişimi kaçınılmaz olarak benimseyen, diyalog ve tartışma üzerine kurulu karar alma mekanizmalarının araştırılması (2013, s. 217-223) gerekliliğinden bahsetmektedir. Orbaşlı da, bunun bir dönüm noktasını işaret ettiğini, genişleyen miras kavramının bu tanımlarında ve karşılaşacağı iç çatışmalarda, ortaya koyacağı yöntemlerinde, sürdürülebilirlik kavramının lisanından faydalanabileceğini önermektedir (Orbaşlı, 2015, s. 186-187).

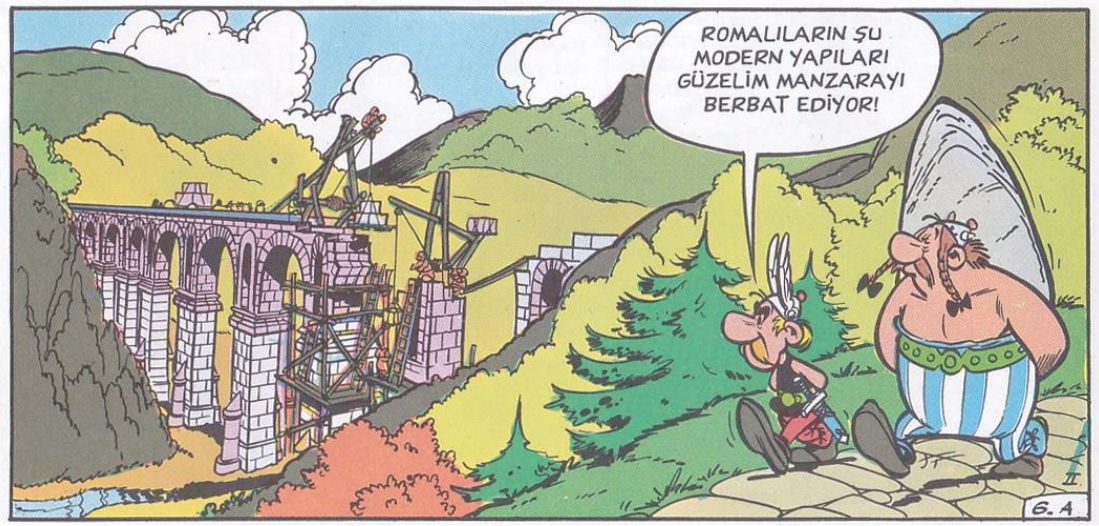

Şekil 2.1 : Anlam ve miras üretimi arasındaki zamansal, bağlamsal ilişkiye esprili bir bakış: M.Ö. 50.yılında Roma hakimiyetindeki İber Yarımadası'nda geçen çizgi romandan bir kare (Goscinny ve Uderzo, 1962/2006, s. 10).

2.1.4 Kültür mirasının toplumsal değerleri ve paradigma değişimi

20. yüzyılın sonundan itibaren, Nara +20'nin de üzerinde durduğu metodoloji araştırmalarından biri olan 'değer merkezli koruma yaklaşımı' araştırmalarını

sürdüren Getty Konservasyon Enstitüsü'nün (GCI), araştırma konularının içerisinde kültür mirasının içkin olmayan, atfedilen değerleri, kültürel peyzajlar ve alternatif yapılı çevreler, sahiplik algısı, ekonomik değerlendirmeler yer almaya başlamış, kültürel değerler ile toplumsal değerler arasında yapıcı ilişki formlarının idrakı ve yönetimi, koruma teorisinin önemli bir alanı haline gelmiştir (Avrami ve Mason, 2019, 19-20). Değer merkezli koruma yaklaşımı, Riegl'den itibaren bir yerin değerlerini tamamen tanımlayıp sınıflandırarak korumayı yönlendirme gayretinde olmuşsa da, dinamik ve katmanlı yönünün bu tür sınıflandırmalarla yeterince anlaşılmadığı (Stephenson, 2008, s. 128), değerleri belirleyen otoritelerin seslerinin mirasın yaşayan toplumlarının seslerini bastırdığı (Poulios, 2010, s. 173-174) gibi eleştirilerle karşılaşmıştır. Fredheim ve Khalaf, bu yöntem ile bir yerin tüm değerlerini içerecek bir tanım yapmanın imkansızlığının literatürde de netleştiğini ifade etmektedirler (2016, s. 468). Bir değerler listesinden ziyade, değer evreninin tamamını içine alacak kavramsal sınıflandırma ihtiyacı olduğu belirgindir. Bu konuda yirmi yıldan fazla sürdürülen araştırmalar nihayetinde, UNESCO'nun temel kaynak kılavuzlarına[1] dayanarak 'esas' ve 'araçsal' değerler olarak sınıflandırılan ve çağdaş koruma metodolojisinin bu sistemdeki yerini ve potansiyelini araştıran bir değer merkezli yaklaşımın çerçevesini çizmiştir (Avrami ve Mason, 2019, s. 24). Geleneksel olarak 'esas' değerlere bağlı süregelen yaklaşımlar, araçsal değerlerin ve toplumsal beklentilerin de kapsama girmesi ile birlikte hem giriftleşmiş, hem de çeşitlenmiştir (Bkz. Şekil 2.2).

Değer merkezli araştırmaların geldiği nokta özetle, gelenekselleşmiş, içkin ve atfedilen kültürel değerlere dayalı koruma süreçlerinin, yerel yaşantı ve kalkınma kaygılarının içerisinde yapıcı etkisi olması beklenen bir bileşen olarak da tanımlanmasıdır. Korunan toplumsal miras değerlerinin ötesinde bunların toplumsal değerlerle etkileştiği arayüzler, korumanın planlanmamış faydalarının yanı sıra planlanmış faydalarının bu süreçler vasıtasıyla sağlanması beklentisi hem sürmekte olan bir araştırmanın alanıdır, hem de kültür mirası ile çeşitli paydaşlar ve yerel/toplumsal faydalar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktadır. Bir yandan da bu nedenle kalkınma süreçlerinden, güncel yaşantıdan, coğrafyadan, sosyal

[1] 2013 tarihli 'Managing Cultural World Heritage' kaynak kılavuzuna https://whc.unesco.org/document/125839 adresinden erişim sağlanabilir.

etkileşimlerden kopuk değildir. 'Korunan'ın tanımı genişledikçe, 'koruma' eylemi de geçmiş ve güncel hayatın oluşturduğu anlam köprülerini içerecek, ve anlam oluşumunun sürekliliğini sağlayacak, alanları da koruyan bir eyleme dönüşmektedir.

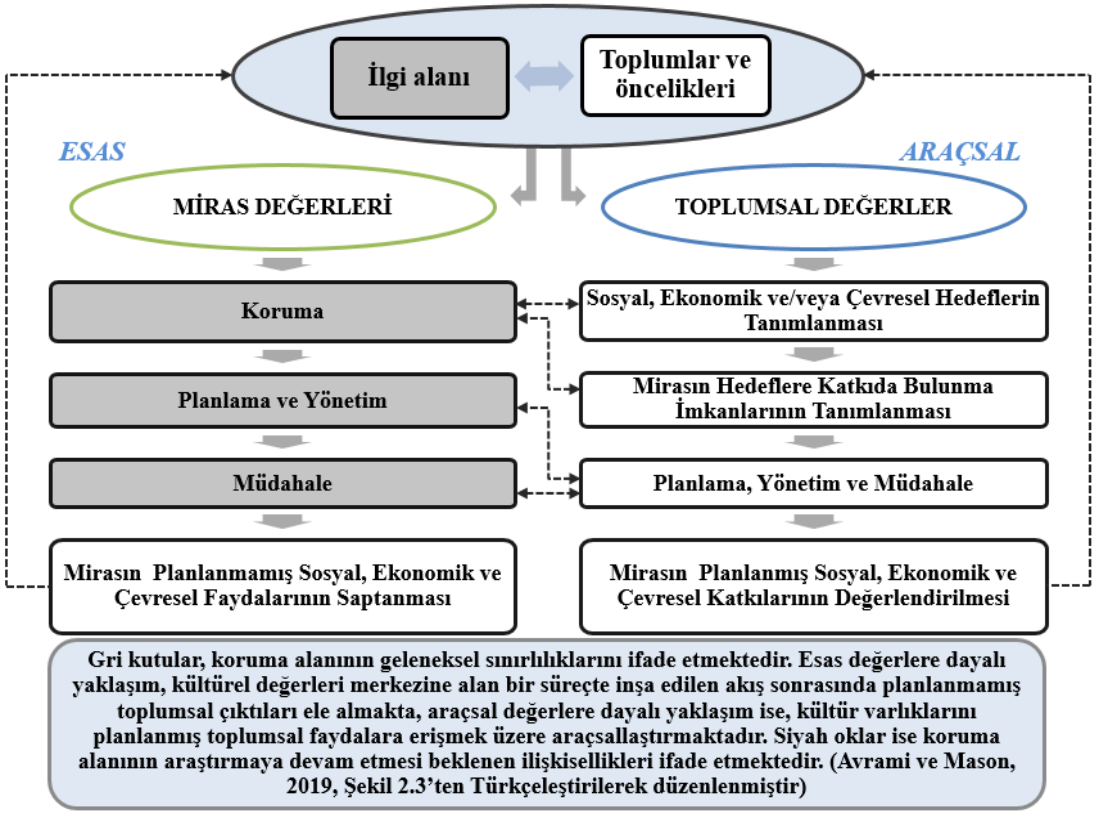

Şekil 2.2 : 'Esas' ve 'araçsal' değerlere dayalı yaklaşımlar.

Doğal olarak, paradigma değişimin getirdiği yeni miras algısı uygulama yönünden ele alındığında katı çerçevelerle karşılaşabilmektedir. Orbaşlı'nın yukarıda dikkat çektiği 'sürdürülebilir kalkınma lisanının esnek dilinden faydalanmak' önerisi (2015, s. 186-187), prosedürleri, yasal ve yönetsel çerçeveleri de ilgilendirmelidir. Nitekim Avrami ve Mason da bu duruma işaret etmiş, geliştirilecek yeni yöntemlerin kurumsal düzenlemelerin esnekliğine ihtiyaç duyacağını öngörmüşlerdir (2019, s. 26-27). Keza, Wallace and Buckley de, kültürel peyzajların yeni boyutlarını ele aldıkları makalelerinde, kalıplaşmış çerçevelerle tanımlanmaya çalışılan yönetim planlarıyla peyzajların kavramsal uyumsuzluğunu vurgulamaktadırlar (2015, s. 47-52). Dolayısıyla, kültür mirasına yönelik yasal ve yönetsel çerçevelerin, mirasın sabit olduğu varsayılan değerlerine dayandırılarak tasarlanmış katı sınırlılıklarının tespiti, ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacak ihtilaf alanlarının öngörülebilmesi açısından faydalı olacaktır.

2.1.5 Kültürel peyzaj kavramı

Bu süreçte, kültür mirası kavramının anlam derinliğinin artması ve boyutlarının, algılanışının, değerlerinin çeşitlenmesi ile tutarlı olarak gelişen kültürel peyzaj kavramı da kendi içerisinde ayrıca farklı tanımlamalarla ve deneyimlerle biçimlenerek genişlemektedir.

Kültürel peyzaj kavramının literatürde öne çıkmaya başlaması 20. yüzyıl başında Carl Ortwin Sauer'in peyzaj morfolojileri üzerine yazdığı deneme ile olmuştur (Özey, Bilgili ve Kocalar, 2018, s. 128). Sauer, yerleşimler, erişim, ulaşım gibi çeşitli insan aktivitelerinin doğal alanlar üzerindeki dönüştürücü etkisinin kültürel peyzajları ürettiğini önermektedir (1925/1996, s. 307-310). Aynı metinde, bir peyzajın tüm öğelerinin birbirleri ile ilişkisellik içinde olduğunu, bu ilişkiselliğin oluşturduğu bütünün, parçaları ile tanımlanamayacak bir gerçekliğe, geniş mekansal bir sisteme işaret ettiğini belirtmektedir (s. 299-300). Sauer'in kültürel peyzaj kavramının, coğrafi temelden yaklaşmasının da etkisi ile mekansal ve tanımlı sınırlara sahip, zamansal derinlikten ziyade ortaya çıkan sonuç ile ilgilenen bir tanım olduğu söylenebilir. Kültürel peyzajı oluşturan insan aktivitesinin zamansal derinliği ve mekansal olarak sınırlanabilirliği ile ilgili görüşler ise bu kavramın arkeoloji bilimine dahil olma sürecinde çeşitlenmiştir. Ingold, peyzajı fikirsel veya fiziksel olarak yerleşilen, her elemanının birbiri ile ilişkisini bünyesinde barındıran bir kavram, yaşantıya göre yeniden biçimlenen, değişimi de bünyesinde bulunduran bir olgu olarak tanımlamaktadır**.** Peyzajın sahne olduğu yaşamlardan ve zamansal derinliğinden kaynaklanan çeşitli anlamları vardır ve barındırdığı bu anlamlar, ipuçlarının değerlendirilmesi ile ortaya çıkacaktır, arkeoloji disiplini de bunun için uygun bir araç olarak önerilmektedir (Ingold, 1993). Darvill, Gerrard ve Startin, tarihsel niteliği olan nesli tükenmiş peyzajları, peyzaj arkeolojisi bakımından değerlendirir, farklı dönemlerin üst üste yazılmış katmanlarına benzetirler, ancak peyzaj kavramının bir amaç değil, bir araştırma aracı olduğuna dikkat çekerler (Darvill, Gerrard, Startin, 1993, s. 567-573). Tarih öncesi devirler perspektifinden peyzajın anlamını araştıran Tilley (1997) de peyzajı kültürel-doğal ayrımı yapmadan tanımlar. Peyzaj, insan varoluşuyla kaçınılmaz olarak bağlantılı topografyada, yollar, anlatı ve patikalarla ilişkilenen yerlerin varlığı, yaşayış deneyiminin, eylem ve gözlemlerin, tarihin gelişimi ve hatıralarının, üretilmiş anlamların bir birikimidir (Tilley, 1997, 25-26, 34). Araştırmacıların görüşleri, coğrafyanın konusu olarak

gelişen kültürel peyzaj araştırmalarının arkeoloji, antropoloji gibi bilim dalları ile kesişmesinden doğmakta, insan davranışının tarihsel anlamlarının keşfedilmesi için kullanılan araçlardan biri olarak peyzaj olgusunu ele almaktadırlar. Cooney, peyzajları sosyal bir olgu ve "faydalı sığlıkta bir kavram" olarak (1999, s. 46); Darvill, zaman içinde gelişmiş ve sosyal olarak biçimlenmiş anlamlar örüntülerinin bağlamı olarak (1999, s. 109-110); Fairclough, araştırmacıların ve yorumlayıcıların zihninde biçimlenen fikir dizileri olarak (1999, s. 126) tanımlarlar. Terkenli (2001) de peyzaj analizlerine ilişkin yöntem geliştirilmesine dair çalışmasında öncelikle tüm peyzajların 'kültürel' olduğunu belirtir ve farklı pratikleri bir arada yaşatan bir kavram olduğuna dikkat çeker. Peyzajlar hem fiziksel hem de zihinsel olarak inşa edilmişlerdir, yaşanmış pratikler, yaşayan dinamikleri biçimlendirmektedir (s. 199-200). Bu görüşlerin ortak noktaları, kültürel-doğal düalizminden ayrılmaları ve peyzaj kavramını 'olan' bir şey değil, fikirsel olarak inşa edilen bir algılama ve anlama yöntemi olarak tanımlamalarıdır.

Kültürel peyzaj kavramının kültür mirasını koruma alanına geniş ölçekli olarak sirayet etmesi ve uygulamaya yönelik metodoloji araştırmalarının hızlanması ise, 1992 yılında UNESCO Dünya Mirası tanımlarına dahil olması ile işaretlenebilir. Bunun öncesinde A.B.D. Milli Park Servisi ve Avustralya ICOMOS'un kendi coğrafyalarındaki yerleşik toplumlarla ilgili deneyimlerinden dolayı bu alanlarda uygulamaya yönelik çalışmalar yaptığı bilinmektedir (Wallace ve Buckley, 2015, s.45-46). UNESCO, Dünya Mirası Uygulama Rehberi'nde (2017) Kültürel Peyzaj tanımını "insan ve doğanın işbirliği içinde ürettiği kültürel varlıklardır" ve "insanların gelişimi ve fiziksel kısıtlılıklar ve/veya fırsatlar sunan doğal ortam içerisindeki yerleşimlerinin, ve sonrasında ortaya koydukları sosyal, ekonomik ve kültürel güçlerin ifadesi" olarak yapmakta, üç ana kategoride ele alınmaktadır:

i) İnsan tarafından bilinçli olarak tasarlanmış kültürel peyzajlar: Tasarlanmış yapı ve yapı grupları ile de ilişkilenebilen tasarlanmış bahçeler, parklar
ii) Organik olarak gelişmiş kültürel peyzajlar: Doğal çevreye uyumlu olarak veya etkilenerek biçimlenmiş, sosyal ve kültürel evrim süreçlerini yansıtan birliktelikler

a. Nesli tükenmiş organik peyzajlar: Evrimsel süreçlerin ani veya kademeli olarak kesintiye uğraması sonucu gelişimi sonlanmış, ancak belirgin fiziksel kanıtları hala mevcut olan peyzajlar
b. Sürekli peyzajlar: Geleneksel yaşam biçimlerini çağdaş zamana taşıyan, toplumda hala aktif bir sosyal rol oynayan, evrimsel süreçlerin devam ettiği ve bu süreçlerin fiziksel kanıtlarını taşımaya devam eden peyzajlar

iii) Çağrışımsal kültürel peyzajlar: Doğal varlıklar ile güçlü dini, sanatsal veya kültürel bağlantılar kuran, fiziksel kültürel varlıklardan ziyade doğal varlıklar üzerinden kültürel ifadeler taşıyan peyzajlar (UNESCO, 2017, s.81).

Dünya Mirası Uygulama Rehberi, kültürel peyzajların dünya miras alanlarına önerilmesi kriterlerini tanımlarken, kültürel peyzajların üstün evrensel değerlerinin yanı sıra net tanımlanabilen bir mekansal çerçevelerinin olması gerektiğini ve bu mekansal düzlemde temsil ettikleri kültürel değerlerin belirgin ve temel yönlerini temsil edebilir olmalarını vurgulamaktadır (UNESCO, 2017, s.81). Peyzajın kültürel boyutlarının sürdürülebilir kalkınma süreçleri içinde yadsınamaz önemi olduğunu ifade eden ve bu boyutların korunması için somut koruma ve tanımlama metodolojileri geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan Avrupa Peyzaj Sözleşmesi de taraf ülkelerin bu yöntemleri tespit ederek hem koruma alanında hem de sektörel gelişim alanlarında yürürlüğe koymalarını önermektedir (Avrupa Konseyi, 2000).

Görüldüğü gibi peyzaj kavramının tanımı, araştırılan anlamların zamansal derinliği ve mekansal kapsamlarına göre genişleyebilmekte, insan aktivitelerinin çeşitliliği ölçeğinde araştırılan anlamlar artabilmektedir. Doğal alanlar ise insan dağarcığına girdikleri andan itibaren kültürel anlamlar yüklenmekte (Fairclough, 2002, s. 29), bu da kültürel-doğal peyzaj ayrımını teori bağlamında ortadan kaldırmaktadır. Bu durum ayrıca kültürel peyzajların tanımlanması ve anlamlarının olabilecek en geniş çerçevede anlaşılması gayesini teorik araştırmaların konusu haline getirmekte, bu teorilerin alanların korunması ve yönetimine hangi yöntemlerle aktarılacağını da uygulamaya yönelik araştırmaların konusu haline getirmektedir. Kültürel peyzaj teorisi peyzajlara ve içerdikleri anlamlara dair sınır çizmekten kaçınırken, kültürel peyzajın korunması ve yönetimi konusu doğal olarak tanımlanabilir çerçeveler ve metodolojiler arayışındadır. Koruma hedefi ile hazırlanmış dokümanlardan

uluslararası ölçekte Dünya Mirası Uygulama Rehberi'nde (2017), Amerika'nın (Page, Gilbert, ve Dolan, 1998), Kanada'nın (Canada's Historic Places, 2010) kurumsal peyzaj koruma standartlarında, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Burra Tüzüğü'ne dayanan değerlendirme ve yönetim rehberlerinde (Örn. Queensland Heritage Council, 2013) geliştirilen önerilerin tamamında değer tanımları, envanterleme önerileri, süreç akışları, idari strüktür kurguları görülebilmektedir. Bu bir çelişki değil, bir aracın farklı işlevlerinin kullanımıdır. Örneğin koruma ve idare stratejileri geliştirilmesi perspektifinden bakan Dünya Mirası Uygulama Rehberi, yaşayan toplumlarını kaybetmiş ve insan perspektifinden algılanabilir ölçüde değişimi durmuş alanları 'nesli tükenmiş peyzajlar' olarak tanımlarken aslında idari bakımdan statik hale gelmiş alanların ve paydaşlarının çerçevesini çizmektedir. Zira Fairclough da peyzaj teorisi bakımından bu 'devam eden' ve 'nesli tükenmiş ayrımının yanıltıcı olduğunu ve değişimin sürekliliğinin gözardı edildiğini (1999, s. 126) ifade etmektedir.

Özünde, ilişkisellikleri ve bunlardan doğan farklı değerleri zaman ve mekan boyutlarıyla analiz etmeyi hedefleyen kültürel peyzaj düşüncesi, bir araştırma yöntemi olarak çalışmanın temel dayanaklarından biridir. Bilhassa arkeolojik varlıklar özelinde farklılaşan nitelikleri ile, kültürel peyzaj düşüncesinin koruma ve planlama düzleminde geliştirdiği, bazılarından yukarıda da bahsedilen tanımların, analiz yöntemlerinin ve deneyimlerin bir 'Arkeolojik Peyzaj' tanımlama yöntemi geliştirmek doğrultusunda irdelenmesi, teori ve pratik arasındaki köprüyü kurmak amacıyla bu bölümün devam eden alt başlıklarında ele alınmıştır (Bkz. Bölüm 2.2. Arkeolojik Varlıkların Anlamları ve Peyzaj Niteliği, Bölüm 2.3. Arkeolojik Varlıklar ve Kültürel Peyzajlar: Uluslararası ve Ulusal Yönelimler).

2.1.6 Kültür rotaları

Kültür rotası kavramı da, somut olmayan miras değerleri gibi kavramlarla genişleyen kültür mirası söylemlerine paralel olarak 1990'ların ikinci yarısında belirginleşmeye başlamıştır. Bu konunun ayrı bir alt başlık olarak ele alınmasının nedeni, kültürel peyzaj kavramı ile önem kazanan ilişkisellikleri irdeleyen bir başka kavram olması, çalışma alanında da farklı dayanaklar üzerinden şekillendirilmiş olan iki ayrı kültür rotasının (Likya Yolu ve Aziz Nikolaos Yolu, Bkz. Bölüm 3.5.3) bulunmasıdır. Bu

alanların anlam üretimine katkıları açısından, kültür rotası kavramının farklılaşmış iki tanımını da burada açıklamak gereklidir.

Avrupa Konseyi'nin yerlerin bilinen ilişkilerinden ve sundukları deneyimlerden yola çıkan, bir araştırma aracı olmaktan ziyade bir ifade aracı olarak biçimlendirdiği, Avrupa'nın kültür yollarını ifade etmekte kullandığı bu kavramın gelişimini kısaca anlatmak için belki de en bilinen örneğinden yola çıkmak faydalı olacaktır: 1984 senesinde Avrupa Konseyi girişimleri ile başlatılan Kültürel Rotalar programı ile belirginleştirilen, 1987 senesinde tescil edilen ve 1993 senesinde Dünya Miras Listesi'ne girmiş olan Sanitago de Compostela Hac yolu, (ÇEKÜL Vakfı, 2015, s. 14) bir miras sınıfı olarak kültür rotalarının kabul edilişinin en erken örneği kabul edilebilir. Avrupa Konseyi, bu rotayı Avrupa'nın birleşmesi sürecine eşlik eden ve ortak Avrupalı kimliğini sembolize eden bir araç olarak öne çıkarmış, tüm Avrupa ülkelerini bu rotaya dahil edilmek üzere yeni güzergahları araştırmaya, tespit etmeye ve bu güzergahlar üzerindeki ilişkili anıt ve yerleri korumaya davet etmiştir (URL-1). Santiago de Compostela kentindeki Aziz Yakup'un mezarına erişen hac yolları ve bu yolları kateden hacılara hizmet etmek üzere inşa edilmiş hanlar, hastaneler, manastır ve kiliseler gibi pek çok yapıyı da içeren kültür rotası, Avrupa ve İber Yarımadası arasında yarattığı kültürel etkileşime (ii), Hristiyanlık devri hac yolları arasında fiziksel kalıntılarıyla en eksiksiz örnek olmasına (iv) ve Ortaçağ ve sonrası Avrupa'sının tüm sosyal sınıfları arasında inancın gücü ve etkisine tanıklık etmesine (vi) dayanılarak Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır (URL-2) Bu örnekte, kültür rotası, tarihsel bir değerin etrafında gelişen tarihsel ve güncel mobilitenin çizdiği güzergahlarda, bu mobilite ile ilişkilenen her türlü somut ve soyut kültürel değeri korumak üzere geliştirilmiş, hareketliliğe ve etkileşime dayalı bir kavramdır. Kültür rotası, yerler ve yerlere bağlı olarak gelişen anlamları ve önemlilikleri birbirine bağlamak, dolayısıyla kültür mirasını daha geniş bir bağlamdan okumak, statik boyutlarını dinamik kılmak üzere geliştirilmiş bir ifade biçimidir. Avrupa Kültür Rotaları programı, Avrupa Konseyi'nin temel değerleri ve hedefleri etrafında biçimlendirilmiştir. Bu hedefler arasında Avrupa ülkeleri arasındaki ayrımları ortadan kaldırmak, ortak kültür üzerine inşa edilen bir birliktelikle ekonomik ve sosyal gelişimin sağlanması vardır (Avrupa Konseyi, 2015, s. 7). Avrupa Konseyi'nin genişletilmiş sözleşmesinde kültür rotası tanımı "uluslaraşırı öneme sahip tarihsel bir yola, konsepte, kişi veya olaya dayanan bir veya daha fazla

güzergahla ortak Avrupa değerlerini anlamayı geliştiren kültürel ve eğitime yönelik, kültür mirası ve turizm işbirliği projesi" olarak tanımlanmış, mekansal olarak tanımlı güzergahlardan ziyade bir tema etrafında geliştirilmiş mekan örüntülerini tasvir eden bir kavram olarak olarak yapılmıştır (s. 15). Rotalar lineer, bölgesel veya ağ benzeri düzenlerde gelişebilmekte, belirli şartları sağlamaları halinde sertifikasyonları yapılabilmektedir.

Farklı olarak ICOMOS, bu kavramı bir miras türü tanımı olarak ele almaktadır. ICOMOS, Kültür Rotaları Tüzüğü'nde (2008), kültür rotası tanımının bölgesel ölçekte kültür mirasının makro yapısının algılanabilmesini mümkün kıldığını belirtmektedir. Kültür rotası kavramı ile ortaya konan sınırlar ötesi ilişkiler, kültür mirasının evrensel boyutunu belirginleşmekte, aynı zamanda sürdürülebilir sosyal ve ekonomik gelişmenin bir aracı olabilmektedir. Ancak ICOMOS tanımında bu araçsallık ikinci sıradadır; öncelikli tanımı kendi başına bir miras niteliği taşıyan, zaman içinde gelişmiş güzergahlar ve etkileşim alanları veya tarihsel olarak tasarlanmış güzergahlar olarak sınırlamaktadır. Kültür rotaları oluşturulan değil, tespit edilen bir olgudur. Tüzük, kültür rotalarının tanımını "fiziksel olarak sınırlı, kendi dinamiğine sahip ve belirli bir amaca yönelik tarihsel işlevi olan, a) uzun dönemler boyunca insanların interaktif hareketliliğine ve ürün, fikir, bilgi, değer değiş tokuşuna sahne olmuş, b) bu sebeple zaman ve mekanda karşılaşan kültürler arasında yarattığı çapraz etkileşimin etkilerinin somut ve somut olmayan kültür mirasında görülebildiği, c) varoluşuyla bağdaşan kültür varlıklarını ve tarihsel ilişkileri dinamik bir sistemle bir araya getiren, herhangi bir iletişim güzergahı" olarak tanımlamaktadır (s. 3). Bu ifadelere göre ICOMOS'un tanımları miras oluşumu bakımından da oldukça sınırlayıcıdır. Öne çıkan karakteristikler, tarihselliğe bağlılık ve kültürler arası etkileşime sahne olmaktır. Bu durum da kültür rotalarını bir yorumlama aracı veya sosyoekonomik bir araç olmaktan çıkarıp yeni bir kültür mirası kategorisi haline getirmektedir.

Kültür mirası konusunda çoğu zaman paralel yaklaşımlar sergileyen bu iki temel kurumun, Avrupa Konseyi ve ICOMOS'un, kültür rotaları kavramı için çizdikleri farklı çerçeveler bir yandan da bu kavramın çok zengin bir araç olabileceğini düşündürmektedir. Bu kavramı ortaya çıkaran perspektifte, yerler, kişiler, tarihsel aktiviteler arasındaki ilişkiselliklerin de üst ölçekte yerlerin bağlamlarının bir parçası olduğu görüşü belirgindir. Bu ilişkiselliklerin yorumlanmasına getirilen bakış açısı

ise bu tanımlar arasındaki farkı yaratmaktadır. Değer merkezli yaklaşım araştırmalarının son önermelerine (Bölüm 2.1.4) bakıldığında, ICOMOS esas değerleri temel alan bir yaklaşım geliştirmekte, Avrupa Konseyi ise tanımında araçsal değerlerden yola çıkmaktadır. Bu da bir kez daha, kültür mirası çevresinde gelişen kavramların, araçların, ve tanımların dinamik doğasını göstermektedir.

2.1.7 Sürdürülebilir kalkınmada kültürün rolü ve ekonomik boyutu

Çağdaş koruma anlayışının uzlaştığı konular, miras kavramının genişleşemesi ile birlikte ortaya çıkan güncel tartışma alanlarının ve yönetsel çerçeve arayışlarının dahilinde, korunan kültür ifadelerinin ekonomik gerçekliklerle ilişkisi bu konuyu ayrıca sürdürülebilir kalkınma tartışmalarının içine yerleştirmektedir.

Sürdürülebilirlik, sözlük anlamıyla bir kaynağın tüketilmeden ve kalıcı hasara uğratılmadan kullanılması demektir. Bu kaynak doğal, ekonomik, kültürel, sosyal olabilir; mühim olan bir insan aktivitesinin kaynaktan faydalanırken aynı zamanda kaynağın sürekliliğini ve nesiller arasında kullanım eşitliğini sağlamasıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın tüm bu alanlara yayılan hedeflerinin gümüzde ülkelerin planlama faaliyetlerinin temelini oluşturması beklenmektedir (UNESCO, 2015). Sürdürülebilir kalkınma, 1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen 'Ortak Geleceğimiz' isimli raporda "gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılamasına engel olmadan günümüz ihtiyaçlarının karşılanması" (Brundtland, 1987) olarak tanımlanmış ve insanlığın sürekliliğinin yolunun sürdürülebilir gelişimden geçtiği ifade edilmiştir.

Brundtland Raporu'nun üç ayaklı (sosyal, çevresel, ekonomik) sürdürülebilir kalkınma modelinde, kültürel üretimler ekonomik ayağın bir metası olarak kabul edilse de, Hawkes (2001), kültürün insana dair tüm kavramları birbirine bağlayan bir değerler sistemi olduğunu, ve bu nedenle ekonomik ayaktan ayrılması gerektiğini ifade etmekte, yalnızca kültürel canlılık, sosyal adalet, çevresel sorumluluk ve ekonomik kapasite ayakları üzerinde dengeli kalkınma hedefleri kurgulanabileceğini söylemektedir. Kültürün sürdürülebilir gelişimdeki yerine gelişmekte olan ülkeler ve küçük ada devletleri perspektifinden bakan Nurse (2007), bu görüşü bir adım daha ileri götürerek insana dair herşeyi içeren 'kültür'ün tüm diğer ayakları tanımlayan bir kavram olduğunu ve bu nedenle sürdürülebilir gelişmenin merkezinde değerlendirilmesinin, gelişmekte olan devletler için daha verimli araçlar

tanımlayabileceğini ifade etmektedir. UNESCO'nun 2015 yılında ilan ettiği 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan sürdürülebilir kalkınma hedefleri (UNESCO, 2015) Brundtland raporu ile tutarlı olarak sürdürülebilir kalkınmayı yalnızca sosyal, ekonomik ve çevresel eksenlerde tanımlamakta ancak sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin bütünleşik ve birbirinden ayrılamaz olduğunu belirterek, hedeflerinin arasına dünyanın kültürel ve doğal mirasının korunmasını koymaktadır. Doğu Avrupa'nın kırsal komünitelerinin sürdürülebilir kalkınmasını hedefleyen VIVA Eastpart araştırması kapsamında elde edilen deneyimleri içeren yayında (Rotondo ve diğ., 2016) ise yerel kültürün kalkınmanın lokomotifi olması gerektiği, globalleşen dünyada doğal kaynaklarla birlikte coğrafi kültürün bir yereli diğerinden farklılaştıran temel iki öğe oldukları, dolayısıyla kültürel kaynakların devamlılığı, coğrafya ve toplum ilişkisinin korunması ve toplumun kalkındırılması hedeflerinin birbirlerine bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Peyzaj yaklaşımlarının gelişimi de sürdürülebilir kalkınma tartışmalarına bağlı olarak gelişmiştir (Rössler, 2015, s.60). Rössler, peyzaj yaklaşımının izini 1960'lardan beri sürerken, Dünya Miras Komitesi 1972 sözleşmesinde geçen 'doğa ve kültürün bütüncül korunması' ifadelerinin 1992 yılı uygulama rehberinde 'sürdürülebilir arazi kullanımı' olarak yer bulduğunu, 2002 yılında komitenin benimsediği Budapeşte Deklarasyonu'ndaki "koruma, sürdürülebilirlik ve kalkınma arasında uygun ve eşitlikçi dengeler kurulması ile Dünya Miras alanlarının toplumların sosyal ve ekonomik yaşantılarını da geliştiren aktiviteler ile korunması" ifadeleriyle kalkınma süreçlerine daha da yakınlaştığını yazmaktadır (2015). Bunlarla birlikte, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (2000) ve ICOMOS Floransa Deklarasyonu (2014)'nda ortaya konan bakış açıları da göz önüne alındığında, peyzajlar ve kültürel peyzajlar, toplumları ve değerlerini anlamak, bu değerleri korumak, bu sayede de toplumsal ve kültürel dayanıklılık inşa etmek için anlamlı bir olgu, insan yaşantısının nitelikli sürekliliğini sağlayacak bütünleşik yaklaşımı geliştirmek için de ihtiyaç duyulan bir perspektiftir.

Kültürel aktivite ve kültür mirasının korunmasının ekonomik boyutları ve bu boyutların sorumlu değerlendirilmesi ihtiyacı da kaçınılmaz olarak bu konuları sürdürülebilir kalkınma planlamalarının içine yerleştirmektedir. Örneğin bir arkeolojik alan, turistik potansiyeli ile ölçülebilir ekonomik katkıya sahip olabileceği, araştırma potansiyeli ile doğrudan ölçülebilir olmayan katkılar üretebileceği, alan

çevresine istihdam ve araştırma girişimleri yaratabileceği gibi, yerel kalkınma için toplumun öncelikli gördüğü bir proje ile ihtilaf halinde olması, toplumların bu alanları maddi kayıp olarak değerlendirmesine de neden olabilir (Lipe, 2009, s. 61). Kültür mirasının ekonomik boyutunun üzerinde duran Throsby (2012), üç temel ekonomik değerden bahsetmektedir. Bunlar, (i) bir yerin kullanımından kaynaklanan ve ölçülebilir değerler, (ii) bir yerin deneyimlenmesinden kaynaklanan ve kolay ölçülememesinden dolayı genelde karar mekanizmalarına etkin bir girdi olarak yansımayan kullanım dışı değerler ve (iii) bir yerden kaynaklanan ancak o yerin dışında gelişen süreçleri etkileyen dışsal faydalardır (s. 109-111). Toplumsal faydayı hedefleyen sürdürülebilir kalkınma süreçleri kaçınılmaz olarak kar-zarar analizlerini de içermektedir, bu nedenle özellikle kültürel miras alanında, doğrudan olmayan ekonomik faydaların ölçülmesi ve geliştirilecek politikalara katılmalarının sağlanması da önemli bir çalışma alanıdır (Throsby, 2012, s. 128).

2.2 Arkeolojik Varlıkların Anlamları ve Peyzaj Niteliği

Arkeolojik varlıklar insanlığın ortak geçmişini ve kültürel gelişimini anlamanın en önemli araçlarından biridir. Arkeoloji biliminin ve arkeolojik varlıkların bilgi değerlerinin (Philippot, 1996, s. 268; Cleere, 1989, s. 9; Carver, 1996, s. 45) yanı sıra, güncel yaşantıya dair, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan çeşitli kaynak değerlere sahip olmaları (Lipe, 2009; Demas, 2002) da arkeolojik varlıkların muhafaza edilmesi kaygısı ve isteğinin temelini (Carver, 1996, s. 48) oluşturmaktadır.

Çalışmanın ele aldığı 'Likya Bölgesi arkeolojik alanlarının korunması' sorusu günümüzdeki koruma söyleminin ulaştığı kavramlar üzerinden ele alınmaktadır. Bu arkeolojik alanların anlamları, birliktelikleri ve ilişkilerinden doğan nitelikleri, bu anlam ve niteliklerin koruma disiplinine konu olan yönleri ve içinde yer aldıkları coğrafyanın yaşantı ve kalkınma süreçlerindeki rollerinin çözümlenmesi hedefine yönelmek için, çağdaş koruma söyleminin yanı sıra, arkeolojik varlıkların kendilerine has niteliklerinden kaynaklanan farklılaşma alanlarını da incelemek gereklidir. Bu nedenle öncelikle arkeoloji biliminin temel aldığı değerler ve kullandığı yöntemler irdelenecek, ardından arkeolojik varlıklar özelinde koruma kavramınının bilinmeyenleri ve potansiyel değerleri kapsayacak biçimde genişlemesi gerekliliğini doğuran şartlar tartışılacaktır. Son olarak da teori ve uygulama

alanlarının edinilen bilgi ve deneyimlerle birbirlerini besleyerek geliştikleri önerilerinden yola çıkarak (Art-süreçsel arkeoloji üzerine bkz. Hodder, 1985, 1995; kültürel peyzajlar üzerine bkz. Wallace ve Buckley, 2015; Darvill, 1999) arkeolojik peyzajlar konusundaki görüşlere yer verilecektir.

2.2.1 Arkeolojinin yöntemleri ve arkeolojik varlıkların bilgi değeri

Arkeoloji bilimi, geçmişe ait obje ve nesneler üzerinden kültürlere dair envanter bilgisi üretmekten, tek yönlü araştırmalardan uzaklaşarak, farklı teknik ve teoriler ile kurgulanan, sosyal düzenleri, toplumsal dönüşümleri inceleyen bir bilim dalı haline gelmiştir (Bkz. Hodder, 1995; Trigger, 2006). Arkeolojinin çağdaş araştırma yaklaşımı da, kültür varlıklarının anlamları ve miras değerleri gibi, statik ve homojenleşmiş kültür kavramlarının ötesine geçmiş, materyal ve ideal arasındaki iletişimi kuran, değişim ve dönüşümün kültürün ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul eden ve gözlemlenebilen sistemlerin yanı sıra bu sistemleri kuran süreçleri araştıran bir çerçeveye yönelmiştir (Hodder, 1995, s. 74-75). Hodder, art-süreçsel arkeolojiyi tanımladığı ve metodolojisini araştırdığı yazılarında, arkeolojik yorumun kaçınılmaz olarak güncel zamanda yaşanan sosyal tartışma ve bağlamlarla ilişkilendiğini (1985, s.18) ve bu yorumlama sürecinin tekrar tekrar geliştiğini (1995, s. 73-75) ifade etmektedir. Modern arkeoloji teorilerinin ortak noktalarından biri de, araştırmanın ilgi alanı, yöntemi, varmaya çalıştığı sonuç ne olursa olsun, arkeolojik varlıkların bunun ayrılmaz bir parçası olduğudur (Trigger, 2006, s. 507). Bu düşünüş ışığında, arkeolojik alan ve kalıntıların, arkeolojik araştırmaların yeniden yorumlama süreçlerine tekrar tekrar konu olabilmesinin temel yolunun, bu alanların veri kaybetmeden korunması veya eksiksiz belgelenmesi olduğu görülür. Ancak verinin teoriyi, teorinin veriyi desteklediği bir araştırma sürecinde, bir alana o alanın içerdiği cevaplara dair tüm soruların sorulmuş olması mümkün değildir ve belki de hiç bir zaman mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla, belgeleme yöntemi de sorusu sorulmamış cevapların kaydedilmesi için yeterli olmayacaktır.

Benzer bir soruna kurtarma kazılarında da rastlanmaktadır. Schaafsma (1989), geniş çaplı kalkınma projelerinin sonucu olarak gelişen ve bir araştırma sorusu etrafında biçimlenmeyen kurtarma kazılarındaki önemli sorunlardan birinin ortaya çıkan veriyi belgelemek ve arşivlemek olduğunu ifade etmektedir (s. 40-44). Carman (2015), Birleşik Krallık'taki kurtarma kazılarına dayalı bilgi üretme deneyiminde, bunun

bilimsel yayın kalitesini düşürdüğünün tespit edildiğini söylemiştir (s. 33-34). Arkeolojik varlıkardan veri ve bilgi elde etme deneyiminde, koruma söyleminde yaşananla paralel olarak arkeoloji anlayışında da bir paradigma değişimi yaşanmaktadır. Arkeologlar insan geçmişi ve davranışını, çeşitli sosyal bilim dalları ile işbirliği içinde, taze perspektif ve yöntemler kullanan metodolojiler ile açıklama çabasında olmakla birlikte, insan davranışının karmaşıklığından doğan farkındalık, arkeoloji bilimini sürekli bir yöntem araştırması süreci içine yerleştirmiştir (Trigger, 2006, s. 507-508). Dolayısıyla arkeolojik varlıklara henüz sorulmamış sorular, araştırılmamış bakış açıları vardır. Arkeolojik varlıklar ise bu soruların cevaplarını üzerlerinde, bağlamlarında, yeniden yorumlanabilirliklerinde taşımaktadırlar. Bu da arkeolojik varlıkların bilgi değerinin korunmasını, bağlamının korunması ve erişilebilirliğinin sağlanmasına bağlı kılmaktadır.

2.2.2 Arkeolojinin araştırma alanları ve bilinmezleri

Schaafsma, insanlık geçmişi bir bulmacaysa, arkeolojik varlıkları da bu bulmacanın parçalarına benzetmektedir; eksilen her parça resmin bütünlüğünü tehlikeye atmaktadır. Arkeolojik varlıklar sınırlıdır ve yenilenemez bir kaynaktır (Schaafsma, 1989, s. 40-41). Hodder (1995), arkeolojiyi çok parçalı ve kısmi kanıtlar üzerinden teori geliştirilen, verinin teoriye göre değil, teorinin veriye göre üretildiği bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır (s. 4-5). Carver (1996), arkeolojiyi bir kaşiflik sürecine benzetmektedir. Bilinmeyenler, keşif alanları, önemli bir beklenti değerine sahiptir; sınırları ve içeriği bilinmeyen bir bilgi kaynağı araştırılmaktadır (s. 52-53). Bu bilinmezler, değer merkezli koruma perspektifinden bakan çalışmalarda "araştırma değeri" olarak isimlendirilmektedirler (Bkz. Mason ve Avrami, 2002, s. 17; Demas, 2002, s. 36; Lipe, 2009, s. 48; Carver, 1996, s. 54-55). Arkeolojinin bilinmezleri, mevcut malzemeye sorulmamış sorularla sınırlı değildir. Toprak altında bilinmeyen sahalar, toprak üstünde henüz keşfedilmemiş kalıntılar elbette ki vardır. Bu alanların arasındaki boşluklarda (Darvill, 1999, s. 108-109; TMMOB Mimarlar Odası, 2009, s. 105) bile henüz tanımlanmamış anlamlar olabilir. Bu durum da araştırma değerinin yanında bir envanterleme sorununu ve bilinmeyeni – bir potansiyeli – koruma sorununu getirmektedir.

Sit alanı ölçeğinden bakıldığında, bir yerleşimin sınırları içinde kalan parçalarının tespiti, buluntuların yayılım alanlarının jeoradar gibi yöntemlerle belirlenmesi,

fiziksel sınırların çizilmesi mümkündür. Sit alanı sınırları içerisinde, kendisi ile ilişkilenen daha küçük boyutlu öğelerinin getireceği bilgiyi korumak için ihtiyaç duyulan önlemler öngörülebilir. Ancak arkeoloji biliminin sorularının da değişen paradigmayla birlikte sit alanı sınırlarının dışına çıkmaya başladığı belirgindir. Çalışma alanında son dönemlerde yer alan arkeolojik araştırmaların ve yayınlarının, teritoryum araştırmaları, devir araştırmaları, (örnekleri için bkz. Tlos teritoryumu için Korkut, 2015; Phaselis teritoryumu için Arslan ve Tüner Önen, 2019; Myra teritoryumu için Alkan, 2013; Alacadağ ve Orta Likya için İşler, 2016, 2016a, 2017a; İşler ve Aydoğan İşler, 2018, 2019; Doğu Likya için Çevik, 2006) antik devirlere dair ulaşım sistemi araştırmaları gibi (örnekleri için bkz. Şahin, 2014; Onur, 2015, 2016, 2016b, 2016c, 2017) konuları ele almaya başladığı görülmektedir. Fairclough da, arkeolog gözüyle Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin yeniliklerini değerlendirdiği makalesinde arkeoloji biliminin genişleyen ilgi alanlarının da, arkeolojik mirasın yönetiminin de peyzaj ölçeğinde düşünmeye yatkın olduğunu, bunun da ışığa çıkmamış alanları da içerdiğini ifade etmektedir (Fairclough, 2002, s. 25-28). Bu durumda, arkeoloji biliminin araştırdığı ve korunacak öğelerin arasına mevcut sahalardan edinilebilecek yeni bilgilerin yanı sıra, insanlığın henüz tespit edilmemiş birikimlerini de eklemek gereklidir. Bu birikimler, alanlar arasında yer alan ilişkilerde, oluşturdukları dokularda, henüz çözümlenmemiş boşluklarda yer alabilecekleri gibi, henüz varlığı bilinmeyen sahalarda da olabilirler. Bu birikimlerin nasıl korunabileceğine dair fikir yürütmek ise, arkeolojik katmanları ve bütünlükleri peyzaj ölçeğinde anlamaya, karakteristikleri çözümlemeye ve bunlardan yola çıkarak öngörüler üretmeye dayalıdır.

2.2.3 Arkeolojik peyzajların tanımlanması ve bilinmeyenin korunması

Arkeolojik varlıkların bütüncül bir bakış açısı ile ele alınması, dahil oldukları peyzaj düzenlerinin anlaşılması öncelikli olarak arkeoloji biliminin sorusu olmuştur. Darvill, Gerrard ve Startin, İngiltere'nin arkeolojik mirasından yola çıkarak peyzaj alanlarının ve bağlantılarının tanımlanması üzerine yazdıkları makalelerinde, arkeolojik peyzaj alanlarından UNESCO'nun da kullandığı tanımla 'nesli tükenmiş peyzajlar [relict cultural landscape]' olarak bahsetmekte, bu alanları önceki devirlerde sahip oldukları mekansal düzenleme ve dokuları koruyan, "tek tek anıtlardan veya anıt gruplarından daha geniş ölçekte olup sosyo-kültürel modellemelerin incelenmesine izin verecek miktarda arkeolojik kanıt barındıran"

alanlar olarak tanımlamaktadırlar (1993, s. 563). Nesli tükenmiş peyzaj alanlarının keskin sınırları ve üst ölçeği yoktur, yapı gruplarının oluşturduğu dokuların kendilerini tekrar etmesi ile tanımlanırlar ancak katmanlaşmayla oluşmuş diyakronik peyzaj alanlarında dokular ve doku tekrarından oluşan modellerin belirgin şekilde okunaklı olması beklenmemektedir. Alanları birbirine bağlayan boşluklar, doğal sınırlayıcı veya belirleyiciler de ayrıca bu peyzajların parçasıdır (Darvill, Gerrard ve Startin, 1993, s. 564-568). Arkeolojinin konu aldığı süreçler sadece anıtlar veya yoğun yapılı çevrelerle sınırlı değildir, insan aktivitesi sosyal anlamda daha geniş alanlara yayılmıştır. Dolayısıyla odak noktaları ve tarihsel devirlerle sınırlı analizler, peyzajların tarihsel derinliğini ve sahne oldukları sosyal hareketliliği algılamak için yeterli değildir (Darvill, 1999, s. 108-110). Bu durum da peyzaj ölçeğine uygun araştırma yöntemi arayışlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle kalkınma süreçleri ile karşı karşıya kalan arkeolojik bölgeler üzerinden Carver, çalışmasını hazırladığı dönemde İngiltere'nin tutumunun, bilinen sitleri çevreleyen hinterland alanlarında, olası keşifler için ön tescil ile koruma sağlamak olduğunu, ancak daha uygun bir yöntemin tüm planlama alanını bir sit alanı gibi düşünmek ve kalkınma süreçlerini arkeolojinin ön keşif aracı olarak kullanmaktan geçeceğini önermektedir (Carver, 1996, s. 53). Bu fikir üzerine gelişmiş gibi görünen tarihsel peyzaj karakterizasyonu (HLC) yöntemi de odaklar dışında kalan alanları bölgesel olarak araştırmayı hedefleyen bir yöntemdir (URL-3). Yöntemin geliştiricilerinden olan Fairclough (1999), yerlerin güncel durumlarından yola çıkarak ve alanların zamansal derinliği kadar geriye giderek tarihsel süreçleri, bu esnada alan kullanımındaki değişimleri ve süreklilikleri ve alanların yaşantıları esnasında ortaya çıkmış tarihsel ve mekansal karakteristikleri konu alan bir sistematiğin bölgesel ölçekte daha anlamlı ve bütüncül bir okumaya olanak sağlayacağını önermektedir. Peyzajların korunması açısından da bu yöntem daha etkin olacaktır çünkü arkeolojik mirası ilgilendiren sit tabanlı tescil ve koruma sistemlerine karşın, alansal ve karakteristik tabanlı yaklaşım miras ile yaşayan bir ilişki kurmayı mümkün kılacaktır (Fairclough, 1999, s. 135).

Görüldüğü gibi, arkeolojik varlıklar bilinenleri ve bilinmeyenleri ile birlikte çeşitli düzenler üreten, üst ölçeklerde korunması gerekli bir bütündür. Arkeolojik birikimin yanı sıra, bir de bu düzenlerin ürettiği anlamların, bilginin, geçmişle kurulan bağın aynı ölçekte korunması sorusu vardır. Ait olduğu bütünün anlaşılması ile

yönetilmesi, kaynak değerini veya miras değerini koruyacak, yeni anlamlar üretecek sosyal veya bilimsel etkileşim alanları yaratacaktır.

2.3 Arkeolojik Varlıklar ve Kültürel Peyzajlar: Uluslararası ve Ulusal Yönelimler

Arkeolojik varlıkların kültürel peyzaj ölçek ve bağlamında yerleri ve çağdaş koruma yaklaşımlarının kuramsal alt yapısı önceki alt başlıklarda tartışılmıştır. Bölgesel ölçekler gözetilerek geliştirilen kültürel peyzaj ve/veya arkeolojik kaynak analiz ve koruma yöntemleri ve teorilerinin irdelenmesi ise, çalışma alanına dair geliştirilen yöntem önerisi için yol gösterici olmuştur. Öncelikli olarak, arkeolojik kaynak ve peyzaj alanlarını konu alan uluslararası çerçeve metinler değerlendirilerek, koruma tartışmalarından elde edilen deneyimin genel-geçer kabul edilebilecek yönlendirmeleri irdelenmiştir. Ardından ikinci bir alt başlık altında, çalışmanın hedefleri ile tutarlı olarak, geliştirilmiş bazı peyzaj tanımlama teorileri (Ege İmgelemi, Kültürel Değerler Modeli), yöntem, tanım ve standartlar geliştirmiş bazı ulusal sistemler (ABD, Kanada, Birleşik Krallık, Avustralya, İtalya) ve bu sistemlerle mesnetlenen planlama, tanımlama deneyimleri (UTTR, Sardinya Adası Peyzaj Planı), geniş ölçekli coğrafyaları konu alan ifade yöntemleri (Akdeniz Havzası) gibi çalışmaya ölçek, malzeme, bakış açısı gibi yönlerden ilişki kurabilen deneyimler ve yaklaşımlar literatür üzerinden araştırılmış, böylece çalışma kapsamında geliştirilen arkeolojik peyzaj analizi yönteminin dayanakları, ölçüt ve kriterleri belirlenmiştir.

Son olarak da, arkeolojik varlıkların korunması açısından mevzuata dayalı sınırlılıkları ve yasal çerçeveye kültürel peyzaj kavramının entegre edilebilmesi için gerekli ilave tanım ve mevzuat kademesini belirlemek üzere, bu kavramları çevreleyen yasal metinler ve TMMOB önerileri değerlendirilmiştir.

2.3.1 Uluslararası yaklaşımlar üzerine bir değerlendirme

Uluslararası referanslar, farklı toplumlar tarafından uzlaşılan temel kavramları yansıtan ve imzacı ülkelerin ilgili konularla ilgili yapması beklenen düzenlemeleri ifade eden tüzükler, prensip kararları ve sözleşmelerdir. Arkeolojik alanlar ve peyzaj alanlarını ele alan referanslar, içerdikleri miras tanımları, üst ölçekli yaklaşımları ve

eğer tanımlandıysa ortaya koydukları yöntem önerileri üzerinden çalışmaya katkı yapmaktadırlar.

Arkeolojik kaynakların yönetimi ile ilgili temel metinlerden biri olan ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (ICOMOS, 1990), tüm arkeolojik varlıkları sahip oldukları bilgi değeri nedeni ile miras kabul etmektedir. Ulusal, bölgesel ve yerel ölçeklerde arkeolojik mirasın korunmasının arazi kullanımı, kalkınma, planlama, eğitim, kültür ve çevre politikalarının bir bileşeni olarak ele alınması ile mümkün olduğunu ifade eden tüzük, bu yönde kurgulanacak koruma yasalarının alanları yerlerinde korumayı hedefleyen, paydaş ve tarihsel dönemlerine dayanan ayrımcılıktan kaçınan, resmi envanterlere henüz kaydedilmemiş yeni öğeleri de güvenlik altına alan ve kalkınma projelerinden etkilenecek tüm alanlarda arkeolojik etki değerlendirmelerini proje planlama süreçlerine dahil edecek surette geliştirilmesini önermektedir. Korunacak öğelerin genel yüzey araştırmaları ile tespit edilerek sürekli geliştirilecek bir envantere kaydedilmesini korumanın ilk adımı olarak önermektedir. Kaynak yönetimi ve bilgi değerlerinin korunması açısından, araştırma kazıları konusunda seçici olunmasını, tehdit altındaki alanların ise kazılara konu edilmesini önermekte, aktif koruma ve bakım önlemlerinin sınırlı kaynaklarla düzenlenmesi gerekeceği öngörüsünden hareketle, koruma ve bakım önlemleri alınacak alanların farklı karakter ve özellikleri temsil edecek çeşitliliği içermesine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı yıllarda kabul gören Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 1992) de benzer bir yaklaşım geliştirmiş, arkeolojik mirası Avrupa'nın ortak kültürel ve bilimsel kaynağı olarak ele almıştır. Teknik yönlerden kazılar ve ortaya çıkan malzemenin korunması bağlamında öneriler getiren (envanterleme, bildirimler, denetim, yasa dışı eylemlerin engellenmesi) sözleşme, üst ölçekte arkeologların arazi kullanımı ve kalkınma planlaması süreçlerine paydaş olarak katılmasını önermektedir. Üst ölçekli bir yöntem önerisi olarak, sözleşmeyi imzalayan tarafların yetki alanlarındaki mirası ve rezervleri tespit edip bir envanter çerçevesinde derlemesi, herhangi bir yatırımın coğrafyayı etkilemesi halinde çevresel etki değerlendirme araştırmalarının ve ön taramaların yapılmasını önermektedir. Arkeolojik alanları konu alan her iki belgenin de, 1990'lardan itibaren arkeolojik mirasın korunmasını üst ölçeklere uzanan planlama ve kalkınma süreçleri ile birlikte ele almayı önerdiği görülmektedir.

Bu süreçte peyzajlara ilişkin deneyimlerle şekillenmiş olan Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 2000), peyzaj kavramının sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel ilişkilerinden hareketle sürdürülebilir kalkınmanın bir bileşeni ve gerekliliği olarak tanımlamakta, yönetimini ve korunmasını da bu miras değerini ve bu ilişkileri korumak yönünde kurgulamaktadır (Madde 1). Uluslara, peyzaj kavramının yasal düzenlemelerle tanımlı hale getirilmesini (Madde 5) ve peyzajların tespiti, tanımlanması ve değerlendirilmesi için analiz yöntemleri geliştirilmesini ve peyzajları etkileyen değişimlerin yönetilmesini (Madde 6) önermektedir. ICOMOS Floransa Deklarasyonu (ICOMOS, 2014) da Avrupa Peyzaj Sözleşmesi gibi, peyzaj alanlarının sürdürülebilir kalkınma ve insan yaşantısının kültürel ve sosyal odağına ait olduğunu önermektedir. Deklarasyonda peyzaj alanlarında kültürel-doğal ayrımının ortadan kalktığı, korunanın bir bileşen olarak kültürü içeren ekosistemler olduğu ifade edilmekte; peyzajlardaki yaşantının gelişme, büyüme ve öğrenmenin itici gücü olduğu aktarılmaktadır (Madde 2). Peyzajların korunmasının sürdürülebilir ve yerel sosyoekonomik gelişme ile bağlantılı olduğunu ifade eden bildiri, peyzaj paydaşlarının da katılımcılığı ile gelişecek planlama ve kullanım süreçlerinin geliştirilmesini önermekte (Madde 4), peyzajların korunması için geliştirilecek yöntem ve araçların peyzaj hedeflerinden yola çıkmasını ve peyzajların merkezi rolünü sağlamlaştırmasını (Madde 5) tavsiye etmektedir. Geliştirilecek araç ve yöntemler, peyzaj yönetimin başarısını zaman ve mekan üzerinden ölçmeyi mümkün kılmalıdır (Madde 5.3). Arkeolojik mirası ve kültürel peyzajları ilgilendiren tüzüklerde özetle arkeolojik mirasın korunmasının arazi kullanımına ve kalkınma süreçleri ile ilişkilerine, kültürel peyzajların da bu süreçlerin bileşeni olarak yönlendirici olması ihtiyacına, bir yandan da peyzajların analiz ve idaresine ilişkin yöntemler geliştirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Diğer bir önemli belge olan Avustralya ICOMOS Burra Tüzüğü (Avustralya ICOMOS, 2013) ve çeşitli konular üzerine geliştirilmiş uygulama notları, kapsayıcı bir miras tanımına sahiptir ve genişleyen miras ve değer anlayışını (Bkz. Bölüm 2.1) vurgulayan bir eylem akışı geliştirmiştir. ‘Yer’ kavramı tanımları arasında, hem arkeolojik alanlar hem de kültürel peyzajlar yer almakta, ‘estetik, tarihsel, bilimsel, sosyal ve manevi’ çerçevelerinde sınıflandırılmış değerlerin yerin yaşantısı ile birlikte değişikliğe uğrayabileceği hatırlatılmaktadır. Tüzükteki eylem akışı ana hatlarıyla, bir yeri anlamak, koruma politikası geliştirmek ve politikaya uygun

yönetmektir (Bkz. Şekil 2.3). Tüzüğün çeşitli alanlarda nasıl uygulanacağına dair geliştirilen uygulama notlarında, arkeolojik alanların başka arkeolojik varlıklarla kurduğu kültürel veya farklı bağlamlardaki ilişkilerin bir kültürel peyzaj oluşturabileceğinin de göz önünde bulundurulması ve arkeologlar tarafından yerlerin özellikleri gözetilerek hazırlanacak Arkeolojik Yönetim Planı'nın geliştirilmesi önerilmektedir (Avustralya ICOMOS, 2013a, s. 6, 8). Politika geliştirme adımları üzerine hazırlanan uygulama notu ise, korunacak değerlere etki edebilecek tüm faktörlerin (kullanım, kaynaklar, yasal çerçeve, alan dışı planlar gibi) tespit edilmesi ve politikanın bu dinamikleri göz önünde bulundurarak geliştirilmesini önermektedir (Avustralya ICOMOS, 2013b, s. 3-4). Bu tüzükte de belirginleşen eğilim yine benzerdir, miras türlerini birbirinden, korumayı yaşantı ve kalkınmadan ayrı tutmamak, etkin ve bütüncül yaklaşımlar geliştirmek üzerinde durulmaktadır.

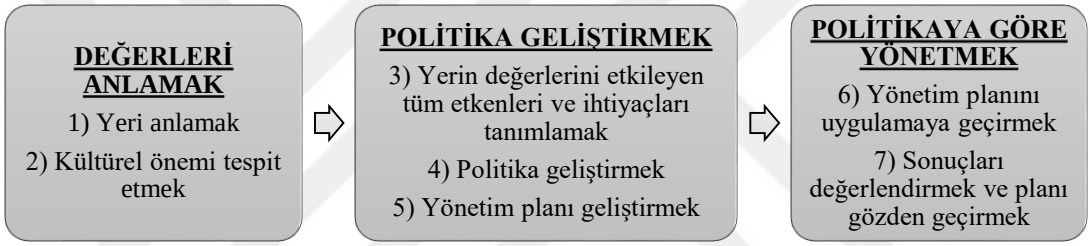

Şekil 2.3 : Burra Tüzüğü Eylem Akışı (Avustralya ICOMOS, 2013, s. 10'dan özetle).

Uluslararası doktrin belgelerinden biri olmasa da, Dünya Miras Alanları için geliştirilen uygulama rehberi de peyzaj alanlarına üst ölçekli bakış geliştiren, evrensel kabullere dayalı bir belge olarak gösterilebilir. Korunması hedeflenen varlıkların küresel ölçekte önemi üzerine kurulmuş olan Dünya Miras Listesi'ne önerilecek kültürel peyzajların, içerdikleri değerleri temsil edecek bütünlüğe ve okunaklılığa sahip olması, Dünya Miras Alanları'ndan beklenen koruma önlemleri ve idari çerçevelerin de bu önerilen alanlar için tanımlı olması istenmektedir (UNESCO, 2017, s. 81). Koruma ve idare kriterleri, Dünya Miras Listesi'nde yer alan varlıkların çizgisel olarak sınırları belirlenebilen alanlar olmasını, bu sınırların tabi olduğu yasal koruma çerçevesinin belirgin olmasını beklemektedir. Alanın Üstün Evrensel Değer'i adaylık sürecinde belirlenmiştir, bu değeri koruma hedefiyle tasarlanan, paydaş katılımcılığının sürece dahil edildiği yönetim planları, alanların sürdürülebilir kullanımını da düzenleyecektir (s. 29-32). Bu belgelerin kavram ve yöntem önerisi bakımından karşılaştırılması Çizelge 2.1'de ifade edilmiştir.

Çizelge 2.1 : Uluslararası belgelerde kavram – değer – yaklaşım karşılaştırması.

Belge	Belgede yer alan (çalışma ile ilişkili) miras tanımları	Korunan anlam	Yaklaşım ve ▪ yöntem önerileri
ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (ICOMOS, 1990)	▪ Arkeolojik Miras	▪ Bilimsel değer	Tüm ölçeklerdeki planların bileşeni olarak arkeolojik miras ▪ Envanter ▪ Belgeleme ▪ Çevresel etki değerlendirme
Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 1992)	▪ Arkeolojik Miras ▪ Arkeolojik Rezerv	▪ Kültürel ▪ Bilimsel değerler	Tüm ölçeklerdeki planların bileşeni olarak arkeolojik miras ▪ Envanter ▪ Çevresel etki değerlendirme ▪ Ön tarama
Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 2000)	▪ Peyzaj	▪ Miras değeri	Sürdürülebilir kalkınmanın temel bir bileşeni olarak peyzaj alanlarının korunması
Burra Tüzüğü (Avustralya ICOMOS, 2013)	▪ Yer (Peyzaj, sit, anıt, arkeolojik alan, tüm fiziksel kalıntı alan ve tipleri)	▪ Estetik ▪ Tarihsel ▪ Bilimsel ▪ Sosyal ▪ Manevi değerler	Değer merkezli koruma yaklaşımına göre belirlenecek 'Yönetim Planı' ve uygulaması
ICOMOS Floransa Deklarasyonu (ICOMOS, 2014)	▪ Peyzaj	▪ İnsan hakları ▪ Kültürel ifade	İnsan merkezli koruma yaklaşımı ile katılımcı planlama ve metodoloji geliştirme
UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi Uygulama Rehberi (UNESCO, 2017)	▪ Tasarlanmış kültürel peyzaj ▪ Organik olarak gelişmiş kültürel peyzaj (Nesli tükenmiş / Devam eden) ▪ Çağrışımsal kültürel peyzaj	▪ Üstün Evrensel Değer (UNESCO kriterleri I-X)	▪ Mekansal olarak tanımlı koruma alanı ▪ Yönetim alanı ile ilgili yasal düzenlemelerin tanımlılığı Yönetim Planı

Özetle, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve arkeolojik mirası konu alan referans metinler, arkeolojik mirasın korunmasını, arazi kullanımını ilgilendiren, gelişim ve kalkınmayı planlayan tüm ölçeklerdeki planların bileşeni olarak kabulüne, bu plan ve aktiviteleri yönlendirebilmesine bağlamışlardır. Arkeolojik mirasın bilimsel değeri ön plana çıkmış, bilimsel değeri korumak için envanterleme, herhangi bir büyük ölçekli projede çevresel etki değerlendirmesi ile bu değeri ve potansiyelini korumaya yönlenmişlerdir. Arkeolojik mirasın kendisinden daha büyük bir bağlamın paydaşı olduğunun anlaşıldığı belirgindir. 2000 yılından itibaren, insanların yaşam alanlarının kültürel peyzaj niteliğine sahip olduğu, bu yaşam alanlarının değerlerinin sürüdürülebilir kalkınma politikalarından bağımsız olmadığı, koruma ve yönetim için

de peyzajın öğelerine göre metodoloji araştırmalarına ihtiyaç duyulduğu belirginleşmiştir.

2.3.2 Kültürel peyzajların korunması ve tanımlanması: Fikirler, araçlar, deneyimler

Uluslararası referansların üzerinde durduğu metodoloji geliştirme gerekliliğinin bazı ülkelerin ulusal sistemlerinde karşılık bulduğu, bazı deneyimlerle çeşitlendiği görülmüştür. Yukarıda da bahsedildiği üzere insan davranışının kavramsal veya fiziksel üretimlerinin çevresi ile etkileşiminden doğan olguları açıklamak üzere bir araç olarak kullanılan kültürel peyzaj kavramı, yerler, deneyimler, tarihsel derinlik gibi faktörlere bağlı olarak farklı peyzaj analiz ve koruma yöntemleri geliştirilmesini gerektirmiştir. Geliştirilen ulusal sistemlerde yer alan kültürel peyzaj kavramının tanımları, bu tanımların karşılığı olan mekansal ölçekler, peyzaj analiz ve yönetimi için geliştirilen yöntemler ve bu yöntemleri üreten bakış açıları, yönetim ve koruma hedefleri, bu sistemlerin karşılığı olarak ortaya çıkan deneyimler, Likya Bölgesi için geliştirilen arkeolojik peyzaj analizi yöntemine katkıları açısından irdelenmiştir.

ABD sisteminde kültürel peyzaj kavramı, 1998 yılından itibaren yönetilmesi gereken kültürel kaynaklar arasında tanımlanmıştır (Page, Gilbert ve Dolan, 1998, s. 8). Amerikan Parklar Servisi'nin Kültürel Kaynak Yönetimi Resmi Politikası'nda bir ana başlık olarak tanımlanan kültürel peyzaj (URL-4), bir tarihsel olay, hareket veya kişiyle ilişkilenen veya başka kültürel ve estetik değerler sergileyen kültürel ve doğal kaynaklar ve bunların barındırdığı vahşi ya da evcil yaşamı içeren coğrafi alandır. Ölçekleri doğal olarak gelişmiş binlerce akre büyüklüğünde (1 akre = 4047 m^2) olabileceği gibi, bir akreden küçük tasarlanmış bahçeler de kültürel peyzaj olarak tanımlanabilmektedir. Servis, kültürel peyzajı örtüştürülebilir tanımlarla, 'tarihsel yer', 'tasarlanmış tarihsel peyzaj', 'geleneksel tarihsel peyzaj' ve 'etnografik peyzaj' olarak dörde ayırmaktadır. Tarihsel yerler, tarihi bir kişi, olay veya aktivite ile ilişkili olan yerler, tarihsel tasarlanmış peyzajlar ise bir sanat eseri olarak bilinçli bir biçimde oluşturulmuş peyzajlardır. Tarihsel geleneksel peyzajlar endemik gelenekleri, yaşam tarzı ve aktiviteleri yansıtan, ve bu aktivitelerle zaman içerisinde biçimlenmiş peyzajlar olup yaşayışın oluşturduğu fiziksel nesne ve özellikler ile bunların birbiriyle ilişkilerinin ifadesidir. Etnografik peyzajlar ise peyzaj alanı ile etkileşimde bulunan kişilerce miras olarak idrak edilen çeşitli doğal ve kültürel

kaynakları içeren alanlar olarak tanımlanmıştır. Parklar servisi, kültürel peyzajların korunması için izlenecek yöntemi de aynı rehberde tanımlamıştır. Kültürel kaynak olarak peyzajların korunması, araştırma, planlama ve yönetim ana başlıkları altında ele alınan üç safhalı bir yöntem üzerinden kurgulanmıştır (Page, Gilbert ve Dolan, 1998, s. 7; Akış şeması ve detaylı içeriği için bkz. Ek G). Araştırma kapsamında belgeleme, değerlendirme ve ulusal envantere kaydetme sürecinin yöntemlerini rehbere eşlik eden bültenler ile belirleyen servis, organik olarak gelişen bir peyzaj tanımı ile örtüşen kırsal tarihsel peyzajlara yönelik bülteninde, peyzaj analizlerinin 'süreçler' ve 'öğeler' olarak gruplanmış on bir peyzaj karakteristiğini göz önüne alarak geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu peyzaj karakteristikleri, insan aktivitesinin somut kanıtlarıdır (McClelland ve diğ., 1999, s. 3-5; Şekil 2.4). Öncelikle peyzajın tanımlanmasından yola çıkan yöntem, tanımlamayı peyzajın tarihsel bağlamının belgelerle desteklendiği bir metin olarak geliştirmeyi önermektedir. Peyzaj karakteristiklerine dayandırılarak geliştirilen tarihsel bağlam ifadeleri, peyzaj içerisinde bulunan yapılı çevrelerin türlerine ayrılarak belgelenmesi, araştırılması ve 'sit' ya da 'bölge' tanımlarıyla ulusal envantere kaydedilmesinin tabanını oluşturmaktadır (McClelland ve diğ., 1999). Peyzajın envantere kaydedilmesi, Kültürel Peyzaj Envanteri (CLI) veritabanına dahil edilmesi ve bu envanterin gerektirdiği araştırmaların tamamlanması beklenmektedir. Bu araştırma ve belgelemenin prosedürleri ise, ilişkili rehberde (bkz. Page, 2009) detaylı olarak anlatılmıştır.

Rehber, karmaşık peyzajları bileşenlerine ayırarak ve yirmi yedi bilgi kategorisinin alt kategorilerinden üretilen tanım ve ilişkilenmeleri otomatik olarak çapraz referanslayan bir veritabanına işleyerek, servisin himayesindeki peyzaj alanlarının yönetimini kolaylaştırmak gerekçesi ile envanter hazırlama standartlarını tarif etmektedir (Page, 2009, s. IN-3-IN-5). Kültürel Peyzaj Envanteri'nin hazırlanma sisteminde, farklı öğe ve peyzajların birbirleri ile kurdukları ilişkilerin tanımlanmasına ağırlık verilmesi, sürece dahli olan kişi ve kurumların bilgilendirilmesinin ve görüşlerinin alınmasının envanterleme sürecinin parçası olarak kabul edilmesi (Page, 2009, Bölüm 2), eğer mümkünse dahil olduğu üst ölçekli peyzaj bağlamının (fiziksel, kültürel, politik) ifade edilmesine alan sağlanması (s. 3-7), idari çerçevenin ve halkın erişiminin envantere dahil edilmesi (Bölüm 4), önerilen müdahalelerin tipleri ve yaklaşık bedelleri (Bölüm 9) gibi

bilgilere yer verilmesi, envanterleme ve yönetme arasındaki köprüyü kuran bir yaklaşımdır. Kültürel Peyzaj Envanteri'ni takiben, peyzaj müdahalelerini belirlemek ve belgelemek, uzun vadeli yönetim kararlarını almak üzere Kültürel Peyzaj Raporu (CLR) hazırlanmaktadır. Bir peyzajın veya peyzaj öğesinin fiziksel özelliklerini, biyotik sistemlerini ve eğer kullanımı tarihsel değerlerinin bir parçası ise kullanım kriterlerini belirlemek üzere Kültürel Peyzaj Raporu birincil kaynaktır. Bu raporda, korunacak öğelerin tümü (tarihi, mimari, arkeolojik, etnografik, tarımsal, peyzaj mimarisi, mühendislik unsurları gibi) ekolojik ve doğal süreçlerle birliktelikleri de gözetilerek ve tüm ilişkili uzmanlıklar dahil edilerek değerlendirilmekte, fiziksel koruma ve kullanma müdahaleleri, üst ölçekli planlamalarla ilişkilendirilerek detaylandırılmaktadır (Page, Gilbert ve Dolan, 1998, s.3-6).

Süreçler	Öğeler	
• Arazi kullanımı ve aktiviteler • Mekansal düzen modelleri • Doğal çevreyle etkileşim • Kültürel gelenekler	• Dolaşım ağları • Doğal veya yapay sınır çizgileri • Arazi kullanımı ile ilişkili bitki örtüsü	• Yapılar, binalar ve objeler • Birikimler • Arkeolojik sitler • Küçük ölçekli elemanlar

Şekil 2.4 : Kırsal tarihsel peyzaj karakteristikleri (McClelland ve diğ., 1999, s. 3-5).

ABD sisteminin peyzaj unsurlarını tanımlamakta temel aldığı karakteristikleri peyzajı üreten süreç ve öğeler bakımından kurgulaması yol göstericidir. Peyzajın korunması gerekliliği tespit edilen karakteristiklerin temsil edildiği unsurların değerlerine dayalıdır. Unsurlar arasındaki ilişkisellikleri tanımlaması da, üst ölçekli bağlamı çözümlemek açısından faydalıdır. Ancak ürettiği detaylı sistemle hedeflediği otomasyona dayalı yönetim süreci, doğal olarak değişime açık olmayan, yani yerin özelliklerine ve doğasına göre biçimlenmeyen bir sistem olarak, kültürel süreçleri tanımlamakta ve raporlara entegre etmekte yetersiz kaldığı için eleştirilmektedir (Melnick, 2018). Başka bir eleştiri de, UTTR deneyiminde ortaya çıkmaktadır. Arkeolojik alanlar ve sahip oldukları bilgi, her zaman Ulusal Envanter'e kaydedilmelerini sağlayacak önemlilik eşiklerine ulaşamamaktadırlar ki, Cushman ve Sebastian da (2008) bunun alanları bağlamından koparan, çoğu zaman kaybedilmelerine yol açan bir sürece yol açtıklarını belirtmişlerdir (s. 36); zira bu gibi alanlar, Amerikan sistemi içinde ele alınan kaynakların dışında kalmaktadırlar. Bu durum da, belirli bir tescile veya listelemeye tabi olmayan alanların korunmasının, katı sistemlerde zorlaştığının bir göstergesidir.

Geniş ölçekli coğrafyalarda arkeolojik kaynakların yönetimi açısından da dikkat çeken bir örnek olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Utah Eğitim ve Füze Test Alanı'na (UTTR) tahsis edilmiş bölgelerde, arkeolojik kaynakların tespiti ve idari amaçla sınıflandırılması için geliştirilen değer merkezli yöntemdir. Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'na tahsis edilen ancak arkeolojik kaynakların korunmasının da ulusal gereksinim olarak kaydedildiği bir alanda kullanım aktivitelerini arkeolojik kaynakların değerlerini etkilemeyecek biçimde planlamak için, geniş ölçekte öngörücü modelleme yöntemleri ile arkeolojik alanları ve muhtemel arkeolojik alanları tespit etmek, önemlilik ve bilgi üretme potansiyellerini belirlemek, koruma ve yönetim sınıflarını tespit ederek alandan sorumlu kurumları bilgilendirmek üzere geliştirilmiştir (Cushman ve Sebastian, 2008).

Pilot proje alanı 6.796 kilometrekare olan bölge için geliştirilen yöntem 'önemlilik modeli' olarak tanımlanmaktadır. Önemlilik modelleri, bir arkeolojik alanın fiziksel karakteristiklerinden, o alanın bilgi potansiyeline dair çıkarım yapılabileceğini önermektedirler (McManamon ve diğ., 2016, s. 139). Alan morfolojisinden edinilen tipler, sayılar, dağılımlar, buluntu yoğunlukları, sit ölçeği, belirginlik, zamansal derinlik, olası kalıntı tiplerine işaret eden izler, kül, kömür gibi yakma eylemleriyle bağdaşan izler, gömülmüş kültürel malzemeye dair izler gibi bilgiler ile, bilgi potansiyeline dair fikir yürütmeyi olanaklı kılan, sitin bulunduğu alanın jeomorfolojik oluşumu ve yaşı, yüzeylerin doğal veya insan kaynaklı etkenlerle bozulup bozulmadığı gibi bilgiler, ilaveten alanlarla bağdaşan diğer tipte (etnografik, sosyal, yerli halkların atadığı) değerler, çalışmanın veritabanını oluşturmaktadır (Cushman ve Sebastian, 2008, s. 38-39). Bu veriler, alanlarla ilgili çalışmış uzman bilgilerinin de yönlendirmesi ile, algoritmik olarak değerlendirilmekte ve alanların önemlilik düzeyleri bir karar destek sistemi üzerinden belirlenmektedir (McManamon ve Diğ., 2016, s.139). Sebastian tarafından geliştirilen deneme modelinde, bilinen 455 alana dair verilerden hareket edilmiş, bu alanlara dair sınıflandırılan verilerin algoritmik olarak değerlendirilmesi ile dört eylem sınıfı (koruma, rezerv, araştırma, plan dışı bırakma) belirlenmiş (Cushman ve Sebastian, 2008, s. 79-80), böylece geniş ölçekli coğrafyalarda buluntu alanlarının hızla değerlendirilmesi ve yönetsel çerçeveye aktarılması planlanmıştır.

UTTR deneyiminin ürettiği karar destek sistemi, bu çalışma kapsamında ele alınan tarihsel derinlik ve karmaşıklığa dair bir çözüm üretmemekle birlikte, herhangi bir

geniş ölçekli bir modelin ihtiyaç duyduğu asgari bilgi kaynaklarını ve kriterlerini bu çalışmada tanımlamışlardır:

- Yönetilecek arkeolojik kaynaklarla ilgili yeterli ve doygun miktarda arkeolojik bilgi, envanter içeriği bulunmalıdır.
- Yerlerin değerlerinin çeşitliliği ile ilgili açık ve detaylı tespitler yapılmalıdır
- Yerlerin ihtiva ettiği önemliliklerin değerlendirilmesi için geliştirilen yöntemin kriterleri açık ve şeffaf biçimde tanımlanmalıdır
- Planlama ve uygulama sürecinde yeterli seviyede uzmanlığa sahip yeterli sayıda personel bulunmalıdır
- Arka planı oluşturan bilgilerin sürekli güncellenmesi, müdahale ve araştırma kayıtlarının tutulması ve alanlar için uzun vadeli stratejiler geliştirilmesi gereklidir (McManamon ve diğ, 2016, s. 145-146).

Benzer bir zamansal derinliğe sahip komşu ülke Kanada'da biraz daha esnek bir sistem geliştirilmiştir. Eyaletler arası kullanımda olan konservasyon standartlarında kültürel peyzajlar, insanlar tarafından değiştirilmiş, etkilenmiş veya kültürel değer atanmış ve miras değeri resmen tanınmış herhangi bir coğrafi bölge olarak tanımlanmaktadır. Kültürel Peyzaj başlığı altında bazı eyaletlerin kendilerine has terim ve tanımları olsa da, üst ölçekte Kanada Tarihi Yerler Listesi'nin 'miras bölgeleri' olarak isimlendirdiği, 'binalar, yapılar, peyzajlar ve/veya arkeolojik alanlar ile bunların mekansal ilişkilerinden oluşan ve genelde yapılı çevre ile tanımlanan, bütüncül kimlikleri bir topluluk, idari birim, bölge veya ulusal açıdan miras değeri taşıyan alanlar' tanımları ile ifade ettiği yerlerdir (Canada's Historic Places, 2010, s. 49). Kanada örneğinde, olaylar, kişiler, gruplar için önemli tarihsel peyzaj alanlarının, bu yerlerin toplumlar ve kültürlerle ilişkilerinin bütünleşik korunması ve yönetimi için kültürel peyzaj kavramına yönelinmiştir (URL-5).

Tüm korunacak unsurlar için ise süreç benzerdir, öncelikli olarak korunacak yerin veya çevrenin değerleri ve mevcut durumu araştırılmaktadır. Değerleri temsil eden öğeler metinlerde 'karakter tanımlayan öğeler' olarak geçmektedir. Bu araştırmaya bağlı olarak yapılı alanların değerlerini tespit eden bir önemlilik beyanı (*statement of significance*) geliştirilmekte, sonrasında bu beyanda var olan değerler ve karakter tanımlayan öğeleri ön planda tutan bir yaklaşımla koruma süreci yönlendirilmektedir. Planlama sürecine geçildiğinde, alan için koruma (mevcut durumunun sürekliliğini sağlayacak eylemler), rehabilitasyon (geleceğe yönelik iyileştirme, işlev düzenleme

ve sağlıklaştırma gibi ilaveler gerektiren müdahaleler) veya restorasyon (geçmişte belirli bir devrin özelliklerini ön plana çıkararak, tarihselliği önceleyen müdahaleler) müdahalelerinden biri seçilmekte ve bu müdahalelere göre belirlenen standartlara ve ilkelere göre konservasyon planlaması yapılmaktadır. Son olarak yapılı çevrenin konservasyonu için belirlenen eylemlerin uygulamasına geçilmekte, uygulama neticesinde ulaşılan durumu koruyacak bakım programı düzenlenmektedir (Şekil 2.5). Bu sürecin düzenleyici rehberi, federal ölçekte kabul gören, koruma standartları ve ilkeleridir (Canada's Historic Places, 2010; bkz. Ek H: Kültürel Peyzajlar Üzerine Kanada Konservasyon Standartları).

Eylem akışında önerilen yaklaşım ve önemlilik beyanı tabanının Burra Tüzüğü ile benzerlik gösterdiğini, müdahale sınır ve şartlarına bakıldığında ise belirlenen konservasyon standartlarının, değerler ve unuslara bakış açısı yönünden Venedik Tüzüğü'nü temel alarak biçimlendiğini söylemek mümkündür.

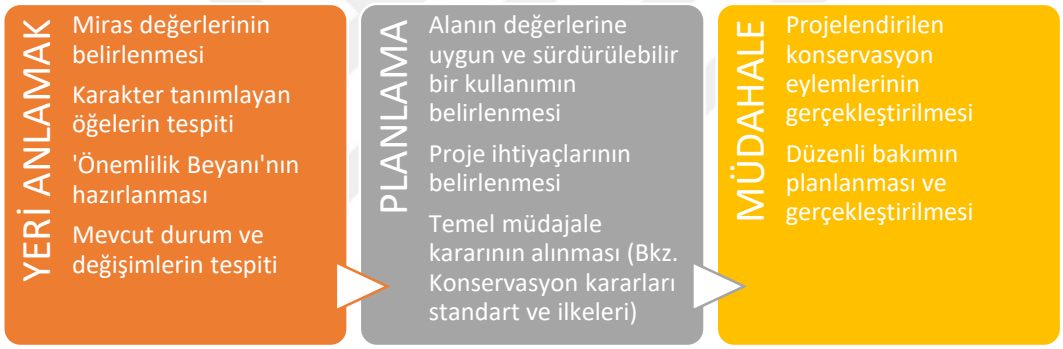

Şekil 2.5 : Kanada sisteminde eylem akışı.

Kültürel peyzajların karakter tanımlayan, mekanlar, mekansal ilişkiler ve görsel ilişkiler göz önünde bulundurularak, miras değerlerini aktaran unsurları on bir alt başlık altında ele alınmış, her biri ile ilgili önerilen ve önerilmeyen müdahalelere yönelik ilkeler belirlenmiştir. Bu alt başlıklar sırasıyla

1. Arazi kullanımının bulguları (geçmişte kalan veya devam eden kullanım)
2. Geleneksel pratiklerin kanıtları
3. Arazi modelleri (doğal veya insan yapımı unsurların uyumlu biçimlenişi)
4. Mekansal organizasyon
5. Görsel ilişkiler
6. Dolaşım sistemleri
7. Ekolojik unsurlar
8. Bitki örtüsü

9. Doğal arazi formasyonu
10. Su unsurları
11. Yapılı unsurlar

olarak sıralanmıştır (Canada's Historic Places, 2010).

Kanada örneği de ABD ile benzer biçimde, peyzaj değerlerini ve tanımlılığını, karakter tanımlayan öğeler ile bağdaştırmaktadır. Bu karakter tanımlayan öğeler, peyzajın algılanışının ve çevresinde gelişen değerlerin saptanabilmesinin tabanını oluşturmaktadır. Her iki sistemde de karakter tanımlayan öğeler arasında listelenen "arazi kullanımının bulguları" "mekansal organizasyon" "dolaşım sistemleri" gibi ifadeler, hem Darvill, Gerrard ve Startin'in (1993) nesli tükenmiş peyzajlarla ilgili tespitlerine, hem de Ingold'un (1993) yerleşim perspektifinden ele aldığı ilişkilenmelerde de değinilen özelliklerdir. Bir arkeolojik peyzaj araştırmasında, karakter tanımlayan unsurların arkeolojik varlıklara has olarak belirlenmesi gerekliliği vardır.

Kanada sisteminin eylem akışında ele aldığı ve peyzaj değerlerini tanımlamanın merkezine yerleştirdiği "önemlilik beyanı", Avustralya sisteminde de karşımıza çıkmaktadır.

Avustralya'daki Uluru Kata Tjuta Dünya Miras Alanı örneği[2] hem UNESCO tarafından kültürel peyzaj kavramının formüle edilmesini (Harrison, 2013, s. 122) hem de bu vasıtayla Avustralya toplumunun yaşadıkları kıtadaki köklü doğa-kültür bağdaşıklığını algılamaları ve kültürel peyzaj kavramının içselleştirilmesini sağlamıştır (Lennon, 2016, s. 271). Lennon, Avustalya örneğinde, kültürel aktivite ve doğal alanların Aborjin toplumların 60.000 yıllık geçmişi ile gelişen kıta ölçeğinde karmaşık bir bağdaşıklığa, bir peyzaj niteliğine sahip olduğunu belirtmektedir; 1788 yılından itibaren kıtaya yerleşenlerle birlikte de daha hızlı bir dönüşüm ve iç içe geçme yaşandığı ve bu nedenle kültürel peyzaj yaklaşımının farklı bir yönü olduğunu vurgulamaktadır (2016, s. 271-275).

[2] 1987 yılından beri UNESCO Dünya Miras Listesi'nde bulunan alan, Avustralya yerlilerinin çok eski tapınım alanı ve spiritüel deneyimlerinin hala sürdürüldüğü bir mekandır. Harrison, bu alanda 20. yüzyıl boyunca yaşanan padyaşlık çatışmalarının resmi miras anlayışının dışına çıkılması gerekliliğini vurguladığını belirtmektedir (Harrison, 2013, s. 122-124).

Avustralya kültür mirasını koruma sistemi, terminolojisi ve yaklaşımı açısından Burra Tüzüğü'ne benzer bir eylem akışı önermekte, değer merkezli bir önemlilik tanımlama ve değerleri yönetme üzerinde durmaktadır. Kültürel Peyzajlar çeşitli ölçeklerdeki (ulusal, eyalet) rehberlerde kıta kimliğinin önemli bileşenleri olarak tanımlıdırlar, kültürel peyzajların daha net anlaşılması için eyalet veya kurumlar çeşitli değer tespiti rehberleri üretebilmekle birlikte, yönetimleri için geliştirilmiş özel bir metodoloji yoktur. Koruma yaklaşımı, obje ölçeğinden peyzaj ölçeğine kadar tüm kültürel arayüzleri tipolojik olarak sınırlandırmak yerine ifade ettikleri çeşitli değerlilikleri belirlemek, formlardan ziyade anlamları korumak üzerine kurgulanmıştır.

Kültür varlıklarını, ulusal, eyalet ve yerel ölçeklerde eşik değerler üzerinden ilgili listelere kaydeden sistemde (URL-6) sadece Avustralya'ya özel önemlilikler ve değerler üzerinden geliştirilen kriterler (olaylar ve süreçler, enderlik, araştırma potansiyeli, yerlerin temel karakteristikleri, estetik karakteristikler, yaratıcı veya teknik başarılar, sosyal değerler, önemli kişiler, yerli gelenekler) ve bu kriterlerin yerli toplum, tarihselik, doğal nitelikler gibi yönlerden ele alınmasını içeren, Dünya Miras Listesi adaylıkları ile benzelik gösteren araştırma, raporlama ve listeye önerme süreçleri sonrasında ulusal değere sahip olduğuna karar verilen yerler ulusal envanterlere kaydedilebilmektedir. 2021 yılı itibariyle 119 yer Ulusal Miras Envanteri'ne kayıtlıdır (URL-7). Her eyalet de eyalet listelerine kayıt için kendi geçmişine ve özelliklerine göre kriterler belirlemiş, bu kriterlerin eşikleri ve uygulanmaları ile ilgili rehberler üretmiş, sadece Victoria Kültürel Miras Kurulu (Heritage Council Victoria) ilave olarak kültürel peyzajların anlaşılması için ihtiyaç duyulan perspektif ve bilgilerin niteliğine ayrıca eğilen bir kültürel peyzaj değerlendirme rehberi üretmiştir. Peyzaj alanına yönelik bu rehberde, peyzaj değerlendirmesinin uygun koruma mekanizmalarını da kapsaması gerektiği önerilmektedir. Geniş alanların korunmasında Kültür Mirası Kanunu'nun koruma mekanizmalarının yeterli olmayabildiği, bu nedenle peyzaj alanlarının bazı temel unsurlarının listeye kaydedilmesinin yanı sıra, planlama dokümanlarına 'önemli peyzaj katmanı' veya 'miras katmanı' gibi bütünleşik planlamaya yönelik belirteçler konmasının da bir koruma mekanizması olarak seçilebileceği belirtilmiştir (URL-8). Aynı rehberde belirlenen kriter ve eşikler için üç yıllık gözden geçirme süresinin tanımlanmış olması (URL-9) değer merkezli yaklaşımın ihtiyaç duyduğu dinamizmin

farkındalığına işaret etmektedir. Diğer tescil ve önemlilik dokümanlarının aralıklarla revize edilmesi beklenmektedir.

Özetle Avustralya sistemi, dinamik bir değer anlayışı üzerinden, ulusal, eyalet ve yerel ölçeklerinde tanımlanan peyzajların kriterler ve bu kriterlere göre değerlilik eşikleri göz önüne alarak çeşitli ölçeklerde listeleme yapmaktadır. Listeleme, bir yerin eş ölçekli planlama süreçlerine entegre edilerek korunmasının parçasıdır. Gerekli görülürse peyzaj alanları, niteliklerini tanımlayan belirteçlerle işaretlenerek planlama aktivitelerinde vurgulanmaktadır. Ancak sisteme getirilen eleştirilerden biri, değerlerin bütünleşik korunmasının, realitede sadece listelere kaydedilen alanların içerisinde mümkün olabildiğidir; kültür tarihinin ve doğayla iç içe geçmiş yerli yaşantısının ürettiği değerlerin yanı sıra, ekolojik gerçekliklerin, doğal veya zorunlu değişim süreçlerinin de planlamaya katıldığı, daha da üst ölçekli ve çok yönlü bir yaklaşım ihtiyacı vardır (Lennon, 2016, s. 278-284).

Çok yakın ve gerek kültürel gelişimi gerekse yasal çerçevesi açısından benzer bir coğrafyada olan Yeni Zelanda peyzajları üzerine yapılan bir Stephenson tarafından yapılan çalışmada (2008), peyzaj değerlerini ve böyle çok yönlü yaklaşımın çalışma alanlarını belirlemek üzere "Kültürel Değerler Modeli" adı verilen bir sistem önerilmektedir. Çalışma, kültürel çeşitlilik ve sürdürülebilirliğin temel dayanağının peyzajlar olduğunu ileri sürmektedir, bu nedenle de "kültürel kimliklerin ürettiği anlamların özel veya sıradan yerlerle ilişkisinin anlaşılması" üzerinde durmaktadır. Karar alıcı mekanizmalar, peyzajın değerlerinin tamamından ve yere özel değerlerden, yerel kimlikleri baskılayan veya belirginleştiren değerler ve çeşitlilikten, peyzajları üreten dinamiklerden, değerlerin yayılım alanlarından ve ilişkilerinden haberdar olarak bu değerleri koruma ve geliştirme eylemlerini tasarlamalıdırlar (Stephenson, 2008, s. 127-128). Değerler arasındaki ilişkileri de sürekli görünür kılabilmek için gerçek anlamda disiplinlerarası çalışma ihtiyacı ve bütüncül bir anlayış kurgulama ihtiyacı vardır (s. 129).

Stephenson, çeşitli peyzaj tanımlama yöntemlerini karşılaştırdığında, bunların üç temel bileşene ayrılabildiğini görmüştür. Bunlar, peyzajların fiziksel biçimleri (biçimler), insanların çevreleri ile ilişkilerinden doğan anlamlar (ilişkiler) ve peyzajlarda yer alan eylem veya süreçlerdir (pratikler). Bazı araştırmaların zaman boyutunu da dördüncü bir bileşen olarak ele aldığını tespit etmiştir (Stephenson, 2008, s. 130-131). Yine biçimler, ilişkiler, pratikler ve zaman boyutunun

dinamiklerini anlamak üzere Bannockburn ve Akaroa'da Maori toplumu ve Avrupalı yerleşimcilerden oluşan paydaşlarla görüşerek peyzaja atfedilen değerleri inceleyen alan çalışmalarında, paydaş anlatılarının bu bileşenlerin hiçbirini birbirinden koparak ele alamadığını görmüştür. Dolayısıyla bu bileşenler arasında sürekli bir dinamik ilişkilenme vardır. Bu ilişkilerin çağdaş zamanda gözlemlenebilenleri yüzey değerlerini iletmekle birlikte, geçmiş zamanlar veya süreçlerle ilişkilenenleri ise gömülü değerleri tespit etmeye olanak sağlamaktadır. Bu ilişkilenmelerin ilgi alanlarının tanımlanması da, farklı disiplinlerin peyzajla ilgili bilgi üretebileceği boşlukları tanımlamaktadır (Stephenson, 2008, s. 131-137; Şekil 2.6).

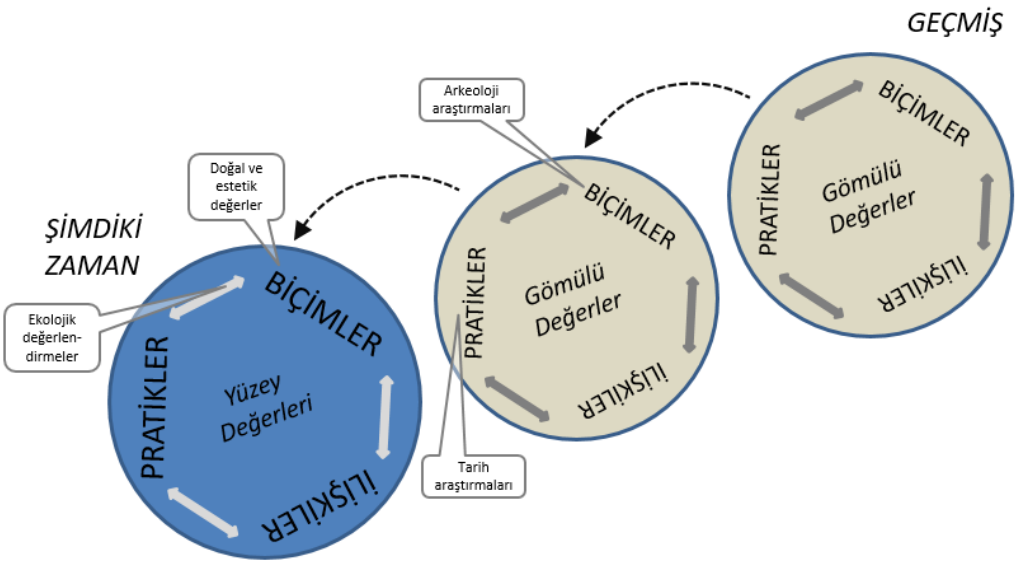

Şekil 2.6 : Yüzey değerleri ve gömülü değerleri ile Kültürel Değerler Modeli (Stephenson, 2008, s. 137, Şekil 6'dan düzenlenerek).

Stephenson'un incelediği ve kaynak kabul ettiği yöntemlerden biri de Terkenli'nin (2001) Ege İmgelemi üzerine peyzaj araştırmasıdır. Terkenli, peyzajları biçimler, anlamlar ve işlevler arasındaki ilişkilerle tanımlanabilir bir kavram olarak tasvir etmiş, buna bağlı olarak da görsel, bilişsel ve deneyimsel süreçleri ilgilendiren bilimsel araştırma yöntemlerindeki çeşitliliği vurgulamıştır. Peyzajları üreten olgular, insan davranışı ve deneyiminin bir yerle ilişkilenerek zaman içinde gelişmesidir; algılanmaları ve fikirsel olarak tanımlanmaları ise yine deneyimlere ve gözleme bağlıdır. Peyzaj analizlerini ise ters yönden, algılanandan yola çıkılarak peyzajı üreten süreçleri keşfetmeye yönelik kurgulamak gerektiğini belirtir (Terkenli, 2001, s. 200-201, Şekil 2.7, 2.8). Saha çalışması olarak ele alınan Ege peyzajı da Ege'nin kendine has jeomorfolojisi (biçimler), yerel ve tarihsel kimlikleri ve mitolojisi (anlamlar), bir turizm coğrafyası olarak algılanması, üzerinde yaşayan geleneksel

toplumlar ve bu toplumların ekonomik nitelikleri (işlevler) perspektifinden irdelendiğinde ortaya pek çok veri çıktığı görülmüştür. Ancak verilerin peyzaja dair hedeflere yönelik olarak bir araya getirilmesi, transdisipliner analitik yöntemlerle sentezlenmesi gereklidir (s. 204-205).

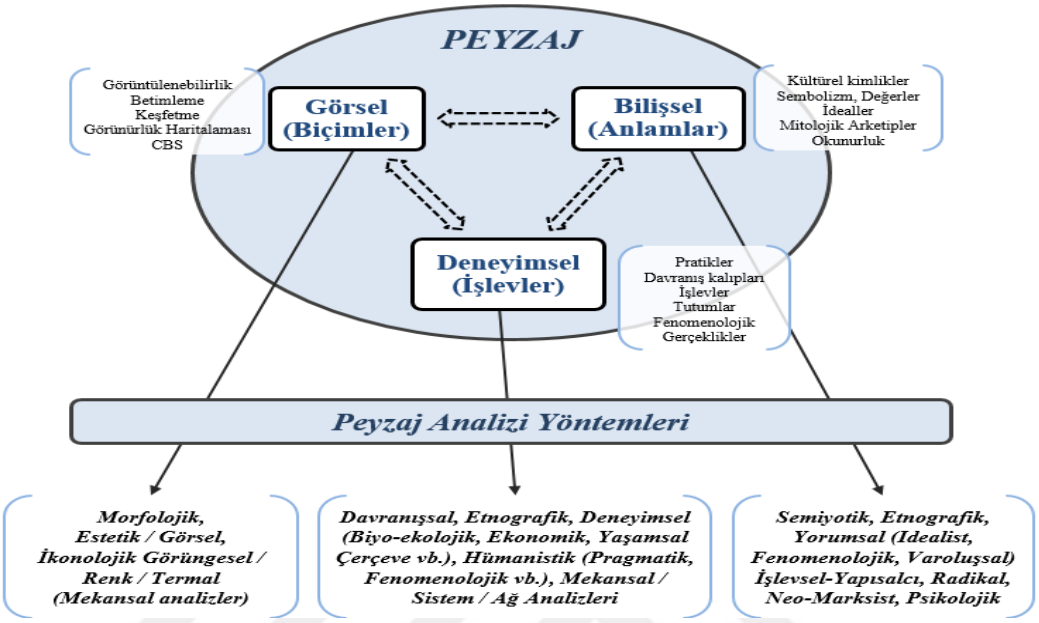

Şekil 2.7 : Peyzaj bileşenleri ve peyzaj analizi yöntemleri (Terkenli, 2001, s. 200, Şekil 1'den Türkçeleştirilerek).

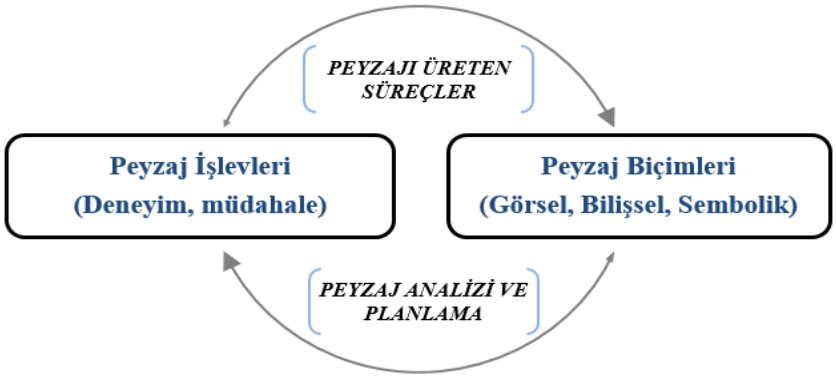

Şekil 2.8 : Peyzaj üretimi ve analizi (sürekli döngü) (Terkenli, 2001, s. 201, Şekil 2'den Türkçeleştirilerek).

Peyzaj hedefleri bütünleşik olarak ele alındığında, bir coğrafyanın sürdürülebilir yaşantısına insan geçimi ve kültürünü de gözeterek yön vermelidir. Bu bağlamda hedefler belirlenirken coğrafi ölçek, bakış açısı, analitik amaç, hedef kriterleri, sonuçların nasıl değerlendirileceği gibi sorular da cevaplanmalıdır (Terkenli, 2001, s. 206).

Özetle, Terkenli, peyzajların oluşum ve inşa süreçlerini, peyzaj fikrini geliştiren unsurları biçimler, anlamlar ve işlevler üzerinden tanımlamış, bu unsurlar arasındaki ikili ilişkilerin ise ters mühendislikle çözümlenmesi önerisiyle peyzaj analizi yöntemlerini analitik çerçeveye çekme çabasında olmuştur. Stephenson da peyzajı üreten süreçleri, deneyimleri, ilişkisellikleri bir analiz yöntemi olarak ele almıştır. Veri üretimi ve analiz süreçlerinin ise peyzaj hedeflerinin belirlediği çerçeveye, yerine, ölçeğe ve ihtiyaca has geliştirilmesini belirten kavramsal bir yöntem önerisi sunmuştur.

Avustralya örneği, Kültürel Değerler Modeli ve Terkenli'nin çalışmasına birlikte bakıldığında, arkeolojik varlıkların peyzaj niteliklerinin belirlenmesi ve değerlerinin aktarılması için idari ve yöntemsel bazı çıkarımlar yapmak mümkündür:

- Peyzaj alanlarının sit tescilleri ile korunmasının ve sabit listelerle değerlerinin iletilmesinin yeterli olmadığı belirginleşmektedir.
- Peyzajların değerlerini çözümlemek, peyzajları üreten süreçleri anlamaktan geçmektedir. Arkeolojik varlıklar temelinde, dönemsel kültürel aktiviteler, hareketlilikler, ihtiyaçlar, doğa ile etkileşim, coğrafyanın sınırlılıkları gibi tarihsel pek çok etkenden söz edilebilir.
- Peyzaj unsurlarını üreten bazı süreçlerin sonuna gelinmiş olsa bile, kültürel aktarım ve etkileşim devam etmektedir. Üretilmiş varlıklar üzerinden devam eden ilişkilenmeler, katmanlaşmalar, değişim ve dönüşümler, günümüzden atfedilen anlamlar gibi, üretim sonrasından günümüze kadar devam eden yeni anlam katmanlarından da bahsetmek mümkündür.
- Bu çözümlemenin coğrafyaya ve yerel tarihsel derinliğe, yani bölgeye has üretilmesi gerekliliği vardır.

Kültürel peyzajların tanımlanmasına ve değerlerinin aktarılmasına dair özgün bir yöntem, Birleşik Krallık'ta geliştirilen, geçmişin günümüzü biçimlendirmedeki yönlendiriciliğini idrak ederek, sürdürülebilirlik ve bütünleşik yönetim ihtiyacına yanıt vermek için peyzajlardaki değişimi anlama ve yönetme üzerinde duran Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu (HLC)'dur (Fairclough, 2008, s. 55). Bu yönteminin temelinde, peyzaj kavramının bir zihinsel inşa olduğu ve dönüşümün peyzajın ayrılmaz bir parçası olduğu görüşü vardır. Peyzajı oluşturan mekan / alan düzlemleri, peyzajın tarihsel derinliği, peyzajların günümüze erişen formlarını üreten değişimler

ve bu değişimleri gerekçelendiren süreçler, bu kavramın temel olgularıdır. Yöntem, peyzaj öğelerinin bilinen koruma anlayışı ile korunup yönetilebileceğine, ancak peyzaj bütününde üst ölçekten bakılmasını ve tarihselliğin bugünün neresinde olduğunun yorumlanmasını mümkün kılacak bir analize gereksinim duyulduğu üzerinde durmaktadır (Fairclough, 2008). Kültürel peyzajlar değişimler sonucunda oluşmuşlardır ve kültürelliğin sürekliliği değişimin de devamlılığına bağlıdır. Dolayısıyla bu yöntemin amacı önerilen veya beklenen değişimlerin ölçek, program, kültürel gelişim ve peyzaj algısı yönlerinden değerlendirilerek yönetilmesini mümkün kılmaktır (Clark, Darlington ve Fairclough, 2004, s. 3).

"Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonunun temel prensipleri aşağıdaki gibidir:

- Geçmiş değil günümüz: Araştırmanın temel konusu günümüzde ortaya çıkmış olan peyzajdır. Peyzajın en önemli karakteristiği zamansal derinliğidir, geçmiş peyzajlar ve değişim günümüz peyzajında mevcuttur
- Sitler değil peyzaj: Araştırma noktasal verilerle değil alansal verilerle ilgilenmektedir
- Peyzajın tüm özellikleri: Ne kadar modern olduğundan bağımsız olarak, sadece özel alanlar değil, tüm alanlar peyzaj karakterinin parçasıdır
- Yarı-doğal ve yaşayan (ağaçlar, bitki örtüsü, çalılıklar...) unsurlar, arkeolojik özellikler kadar peyzajın parçasıdır; insan peyzajı ve bio-çeşitlilik arasındaki ilişki kültürel bir olgudur
- Peyzaj karakterizasyonu kaydetme değil yorumlama çalışmasıdır, doğrulardan ziyade algılarla ilgilenir, peyzajı objektif bir nesne olarak değil bir fikir olarak anlama çabasıdır
- İnsanların görüşleri: Uzman görüşlerinin yanı sıra kolektif ve toplumsal görüşlerin de alınması önemlidir
- Peyzaj dinamik bir olgudur, amaç korumak değil dönüşümü yönetmektir.
- Karakterizayon işlemi kullandığı kaynaklar, referanslar ve yöntemler bakımından şeffaf olmalıdır
- Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu haritaları ve metinleri kolay anlaşılır, teknik jargona dayalı olmayan ve kullanıcıların kolay erişebileceği kaynaklar olmalıdır

- Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu sonuçları diğer çevresel ve kültür mirası yönetimi kaynaklarına entegre edilmelidir." (Clark, Darlington ve Fairclough, 2004, s. 6)

Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu, bir yerin tarihsel gelişimine dair mekansal ve tarihsel verileri bir araya getirerek, yerlerle ilgili karar alınması sürecinde başvurularak istenen bilginin sentezlenmesinin de tabanını oluşturmaktadır (Sürecin eylem akışı için Bkz. Ek I). Yöntemle birlikte geliştirilen karakterizasyon çalışmaları farklı safhalarda Birleşik Krallık'ın tümüne uygulanmaktadır. Çalışma alanlarından edinilen deneyimlerin karşılaştırılması ise yöntemin geliştirilmesi ve rafine edilmesine imkan sağlamaktadır. 2003 yılında, 29 farklı alanda yürütülen projenin veri girdileri, tanımları, ölçekleri ve hedefleri üzerinden yapılan karşılaştırma çalışması sonucunda bir proje şablonu ortaya çıkarılmış ve yöntemin yaygınlaştırılması hızlanmıştır (Aldred ve Fairclough, 2003). Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonunun ürettiği veriler ayrıca Tarihsel Çevre Raporu (Historic Enivronment Record) ismi verilen kayıtların içerisinde de, halka açık olarak yer almaktadır. Bu kayıtlar, ulusal ve uluslararası tescilli sit ve anıtları, yerel olarak tescil edilmiş unsurları, arkeolojinin ilgi alanına giren tescil edilmemiş unsurları, yerel ölçekte mimari, tarihsel veya sanatsal değer taşıyan ancak tescil edilmemiş unsurları, arkeolojik öğeler ve buluntu yerlerini, yer veya peyzajlarla ilgili arkeolojik, mimari, tarihsel veya sanatsal araştırmaları, masa başı değerlendirmeleri, kazı raporlarını, çevresel değerlendirmeleri, koruma ve yönetim planlamalarını, tarihsel yapı raporlarını, tarihsel peyzaj karakterizasyonu, tarihsel çiftlik karakterizasyonu gibi bölgesel ölçekte değerlendirmeleri, ilişkili ulusal veya uluslararası araştırma çıktılarını, paleo-çevresel verileri içermekte, her türlü kültürel üretim verisini bütünleşik bir veritabanı haline getirmeyi hedeflemektedir (Historic England, 2019).

Birleşik Krallık sistemi, bütünleşik bilgi analizi üzerine odaklanmış görünmektedir. Planlı arazi kullanımı kararları ile etkileşmesi ve bu süreçleri yönlendirmesi beklenmektedir, dolayısıyla İngiltere'nin yerel ölçekte gelişen planlı süreçleri ile konuşacak mekansal veri üretmektedir. Geliştirilen arkeolojik peyzaj analizini yönteminin de planlı süreçlerle diyalog halinde olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kültürel üretime dair her bilginin bir araya getirildiği veritabanı, yaşam alanları ile ilgili karar mekanizmalarının ihtiyacı olan bilgilerin çeşitli analiz ve sentezlerle üretilebilmesi üzerine kurulmuştur. İlgilendiği değer sistemi dinamiktir,

bir yerin değerleri bünyesinde bulunan tarihsellikle sınırlı değildir, yer üzerinde gelişen kalkınma baskısının etkilerine göre öncelikli değerleri ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu yönteminin farklı projelerde karşılaştırmalı olarak kullanılması, ada ölçeğine yayılması ve alt-üst tipolojiler ile bu projelerin birbirine eklemlenebilir hale gelmesi, üzerinde durulan peyzaj fikrinin de mekansal sınırlara bağlı olmadığını göstermektedir.

Bölgesel planlarla konuşan, hatta bu planları yönlendiren bir başka yaklaşım da İtalyan sisteminde görülmektedir. 22 Ocak 2004 tarih ve 42 sayılı KHK (URL-10) ile uygulamaya giren "Peyzaj Planı" yapımı, planlama süreçlerini kültürel ve doğal varlıkların değerlerinin tespiti ile başlatmaktadır.

Kararnamenin peyzaj unsurlarına ayrılmış 3. bölümü, peyzaj alanlarının korunması için planlama ve yerel yönetimlerin görevlerini tanımlamaktadır. Kararnamenin 3. bölümü ve 131-159. maddeleri kültürel peyzajları ilgilendiren sorumluluk ve eylem çerçevelerini çizmektedir. Kültürel peyzajlar, nitelikleri doğa, insanlık tarihi ve bunlar arasındaki ilişkilerden doğan tüm bölgeler olarak tanımlanmış, peyzaj değerleri görünür tüm unsurları ile ilişkilendirilmiştir (Md. 131). Kültürel peyzajların korunması, planlanması, ıslah edilmesi ve geliştirilmesi üzerine ihtiyaç duyulan yönetmelik ve kriterlerin geliştirilmesi, alanlarla ilgili kamu kurumlarının işbirliği ile gerçekleştirilecek, peyzaj değerlerinin araştırılması ve bu değerler hakkında toplumun eğitilmesi gibi aktivitelerle desteklenecek ve bölgesel ve merkezi yönetimler bu yönde politikalar geliştirecektir (Md. 132). Peyzaj alanlarının içerdiği unsurların listesi oldukça geniş tutulmuştur. Tescile değer ve kamu yararı için önemli olan yapıların yanı sıra, kıyı sınırından 300 metre içeriye uzanan göl ve deniz kıyı alanları, akarsu vadileri, Alp dağlarının 1600 metre irtifa üzerineki kısımları ve Apeninlerin ve adaların 1200 metre irtifa üzerindeki kısımları, buzullar, parklar, doğal koruma alanları, yangına maruz kalmış olanlar da dahil orman alanları, ziraat fakülteleri ve kamu kullanımına adanmış alanlar, Cumhurbaşkanlığı Listesi'ne kaydedilmiş olan bataklık alanları, volkanlar, arkeolojik alanlar gibi pek çok yer, bazı istisnai durumlar haricinde peyzaj kaynakları ilan edilmişlerdir (Md. 134-142). Peyzaj alanlarında kültürel-doğal ayrımını dışarıda bırakan, tüm kültürel değerler ve belirli niteliklere sahip doğal alanlarlar ile tanımlayan bir yaklaşım görülmektedir.

Peyzaj alanlarına dair geliştirilecek geniş ölçekli planları bölgesel gelişim planlarının ayrılmaz bir unsuru haline getirerek, peyzajları ve değerlerinin korunmasını nitelikli

planlamanın içine yerleştirmesi (Garau ve Pavan, 2010, s. 128) İtalyan sisteminin, belirgin bir analiz metodoloji rehberi üretmemesine rağmen bu araştırma kapsamında değerlendirilmesinin nedenidir.

Kararnamenin 143-145. maddeleri ise peyzaj planının nasıl üretileceğine dair yönerge niteliğindedir. Bu maddelere göre plan, ele aldığı coğrafyaları, peyzaj değerlerinin seviyesine göre kendi içinde homojen alanlara bölerek yaklaşacak, tanımladığı değerlere göre çevresel veya yapısal hedefler koyarak doğal ve kültürel unsurların bakımları, kentsel alanların ve kentsel gelişim alanlarının sınırları, koruma envanterlerine kaydedilmiş yapı ve unsurların iyileştirilmesi ve onarılması gibi ihtiyaçları belirleyecektir. Bu maddelerde tanımlanan eylem akışı Şekil 2.9'da verilmiştir.

Şekil 2.9 : İtalyan sistemine göre peyzaj planı yapılması süreci.

Yapılacak peyzaj planlarının, peyzaj alanlarında yer alması planlanan ve alanları dönüştürecek her türlü aktivitenin uymakla yükümlü olduğu bir kaynak olduğu ifade edilmektedir (Madde 143). Planların tamamlanmasından sonra iki yıl içinde, ilgili alt idareler kendi kentsel, kırsal ve diğer mekansal planlarını bu plana uygun olarak revize etmelidirler (Madde 145). Peyzaj planı, üst ölçekli bir rehber plandır.

İtalyan sistemi, (kültürel) peyzaj kavramının çerçevesini oldukça geniş, planlama sürecini de deneyimlerle zenginleşmesine imkan verecek esneklikte tutmuştur. Peyzaj alanlarının kültürel, doğal, estetik niteliklerini tüm planlama sürecini başlatan temel değerlerler olarak tanımlayarak, planlama sürecini bu değerlerin üzerine inla etmektedir. Ölçek ve yaklaşım olarak, ülkemiz planlarındaki karşılığı, Çevre Düzeni Planları ve alt ölçekli mekansal planlarının tamamının kültürel değerleri koruma ve sürdürme perspektifini merkeze alarak geliştirilmesi olacaktır. Ancak bu planın ilk örneği olan Sardinya Adası deneyimi, bu planın gerektirdiği katılımcılık seviyesinin ve hiyerarşisinin çözümlenmesi gereken bir sorun olduğuna işaret etmektedir.

Sardinya Adası'nda yürütülen çalışmalar, koruma hedeflerini bütünleşik ve sürdürülebilir kalkınma ve gelişim planlamasının paydaşı olarak ele almaktadırlar. Yaklaşık 24.000 kilometrekare yüzölçümüne sahip bir alanın, bütünleşik planlama ihtiyacına göre kültürel değerlerinin tespit edilmesi ve bu değerlerin kalkınma sürecinde korunması üzerine yapılan çalışmaların öncesinde alanın tarihsel gelişiminin güncel yaşantıya yansımalarına bakmak için, kısaca ada tarihine değinmek gereklidir: Sardinya Adası'nın kültür tarihi Geç Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır. Geç Bronz Çağı'ndan itibaren Nurajik Uygarlığı adada hüküm sürmüş ve adada pek çok iz bıramıştır. Ardından Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş, sonrasında sırasıyla Vandal ve Bizans hakimiyetine girmiş, Pisa ve Cenova Cumhuriyetlerine tâbi olmuş, İspanya tarafından ele geçirilmiş, 1718-1861 yılları arasında bağımsız bir krallık olarak yönetilmiş, son olarak da İtalya'ya dahil olmuştur (Pungetti, Marini ve Vogiatzakis, 2008, s.144). Bu uzun soluklu gelişim, adanın doğal alanlarını bir tarım peyzajına dönüştürmüştür. Tarihte Akdeniz toplumları ile yapılan deniz ticareti adanın orman alanlarının kesilerek satılmasına, yerlerine ise tarım alanlarının gelmesine neden olmuştur. Roma Devri'nde madencilik aktiviteleri adanın geçiminde önemli bir kalem olmuş, Roma Devri sonrasında gerçekleşen Müslüman akınları ise yaşantının kıyılardan iç kesimlere kaymasına neden olmuştur. Tarımla uğraşan halk ovalara kaymış, hayvancılık yapanlar ise dağlık alanlara göçmüşlerdir. Geç dönemlerde yine kıyılara yerleşilmiş, ancak tarım pratiklerinin farklı devirlerdeki uygulamaları adaya özel tarım peyzajları üretmekle birlikte, tarım pratikleri ve doğal kaynakların dengeli kullanımı konusunda yaşanan sıkıntılar sürekli olmuştur. I. Dünya savaşı sonrasında daha uyumlu yöntemlere geçilmişse de, 1950'lerden itibaren tarımda endüstrileşmeden istenen

verim alınamamış, madencilik sektörleri adanın peyzaj unsurlarını tehdit etmeye başlamış, kırsal yerleşimler kentleşmeye yüz tutmuş ve önemli bir gelir kaynağı olan turizmin olumsuz etkileri de ortaya çıkmıştır. (s. 156-162)

Bağımsız Sardinya Bölgesi (Regione Autonoma della Sardegna, RAS), 2004 yasaları ve Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin prensipleri ile uyumlu olarak 2006 yılında ilk Bölgesel Peyzaj Planı (Piano Paesaggistico Regionale, PPR) onaylanmış ve iki yılda bir planın güncellenmesi kararı alınmıştır (Melis, 2017, s. 269, 271). Planın bütünleşik ölçeğine uygun derlenen tüm korunacak unsurlara, belirlenen alt peyzaj bölgelerine, güncel kullanımlara ve arazi kullanımı kararlarına dair bilgiler de kamu kullanımına da açık bir internet CBS portalı üzerinden (bkz. URL-11) paylaşılmaktadır. Bu CBS portalında, plan verilerini gösteren harita katman başlıkları arasında yerleşim sınırları ve idari sınırlar, alt peyzaj bölgesi sınrıları, 2004/42 sayılı KHK'nın 143., 142. maddelerince korunması gereken unsurlar (her ölçekte), peyzaj alanlarının çevresel unsurları, doğal nitelikleri nedeni ile önemli alanlar, çevresel geri kazanım alanları, kimlik tanımlayan peyzajlar, tarihsel üretim ve endüstri alanları, yerleşim birimleri, ulaşım ve altyapı öğeleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak sahil kesimlerini 27 korunması gerekli peyzaj bölgesine ayıran plan, tarihsel, kültürel, doğal ve insan yapımı unsurları tanımlayarak birlikte değerlendirmiş, her alt bölge için niteliklilik hedefleri koyarak planlama yönergeleri ve tematik haritalar üretmiştir (Melis, 2017, s. 270; Şekil 2.10). Görüldüğü kadarıyla bu 27 peyzaj bölgesi, idari bölgeler olarak belirlenmişlerdir. Peyzaj unsurları ada genelinde belirlenmiş, peyzajın korunması ve yönetimi planlanırken alt bölgelere ayrılmışlardır. 2004/42 sayılı KHK uyarınca, peyzaj planı yapıldıktan sonra alt ölçeklerdeki planlar da iki yıl içerisinde bu plana uyarlanmak durumundadır.

Çok geniş bir bilgi entegrasyonunu konu alan bu master plana, uygulamasına ve katılımcılık seviyesine dair doğal olarak eleştiriler de vardır. Zoppi ve Lai (2010), planın yapımında yer alan katılımcılar ile röportajlar ve plan üzerindeki incelemelerinde, böyle bir planın katılımcılık süreçlerinin daha verimli yönetilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Kendilerinin bulgularına göre, plan çevresel korumayı önceleyen bir yapıdayken, yerel kalkınma boyutunu yetersiz ele almaktadır. Plan üretimi, alt seviyelerdeki katılımcılardan bilgi edinimi üzerine bölgesel yönetim ve merkezi yönetimin stratejik kararları alması ve bunu yine kendi alt seviye planlarını adapte etmek üzere yerel yönetimlere dikte etmesi biçiminde

olmuş, bu da hem politik rekabeti planın içine çekmiş, hem de beklenen sürdürülebilir kalkınma perspektifinin üreteceği ekonomik kazanç yerine, yerel kalkınmayı baltalayan bir hal almıştır. Üst ölçekten tanımlanacak stratejik yönetim kararlarının gerçek anlamda katılımcı süreçler üzerine kurulması gerektiğini önermektedirler (s.701-703).

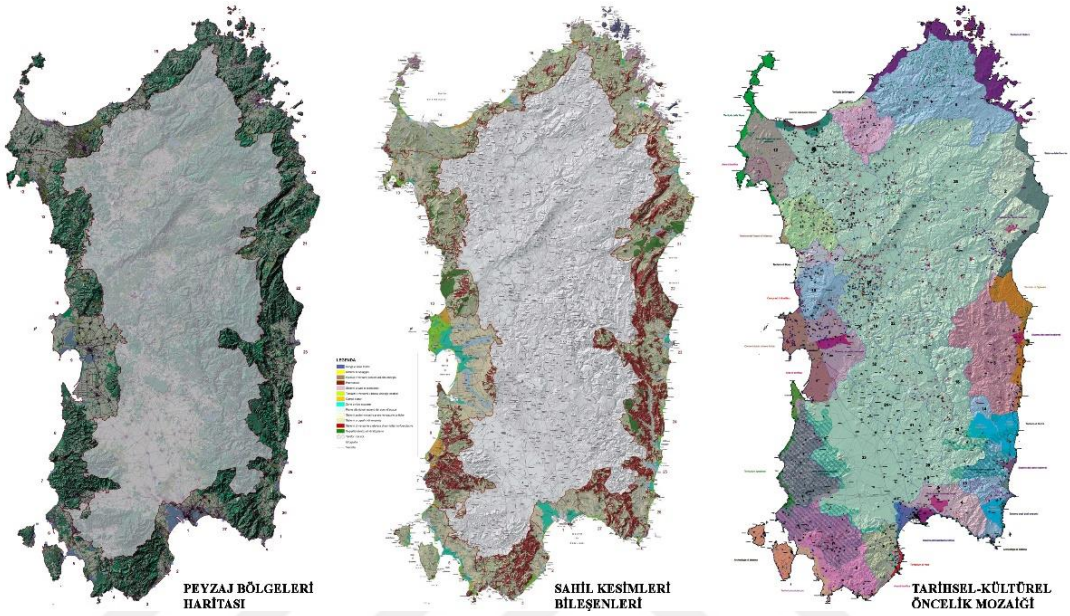

Şekil 2.10 : Sardinya Bölgesel Peyzaj Planı (RAS, 2006, s. 163, 166, 170'te yer alan haritalardan düzenlenerek).

Bu planın deneyimleri ve Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu'nun hedefleri, çalışmanın kapsamının daraltılmasında rol oynamıştır. Korumayı planlamadan ayrı düşünmek mümkün değildir. Planlama süreçleri katılımcılıkla ve disiplinler arası bilgi paylaşımı ile yönlendirilmelidir. Dolayısıyla üretilen arkeolojik peyzaj analizi, arkeolojik varlıklara dayalı veri üretimine odaklanmalı, bu verilerin planlı süreçlere doğru ve anlaşılır biçimde tercüme edilmesini sağlamalı, ve kullanım alanlarını tanımlamalıdır. Peyzaj yönetiminin kalkınma süreçleri ile birlikte ele alındığı hallerde, kültürel unsurlar ve aralarındaki ilişkiler, değerlerine ilişkin koruma ilkelerinin de ifade edildiği bir bilgilendirme katmanı olarak planlama sürecine dahil olmalıdır. Ayrıca bölüm 2.2'de ifade edildiği gibi, arkeolojik alanların korunmasından bahsediliyorsa, potansiyel alanların da korunması gereklidir. Bu nedenle bilinen koruma alanları dışındaki varlıklara dair fikir yürütmek ve bu potansiyele dair bilgiyi planlı süreçlerle konuşturmak gereklidir. Bölge ölçeğinde peyzajı üreten katmanları ve ilişkisellikleri çözümlemek ve görselleştirmek, bilinen alanlardan yola çıkarak bilinmeyen varlıklara dair çıkarımlarda bulunmayı

sağlayacaktır. Bu görselleştirmenin yöntemi üzerine fikir yürütmek için de Akdeniz Havzası ölçeğinde bir tarihsel coğrafya araştırmasından faydalanılmıştır.

Klimanova ve Kulbowsky (2017), coğrafya bilimleri perspektifiden, "Akdeniz Havzasında Palimpsestik Peyzaj Türlerinin Sınırlarının Belirlenmesi ve Haritalanması" başlıklı bir çalışma yürütmüşlerdir. Kullandıkları yöntemde veritabanınının sayısal büyüklüğü belirtilmemiştir, ancak arkeolojik verilerin toplanmasında UNESCO Dünya Miras Listesi ve Adaylık Listesi'nde bulunan yerler ve peyzajlara dair verilerin, bölgesel veritabanlarının, DARMC[3] gibi dijital atlasların kullanıldığı belirtilmiştir. Envanterin ürettiği CBS veritabanında her unsurun adı, ülkesi, coğrafi koordinatları, rakımı, ilk ortaya çıkış dönemi, etnik kökeni ve ait olduğu uygarlık, üzerinde gelişen farklı uygarlık katmanları, (eğer varsa) peyzaj türü, korunması gerekli özellikleri ve mevcut idari sorunları işlenmiştir. 1991-2015 yılları arasında alan çalışmaları ile özel kültürel peyzaj alanları da incelenmiştir (Klimanova ve Kulbowsky, 2017, s. 82-84). Palimpsestik niteliklere sahip bölgeler, farklı devirlerin kültürlerinin katmanlaşmaları, bu katmanlaşmanın kalıntı alanlarının üzerine yeniden yazım, eklemlenme veya yanaşık üretim biçimlerinde yansıyıp yansımadığına dair notlar da düşerek bir haritalama yapmıştır. Bu haritalama ile edinilen bulgular, en geniş yayılım alanına sahip Roma İmparatorluğu'nun sona ermesine kadar bu coğrafyada sekiz tipte iki katmanlı, yedi tipte üç katmanlı alan geliştiğidir. Bu alanların bazılarında tüm dönemlerin kalıntıları bollukla temsil edilirken, bazıları da aynı katmanlara sahip olmalarına rağmen Orta Çağ ve sonrasının çehresini taşımaktadırlar (Klimanova ve Kulbowsky, 2017, s. 87-88).

Çalışmanın uygulama alanı çok geniş bir coğrafyayı ele almaktadır, bu nedenle de tanımlamaya çalıştığı katmanlaşmanın okunurluğu adına haritaya yansıtılan verinin düşük seviyede tutulduğu görülmektedir. Çalışma bulgularının ifadesi, tipoloji, dönem, yayılım ve palimpsestik kompozisyonları bir arada görselleştirmektedir. Bu görselleştirme, çok geniş bir coğrafyada ilişkililikleri hem alanlar, hem de envanter unsurları üzerinden okumaya olanak sağlamaktadır. Yayılımlar üzerinden tarihsel olarak varlığı bilinen katmanlar, varsa palimpsestler ifade edilmiş, noktasal unsurlar

[3] DARMC: Digital Atlas of Roman and Medieval Civilisations, https://darmc.harvard.edu/ adresinden erişilebilen, Harvard Üniversitesi'nin geliştirdiği bir dijital atlas

üzerinden ise Dünya Miras Alanların temsil ettiği, dolayısıyla algılanan dönem ve kültür bilgileri aktarılmıştır. Böylece, tarihin ve uygarlıkların jeomorfolojik niteliklere bağlı olarak nasıl geliştiği, katmanlaştığı, bazı durumlarda alt katmanları görünmez kılarak değiştirdiği, peyzaj analizi ifadeleri ile görselleştirilmiştir (Şekil 2.11).

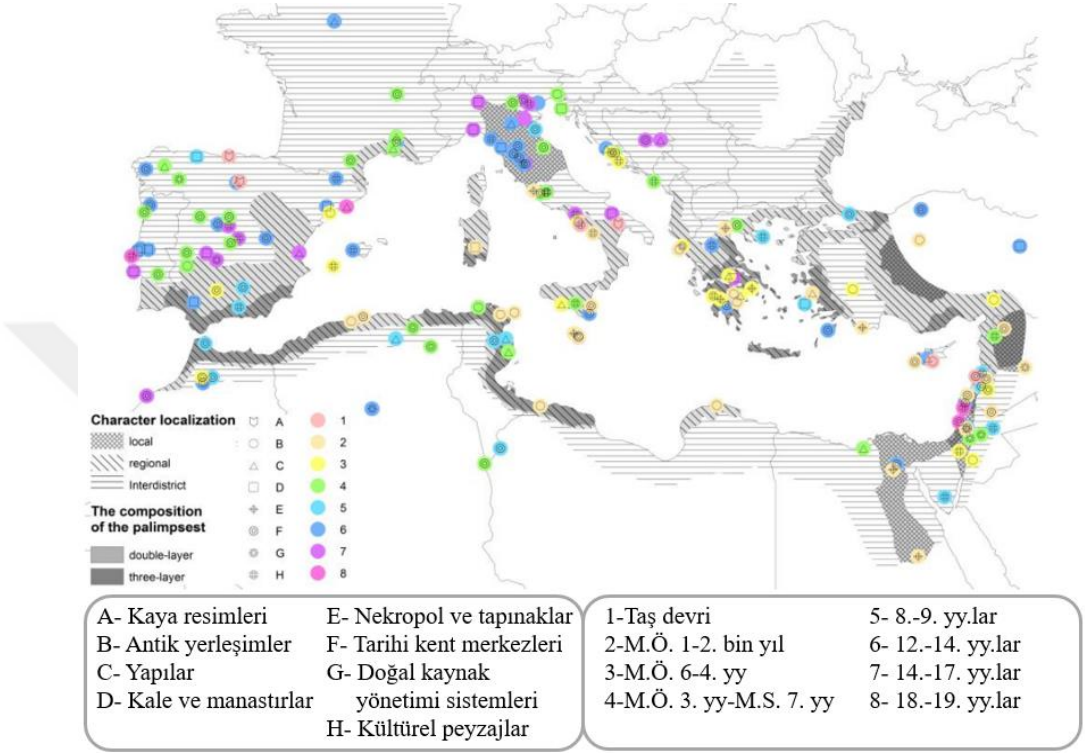

Şekil 2.11 : Roma Devri sonuna (M.Ö. 20.yy – M.S. 5. yy) kadar gelişen uygarlıkların palimpsestik üretimlerinin, Dünya Miras Alanları tipolojileri ve tarihleri ile karşılaştırılması (Klimanova ve Kulbowsky, 2017, s. 87, şekil 4).

Çalışmanın içeriği ve veri derinliğinin, bu ifadeler üzerinden tartışılması mümkündür. Örneğin Dünya Miras Alanı olan Ksanthos ve Letoon kentlerini haritaya M.Ö. 6-4. yüzyıllarla sınırlı nekropol ve tapınak alanı olarak işlemiştir, ve Likya Bölgesi'nin palimpsestik bir ifadesi olmadığını belirtmiştir, ki bu doğru değildir. Görselleştirme adına iyi bir örnek olmakla birlikte, koruma amacıyla haritalanan verinin haritalamada hatalı okumaya mahal vermeyecek yoğunlukta, ancak ilişkisellikleri görmeyi mümkün kılacak biçimde süzülerek aktarılması gereklidir.

Bölüm içinde kaynaklarından faydalanılan ulusal sistemlerin tanım, ölçek, yöntem, yaklaşım ve hedefleri, Çizelge 2.2'de karşılaştırmalı olarak özetlenmiştir. Bu sistemlerin yanı sıra, UTTR, Kültürel Değerler Modeli, Ege İmgelemi, Sardinya Adası Peyzaj Planı, Akdeniz Havzası örneklerinden edinilen ipuçlarının 2.2.

Bölümde tartışılan arkeolojik varlık ve peyzajların nitelikleri ile birlikte değerlendirilmesi, geliştirilen arkeolojik peyzaj analizi yöntemini biçimlendiren aşağıdaki çıkarımları yapmayı mümkün kılmıştır:

- Bir peyzajın tanımlanması ve ifade edilmesi, karakter tanımlayan unsurlarının ve bu unsurların oluşturdukları düzenlerin vurgulanmasına bağlıdır.
- Karakter tanımlayan unsurları üreten süreçlerin, deneyimlerin, aktivitelerin, ilişkililiklerin anlaşılması ve çözümlenmesi, peyzaj analizinin temelini oluşturmalıdır.
- Yaşayan toplumlarını yitirmiş arkeolojik varlıkları üreten süreçlere dair bilgiler, yine o varlıklarda ve bilimsel araştırmalarda mevcuttur.
- Arkeolojik peyzajların unsurlarının hepsinin tespiti mümkün değildir, ancak tespit edilen unsurlar üzerinden görülen düzenler, mevcut bilgiler, potansiyel bulgular için koruma önerileri geliştirecek biçimde yorumlanabilir.
- Peyzajlar planlama süreçlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla peyzaj analizi, planlama süreçlerine bilgi aktarabilecek ve diyalog kurabilecek ölçek ve ifadelere sahip olmalıdır.
- Peyzaj analizinin ifadeleri, hatalı yoruma mahal vermeyecek miktarda bilgiyi, okunaklı ve süzülmüş biçimde aktarmalıdır.
- Peyzajı anlamak ve peyzajı bir hedef çerçevesinde yönetmek farklı çalışmalardır. Arkeolojik peyzaj analizi için geliştirilen yöntemin hedefi, arkeolojik varlıklardan temellenen bilgilere dayalı olarak peyzaj değerlerini en geniş ölçeği ile anlamaya çalışmak olmalıdır. Peyzajın yönetimi ise, bu değerler sisteminin korunması ve aktarılması için disiplinlerarası planlama çalışmalarının konusu olmalı, günümüzdeki faaliyetleri de hesaba katmalıdır. Bu durum da, bu çalışmanın konusunu peyzajın yönetiminden ziyade, ‘planlama süreçlerine rehberlik edecek bir tanımlama ve bilgilendirme’ olarak sınırlamaktadır.

Çizelge 2.2 : Değerlendirilen ulusal sistemlerin karşılaştırması

Sistem	Peyzaj tanımı ve sınıflandırma	Ölçek	Yöntem	Yaklaşım	Hedef
USNPS, Amerika Birleşik Devletleri	Bir tarihsel olay, hareket veya kişiyle ilişkilenen veya başka kültürel ve estetik değerler sergileyen kültürel ve doğal kaynaklar ve bunların barındırdığı vahşi ya da evcil yaşamı içeren coğrafi alan ▪ Tarihsel yer ▪ Tarihsel tasarlanmış peyzaj ▪ Geleneksel tarihsel peyzaj ▪ Etnografik peyzaj	▪ Bahçe-Milli park arasında değişken ▪ Alt-üst peyzajlar ▪ Tanımlı – sınırlı bölge	▪ Araştırma (CLI, CLR) o Belgeleme o Değerlendirme ▪ Süreçler ▪ Öğeler o Envaterleme o Bileşenlere ayırma ▪ Planlama ▪ Yönetim	▪ Ön tanımlı ifadeler ▪ Nesne merkezli ▪ Statik	▪ Otomasyon ▪ Standardizasyon ▪ Değişimi belirli sınırlar içinde tutmak
Kanada'nın Tarihi Yerleri, Kanada	İnsanlar tarafından değiştirilmiş, etkilenmiş veya kültürel değer atanmış ve miras değeri resmen tanınmış herhangi bir coğrafi bölge ▪ Kalıntı peyzajları ▪ Evrimi süren peyzajlar ▪ Çağrışımsal peyzajlar	▪ Sokak – Kent – Göç koridoru gibi geniş alanlar arasında değişken ▪ Tanımlı – sınırlı bölge	▪ Yeri Anlama o Değerler o Karakter unsurları o Önemlilik beyanı o Değişim analizi ▪ Planlama ▪ Müdahale	▪ Değer tespitlerinde geniş çerçeve ▪ Nesne ve değer merkezli ▪ Statik ▪ İlkesel	▪ Değişimi yönetme / yavaşlatma
Avustralya Hükümeti, Eyalet kurulları	Kıta / eyalet / yerel kimliklerin önemli bir bileşeni, değer atfedilmiş alanlar	▪ Yerel sit – Kıta ölçekleri arasında değişken	▪ Değer eşikleri (Ulusal, Eyalet, Yerel) ▪ Peyzaj belirteçleri ▪ Burra Tüzüğü eylem akışı	▪ Değer merkezli ▪ Kimlik tabanlı ▪ İdari katman ▪ Dinamik ▪ İlkesel	▪ Yönetsel süreç parametrelerine kimlik tanımlayan değerlerini dahil ederek anlamları korumak
Tarihi İngiltere, Birleşik Krallık	Zihinsel inşa, kesintisiz değişim ve dönüşüm sürecini anlama aracı, tarihsel derinlik ve aktivitenin günümüzden yorumlanması	▪ Kent – Bölge – Ülke ve / veya üst ölçekler ▪ Potansiyel: Yeryüzünün tüm yüzeyleri	▪ Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu	▪ Algı tabanlı ▪ Tüm yüzey ve unsurlar ▪ Sosyal katılım ▪ Bütünleşik analiz ▪ Dinamik	▪ Sürdürülebilirlik ve bütünleşik yönetim ihtiyacına yanıt vermek için peyzajlardaki değişimi anlama ve yönetme
2004/42 sayılı KHK, İtalya	▪ Kültürel peyzajlar, nitelikleri doğa, insanlık tarihi ve bunlar arasındaki ilişkilerden doğan tüm bölgeler ▪ Peyzajların görülür tüm unsurları	▪ İdari birim ▪ Coğrafi tanımlar (Alpler, Apeninler, kıyı ve sulak alanların belli kısımları, volkanlar...)	▪ Değer analizi ▪ Değişim analizi ▪ Koruma-kullanma ilke ve kararları	▪ Peyzaj değer alanlarının sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilerek korunması ▪ Dinamik ▪ İlkesel	▪ Bir yönetim ve kalkınma aracı olarak "Peyzaj Planı"

2.3.3 Ulusal yasal çerçevenin kültürel peyzaj ve arkeolojik miras kavramlarıyla ilişkisi ve sınırlılıkları

Türkiye, bölüm 2.3.1'de bahsedilen uluslararası sözleşmelerden Avrupa Arkeolojik Mirasın Korunması Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 1992), Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 2000), ve Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme'ye (UNESCO, 1972) imzacı olmuştur. Uluslararası sözleşmelerin yasa koyucuları yönlendirme gayesinde olmasından yola çıkıldığında, gelişen ulusal yasal çerçevenin, güncel koruma söylemlerinin arkeolojik varlıklara bakışı, peyzaj perspektifi ile uyumluluğu ve yasal çerçeveye girmesi gereken tanımları araştırmak mümkündür. Bölümde güncel ve yürürülükte olan mevzuat irdelenmektedir.

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme, 1982 senesinde onaylanarak 14.02.1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır (URL-12). Sözleşmede anıtlar, yapı grupları ve arkeolojik alanların da içinde yer aldığı, doğal alanlarda insan üretimleri ile gelişmiş sitler kültürel miras, fiziksel ve biyolojik oluşumlar ve oluşum grupları, jeolojik ve fizyografik olarak sınırlı habitat alanları, sınırları belirli doğal sit ve alanlar doğal miras olarak tanımlıdır (UNESCO, 1972, s. 2). Kültürel peyzaj kavramı ise, sözleşmede bulunmamasına rağmen 1992 tarihinde uygulama rehberi ile tanımlanmıştır. Sözleşme metninde revizyon yerine, ihtiyaç duyulan tanım güncellemelerinin uygulama rehberleri ile yapıldığı görülmektedir.

Sözleşmenin ulusal mevzuata kabulü ile aynı senede Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (URL-13) da doğal ve kültürel mirasın tanımlarını yapmaktadır. 2004 senesinde 5226 sayılı kanun ile güncellenen (URL-14), 2011 senesinde ise 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile (URL-15) idari bir kültürel – doğal ayrımına yönelen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'ndaki kültür ve tabiat mirasının sınırlarını çizen tanımlar aşağıdaki gibidir:

> "**Kültür varlıkları":** tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya *tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan* yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır. (*Değişik: 14/7/2004 – 5226/1 md*)
>
> "**Tabiat varlıkları**": jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir.

"Sit": tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, *kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya* önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır. *(Değişik:14/7/2004 – 5226/1 md.)*

*"**Ören yeri":** tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünü olup, topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlardır (Ek:14/7/2004 – 5226/1 md.)*

***"Doğal (tabii) sit":** jeolojik devirlere ait olup, ender bulunmaları nedeniyle olağanüstü özelliklere sahip yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan korunması gerekli alanlardır (Ek: 8/8/2011-KHK-648/41 md)*

***"Taşınır tabiat varlıkları":** jeolojik devirlere ait olup, ender bulunmaları nedeniyle olağanüstü özelliklere sahip yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan korunması gerekli taşınır tabii değerlerdir. (Ek: 8/8/2011-KHK-648/41 md)* (URL-13, Md. 3)

Yasanın ilk halinde, Üstün Evrensel Değer arayışı dışında UNESCO tanımları ile tutarlı olarak biçimlenmiş kültür ve tabiat varlıkları tanımları yapıldığı, bu varlıkların bir araya geldiği nitelikli ortamlarınların ise sit olarak tanımlandığı görülmektedir. Ancak sonrasında, ilk olarak 2004 senesinde yapılan düzenlemelerle "ören yeri" kavramı ayrıca bir tanım haline getirilmiştir. Madran ve Özgönül (2005) bu tanımdan doğan bir karmaşaya dikkat çekmektedirler. 1985 tarihli Avrupa Mimari Mirasının Korunması sözleşmesi, 1989 yılında 3534 sayılı yasa ile ulusal mevzuata aktarılırken yapılan çeviride, özgün metinde '*site'* olarak geçen ve reel karşılığı 'sit' olan tanım 'ören yeri' olarak Türkçeleştirilmiştir (s. 15). Yine özgün metinde bahsedilen sit kavramı, 2863 sayılı yasada tanımlı 'sit'ler gibi çok çeşitli kültürel sitleri kastederken, sit tanımı ile mükerrer kabul edilebilecek bir ifadeyle yasaya eklenen 'ören yeri' tanımı, yine yasanın tanımladığı çevre düzenleme projeleri gibi uygulamalar ile ören yeri ilan edilen alanların antik yerleşimler olması nedeniyle tarihsel ve biçimsel bir sınırlılığa hapsolmuş (s. 16, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı müze ve örenyerleri listesi için bkz. URL-16), kültürel ve doğal bileşenlerin bütünlüğünü ve birlikteliğini içeren güncel koruma söylemlerine yönelmeyi mümkün kılacak bir tanım olabilecekken, çevre düzenleme projelerinin uygulama alanlarını sınırlayan ve ziyaretçi yönetimi yapılan alanlarla sınırlı kalan idari bir tanım haline gelmiştir.

2011 senesinde yapılan düzenlemeler ise, doğal alanlarla ilgili karar ve idare yetkilerinin Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınıp Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na devredilmesi sonucunda gelişmiş görülmektedir. Bu nedenle doğal alanların tanımladığı sitlerin 'sit' tanımından ayrı bir yere konması gerekmiş ve 'doğal sit'lerle 'taşınır tabiat varlıkları' ayrı tanımlar haline getirilmiştir. Bu da güncel söylemde 'kültürel peyzajlar' ve sonrasında kültür-doğa ayrımını geride bırakan 'peyzajlar' ile tanımlanan, insan faktörünün ve üretimlerinin de bir anlamda ekosistemle bütünleştiği anlayıştan uzaklaşıldığını göstermektedir.

Peyzaj kavramının yasal çerçevede zikredildiği tek belgenin Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin (2000) ulusal mevzuata kabul edildiği 2003 tarih ve 4881 sayılı kanun (URL-17) olduğu görülmüştür. Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin insan-doğa etkileşiminden doğan ve algıya dayalı olarak belirlenen alanlar olmanın yanı sıra, planlama, kalkınma gibi toplumsal ihtiyaçları yönetmekte ve toplumun kültürel ve doğal değerlerini korumakta sürdürülebilir politikalar belirlemek için de bir araç olarak tanımladığı peyzaj kavramının, belgenin 5 ve 6. maddelerine göre ulusal yasal çerçeveye girmesi beklenmelidir, ancak bu henüz gerçekleşmemiştir. Özellikle de 2011 tarih ve 648 sayılı KHK ile doğal ve kültürel unsurlar arasında yaratılan bürokratik ayrım, farklı kurumların yönetimindeki alanların değerlerinin çatışması veya bu kurumların diğer önceliklerinin baskın hale gelmesi durumunda doğal olarak plan yapıcıdan yana (Bu durumda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) bir politik öncelikler hiyerarşisi üretecektir. Dolayısıyla 2003 yılında konan bu hedeften daha da uzaklaşılmıştır.

Peyzaj kavramının aksine, arkeolojik mirasa ilişkin yasal çerçeve oldukça geniştir. Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ni (1992) 1999 yılında 4434 sayılı kanunla yasal mevzata aktarmış olmanın yanı sıra, tespit, tescil, koruma ve kullanma koşulları, çeşitli ölçeklerdeki planlarda (KAİP, NİP, ÇDP) arkeolojik sitlerin gösterimi, bu alanlarda yapılacak araştırma, kazı gibi çalışmaların denetim mekanizmaları ilke kararları ve yönetmeliklerle belirlenmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, arkeolojik mirasın tüm ölçeklerdeki planların bir bileşeni olarak ele alınmasını ve korunmasını önermektedir. Dolayısıyla arkeolojik mirasın korunması sadece eylem ve kuralların değil, bir koruma ve planlama stratejisinin konusu haline gelmelidir. Sadece tescile dayalı koruma yaklaşımının, alanlar koruma statüsü

kazanana kadar büyük kayıplara yol açabileceği de belirtilmektedir (Kuban, 2000, s. 163). Sözleşme aynı zamanda envanter yapma ve güncelleme, herhangi bir müdahale alanında ön tespitlerle arkeolojik kalıntıları belirleme, rezerv alanlarını belirleme gibi stratejileri önermektedir. Arkeolojik mirasın temel değerlerinin bilimsel ve tarihsel değerleri olmasıyla birlikte, korunmasının sosyal, ekonomik boyutları olduğunu, yasamayı ve planlama protokollerini ilgilendirdiğini kayda alması açısından bu sözleşmenin ulusal yasal çerçeveye girmiş olması önemlidir.

2863 sayılı yasada tanımlanan kültür varlıklarının ve arkeolojik sitlerin korunması ve kullanılması ile ilgili koşullar, bu süreçte edinilen deneyimler ve karşılaşılan sorunlar sonrasında üretilen çözümler, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu (2012 ve sonrasında Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu adını almış, tabiat varlıkları ile ilgili karar alma yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aktarılmıştır.) tarafından alınarak yürürlüğe sokulan ilke kararları ile belirlenmiştir. İlke kararlarının kronolojik incelemesi de günümüze kadar olan süreçte arkeolojik mirasın korunması ve kullanılması konusundaki yönelimleri ve karşılaşılan sorunları anlamayı mümkün kılacaktır. (İlke kararları arşivi için bkz. URL-18, yasal çerçevenin kronolojisi için bkz. Şekil 2.21)

1996 yılında yürürlüğe giren 420 sayılı ilke kararı "ülkemizde bulunan korunması gerekli kültür varlıklarının ve sit alanlarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi, tespit, tescil ve koruma olgularının planlama disiplini altında bütünleştirilmesiyle gerçekleştirilebilir" cümlesi ile başlayarak, döneminin Avrupa Arkeolojik Mirası Koruma Sözleşmesi ile (1992'de kabul edilmiş ancak ulusal mevzuata 1999 yılında girmiştir) tutarlı bir eğilime işaret etmektedir. Mekansal planlarda sit alanları dışında kalan etkileşim-geçiş sahalarının planlarla etkileşimini gözetme ve bu alanları belirleme yükümlülüğü ilgili koruma kurulu veya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürülüğü'ne vermektedir.

1999 yılında ise Arkeolojik Sit tanımını yapan ve sit derecelerine göre koruma kullanma koşullarını belirleyen 658 sayılı ilke kararı yürürlüğe girmiştir. Kararda arkeolojik sitler "insanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygurlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlardır" olarak tanımlanmıştır. 658 sayılı karar, arkeolojik sitleri üçe ayırmaktadır. I. Derece Arkeolojik Sit'ler, "korumaya yönelik bilimsel

çalışmalar dışında aynen korunacak alanlardır". Bu alanlarda zorunlu altyapı çalışmaları ve kullanılmakta olan mezarlıklarda defin işlemleri haricinde, bilimsel araştırma aktivitesi dışında herhangi bir arazi kullanımına izin verilmemektedir. II. Derece Arkeolojik Sit alanları ise I. Derece Arkeolojik Sit'lerin bilimsel önemlilik standardında bulunmakla birlikte, içinde devam eden yaşantıya konu olan tescilsiz yapıların basit onarımlarla tadil edilerek kullanımına devam edilebileceği alanlar olarak belirlenmiştir. Arkeolojik katmanlar üzerinde gelişen yaşayan miras alanlarının (örnekleri için bkz. Bölüm 3.5.1 Araxa, Myra, Telmessos, Sidyma) yaşantısının sürdüğü, ancak alan kullanımında bilimsel önemin öncelendiği bir derecedir. III. Derece Arkeolojik Sit Alanları ise "koruma-kullanma kuralları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek arkeolojik alanlardır". İlke kararırın uygulama şartları, bu alanlarda gerekli görülen bilimsel ön incelemelerin ardından Koruma Amaçlı İmar Planı'na veya geçiş dönemi koşullarına uygun olarak yapılaşmaya izin vermektedir.

Halen yürürlükte olan 2012 tarihli "Korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının ve sitlerin tespit ve tescili hakkında yönetmelik" (URL-19) arkeolojik sitlerin tescilini ve I. ve II. Derece Arkeolojik Sitlerin derecelerinin belirlenmesini kalıntı yoğunluğu ve belirginliğine, III. Derece Arkeolojik sitlerin tespitini ise "ender rastlanan buluntu" alanları veya potansiyel taşıyan bir alan olma niteliğine bağlamaktadır (Md. 4/d/1-2-3). Ancak nitelikliliği niceliğe bağlayan bu yönetmelik, kalıntı miktarının az olmasına rağmen kültür tarihinde önem taşıyan alanların gerekenden düşük derece ile tescil edilmesine neden olabilir (Savrum Kortanoğlu, 2013, s. 277-278). Bu yönetmelikle birlikte ilk defa somut olarak belirlenen derecelendirme kıstaslarının tam olarak bilimsel temele oturduğunu ve arkeolojik alanların özgün niteliklerini gözetecek biçimde şekillendiğini söylemek zordur (s. 278).

2000 yılına gelindiğinde, üst ölçekli Çevre Düzeni Planları (ÇDP) ile tescil edilen sit alanları arasındaki uygulama ve koordinasyon sorunlarından dolayı 679 sayılı bir ilke kararı alınması gerekmiştir. Bu kararın gerekçesi, bazı durumlarda sit alanlarının belirlenmesi sonrasında uygulaması durdurulan çeşitli imar planlarının ve belirlenen geçiş dönemi koşullarının üst ölçekli Çevre Düzeni Planları ile bağdaşmaması, bu durumlarda da plan yapım süreçlerinin sekteye uğramasıdır. Çözüm olarak sit tescil ve sınır belirleme sürecinde ve geçici yapılaşma koşullarının belirlenmesinde plan

yapımından sorumlu bakanlığın temsilcisinin görüş almak üzere hazır bulunması öngörülmüştür. (2010 senesinde alınan 762 sayılı ilke kararı ile, sit alanlarından kaynaklanan Çevre Düzeni Planı revizyonlarının, planları yaptıran idare tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir.) Bir koordinasyon hamlesi olarak sorumluları bir araya getirmek ve bilgi paylaşımı olanağı yaratmakla birlikte, bu kararın ideal bir işleyişin tersine olduğu iddia edilebilir. Bir alanın tescili, plan yapımından bağımsız olarak gelişebilmeli, ancak tescilli bir alanın planı ne derece etkileyeceği plan yapım sürecinde ele alınmalıdır. Plan yapımından sorumlu bakanlığın tescil kurumunu bilgilendirmesi değil, tescilden sorumlu kurumun plan yapıcıyı bilgilendirmesi beklenmelidir. Bu karşılaşılan sorun, 658 sayılı ilke kararı ile birlikte ele alındığında şunları göstermektedir:

- Plan yapım süreçlerinin daha dinamik ve değişime açık hale getirilmesi gereklidir
- Bir yerin tescil edilmesi kriterleri, o yerin sadece fiziksel niteliklerine göre değil, bilimsel kriterlere göre geliştirilmelidir.
- Bir yerin koruma ve kullanma koşulları, yerin değerleri ve dahil olduğu güncel kurgu gözetilerek yere özel geliştirilmelidir.

Bu temel kararların ardından gelen ilke kararlarının da genel olarak arkeolojik alanların güncel yaşantı ile gelişen arayüzleri ile ilgili sorunlara – ve isteklere – cevap olarak geliştirildiği görülmüştür. 2003 yılında 701 sayılı kararla Özel Çevre Koruma Bölgeleri ve Arkeolojik Sit'lerde ihtiyaç duyulan iskele, kıyı yapısı, tesis ve hizmet noktaları gibi uygulamalara yönelik karar alma mekanizması ve prosedürler tanımlanmıştır. 2005 yılında 702 sayılı ilke kararı ile önceden 658 sayılı kararda değinilen Kentsel Arkeolojik Sitlerin tanımı yapılmış ve bu alanlar için ayrıca koruma kullanma koşulları geliştirilmiştir. 2006 senesinde 714 sayılı ilke kararıyla, 2004'te 2863 sayılı yasanın tanımları arasına giren ören yerlerinde yapılacak Çevre Düzenleme Projeleri (1/500 ve 1/200 gibi ölçeklerde projeler) ile ilgili prosedür ve sınırlamalar tanımlanarak ziyaretçi yönetimine eğilinmiştir. 2008 senesinde geliştirilen 745 sayılı ilke kararı ören yerlerinin Kültür Yatırımlarını ve Girişimlerini Teşvik Kanunu uyarınca tüzel kişilere kullandırılmasının yolunu açmıştır. 2012 senesinde taşınmaz kültür varlıklarının in-situ durumda bulunmayan mimari

parçalarının belgelenerek ilgili müzeye taşınması ile ilgili 25 sayılı ilke kararı alınmıştır.

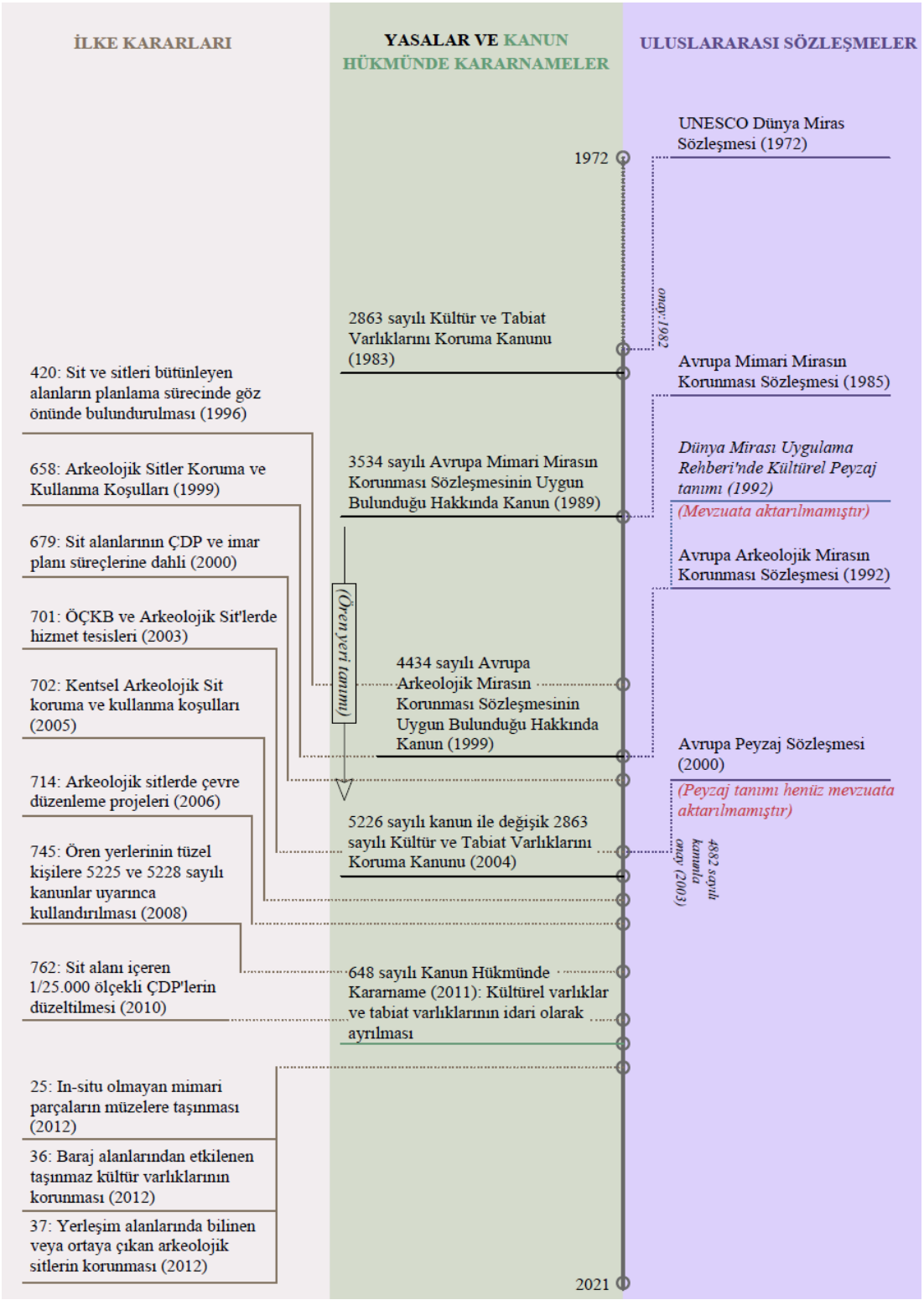

Şekil 2.12 : Arkeolojik alanları ilgilendiren güncel mevzuatın uygulamaya giriş sırası.

2012 tarihli 36 ve 37 sayılı kararlar ise, kentleşme, kalkınma süreçlerinden ve kamu yatırımlarından etkilenen, varlığı daha önce bilinmeyen kültür varlıklarının durumları ile ilgili olarak geliştirilmiştir. 36 sayılı karar "Baraj alanlarından etkilenen taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ilişkin" olarak adlandırılmıştır. Kararda sırayla bakanlıkça gerekli görülmesi halinde ilkin envanter yapma, envanterin buluntu vermesi halinde alternatif proje geliştirme, alternatif proje geliştirilemiyorsa bilim kurulu önderliğinde hazırlanacak Acil Eylem Planı kapsamında belgeleme, taşıma, su altında bırakma gibi eylemlere dayanan bir planlama yapılması, ve sonrasında su altında kalan varlıkların periyodik olarak izlenmesi gerekliliği belirtilmiştir. "Yerleşim alanlarında mevcut arkeolojik sitlerin veya daha önceden varlığı bilinmeyen ancak yeni yapılanma, alt yapı çalışmaları ya da doğal afetler sonucu ortaya çıkan – çıkarılan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin" 37 sayılı ilke kararı da, kentsel alanlarda yer alan projelerle ortaya çıkan varlıklarla ilgili kurtarma-koruma prosedürlerini önermektedir. Bu iki karar, planlanmış büyük ölçekli girişimlerin ortaya çıkaracağı kültür varlıklarını koruma gayesiyle yola çıksalar da, planlamanın yeterince erken bir safhasında sürece dahil olmayarak korumadan ziyade kurtarma veya kaldırma-taşıma gibi eylemlere yöneldikleri için eleştirilebilirler.

Ulusal yasal çerçeveye bakıldığında, peyzaj kavramının yasalara girmemiş olması büyük bir eksikliktir, zira bu kavramın gerek planlama süreçlerini ve bu süreçlerdeki işbirliklerini, gerekse tespit, tescil ve koruma kullanma koşullarına ilişkin kararları, sit alanları ve güncel yaşantının ihtiyaçlarını bir arada değerlendirebilmek için gerekliliği açıktır. TMMOB tarafından düzenlenen, kültürel peyzaj kavramının ulusal yasalarda çerçevesini çizebilmeyi hedefleyen çalıştayın yayını, bu kavramın ihtiyaç duyduğu esnekliğin ancak Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından düzenlenecek bir ilke kararı ile sağlanabileceğini vurgulamaktadır (TMMOB Mimarlar Odası, 2009 s. 94). Aynı yayında, Avrupa Konseyi görüşleri ile uyumlu olarak peyzaj alanlarının sosyo-ekonomik kaynaklar olarak tanımlanması gerekliği belirtilmekte, mevcut sit ve koruma alanlarına ilaveten, bu alanların birlikteliklerinden, birbirlerine göre konumlanışlarından, aralarında bulunan ancak miras alanı olmayan mekanların bu birliktelik kurgusuna dahil olabileceğinden yola çıkılarak, ihtiyaç duyulanın mevcut koruma anlayışının ölçek ve yöntemlerinden farklı bir yaklaşım gerekliliğine dikkat çekilmektedir (s. 105-106).

Arkeolojik Sit alanlarının derecelendirilmesi esnasında niteliğin nicelikten ayrı tutulması, bu alanlarının her birinin özgün tarihselliği de göz önünde bulundurularak, değerleri korumak ve alanı kendi özel koşullarına göre kullanmak üzere bilimsel ölçütlere dayalı karar verme sistemlerinin kurulması gerekliliği açıktır. Formüle edilmesi gereken statik ve genel-geçer bir koruma statüsü değil, korumaya ve kullanmaya ilişkin karar alma yöntem ve ölçütleri olmalıdır. Kültürel peyzaj kavramı da, yerlerin kendi özel koşul ve bağlamlarını araştırmak için faydalı bir araç olarak değerlendirilebilir.

2.4 Likya Arkeolojik Peyzajı Analiz Yöntemi

Arkeolojik peyzaj analizlerinin geliştirilmesinde üzerinde durulması gereken hususlar önceki başlıklarda ifade edilmiştir. Öncelikle, peyzaj unsurlarını ve bu unsurları oluşturan süreçleri tespit etmek gereklidir. Bulgular, arkeolojik aktiviteyi oluşturan süreçlerin, karakteristik üretimler, karakteristik üretimlerin yakın mesafede tezahüründen doğan dokular ve tarihsel veya çağdaş süreçlerde gerçekleşen olaylar, sahalar arası ilişkiler, değişimler, dönüşümler gibi farklılaşmalardan kaynaklanan özellikler perspektifinden kapsayıcı biçimde irdelenebildiğini göstermektedir (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2020, s. 130).

Bölgenin arkeolojik varlıklarının araştırmacılar tarafından ifade edilen tanımlarına bakıldığında, yaygın benzer dönemsel kültürel üretimlerin varlığı ortaya çıkmaktadır. Barınma, korunma, geçim sağlama gibi temel ihtiyaçların, dönemin politik ve askeri koşullarının gerektirdiği benzer çözümlerin geliştiği, ve coğrafyanın muhtelif yerlerinde Neolitik Dönem – Bizans Devri arasında eş dönemli ve tipolojik nitelikleri ile karşılaştırılabilir yapılaşmaların üretildikleri görülmektedir. Bu niteliklerin dönemsel 'karakteristikler' tanımladığını söylemek mümkündür. Dönemin norm kültürel aktiviteleri farklı katmanları benzerlikler üzerinden okumaya olanak sağlamakta, arkeolojik varlıkların temel referanslarını belirlemekte ve alt coğrafyaların tarihsel derinlik ve katmanlaşmalarının da göstergesi haline gelmektedir.

Coğrafyanın heterojen morfolojisi arkeolojik varlıkların dönemsel karakteristik üretimleri ile eşleştirildiğinde, belirli dönemlere ait aktivitelerin farklı alt bölgelerde farklı yoğunluklarda geliştiğini görmek mümkündür. Örneğin ova alanlarında tarih öncesi yerleşimlerin gelişimleri, kayalık ve yerleşmeye çok elverişli olmayan kıyı

alanlarında Arkaik ve sonrası korunaklı yerleşim tipolojileri gibi unsurlar gruplar halinde bulunmaktadır. Dolayısıyla farklı alt alanlarda karakteristik dönem aktivitelerinin yoğunlaşmaları, arkeolojik dönem 'doku'ları üretmektedir. Bu dokular belirli düzenler, tipolojiler arasındaki ilişkilenmeler üzerinden de gelişebilmektedir. Dolayısıyla doku düzenlerini, dönemin karakteristik aktiviteleri arasındaki ilişkiler üzerinden anlama gayreti de gereklidir. Örneğin bir Neolitik Dönem dokusu ancak höyük alanları üzerinden okunabilirken, belki bir Bizans Devri dokusu, yaşam alanları, ibadet alanları ve sirkülasyon üzerinden değerlendirilmelidir. Ancak bu düzenleri tanımlayacak olan da, nihayetinde dönemsel karakteristiklerin anlamayı mümkün kıldığı davranışlardır. Dokular, birden çok alanda birden çok devir boyunca sürekli ve katmanlı da olabilir. Alanların veya yapıların benzer gelişim süreçlerinden, benzer şartlarda ve eş zamanlı olarak geçmesi tarihsel bir doku katmanlaşması üretir. Fiziksel durumdaki bozulmalar, kayıplar, üstyazımlar, bir dokuyu parçalayabilir veya algılanamaz hale getirebilir. Dokunun tarihsel olarak varlığı her zaman fiziksel tezahürü anlamına da gelmeyebilir. 'Doku' kavramının bir amacı da alt-bölgesel dönemsel aktivite yoğunluğunu algılamayı sağlamak ve bu yoğunluğa dayanarak bilinmeyen alanlara dair koruma hedefli çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmaktır.

Son olarak da, yerleri, arkeolojik varlıkları birbirinden farklılaştıran süreçler, olaylar, dinamikler vardır. Karakteristik normların dahili veya haricinde, bir arkeolojik varlığın içinde bulunduğu tarihsel çizginin, kültürel aktivitenin veya mekansal kurgunun farklılaşmasına, özelleşmesine ve ilave anlamlar kazanmasına yol açan olguların tanımlanması gereklidir. Bunlar edinilen arkeolojik bilgiler ışığında haberdar olunan bir özgün tasarım veya geçmişte yer almış olaylar olabilecekleri gibi, bir arkeolojik varlığı özelleştirerek dönüştüren tarihsel süreçler, varlığı bölge ve kültür ölçeğinde model kılan bir zamanda donmuşluk, günümüzden atfedilen bir değer veya anlam, yerler arasında farklı dönemlerde kurulmuş fiziksel veya idari ilişkiler gibi pek çok etkene bağlı olarak gelişebilmektedirler. Bu farklılaşma ve ilişkilenmeler de 'özellikler' olarak ifade edilmişlerdir.

Bu üç yüzlü analizin hedefinin, bir tarihsel gelişim ve korunacak değer çözümlemesi olduğu kadar, arkeolojik varlık yönetimi ve planlama süreçlerini bilgilendirme olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, bu yüzlerin idari bağlamları da çıktıları arasında yer almaktadır.

Karakteristik, doku ve özellik tabanlı peyzaj analizinin şematik ifadesi Şekil 2.13'te, ölçüt ve çıktılarını gösterir tablo Çizelge 2.3'te verilmiştir.

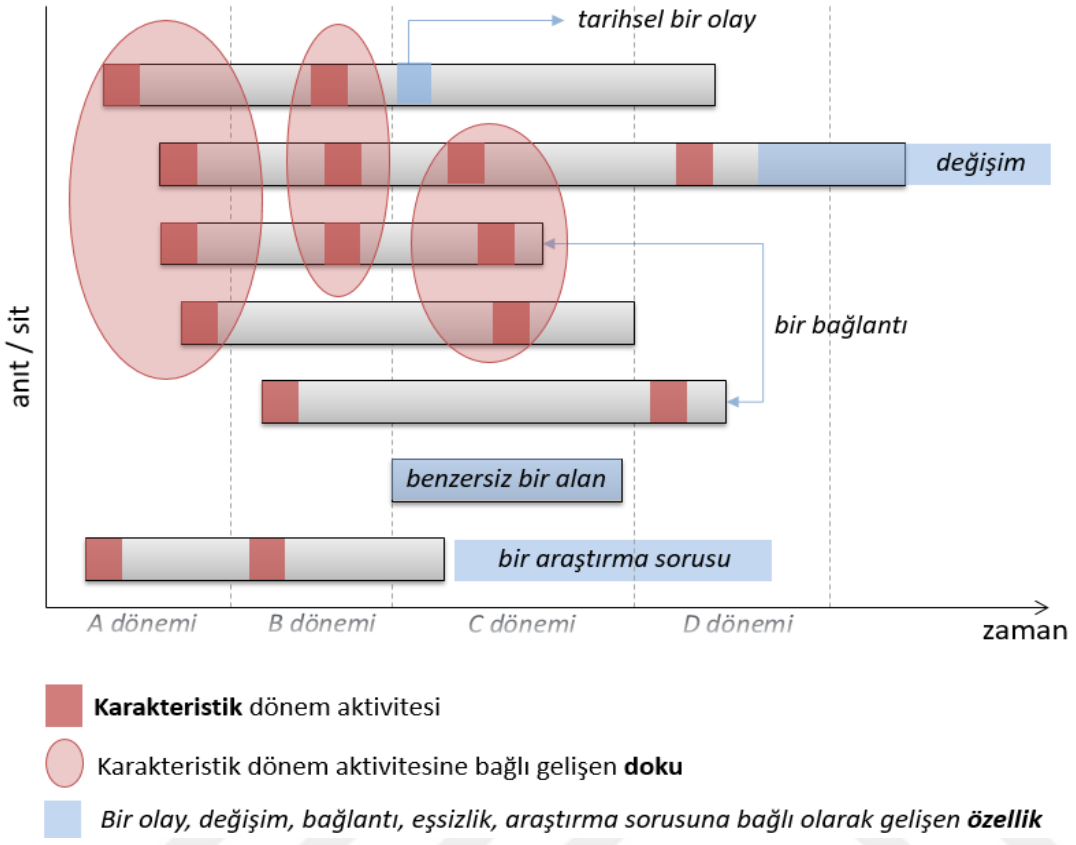

Şekil 2.13 : Likya Arkeolojik Peyzajı'nın analiz edilmesinde kullanılan kavramsal çerçeve (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2020, Şekil 6'dan Türkçeleştirilerek).

Çizelge 2.3 : Karakteristik – Doku – Özellik tabanlı analiz yönteminin ölçütleri ve çıktılarını gösterir tablo.

	Arkeolojik Peyzajın Bileşenleri		
	Karakteristikler	**Dokular**	**Özellikler**
Yaygınlık	Bölgesel / Yöresel	Alt-Bölge / Gözlemlenebilir Saha	Sit / Güzergah
Dayanak	Arkeolojik Araştırma ve Kalıntı alanları	Arkeolojik Araştırma ve Konum	Arkeolojik Araştırma ve Değişim / Dönüşüm
Tanım	Norm dönem aktivitesi	Bölgesel aktivite yoğunluğu ve baskınlığı	Değişime veya atfedilen anlamlara bağlı farklılaşma
Önemlilik	Tarihsel dönemin temel ve referans ifadeleri	Tarihsel dönemin bölge yaşantısında baskınlığı	Farklılaşma nedeniyle gelişen ünik ifadeler
İdari Bağlam	Geçmişin kültürel katmanlarının aktarılması	Araştırılmamış ve bilinmeyen alanların öngörülü yönetimi	Hassas anlam ve yerlerin tanımlanması

3. LİKYA BÖLGESİ

Çalışmanın ele aldığı sorunun mekansal arka planını ise Likya Bölgesi'nin arkeolojik alanları oluşturmaktadır. Bu alanlar ve birlikteliklerinden doğan kültürel-tarihsel örüntüyü tanımlamak üzere Likya Arkeolojik Peyzajı tanımı seçilmiştir. Bölümün ilk alt başlığı, çalışmanın ele aldığı Likya Bölgesi sınırlarını çizmektedir. Ardından peyzajın unsurlarının gelişimini ilgilendiren coğrafi altyapı ve bölgesel tarihsel anlatılara yer verilmiştir. Üçüncü olarak, peyzajı olası benzer örneklerinden farklılaştıran bölgeye özgü Likya kültürünün kendine has üretimleri, ve sonraki devirlerde süreklilik içinde gelişen kentsel ve kırsal örgütlenmeler tanıtılmıştır. Son olarak ise, çalışmanın veritabanının literatüre dayalı bilgi altyapısını oluşturan, bölgeyi konu alan erken dönem ve güncel araştırmalar aktarılmıştır.

Bu çalışma kapsamında tanımlanan Likya Arkeolojik Peyzajı, Likya Uygarlığı'nın tarihsel gelişiminin ve bu uygarlığın bir parçası olduğu kültürel-tarihsel süreçlerin, Likya Bölgesi olarak tanımlanan kültür coğrafyasıyla ilişkisinden oluşmaktadır. Likya Bölgesi'nin coğrafi olarak örtüştüğü Teke Yarımadası'nda bir süreklilik halinde devam eden güncel yaşantının içinde bir katman olarak yer alan arkeolojik nitelikteki fiziksel kalıntılar ve bu kalıntılarla ilişkilenen anlam dünyasıyla tanımlanabilir. UNESCO'nun (2017) organik olarak gelişmiş ancak nesli tükenmiş (2a) tanımıyla uyumlu olarak, fiziksel kalıntıları üreten toplumsal kimlikler (Roma, Bizans gibi) günümüze değin süreklilik sağlayamamış olmakla birlikte, bu katman aynı coğrafyada tezahür eden yaşamın gereksinimleri nedeniyle oluşan değişim süreçlerine tanık olmakta ve etkilenmektedir.

Çoğunlukla kırsal ve dağlık araziye yayılmış olmakla birlikte günümüzde yaşamın devam ettiği bazı yerleşim merkezlerinde de mevcut olan, Likya Uygarlığı'nın arkeolojik kalıntıları, bu arkeolojik kalıntıların varlık nedeni olan antik yerleşimlerin geçmişini tanımlayan ve tarih öncesi dönemlere kadar uzanan erken dönem katman ve yerleşimleri, tarihsel sürekliliğin geliştirdiği ve Bizans dönemine kadar uzanan daha geç dönemli katmanlar, Likya Uygarlığı'nın yerleşim alanları ve yeryüzü ile kurduğu ilişkiyi tanımlayan doğa oluşumları ve bu alanlar arasında yer alan bağlantılardan oluşan Likya Arkeolojik Peyzajı, geniş bir alana yayılmış mekanlar

örüntüsüdür. Bu nesli tükenmiş peyzaj ve içerdiği değerler bütünü, birimler halinde tespit edilen arkeolojik varlıkların sundukları bilimsel ve estetik değerlerin yanı sıra dağıldıkları coğrafyada aralarında mevcut olan mekansal-tarihsel ilişkilerin incelenmesi ve Teke Yarımadası'nda sürmekte olan yaşamın getirdiği değişim süreçlerinin etkilerinin de değerlendirilmesi ile bütünlük ve özgünlük durumu da gözetilerek tanımlanmalıdır.

3.1 'Likya Bölgesi' Tanımı Hakkındaki Görüşler

Çalışmada, Likyalı halkın kurduğu yerleşimleri, yaşam alanlarını ve yerleşik oldukları alanda geliştirdikleri kendilerine has kültürü tanımlamak için 'Likya Uygarlığı' ifadesi kullanılmakla birlikte, 'Likya Bölgesi' ifadesiyle sadece belli bir uygarlık ve döneme ait bir idari alan değil, üzerinde pek çok tarihsel katman olan bir kültürel coğrafya betimlenmektedir. Likya Uygarlığı'nın isimlendirdiği Likya Bölgesi'nin idari kompozisyonu ve politik sınırları bilinen tarihi içerisinde pek çok kez değişmiştir, günümüzde de bu uygarlığın tüm tarihsel süreçlerini ve gelişimi kapsayan tek bir fiziksel sınır çizmek doğru değildir; ancak Beydağları, Akdağlar ve Boncuk Dağları ile kuzeyde sınırlanarak dışarıya kapalı, kendi engebeli bir coğrafyada akraba halklardan filizlenen (Takmer, 2002, s. 33) farklı ama etkileşim içindeki kültürlerin tarihsel ve politik ilişkilerini sürdürerek yerleştiği Teke Yarımadası Likya Bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Likya kültürü ve halkının kökenlerine bakıldığında Trmmili isminde bir halk ile karşılaşılsa da, bu halkın Teke Yarımadası'nı paylaştığı Solymler ile, Milyas ve Kabalis halkları ile kültürel ve akrabalık bağları vardır. Likya ismi, Solymlerin batısında, Milyas ve Kabalis'in güneyinde yer alan kıyıdaki halkları tanımlamak üzere kullanılan bir kelime olmakla birlikte, kültürel baskınlığı ve etkinliği aynı coğrafyadaki Milyas bölgesi (Elmalı Ovası ve kuzeyi) Kabalis'in (Seki Yaylası ve Kuzeyi) çağdaş araştırmalarda "Dağlık Likya" veya "Kuzey Likya" olarak tanımlanmasına neden olmaktadır (Işık, 2015, s. 190-192). Araştırmacı ve tarihçiler de Likya tanımını birbirlerinden farklı biçimlerde üretmektedirler, çoğu zaman da Likya Bölgesi ve Likya Uygarlığı tanımları birbirleri ile karışmaktadır. Roma Dönemi'nden haber veren Strabon, Likyalılar olarak bahsettiği halkın eskiden Milyaslılar olarak bilindiğini hatalı olarak söyler, ancak bu halkın yaşam alanlarından bahsederken coğrafi olarak 'Torosların dışında kıyılarda oturan Likyalılar' ifadesini kullanır, Bu kıyıda donanımlı limanları olan

yerleşimlerde, iyi ahlaklı bir halkın yaşadığını belirtir (Strabon, 18-19/1993). Bilinen politik sınırlardan biri, M.Ö. 46 yılında Likya birliği ve Roma arasında yapılan ittifak antlaşmasında verilen kent isimlerine göre belirlenebilmektedir (bkz. Mitchell, 2006). Ancak Lykia'nın sınırlarını Dalaman Çayı'na kadar uzatan bu antlaşmanın çizdiği hat organik bir kültürel-politik gelişmenin değil, üst merkezden gelen idari bir karar sonucunda olmuştur. Keza M.S. 70/71 yıllarında Pamphilya ile birleştirilerek çifte eyalet hale gelen bölge sınırları (Şahin, 2014, s. 92) Işık'ın bölgede varlığını kantıları ile gösterdiği geniş kültürel etkileşim alanı olan Teke Yarımadası'nın (2015, s. 198-199) sınırlarının ötesine geçmiştir.

İlerleyen zamanlarda araştırmacılar Lykia Bölgesi tanımını bir kültürel yayılım alanı olarak yapmaktadırlar. 19. yüzyılın ilk araştırmacılardan olan Francis Beaufort'un İngiliz Donanması adına yaptığı seyahatteki keşiflerine ilişkin yazılarında, o dönemde hakkında çok az bilgi olan bu 'Likya Vilayeti'nden kabaca Karamanlı Krallığı'nın antik bölgelerinden biri olarak bahsetmektedir[4] (Beaufort, 1818). Fellows, Küçük Asya gezisinde tuttuğu günlükleri yayınladığında, araştırma coğrafyası olarak 'Küçük Asya içerisinde yer alan bir Likya Bölgesi'nden bahseder (Fellows, 1852). Texier ise Küçük Asya seyahatleri üzerine 1862 yılında kaleme aldığı yayında bahsettiği Likyalılar olarak nitelenen halkın etnik kökenlerine ilgili teorilerinden ve tespit ettiği kentlerin yayılım alanlarından bağımsız olarak, hala yerleşim kültürü bir araştırma konusu olan 'Likya Sahası'nı Strabon'un tasvirleriyle uyumlu olarak dağlarıyla tanımlamayı tercih eder. Beydağları sırası ve Tahtalıdağ'ı da içine alacak şekilde Akdağlar ile Gelidonya burnu arasındaki dağlık bölgeden Likya Torosları olarak bahseden Texier'in (Texier, 2002) Likya'yı coğrafi olarak tanımlama ve sınırlama çabası yaklaşık olarak Teke Yarımadası'nın yerleşilebilir bölgelerine tekabül etmektedir. George E. Bean, 1946 yılından itibaren bölge ile ilgili gözlemlerini yazdığı kaynakta Lykia'nın Köyceğiz'den Antalya'ya çizilen bir hattın güneyinde kalan bölge olduğunu ifade eder (Bean, 1998). Benzer bir ifadeyi bölge ile ilgili olarak hazırladığı rehberde Bayburtluğlu da kullanmış, Lykia'yı ayıran

[4] Beaufort, Karamanlı Krallığı isminin günümüzde bölgede yaşayanlarca kullanılmadığını, bir zamanlar bölgedeki Likya, Pamphylia, Kilikya ve kısmen Karia ve Frigya bölgelerini kapsayan dağlık kesimlerde hüküm sürdüğünü ve Sultan II. Bayezid tarafından varlığına son verildiğini yazmaktadır. (1818, s. iii-v) Karamanoğulları Beyliği'nin hakimiyet alanı ile Likya bölgesini hatalı olarak örtüştürdüğünü önermek mümkündür.

sınırın Fethiye ile Antalya arasında olduğunu, Antalya'nın batısından itibaren güneybatıya uzanan Beydağları silsilesi ve bu silsile ile birleşen Akdağlar silsilesinin kuzey-kuzeybatı yönünde ilerleyişinin bölgenin doğal sınırını oluşturduğunu yazmıştır (Bayburtluoğlu, 1975, s.5). Likya'nın kültürel kuzey sınırı da hala güncel araştırmalara konu olmaktadır. Kibyratis bölgesindeki Likya tipi mezarların araştıran çalışma kapsamında da bölge idari sınırlarının sürekli değişmiş olması ve yazılı kaynakların eksiklik ve tutarsızlıkları dolayısıyla bu alanda belirsizliklerin olduğu ifade edilmektedir. İdari olarak Likya olmadığı bilinen alanlarda rastlanan Likya tipi kaya mezarları ise bölgeler arası kültürel etkileşim bağlamında Likya kültürünün zaman içinde daha iç bölgelere ulaştığını düşündürmektedir (Gay ve Corsten, 2006, s. 56).

Coğrafi olarak sınırları kabaca tanımlanabilen bu kültür bölgesinin tarihsel gelişiminin kesin hatlarını çizmek de benzer bir zorluk içermektedir. Bölgenin karanlık çağı olan M.Ö. 1200-700 yılları arasına dair çok az bilgi olması, (Akurgal, 1997, s. 299) M.Ö. 2. bin yılda Hitit ve yakın Doğu kaynaklarında bahsedilen Lukkalılar'ın (Gander, 2016) kökenleri hakkındaki bilinmezler de bu coğrafyayla ilişkilenen halkların oluşturdukları kültürün belirli bir başlangıç tarihi ve kimlik ile sınırlandırılmasının önüne geçmektedir.

Yukarıdaki araştırmaların ifadelerinden görüldüğü üzere 'Likya Bölgesi' tanımı, sınırları yer şekillerinin tanımladığı hatlara göre kabaca çizilebilen geniş bir bölge ve geniş bir zaman aralığında var olmuş olan, günümüze bir dizi tarih katmanı olarak ulaşmış bir kültür bölgesini tasvir etmektedir. Bayburtluoğlu'nun ifadesinde olduğu gibi kabaca Fethiye-Antalya arasında uzanan sınırın güneyinde kalan, Texier ve öncesinde Strabon'un dikkat çektiği Batı Torosların tanımladığı yer şekillerine uyum içinde tarih öncesi çağlardan Bizans devrine kadar katmanlaşarak yerleşilmiş ve kültürel süreklilik ihtiva eden alanları içeren coğrafya, bu çalışma kapsamında 'Likya Bölgesi' olarak ele alınmaktadır. Bu coğrafi çerçeve içerisinde kalan, Solym, Milyas ve Kabalis halklarının yerleştiği alanlar da, bu çalışma kapsamında Likya Bölgesi içerisinde ele alınmaktadır.

3.2 Likya Tarihi ve Coğrafyası

Bölgedeki kültür tarihi, tarih öncesi devirlerden başlamaktadır. Tarih öncesi yerleşim kültürlerini biçimlendiren şartlar, tespit edilebildiği kadarıyla coğrafi, iklimsel ve

fiziksel gerçekliklere dayanmakla birlikte, tarihsel dönemlerde doğal olarak tarım ve ticaret ekonomilerine dayalı yerleşimler gelişmiş, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Devirlerde bu etkenlerin arasına askeri kaygılar da katılmış ve zaman ilerledikçe yerleşimlerin kütlürel gelişimleri politik ve idari gelişimlerden daha çok etkilenmeye başlamışlardır. Özellike Roma Dönemi ile birlikte bölgeyi eyalet olarak biçimlendiren imar süreçleri, alanın neredeyse tamamında gözle görülür bir kültürel katman oluşturmuş, Bizans Devri'nin ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkan idari karmaşa da kültürel üretimi yavaşlatmış ve dönüştürmüştür. Öncelikli olarak Likya Bölgesi'nin coğrafyası tanıtılacak, ardından bölgenin tarihsel gelişimi incelenecektir. Bu bölümde adı geçen yerler ve coğrafi unsurlar Şekil 3.1'de verilmiştir.

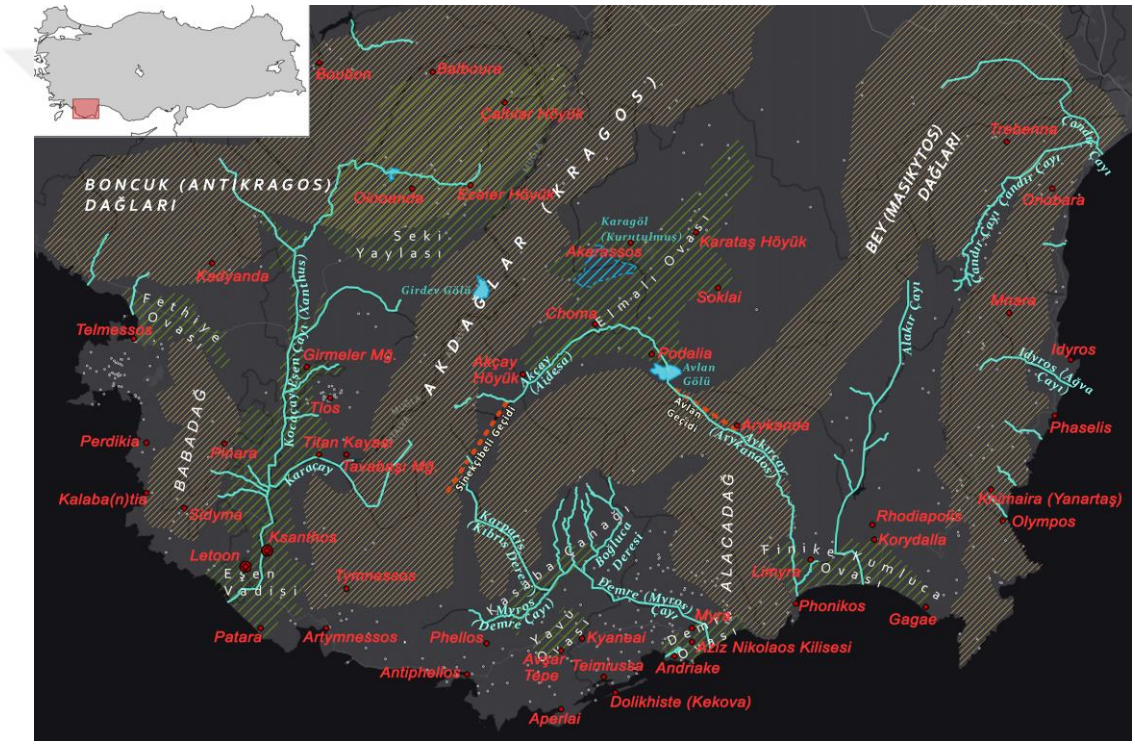

Şekil 3.1 : Likya Bölgesi, coğrafi unsurları ve bazı önemli yerler.

3.2.1 Likya coğrafyası

Likya Coğrafyası, her dönemde alanın kültürel gelişimi ile yakından ilişkili olmuştur. Dağlık bölgeleri pek geçit vermeyen ve karadan kapalı sayılabilecek bir coğrafi bölge olarak gelişen, doğal limanları ile de Akdeniz ve Ege arasındaki ticaretin odak noktasında yer alan Lykia, bu nedenlerle kendine özgü bir politik ve kültürel gelişim süreci yaşamıştır (Takmer, 2002, s.33). Tarih öncesi devirlerdeki yerleşim dokularının, iklimsel olarak ve kaynaklar açısından insan yaşantısının ihtiyaçlarını karşılamaya uygun verimli düzlükler, av sahalarına yakın yayla ve ovalar, sığınak

olarak kullanılabilecek mağaralar gibi doğal oluşumlar çevresinde belirdiği, bu nedenle de Elmalı Ovası, Eşen Vadisi ve Beldibi çevresinin ilk çağlarda yerleşimleri şekillendirdiği bilinmektedir. Örneğin Pleistosen devirde oluşmuş Elmalı Ovası, bu dönemlerde insanlara dış mekanda yerleşim olanağı sunmuş bir habitat olarak göze çarpmaktadır (Deroche, 1986, s. 359). En erken köyleri Geç Neolitik Dönem'e kadar uzanan Elmalı Ovası (Eslick, 1992, s. 81) kerpiç bir yapılaşma dokusuna işaret eden ve sayısı neredeyse modern yerleşimler kadar çok olan höyükleriyle (Mellink, 1964, s. 296) önemli bir tarih öncesi merkez oluşturmaktadır. Dağlık kesimlerin sunduğu doğal mağara ve sığınaklarda ise, Tavabaşı, Girmeler, Beldibi gibi mağara yerleşimlerine rastlanmaktadır.

Zaman ilerledikçe ve nüfus arttıkça yerleşimlerde ve yerleşilebilir alanlarda çeşitlilik başgöstermiş, coğrafyaya özel dokular gelişmiş, yerleşimler arasındaki kültürel ve ticari ilişkiler de üst ve alt kültür bölgelerini oluşturmuştur. Klasik dönemdeki tarihsel gelişim sürecinde Batı, Orta ve Doğu ve Kuzey Likya olarak dört kültürel bölgeye ayrılan Likya'da (Takmer, 2002, s. 41) da, bu kültür bölgelerinin belirleyicisi yine yeryüzü şekilleri olmuştur. Ksanthos Vadisi ve batısındaki kısım Batı Likya olarak isimlendirilmektedir. Indos (Dalaman) Çayı Karia ve Likya arasındaki sınırı çizen vadiyi oluşturmaktadır (Onur, 2002, s.53). Bu kısmı doğuda Orta Likya'dan ayıran sınır ise Akdağlar'dır (Bayburtluoğlu, 1975, s. 6). Likya'nın en verimli topraklarını oluşturan Eşen Vadisi bu alanı tanımlamaktadır. Kadyanda, Tlos, Pınara, Sidyma, Ksanthos ve Patara gibi büyük ve önemli kentler bu vadinin içerisinde şekillenmişlerdir (Blum, 2016, s. 137). Orta Likya, Kanthos (Eşen Çayı) ve Limyros (Aykırçay) arasındaki tarıma uygun düzlük ve birikinti ovalarını da içeren bölgenin ismidir (İşler, 2009, s. 8). Doğu Likya ise, Aykırçay doğusundaki Rhodiapolis, Korydalla, Gagai gibi kentleri içeren kısımlardır, kuzey-güney doğrultusundaki karstik oluşumlarla tanımlamak mümkündür (İşler, 2009, s. 8, Blum, 2016, s. 138). Milyas ve Kabalya bölgelerini içeren, zaman zaman Kuzey Likya olarak tabir edilen bölge ise dağlarla sınırlanarak bu üç bölgenin kuzeyinde yer almaktadır (Takmer, 2002, s. 41).

Roma dönemine ait Patara Yol Anıtı'na ilişkin araştırması kapsamındaki yayında Sencer Şahin, bu devirlerde Likya Bölgesi'ndeki yerleşimlerin gelişimlerinin coğrafi koşullardan etkilendiğini ifade ederek yerleşim alanlarını fiziksel konumlarına göre beş gruba ayırmıştır:

a) Limanların arkasında alüvyonlu ovalarda gelişen polis yerleşimleri (ve akarsu deltalarındaki verimli alanlarda kurulan yerleşimler)
b) Doğal limanların olduğu yerlerde oluşan polisler
c) Akarsu kaynaklarının olduğu genelde ormanlık ama tarıma da uygun yerlerde gelişen polisler
d) Su kaynakları açısından fakir, orman kaynakları açısından zengin dağ yerleşimleri (Genelde kaynağın denize açıldığı noktadaki polisler ile ilişki içinde)
e) Tarıma elverişli, su kaynakları açısından şanslı ancak izole Elmalı platosu'nda gelişen *polikhnai* niteliğindeki daha küçük yerleşimler. (Şahin, 2014, s. 103-106)

Bu bağlamda, Lykia'nın antik çağlardaki kültürel gelişiminin dağlar, tarıma elverişli düzlükler, akarsu ve su kaynakları ve kıyı hattı ile yakından ilişkili olduğunu söylemek, bunların da doğal olarak ünik bir coğrafyayla şekillenişinin tarih öncesi devirlerden başlayarak bölgeye özgü bir yerleşim kültürü ürettiğini ifade etmek mümkündür. Bu nedenle kültür bölgelerinin karakteristiklerini çözümlemek için Likya'nın orografisi, hidrografisi ve kısımlarının mevzi coğrafyasının anlaşılması önem taşımaktadır.

3.2.1.1 Lykia dağları

Teke Yarımadası, Anadolu'nun en dağlık kesimlerinden biridir, bu bölgeyi sınırlayan ve biçimlendiren dağ sıraları, Alpler, Andlar, Himalayalar ve Kafkas Dağaları ile benzer olarak, Tersiyer Dönem'de oluşmuş Toros Dağlarıdır (Bayburtluoğlu, 1975, s. 5). Lykia'da dağ oluşumları yanlızca iklim ve su kaynaklarını belirlememiş, yerleşim ve yönetim sistemlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamışlardır. Antik kaynakların belirgin dağları röper noktası olarak kullandığı ve böylece bilgilerin günümüze uyarlanabildiği örnekler de vardır (Şahin, 2014 s. 95, 99). Toroslar'ın batı uzantısını oluşturan Lykia dağları, doğudan batıya sırasıyla Tahtalı dağ kütlesini de içeren Beydağları, Akdağlar ve Boncuk Dağları'dır. Takmer, Likya dağ isimleri üzerine yaptığı çalışmada, bu dağların antik isimlerini de sırasıyla Masikytos, Kragos ve Antikragos olarak belirlemiştir (Takmer, 2002, s. 40-41, Şekil 3.2).

Masikytos, yani Beydağları, bölgenin en yüksek dağı olan 3086 metre yüksekliğindeki Kızlar Sivrisi'ni de içermektedir. Plato ve havzaları ile verimli tarım

alanları sunan bu dağlar, Lykia'nın tahıl üretiminde rol oynamışlardır (Takmer, 2002, s. 35). Alakır Vadisi'ni çevreleyen iki silsile halinde güneye ve güneybatıya uzanan dağlardan doğudaki silsile Gelidonya Burnu'na kadar uzanır (Şahin, 2014, s. 95). Bu silsile içerisinde yer alan Tahtalı Dağ sırası, çok az yerden geçit veren bir sur gibi Klasik Devir'de Likya sınırını oluşturmaktadır (Bayburtluoğlu, 1975, s. 6).

3024 m irtifaya kadar yükselen Kragos dağları, yani Akdağlar ise Kalkan'ın kuzeyi ve Korkuteli'nin batısı arasında yaklaşık 100 km uzunluğunda bir silsile oluşturmaktadır (Takmer, 2002, s. 35).

Akdağlar ve Beydağları'nın batı silsilesi, Elmalı Platosu'nun iki geçit dışında tamamen çevreleyerek, Milyas olarak adlandırılmış bu bölgeyi sahil kesiminden ayırırlar. Elmalı Platosu'nun güneydoğu köşesinde Avlan Gölü'nün civarından inen Avlan Geçidi bölgeyi Arykandos Vadisi yolu ile Finike sahil kesimine, güneybatı köşesindeki Sinekçi Beli dağ geçidi ise alanı Kasaba ovası üzerinden Demre yöresine, Bezirgan Dağ Çanağı üzerinden de Ksanthos Vadisi'ne bağlar (Şahin, 2014, s. 96).

Kragos'un tam karşısında yer alan Antikragos, yani Boncuk Dağları'nın yükseltisi 2000 metrenin üzerindedir, ve Eşen-Koca Çay vadisi ile Akdağlar silsilesinden ayrılmaktadırlar (Takmer, 2002, s. 35). Krickl, seyahatinden aldığı notlar sırasında bu bölgeyi "henüz hiç bir Avrupalı yüzü görmemiş, haritada boş bir leke olarak duran dağlık bir bölge ve yüksek yerler" olarak tanımlamıştır (Krickl, 2005, s. 13-14). Gerçekten de, antik devirlerde adı Kabalya olan Seki Platosu'nu da içeren bu bölge geniş bir alana nispeten homojen olarak yayılan yükseltileriyle Teke Yarımadası'nda farklı bir doku oluşturmaktadır ve yerleşim yoğunluğu diğer bölgelere göre azdır. Antikragos'un güney tarafında, Fethiye'nin güneyinde ise bu silsileden kopmuş Babadağ yer almaktadır (Şahin, 2014, s. 96).

Ovalar, vadiler gibi coğrafi oluşumları sınırlandırmaları, Seki yaylası gibi dağlık kesimlerde nispeten yerleşime uygun platolar oluşturmaları ve üzerine yerleşilemeyen ve ulaşımın dar boğazlardan olmasına sebebiyet veren yükseltileri ile Likya dağları bölge içerisinde yerel kültür ve dokular oluşmasına neden olmuşlardır.

Masyktios ve Kragos Dağları'nın politik aktivitelerdeki yansımalarından biri de, Augustus döneminde vergi mıntıkalarını isimlendirmekte kullanılmalarıdır. Bu devirde Batı Likya'nın ait olduğu vergi mıntıkası ve burada basılan sikkeler Kragos

adıyla, Orta ve Doğu Likya'nınkiler ise Masyktios adıyla anılmıştır (Şahin, 2014, s. 100).

Masyktios dağı, aynı zamanda Likya'nın ötesine kadar uzanan önemli efsanelerinden biri olan ve Homeros'un anlatılarında da yer bulan Khimaira ve Bellerophontes efsanesine konu olan Yanartaş'ı da içermektedir. Aslan başlı, yılan kuyruklu, keçi gövdeli, ağzından ateş saçan Khimaira'nın Bellerophontes tarafından öldürülmesinden bahseden efsanedeki canavar ile aynı ismi (*Khimairos Oros*) taşıyan bu mevkii, yeraltından gelen yanıcı gazların doğal yarıklarıdan dışarı çıktığı bir coğrafi oluşumdur (Takmer, 2002, s. 44). Kaptan Beaufort bu oluşumun gaz çıkışının sürekli olmadığı bir benzerine Samos'ta Albay Rooke tarafından rastlandığını, Binbaşı Rennell tarafından da bir örneğinin Bengal Chittagong'da tespit edildiğini yazmıştır (Beaufort, 1818, s. 50).

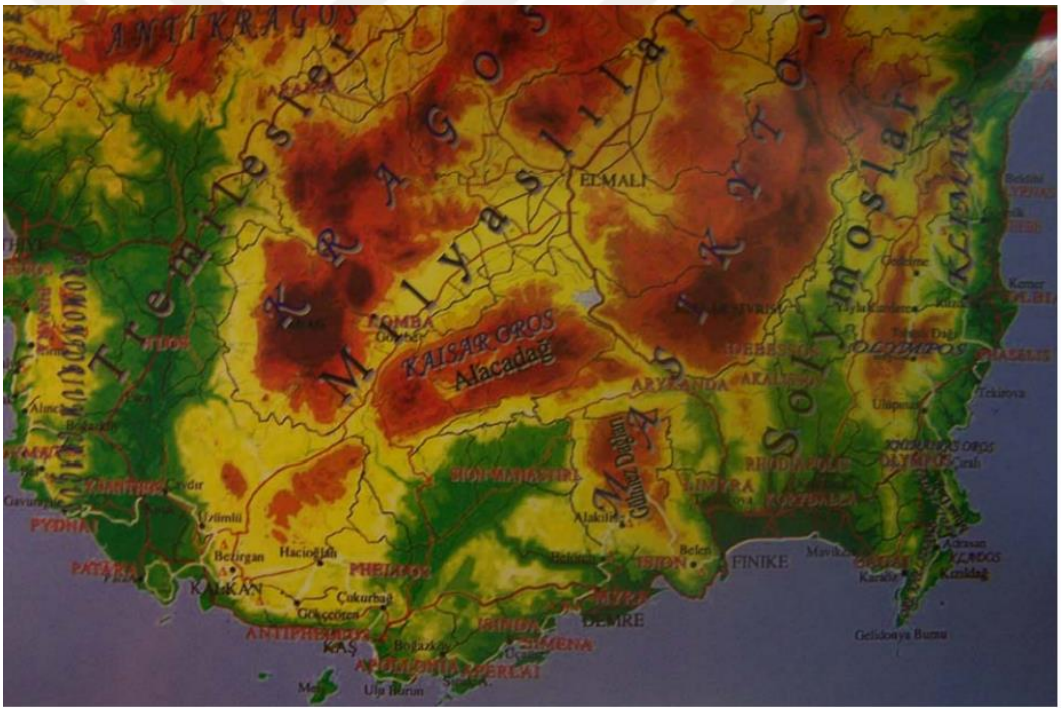

Şekil 3.2 : Lykia dağları ve yerleşik halklar (Takmer, 2002, harita II).

3.2.1.2 Akarsular ve göller

Bahsedildiği gibi dağlık bir bölge olan Likya'ya düşen yağış büyük oranda yer altından denize ulaşmaktadır, bu nedenle de bölgedeki akarsular çoğunlukla dere veya çay olarak isimlendirilmiştir. Bölgenin en önemli akarsuları batıdan doğuya sırayla Eşen Çayı (Antik devirlerdeki adı ile Ksanhtos), Demre Çayı (Myros), Tokluca Deresi ile birleşerek Myros'un devamını oluşturan Kıbrıs Çayı (Kartapis), Arykanda kentinin yer aldığı vadiyi oluşturan Aykırçay (Arykandos), ve kuzeyinde

Akçay (Aidesa), antik adı henüz bilinmeyen Alakırçay ve Limyra kenti içindeki Göksü (Limyros), Ağva Çayı (Idyros) ve antik ismi bilinmeyen Çandır Çayı'dır (Şahin, 2014, s. 102). Günümüzde su seviyesi oldukça düşük olan Avlan Gölü ve çevresinde Kerdebota yerleşiminin kurulduğu Girdev Gölü ise bölgenin iki önemli gölüdür. Eskiden Elmalı Ovası'nın merkezinde yer alan Karagöl ise kurutularak tarım arazisine dönüştürülmüştür (s. 102). Kurutulmadan önce Elmalı Ovası'ndaki önemli su kaynakları bu nehire akmaktadır (s. 240).

Akarsuların düzenli bir rejimi olduğu söylenemez. Yağışlı dönemler bittiğinde çoğu dere yatağının kuruduğu görülmektedir. Eşen Çayı'na rağmen Orta Likya su kaynakları açısından Batı Likya'ya göre daha avantajlıdır çünkü Aykırçay ve Alakırçay yıl boyunca düdenlerle beslendiklerinden dolayı daha düzenli bir rejime sahiptirler (Bayburtluğlu, 1975, s. 7).

Bean, Eşen Çayı'nın Lykia'nın en önemli akarsuyu olduğunu söylemektedir. Antik devirlerdeki adı olan Ksanthos 'sarı' anlamına gelmektedir ve olasılıkla akarsuyun renginden dolayı bu ismi almıştır (Bean, 1992, s. 51). Günümüzde yatak seviyesi alçalmış ve yatağı daralmış olan bu nehir, antik dönemde ticari taşımacılık açısından oldukça önemlidir (Korkut, 2015, s. 42). Günümüzde Saklıkent Tabiat Parkı'nın olduğu yerde bulunan büyük bir kayalığın içinden çıkan kaynak suları da Gökçe Su isminde bir dereyle Eşen Çayı'na bağlanmaktadır (Onur, 2002, s. 57). Bu kayalıktan çıkan kaynak, M.S.6.yy'da Hristiyan araştırmacılar tarafından yeniden (ve olasılıkla tahrif edilerek) yorumlanan *Sybillina* kehanetlerinde:

> "Ve senin Kragos, Lykia'nın yüce dağı, doruklarından / bir su gelecek çağıltılı ve hırçın, açılınca kayanın dar boğazı / ta ki susturana dek Patara'nın kehanet ocaklarını"

sözleri ile olasılıkla Patara'nın Apollon Tapınağı'nın Kocaçay'dan kaynaklanan bir taşkınla yok oluşunun anlatısıyla uyumlu bir görüntü vermektedir. Araştırmacılar bu kaynağın çıktığı kayalığın antik adıyla 'Titan Kayası' olduğunu ifade etmektedirler (Şahin, 2014, s. 127-130). Bu ifadeler aynı zamanda Takmer ve Şahin tarafından Likya dağlarının isimlendilmesinde ve Kragos'un yerinin belirlenmesinde rol oynamıştır.

Patara ile Myra arasında denize dökülen hiçbir su kaynağı olmaması Beaufort'un dikkatini çekmiştir. Bu alandaki kesintisiz dağlık bölgede yerel halkın su ihtiyacını

karşılamak için sarnıçlara ihtiyaç duyduğunu yazmıştır (Beaufort, 1818, s.9-10). Gerçekten de günümüzde bu bölgede pek çok Osmanlı sarnıcının yanı sıra, antik yerleşimler içinde de çokça sarnıca rastlanmaktadır.

Demre Çayı'nın tanımladığı Demre Vadisi, Myra sahil kesimini iç kesimlere bağlayan bir geçit olarak eski çağlardan beri kullanılmıştır. Vadinin her iki yanında Roma İmparatorluk Devri'nden kalma yol kalıntıları ve Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş gözetleme kulelerinin varlığı buranın düzenli olarak kullanılan bir yol olduğunu göstermektedir (Şahin, 2014, s. 276). Demre'den denize ulaşan Demre Çayı (Myros), Kasaba Ovası'ndaki kaynaklar olan Kıbrıs Çayı (Kapratis), Karadağ, Tokluca ve Boğluca çaylarının Dirgenler civarında birleşmesi ile oluşmaktadır. Bunun hemen batısında Andriake Limanı'na dökülen, halk arasında Kokarçay adı verilen tuzlu ve kükürtlü bir dere yer alır. Limanın karşısında yer alan Sura'da da aynı özelliklere sahip su kaynağı, Apollon Tapınağı'yla ilişkili bir kehanet ocağı olarak simgeleşmiştir (Onur, 2002 s. 55).

Elmalı Ovası'nın önemli sularından olan Akçay (Aidesa) ovanın güneyindeki dağ sıralarının önünden dolanarak doğudaki Avlan Gölü'ne akmaktadır. Aykırçay (Arykandos) da Avlan Gölü'nden çıkarak güneyde Arykanda'nın batısından denize doğru yol almakta, Limyra'nın güneybatısında Limyros ile birleşerek denize ulaşmaktadır. Bu nehirler de antik dönemde kereste taşımacılığı için kullanılmışlardır (Onur, 2002, s. 55).

Limyros ve Idyros arasında, Gagai kenti yakınlarında günümüzde lokalize edilemeyen Gages isminde bir akarsu olduğu düşünülmektedir. Olasılıkla Alakırçay'ın bu kısımlara ulaşan kollarından birinin ismidir (Onur, 2002, s. 54).

Eşen Çayı, Demre ve Kıbrıs Çayları, Avlan Gölü'nde birleşen Akçay ve Aykırçay, bölgenin önemli ve politik gücü yüksek yerleşimlerinin etrafında geliştiği coğrafi oluşumlardır. Özellikle Batı Likya'nın neredeyse tamamnını besleyen Eşen Çayı, Patara, Xanthos, Tlos, Pinara gibi önemli yerleşimlerin çevresinde geliştiği bir havzayı tanımlamıştır. Demre bölgesindeki yoğun arkeolojik kalıntıların varlığı da Demre ve Kıbrıs çaylarının dönemin ticaretine katkıları ve besledikleri Kasaba ve Yavu ovalarının veriminin böyle bir nüfusu destekleyebilemesi ile ilişkilendirilebilir. Keza, Akçay çevresinde gelişen ve şu anda kurutulmuş olsa da antik dönemde Karagöl'ün varlığıyla verimli olan Elmalı Ovası'nda tarih öncesine kadar uzanan

Choma gibi yerleşimlerin, Aykırçay vasıtası ile limana bağlanan Limyra ve Arykanda gibi kentlerin kültürel gelişimleri, kuruldukları verimli coğrafyanın sağladığı imkanlar ile ilişkili olmalıdır.

3.2.1.3 Kıyı hattı

Kıyı hattı da Batı, Orta ve Doğu Likya ayrımlarını karşılayacak biçimde değişiklik göstermektedir. Kalkan ve Finike arasında yer alan Kıyı hattı, Fethiye-Kalkan ve Finike-Antalya'dan farklı olarak Ege kıyılarını andırır biçimde girintili çıkıntılı olarak biçimlenmiştir. Demre dışında Orta Likya sahillerinde kıyı denizden doğrudan yükselen kayalıklarla tanımlanır (Yücel, 1958, s. 143, 156-157).

Lykia kıyıları ve doğal limanları buradaki kültürel ve ekonomik gelişimin önemli bir parçası olmuştur. Kara ulaşımının dağlık coğrafya nedeniyle oldukça zor olduğu, ancak Ege, Doğu Akdeniz ve Mısır arasındaki ticaret rotaları üzerinde merkezi bir konumda kalan Likya limanlarından İskenderiye gibi uzak merkezlere ulaşmak doğal rüzgarların da etkisiyle oldukça kolaydır. Dağlık bölgelerinde yetişen ağaç stoğu, kurak iklimden dolayı gemi üretiminde ihtiyaç duyulan ahşabı ithal etmek durumunda kalan Mısır'ın ihtiyacını karşılamış, ovalarında yetişen tarım ürünleri de Hellenistik Dönem'den itibaren kıyı ticaretinin önemli metaları olmuştur. Dolayısıyla doğal limanlar ve deniz ticareti, Hellenistik Dönem'den itibaren artarak önem kazanmıştır (Foss, 1994, s. 1). Önreğin Batı Likya'da Telmessos'un doğal limanı Hellenistik Dönem'den itibaren kentin gelişim sürecinde önemli rol oynamıştır (Tietz, 2016, s. 340). Doğal limanı sayesinde gelişen, bazen sadece limana bağlı olarak var olan önemli yerleşimler arasında Patara (İşkan, 2015, s. 147), Antiphellos (Çevik, 2015, s. 292), Aperlai (Leadbetter, 2003, s. 131-132), Teimiusa (Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 62), Dolikhiste (Arslan, 2015, s. 347), Myra'nın limanı olarak işleyen Andriake (Çevik, 2015, s. 362), Phonikos (Çevik, 2015, s. 407-408), Olympos (Şahin, 2014, s. 103-104), Phaselis (Arslan ve Önen, 2016, s. 302) yer almaktadır. Diğer doğal liman olarak kullanılabilecek alanlarda da iç kesimlerdeki kentlere hizmet veren küçük liman yerleşimleri kurulmuştur, Pinara'nın batısında yer alan Perdikia (Şahin, 2014, s. 143), Sidyma'nın batısında yer alan Kalabantia (Takmer, 2010, s. 112), Timunehi'nin (Köybaşı) limanı olarak işleyen ancak günümüze kalıntıları ulaşmamış olan Kalkan'a lokalize edilen Artymnessos (Çevik, 2015, s. 287) gibi yerleşimler bunlara örnektir.

Bu kayalık kıyı yapılaşmaları ve buralarda gelişen limanlar, bölgenin kültürel gelişimini sundukları ekonomik ve politik imkanlar ile yönlendirmişlerdir. Kıyı hinterlandında kurulan hemen hemen her büyük yerleşimin bir liman kenti ile bağlantısı vardır.

Texier, alanı ziyaret ettiğinde kıyıları incelerken bu girintili çıkıntılı kayalık kıyıların korsanlık aktivitelerine ne kadar uygun olduğundan bahseder. Gerçekten de, Likya ve Roma arasında biçimlenen politikaları yönlendiren etkenlerden biri bu korsanlık aktiviteleri olmuştur (Texier, 2002, s. 39).

3.2.1.4 Ova ve platolar

Sahil boyunca son derece verimli alüvyon ovaları (Kalynda'nın bulunduğu Dalaman Çayı, Telmessos doğal limanı, Xanthos Patamos'un deltasında Xanthos ve Patara, Mryos Patamos'un ağzında Myra, Arykandos nehrinin ağzında Phoinix ve Limyra, Alakır Çayı ağzında Korydalla, Rhodiapolis ve Gagai, Barsak Çayı'nın ağzında Tekirova ve Phaselis, Idyros Çayı ağzında Idyros) aynı zamanda çeşitli yerleşimlere konu olan farklı büyüklükteki koylara (Antiphellos, Aperlai, Olympos) bakmaktadır. Ksanthos nehrinin hinterlandında, Tlos, Pınara ve Araxa; Arykandos vadisinde Arykanda, Alakır Çayı vadisinde Akalissos gibi kentlerin yerlişimi için oldukça uygun verimli alanlar vardır (Hild, 2004, s. 119).

Fethiye Körfezini çevreleyen Fethiye Ovası alüvyal yapıda ve oldukça verimlidir (Bayburtluoğlu, 1975, s. 7). Fethiye düzlüğü doğusunda Babadağ ve Boncuk Dağları arasından Eşen Çayı Vadisi'ne birleşir ve güneyde Kınık Ovası'na dönüşür. Kınık ovası Kemer'den (Günümüzde Seydikemer) başlayan Kocaçay ve birleştiği Eşen Çayı'nın denize kadar uzanırken oluşturduğu, kıyıya yakın kısımlarda alüvyal bir düzlüğe dönüşen vadi tabanının oluşturduğu ovadır. Batı Likya'nın en büyük düzlüğüdür (Bayburtluoğlu, 1975, s. 7). Bu düzlükte, Patara, Xanthos ve Tlos gibi politik gücü yüksek *polis*lerin Tunç Çağı'nden itibaren geliştiği bilinmektedir.

Kragos (Akdağlar) ve Antikragos'un (Boncuk dağları) birleştiği yerde, tarıma uygun pek çok küçük ovanın oluştuğu engebeli bir düzlük vardır (Şahin, 2014, s. 105). Bu engebeli düzlük Kabalya adı verilen kültürel bölge ile örtüşmektedir, Kibyratis tertrapolünün üç kentini oluşturan Boubon, Balboura ve Oinoanda yerleşimlerinin de evidir.

Orta Likya'nın belirgin düzlükleri arasında Kasaba Çanağı, Demre Ovası ve Finike Ovası vardır. Kasaba Ovası Susuz Dağ eteklerinin doğusunda yer almaktadır. Yaklaşık 20 kilometre uzunluğunda ve 5 km eninde bu ovanın güneydoğu tarafı oldukça düz bir çizgi oluşturan akarsu ile sınırlanır. Jeolojik kırılmalarla oluşan bu ovanın tabanı Suzuz Dağ tarafından taşınan alüvyonlarla dolmuştur (Yücel, 1958, s. 149-150). Demre ovası ise Demre çayı tarafından sulanan verimli alüvyal bir düzlüktür (Bayburtluoğlu, 1975, s. 5). Bu ovada 18-20 metreye kadar yapılan sondajlar anakayaya ulaşmamıştır, dolayısıyla düzlüğü oluşturan dolgunun oldukça kalın olduğunu söylemek mümkündür (Yücel, 1958, s. 157). Demre ve çevresinde Klasik Dönem'den itibaren yoğunlaşmaya başlayan yerleşimlerin verimli alanları ekip biçerek ekonomik hayata kattıkları kalıntılar arasında rastlanan işliklerden de anlaşılmaktadır. Bu bölgenin kültürel gelişimini hızlandıran ticari faaliyetlere tarım aktivitelerinin de katkısı olduğu bilinmektedir.

Kıyının diğer önemli ovalarından olan Finike Ovası ise kuvaterner dönemde alüvyonların birikmesi ile oluşmuş bir düzlüktür. Aykırçay ve Alakır Çayı tarafından sulanan bu düzlük aynı zamanda Doğu Likya'nın en büyük ovasıdır (Bayburtluoğlu, 1975, s. 6). Bu düzlük Limyra, Korydalla ve Gagai gibi önemli yerleşimlerin bulunduğu alandır.

Elmalı Düzlüğü de alanın diğer bir büyük ve önemli düzlüğünü oluşturur. Yükseltisi yaklaşık 800 metre olan bu ova, jeologlarca bölge dağları ile aynı devirde oluşmuş kabul edilmektedir (Bayburtluoğlu, 2002, s. 6). Düzlüğün batısı muntazam bir ovadır, ancak kuzeydoğu kısmında dağlardan gelen akıntıların oluşturduğu derin yataklar vardır (Davis, 1874, s. 253). Düzlüğü çevreleyen dağlar bu alanı diğer bölgelerden neredeyse tecrit etmiştir. Karagöl (günümüzde kurutulmuş bir göldür) ve Avlan göllerini bağlayan Akçay sayesinde oldukça sulak bir havza denebilecek bu ovada yerleşim de bu coğrafi faktörlere göre şekillenmiş, merkezi ve büyük yerleşimlerdense sulak havzayı çevreleyen irili ufaklı *polikhnai*lerin geliştiği gözlemlenmiştir (Şahin, 2014, s. 105-106). Tarih öncesi devirlerde de dokusal bir gelişime sahne olduğu bilinen Elmalı Ovası günümüzde de yoğun tarım faaliyetinin devam ettiği bir yerdir.

Teke Yarımadası'nın verimli ova ve düzlükleri, kültürel gelişimin yoğun olarak rastlandığı bölgeleri tanımlamaktadır. Belli başlı büyük Likya Kentleri, bu

düzlüklerin sundukları yaşamsal ve ekonomik olanaklarla politik güçlerine katkıda bulunmuşlardır.

3.2.2 Likya Bölgesi tarihsel gelişimi

Bölgenin tarihsel gelişimi daha önce iddia edildiği gibi coğrafyası, konumu, ve bu faktörlerden etkilenen politik gelişmelerle yakından ilgili olmuştur. Tarih öncesi devirlerden itibaren başlayan yapılı çevre izleri, tarihsel devirlerde üretilen yazıtlar gibi kayıtlarla birlikte bölgenin gelişimine ışık tutmaktadır.

3.2.2.1 Tarih öncesinden Klasik Devir'e kadar Likya:

Kayalık kıyıların insan yerleşimine uygun olmamasından dolayı, tarih öncesi Likya'da yerleşim büyük oranda yüksek ovalar ve avcılık yapılabilen alanlarda odaklanmıştır (Becks, 2016). Elmalı Ovası, Eşen vadisi, Beldibi bölgesi gibi alanlar bu kriterlere oldukça uygun yerleşim alanları olmuşlardır.

Son yıllardaki bulgularla, prehisotrik dönem yerleşimleri kültürel güzergahı Elmalı Ovası'ndan Güneybatı Anadolu üzerinden Batı Anadolu'ya kadar bağlanabilmektedir; Tlos-Eceler-Çaltılar güzergahının yanı sıra, Girmeler-Bağlıağaç-Arsa ve Tavabaşı yerleşimleri bu bağlantı üzerinde yer almaktadır. Girmeler Mağarası önünde yer alan höyükteki Akeramik Neolitik Çağ bulguları ise bu coğrafya için bir ilktir (Korkut, 2015, s. 65) .

Ksanthos Vadisi'ndeki Girmeler Mağarası ve Arsaköy'de de M.Ö. 9. ve 8. binyıllara tarihlenen yerleşimler vardır. Elmalı Ovası'nda da M.Ö. 7. binyıldan itibaren yerleşik hayata geçildiği tespit edilmiştir (Becks, 2016). Girmeler Mağarası'nda bulunan seramikler büyük oranda Kalkolitik Dönem'in Erken, Orta ve Geç evrelerine işaret etmektedir, mağaranın önündeki höyükte ise tahribat nedeni ile Tunç ve Demir çağlarına dair net bir şey söylenemese de erken ve geç Neolitik evrelerin varlığına dair kanıt vardır (Işın ve diğ., 2015, s. 150). Elmalı ovası ise, tarih öncesi yerleşimler açısından homojen bir yerleşme kültürü sunmaktadır, özellikle erken tunç çağında ovanın oldukça kalabalıklaştığını söylemek mümkündür (Becks, 2016).

Karstlaşmaya oldukça yatkın kalker tabakalarından oluşan Katran Dağı'nın (Geyikbayırı kuzeyi) çevresinde ve Elmalı doğusu ile Bözüyük çevresinde pek çok paleolitik ve kesintisiz iskan edilmiş mağara yerleşimi de vardır (Yalçınkaya, 1985). Bu alanların güneyinde yer alan Beldibi mağarası ve çevresinde yapılan

araştırmalarda ise Paoleolitik, mezolitik ve neolitik döneme ait bulguların varlığı saptanmıştır (Bostancı, 1959, s. 157-158; Bostancı, 1962, s. 234).

Neolitik öncesi, Neolitik ve Kalkolitik çağlara dair gittikçe daha fazla bilgi sunan araştırmaların yapıldığı Lykia bölgesi'nin kültürel gelişimi bazı alanlarda kesintisiz olarak Tunç Çağı'na ve ilerisine taşınmıştır. Örneğin Seki Yaylası'nda Çaltılar Höyük'teki kalıntılar Arkaik Dönem'e kadar sürekli iskana, Eceler Höyük'tekiler ise kesintilerle birlikte Bizans Devri'ne kadar kullanıma işaret etmektedirler (Momigliano, 2013, s. 179, 183-184). Keza Elmalı Ovası'nın tarihsel kayıtlara ulaşmış yerleşimlerinde Roma Devri'ne kadar süreklilik arz eden Podalia (Özgen ve Baughan, 2016, s. 323-327; Doğan, 2004, s. 92), Tunç Çağı ile Bizans Devri arasına tarihlenen ancak artık büyük oranda kaybedilmiş kalıntıları ile Soklai (Bean, 1992, s.160), yine Neolitik – Bizans devirleri arasına tarihlenen seramikleri tespit edilmiş, ancak tarım hasarı nedeniyle düzleşmiş olan Akçay Höyük (Eslick, 1992, s.58), Bölgenin en önemli höyüklerinden olan Neolitik ve Bizans arası dönemlere dair kesintisiz bilgi sunan Hacımusalar Höyük (Özgen ve Baughan, 2016, s. 318-334) gibi yerleşimler, bu ovada zaten tarih öncesi devirlerde var olan bir yerleşim dokusunun nispeten süreklilikle devam ettiğini göstermektedir. Tunç Çağı'nda kıyılarda da yerleşimler gelişmeye başlamıştır. Demirçağı öncesine işaret eden Gelidonya ve Uluburun batıklarının yanı sıra, Telmessos, Patara, Kyaneai, Arykanda, Limyra ve Gagai'den elde edilen Kalkolitik ve Tunç Çağı bulguları hem kentlerin tarihlerini bu devre kadar çekmiş, hem de Likya'nın prehistorik dönemde yerleşiminin yeniden yorumlanması gerektiğini düşündürmüştür (Korkut, 2015, s.65). Tunç Çağı yerleşimlerinin yaşamsal düzenlerine dair de veriler elde edilebilmektedir. Örneğin Elmalı Ovası'nda yer alan Karataş Höyük, Güneybatı Anadolu'da bu devir yerleşimlerinde megaron tipinde yaşam alanları olduğunu gösteren bir belge olmuştur (Mellink, 1967, s. 262).

M.Ö. 2. Binyılda Orta Anadolu'da Hititler ve Ege'de Minos ve Miken okur yazar toplumlarının arasında yer almaktadır ve bu binyılda Lukka yurdu denilen bu bölgeye referans veren Hitit, Mısır ve Ugarit yazılı belgeleri vardır (Momigliano ve diğ., 2011, s. 63). Konya Yalburt'ta ortaya çıkarılan ve M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında Hitit Kralı IV. Tuthaliya'nın Lukka topraklarına yaptığı seferin bilgilerini de içeren bir yazıt, Büyük Hitit Krallığı devrinde bölgenin tanımlılığına ilişkin değerli bir kaynak olmuştur (Korkut, 2015, s. 6-7). Yine yazılı kaynaklar vasıtasıyla,

Likya Bölgesi'nde yaşayan halkların kendilerine Trmmili, yaşadıkları yere de Trmmis ismini verdikleri anlaşılmaktadır. Konuştukları Tirmi dilinin M.Ö. 2. binyılda Anadolu'da kullanılan diğer diller ile karşılaştırılması ise bu dilin Luvice'den daha eski olduğunu düşündürmektedir, bu nedenle de Tirmi halkının Tunç Çağı'ndan itibaren bu bölgede yaşadığı söylenebilir (Tekoğlu, 2015, s. 235).

Yaklaşık M.Ö. 1750 yıllarında Anadolu'da rastlanan bu yazılı kaynaklar bir yandan da artık tarihsel dönemlerin başladığına işaret etmektedir, ancak Büyük Hitit Krallığı'nın M.Ö. 1200 yıllarında yıkılması nedeni ile Orta Anadolu'da yazılı kayıtlar bir süreliğine ortadan kalkmıştır. Bu nedenle ortaya çıkan yazısız devir Demir Çağı'na karşılık gelmektedir (Akurgal, 2003, s. 30). Demir Çağı'nda Anadolu'daki politik düzende değişik devletlerin ortaya çıkmasına neden olan hızlı ve köklü bir değişim yaşandığı bilinmektedir. Likya Bölgesi'nde bu devirde yaşanan politik değişimlere dair ise pek bilgi edinilememiştir çünkü bölgede bu bilgi boşluğunu dolduracak arkeolojik kaynaklar azdır (Korkut, 2015, s. 8) ancak bu devirdeki kültürel oluşumları değerlendiren Akurgal'a göre Demir Çağı'nda Anadolu'da özgün kültürel gelişim yaşayan uygarlıklar arasında Urartu (M.Ö. 860-580), Frig (M.Ö. 750-300) ve Likya (M.Ö. 700-300) Uygarlıkları öne çıkmaktadır. Likya Uygarlığı'nın kendi dilinde ürettiği yazıtlara da M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır (Akurgal, 1997, s. 299).

3.2.2.2 Likya Beylikleri Dönemi (Klasik Likya)

Bilinen anlamda beylik sistemi M.Ö. 540 yılında Pers komutanı Harpagos'un Likya'yı fethetmesi sonrasında kurulmuş olmalıdır. Ancak fetih sonrasında Pers satraplığına bağlanan Likya Bölgesi'nde Perslerin bir askeri mevcudiyet sürdürmediği bilinmektedir. M.Ö. 520 yılında basıldığı bilinen Likya sikkeleri de bu noktadan sonra bölgede yerel yönetimlerin hüküm sürdüğünü göstermektedir. M.Ö. 540'tan itibaren Fethiye körfezi ile Orta Likya arasındaki bölgede güç merkezi olan Ksanthos Beyliği ile Limyra kökenli Doğu Likya Beyliği ile arasındaki çekişme devam etmiş, özellikle ise M.Ö 4. yüzyılda zirvede olmuştur ancak beylikler Atina'ya karşı pozisyon aldıkları Peleponnesos Savaşı'nda görülen ittifakta olduğu gibi dış güçlere karşı birlik içinde davranmaya devam etmişerdir (Kolb, 2016, s. 36-40). M.Ö. 469 yılında, Attika'lı komutan Kimon Karia ve Lykia'yı Pers egemenliğinden kurtarmıştır. Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılarak politik olarak

Atina önderliğinde Attika tipi bir krallığa dönüşen Lykia'da bu dönem boyunca kabartmalı mezar yapılarına rastlanmayışı, gösterişli mezarları yasaklayan Attika kanununun bölgede uygulandığını düşündürmektedir. M.Ö. 449 yılında yapılan Kallias Barışı ile Gelidonya Burnu ile belirlenen hat Pers-Yunan barış sınırını oluşturmuş, Lykia bu sınırın Yunan tarafında kalmıştır. Attika Deniz Birliği'nin yıkılmasından sonra M.Ö. 4. Yüzyılda ikinci kez Pers egemenliği'ne giren Lykia'da eski feodal düzen yeniden canlanmış, bayındırlık faaliyetleri hızlanmıştır (Borchhardt, 1999, s. 12-13).

M.Ö. 4. yüzyılda Kral Perikle yönetimindeki Limyra'nın ve oldukça merkezileşmiş bir kent olduğunu söylemek mümkündür. Nekropollerinde 400'den fazla mezar bulunması da kentin nüfusunun oldukça kalabalıklaştığını göstermektedir (Borchhardt, 1999, s. 13). Gerekçelerinin Pers hakimiyetine bir başkaldırı mı, yoksa sadece Ksanthos hanedanının yerine geçerek Lykia'yı yönetmek mi olduğu bilinmemekle birlikte, oldukça güçlü hale gelen Limyra Kralı Perikle, Ksanthos adına savaşan Arttumpara isimli Pers komutanını mahğlup etmiş, Batı Lykia içlerine kadar ilerlemiş, Telmessos'u bile fethederek kendini Lykia'nın Hakimi ilan etmiştir. Bu durum ise Perikle'nin Anadolu'da bu esnada patlak veren Satrap İsyanı'nın sorumlularından biri olarak görülmesine yol açmış ve Lykia'nın siyasi yapısını değiştirecek gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur. Perikle Pers komutanı Autopradates tarafından yenilgiye uğratılmış, Karia ve Halikarnassos Hükümdarı Maussolos Karia ve Lykia satrabı olarak atanmış, beylik sistemi ortadan kalkmış, şehir sistemine geçilmiştir (Kolb, 2016, s. 45).

Beylikler devrinde yerleşimlerde belirgin tipolojik özellikler ortaya çıkmıştır. Bu çağda sayısı artan yerleşimler genelde yüksekçe tepelerin üzerinde kalın surlarla korunacak şekilde kurulmuşlar, sur içlerinde genelde geniş avluların etrafında dizilen mekanlardan oluşan yapı gruplarının çevresinde arazi eğimine göre yerleşen yapılar düzenlenmiş, sur dışlarında ise nekropol alanları yer almıştır. Kırsal alanlarda da askeri ve/veya ticari gerekçelerle kurulmuş köy ya da çiftlikler yer almışlardır (Korkut, 2015, s. 67). Ksanthos Beyliği'nin güç odağı olduğu bölgede ortaya çıkan ve Doğu Yunan ile Batı Likya sanatının bir karışımını sunan dikme mezarlar da bu bölgeye özgü bir tipolojidir. Şu ana kadar 50 kadarı tespit edilebilen dikme mezarlara sur içi bölgelerde rastlanmaktadır, sayılarının azlığı ise nüfuzlu kişilere özgü olduklarını düşündürmektedir. M.Ö. 460 yılından itibaren ise kayaya oyulmuş ev

cepheli mezarlar soylu ve hanedan mezarları olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kolb, 2016, s. 40-41). Günümüzde de bu döneme ilişkin en belirgin yapılar nekropol alanlarında rastlanan Klasik Dönem Likya mezarlarıdır. Yerleşimler ise büyük oranda geç dönem katmanları ile dönüştürülerek kullanılmışlardır. Klasik dönem Likya yerleşimi tipinin değişim geçirmemiş yegane örneği ise Ksanthos, Limyra ve Telmessos'dan sonra dönemin dördüncü büyük yerleşimi olan Orta Likya'da yer alan Avşar Tepe (Zagaba) yerleşimidir, zira M.Ö. 4. yüzyılda nüfus tamamen bu yerleşimi terk etmiştir (Kolb, 2016, s. 42). Ancak Tlos Kazısı'nın son dönemlerde elde ettiği bulgular, Tlos kentinde de belirgin biçimde okunabilir bir Likya katmanı olduğunu göstermektedir (Korkut, 2015, s. 66).

3.2.2.3 Hellenistik Dönem'de Likya

Likya'da Hellenistik Dönem, MÖ 334/333 yıllarında Büyük İskender'in bölgeyi fethetmesi ile başlamaktadır (Tietz, 2016, s. 339). Bu tarih ile M.Ö. 168 yılında Roma'nın Lykia'nın bağımsızlığını tanıması Lykia Birliği'nin resmi bir kimliğe bürünmesi arasında geçen dönemde bölgenin hakimiyeti Antigonos, Ptolemaios, Seleukos ve Rodos hanedanlıkları arasında el değiştirmiştir (Korkut, 2015, s. 8). Büyük İskender, M.Ö. 323'te öldükten sonra Lykia Antigonos Monophtalmos'un eline geçmiştir, M.Ö. 309 yılında ise I. Ptolemaios önce Phaselis'i, ardından Kaunos ve Ksanthos'u almıştır. Bu süreçte tüm Lykia'yı ele geçirmiş olduğu da söylenebilir (Borchhardt, 1999, s. 14). Ardından M.Ö. 305 yılında Antigonos, M.Ö. 301 yılında ise Lysimakhos bölgeyi ele geçirmiştir. M.Ö. 279-278 yıllarında I. Antiokhos tarafından ele geçirilen bölgeyi M.Ö. 278-277 yıllarında II. Ptolemaios yeniden Mısır kökenli hanedanlığına katmıştır (Çevik, 2015 s. 40). M.Ö. 3. yüzyıl boyunca devam eden Ptolemaioslar yönetimi Seleukos Kralı III. Antiokhos'un M.Ö. 196 yılında bölgeyi ele geçirmesi ile son bulmuştur. Ancak bu süreçte Akdeniz'de güçlenen Roma bu durumdan hoşnut kalmamış, M.Ö. 190 yılında Magnesia Savaşı'nda Lykia ordularının Seleukos ordularını desteklemesine rağmen Roma'nın galibiyeti ve M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia Antlaşmasının imzalanması ile bölgenin hakimiyetini ele geçirmiş, Lykia'nın yönetimini de Rodoslulara devretmiştir. Lykia'nın statüsünün açık bir biçimde tanımlanmadığı bu antlaşma Lykia ve Rodos arasında gerilime yol açmış, idari, hatta askeri çatışmalar başlamıştır (Schuler, 2016, s. 47). Bu memnuniyetsizlik ortamı, M.Ö. 2. yüzyıl başlarında Lykia Birliği'nin oluşmasını hızlandırmış olmalıdır (Bayburtluoğlu, 1975, s. 12).

Birlikten ilk kez Mısır'ın İskenderiye şehrinde bulunan ve M.Ö. 182-180 arasına tarihlenen bir yazıtta bahsedilmektedir. Kral V. Ptolemaios'un önemli bir saray görevlisinin onurlandırılması hakkındaki bu yazıt aynı zamanda Lykia kentleri ve Ptolemaios hanedanlığı arasındaki ilişkinin devam ettiğini göstermektedir. Birlik de bu yazıttan birkaç yıl önce kurulmuş olmalıdır. Her ne kadar aynı dönemde bu tür birliklere Karia, Ionia, Troas bölgelerinde rastlansa da, genelde kültler ve festivaller etrafında kurgulanmış bu birliklerin aksine Lykia Birliği siyasi ve askeri işbirliği odaklı olmuştur. Yıllık olarak *lykiarches* adı verilen birlik başkanının yönettiği birliğin federal ordusuna üye kentler asker sağlamaktadır. Letoon birliğin dini merkezi kabul edilmiştir (Schuler, 2016, s. 48). Strabon'un aktarımına göre oy hakkını paylaşan yirmi üç kent vardır, bu kentlerin en büyükleri üç, orta boyda olanları iki, diğerlerinin ise birer oy hakkı vardır. Artemidoros'tan öğrendiğine göre en büyük olup da üç oy hakkı olan altı adet kent vardır (Ksanthos, Patara, Pinara, Olympos, Myra ve Tlos). Daha öncesinde savaş ve barış antlaşmaları gibi konuları meclislerinde görüşürken Strabon'un *Geographika*'yı kaleme aldığı dönemde artık birlik bu gibi kararları Roma ile görüşerek almaktadır (Strabon, 18-19/1993, s. 192).

Birliğin kurulması ile yakın dönemde Makedonya'ya sempati beslediği için Rodos'un Roma'nın gözünden düşmesi ve topraklarını kaybederek ekonomik sıkıntıya girmesi sonucunda, Lykia'yı doğrudan denetimi altına almak isteyen Roma, M.Ö. 168/167 yıllarında Lykia'ya kendini yönetme hakkı vermiştir. Her ne kadar bölgeye artık Roma üst iradesi hakim olsa da Lykia M.S. 43 yılına kadar görece serbest kalmıştır (Çevik, 2015, s. 41).

Lykia'nın Hellenistik dönemde Roma ile işbirliğini en belirgin şekilde yansıtan olay, Pontus Kralı VI. Mithridates'in M.Ö. 89-84 yıllarında Küçük Asya eyaletinin büyük bir kısmını ele geçirerek Hellas anayurduna doğru ilerlemesi ve bu süreçte Roma yönetimi altında zor zamanlar geçiren Hellen şehirlerini Roma iradesi ve vatandaşlarına karşı kışkırtması karşısında Roma'ya sadık kalarak Mithridates'e karşı birlikte savaşmalarıdır. Bu savaşlarda galip gelen Diktatör Sulla, ayaklanan kentleri cezalandırmış, Lykia'yı ise ödüllendirerek 'Roma Halkı'nın Dostları' Listesine almıştır (Schuler, 2016, s. 55). Aynı dönemde Milyas ve Kibyratis içindeki bazı kentler de Lykia'ya dahil olmuştur. Doğu Lykia'da ise Olympos ve Phaselis'te üs kuran korsan Zenikhetes Doğu Akdenizi ve Lykia kentlerini yağmaladığından dolayı Sevilius Isauricus buraya sefer düzenlemiş ve Olympos'u da cezalandırarak

buradaki korsanlık aktivitesine son vermiştir (Bayburtluoğlu, 1975, s. 13). Phaselis ve Olympos Lykia Birliği'den çıkarılmışlar, korsanlığa karşı verilen mücadelede Roma'ya destek olan birlikten ise bu medeni davranışları nedeniyle Roma kaynaklarında övgüyle bahsedilmiştir (Çevik, 2015, s. 42). Roma imparatorluğu'nda daha sonra çıkan iç karışıklıklarda da Caesar'ın yanında yer alarak sadakatini göstermeye devam eden Lykia Birliği'nin sınırları M.Ö. 46 yılında düzenlenen müttefiklik antlaşması ile birliğin lehine olacak şekilde düzenlenmiş ve Lykia ile Roma ilişkileri resmen tanımlanmıştır (Schuler, 2016, s. 56). Ancak aynı antlaşma, Lykia Birliği'nin özerk statüsünü de sınırlandırarak bölgeyi Roma'ya bağlamıştır (İplikçioğlu, 2016, s. 62). Bu dönemde Telmessos'tan Phaselis'e kadar olan kısmın yanı sıra Elmalı ve Seki platoları birliğe dahil olmuştur (Şahin, 2014, s. 54).

Hellenistik dönemde Lykia'da kentlerin idari yapısı değişim geçirmiştir. Bölge hakimiyeti Maussolos'un eline geçtikten sonra Likya kentleri Hellen tarzı şehir devletlerine *(polis)* dönüşmüşlerdir. Bu kent devletlerinin hakimiyeti altında olan alanlar da merkezi *polis*in ismi ile anılmıştır. Birbirlerinden politik ve dini olarak oldukça bağımsız olan bu *polis*ler arasında gelişen anlaşmazlıklar bazı durumlarda çatışmaya dönüşecek kadar şiddetlenebilirken, doğal olarak bölgesel ittifaklara da ihtiyaç dıuyulmuş, bu nedenle *koinon* ismi verilen şehir birlikleri de ortaya çıkmıştır. Şehir birlikleri ortak kültler ve meclisler ile eşitlikçi bir yapıya sahip olsa da politik ve ekonomik olarak güçlü olan üye şehirler genelde lider konumunda olmuşlardır (Schuler, 2016, s. 46-47). Anlaşılmaktadır ki bu kent devletlerinin birbirlerinden bağımsız ve zaman zaman çatışmalı gelişimi Lykia Birliği kurulması ve bölgesel diplomatik ilişkilerin gelişmesine kadar devam etmiştir.

Hellenistik Dönem'in bölgede yeni bir politik düzen kurulması dışındaki en büyük etkilerinden biri, bölge kültürünü de dönüştürmüş olmasıdır. Likya kültürü olarak tanımlanabilecek Likya dili, inançları ve mitolojisi, M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren yoğun Hellen etkisi altında kalmıştır (Akurgal, 1997). Örneğin M.Ö. 5. yüzyılda Panyasis'in aktarımlarında Tremiles ve Praxidike'nin oğulları Tloos, Pinaros, Xanthos ve Kragos bu önemli yerleşimlere adını veren kahramalardır, ki bu Yunan mitolojisinde görülen kentleri bir kuruluş efsanesi ve kurucu kahraman ile ilişkilendirme geleneği (Korkut, 2015, s. 5) ile tutarlıdır. Antik yunan kaynaklarında da bölgeden sıkça bahsedilmektedir. Tanrıça Leto'nun evlatları Apollo ve Artemis'in Likya'da doğmuş olması, Khimaira canavarı, Bellerophon, Sarpedon, Iobates gibi kahramanların

kültleri gibi öğeler bu yazınlarda görülmekle birlikte, bu öğeler yerli halkın ürettiği kaynaklarda pek temsil edilmemektedir (Tekoğlu, 2015, s. 235).

3.2.2.4 Likya'da Roma Dönemi

Roma dönemi Lykia'sı M.Ö. 46 yılında Roma ile yapılan müttefiklik anlaşması'ndan anlaşıldığı üzere belirgin idari sınırlara kavuşmuştur.

M.Ö. 46 yılındaki detaylı anlaşma metninde:

> "Likya sınırıları içerisinde mevcut olan kentler, köyler, kaleler, muhafız noktaları, araziler, limanlar ve sonradan Likyalılara geri verilen veya bırakılan, Telmessos, Khoma, Phaselis, Silva Serra ve Lissa gibi kentler ile, bu kentlere ait yerler, binalar, topraklar ve limanlar Likyalıların olsun. Olinassos, Oxylithos, Eremna, Astragalou Kome, Momlanda Likyalıların olsun. Naulissos, Killara, Mormura, Tymema, Masa Oros, Marakanda, Oauta, Tetrapyrgia, Elbessos, Akarassos, Philetta, Terponella, Terpis, Kodoppa, Mikron Oros, ve Akarassos'da bulunan mülkler, yerler, bunlara ait binalar ve araziler, dahası bu sınırlar içerisinde her ne varsa, bunlar Likyalıların olsun. Likyalılar, Gaius Caesar Imperator'un kararlaştırdığı ve Senatus kurulunun benimsediği ve birlikte onayladıkları bu anlaşma çerçevesinde her şart altında hakimiyetlerini sürdürsünler ve anlaşmanın meyvelerinden faydalansınlar. Bu Caesar'ın yasasının teminatı ve garantisi altındadır." (Mitchell, 2006, s. 472-473)

yazılmıştır. Bu alanlardan zaten konumu bilinenlerinin yanı sıra Lissa'nın Kadyanda civarında bir küçük yerleşim olduğu ve artık Karya-Likya sınırını belirlediği, Silva Serra'nın da Dalaman Çayı'na kadar olan ormanlık alanı ifade ettiği düşünülmektedir ve buralar aynı zamanda ihtilaflı sınır bölgelerini oluşturmakta ve Lykia arazilerini Dalaman Çayı'na kadar uzatmaktadır (Mitchell, 2006, s. 474-476). İplikçioğlu'nun yukarıda da ifade ettiği gibi bir yandan da Lykia Birliği'nin özerk statüsünü sınırlandıran bu antlaşma (İplikçioğlu, 2016, s. 62) metninden anlaşılmaktadır ki, Hellenistik dönem sonlanır ve Roma hakimiyeti baskın çıkarken, kendisini çevreleyen Roma hakimiyetindeki topraklar ile sınırlarının netleştirilmesi idari açıdan gerekli olmuştur. Hellenistik dönem Lykia'sında kendi topraklarının sınırlarını çatışmalar ve antlaşmalarla belirleyen *polis*lerin kurumsal bir antlaşma ile oluşturduğu birlik 'Lykia' kavramını oluştururken, Roma hakimiyeti altında içine şehirler ve sahalar eklenip çıkarılan mekansal olarak tanımlı bir idari birim olarak Lykia'dan söz edilmeye başlanmıştır.

M.Ö. 44 yılında Caesar'ın öldürülmesinin ardından Brutus'un karşısında yer alan ve kaybeden Lykia, Ksanthos'un yakılıp yıkılmasına tanık olmuş, yüklü miktarda para ve gemi vermek zorunda kalmış ancak sonrasında Octavianus'un Marcus Antonius'a galip gelmesinin ardından kendini yine kazanan tarafın yanında bulmuştur (Schuler, 2016, s. 56-58). Roma'da yaşanan bu karışıklıkların ardından Tiberius ve Caligula devirlerinde de Roma'ya müttefik olmaya devam eden Lykia bu sefer kendi içerisinde yaşanan iç karışıklıklara sahne olmaya başlamıştır. Her ne kadar demokratik bir kurgusu olsa da Lykia Birliği oldukça oligarşik bir yapıya sahiptir, bu da olasılıkla Roma'nın uzun yıllar boyunca bölgeyi ilhak etmeden oligarklarla anlaşarak kontrol edebilmesine imkan sağlamıştır. Bölgede çıkan isyanları Lykia aristokrasisini güçlendirerek bastırmış, ancak bölgedeki isyanların artması, en az iki kere büyük karmaşa yaşanması ve yönetimin el değiştirmesi üzerine M.S. 43 yılında bölgeyi ilhak ederek eyalet yapmıştır (Şahin, 2014, s. 54-62). Lykia, Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu'na katılan son eyalettir (Bean, 1998, s. 21).

Lykia'nın özerk bir eyalet olarak inşası sürecini başlatan bu ilhak esnasındaki imar faaliyetlerine ilişkin en belirgin bilgi veren kayıtlardan biri, Patara'da bulunan ve İmparator Claudius adına ithaf edilerek dikilmiş olan Patara Yol Anıtı'dır. M. S. 45 yılına tarihlenen anıttan anlaşıldığı kadarıyla eyaletin yönetim merkezi Patara olmuştur (İplikçioğlu, 2016, s. 64-65). Yol anıtında yer alan güzergahlar, ve bu güzergahların yorumlanması eyalet olma halinin resmiyete kavuştuğu zamanki Likya sınırlarını çizmektedir. Eyalet tüm Elmalı Platosu'nu kapsayarak Podalia, Khoma, Kodopa, Akarassos, Soklai gibi önemli kentlerini içermekte, Kuzeydoğu'daki Müğren Ovası'na kadar uzanmaktadır. Termessos ile Likya arasındaki ihtilaflı alan olan Müğren Ovası sınır kabul edilecek şekilde, Gilevgi Kalesi ve güneyi Likya'ya dahil edilmiştir (Şahin, 2014, s. 77-79). Yol anıtında verilen güzergahlar da Elmalı Ovası'nda yer alan önemli yerleşimleri dairesel bir biçimde birbirine bağlamakta, ama Milyas'ın içlerine uzanmamaktadırlar. Yol anıtında yer alan bir güzergahın Kibyra'ya uzanması ise askeri bir hamledir, Kibyra Lykia Eyaleti'ne dahil edilmemiştir (Şahin, 2014, s. 85).

M.S. 70 yılında, Vespasianus döneminde ise Lykia, Galatia'dan ayrılan Pamphylia Eyaleti ile birleştirilerek bir çifte eyalet haline getirilmiştir, yeni eyaletin valisi ise olasılıkla Perge'dedir. Bu dönemde Roma, eyalete askeri bir önem atfetmemiştir, M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda eyalette düzeni sağlamakla görevli yardımcı askeri

birliklerin olduğu bilinmektedir. M.S. 4. yüzyıla ait bir eyalet listesinde ise artık Lykia adının geçmediği görülmektedir, olasılıkla Diocletian döneminde yapılan eyalet düzenlemelerinde Pamphylia eyaleti bölgeyi kapsamaktadır (İplikçioğlu, 2016, s. 65-67). Bu durumu yorumlamak açısından bir başka öneri de, 4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başına ait *Notitia Dignitatum* adlı eserdeki kayıtlara göre çifte eyaletlik durumunun bu dönemde son bulduğu ve Lykia'nın yönetim merkezinin Myra'ya kaydığıdır (Zimmermann, 2016, s. 69-70).

Bölge, *Principatus* devrinde, yani M.Ö. 27-M.S. 284 yılları arasındaki süreçte, ekonomik ve kültürel açıdan çok gelişmiş, imar faaliyetleri ile kentlerdeki kamusal yapı ve alanlarda düzenlemelere gidilmiştir. Bu ensada kıyılarda çöküntüye, kentlerde önemli hasarlara yol açan M.S. 140-141 depreminde hasar gören kamu yapıları, Rhodiapolis'li Opramoas'ın yardımları ile hızla onarılmıştır (Karagöz, 2005, s. 38-40). M.S. 180'lerde iç bölgelerde cereyan eden haydutluk aktiviteleri ile mücade edilmesi gerektiğinde ise Likya Birliği'ne görev verilmiştir. M.S. 238-244 yıllarından itibaren bölgede 20 kadar kentin de bu zamanlarda sikke basmaya başlaması, Likya Birliği'nin sembolize ettiği otonominin bir boyutta hala devam ediyor olabileceğini düşündürmektedir (İplikçioğlu, 2016, s. 67). Dolayısıyla biçimsel ve kültürel olarak giderek Romalılaşan Likya yerleşimlerinde hala bir Likyalılık aidiyetinin olduğu düşünülebilir.

3.2.2.5 Bizans Dönemi'nde Likya ve Osmanlı hakimiyetine kadar tarihsel süreç

II. Theodosius zamanında Likya Eyaleti'nin başkentinin Myra olduğu kesinlik kazanmıştır ve 5. yüzyıldan itibaren bir konsül tarafından idare edilmektedir. Eyaletin anayasasının 7. yüzyıla kadar değiştirilmediği, *polis* sisteminde idarenin devam ettiği ve 5. yüzyılda 34 adet *polis*in var olduğu bilinmektedir (Zimmermann, 2016, s.70).

Geç antikite boyunca Likya oldukça müreffehtir. Genel olarak barış korunmuş, özellikle ticari faaliyetler sayesinde liman alanları oldukça zengin kalmıştır (Foss, 1994, s. 2). Bizans devrinde Likya ekonomisini Ege ve Levant arasındaki ticari hareket beslemiştir. Bu durum, kültürel gelişimin de bu ticari hattan etkilenmesine neden olmuştur. Her ne kadar Konstantinopolis'e eklesiyastik olarak bağlı ise de, bölgenin kilise mimarisi büyük ölçekte Alexandria ve Antiochia'dan etkilenerek gelişmiştir (Harrison, 1963, s. 151). M.S. 541 yılında yaşanan veba salgını ile

bölgedeki nüfusta kayda değer bir azalma meydana gelmiş, bu durum aynı zamanda ticareti de olumsuz etkilemiş, dolayısıyla ekonomik sıkıntılar doğmasına da neden olmuştur. Azalan işgücü nedeniyle besin yetiştirilememiştir. Bu dönemde Sion'lu Aziz Nikolaos'un kendi manastırında yetiştirdiği hayvan ve tahıllarla halka destek olduğu bilinmektedir (Borchhardt, 1999, s. 16-17).

Yüzyıllar boyunca barış içinde yaşamış olan Likya, 602-608 yılları arasında çıkan ve izlerine Xanthos ve Limyra'da rastlanabilen savaş esnasında Pers yıkımına uğramıştır. Hemen ardından, 655 yılında Rodos'a kadar ilerleyerek Bizans Coğrafyası'na ilk darbesini vuran Araplar, 672-678 yıllarında Konstantinopolis'e karşı çıktıkları akında artık merkezi güç ile bağlantısını yitirmiş olan bu bölgeye oldukça fazla hasar vermişlerdir (Foss, 1994, s. 3). Önce Suriye ve Mısır'ın müslümanlar tarafından fethedilmesi bölgenin ticari ve ekonomik bağlarını koparak coğrafyayı izole etmiş, ardından Arap akınlarının başlaması durumu iyice kötüleştirmiştir (Harrison, 1963, s. 151). 9. yüzyılda Girit'te Arap hakimiyetinin kurulmasıyla artan Arap akınlarıyla birlikte zaten ekonomik darboğazda olan Likya'da yapılaşma daha çok savunma yapılarının güçlendirilmesine odaklanmış, savunulamayan sahil yerleşimleri terk edilmiş, büyük yerleşimler ise surlarla çevrili merkezlerinin içine çekilerek küçülmüşlerdir (Foss, 1994, s. 3; Çevik, 2015, s. 349).

Girit ve Kilikia 10. yüzyılda Bizans tarafından yeniden ele geçirildiğinde bölgede düzen yeniden sağlanabilmiştir. 11. yüzyıl başına kadar rahatlayan bölgenin düzeni 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nın kaybedilmesi ile yeniden bozulmaya başlamıştır. Anadolu'nun önce kuzey kısmını ele geçiren Türk orduları, yaylalar üzerinden Likya'ya uzanmışlardır. Bu dönemde Makre (Telmessos), Patara, Aperlai, Myra gibi kentlerde görülen yapısal güçlendirmeler, bu kentlerin savunma pozisyonuna düştüğüne işaret etmektedir. Tarihin bu noktasından itibaren bölgede Türk akınları, Pisa'lı korsanların saldırıları, Haçlı Orduları ile Bizans arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu Konstantinopolis ile kopan fiziksel bağlantıdan doğan idari parçalanmışlık gibi faktörler bölgede siyasal değişimi yönetmişlerdir. 1260'larda Menteşe Beyliği Karia bölgesinde baskın bir güç olarak ortaya çıkmış, 14. yüzyıldan itibaren Batı Likya'yı da egemenlik alanına katmıştır. Aynı dönemlerde ise Attaleia'dan yayılarak Doğu Likya'nın hakimiyeti Türk Hamidoğulları Beyliği'nin eline geçmiştir. Bölgenin liman kentleri üzerindeki hakimiyet savaşı Kıbrıs Krallığı ve Türk Beylikleri arasında uzunca bir süre sürmüş, 15. yüzyıl başında Doğu

Likya'nın, 16. yüzyıl başında ise Batı Likya'nın tamamen Osmanlı hakimiyeti altına girmesi ile idari stabilite sağlanmıştır (Zimmermann, 2016, s.70-74).

3.3 Likya Bölgesi'nde Tarihsel Yapılaşma ve Yerleşim Kurguları

Bölgede yer alan tarihsel katmanlaşma Neolitik Dönem – Bizans Devri farklı yerleşim biçimlenmeleri de üretmiştir. Klasik Devir sonuna kadar yerel coğrafya, iklim ve politik durum üzerinden biçimlenen bu tipolojiler, Hellenistik Dönem'den itibaren gittikçe genişleyen kültürel-politik olguların da etkisine girmiş, klasik Hellen ve Roma kurguları, Bizans yapılaşmaları coğrafyaya yansımaya başlamıştır.

3.3.1 Klasik Likya Devri yerleşimleri

Likya yerleşimlerini en iyi anlatan görsel Pınara'da bir kaya mezarının ön odasındaki rölyefe işlenmiştir. Bu rölyefte bir Likya kentini aşağıdan ve dışarıdan saran surlar, surlar üzerinde bir üst kale, tipik likya anıtları ve *intramural* mezar yapıları işlenmiştir. Surlar içerisindeki mezarlar olasılıkla krallara aittir. Birden fazla katlı ve düz çatılı konutlar da kale yerleşimleri karakteristiğini yansıtmaktadır. (Borchhardt, 1999, s. 31-32) Tepe üzerinde merkezi bir kalesi, bu kaleyi çevreleyen güçlü ve yüksek surları, yamaçlardan aşağı inen yapılarıyla Tyberissos, (Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 63-64), Phellos, Trysa gibi yerleşimler (Borchhardt, 1999, s. 32) Klasik Likya yerleşim tipinin belirgin örnekleridir. Tyberissos örneğinde Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'e geçişte gelişen dönüşümü takip etmek de mümkündür; Klasik Dönem'in dikdörtgen planlı ve düz damlı konutları Hellenistik Dönem'de çok mekanlı ve bazı durumda birden fazla katlı konutlara dönüşmüşlerdir (Zimmermann, 2003, s. 26).

Konut alanları ile ilgili ise en geçerli tipolojik bilgi Avşar Tepe kaynaklarından gelmektedir. M.Ö. 350 yıllarında terk edilen Avşar Tepe (Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 59) belki de Klasik Likya'nın en geniş yerleşimi olmuştur (Kolb, 1995, s. 86). Klasik Dönem sonrasında iz bulunmayan Avşar Tepe'den anlaşıldığı üzere, Klasik Likya konutları, bir dikdörtgen formunda dizili odalardan oluşan ve yaklaşık 100-200 metrekarelik alanlara yayılan ve önlerindeki terasa açılan mekanlardan oluşmaktadır (Kolb, 1995, s. 88, Şekil 3.3).

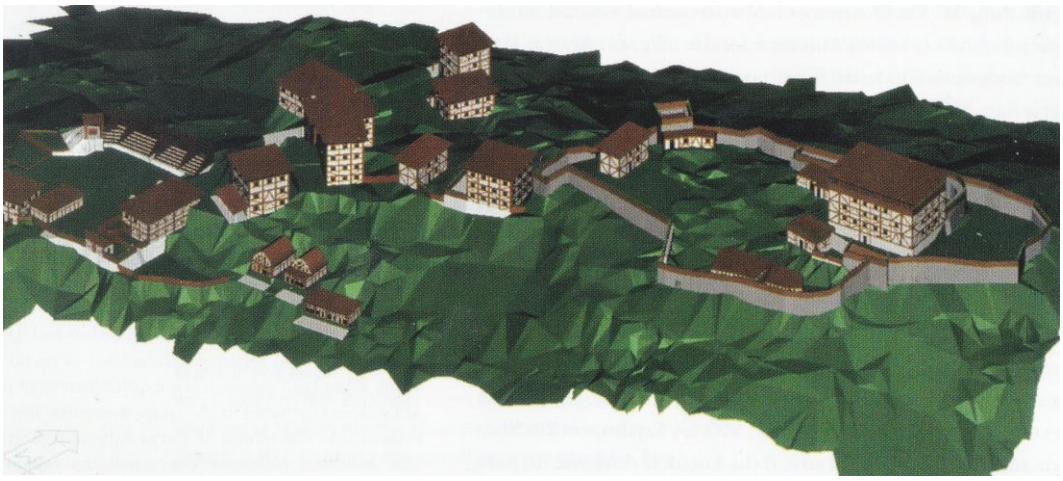

Şekil 3.3 : Avşar Tepe Klasik Dönem yerleşimi restitüsyonu (© Lykien-Project Tübingen; Kolb, 2016, s. 43).

Büyük ve küçük ölçekli yerleşimlerin dışında, Teke yarımadası kırsalına yayılmış tek yapılar da bazı Klasik Dönem karakteristikleri göstermektedir. Özellikle Yavu ovasında alışılmışın dışında bir yoğunlukla varlığı tespit edilen kule çiftlikler ve benzeri kırsal yapılaşmalar Anadolu'da Klasik Dönem'den beri rastlanan öğelerdir. M.Ö. 5.-4.. yüzyıllar arasında kuleler izole bir tepenin zirvesinde yer almakta ve ilişkili diğer yapılar da aşağı inen yamaçların üzerine yerleştirilmektedir. M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise kuleler diğer yapılarla ilişkili hale gelmelerine neden olan müdahaleler görmektedir. Geç Hellenistik Dönem'de kule çiftlik yapılarında müdahalelerin yapılarda simetrik düzenler kurmaya yönelik olduğu görülür. Erken Hellenistik Dönem'de kurulmuş olan çiftlikler ise ufak ve sade iki odalı mekanlardır (Kolb, 1997, s. 482). Kule çiftlikler, erken dönemlerden geç dönemlere kadar bölgede yaşayanların ürün ihtiyaçlarını karşılamaya, aynı zamanda üretim fazlası ile ticaret yapmaya yönelik mekanlardır. Genelde tarım terasları ile ilişkilidirler. Bu bilgi faydalı bir arkeolojik veriye dönüştürülebilmektedir, örneğin Karabel ve çevresinde yer alan alanlarda anakayanın biçimlendirilmesi ile yaratılan tarım mekanlarının tespiti üretim potansiyeli ve alanın ekonomisi hakkında bilgi vermektedir (İşler, 2016, s. 53-54).

3.3.2 Likya Bölgesi mezar ve nekropolleri

Likya Bölgesi'nin ayırt edici karakteristiklerinden biri, coğrafyaya yayılmış mezar anıtları ve nekropolleridir. Hülden de bu coğrafyada yer alan baskın mezar anıtı dokusunun Likya'yı diğer Akdeniz coğrafyalarından farklılaştırdığını ve bunun gözle görülür derecede belirgin olduğunu ifade etmektedir (Hülden, 2016, s. 376). Bu

mezar alanları, bir yerleşimin mezarlığını oluşturan nekropoller, veya tek yapı ölçeğinde coğrafyaya dağılmış olarak tümülüsler, lahitler (podyumlu ve/veya tekneli lahitler ve *khomasorion*lar) ve kayaya oyulmuş mezarlar (tapınak cepheli, ev tipi, mezar odası) olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikme mezarlara, heroonlara, teras/podyum mezarlara ise daha çok yerleşim içlerinde ve nekropollerde rastlandığından dolayı coğrafyada tek yapı olarak örnekleri ile karşılaşılmamaktadır.

Tipik bir Likya nekropolü, kural olarak yerleşimlerin dışında ve yolların çevresinde yer almaktadır (Şekil 3.4). Beylikler Dönemi'nde karşılaşılan *intramuros* mezarlar ise gelenek haline gelmemekle birlikte rastlanılan bir durumdur. Genelde yerleşimlerde münferit olarak görülen mezar anıtları üst sosyal sınıftan kişilere ait olup gösterişli konumlarda bulunmaktadırlar, özellikle dikme mezarlarda bu durum belirgindir (Şekil 3.5). Bir nekropolün içerdiği mezar tipleri ise nekropolün yerleştiği jeolojik oluşum ile ilişkilidir, örneğin kayalık bölgelerde yer alan nekropoller doğal olarak daha fazla kayaya oygu mezar anıtı içermektedir (Hülden, 2016 s. 383). Özellikle kayaya oygu mekanlarla üretilen mezar yapıları (tapınak tipi, ev tipi, ve oda mezarlar) Likya için karakteristiktir (Uğurlu, 2000, s. 359) ve Anadolu'da Hellen öncesi geleneklerin bir ifadesidir (Kuban, 2016, s. 410). Kayaların biçimlendirilmesi ile üretilen mekan geleneği Hititler ile başlamış, Urartu, Frig ve Likya uygarlıklarında da varlığını sürdürmüştür. Her bir uygarlığın farklı işlevler için oluşturduğu kayaya oyma mekanlar, Likya Uygarlığı'nda gömü anıtları olarak üretilmişlerdir (Akurgal, 1997).

Klasik dönem Likya yapılaşmaları Hellenistik ve Roma yerleşimlerinin alt katmanlarını oluşturmakta ve yerleşim dokuları artık belirgin olmamakla birlikte, Büyük İskender'in bölgeyi fethetmesinden çok öncesine dayanan ve ayakta kalmış olan Klasik Likya mezar yapılarının yerleşik kültürün önemli bir ifadesi olduğu söylenebilir (Bean, 1998, s. 31). Klasik Dönem'de bölgeye özgü Likya mezarları, dikme mezarlar, tapınak cepheli mezarlar, ev tipi mezarlar ve lahitler olarak dörde ayrılabilir.Bunların dışında yine Klasik Dönem'de kullanımda olan tümülüs, podyum/teras mezar, oda mezar ve *khomasorion* tipolojileri de Likya nekropollerinde yer bulmaktadırlar, ancak bu mezarlar sadece Likya'ya özgü değildirler. Karia'da ve Akdeniz adalarında görülen mezar tipleri ile kültürel benzerlikler taşımaktadırlar (Hülden, 2016, 377-382). Bölgede kahramanlık anıtı heroon tipi mezarlar da mevcuttur. Klasik Yunan ve doğu etkilerine sahip heroonlar

genelde üst sınıftan insanlar için üretilmiştir (Uğurlu, 2000, s. 360). Bunların örnekleri arasında M.Ö. 4. yüzyıla tarihli Bellorophontes betimlemeli akroterlere sahip Limyra'daki Perikle Heroon'u (Seyer, 2016, s. 263), Apollonia'daki poligonal işçilikle üretilmiş heroon (Bayburtluoğlu, 1975, s. 46), Trysa'da M.Ö. 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli olan, şu anda üst yapısı Avusturya'ya taşınmış olan heroon (Bean, 1992, s. 116) başlıcaları olarak sayılabilir. Ksanthos akropolünde yer alan ve M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren kullanılmış olan heroon ise bilinen en eski örneklerden biridir (Kuban, 2016, s. 410).

Şekil 3.4 : Limyra Antik Kenti Nekropolü.

Şekil 3.5 : Likya Bölgesi'nde karşılaşılan mezar tipleri. a) Tapınak cepheli Aminthas Mezarı (Telmessos) b) Xñtabura Lahdi (Limyra) c) Ev tipi kaya mezarları (Antiphellos) d) Dikme mezar (Harpy Anıtı – Ksanthos).

Klasik Likya'ya özgü mezar anıtlarında ise M.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak anıt ve lahitleri bezeyen rölyeflerdeki tasvirler Hitit ve Asur etkileri taşımış, M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren bölgeye etki etmeye başlayan Hellen kültürü bu tasvirleri

dönüştürmeye başlamış, (Akurgal, 1997) Roma Dönemi ortalarına kadar da mezar sanatında yakın doğu ve Yunan etkileri görülmüştür (Uğurlu, 2000, s. 359). Kayaya oygu Likya tipi mezarların Hellenistik dönemde, bölgeye özgü lahitlerin ise Roma döneminde üretimlerinin sonlandığı söylenebilir (Kuban, 2016, s. 410).

Klasik Dönem Likya mezarları ile ilgili değinilmesi gereken bir başka konu da, yapıldıkları dönemden sonra yeniden gömüler için kullanılmaları nedeni ile yüzyıllar boyunca nekropol alanı olarak işlevselliklerini sürdürmeleri ve mezar yapım geleneğinin oldukça muhafazakar olup Hellenistik, Roma İmparatorluk ve hatta Erken Hristiyanlık dönemleri boyunca özgün formlara sadık kalması olduğu söylenebilir (Hülden, 2016, s. 376). Bu duruma bir örnek olarak, Tlos nekropolündeki kaya mezarların Roma Dönemi'nde de kullanılması, hatta bir Likya tipi kaya mezarın kesintisiz olarak 600 yıl boyunca kullanıldığının arkeolojik verilerle de kanıtlanması gösterilebilir (Korkut, 2015, s. 17).

3.3.2.1 Dikme mezarlar

Likya'ya özgü ve en erken döneme ait mezar tipini oluşturan dikme mezarlar, dikdörtgen bir paye üzerine oturtulan kapaklı bir mezar odasından oluşmaktadır (Bean, 1998, s. 31). Bean dikme mezarların bölgenin batısına özgü olduğunu ifade etse de aslında hangi kritere göre coğrafyaya yayıldıkları henüz bilinmemektedir. Diğer mezar tiplerine oranla sayıca az görülmeleri nedeni ile yöneticilere ait mezarlar oldukları düşünülmekte olan mezarların örnekleri Ksanthos'ta, Pınara'da, Apollonia'da, Trysa'da, İsinda ve Hoyran'da görülebilmektedir (Çevik, 2015, s.319-323) En batıdaki örneği Sidyma'da, (Çevik, 2015, s. 205) en doğudaki örneği de Belen - Erentepe (Çevik, 2015, s. 453) kalıntıları arasında tespit edilmiştir. Dikme mezarlar genelde büyük ve önemli yerleşim merkezlerinde yer almaktadırlar ve olasılıkla Likya hanedan ailelerine aittirler (Buschmann, 1993, s. 431-432; Hülden, 2011, s. 495; Hülden, 2016, s. 383; Uğurlu, 2000, s. 359).

3.3.2.2 Ev tipi mezarlar

Coğrafyaya özgü Likya ahşap yapı geleneğini kaya üzerinde taklit eden ev tipi mezarların öncülerine Avşar Tepe'deki yerleşimde rastlanmaktadır (Kolb, 1998, s. 348; Akurgal, 1997). Bir veya iki katlı, nadiren de üç katlı olan bu mezarlar ahşap konut cephelerinin kaya yüzeyinde yansıtıldığı mezarlardır (Hülden, 2011, s. 496). Cephede daire veya kare kesitli hatıl uçları belirgindir, alınlıklı veya alınlıksız

olabilirler. İç kısımda klineli mezar odası vardır (Bean, 1992, s. 31). En erkenleri M.Ö. 470/460 yıllarına tarihlenebilen (Hülden, 2011, s. 496) kayaya oyulmuş ahşap cephe tasvirli mezarlar M.Ö. 4.yy'dan itibaren daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kuban, 2016, s. 411). Üzerinde pek fazla yazıt bulunmayan bu mezar tipinin sağladığı en önemli verilerden biri, dönemlerindeki geçmeli ahşap konstrüksiyonların bir ifadesi olmalarıdır. Benndorf ve Niemann'ın 1884'te yaptığı teknik taşıyıcı sistem çözümlemesine geçmeli ahşap dikme ve hatılların birleşim detayından çatı saçaklarının kurgusu ve tuğla kasetli duvar yüzeylerine dair teoriler geliştirilebilmiş, (Benndorf ve Niemann, 1884, s. 96-97) bir deneysel arkeoloji çalışması olarak da ahşap kütle Limyra kazı alanında üretilmiştir. Ancak bu ahşap konstrüksiyonun bir konutu mu yoksa ahşap bir tapınağı mı işaret ettiğine dair kesinlik kazanmış bir bilgi yoktur. Letoon'da bulunan tapınak temellerindeki bazı yuvalar da bir ahşap tapınak kurgusunun izleri olarak yorumlansa da, bu düşünce henüz bir teori olmaktan öteye geçmemektedir (Kuban, 2016, s. 411).

3.3.2.3 Tapınak cepheli mezarlar

Ev tipi mezarlar gibi mezar odaları kayalık alanların içinde yer alan, ancak cepheleri tapınak formunu andıran anıtsal mezarlardır. Tapınak cepheli mezarlar, kayaya oyulmuş olup arşitrav ve alınlık figürlerini taşıyan genelde İyon düzeninde sütunlarla oluşturulan bir revaktan klineli mezar odasına geçit veren mezarlardır (Bean, 1992, s. 31). Pers hakimiyetinin başlaması ile gelişen bir mezar tipi olan tapınak cepheli mezarlar, aynı zamanda yerli elitlerin bir imparatorluğun elit kesimi olarak aidiyetlerini ifade etme çabası olarak da görülebilir. Bu mezarlar dış etkiler üzerine gelişmiş olmakla birlikte, Likya'da coğrafyaya özgüleşmişlerdir (Hülden, 2016, s. 381). Bu mezar tipinin bölgedeki en büyük ve bilinen örneği Telmessos (Fethiye)'deki Kral Aminthas Mezarı'dır. Makedon kökenli kral Aminthas'ın mezarı Hellenistik tapınak cephesi formunda tasarlanmıştır (Tietz, 2016, s. 344). M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen İyon düzenindeki mezarın (Bayburtluoğlu, 1975, s. 70) bulunduğu nekropolde benzer ancak daha küçük tapınak cepheli mezarlar da vardır.

3.3.2.4 Lahitler

Likya'ya özgü semerdamlı kapak formuna sahip lahitler M.Ö. 5. yüzyıl başından itibaren belirmeye başlamış, karakteristik bir değişiklik geçirmeden Roma dönemi ortalarına kadar kullanılmışlardır. Her ne kadar yerel bir geleneğe ait olsalar da Pers

etkileri kabartma ve bezemelerde görülmektedir (Uğurlu, 2000, s. 360). Erken dönem örneklerinde oda formunda kaide (*hyposorion)* üzerinde bir mezar odası ve gotik kemer formuna benzetilen lahit kapağı bulunur. Kaidenin ikinci bir mezar odası olarak kullanımı olağandır (Bean, 1992, s. 31). Genelde 2-2,5 m uzunluğunda ve 1-1,5 m genişliğindeki lahitlerin erken dönem örnekleri daha yüksek ve görkemlidir, semerdam formlu lahit kapağının üzerindeki mahya kirişi de belirgin bir yerel unsurdur (Özer, 2016, s. 423-424).

Roma Dönemi'nde lahitler değişim geçirerek daha küçük formlarda, hala sivri kemer formunda olmalarına rağmen daha yuvarlak hatlı kapaklı olarak üretilmişlerdir (Bean, 1992, s. 32). Erken dönem lahit kapaklarının dar yüzünde yer alan çerçeve formları da Roma Dönemi'nde sadeleşmiş, M.S. 2. yüzyıldan itibaren bu basık ve sadeleşmiş lahit kapaklarının kullanımı yaygınlaşmıştır (Özer, 2016, s. 426).

Lahitlerin bir başka formu da *khomasorion* adı verilen, mezar odasının ana kayaya oyularak yapıldığı, üzerinde bağımsız bir kapağın oturduğu formdur. Kapak tipolojisine bakılarak bu formun da M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Roma Dönemi ortalarına kadar kullanıldığı söylenebilir (Özer, 2016, s. 432).

3.3.2.5 Tümülüsler

Tümülüsler, M.Ö. 7-6. yüzyıldan itibaren Orta Likya'nın dağlık kesimlerinde çokça görülmekte ve genel olarak Arkaik-Klasik dönemlere tarihlenen mezar yapılarıdır (Hülden, 2011, 497). Likya'da moloz taş yığınları ile inşa edilen mezar tepesini oluşturan kütlenin içinde bir dromos ile ulaşılan bir ya da daha çok gömü odası vardır. Bölgenin en büyük ve eski tümülüs mezarı (M.Ö. 7-6. yüzyıl) Phellos nekropolündedir (Hülden, 2016, s. 377). En önemli ve belirgin örnekleri arasında Kızılbel Tümülüsü, Karaburun Tümülüsü ve Bayındır tümülüsleri vardır. Coğrafi dağılım açısından Yavu ovası ve Elmalı ovası'nda tümülüslere daha sık rastlandığı söylenebilir.

3.3.3 Tarihsel dönemlerde kentsel ve kırsal kurgular

Kentler ve kırsal alanlar arasındaki ilkişkilerin de dönemin politik gelişimlerine göre biçimlendiği görülmektedir. Klasik Dönem'in yerleşimlerinin tipolojik olarak tepe üzerinde ve tahkimatlı olarak düzenlendiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Kayda alınan örneklere de bakıldığında, yerleşimlerin çevreleri ile kurdukları ilişkinin

korunaklılık çerçevesinde biçimlendiğini görmek mümkündür. Özellikle Yavu düzlüğü ve Kaş çevresindeki alanlarda bu daha da belirgindir. Yavu düzlüğünde, dar bir alanda yer alan Klasik Dönem'de varlığı tespit edilen yerleşimlerin belirgin güç odaklarıyla siyasi ilişkilerindan bahsedilmesine rağmen yerleşimlerin kendi beyleri vardır ve örneğin Klasik Devir'de en yoğun yerleşime sahip olan Kaş bölgesinin Yavu düzlüğünde Büyükçerler Mevkii Kalıntıları'nı inceleyen Kolb, batısındaki Tüse'ye hem de doğusundaki Kyaneai'ye karşı korunaklı olduğunu ifade etmektedir, (Kolb, 1992, s. 26) ki bu alanlar birbirine oldukça yakın yerleşimlerdir. Keza Tüse'nin hemen yakınındaki kendi koruması için yapıldığı düşülen savunmalı yapı (Kolb, 1997, s. 482) da çok dar alanda bey yerleşimlerinin birbirlerine karşı güvenlik önlemleri aldığını düşündürmektedir. Benzer bir örneği Zimmermann, Seyret ve Phellos arasındaki yapı kompleksinden "kapsamlı Klasik Dönem savunma sisteminin bir parçası" olarak bahsederek vermektedir (2006, s. 66). Bu bölgede Isinda (Bayburtluoğlu, 1975, s. 48-49), Phellos (Kolb, 1995, s. 88), Korba (Kolb, 1998, s. 345), Teimiussa (Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 62) gibi örnekler çoğaltılabilir. Coğrafyanın farklılaştığı ve mesafelerin uzadığı Tlos'ta ise istisnai bir oganizasyon görülmüştür: Akropol ve nekropol çevresindeki platoda birden çok ufak Klasik Dönem yerleşimi vardır, ama Tlos kent sınırları içinde kabul edilmişlerdir (Korkut, 2015, s. 37). Ancak daha da uzaktan Tlos akropolünü gören tahkimatlı Dikmen Tepe, Zindan ve Köristan yerleşimleriyle kentin ilişkileri netleşmiş değildir (s. 58-60).

Likya Uygarlığı'nın yerleşim alanının dışında kalan yerlerde de tahkimatlı yerleşimlerin kurgulandığı görülmüştür. Elmalı Ovası'ndaki İslamlar (Çevik, 2015, s. 271), Choma, Afşar Kalesi, (Özgen ve Baughan, 2016, s. 322-325), sonradan kurulacak olan Boubon ve Balboura yerleşimleri yakınlarındaki bir kale (Corsten, 2008, s. 113) bu dönemde gerek yerleşimlerde tahkimatın, gerekse yerleşimlerin savunma alanlarını gözetecek konumlardaki kalelerin ihtiyaç duyulan yapılaşmalar olduğunu göstermektedir.

Klasik Dönem'in özellikle Orta Likya kırsalında görülen başka bir yapılaşma organizasyonu da savunmalı çiftlik yapılarıdır. Mucuk Beleni'nde Arkaik Dönem'den ayrı çiftlikler halinde gelişen yapılaşmalar Klasik Dönem'de yoğunlaşarak bir köy dokusu geliştirmeye başlamıştır (Zimmermann, 2003, s. 25). Avşar Tepe güneydoğusunda da kule çiftlik yoğunluğu gelişmiş, Süleymankınığı,

Oğlansarnıcı, Kızılalan Tepe, Kırandağ alanlarında da pek çok çiftlik yapısı tespit edilmiştir (Kolb, 1997, s. 482; Kolb, 1998, s. 350-351, Şekil 3.6).

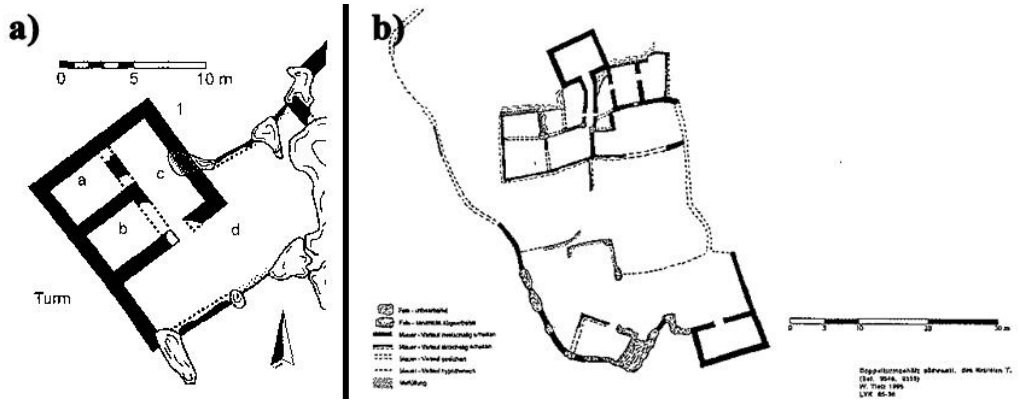

Şekil 3.6 : Klasik devir çiftlik yapıları planları: a) Oğlansarnıcı Kule Çiftlik (Kolb, 1999, s. 398) b) Kızılalan Tepe Çiftlik Grubu (Kolb, 1997, s. 495).

Görülen örneklerde, Klasik Devir yerleşimlerinin çok yakın mesafeli alanlarda bile oldukça korunaklı bir kurguyla biçimlendiği söylenebilir. Bir teritoryum sınırı ve idari işbirliğinden ziyade, güç dengeleri üzerine kurulmuş bir örgütlenme olduğu anlaşılmaktadır. Askeri hakimiyet alanı da kentlerin ihtiyaçlarını karşılayacakları tarım ve orman alanları ile ilgilidir. Yerleşimler politik ve askeri olarak bağımsız birimlerdir. Kırsal örgütlenme yapılaşmalarına, bir büyük kent tarafından korunan köylere pek rastlanmamış ve arkeolojik araştırmalarda da bu kurgulara değinilmemiş olması da bu politik durumun doğal sonucu olarak yorumlanabilir.

Hellenistik devirde ise *teritoryum*lar belirginleşmeye başlamakta, *polis* olarak ifade edilen kent merkezlerinin *khõra* olarak isimlendirlen kırsal hakimiyet alanlarından bahsedilmektedir (Onur, 2017, s. 283). Devrin değişken politik ortamında kentler arasındaki savunma işbirlikleri veya politik güç birlikleri de *sympolitea*lar olarak kaydedilmiştir. S*ympolitea*lar bazı durumlarda birlikte yer alan *polis*lerin vatandaşlarının da birbirlerinin kentlerinde imtiyazlı haklara sahip olmasını – örneğin gayrimenkul edinme, kentler arası evlenme – mümkün kılmıştır (Dinç, 2010, s. 16-17). Bu durumda *sympolitea*ların bir kültürel ilişkililik göstergesi olduğu da iddia edilebilir.

Hellenistik Dönem kentleri, bir agora çevresinde biçimlenen bir düzende kutsal, sepulkral ve seküler işlevlere sahip yapılara yer açılması ihtiyacı, önceki devirlerin yapılarının ve kent merkezlerinin de yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Benzer müdahalelere tüm Akdeniz havzasında rastlanmaktadır (Korkut, 2015, s. 67-68).

Ancak Likya Bölgesi'nde, gerek kentsel gerek kırsal yerleşimlerde Hellenistik Dönem'e tarihlenen müdahaleler çok büyük iz bırakmamıştır. Çevik, bunun nedeninin, takip eden kapsamlı Roma Devri imar programı nedeni ile Hellenistik Dönem yapılarının büyük oranda dönüştürülmesi olduğunu ifade etmektedir (2015, s. 152). Dönemde, yine kentler arası bölgelerde ihtiyaç duyulan gözetleme ve savunma yapıları inşa edilmiş, veya önceki devirlerin yapıları düzenlemelerle kullanılmıştır. İşler, Hellenistik dönem gözetleme kulelerinin kırsalı gözetleyecek ve birbirilerine görecek konumlarda inşa edildiğini söylemiştir (2009, s. 212-213).

Roma imparatorluk devri *polis*i ise Hellenistik dönemdekinden farklılaşmıştır. Roma merkezli bir *polis* sistemi, vergi toplanmasını aşağıdan yukarıya düzenleyen eyalet sistemi ve güçlü merkezi yönetim kent ve kırsal ilişkisini dönüştürmüştür. Kent *teritoryum*ları, o kentin idari hakimiyet alanını belirlemektedir (Onur, 2017, s. 283-285). Örneğin Roma kentlerinin *teritoryum*larındaki daha ufak yerleşimlerde ele geçen yazıtlarda, mezar antılarına zarar verilmesi halinde cezanın hangi kente ödeneceğine dair ibareler vardır, ki bu yazıtlar aynı zamanda kent teritoryumlarının erimlerini belirlemek için de araştırmacılar tarafından yorumlanmaktadır (Alkan, 2013, s. 167). Bir yandan da merkezi imar faaliyetleri hem kentleri hem de coğrafyayı düzenlemektedir. Claudius Devri'nde işgal edilen eyalette hızla bir yol ağı inşa edilmiş, hem Claudius hem Flaviuslar döneminde halk için altyapı inşaatlarına ağırlık verilmiş, Vespasianus döneminde hızla kent içlerinde hamam yapıları ve kentlere ulaşan su yolları inşa edilmeye başlamıştır (Şahin, 2014, s. 203, 340). Çiftlik yapıları, kuleler, kule çiftlik gibi yapıların da Roma döneminde kullanımına devam edildiği görülmüştür (Kolb, 1997, s. 482).

3.4 Likya Araştırmaları

Erken Dönem tarihçileri arasında bölgeye ve sınırlarına değinenler arasında en belirgin kişiler Roma devri tarihçileri Yaşlı Plinius ve Strabon'dur. Plinius, Likya'nın doğu sınırını Gelidonya olarak çizmektedir. Hint denizinden yükselerek gelen Toros dağlarının oluşturduğu zirveler (Beydağları) Küçük Asya'yı ikiye bölmektedir ve bu kısımda Chimæra Dağı'ndan çıkan ateş geceleri görülebilmektedir. Simena ve Yukarı Olympos kentlerine değinen Plinius, belirgin dağ kentleri olarak Gagae, Corydalla ve Rhodiapolis'i sıralamakta, deniz kenarına Limyra'yı ve Arykandos nehri ile birleşen Limyros çayının çıkışını yerleştirmekte,

Massyrites (Masiktyos – Beydağları) Dağı'nın ikinci sırasının civarına Andriake ve Myra kentlerini, Apyrè (Aperlai?) ve eskiden Habessus olarak bilinen Antiphellos kentlerini doğudan batıya sıralamakta, Phellos ve Phyrra (Seyret Kalıntıları) üzerinden Xanthos'u kendi adını taşıyan nehri ile birlikte tanımlamakta, eski adı Sataros olan Patara'ya değinmekte, tepe üzerinde Sydinia (Sidyma) ve Ciagus dağlık burnu üzerinden Pinara ve Telmessus ile Likya'nın batısını sınırlandırmaktadır. Antik zamanlarda 60 kent var iken, artık 36 kent bulunduğunu ifade etmekte, Kabalya'nın orta kısmında yer alan Oenoanda, Balbura ve Bubon'un Lykia'ya dahil olduğunu ifade etmektedir (Plinius Secundus, 1847-1848, s. 79-81). Strabon (18-19/1993) Likya Birliği'nde oy hakkından faydalanan yirmi üç kentin olduğunu bildirmektedir. Üç oy hakkı olan Ksanthos, Patara, Pinara, Olympos, Myra ve Tlos kentlerinin yanı sıra ikişer ve birer oy hakkı olan kentler vardır. Likya Birliği'ne başkanlık edecek *Lykiarkh* seçilmekte, daha sonra da yine demokratik yöntemlerle birliğin memurları seçilmektedir. Bu politik düzenleme sayesinde Lykia Roma hakimiyeti altında bile bağımsızlığını koruyabilmiştir. Batıdan başlayarak bölgeyi tarifleyen Strabon, Telmessos ve Karmylassos'un ardından Kragos isimli bir kente gelindiğini ve Khimaira efsanesinin bu dağlık kısımda geliştiğini iddia etmektedir (s. 192-193). (Ancak Takmer (2002) Strabon'un dağ isimlendirmelerinin hatalı olduğunu bildirmekte ve Kragos'un Akdağlar olması gerektiğini ifade etmektedir (s. 35-36).) Kısaca Pinara, Ksanthos, Letoon, Patara'dan bahsederek Myra'ya geçer, oradan da Limyros nehrini takip ederek Limyra'ya varır. İç kısımlarda Phellos ve Antiphellos'un olduğunu söylemiştir. Gelidonya Burnu'nun civarında Olympos ve Korykos'a, üç Limalı Kent Phaselis'e ulaştıktan sonra Pamphylia'nın başlangıcını işaretleyen büyük bir kale olan Olbia'ya ulaşıldığını ifade eder (s. 193-195). Strabon'un anlatılarının bir kısmının epigrafik bilgilerle yanlışlandığı gerek Kragos dağının lokalizasyonunda, gerekse kentlerle ilgili araştırmalarda (Bkz. Ek B) görülmüştür.

3.4.1 19. yüzyıl araştırmaları ve Likya'nın yeniden keşfi

İstanbul ve Anadolu'nun Türklerin eline geçmesinden sonra antik Helen-Roma coğrafyasının önemli bir bölgesini oluşturan Anadolu, Klasik döneme ilgi duyan araştırmacıların kolay ulaşamadığı bir alan haline gelmiş, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci ve 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren seyahat bağlantılarının gelişmesi araştırmacıların alana yönelmesini hızlandırmıştır (Krickl, 2005. s. 15).

Bölgeyle ilgili en erken 19. yy araştırmalarından biri, Küçük Asya sahillerini haritalamak üzerine İngiliz Kraliyet Donanması'nın emriyle yola çıkmış olan Francis Beaufort'tur. 1811-1812 yılları arasında yaptığı, asli amacı bölgedeki denizcilik kaynaklarını ve hidrografiyi araştırmak olan keşif gezisinde, o dönemde Avrupalılar arasında Karamania olarak bilinen antik Karia ile Kilikya bölgeleri de dahil olmak üzere Anadolu'nun güneyinde uzanan kıyıda yer alan sahil ve yakınlarındaki antik yerleşimleri de tespit etmiştir. *Karamania* ismini verdiği seyahat raporunun ön sözünde dünyanın hemen hemen her yerine seyahat edilmesi ve haritalarının çıkarılmasına karşın bu bölgenin o tarihlerde neredeyse hiç bilinmediği ve tanımlanmadığını ifade eder (Beaufort, 1818, s. v-vi.). Seyahati esansında uğradığı Likya Bölgesi'nde kalan Patara, Kekova, Myra, Finike, Gelidonya ve adaları, Phaselis ve Makri (Telmessos)'ye dair gözlemlerini *Karamania* kaynağında kaleme almıştır.

Albay William Martin Leake'in Yunan sanatı ve medeniyetine ilişkin araştırmalar açısından çok verimli bir saha olarak tanımladığı Küçük Asya'ya 1800 yılında yaptığı ziyaretine ilişkin 1824 yılında yayınladığı seyahatnamede Beaufort'un haritaladığı ve hala oldukça az bilinen Likya bölgesi ile ilgili bazı keşiflerde bulunmuştur. Leake, Strabon'un tasvirlerinde ve Deniz Statiasmusu (*Stadiasmus Maris Magni)* ismi verilen anonim rehberde bu bölgenin diğer Yunan kıyılarından çok daha detaylı anlatılmasından yola çıkarak antikitede oldukça önemli bir bölge olduğu sonucuna varmış, (Leake, 1824, s. 171) Beaufort'un haritası ve tespitleri, Plinius ve Strabon gibi eski çağ tarihçilerinin anlatıları ve Stephanos Byzantios'un isimlendirmelerini de göz önünde bulundurarak bölge coğrafyasındaki bazı lokalizasyon ve isimleri doğrulama gayesinde seyahatini belgelemiştir. Örneğin Antiphellos'un Strabon'un iddia ettiğinin aksine sahilde olduğunu tespit etmesi, (Leake, 1824, s.185) *Stadiasmus Maris Magni,* Plinius ve Stephanos Byzantios anlatılarını örtüştürerek Masyktios dağı ve Limyros nehrine ve çevresine ilişkin bilgileri doğrulaması (Leake, 1824, s.186-187) kendisinin Lykia araştırmalarına katkıları arasındadır.

Charles Fellows da bölgeyi ilk olarak 1838 yılında ziyaret etmiş, ardından da daha fazla araştırma yapmak için 1840 yılında ikinci bir ziyarette bulunmuş ve bu araştırmalarını günlüklerde toplamıştır. 1838 yılındaki seyahatini takip eden ve sadeleştirilmiş olarak 1852 yılında yayınlanan günlüğünde (Fellows, 1852) Likya'nın

doğu kıyılarından başlayarak büyük oranda kıyı yerleşimlerini ziyaret ettiği ve Telmessos'ta Likya turunu sonlandırdığı görülmektedir. 1840 yolculuğunu ise aynı yılda yayınlamış (Fellows, 1840), bu sefer Telmessos'tan başlayarak karşısına çıkan yazıtları belgelemeye, formları, mezarları ve anıtları belgeleyerek yorumlamaya ağırlık vermiştir. Bu araştırmalara ek olarak Ksanthos Yazıtlı Dikme anıtının yazıtını ve Harpy Anıtı'nın rölyeflerini kataloglandığı çalışmalar da vardır. Günümüzde taşınmasını koordine ettiği ve taşınma işlemini de "The Xanthian Marbles: Their Acquisition, and Transmission to England (1842)" kitabında anlattığı Harpy Anıtı rölyefleri British Museum'da sergilenmektedir.

1842 yılında İngiliz Donanması ile birlikte bölgeyi imcelemeye gelen Doğa bilimcisi T.A.B. Spratt ve hidroloji ve jeoloji uzmanı E. Forbes da bölgeyle ilgili ayrıntılı kayıt tutmuşlardır. Likya'nın belli başlı kentlerini inceleme ve planlarını çıkarma fırsatı yakalayan ekip, araştırma deneyimlerini de 'Milyas, Kibyratis ve Likya'da Yolculuklar' isimli kitapla kayda geçirmişlerdir. Tüm Likya kıyılarının yanı sıra Milyas ve Kibyratis'i de dolaşma fırsatı bulmuşlardır. Yerleşimler arasındaki güzergahları tarifleri açısından da önemli bir kaynak haline gelmiş bu yayın, bölgenin faunası, florası ve jeolojisi hakkında da bilgi vermektedir.

Charles Texier de Küçük Asya'yı birden fazla kez ziyaret etmiş ve bu süreçte Likya Bölgesi'nde de vakit geçirmiştir. İlk seyahatinin (1833-1837) sonuçlarını yayınladığı üç ciltlik Küçük Asya yayınında Lykia bölgesinin dağlık coğrafyasına ve kıyılarına gözlemlerini, Lykia halkı, kültürü, dili ve kökenlerine dair araştırmalarını ve yirmiden fazla Lykia kentine yaptığı ziyaretleri kaleme almıştır. 1864 yılında yayınladığı Bizans Mimarlığı isimli kitabında ise Texier Likya sınırları içinde kalan belli başlı dini yapıları konu almaktadır. Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi'nin tarihi ve mimarisi hakkında kapsamlı araştırmayı içeren kitapta, Arneai, Tlos, Pınara gibi kentlerde belirgin dini yapılaşmaya ve Kasaba Düzlüğü'ndeki büyük ve iyi korunmuş kiliseye (Günümüzde Dirgenler'de Dereağzı Kilisesi olarak bilinen yapı olduğu düşünülmektedir) de değinmekte, (Texier, 1864, s. 167) erken dönemde hristiyanlığın bu bölgeye oldukça nüfuz ettiğine işaret etmektedir. 1865 yılında yayınlanan Küçük Asya'nın Başlıca Harabeleri (Principle Ruins of Asia Minor) kitabında ise Myra ve Patara'ya ilişkin mimari araştırmalarını ve çizimlerini yayınlamıştır.

Otto Benndorf, 1881 yılında mimar George Niemann, hekim Felix von Luschan ve fotoğrafçı Wilhelm Burger ile birlikte Avusturya İmparatorluk Donanması'nın sağladığı bir gemi ile bir Lykia-Karia gezisi yapmış, Trysa'daki MÖ 4. yüzyıla ait Heroon'u tespit etmiştir, 1882 tarihindeki ikinci bir gezide de yerel makamlarla anlaşarak bu anıtı Viyana'ya taşıtmıştır. 1884 yılında George Niemann ile birlikte Likya ve Karia seyahatlerini anlatan 'Likya ve Karia'da Seyahatler [*Reisen in Lykien und Karien*]' isimli yayını, 1889 yılında da "Gölbaşı-Tyrsa'daki Heroon *[Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa]*" isimli yayını çıkarmıştır (Krickl, 2005, s.17-19). Benndorf 1889'dan itibaren Avusturya Bilimler Akademisi bünyesinde yer alan "Küçük Asya Komisyonu"nun kurulmasına öncülük ederek Anadolu'da epigrafik araştırmaların yapılmasını ve 1453 öncesine ait Anadolu dillerindeki yazıtların *Tituli Asiae Minoris (TAM)* isimli bir korpusta toplanması sürecini başlatmıştır (Krickl, 2005, s. 20). Bu süreçte Avusturya ordusunda istihkam yüzbaşısı olarak görev alan Ernst Krickl, Otto Benndorf'a Eduar Hula ve Ernst Kalinka ile birlikte eşlik ettiği 1892 yılındaki Likya konulu araştırma seyahatine ilişkin gözlem ve fotoğraflarından oluşan bir günce hazırlamıştır. Bu gezi kapsamında kentlerin tespiti, kent planlarının ve yükseklikllerin ölçülmesi, anıtların belgelenmesi gibi çalışmalar yapmış, on dört adet Likya kentinin planlarını çıkarmıştır (Krickl, 2005, s.11-12).

İngiltere Krallığı'nın psikoloposluk rahiplerinden E. J. Davis Alexandria'da görev yaparken Fellows'un anlatılarından doğduğunu ifade ettiği bir ilgi ile 1872 yılında Likya Bölgesi'ni de içeren bir seyahate çıkmış, edindiği bilgi ve izlenimleri de *Anatolica* isimli bir eserde yayınlamıştır. Her ne kadar dönemin hastalıkları ve sağlık riskleri kafilenin Elmalı düzlüğü dışında ilerleyişine engel olmuşsa da, 19. yüzyılda bölgedeki sosyal ve idari yaşama dair olay ve tanımlara ağırlık veren metin özellikle de Elmalı Ovası'nda ve iç kesimlerdeki yerel kültüre dair giyimden yemeklere kadar pek çok bilgi içermektedir. Coğrafi olarak da Lykia'nın coğrafyasını büyüleyici olarak tanımlayan metinde, coğrafya, fauna ve flora hakkında gözlemler de yer almaktadır. Dönemine göre yeni arkeolojik bilgi sağlamasa da, bölgeye ilişkin kültürel araştırmalar kapsamında bu metin de yerini almalıdır.

1892 yılında yayınladıkları ve ismi "Frigya, Lydia, Karia ve Lykia'da Sanat" olarak türkçeleştirilebilecek kitapta, George Perrot ve Charles Chipiez, Likya coğrafyası, tarihi, alfabesi, ahşap mimari detayları, mezar anıtları, heykeltraşlığı gibi bilgileri o zamana kadar yayınlanan kaynaklardan ve kendi bulgularından derleyerek

karşılaştırmalı olarak değerlendirmiş ve 19. yy sonunda Likya araştırmalarının geldiği aşamayı da bir anlamda özetlemişlerdir. Kaynakta Likya mezarlarını değerlendirdikleri bölümde, kayaya oyularak üretilen Likya mezarlarının Pers ve Grek etkilerinden nasiplerini almış olsalar da uzak bir geçmişin geliştirdiği yerleşik ve geleneksel bir kültürün ürünleri oldukları düşüncesinin vurgulanması (Perrot ve Chipiez, 1892, s. 54-55) dikkat çekmektedir.

3.4.2 20 ve 21. yüzyıl arkeolojik araştırmaları

Likya Bölgesi'nde 19. yüzyıl sonrasında sürdürülen araştırmalar hakkında bilgi kazı ve araştırma yayınlarından edinilmiştir (Bkz. Ek A).

Bölgede modern arkeoloji bağlamında en erken başlayan kazılar Ksanthos ve Letoon olmuştur. 1951 yılında P. Demargne yönetiminde Başlayan Ksanthos kazıları, 1962 yılında H. Metzger ve C. Le Roy yönetiminde Letoon'a da uzanmıştır. Bu kazılar 1997 senesinde yetkililerin isteği ile iki ayrı kazı olarak devam ettirilmiş, J. Courtils Ksanthos, D. Laroche Letoon kazılarını devam ettirmiştir (Courtils ve Leroche, 1999, s. 131). Diğer bir erken dönemde başlayan kazı ise Limyra'dır. 1969 yılında J. Borchhardt yönetiminde başlamış (Borchhardt, 1999, s. 137), 2002-2008 yılları arasında T. Marksteiner tarafından sürdürülmüş, (Çevik, 2015, s. 14), 2009 sezonundan itibaren ise M. Seyer tarafından yönetilmektedir. Bunun dışında yürütülen sistematik kazılar arasında 1971 yılında başlatılan Arykanda (Bayburtluoğlu, 2005, s. 4) 1988 senesinde Patara (İşkan, 2016, s. 144), 1991-1992 senesinde Antalya Müzesi'nin yürüttüğü kurtarma kazılarının ardından 2000 senesinde bilimsel kazı olarak başlatılan Olympos (Çevik, 2015, s. 14), 1993 yılından itibaren sürdürülen Hacımusalar Höyük (Özgen ve Baughan, 2016, s. 318), 1990-2000 yılları arasında bazı incelemelere konu olduktan sonra 2005 senesinde başlatılan Tlos (Korkut, 2015, s. 2), yine farklı yüzey araştırmalarına konu olduktan sonra 2009 yılında başlatılan Myra ve Andriake (Çevik, 2015, s. 359), 1989 yılında kazı araştırması ve belgelemesi başlatılan Aziz Nikolaos Kilisesi (s. 14) sistematik olarak sürdürülmekte olan kazılardır. Kent kazıları ile eş zamanlı olarak, çoğu zaman aynı ekiplerce kentlerin teritoryumları ve bu teritoryumların örgütlenmeleri ile ilgili yüzey araştırmaları da sürdürmektedir.

M. -Mellink'in 1963-1975 yılları arasında (Çevik, 2015, s. 14) Elmalı Ovası'nda yer alan Karataş-Semayük, Kızılbel Tümülüsü ve Karaburun Tümülüsü kazıları da tarih

öncesi devirlere dair araştırmalarda önemli yer tutmaktadır. 2006 yılında başlatılan Rhodiapolis kazısı ise, 2013 yılına kadar üniversite yönetiminde devam etmiş (s. 422) ardından 2015-2017 yılları arasında kazı izninin (URL-20) Antalya Müzesi Müdürlüğü'ne aktarıldığı ve sonrasında yeni izin çıkarılmadığı görülmüştür. Idyros kazısının ise 2016 yılından itibaren Antalya Müze Müdürlüğü yönetiminde sürmektedir.

Bu çalışmalar dışında pek çok yüzey araştırması, bölgedeki yerleşimleri, teritoryum ilişkilerini ve dönemsel tematik konuları ele almıştır.

Kent ve yerleşim odaklı araştırmalar arasında, Phaselis, Oinoanda, Boubon, Çaltılar Höyük araştırmaları uzun süreli çalışmalar olarak gelişmitir. 1968-1985 yılları arasında kesintili yüzey araştırmalarına, 1985-2000 yılları arasında Antalya Müzesi denetiminde kurtarma kazılarına ve çevre düzenleme çalışmalarına konu olmakla birlikte 2012 yılından beri sürdürülen Phaselis Yüzey araştırmaları kentin gelişimi ve tarihsel coğrafyasını çevresi ile birlikte ele almaktadır (Arslan ve Tüner Önen, 2016, s. 317). Oinoanda yerleşimi ise 1974 yılından beri Diogenes yazıtı ile ilgilenen araştırmacıların çalıştığı bir kent olmuş, 2007-2012 yılları arasında yapılan çalışmalarda yazıt fragmanlarının güvenceye alınması bir gereksinim olarak görülmüş ve sahaya güvenlikli depo yapılmıştır. Kibyratis teritoryumu ve ayrıca Boubon kenti yüzey araştırmaları da 1982-2014 yılları arasında kesintili olarak sürdürülmüştür. 2008 yılında başlanıp 2011 yılında sonlandırılan Çaltılar Höyük yüzey araştırmasının ardından ise 2020 senesinde Fethiye Müzesi yönetiminde kazıya başlanması kararı çıktığı tespit edilmiştir. Bu kent araştırmaları haricinde de pek çok yerleşim alanının araştırmacılarca kısa süreli olarak çalışılarak belgelendiği görülmüştür. (Örnekleri için bkz. Adak ve Tüner, 2005; Becks ve Becks, 2013; Buschmann, 1993; İşler, 2009; Özdilek ve Tıbıkoğlu, 2017)

Patara Yol Anıtı'nın bulunmasının ardından 2005 yılında başlatılan Likya-Pamfilya ulaşım sistemleri araştırmaları ise günümüzde de devam etmektedir. Coğrafyanın özellikle Roma Dönemi'nde kullanılan sirkülasyonunu yol anıtında belirtilen güzergahlar üzerinden araştıran proje, bu süreçte olası güzergah ve antik yollar çevresinde bulunan anıt ve yerleşim dokularını da tespit etmektedir. Coğrafya genelinde yayılan bu yüzey araştırması, pek çok kalıntı alanını da ortaya çıkarmaktadır. (Bazı örnekleri için bkz, Şahin, 2014; Akyürek Şahin ve diğ., 2017; Alkan, 2011; Onur 2016, 2016b, 2016c, 2017, 2019; Onur ve Alkan, 2011)

Orta Likya kıyı kesimlerinde yapılan farklı yüzey araştırmaları, Kyaneai ve çevresi, Avşar Tepe, Tüse, Trysa, Korba, Istlada, Phellos, Aperlai gibi limanlara ilişkin veri üretmekte, Klasik Likya Devri ve Hellenistik Devirler ağırlıklı olarak Orta Likya'nın gelişimini belgelemektedir. Klasik Devir yerleşimleri, Arkaik ve Klasik devir çiftlik yapıları gibi tipolojileri de tanımlamaktadırlar. (Bazı örnekleri için bkz. Kolb, 1992, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, Kolb ve Thomsen, 2000; Kolb ve Akyel, 1993; Kolb, Kupke, Miller ve Zimmermann, 1990; Thomsen ve Zimmermann, 2002; Zimmermann, 2003; Marksteiner, Konecny ve Marksteiner, 1999, Marksteiner ve Konecny, 1998; Marksteiner 1996; Foss, 1994)

Bizans devri araştırmaları da bölgenin üzerinde çok çalışılan temalarından biri olmuştur. Fethiye'nin Ölüdeniz, Gemiler, Karacaören ada ve sahillerinden Kayaköy'e kadar olan Bizans yapıları ve kiliselerin araştırılması Osaka Üniversitesi tarafından ele alınmış (Raporlar için bkz. Asano, 1993, 1995, 1996, 2001; Tsuji, 1995), Alacadağ ve çevresinde ise hem mimari plastik, hem de Bizans Devri yerleşim ve yapıları farklı projelerle ele alınmıştır. Özellikle Demre ve Kaş iç kesimlerinde, Demre Çayı kuzeyindeki bölgelerin sistematik araştırmaları oldukça fazla bilgi üretmiştir. (Mimari plastik odaklı araştırmalar için bkz. Harrison 1963; Harrison, 1983; Doğan, 2004; Yerleşim araştırmaları için bkz. İşler, 2014, 2016, 2016a, 2017, 2017a; İşler ve Aydoğan İşler, 2018, 2019, 2020; Bizans devri odaklı bir bölge envanteri yayını olarak Hellenkemper ve Hild, 2004)

Kent Antalya Envanteri olarak başlayan bir diğer çalışma da Bey Dağları çevresinde yer alan yerleşim ve yapıları araştıran çalışmalar da Solym bölgesi adı verilebilecek, Teke Yarımadası'nın Doğu Kısmı ve Antalya çevresi ile ilgili pek çok yapı ve yerleşimi belgelemişlerdir. (Bazı örnekleri için bkz. Çevik, 1995; Çevik, Varkıvanç ve Kızgut, 2003; Çevik, 2006; Kızgut, Bulut ve Çevik 2009; Kızgut, 2017)

Bu çalışma kapsamında ele alınmamakla birlikte, sualtı araştırmaları da Likya kıyılarını konu almaktadır. 1998 yılından beri neredeyse kesintisiz olarak sualtı kalıntıları ve batıklar incelenmekte, bazı batıklarda kurtarma kazıları gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Kaş Bölgesi sualtı kültürel peyzajının dokümantasyonu ve haritalanması üzerine bir doktora çalışması da S. Gürevin tarafından 2020 yılında tamamlanmıştır.

Bu araştırmalar dışında, coğrafyada çalışma deneyimine sahip araştırmacıların bölge üzerine hazırladığı, bölge arkeolojik bilgisini toplumla buluşturma hedefine yönelik derleme kitap ve rehberler de araştırma verilerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Araştırmaların bir süreklilik içinde devam etmesi, Likya Bölgesi için oldukça verimli sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmaya konu olan Likya arkeolojik varlıklarının koruma amaçlı bir envantere dönüştürülmesi (Bkz. Bölüm 4) ve sistematik analizlerle değerlendirilmesi, arkeolojik araştırmaların ürettiği veriler sayesinde kurgulanabilmiştir.

Burada bahsedilen araştırma ve yayınlar bölgede yapılmış çalışmaların ancak bir kısmıdır. 1960'lardan beri sayısı ve konusu artan pek çok çalışmayla bölgenin arkeolojik varlıkları önemli oranda belgelenmiş ve kayda geçmiştir.

Alanın içerdiği değerlerin tarihsel bilgilerle, cevaplanabilen sorularla ve tespit edilmiş alanlarla sınırlı olmadığı, araştırma değerinin ve potansiyel buluntu alanlarının da gözetilmesi gerektiği önceki bölümlerde tartışılmıştır. Arkeolojik araştırmaların koruma amaçlı planlamaya yönelik verilere dönüştürülmesi sürecinde, araştırmacıların zikrettiği açıklığa kavuşmamış veya henüz ele alınmamış, yaklaşık sahaları işaret eden bazı araştırma sorularının da mevcut olduğu görülmüştür. Bu sorular ilgili varlık ve coğrafya referansları ile birlikte 4. Bölümün sonunda, arkeolojik peyzajın ayrı bir katmanı olarak değerlendirilmek üzere detaylandırılmıştır (Bkz. Bölüm 4.3.3).

3.5 Likya Bölgesi'nin Etkileşim Arayüzleri

Çalışma, arkeolojik varlıkların tanımladığı Likya Arkeolojik Peyzajı'nı araştırmakla birlikte, bu peyzajın Likya Bölgesi'nin çağdaş yaşam alanları ve doğal alanları ile kurduğu köprülerin varlığını, kültür rotaları ile etkileşim alanları içerdiğini, bölgenin paydaşları arasına dünya toplumlarını da katan Dünya Miras Alanlarının ve listeye aday gösterilen yerlerin de evrensel anlam köprüleri tanımladığını, tahıl ambarları ve arı serenleri gibi tarihsel teknolojilerin biçimsel süreklilik ürettiğine dair görüşlerin de mevcut olduğunu tespit etmiştir. Her ne kadar araştırma konusu olan, yaşayan toplumlarını yitirmiş bir arkeolojik peyzaj kapsamının dışında kalsalar da, bu bağlantı alanları, bölgenin değerlerini korumayı konu alacak başka çalışmalar ile

mesnetlere ve ileri araştırma alanlarına işaret ettikleri için bölüm kapsamında bu unsurlara dair bulgulara da yer verilmektedir. Bu bulgular, arkeolojik peyzajın değerlerinin korunması üzerinde duran 5. Bölüm'de "güncel anlamlar" olarak bölge değerleri arasına yansıtılarak, Teke Yarımadası'nın yaşayan katmanları ile ileride kurulabilecek alt-üst peyzaj ilişkilerinin bağlantı noktaları belgelenmiştir.

İlk olarak, yaşayan miras perspektifinden, güncel yaşantının arkeolojik içinde veya üzerinde olduğu, ölü ve canlı katmanların birbirinin kullanımını etkilediği yerlerde ortaya çıkan ilişkiler, aralarında gelişen simbiyotik ilişki formları değerlendirilmiştir.

Bir diğer önemli köprü, arkeolojik bilgiyi günümüzle bağlayan, kendi iç dinamikleri dış etkenlerle müdahale görmediğinde zamansal değişime yapılı çevreden daha yavaş tepki veren, bu nedenle de zaman içinde bir röper noktası olan doğal anıtlardır. Bu anıtlar, zamansal olarak kopan katmanları bir arada tutan dikişler gibi görülmelidir.

Yerleri turistik (kültür, inanç, doğa) girişimlerle birbirine bağlayan, ancak bir yandan da tarihsel olgularla kesiştiği noktalarda estetik ve anı değerleri üreten, bazı yerlerde tarihsel aktiviteyi eylemlerle günümüze yansıtan kültür rotalarının ürettiği dinamik değerlerin de mevcut olduğu görülmüştür.

UNESCO'nun Dünya Miras Listesi kayıtlarında yer alan Ksanthos ve Letoon'un yanı sıra, bu listeye aday gösterilen yerlerin varlığı da, bu alanların kendi fiziksel varlıkları dışında yerel olmayan ölçeklerde, dünya toplumlarını ilgilendiren değerlere sahip oldukları yönündeki görüşleri yansıtmaktadır. Dolayısıyla, bölgenin arkeolojik varlıklarından kaynaklanan ancak çağdaş dünyada miras değerinin evrensel boyutlara ulaştığı düşünülen yerler de bölgede mevcuttur.

Son olarak da, bazı araştırmacılarca bölgede var olabileceği ifade edilen bazı biçimsel süreklilikler irdelenmiştir. Bölgeye has ahşap yapım sisteminin antik dönemlerden günümüze taşındığı tahıl ambarları, kırsal üretim aktivitesi olan arıcılık alanlarında arı serenlerinin kurulumundaki olası biçimsel sürekliliklere değinilmiştir.

3.5.1 Tarihsel süreklilik noktaları olarak modern yerleşimlerin arkeolojik varlıklarla ilişkisi

Alan özelliklerinin Türk döneminde gelişimi, 306 sit alanının 17'sinde yaşayan miras olarak isimlendirebilen bir ilişkilenme tespit etmiştir. Modern yerleşimler, ya kalıntı dokularını devşirerek gelişmiş ve bu nedenle büyük oranda ortadan kaldırmıştır; ya

yerleşim içi boşluklarda sürekliliği olan kalıntı dokularıyla düşük etkileşimli, kommensalistik bir ilişki kurmuş ve buralarda kalıntı alanları yapı adaları halinde mevcut durumlarıya korunagelmiş ve kalıntılar modern yerleşimlerin kültür turizmi nesneleri olmuştur; ya da organik bir gelişim sonucunda bilinen kalıntı alanları yerleşimin güncel yaşantısına entegre olmuştur. (Yerleşimlerle ilgili arkeolojik araştırma bulguları ve envanter veritabanı için bkz Ek B, yerleşim yanında parantez içinde verilen "OID" numarası, envanterdeki obje numarasına karşılık gelmektedir.)

3.5.1.1 Kalıntı dokularının modern yerleşimler tarafından çevrilen alanlarda kısmen özgün haliyle korunduğu yerleşimler

Telmessos ve Fethiye (OID: 210)

Her devirde aktif bir yerleşim olduğu bilinen Fethiye, antik ismi ile Telmessos veya ortaçağ – yakınçağ arasındaki Makri, çok işlek bir limana sahip olmasından dolayı modern döneme kadar sürekli kullanılarak gelişmiştir. Spratt ve Forbes, yolculuklarına başladıkları Telmessos'u çok güzel bir doğal çevre içinde yerleşmiş, yaz mevsiminde pek sağlıklı olmayan ancak kışın oldukça hoş iklimli küçük bir kasaba olarak tasvir etmişlerdir. Yamaçlardaki kaya mezarları (Amintas Kaya Mezarları), Akropol tepesindeki çok katmanlı yapılaşma, çevredeki lahitler, antik tiyatro ve yerleşimin diğer kalıntılarını da anlatmaktan geri kalmamışlardır(1847/2008, s. 2-5). Kendilerinin ziyaretinden sonraki yüzyılda da gelişen yerleşimde 1957 yılındaki depremde büyük bir yıkım yaşanmış, yıkımın geride bıraktığı kalıntılar ise denize dökülerek kentin limanı yeniden biçimlendirilmiştir (Bean, 1998, s. 39). Bu nedenle neredeyse kent ölçeğine sahip yerleşim büyük oranda modern yapılaşmalar ile biçimlenmiştir. Spratt ve Forbes'un anlattığı kalıntılar ise kent içinde I. ve II. Derece Arkeolojik Sit alanları ile çevrilerek koruma altına alınmışlardır. Ancak kalıntı alanlarının çevrelerinin imar aktiviteleri ile kuşatıldığını söylemek mümkündür (Şekil 3.7). Bu durum, yerleşimin bütününün hem kentsel arkeolojik sit olarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymakta, hem de kent içi alanların yaşayan miras anlayışı ile yönetilmesi gerekliliğini düşündürmektedir.

Şekil 3.7 : Telmessos / Fethiye sit alanları

Limyra ve Saklısu ile Yuvalılar köyleri (OID: 294)

Limyra'nın asıl kalıntılarının bulunduğu kısım, büyükçe bir I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. Ancak bu kısmın Saklısu köyü yerleşimleri ve sera alanları tarafından düzlüklerde işgal edildiğini görmek mümkündür. Kazı ekibi ile görüşüldüğünde yerleşim içindeki alanlardaki işgallerin ve mülkiyet sorunlarının çözümünde yol katedilemediği, yerleşimin içinden ve antik tiyatronun analemma duvarının hemen yanından geçen modern yolun güneye alınması konusunda üretilen projelerden de henüz sonuç alınamadığı anlaşılmıştır. Bu sorunlardan Brochhardt da Limyra ile ilgili hazırladığı kitabında bahsetmektedir (1999, s. 137-138). Kenti kısmen işgal eden Yörük köyünün taşınması da 1974 yılında gündeme gelmiş, ancak taşınma politik nedenlerden dolayı gerçekleşememiştir. Alanda resmi I. Derece ve III. Derece Arkeolojik sit sınırlarının yanı sıra, geleneksel kullanımın gayriresmi sahiplenme sınırları olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Limyra'yı diğer alanlardan da farklılaştırmakta, mevcut sit alanının diğer kentlerdekinden geniş olmasına rağmen, pratikteki arkeolojik alanın çok daha dar olduğunu göstermektedir. Limyra örneğindeki gibi sorunlar, arkeolojik miras ve yaşayan yerleşimler arasında reel düzeyde anlamlı çözümler geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Şekil 3.8). Bilhassa bu tür tarihsel katmanlar ile yaşayan devirlerin örtüştüğü durumlarda, ulusal yasal çerçevede (Bkz. Bölüm 2.3.3) belirtildiği gibi, koruma-kullanma kararlarının birbirine bağlanmışlığından kaynaklanan bir çözümsüzlük ortaya çıkmakta, arkeolojik varlıklar ile yaşayan toprumlar arasında sürtüşme başgöstermektedir.

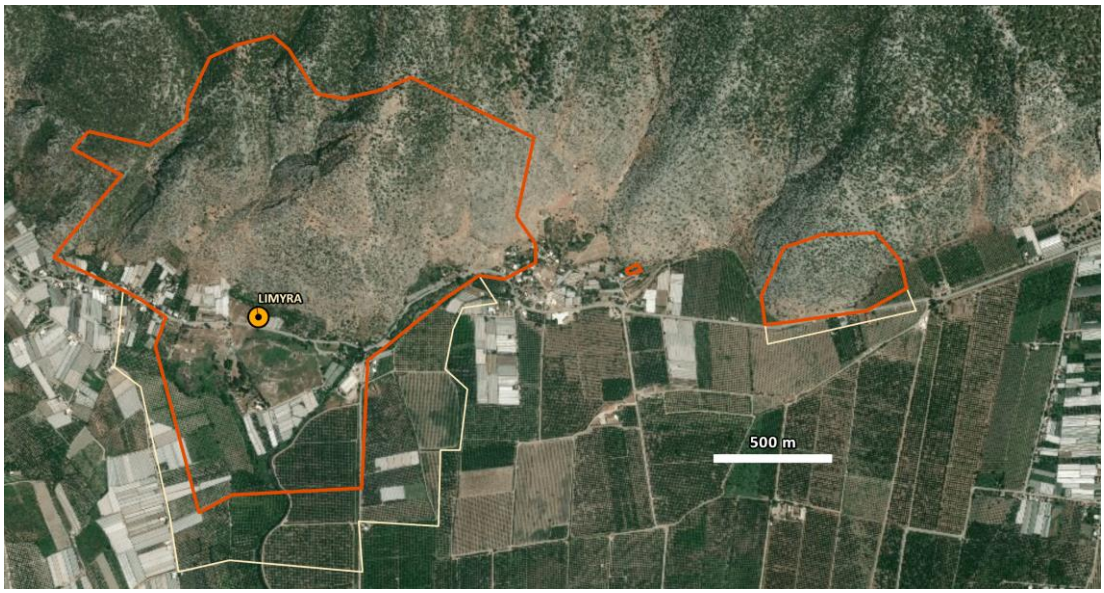

Şekil 3.8 : Limyra sit alanları ve Yuvalılar ile Saklısu köylerinin tarım alanlarının ilişkisi

Phonikos ve Finike (OID 295)

Phonikos'un antik devirdeki ölçeği tam olarak anlaşılamamaktadır, ancak M.S. 10. yüzyılda Limyra Psikoposluğu'nun buraya aktarılmış olması (Hellenkemper ve Hild, 2004, s 806) ve önceki devirlerde de buranın bir liman olduğu ifade edildiğinden (Çevik, 2015, s. 407-408), burada bir yerleşim olduğu sonucuna varılmıştır. Beaufort burayı ziyaret ettiğinde burunda yer alan antik kalede yaşayan yaşlı bir adamın olduğunu ve kendilerine çevreyi gezdirdiğini yazmıştır (1818, s. 31). Günümüze ulaşan kalıntı da bu kaledir. Dar bir I. Derece Arkeolojik Sit alanı, modern Finike yerleşiminin limana bakan tepesinde bulunmaktadır. Sit alanının çevresi ve Finike'nin ovası modern yerleşim ile dolmuştur (Şekil 3.9).

Şekil 3.9 : Phonikos / Finike limanı sit alanları

Idyros – Kemer (OID 310)

Günümüzde, Kemer yerleşimin doğu kısmında küçük bir sit alanı ile çevrilmiş olan Idyros'un kazısına 2018 senesinde başlanmıştır, ancak henüz yayınına rastlanmamıştır. Yerleşim 1818 yılında Beaufort'un dikkatini çekmemiştir, ama bunun nedeni Phaselis-Adalya arasında yaptıkları yolculukta bazı çatışmalara denk gelmeleri olabilir. Spratt ve Forbes da bu alana dair bir tespitte bulunmamışlardır. Günümüzde araştırılan katman Bizans katmanıdır, ancak ilerleyen zamanlarda daha çok veri gelmesi beklenebilir.

Sit alanının çevresi modern yapılaşma ve tatil köyleri ile sınırlanmıştır, dolayısıyla sit alanının genişlemesinin ancak yeni yapılaşma önerilerinin getireceği temel kazıları ile olması beklenebilir (Şekil 3.10).

Şekil 3.10 : Idyros ile ilişkili sit alanlarının Modern Kemer yerleşimi ile ilişkisi

Antiphellos – Kaş (OID 328)

Beaufort, Meis adasının karşısındaki Antiphilo limanı olarak bu yerleşimi tasvir etmiş, birkaç köy evi ve kahvehanenin bulunduğu bir alan olduğunu söylemiştir (1818, s. 16). Spratt ve Forbes'un daha yakından inceleme fırsatı bulduğu yerleşimde sekiz hane vardır. Hellenistik tiyatro, sahildeki surlar ve nekropolleri belgelemişler, yazıtların da kaydını almışlardır (1847/2008, Plan II, s. 70-72). Bu plan ile güncel

durum karşılaştırıldığında, doğudaki lahitlerin bulunduğu nekropol alanlarının kaybedildiği görülmektedir. Günümüzde kentin bu kısmında geleneksel yerleşim dokusu içinde kalmış bir Likya lahiti vardır. Lahitin bulunduğu taraftaki geleneksel yapılaşma dokusu Kentsel Sit Alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Birinci derece sit alanları ise, kentin doğusundaki yamaçlardaki kaya nekropollerini ve limanın batısındaki kent akropolünün olması beklenen tepeyi kısmen kapsamaktadır. Modern yapılaşma liman yönünde sit alanını çevirmiştir, sit sınırlarından da bu durum netlikle görülmektedir (Şekil 3.11).

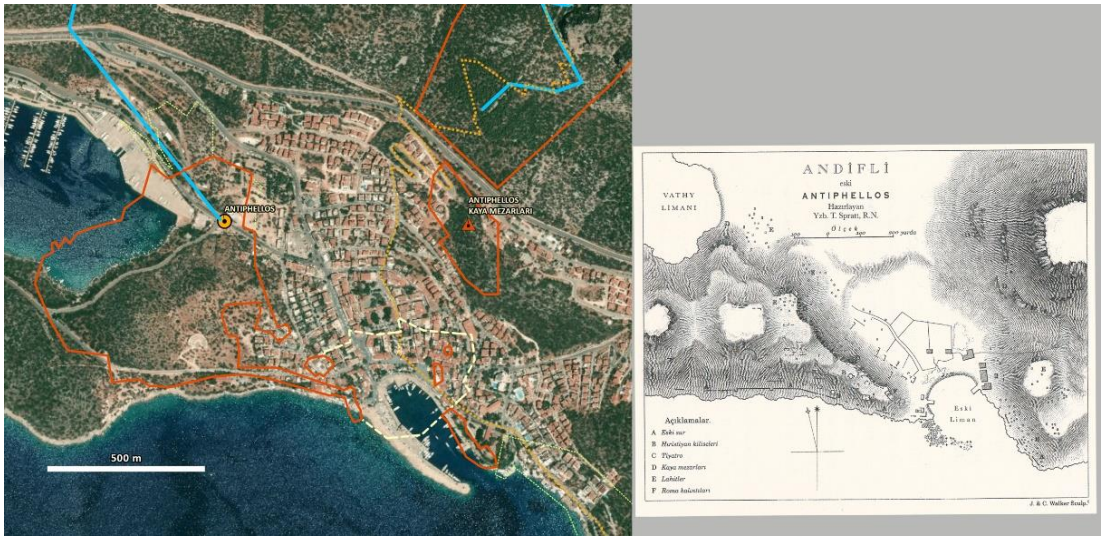

Şekil 3.11 : Kaş modern yerleşiminde yer alan sit alanları ve alanın 1840'lardaki dokusunun benzer ölçekte ifadesi (Spratt ve Forbes, 1847/2008, Plan II)

Myra – Demre (OID 352)

Myra'nın günümüzdeki örenyeri ve I. II. ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırlarına bakıldığında, bu sınırları biçimlendirenin güncel tarımsal kullanım olduğu belirgindir. Tiyatronun yaslı olduğu yamaçtaki orman alanları 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmiş, ancak kentin yayılması beklenen ova alanı seralar ve ilişkili yapılaşmalarla kaplı halde sit sınırları dışında kalmıştır (Şekil 3.12).

Spratt ve Forbes, Demre köyünün Myra antik yerleşiminin küçük bir kısmını işgal ettiğini ifade etmişlerdir. Demre ovası düzlüğü o dönemde tarım için kullanılmaktadır. Düzlükteki kalıntılar arasında manastır (Aziz Nikolaos Kilisesi) çevresinde Roma duvarları ve limana bakan ve agora olabilecek bir alan tespit ettiklerini yazmaktadırlar (1847/2008, s. 125-134). Çevik de bu düzlükte erken dönem yerleşiminin olması gerektiğini ifade etmektedir (2015, s. 364). Günümüzde

Myra arkeolojik alanları örenyeri düzenlemeleri ile denetim altına alınmış, ancak sadece akropolü kapsayan bir bölge içinde kalmıştır.

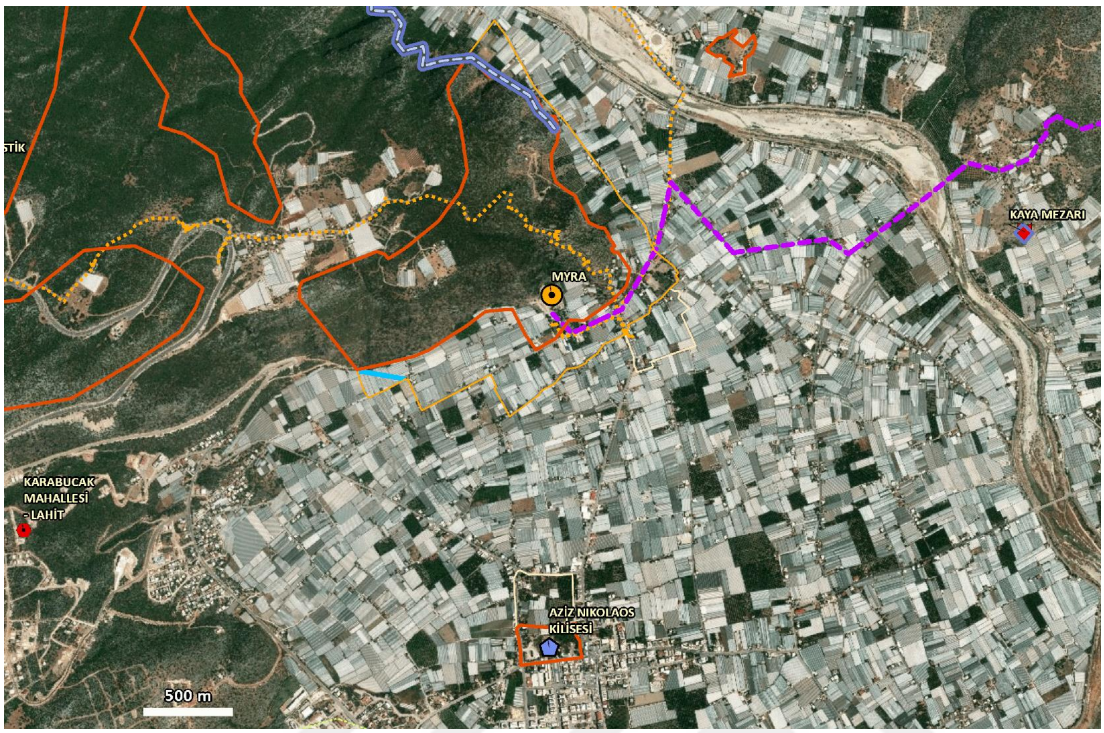

Şekil 3.12 : Demre Ovası, Myra ve çevresindeki arkeolojik sit alanları

3.5.1.2 Kalıntı dokularının zaman içinde güncel yaşantıya entegre olduğu yerleşimler

Kayaköy – Karmylassos (OID 207)

Kayaköy'ün tarihsel gelişimi, kesintisiz olarak 20. yüzyıla kadar ulaşmış, ancak daha sonra 1923 mübadelesi ile yaşanan nüfus değişiminin sonucunda gelen nüfusun düzlükte yaşamayı tercih etmesiyle kent çok büyük oranda terk edilmiştir (Çevik, 2015, s. 201-202). En erken Roma Devri'ne tarihlenen yerleşimin Bizans Kalıntılarının bir kısmı günümüze ulaşmış, yerleşimden Ölüdeniz'e inen antik yol ve yolun başındaki şapel bu dönemlerin belirgin göstergeleri olmuştur (Şekil 3.13).

İlk tescili GEEAYK'ın 13.11.1982-A-4020 sayılı kararıyla olmuş ardından Muğla KVKBK'nın 17.06.1991 tarih ve 2048 sayılı, 21.02.2002 tarih ve 1143 sayılı kararları ile III. Derece Arkeolojik Sit ve Kentsel Sit olarak tescil edilerek günümüze ulaşmıştır. Alan çalışmasında 20. yüzyıl katmanında yer alan yapıların bir kısmının restore edildiği ve köyün yeniden iskan edilmesinin hedeflendiği görülmüştür.

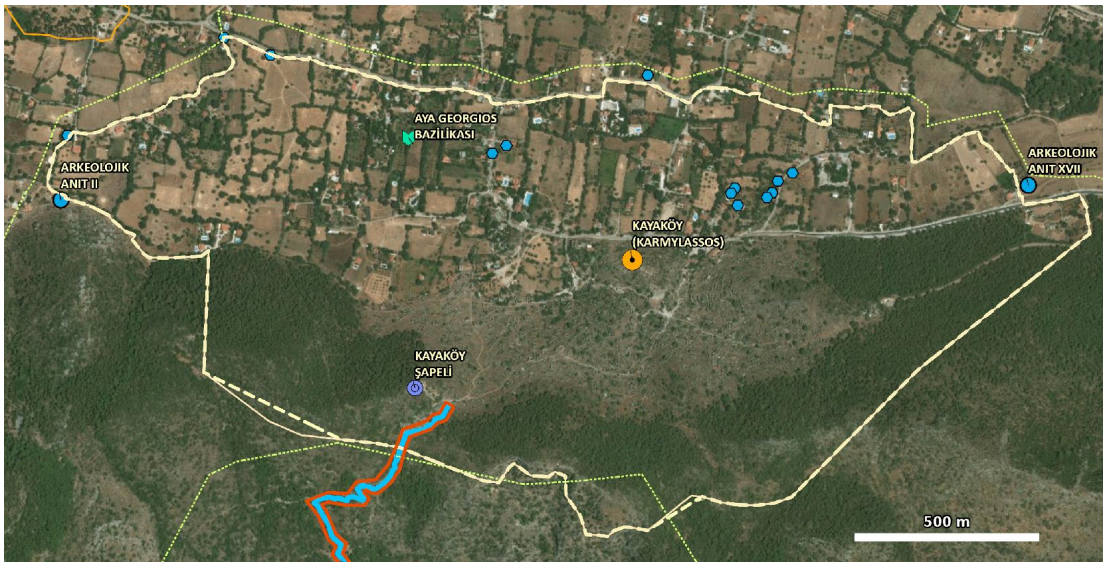

Şekil 3.13 : Kayaköy / Kamylassos Kentsel Sit ve III. Derece Arkeolojik Sit alanı, alan içerisinde Muğla KVKBK'nın konumunu ayrıca ilettiği tescilli yapılar

Sidyma – Dodurga Hisar Köyü (OID 230)

Tarihsel anlatıların, antik devirlerde oldukça önemli ve çok katmanlı bir yerleşim olduğunu gösterdiği Sidyma, Dodurga Hisar köyü ve çevresindeki yamaçlarda, oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Günümüzde köy yerleşiminin olduğu alan II. Derece Arkeolojik Sit ilan edilmiş, kalıntıların bulunduğu yamaçlar I. Derece Arkeolojik Sit ilan edilerek koruma altına alınmış, kuzeydoğusunda oldukça geniş bir alan ile güneybatısında bir kısım da III. Derece Arkeolojik Sit olarak kaydedilmiştlerdir. Sidyma'yı diğer alanlardan farklılaştıran, geleneksel köy yerleşiminin antik yerleşim alanının içerisinde küçük bir alana kurulmuş olmasıdır. Köyün merkezinde, oldukça tanımlı bir korunmuşluk seviyesi ile günümüze ulaşmış bir Roma Tapınağı vardır. Bayburtluoğlu, Sidyma kalıntılarını tasvir ederken "Köyün hemen ortasına Sidyma'nın en iyi korunmuş yapıları isabet eder" yazmış, in situ sütunlu bir stoa, agora kalıntıları, hamam kalıntıları gibi bulgulardan bahsetmiştir (1975, s. 61). Alan çalışması kapsamında ziyaret edilen köyde, ahşap tahıl ambarları ve geleneksel köy yapılarının oluşturduğu teraslı kırsal yerleşim karakteristiğine sahip dokunun arkeolojik kalıntılar ile ilişkilenerek biçimlendiği, ancak kalıntıları kimliksizleştirecek müdahalelerden kaçındığı görülmüştür. Lahit ve mezarlar, ve bazı kamu yapılarının kalıntıları köyün doğusunda tarla içlerinde sınır ve dolaşımı da düzenleyecek biçimde entegre edilmişlerdir. Köy içindeki kalıntılar ise buluntu durumuyla muhafaza edilmiş görünmektedirler. Spratt ve Forbes, seyahatlerinde

Sidyma'da incelemeler yapmak istemiş ancak hava şartlarından dolayı sadece bazı mezarları belgelemek dışında bir araştırma yapamamış ve bu nedenle alana çok az yer ayırmışlardır (1847/2008, s. 18-19). Ancak onlardan önce Sidyma'yı inceleyen Fellows, "Tortoorcar Hissà" (fonetik olarak Dodurga Hisar'dan bahsettiği sonucuna varılabilir) isimli bir köyün kalıntıların içine yerleştiğini belirtmiştir (1840, s. 153). Şu halde köyün bu alanın tarihsel ve nitelikli katmanlarından biri olduğu iddia edilebilir (Şekil 3.14).

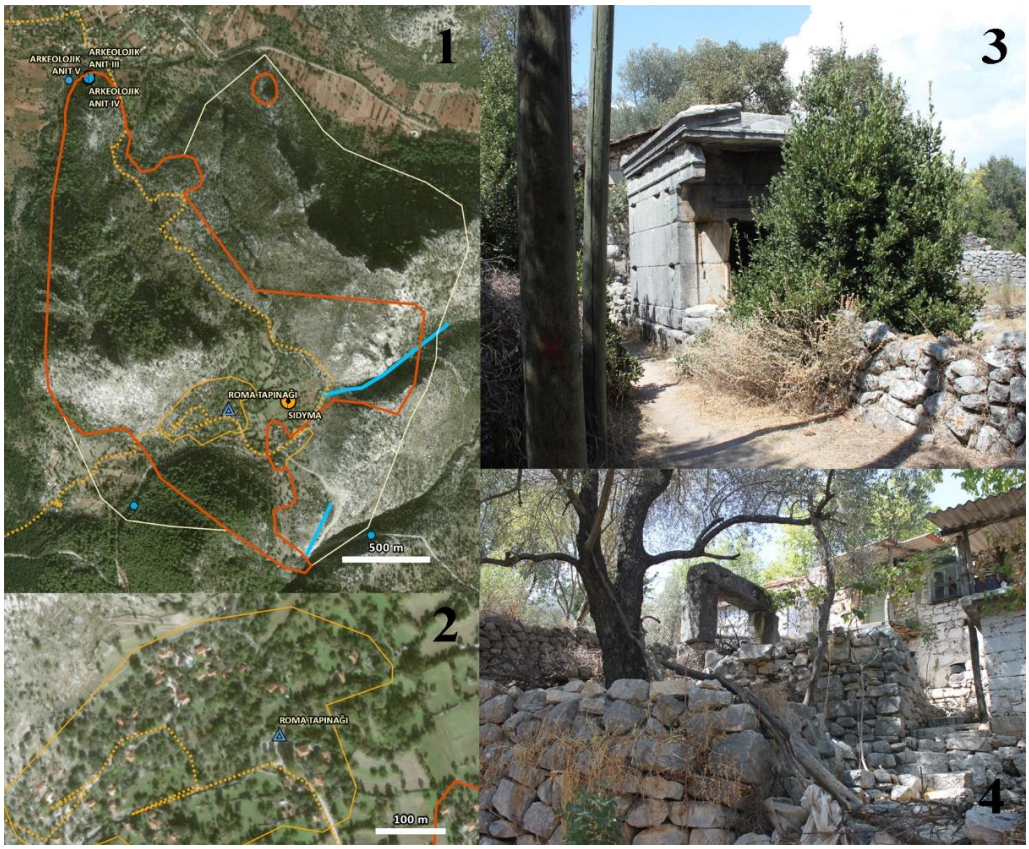

Şekil 3.14 : 1 ve 2 – Sidyma antik yerleşimi (I. Derece Arkeolojik Sit Alanı) ve içinde Dodurga Hisar (II. Derece Arkeolojik Sit Alanı) köyünün ortofoto görüntüleri 3- Köy merkezinde yer alan Roma Tapınağı 4- Köy içerisindeki kalıntılar ve kırsal yapılaşma.

Simena – Simena (OID 321)

Simena yerleşimine günümüzde deniz yolu ile ulaşım vardır, ancak Likya Yolu üzerinden, karadan uzun bir yürüyüşle yaklaşmak da mümkündür. Simena'nın akropolünün olması beklenen yerde, örenyeri düzenlemesi ile turizme açılmış, erken dönem kalıntılarının üzerinde gelişmiş ortaçağ kalesi bulunmaktadır. İlk olarak bu kale ve çevresi Antalya KVKBK tarafından 07.11.1989 tarih ve 0532 sayılı karar ile I. Derece Doğal Sit alanı içerisinde bir I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve olarak tescil

edilmiş, ardından da Simena'nın geleneksel konut dokusu Kentsel Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. Sonrasında aynı kurulun 20.04.2010 tarih ve 4019 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit sınırı tüm yarımadayı kaplayacak şekilde genişletilmiştir. Bu yerleşim ne Beaufort'un ne de Spratt ve Forbes'un dikkatini çekmiş görünmektedir, kıyıları gözlemleyen Beaufort Kekova Körfezi'nde liman olarak sadece Tristomo'yu (Teimiussa – Üçağız) kayda almıştır (1818, s. 21). Günümüze de geleneksel konut dokusu, kıyılarda çöküntü nedeni ile su altında kalmış mezarlar, doku içinde bulunan bazı antik duvarlar ve kent akropolü ulaşmıştır (Şekil 3.15).

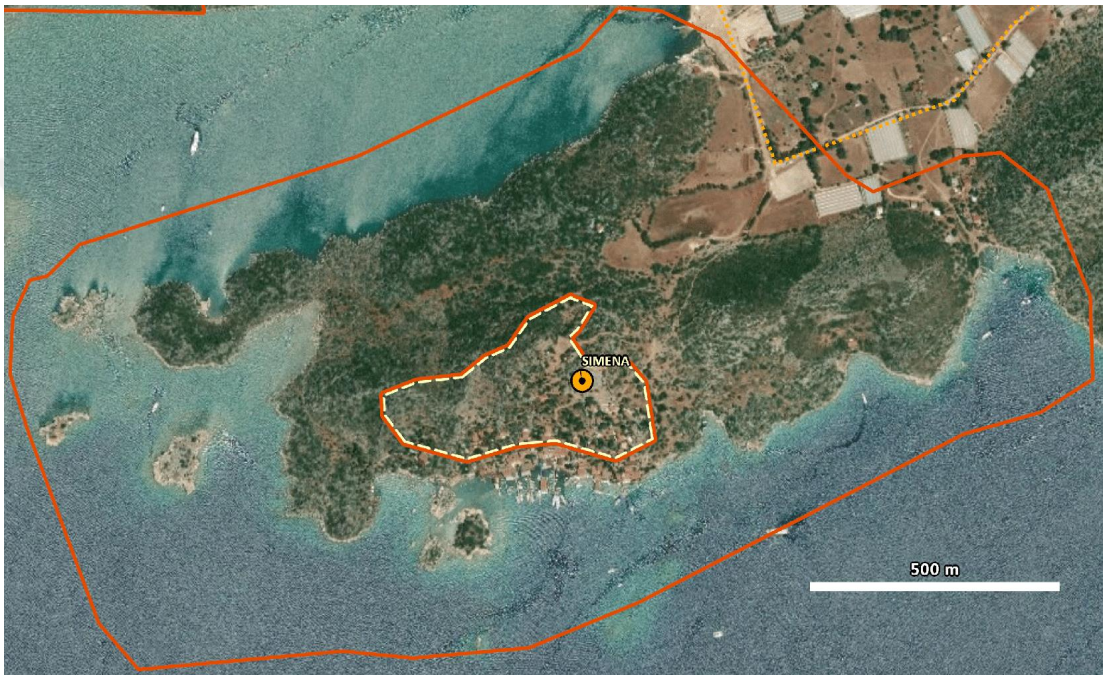

Şekil 3.15 : Simena I. Decere Arkeolojik Sit alanları ve Kentsel Arkeolojik Sit alanları

Yukarı Beymelek (OID 355)

İlk olarak "10 adet geleneksel konut yapısı ve diğer arkeolojik öğeler (ahşap ambar, taş ambar, sarnıç)" tespiti ile III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak 2014 yılında tescil edilmiş olan alanın sınırları Antalya KVKBK'nın 14.06.2016 tarih ve 5100 sayılı kararı ile genişletilmiştir. Yukarı Beymelek'te Bizans izleri bulunduğu (Çevik, 2015, s. 399) ve 6. yüzyılda bu yörenin oldukça aktif olduğu (Foss, 1994, s. 26) araştırmacılar tarafından belirtilmiştir, ancak burada olması beklenen dokuya dair bir isme rastlanmamıştır. Yerleşim alanından ayrıca Bonda Tepe yönünden Alakilise yönüne giden antik yollar geçmektedir. Aziz Nikolaos Kültür Yolları'nın da 2, 3, 4 ve 8. rotalarının çıkış noktasıdır (Göktaş, 2012). Alan çalışması kapsamında ziyaret

edilen yerleşimde geleneksel konut dokusu görülmüş, ancak erken devir yapılaşmalarına rastlanmamıştır (Şekil 3.16).

Şekil 3.16 : 1- Yukarı Beymelek III. Derece Arkeolojik Sit alanı, alan içerisinden geçen antik yol (mavi) ve Aziz Nikolaos Kültür Rotası (mor) 2- Beymelek girişinde turizm girişimleri 3- Beymelek kırsal dokusu, ahşap hatıllı yığma taş konutlar ve ahşap tahıl ambarları.

Semayük – Bozüyük Köyü (OID 390)

Hakkında arkeolojik araştırmaların da kısıtlı olduğu alan, Bozüyük Köyü'nün mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Mezarlıkta kullanılan mezartaşları arasında devşirme antik dönem malzemeleri, Osmanlıca yazılı mezar taşları, Türkçe harfli ve Hicri 1339 tarihli bir mezar taşı ve modern zamanlara ait mezar taşları, bu alanın köyün gelişiminden beri mezarlık olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Mezarlığın I. ve III. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak tescili Antalya KVKBK'nın 22.02.2019 tarih ve 8974 sayılı kararı ile olmuştur (Şekil 3.17, 3.18).

Şekil 3.17 : Bozüyük köyü içerisinde Semayük höyüğü, I. ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları.

Şekil 3.18 : 1- Mezarlık alanı içinden bir mezar 2- Höyüğün kuzeyden görünüşü.

3.5.1.3 Kalıntı dokularının sonraki devirlerde iskan nedeniyle büyük oranda ortadan kalktığı yerleşimler

Akarassos – Elmalı (OID 2)

Elmalı yerleşimi de, arkeolojik malzemeyi sadece devşirerek günümüze taşımıştır. Şahin, Ömer Paşa Camii'nde Roma İmapratorluk Devri'ne ait sütunların kullanıldığını bildirmektedir (2014, s. 240). Günümüzde caminin çevresinde küçük bir I. Derece Arkeolojik Sit tescili vardır, bunun dışında modern yerleşimin kuzey kısmı Kentsel Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. Bu yerleşime ilişkin peyzaj araştırmaları da Osmanlı Devri geleneksel yerleşiminin bu kentsel sit alanında gerçekleştiğini, güneyindeki dokunun ise modern yerleşim alanı olduğunu bildirmekte, Elmalı ilçesi'nin Teke Beyliği'nin idari odağı olması nedeni ile Türk Dönemi'nde kapsamlı bir kültürel hareketliliğe sahne olduğunu bildirmektedir (Mutlu Danacı, 2012, s. 54-56). Spratt ve Forbes, ziyaretlerinde Elmalı'yı Likya'nın

başkenti (Bölgeye referanslarında bir coğrafi tanım olarak Likya ismini kullanmaktadırlar) ve kıyılara mahsüllerin dağıtıldığı bir tarım merkezi olarak tanımlamış, nüfusunun sekiz bin civarında olup çoğunlukla Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu söylemişlerdir (1847/2008, s. 286-287). Alandan geçmiş olan gezginlerden Davis, kent merkezini uzaktan bir Avrupa yerleşimine benzeyen, amfitiyatro biçiminde bir çöküntüye yerleşmiş, Rum ve Ermeni nüfusa sahip yaklaşık 12,000 kişilik bir yerleşim olarak tasvir etmektedir (1874, s. 244). Kentten bildirilen antik kalıntı yoktur (Şekil 3.19).

Şekil 3.19 : 1- Elmalı yerleşiminin Kentsel Sit Alanı olarak tescil edilmiş dokusunu gösteren ortofoto görüntüsü, 2- Elmalı geneleksel konut dokusu, 3- Osmanlı Devri anıtlarından Kesik Minare

Arsada – Arsaköy (OID 229)

Araştırmacılar, modern Arsaköy kırsal yerleşiminin içinde bazı kalıntılar tespit etmişlerse de bu alanda antik devir yerleşimine dair herhangi bir dokudan bahsedilmemektedir. Bayramlar Mahallesi'nde bir Trggas kabartması, Uçarlar Mahallesi içinde de üçgen alınlıklı bir lahit kapağı tespit edilmiştir (Korkut, 2015, s. 51-53). Köyün batısında bir yamaçta büyük moloz taşlarla örülmüş bir duvar kalıntısı ve bazı yapı izleri tespit edilmiştir (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 456). Erken Hellenistik Dönem'e ait bir kule kalıntısı da mevcuttur (Bean, 1992, s. 71). Antik yerleşimin sit sınırına rastlanmamıştır. Kalıntıların erken dönemlerde büyük oranda

kaybedildiği kabul edilmektedir zira Spratt ve Forbes'un yolculuklarında Arsa köyünden geçtikleri ve bu yerleşimi yirmi kadar küçük hane içeren küçük teraslı bir yerleşim olarak tasvir ettikleri, ancak mezartaşı olarak devşirilen bir yazıttan Arsa ismini okudukları görülmüştür (1847/2008, s. 292-293). Bean daha sonra bu yazıtlara tekrar ulaşamamıştır (1998, s. 71; Şekil 3.20).

Şekil 3.20 : Arsaköy kırsal yerleşimi ortofoto görüntüsü

Araxa – Ören (OID 239)

Araxa antik yerleşimi, günümüzde Ören olarak bilinen kırsal yerleşimin alt katmanlarını oluşturduysa da, pek az kalıntı günümüze ulaşmıştır. Spratt ve Forbes, ziyaretleri esnasında Ören'den geçmiş, kenti isimlendirememiş ancak köy içinde bir kaç kalıntı ve kaya mezarı gördüklerini bildirmişlerdir (1847/2008, s. 39). Alan çalışması kapsamında ziyaret edilen yerde, yol kenarlarında kısmi kalıntıların bu monolitik kaya mezarları olduğu görülmüş, ancak antik yerleşim dokusuna dair bulguya rastlanmamıştır. Birinci derece arkeolojik sit tescili yoktur, antik yerleşim alanının bulunduğu düşünülen kırsal yerleşim II. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmiş, köy alanının hemen hemen tamamı ise III. Derece Arkeolojik Sit alanı içerisine alınmıştır (Şekil 3.21, 3.22).

Korydalla – Hacıveliler (OID 300)

Korydalla yerleşiminden geriye seralar ve evlerle işgal edilmiş I. Derece Arkeolojik Sit alanı ve Rhodiapolis yönünde uzanan bir su kemerinin yaklaşık 600 metrelik bir kısmı ulaşmıştır. Sit tescili yapılan alan, Spratt ve Forbes'un çizimi ile tutarlıdır,

kuzeydeki tepecikte bir Ortaçağ kalesi kalıntısı, güneydeki tepenin doğu yamacında ise yaklaşık 120 m çapında bir tiyatro haritalamışlardır. Aralarında ise pek çok yapı kalıntısı görülmektedir (1847/2008, Plan V., s. 163-164). Günümüzde bu kalıntılar mevcut değildir. Tarif ettikleri Hacıveli köyü yörük çadırlarından oluşan bir göçer köyüdür. Bayburtluoğlu, günümüze ulaşmış tek öğe olan su kemerinin malzeme kaybına uğramaya devam ettiğini belirtmiştir (1975, s. 19; Şekil 3.23).

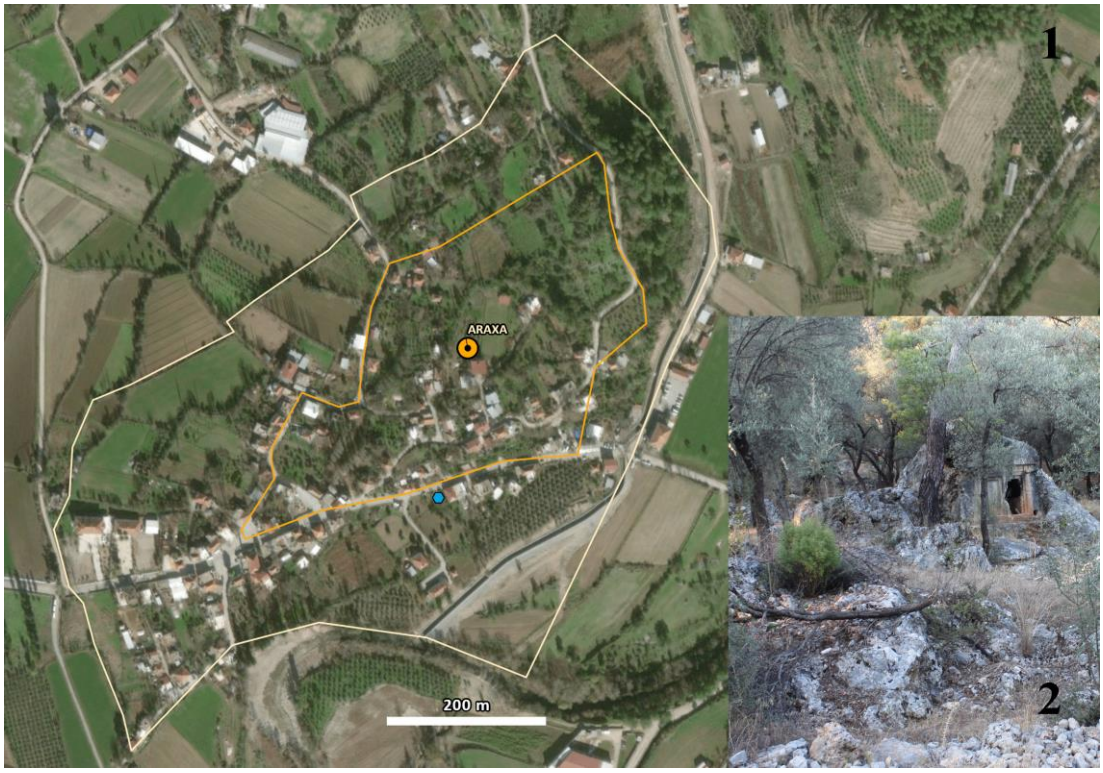

Şekil 3.21 : 1- Araxa ortofoto görüntüsü ve sit sınırları, 2 - Ören mevkiindeki kaya mezarları

Şekil 3.22 : Ören mevkiindeki kaya mezarları

Şekil 3.23 : Hacıveliler köyünde Korydalla sit alanını gösteren ortofoto görüntüsü ve benzer ölçekte Spratt ve Forbes'un haritası (1847/2008, Plan V).

Teimiussa – Üçağız (OID 344)

Beaufort, Tristomo adıyla da bilinen bu yerleşimi, herhangi bir çarpıcı kalıntının bulunmadığı, ancak antik devirlerde olasılıkla yoğun yerleşildiğine işaret eden duvar kalıntılarına sahip iyi bir liman olarak tasvir etmiştir (1818, s. 21). Forbes ve Spratt'in ise Kekova bölgesine uğramadıkları anlaşılmaktadır. Günümüzde köy merkezi ve limanı Kentsel Sit Alanı olarak tescil edilmiş, çevresindeki orman alanlarında ise Antalya KVKBK'nın 28.12.2010 tarih ve 4732 sayılı kararı ile parçalı olarak I. ve III. Derece Arkeolojik Sit tescili düzenlenmiştir. Yerleşim içinde kalıntı çok az olmakla birlikte, antik devirlerde burasının oldukça aktif bir liman olduğu bilinmektedir. Modern liman yerleşiminin gelişimi esnasında oldukça malzeme kaybedildiği düşünülmektedir (Şekil 3.24). Modern yerleşimin doğusundaki sit alanları ile kuzeyindeki kesimlerde ise hala kalıntı alanlarının mevcut olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3.25).

Şekil 3.24 : Teimiussa sit alanlarının ortofoto görünümü

Şekil 3.25 : Teimiussa doğusundaki kalıntı alanı

Artymnessos – Kalkan (OID 559)

Kalkan, günümüzde modern yapılaşmanın kurguladığı bir sayfiye yeridir. 29.05.2008 tarih ve 2396 sayılı karar ile 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilen yamaç, Hellenkemper ve Hild'in (2004, s. 585) bazı kalıntıların bulunduğunu ifade ettiği alan olmalıdır. Bunun dışında yerleşim merkezinde geleneksel konut dokusuna sahip bir alanın Kentsel Sit Alanı olarak tescil edildği ve kent merkezinde bir Bizans Bazilikası (OID 3) bulunduğu görülmektedir. Beaufort'un seyahat notlarında burası hüzünlü küçük bir liman olarak anılmakta ancak herhangi bir antik kalıntıdan

bahsedilmemektedir (1818, s. 7). Notları incelenen diğer gezginlerin de bu alana dair herhangi bir bulgudan bahsetmediği görülmüştür (Şekil 3.26).

Şekil 3.26 : Modern Kalkan ortofoto görüntüsünde Bizans Bazilikası ve I. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilen alan

3.5.2 Arkeolojik veri ile ilişkilenen doğal anıtlar

Bölgede, doğal anıt olarak röper noktası oluşturduğu tespit edilen iki yer vardır. Yanartaş (Khimaira), doğal özgünlüğünün yanı sıra zaman içerisinde kazandığı kültürel işlevlerin gerektirdiği yapılaşmaya sahne olması açısından kültür varlıkları arasına kaydedilmiştir. Titan kayası ise, bir röper noktası olarak arkeolojik kaynaklarda yer bulmuştur. Bu iki öğenin de kültürel niteliklerine dair bilgiler Ek B'de verilmiştir, ancak doğal niteliklerine de yakından bakmak gereklidir.

3.5.2.1 Yanartaş (Khimaira)

Yanartaş, yer altından gelen metan gazının yüzeyde alev alması nedeniyle sönmeyen bir ateşe sahiptir. Envanter kaydında kültürel yönüyle öne çıkan, ama öncesinde Bellorophontes efsanesi ile özdeşleşen doğal oluşumdur. Kahraman Bellorophontes, kanatlı atlı Pegasos ile bu doğalgaz ve ateş kaynağına ismini veren aslan başlı ve ejderha kuyruklu Khimaira canavarını yenmiştir. Arkaik Dönem'den itibaren tasvirlerine rastlanan bu efsanenin kahramanı Bellorophontes, Truva Savaşı'nda Troia'lılar ile birlikte savaşan Likya generalleri Sarpedon ve Glaukos'un atası olarak

İlyada Destanı'nda yer bulmuştur. Böylece bölgede soyluluk, Bellorophontes ve sonraki nesilleri ile ilişkilenmiş, Arkaik ve Klasik devirlerde kurulan beyliklerin yöneticileri meşruluk iddia etmek için kökenlerini bu aileye dayandırma çabası göstermişlerdir. Ksanthos, Tlos gibi Likya dünyasının önemli yerleşimlerinde de bu yönde tasvirler mevcuttur. Bu efsane, Glaukos ve Sarpedon isim ve tasvirleri, İmparatorluk Dönemi'ne kadar Likya kimliğinin ve kültürünün belirgin imgelerinden biri olmuştur (Bönisch-Meyer, 2016, s. 19-24). Doğal oluşumun Hephaistaion da denen bir kült alanı olarak kullanıldığı (Çevik, 2015, s. 473) ve üzerinde Hephaistos Tapınağı'nın inşa edildiği düşünülmektedir. Ancak bu yapı ve düzenlemelerden kalıntı bulunmadığı, varsa bile antik yapının üzerine 3 nefli bir kilise inşa edildiği anlaşmaktadır (Olcay-Uçkan ve Öztaşkın, 2016, s. 280). Kaptan Beauefort'un yolculuğunda da aynı doğal niteliği ile dikkat çeken yer (1818, s.50), Likya kimlğine katkısının yanı sıra, doğal anıtların zamansal derinliği geniş kültürel peyzajlarda geçmiş bilgileri günümüze bağlamakta ne derece önemli olduğunun da altını çizmektedir.

3.5.2.2 Titan Kayası (Saklıkent Milli Parkı)

Bu doğal oluşum Ernst Krickl'ın (1892/2005, s. 36/75) Likya günlüklerinde yer alan fotoğraflarda "Ksanthos'un taşkın sularının karıştığı güçlü bir su akıntısı kayaları delip geçiyor" açıklaması ile tanımlanmıştır (Şekil 3.27).

Şahin de, Patara ve çevresindeki araştırmalarında, 6. yüzyıla ait Sybil Kehanetleri kaynağında "Ve senin Kragos, Lykia'nın yüce dağı, doruklarından / bir su gelecek çağıltılı ve hırçın, açılınca kayanın dar boğazı / ta ki susturana dek Patara'nın kehanet ocaklarını" dizeleriyle tarif edilen ve Patara'nın Apollon Tapınağı'nı yok ettiği söylenen selin çıkış noktasının burası olabileceğini ifade etmiştir. Her ne kadar Sybil kehanetleri, 6. yüzyılda başka maksatlarla revize edilerek tahrif edilmiş bir belge olsa da, kehanet yazınlarının gerçekleştiği bilinen olaylar üzerinden biçimlendiği görüşü hakimdir. Yazılan kehanet gerçek bir önbilim olmasa da, bu tür bir taşkının olasılıkla gerçekleştiğini, bu kayalığın da tarife en uygun yer olduğunu gerekçelendirmiştir (Şahin, 2014, s.127-129).

Milli park alanında yer alan bu kayalık, hem tarihsel devirlerde bilinen, hem de günümüz araştırmacılarının dikkatini çeken bir doğal anıt haline gelmiştir.

Şekil 3.27 : Ernst Krickl'ın Likya Günlükleri'nde yer alan fotoğrafları (Krickl, 1892/2005, s. 36/75).

3.5.3 Bağlantı öğeleri olarak Likya Bölgesi'nde yer alan Kültür Rotaları

Bölgede yer alan kültür rotaları, hem antik yollardan istifade etmekte, hem de alanın güncel kullanımında yer bulmaktadırlar. Bu açıdan, bölgeye atfedilmiş modern anlamlar olarak değerlendirilebilirler. Tarihsel aktiviteyi aktarma kaygısıyla gelişmekten ziyade kültür turizmi projeleri olarak ortaya çıkmış iki kültür rotası saptanmıştır.

3.5.3.1 Likya Yolu

Bazı parkurlarında antik yolları takip eden Likya Yolu, kültür ve doğa turizmi açısından değerlendirilen, tarihsel öğeler ve yollarla da zaman zaman kesişen bir rotadır. Arkeolojik miras, rotanın gelişiminde arka plandadır, ancak kuşkusuz rotanın içerdiği doku ve deneyim çeşitliliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Rota, Batı Likya'da Ölüdeniz'den başlamakta ve sırasıyla Orta Likya ve Doğu Likya kıyılarından geçerek Solym Bölgesi'nde bulunan modern yerleşim Hisarçandır'da son bulmaktadır. Kate Clow'un 1988 yılında ilk kez yürümesiyle saptanan rota, resmi olarak 1999 yılında kullanıma açılmıştır (Clow, 2015, s. 9). Ardından 2012 yılında

kurulan Kültür Rotaları Derneği tarafından rehber kitabı yayınlanmıştır. 2015 yılında ise Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı desteğiyle T.C. Antalya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü tarafından ikinci bir proje yapılarak kitaplaştırılmıştır. Çalışmada Kültür Rotaları Derneği'nin belirlediği rotanın koordinatları kullanılmaktadır.

Rotanın kesiştiği antik yollar aşağıdaki gibidir (Yol OID, veritabanına işaretlenen yolların envanter numaralarıdır):

Yol OID 9: Ölüdeniz güneyi ~3700 m

Yol OID 69: Kalkan – Kerevettepe – Hisartepe ~3500 m

Yol OID 45: Hisartepe'nin 2 km doğusu ~900 m

Yol OID 22: Phellos – Antiphellos arası ~1600 m

Yol OID 77: Apollonia – Aperlai arası ~4300 m

Yol OID 70: Çakalbayat Mevkii ~2900 m

Yol OID 79: Demre Çayı – Muskar Kilise arası ~2500 m

Yol OID 80: Muskar kuzeyi – Gavuryolu olarak bilinen yol ~1300 m

Yol OID 26: Belen Tepe – Finike yönü ~16500 m

Toplam: ~37200 m

Coğrafyada varlığı bilinen antik yolların yaklaşık üçte biri ile kesişen bu kültür rotası, bu alanlarda Teke Yarımadası sahil kesiminin binlerce yıldır kullandığı sirkülasyon yöntemlerini tekrar etmektedir. Her ne kadar tarihsel kaygılarla üretilmediyse de, ürettiği kültürel aktivitenin tarihsel dolaşımın tekerrürü olması nedeniyle, yer hafızasının somut olmayan bir taşıyıcısı durumuna gelmiştir.

Rotanın koruma açısından sunduğu fırsatlar da vardır. Yolların gözlemlenmesi ve korunması, rota üzerinde az bilinen yerlerin tespiti ve rotaya işlenmesi, bu alanların kültür rotası kullanıcıları tarafından izlenmesi, fotoğrafik olarak belgelenmesi için bir kitle kaynak kullanımı fırsatı olarak değerlendirilebilir, ancak kültür rotaları ile ilgili yasal mevzuat oluşmadığı için kurumsal koruma altına alınması gerekliliği ve sorunu vardır.

Yolun temsil ettiği başka bir fırsat ise, kültür ve doğa turizminin arkeolojik miras ile kesiştiği arayüzlerde farkındalık yaratması ve kıyı bölgelerinde yaşantı dışında kalan alanların korunması için bir erişim kolaylığı olarak değerlendirilebilir.

2017-2018 seneleri alan çalışmasında rotanın bazı kısımları ziyaret edilmiştir. Kırmızı-beyaz çizgili güzergah işaretlerinin yönlendirici olduğu, ancak kimi kısımlarda işletme sahiplerinin yönlendirmeleri manipüle ettikleri görülmüştür. (Aperlai – Teimiussa arası). Güz aylarında bitkilenmenin yoğunlaşması nedeni ile kesintiye uğrayan kısımlar da vardır. Gönüllülerin çalışması ile bakımı yapılan yolun kurumsal bir destekle korunması gereklidir.

Likya Yolu aynı zamanda çeşitli tarihsel rotaların birbirine mesnetlenmesi ile Roma-Antalya arasında toplam 3900 km uzunluğundaki parkurlarla tanımlanan Avrasya Yolu'nun bir etabıdır (URL-21).

Likya Yolu, Avrupa Konseyi'nin yaklaşımı ile (Bkz. Bölüm 2.1.6) benzerlik göstermektedir. Coğrafyanın tarihsel sirkülasyonu ile tutarlıdır. Ancak günümüzde geliştirilmiş, tarihsel ve doğal nitelikte (ÇEKÜL Vakfı, 2015, s. 16-17) bir güzergahtır. Misyonu bir kültür mirası tanımlamak değildir, ancak ürettiği deneyimin arkeolojik alanlarla kesişimi ile miras üretimine katkıda bulunduğu söylenebilir.

3.5.3.2 Aziz Nikolaos Kültür Rotası

Aziz Nikolaos Kültür Rotası ile ilgili veri toplamak daha zor olmuştur. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı'nın 2012 yılı Alternatif Turizmin Geliştirilmesi Mali Destek Programı kapsamında Beymelek Belediyesi öncülüğünde "Demre ve Beymelek'te Kültür ve İnanç Turizminin Geliştirilmesi: Aziz Nikolaus'un *[sic]* Seyahatleri Projesi" başlığıyla üretilmiş rota (Şekil 3.28), yedi güzergahtan oluşmakta, bunların iki adedinin Aziz Nikolaos'un seyahatleri üzerinden modellendiği bildirilmektedir (Göktaş, 2012). 2017 senesinde alan çalışması kapsamında Belören çevresi ve rota gözlemlenmiş, yolun işaretlemelerinin ve QR kodlu yönlendirme sistemlerinin aksadığı görülmüş, özellikle de Karabel Mevkii'nde taş ocaklarının rotaları böldüğü ocak yollarının patikaları okunmaz hale getirdiği tespit edilmiştir. Bu senelerde internet sayfasında (www.stnicholasway.org) GPS noktalarının ve güzergah haritalarının paylaşıldığı bilinmektedir. 2019 yılında rotanın geliştiricileri ile iletişime geçildiğinde rehber kitabın artık basılmadığı görülmüş, 2020 yılında da rotanın bilgilerini taşıyan internet sayfasının kapandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda rota şu anda ölü durumdadır.

Aziz Nikolaos'un tarihsel hac güzergahı ve bu güzergahın kültürel üretimlerini bir rota bağlamında birbirine bağlayan girişim, ICOMOS'un kültür rotası kavramı ile

(2008) kısmen daha tutarlıdır. (Bkz. Bölüm 2.1.6) Var olan bir tarihselliğin çevresinde örgütlenmiş olmakla birlikte, bu tarihsellikle ilişkilendiği henüz kanıtlanmamış bazı rotalar da içerdiği çıkarımı yapılmıştır. Bu durumda, rotayla ilgili gelecekte yapılabilecek çalışmaların tarihselliğe dayalı unsurları belirginleştirmesi de önerilebilir.

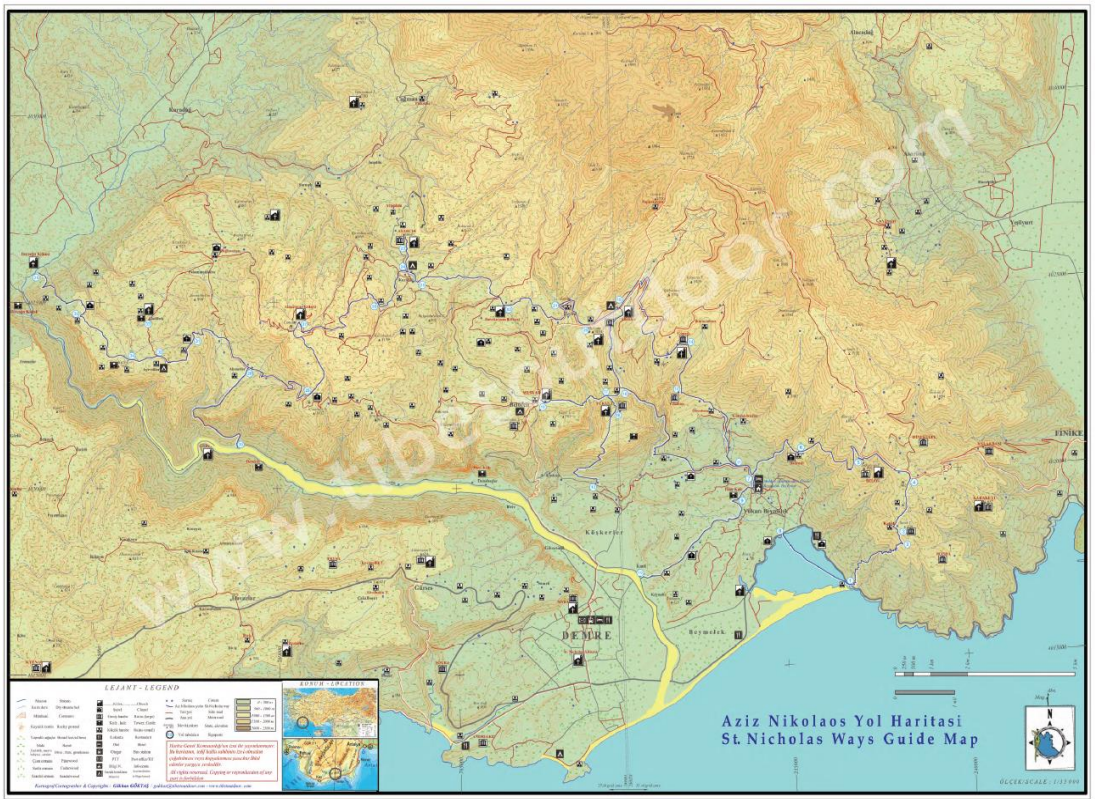

Şekil 3.28 : Aziz Nikolaos Yolu haritası (Göktaş, 2012).

3.5.4. Dünya Miras Listesi ve Dünya Mirası Geçici Listesi'ndeki öğeler ve tanımladıkları bölgesel ilişkiler

Dünya Miras listesinde yer alan Ksanthos ve Letoon kentleri ile, geçici listede yer alan Likya Uygarlığı Antik Kentleri, Kekova ve Aziz Nikolaos Kilisesi adaylıkları, bu alanlara günümüzde atfedilen modern anlamlardan biridir. Dünya Miras Listesi, doğası itibariyle listeye aldığı miras alanlarının paydaşlarının tüm dünya kültürleri olduğunu önermektedir. Bu da çalışma kapsamında üzerinde durulan 'öğelerin değerlerinin kendi fiziksel sınırılarının ötesinde olduğu' vurgusunu desteklemektedir. Aşağıda, bu öğelerin Dünya Miras Listesi'nde sahip oldukları bildirilen, veya aday gösterilme gerekçelerinde rapor edilen evrensel değerleri tanıtılmaktadır.

3.5.4.1 Dünya Miras Alanları: Ksanthos ve Letoon

Ksanthos ve Letoon, 1988 senesinde Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Bu iki kentin üstün evrensel değeri üzerine yazılan sentezde, Klasik Likya geleneklerinin Hellenistik etkilerle dönüştüğü bu kent ve kült alanlarının öneminin sadece Likya başkenti ve kült alanı olmaktan öteye geçtiği, Patara, Pinara ve Myra gibi dönemin diğer önemli yerleşimlerinin, hatta Karia bölgesindeki Halikarnas Mozolesi'nin de mimarisinin Ksanthos ve Letoon'dan etkilendiği (ii) belirtilmektedir (URL-22). Bu alanların listeye kabul edilmesini gerekçelendiren diğer kriter ise 6. yüzyıldan itibaren Likya Uygarlığı'nın kültürel varlığına tanıklık eden istisnai nitelikte yerler olmalarıdır (iii).

Bu üstün evrensel değer ifadeleri çerçevesinde Ksanthos ve Letoon'a günümüzde atfedilen Dünya Mirası değeri, bu alanların kendilerinin özel ve benzersiz yerler olmalarının yanı sıra, bölgenin Klasik Dönem'inin ve Likya Uygarlığı'nın anlaşılması için değerli kaynaklar oldukları, bu önemliliğinin etkisinin ise Likya Bölgesi'nden de öteye uzandığı söylenebilir.

3.5.4.2 Dünya Mirası Geçici Listesi'ndeki yerler

Likya Uygarlığı Antik Kentleri

Bölgenin Likya Kültürü ile ilişkili olarak Dünya Mirası Listesi'ne 2009 yılında aday gösterilen 'Likya Uygarlığı Antik Kentleri' (URL-23) Likya Uygarlığı'nın eşsizliği ve Likya demokratik birliğinin modern demokratik sistemlere ilham vermesi (iii) ve bu kentlerin bölgeye has iyi korunmuş mimari özellikleri ve kaya mezarların nitelikli işçiliği (iv) üzerinden aday gösterilmiştir. Adaylık dosyasına eşlik eden raporda alt başlıklarla anılan kentler Ksanthos, Letoon, Patara, Pinara, Myra, Tlos, Olympos, Kibyra, Antiphellos, Arykanda, Rhodiapolis, Simena, Sidyma, Telmessos ve Apollonia'dır (Özdemir, 2011)[5] Kentlerin tarihçelerine bakıldığında ise bu yerleşimlerin Klasik Likya Devri'ni tam olarak temsil etmedikleri görülmektedir. Örneğin Olympos Hellenistik Dönem'de kurulmuş (Şahin, 2005, s. 405-407), Kibyra Kabalis bölgesi tetrapolisinin baş yerleşimi olmakla birlikte Likya Bölgesi'ne dahil

[5] Mayıs 2018 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Dünya Miras Alanları Şubesi'nden Dr. Şule Kılıç ve Uzman Umut Özdemir ile yapılan görüşmelerde ilgili rapor paylaşılmıştır. Kendilerine bu vesile ile tekrar teşekkür etmek istiyorum.

olmamıştır. Antiphellos yerleşimi M.Ö. 4. yüzyıla kadar Phellos'un limanı olarak Phellos'a bağımlı olmakla ve Klasik Dönem'e ait malzemesini çok büyük oranda yitirmiş olmakla birlikte (Tietz, 2016b, s. 366-367) bu dönemin çok önemli kentlerinden biri olan Phellos (Çevik, 2015, s. 290) listeye dahil edilmemiştir. Keza üst katman olarak Roma Dönemi'nin belirgin olduğu ve Klasik Dönem'in sadece kaya mezarlarla temsil edildiği Rhodiapolis (Çevik, Kızgut ve Bulut, 2010, s. 32) ve M.Ö. 5. yüzyıl öncesine dair fiziksel kalıntı bulunmadığı bildirilen, kaya mezarı stoğu da oldukça az olan Arykanda (Bayburtluoğlu, 1975, s. 27-29) listede yer bulmakla birlikte, Klasik Dönem'in önemli güç merkezlerinden biri olan Limyra listeye dahil edilmemiş görünmektedir.

Likya Uygarlığı'nın özgün biçimlerini, Klasik Likya Devri kentlerini merkeze alarak, bu kültürün yayılım alanlarını, bölgesel ilişkilerini temsil etmesi halinde bu adaylık önerisinin yine aynı kriterlere bağlı olarak geliştirilmesi, eşsiz bir uygarlığın ifadesi olarak listeye katılması mümkündür.

Kekova

Kekova Adası, 2000 senesinde doğal ve kültürel karma miras olarak Dünya Miras Listesi'ne aday gösterilmiştir (URL-24). Adaylık, kültürel boyutuyla (ii) ve (iii) kriterlerine, doğal boyutu ile de (vii) ve (ix) kriterlerine bağlanmıştır. Adadaki tarihsel hareketliliğin en erken örneği, su altı araştırmalarında M.Ö. 14. yy'a kadar geri gittiği bilinen batıklardır. Çok kısıtlı bir alanda yerleşimin mümkün olduğu adada, bu alan Hellenistik Dönem'den Bizans dönemi sonuna kadar bir Liman yerleşimi olarak gelişmiştir. Bizans Dönemi'nde bu yerleşimin hem ticari, hem de dini önemi vardır (Arslan, 2015, s. 347). Foss, adanın 12. yüzyılda korsanlık faaliyetleri nedeniyle terk edildiğini önermektedir (1994, s. 19). Beaufort 1818 yılındaki ziyaretinde bu adanın Batı ucundaki harabe durumdaki şapelin hala Rum denizciler tarafından kullanıldığını ve adada konaklandığını görmüştür (1818, s. 22). Ada hem uzun soluklu bir tarihsel sürekliliğe, hem bölgesel olarak önem taşıyan bir liman olarak deniz güzergahlarına (Arslan da 15. yy Pîrî Reis haritasında buranın bir demirleme yeri olarak gösterildiğini (2015, s. 348) belirtmiştir), hem Hristiyanlığın dini açıdan önemli mekanlarına dahil bir yer olarak, geniş ölçeklere yayılan önemliliklere sahiptir. Günümüzde üzerinde yaşantı yoktur, çevresinde de dalış yasağı vardır.

Aziz Nikolaos Kilisesi

Bizans Devri'nden itibaren Hristiyan dünyası için önemli bir yapı haline gelmiş olan Aziz Nikolaos Kilisesi 2020 yılında Dünya Miras Listesi'ne (iii) ve (iv) kriterleri üzerinden aday gösterilmiştir (URL-25). Demre Ovası'nda yer alan yapı, Aziz Nikolaos kültü ile özdeşleşmiştir. Doğan'ın anlatımından (2016) özetle: Patara'da doğan Nikolaos 4. yüyzılda yaşamış, ölümünden sonra aziz ilan edilmesinin ardından ise 5. yüzyıl başından itibaren bir kült figürü olarak popülerleşmiştir. Yapının ilk evresi de 6. yüzyılda Aziz Nikolaos'un mezarının üzerine yapılan bazilikadır. 8. yüzyılda arap saldırıları ile hasar gören ilk yapı, 9 ve 10. yüzyıllarda üç nefli ve kubbeli bir bazilikaya dönüştürülmüştür. 11. yüzyılda da eklerle genişleyen yapı, 12. yüzyılda bir manastır oalrak kullanılmaya başlanmıştır. 13. yüzyılda bir sel sonucunda yapı içine dolan alüvyonlu toprağın da etkisiyle oldukça harap olmuş, aynı zamanda Türk hakimiyetine giren bir alan olarak gittikçe etkisini yitirmiştir. Ancak Hristiyanlık dünyası için öneminin sürekliliği, 19. yüzyılda gerçekleştirilen Rus araştırmalarından ve bu esnada yapılan onarım ve eklemelerden, hem de kısa süre sonra eklenen Yunanca yazıtlı bronz çan ve çan kulesinden anlaşılmaktadır.

2019 yılına ait müze ve örenyerleri ziyaretçi istatistiklerine bakıldığında (Bkz. URL-16) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin ruhani değerlerinin önemini kaybetmediği iddia edilebilir. Demre'de, çok yakın mesafe ve ilişkililikteki Myra örenyerini 274.605 kişi ziyaret ederken, Aziz Nikolaos Kilisesi 384.833 ziyaretçi alarak aynı zamanda Türkiye'nin en çok ziyaretçi alan 13. yeri (ve 5. müzesi) olmuştur.

3.5.5 Arı serenleri ve tahıl ambarları

Likya Bölgesi'nin günümüzde hala kullanılan unsurları arasında yer alan arı serenleri ve tahıl ambarlarının, tarihsel biçimlerin sürekliliklerini taşıdıkları yönünde görüşler vardır.

Arı serenlerinin bir biçimsel süreklilik arz ettiğini idda edecek bir araştırmayla karşılaşılmamış olsa da, Bulut'un (2015) konu üzerinde başlattığı araştırmalarda Likya Bölgesi'nin nitelikli ve ihraç edilen bal üretimine dair ilk kaydının M.Ö. 259 yılında Kaunos'lu Zenon'un elinden çıktığı (s. 100) ayrıca bölge yerleşimlerinin Hellenistik Dönem ve Erken Roma sikkelerinde de arı figürünün yer bulduğu ve bu figürün kullanımının mitolojik gerekçelerle olması imkan dahilindeyse de, dönemde

arılarla ilgili bir efsaneye rastlanmamış olması arı figürünün ekonomik bağlamda kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (s. 102).

Bulut, (2015) bal üretim endüstrisinin tarihsel gelişimini irdelediğinde ulaşılan arı sereni formunun ve yerleşim tercihlerinin yayla coğrafyasının uzun dönemli deneyimleri ile geliştiğini ifade eder. Ayrıca Büyük ve Küçük Söğle, İmecik ve İmecik Susuzu gibi yerleşimlerin çevresindeki arkeolojik varlıklarla günümüzde tespit edilen geleneksel serenlerin coğrafi ilişkisi, bu yapım sisteminin bir gelenekten geldiği iddiasını güçlendirmektedir. Keza Klasik Dönem'in dikme mezarları (Örneğin Ksanthos Harpy anıtı) ve semerdam formunda kapakları olan lahitleri ile arı serenlerinin biçimsel benzerlikleri yadsınamaz (s. 109-120). Bu nedenlerden dolayı, arı serenleri de biçimsel süreklilikler kapsamında ele alınmıştır, zira gelecekte bu yönde yapılacak araştırmalara ışık tutabilecek, güncel hayatta hala kullanımda olan, ancak korunması gereken kültür varlıkları sınıfındadırlar (Şekil 3.29).

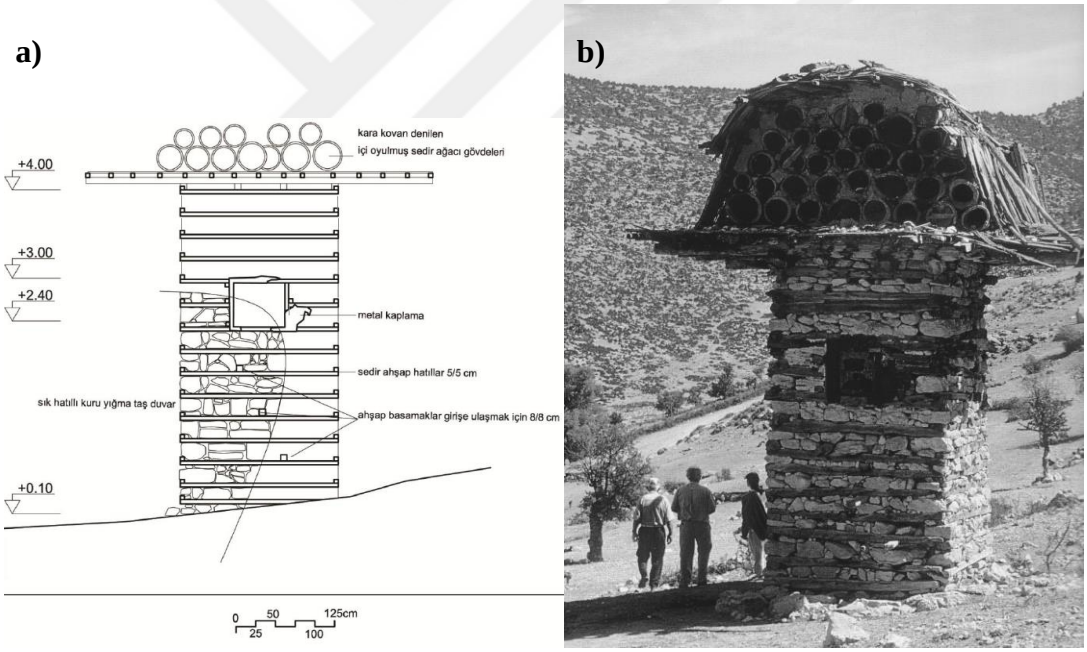

Şekil 3.29 : a) Büyüksöğle Avdancık Çeşmesi arı sereni önden görünüşü (Mutlu Danacı, 2012, s. 140) b) Söğle'den bir seren (Bulut, 2015, s.127 (© M.J. Mellink Collection of Archaeological Site Photography, Bryn Mawr College, ID No: 1994-B-33)).

Mutlu Danacı ve Bulut, serenleri benzer şekilde tanımlamışlardır: Yaklaşık 2 x 2 metre boyutlarındaki kare kesitli, harçsız, ahşap hatıllı moloz taş örgü, yerden yaklaşık 4 metre kadar yükselmektedir. 2,5 metre kadar yükseklikte, 50 x 60 cm boyutlarında bir kapaktan gövdenin içine girilir. Buradaki merdivenden, 1.5 metre kadar yukarıdaki kapağa ulaşılmaktadır. Gövdenin üzerine oturan ahşap platform

oldukça geniş saçaklıdır ki bu balı çevredeki yaban hayvanlarından korumak içindir. Bu platformun üzerine yığılan içi boşaltılmış sedir ağaçları semerdam formunu andıran bir şekilde veya üçgen çatı formunda derlenmiş olabilir (Mutlu Danacı, 2012, s. 135; Bulut, 2015, s. 104).

Ahşap tahıl ambarları ise dikdörtgen formlu, genelde yaklaşık 4 x 6 metre boyutlarında, böceklenmeye, larvalara ve tahıllara zarar verebilecek diğer zararlılara karşı dayanıklı sedir ağacından yapılan, kagir taş temel üzerine yükseltilerek geçme ahşaptan imal edilen, iç düzeni modüler sayılabilecek kırma çatılı tahıl ambarlarının özgün üst örtüsünün de ahşap olduğu bilinmektedir (Aktaş, 2016, s. 578; Şekil 3.30). Ancak Elmalı yöresi'nde yapılan araştırmalarda yaklaşık 2208 adet tahıl ambarının bulunduğu ifade edilirken, bu ambarların %79,3'ünün üst örtüsünün kiremide, %17.2'sinin de metale çevrildiği belirtilmiştir, hala pedavra örtüsünü koruyan ambarlar toplamın % 3.4'ünü oluşturmaktadırlar (Mutlu Danacı, 2012, s. 66). Aktaş (2016) ve Mutlu Danacı (2012) tarafından Elmalı Beyler, İslamlar, Kocapınar, Kaş Bezirgan (Ayrıca Onur ve Alkan (2011) burada 90 kadar tahıl ambarı olduğunu belirtmektedirler (s. 68).) ve İslamlar mahallelerinde var olduğu belirtilen tahıl ambarları coğrafyada rastlanan ve alışılmış bir biçimdir, yerden yükseltilen alt kısımda tahıllar saklanmakta, önlerinden yükselen merdivenlerle ulaşılan üst kısımda ise başka malzemeler depolanabilmektedir.

Günümüzde köylerde rastlanan tahıl ambarları'nın Likya'nın mimari geleneklerini yansıttığına dair farklı öneriler, bu biçimlerin tam olaran neyin sürekliliği olduğu hakkında tartışmalar vardır. (Tartışmaların detayı için Bkz. Aktaş, 2016) Ambarların ilk dikkat çektiği yayınlardan biri Fellows'un 1840 tarihli seyahatidir. Ksanthos Vadisi hakkında yazarken ambar yapılarının çevredeki kaya mezarlarla benzerliğine dikkat çekmiştir (Fellows, 1840, s. 129). İşkan ve Işık, (1996) Avşar Tepe'de bulunan Klasik Likya Konutları üzerinden konut mimarisini çözümleyen bir araştırma üzerine kaleme aldıkları makalede, kaya mezarlarının ev cephelerine benzerliğinin genel bir kabul olduğunu, günümüz ahşap tahıl ambarları ile mezar cepheleri arasında benzerliğin de yadsınmaz olduğını belirtmişlerdir (s. 406). Yapım sistemleri açısından, Likya kimliği ile coğrafyanın gelenekselleşmiş pratikleri arasındaki bağın vurgulanması gerektiğini önermektedirler (s. 399). Bu benzerlikler, yörenin doğal şart ve zararlılara uyumlu ahşap yapı teknojisinin bir tarihsel süreklilik olarak günümüze kadar uzandığını doğrulamaktdır.

Şekil 3.30 : Elmalı'da tahıl ambarları

Günümüzde Bezirgan'daki ambarlar, Yavu Köyü Ürer Mahallesi'ndeki ambarlar ve Yukarı Beymelek'teki ambar yapılarının korunmaya değer kültür varlığı olarak tescil edildiği tespit edilmiştir. 2021 yılında da "Teke Yaylası, Elmalı'da Geleneksel Tahıl Ambarları ve Arı Serenlerinin Belgelenmesi, Sayısallaştırılması ve Tanıtımı" başlıklı, (URL-26) seren ve ambarların kayda alınmasını hedefleyen bir proje başlatılmıştır.

4. LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI

Likya bölgesinin coğrafi, tarihsel ve kültürel niteliklerine dair araştırmalar, bu bölgedeki arkeolojik varlıkların bir tarihsel süreklilik içerisinde ve birbirleri ve doğal çevre ile etkileşerek Türk Dönemi'ne değin katmanlaştığına işaret etmektedir. Günümüzde Teke Yarımadası'nda devam etmekte olan yaşantı, Fethiye (Makri – Telmessos), Elmalı (Akarassos), Kaş (Antiphellos), Üçağız (Teimiussa), Demre (Myra) gibi yerleşimlerde arkeolojik varlıklarla ile iç içe geçmiş ve Türk dönemi katmanları ile günümüze ulaşmış olmakla birlikte, tespit edilebilen kalıntı konumlarından anlaşıldığı kadarıyla çoğunlukla Teke Yarımadası'nın kırsal ve doğal alanlarına, güncel sosyal yaşantının düzenlendiği alanların dışına yayılmış ve süregelen hayatın dışında kalmış durumdadır. Bu yönüyle, Likya Arkeolojik Peyzajı, UNESCO'nun organik olarak evrilmiş peyzajlar sınıflandırması kapsamında yaşayan ve dönüşen bir coğrafya olarak Teke Yarımadası'nın nesli tükenmiş bir alt peyzajı olarak değerlendirilmelidir. Arkeolojik öğelerin kaynaklandığı kültürel aktiviteler ve topluluklar yaşantılarının sonuna gelmişlerdir, mevcut öğeler de bu yaşantıların yegane tanıklığıdır.

İkinci bölümde de irdelendiği gibi, insanlığın kültürel gelişim süreçlerinin dönemsel sosyal, çevresel, ekonomik, politik koşulları ile bu süreçlerin ürünleri olarak ortaya çıkan yapılı çevreyi uzak gelecekten bakarak yorumlayan arkeoloji biliminin özelliklerinden biri, parçalı ve boşluklu kanıtlara dayanarak teoriler geliştirmesidir (Hodder, 1995, s. 5). Alandaki bilgi boşlukları, arkeolojinin doğal bir parçasıdır. Cevaplamaya çalıştığı soruların cevaplarını içeren malzeme henüz keşfedilmemiş, veya zaten ebediyen kaybedilmiş olabileceği gibi, cevapları ihtiva eden malzemeye de henüz bu cevapları anlamlandıracak sorular sorulmamış olabilir. Nihayetinde, art süreçsel arkeolojinin yöntemleriyle sürekli ve yeniden anlamlandırılacak kanıtların ihtiva ettikleri bilinen veya bilinmeyen değerlerin korunması arkeolojik alan korumasının temeline yerleşmelidir. Veriler ve envanterler hiç bir zaman tamamlanmış ve kesinleşmiş olmayacaktır. Ancak mevcut yapılı çevrenin arkeolojinin araçları ile değerlendirilmesiyle potansiyel arkeolojik varlıklara yönelik bilgi üretilebilir.

Nesli tükenmiş bir peyzajın algılanabilmesini, bir ifadeler çeşitliliği içerisindeki düzenler mümkün kılar (Darvill, Gerrard ve Startin, 1993, s. 563-565), ancak bu algılanabilen öğelerin peyzajın tamamını oluşturduğunu söylemek doğru olmaz. Arkeoloji, doğası itibariyle bilinmeyenin araştırılmasına yönelir, bu da bir arkeolojik peyzajın bilinen öğelerinin yanı sıra keşfedilmeyi ve araştırılmayı bekleyen öğeleri ile zenginleşeceği çıkarımını yapmaya olanak sağlar. Bir arkeolojik peyzajın korunması, potansiyel taşıyan alanların da korunması gerekliliğini taşır (Carver, 1996, s. 55). Bu bilgiler ışığında, bir arkeolojik peyzajın varlığının ifadesi olan doku ve düzenlerin görülebilen öğeler üzerinden tespit edilmesi, ardından da bu peyzajın taşıdığı bilgi potansiyelinin de planlamaya dahil edildiği surette koruma tedbirlerinin alınması gerekliliğinden bahsedilebilir.

Likya Bölgesi'nde arkeolojik öğelerin arasındaki mekansal ilişkiselliği, tarihsel verilerin yanı sıra günümüz perspektifinden yapılan Dünya Miras Alanı gibi tanımlarda, kültür rotaları gibi günümüzde alanların deneyimlenmesi yöntemlerinde, zamansal ilişkiselliği ise tahıl ambarları ve arı serenleri gibi biçimsel ve işlevsel sürekliliklerde de görmek mümkündür. Ksanthos ve Letoon antik yerleşimlerinin Üstün Evrensel Değer tanımında bu kentlerin Patara, Pinara ve Myra gibi yerleşimlerdeki kültürel etkilerinden ve Likya Uygarlığı için merkezi rollerinden bahsedilmekte (URL-22) aday alanların arkeolojik araştırmalarına bakıldığında da bu yerleşim ve anıtların Likya bölgesi tarihsel gelişimi içerisinde kendi olguları ile sınırlı olmayan biçimde varlık gösterdikleri görülebilmektedir. Bu varlıklara günümüz bakış açısıyla atfedilmiş olan bu bölgesel ve evrensel anlamlar aynı zamanda nesli tükenmiş olsa bile peyzajın zamanla ve çevresiyle ilişkisinin dinamik bir boyutu olduğunu vurgulamaktadır. Fairclough'un (1999, s.126) da ifade ettiği üzere 'nesli tükenmiş' ve 'sürmekte olan' peyzaj tanımları arasındaki ayrım çok da gerçekçi değildir; zamansal süreklilik içinde bir yer her ne kadar değişime uğratılmasa da atfedilen anlamlar çeşitlenmekte, değişim devam etmektedir. Şu halde, Likya Arkeolojik Peyzajı öğelerin tarihsel katmanlaşma ve kompozisyonu vasıtasıyla tanımlansa bile, bunlarla sınırlı tutulmamalıdır. Zamanın değişkenliği içinde ortaya çıkmış ve kendisine sonradan atfedilmiş anlamlar ve bu anlamların yayılım alanları da araştırılmalı, anlamları taşıyan mekansal düzenlerin de korunma potansiyelleri belirlenmelidir.

Bölümün hedefi öncelikli olarak bu araştırmayı mümkün kılacak veri kaynakları ve verileri tanımlayıp işleyerek bir dil birliği içerisinde arkeolojik öğeler envanteri oluşturmak, ardından bu öğeler arasındaki ilişkilerden, zaman içerisinde kazandıkları anlamlardan ve arkeolojik alanları ilgilendiren güncel kültürel hareketlilik ve tarihsel sürekliliklerden doğan değerleri ortaya koymaktır.

4.1 Peyzaj Araştırmasının Verileri

Araştırma üç grup veri kaynağına dayanmaktadır. Bunlar, Likya tarihini ve kalıntı alanlarını bağlamı içerisinde inceleyen arkeolojik araştırmalar, kalıntı alanlarının resmi kayıtlarını içeren kurumsal veriler ve kalıntı alanlarının coğrafya ile güncel ilişkisini tanımlayan coğrafi bilgi sistemi ve alan çalışması verileridir.

4.1.1 Arkeolojik araştırma verileri

Birinci grup veri, 19. yüzyıl başından itibaren alanda yapılmış keşif, tespit, yüzey araştırması ve kazı çalışmaları ile desteklenmiş bilimsel araştırma literatürüdür.

Likya bölgesi arkeolojik araştırmaları, 19. yüzyıl başındaki keşif günceleri ve belgelemeleri ile başlamış, 20. yüzyıl ortalarından itibaren sistematik arkeolojik araştırmalara dönüşmüş, günümüze kadar da farklı araştırmacıların araştırma soruları çerçevesinde, gelişen ve modernleşen arkeolojik araştırma anlayışı ve teknikleri ile biçimlenerek günümüze kadar devam etmiştir (Bkz. Bölüm 3.4) Bu derece uzun bir araştırma tarihi ve parçalı araştırma süreçlerine bakıldığında doğal olarak elde edilen verilerin ifadesi, araştırma sonuçlarının takdimi, bölgeye özel yöre tanımları gibi ifadelerde bir çeşitlilik görülmektedir. Bu uzun dönemler içinde arkeolojinin yöntemleri gibi soruları da değişmiştir. Günümüzde arkeolojik araştırmalar Patara Yol Anıtı araştırmalarında da görüldüğü gibi alanlar arasındaki ilişkileri, kent teritoryumlarındaki sistemleri, tarih öncesi devirlerdeki güzergahları, olası tarih öncesi yerel çömlek sistemlerini ve benzeri ilişkisel soruları konu almaya da başlamıştır. Arkeolojik araştırma verileri, belirlenebilen kalıntı alanlarına dair isim ve konum, tarihlendirme, tarihsel yapılaşma dokusu ve araştırma seviyelerinin tespit edilmesini mümkün kılmış, tarif, tasvir ve görsel içermeleri halinde de korunmuşluk durumu ve erişilebilirlikleri üzerine fikir yürütmeyi olanaklı kılmışlardır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yıllık olarak düzenlenen ve çalışma sonuçlarının paylaşıldığı Kazı, Araştırma, Kurtarma Kazıları ve Arkeometri

Sonuçları Toplantısı yayınlarının tamamı, kentler ve teritoryumları üzerine yayınlanmış monografiler, arkeoloji araştırmaları üzerine hazırlanmış bilimsel süreli yayınlar, bölgede aktif çalışan arkeologlar tarafından hazırlanmış Likya kitapları gibi dokümanlar bu alandaki kaynakların temelini oluşturmaktadır.

4.1.2 Kurumsal veriler

İkinci veri grubu ise kurumsal kaynaklardan edinilen verilerdir. Çalışmanın alanının ölçeğine uygun olarak, tescil edilen arkeolojik sit alanlarının yansıdığı kurumsal planlama girişimleri incelenmiş, erişilebilen anıt ve sit tescil kararları da taranmıştır. Faydalanılan planları içeren dokümanlara ilişkin tablo (Çizelge 4.1) aşağıda verilmektedir.

1/100.000 ölçekli planlar, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın WMS harita katmanı kullanılarak gerçek zamanlı uydu görüntüleri üzerinde değerlendirilmiş, 1/50.000 ölçekli planların dijital kopyalarına ise bakanlık sayfası üzerinden erişim sağlanmıştır. 1/25.000 ölçekli planlar ise ilgili kurumların CBS sistemleri üzerinden incelenmiştir.

08.10.2013 tarih ve 6498 sayılı kanunla değiştilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca, sit alanı tescili yapılan alanlarla ilgili kararlar Resmi Gazete'de yayınlanmaya başlanmıştır. Plan kararlarına yansımamış olabilecek yeni tescil kararları da bu değişiklikten itibaren 2020 yılının ilk yarısına kadar Resmi Gazete ilanlarının taranması ile elde edilmiş ve verilere eklenmiştir. Plan kararları ve sit tescillerinin değerlendirilmesi, arkeolojik alanlar hakkında kurumsal farkındalık seviyesinin araştırılmasını hedeflemiştir.

Bu alanla ilgili ilave veriler olarak, 2017 yılında Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından bu tez çalışmasında kullanılmak üzere paylaşılan sit alanı haritalama çalışması, 2003-2005 yılları arasında T. C. Antalya Valiliği tarafından yayınlanmış ve Antalya KVKBK tescil fişlerine dayanılarak hazırlanmış Antalya Kültür Envanteri, ve 2007 yılında T. C. Burdur Valiliği tarafından yayınlanmış olan ve yine Antalya KVKBK tescil fişlerine dayanan Kültür Envanteri de değerlendirilmiştir. Tescil fişlerine ulaşılan alanlarda korunmuşluk durumu ve yapılaşma hakkında veri edinilmesi de mümkün olmuştur.

Çizelge 4.1 : Çalışma alanını içine alan kurumsal planlar.

Plan Adı	Kurum	Onay tarihi	Revizyon
Aydın – Muğla – Denizli Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı	T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	09.03.2011	05.07.2011 15.05.2017 (O23) 03.12.2020
Aydın – Muğla illeri 1/50.000 ölçekli Bütünleşik Kıyı Alanları Planı Fethiye-Seydikemer bölgesi	T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	30.10.2020	X
Muğla 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı	Muğla Büyükşehir Belediyesi	29.09.2015	12.10.2017
Antalya – Burdur – Isparta Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı	T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	15.04.2014	27.08.2015 19.12.2018 22.07.2020 09.09.2020
Antalya 1/50.000 ölçekli Bütünleşik Kıyı Alanları Planı Fethiye-Seydikemer bölgesi	T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	20.09.2012	X
Antalya Merkez 6 ilçe 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı	Antalya Büyükşehir Belediyesi	10.07.2017	09.10.2017
Antalya Finike 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı	Antalya Büyükşehir Belediyesi	09.03.2020	X
Antalya Elmalı 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı	Antalya Büyükşehir Belediyesi	09.12.2018	14.02.2020
Antalya Korkuteli 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı	Antalya Büyükşehir Belediyesi	11.03.2019	10.09.2019
Antalya Demre 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı	Antalya Büyükşehir Belediyesi	08.05.2018	X

4.1.3 Coğrafi bilgi sistemi ve alan çalışması

Kalıntı alanlarının konumlandırılması ile ilgili tespitler Harita Genel Müdürlüğü'nün Küre isimli CBS uygulamasının içerdiği coğrafi isimler, yükseklik ve yer şekilleri verileri ve yüksek detayda ortofoto görüntü altıkları ile Esri World Imagery (Firefly) görüntüleme altlıkları kullanılarak yapılmıştır.

Kalıntı alanlarının güncel durumları ve erişilebilirliklerinin belirlenmesi, araştırmacıların farklılaşmış tanımlarının ortak bir dilde sistematize edilebilmesi ve

coğrafya-kalıntı ilişkilerinin irdelenmesi hedefi ile alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Farklı yapılaşma niteliklerine sahip alanların 66 adedine ziyaret gerçekleştirilmiş (Şekil 4.1), kıyı, yayla ve ova alanları ile kalıntı alanlarının ilişkileri, ulaşım yolları gibi bilgiler, uydu görüntüleri ile de karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Şekil 4.1 : Alan çalışmasında değerlendirilen kalıntı alanları ve kullanılan güzergahlar.

Kalıntı alanlarından erişilebilenler ile CBS uygulamalarının sağladığı ortofotoların ve yükselti bilgilerinin karşılaştırılması, alan çalışmasında ele alınmayan kalıntı alanları için erişilebilirlik tespitlerinin yapılmasını mümkün kılmıştır. Alan çalışması kapsamında erişilebilirlik skalası üretilerek bilinen alanlar referans olarak kabul edilmiş, ortofoto ve yükselti bilgilerinin bilinen alanlarla karşılaştırılması ile de çalışmada ziyaret edilmeyen yerlere dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Yüksek detaydaki ortofoto görüntüleri ise, bazı durumlarda yapılaşma ve korunmuşluk durumu bilgilerinin edinilebilmesini sağlamıştır. Envanter kapsamına dahil edilen tüm alanlar için ortofoto altlıklar HGM Küre uygulaması üzerinden yükselti verileri de göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

4.1.4 Arkeolojinin bilinmezleri ve veri doygunluğu

Arkeolojik varlıklar hem araştırmanın, hem de koruma yönetimin konusudur. Ancak araştırma bilinmeyene öncelik verirken koruma bilinenlere odaklanır (Carver, 1996,

s. 52). Araştırmaların sunduğu verilere arkeolojik mirasın korunması penceresinden bakıldığında bilinmeyenlerin de bir bağlama oturtulması gerekmektedir.

Toprak altında olup da henüz tespit edilmemiş olan alanlar, lokalizasyon sorularına konu olan ve konumlandırılamamış yerleşimler (Mitchell, 2006), yer üstünde varlığı bilinen ancak henüz taşıdıkları tüm bilgi potansiyeli araştırma soruları ile değerlendirilmemiş yerler gibi pek çok bilinmez de bu arkeolojik peyzajın parçasıdır. Korunması gereken değerler ise bilinenlerle birlikte bu bilinmezlerin taşıdığı kültürel potansiyeldir. Potansiyel değerler, henüz araştırması ve belgelemesi yapılmamış bir yapının malzemesinde olabileceği gibi, lokalizasyonu yapılmamış ancak epigrafik olarak varlığı tespit edilebilmiş bir yerin yaklaşık coğrafyası da olabilir. Potansiyele dair tespitler arkeolojik araştırmaların anlatıları içinde araştırmacı tanımlarıyla veya alt metin olarak yer almakta, bazen de veri boşluğunun sonucunda otaya çıkmaktadırlar ve bir niteliksel veri kategorisi olarak peyzaj analizlerine etki etmektedirler.

Bir diğer yanda ise veri çokluğu sorunu vardır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Likya Bölgesi 19. yüzyıl başından beri araştırılan bir alandır, dolayısıyla arkeoloji literatürü yaklaşık ikiyüz yıllık bir birikimi içermektedir. Araştırma literatürü genel yazım ve alan yazımları kaynakları temel alınarak incelenmiş, alan ve dönem ilişkilerini inceleyen kaynakların da büyük oranda taranması hedeflenmiş, aşağıda sınırları çizilen veri doygunluğu sağlanana kadar arkeoloji literatürünün taranmasına devam edilmiştir.

Niteliksel araştırmalar için veri doygunluğu araştırılmakta olan bir konu olmakla birlikte, araştırmacıların genel olarak üzerinde anlaştığı prensipler, yeni verilerin araştırma sonuçlarına daha fazla katkı sağlamadığı seviyede olması ve böylece araştırmanın tekrar edilebilirliğinin mümkün kılınmasının doygunluk sağladığıdır (Fusch ve Ness, 2015). Bu araştırma kapsamında da iki seviyede veri doygunluğu aranmaktadır. Birincisi, Likya bölgesinde henüz varlığı dahi bilinmeyen alanların olduğu bilinci ile, bölge içerisinde bilinen alanların yüksek doygunlukta envantere dahil edilmesi, konum ve isim bazında envanter veritabanının bölge ve alt bölgelerdeki kalıntı yoğunluğunu ifade edecek seviyede tespit edilmesidir. İkincisi ise, tespit edilen alanlara dair yapılmış arkeolojik araştırmaların bölge ve alt bölge karakterizasyonlarını yapmaya olanak sağlayacak seviyede geniş tutulmasıdır.

Çalışma alanı çok büyük oranda Antalya ve Muğla illeri içerisinde yer almakta ve yaklaşık 10.000 kilometrekareye yayılmaktadır. Alan içerisinde 576 adet sit ve anıt kalıntı alanı, 69 adet antik yol tespit edilmiştir. Antalya ili, 20.722 kilometrekare alana yayılmaktadır ve il çapında 944 adet sit alanı vardır. Muğla ili ise 13.338 kilometrekare alanda 894 sit alanına sahiptir. Toplamda 34.060 kilometrekare alana 1838 sit alanı düşmektedir. Çalışma alanına oranlandığında, Antalya ve Muğla genelinde yaklaşık 18.5 kilometrekare alana 1 sit alanı düşmekte, çalışma alanında ise bu oran 17.36 kilometrekare başına 1 kalıntı alanı olarak belirlenmektedir. Bu bağlamda, bölge içi tespit doygunluğunun sağlandığı kabul edilmiştir.

Kalıntı alanları ile ilgili araştırmalarda ise bu alanların %17.5'inde tescil verisinin ötesinde bilgi edinilememiştir. Diğer alanlarla ilgili edinilen bilgilerde ise bazı durumlarda bağlamsal eksiklikler olmakla birlikte bölge ve alt bölge karakteristiğini tanımlayacak kümülatif doygunluğa ulaşıldığı düşünülmektedir.

4.2 Likya Arkeolojik Peyzajı Envanteri

Likya Arkeolojik Peyzajı Envanteri, Arkeolojik araştırma verilerinin arkeolojik peyzaj değerlerine ve koruma poltikalarına tercüme edilmesinin ilk ve nesnel adımıdır. Alan verilerinin sunduğu ortak bilgi kategorilerinin tanımlanmasıyla, envanter öğelerinin geneli için geçerli tarihsel dönem, tarihsel yapılaşma, fiziksel durum, bilimsel araştırma durumu, erişilebilirlik ve kurumsal farkındalık seviyesi tanımları yapılabilmiştir. Bu veriler, niceliksel tespitlere olanak sağladıkları gibi, arkeolojik araştırmalardan sağlanan tarihsel anlatılar ve konum bilgileri ile desteklendiğinde, çeşitli bölgesel veya dönemsel karakteristiklerin de belirlenmesini mümkün kılmaktadırlar (Şekil 4.2).

Envanteri oluşturan yukarıda açıklanmış veri gruplarından elde edilen bilgilerin ortak yanlarının değerlendirilmesi envanter içeriğindeki sınıflandırmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Alan adı ve konumu her öğe için belirlenmiş, koordinatları kaydedilmiştir. Her bir öğe için tarihsel dönem, tarihsel yapılaşma, korunmuşluk durumu, araştırma durumu, erişim durumu ve kurumsal farkındalık seviyeleri belirlenmeye çalışmıştır.

576 adet anıt ve sit noktasal veri olarak tespit edilmiş, araştırmacıların varlığını doğruladığı 69 adet yol parçası ise çizgisel olarak haritalanmıştır. Envanter

çalışmasının bulguları ifade eden özeti Ek B'de tablo olarak verilmektedir. Aşağıda maddeler halinde envanter içeriği anlatılmaktadır.

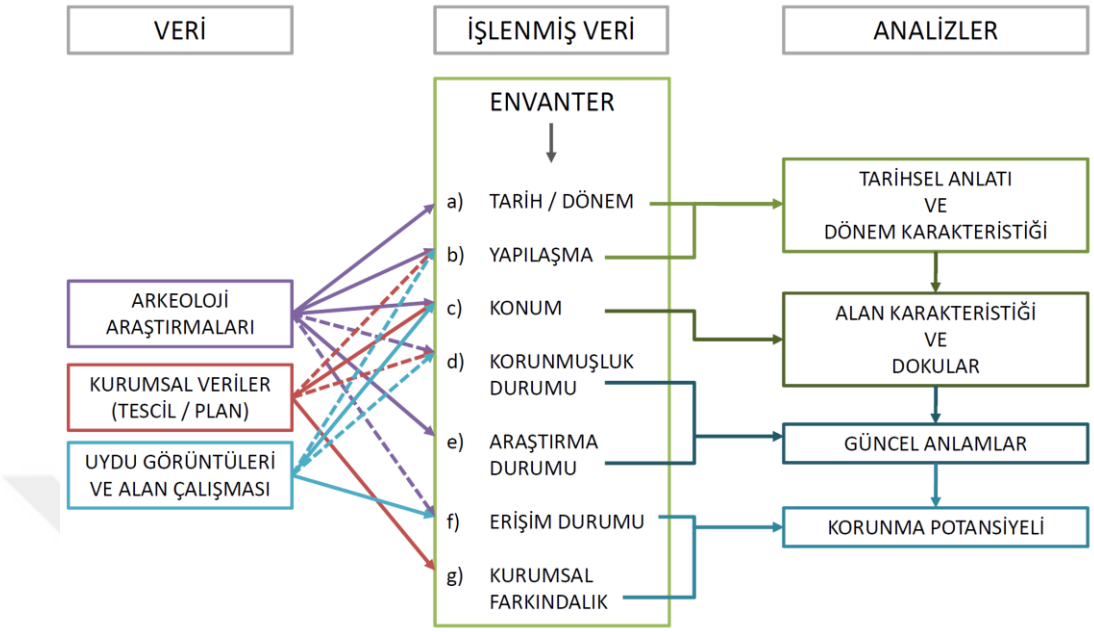

Şekil 4.2 : Veri kaynaklarından edinilen bilgilerin işlenmiş veri ve analizlere dönüşümü.

4.2.1 Yer adı, obje numarası, koordinat bilgisi ve yere dair bilgi özeti

Birinci sütunda yer isimleri yer almaktadır. Yerler, varsa araştırmalarda geçtiği adıyla, eğer araştırma verisine rastlanamamışsa koruma kurulu kayıtları veya kültür envanterinde verilen isimle, eğer bu yönde de bilgi yoksa yapılaşmayı tarif eden bir isimle kaydedilmiştir.

Envanterde kullanılan obje numarası (OID) envanterin ikinci bilgi sütunundadır. Envantere kaydedilen sit ve anıtların temel konum altlığı katmanı oluşturulurken, ArcGIS programının işaretçiye sıralı olarak atadığı bir numaradır.[6] OID numarası, metin içerisinde ve eklerinde, aynı isme sahip yerlerin ayırt edilmesi veya Ek B tablosunda ilişkili bilgiyi bulma kolaylığı sağlamak üzere bazı yer adlarının yanında verilmektedir.

[6] Envanter verilerinin ve konum bilgilerinin çeşitli aşamalarda karşılaştırmalı değerlendirmesi sürecinde verilerin kesinleştirilmesi ile birlikte mükerrer işaretleme, hatalı ve geçici konum atama gibi nedenlerle bazı işaretçilerin ayıklanması gerekmiştir. ArcGIS veritabanı yapısında bir kez atanan obje numarasının yeniden üretilmesi mümkün olmadığı için, bu durum envanter numarası sıralamasına atlamalar olarak yansımaktadır.

Üçüncü sütunda ArcGIS aplikasyonunun standart koordinat sistemi olan dünyada da yaygın olarak kullanılan GCS_WGS_1984 koordinat sistemine, doğu boylamı ve kuzey enlemine göre sit ve anıtların koordinatları verilmiştir.

Dördüncü sütunda, yere dair derlenen arkeolojik araştırma verilerinden, alan araştırmalarından, kurumsal verilerden ve ortofoto görüntülerinden derlenen, envanter bilgi sınıflarını tamamlamayı sağlayan bilgiler özet metin olarak derlenmiştir.

4.2.2 Tarihsel devir

Tarihsel dönemleme arkeolojik araştırma kaynaklarına dayanılarak oluşturulmuştur. Araştırmacıların belirli bir dönemi konu alan çalışmalarına ağırlık verilerek bölge için geçerli tarihsel dönemleme tespit edilmiş (Çizelge 4.2), ardından da harita üzerinde bu tespit edilen dönemlerde varlık gösteren envanter öğeleri işaretlenmiştir.

Çizelge 4.2 : Likya Bölgesi için geçerli tarihsel dönemler.

Neolitik Çağ ve Öncesi		**M.Ö. 5500 ÖNCESİ**
Kalkolitik Çağ **(Eslick, 1992; Işın ve Diğ., 2015; Momigliano ve diğ., 2011; Özgen ve Baughan, 2016)**		M.Ö. 5500 – 3000
Tunç Çağı **(Mellink, 1967; Momigliano ve diğ., 2011; Momigliano, 2013)**		M.Ö. 3000 – 1100
Demir Çağı	**Karanlık Çağ (Erken – Orta Demir Çağı)** **(Akurgal, 2003; Işın ve Diğ., 2015; Momigliano ve diğ., 2011)**	M.Ö. 1200-750
	Arkaik Dönem (Geç Demir Çağı) **(Kolb, 1997; Momigliano ve diğ., 2011)**	M.Ö. 7. – 6. yüzyıllar
Likya'nın Pers İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi		
Klasik Likya (Dynastik Dönem, Beylik Dönemi) **(Kolb, 2016; Tekoğlu, 2015)**		M.Ö. 550-360 (Epigrafik son: 334)
Büyük İskender'in Likya'yı Fethi		
Hellenistik Devir (Schuler, 2016)		M.Ö. 4. – 1. yüzyıllar
İmparator Augustus Devri'nde Roma ile Likya Birliği arasında imzalanan müttefiklik antlaşması		
Roma Devri (Tekoğlu, 2015; İplikçioğlu, 2016)		M.Ö. 46 – 4. yüzyıl
Bizans Devri (Özgen ve Baughan, 2016)		5. – 12. yüzyıl
Türk Dönemi		12. yüzyıl sonrası

Her alan için tarihleme yapılması mümkün olmamıştır. Araştırmacıların tarihleme yapmaktan kaçındıkları, veya tescil fişi ya da alan çalışmasında tespitler gibi, arkeolojik araştırmaya dayalı olmayan durumlarda, bir dönem olasılığı araştırmacı tarafından zikredilmişse, veya yapı formundan belirli bir döneme aidiyet olasılığı varsa, bu haritaya dönem olasılığı sembolü ile işaretlenmiş, envanter kaydına da dönem yanında "?" ibaresi ile yazılmıştır. 227 öğe için ise dönem verisi elde etmek hiç bir surette mümkün olmamıştır. Bu alanlar (N/A) biçiminde envantere kaydedilmiş, haritaya da bunu yansıtan bir sembolle işaretlenmiştir.

Paleolitik devirlerden itibaren mevcut olan insan aktivitesinin etkilediği çevre ve ürettiği kültürel çevrenin niteliğinin Neolitik Devir sonuna kadar sınırlı derecede dönüştürücü olmasından dolayı, çalışmanın hedefleri kapsamında bu devirler Neolitik Dönem sonuna kadar birlikte gruplanmıştır.

Demir Çağı içerisinde yer alan 'Karanlık Çağ' tanımı, bu coğrafyanın Erken ve Orta Demir çağları arasındaki bilgi eksikliğine hitaben araştırmacılar tarafından belirtilen boşluğu ifade ettiği için tercih edilmiştir. Bölge kalıntıları ile ilgili arkeolojik araştırma ifadelerinde Demir Çağı ve Arkaik Çağ'ın birbirinden farklı ifadelerle tanımlanmış olması halinde Demir Çağı ifadesi Karanlık Çağ'a atfedilmiştir. Ayrım yapmayan ve tarih vermeyen bir Demir Çağı ifadesi kullanılması halinde, envanter kaydı Karanlık ya da Arkaik olarak ayrılmamış, Demir ifadesi korunmuş, haritaya farklı bir semboloji ile işlenmiştir.

Araştırmacıların Klasik Likya Devri ile ilgili tespitlerinde Demir Çağı tanımını kullanmayı tercih etmedikleri anlaşılmıştır. Arkeolojik araştırma lisanında Likya Beylikleri'nin karakterize ettiği dönemin 'Klasik Likya', 'Klasik Dönem', 'Dynastik Dönem', 'Beylikler Dönemi' gibi isimler altında bir tarihsel devir olarak tasvir edildiği görülmüştür. Kolb (2016) bu dönemi Büyük İskender'in Likya'yı fethetmesi ile sonlandırırken, Tekoğlu (2015) bu dönemin epigrafik, dolayısıyla kültürel varlığını M.Ö. 334 yılına kadar götürmektedir.

Bölüm 3.2.2'den de anlaşıldığı üzere, Likya Bölgesi'nin tarihsel devirleri ve sınırları Hellenistik Devir'den itibaren karmaşıklaşmıştır. Likya'nın tarihsel devirleri ve isimlendirmeleri için temel dayanak olarak bölgeyi kronolojik olarak ele alan ve sahanın uzmanlığına sahip arkeologlar tarafından bölümleri yazılan "Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi" (2016, H. İşkan, E. Dündar (eds.))

kitabı kabul edilmiştir. Roma – Bizans Devirlerinin arasındaki kültürel dönüşümü kesin tarihlerle sınırlamak zor olsa da, Tekoğlu (2015) epigrafik açıdan Roma Devri'ni 4. yüzyıl sonuna kadar süren bir devir (s. 242), Özgen ve Baughan da (2016) Hacımusalar Höyük araştırmalarında Bizans Devri'ni 5.-12. yüzyıllar arasına tarihlenen bir dönem (s. 330) olarak belirlemişlerdir. Hellenkemper ve Hild ise (2004) Bizans coğrafyasını irdeledikleri çalışmanın ilk evresini 4. yüzyıldan başlatmaktadırlar. Çalışma kapsamında bu bilgilerden yola çıkılarak, dönemler arasına kültürel dönüşümü işaret eden bir çizgi çekebilmek için 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı referans kabul edilmiştir. Envanter girişinde 'Geç Roma' ve 'Erken Bizans' gibi geçiş tanımlarına rastlandığında, tarih bilgisi (yüzyıl, epigrafik tarihleme) aranmıştır.

4.2.3 Tarihsel yapılaşma

Tarihsel gelişim sürecinin coğrafyaya dağılımını ve coğrafya ile ilişkilerek biçimlenmesini anlamak üzere, yerleşim ve yapı tipolojileri, araştırmacıların kullanmayı tercih ettiği terminoloji üzerinden belirlenmiş, ardından veriler incelenerek her bir envanter öğesi için geçerli yapılaşma tipolojisinin belirlenmesine çalışılmıştır. (Bilgi altyapısı için bkz. Bölüm 3.3)

Yapılaşma, iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Doku oluşturan alanlar 'Arkeolojik Sit' olarak, tek yapı ve yapı kompleksi olarak nitelendirilebilecek öğeler ise 'Arkeolojik Anıt' biçiminde tanımlanmış, bu üst başlıklar altında ise yapı işlevini tasvir edecek yapılaşma tipolojileri ifade edilmiştir. Böylece yapılaşma tipolojilerinin tarihsel dönemler ile de karşılaştırılabilmesi ve dönemlere özgü yapılaşma karakteristiklerinin teşhis edilebilmesi amaçlanmıştır.

Tarihsel gelişim sürecinde bazı alanlar farklı yapılaşma kategorilerine ait olarak gelişmişlerdir. Örneğin bir Hellenistik kule, ilerleyen devirlerde etrafında gelişen yapılaşma ile bir çiftliğe, manastıra dönüşebilmektedir. Peyzaj analizlerinde ve envanter tanımlarında bu değişimlere değinilmekle birlikte, niceliksel tespitlerde alanların eriştikleri en geniş ölçek ve baskın yapılaşma karakteristiği öğelerin sınıflandırılmasında kullanılmıştır.

Bağlamın ve yapılaşma türününün belirlenemediği durumlarda, kalıntı alanlarına dair bilinenlenleri yansıtacak, algıya dayalı tanımlar aranmıştır.

4.2.3.1 Arkeolojik sitler

Arkeolojik sitler, doku veya yerleşim kompozisyonu teşkil eden kalıntılar ve yapı grupları olarak yorumlanmıştır. Envanter öğelerinin 306'sını arkeolojik sit alanları oluşturmaktadır. Yapılaşma türü açısından sınıflandırıldığında üç ana sınıfa ayrılmaktadırlar. Yerleşimler, insanların yaşam alanı olarak kullandığı alanlara işaret etmektedir. İnanç ve gömü alanları ise kült alanı ya da yerleşim dışı nekropol gibi insan kullanımının bir doku oluşturduğu ancak sürekli bir yaşantının görülmediği alanlardır. Bilgi yokluğu / eksikliği de bir envanter tanımı olarak ele alınmıştır. (Çizelge 4.3, Ek B)

Çizelge 4.3 : Arkeolojik Sit tanımları.

Arkeolojik Sitler (306)		
Yerleşimler	***İnanç ve gömü alanları***	***Bilgi yok / eksik***
Polis (40)	Kült alanı (4)	Tanımlanmamış doku (78)
Yerleşim (109)	Nekropol (3)	Tescilli sit (Bilgi yok) (43)
Mağara yerleşimi (7)		
Höyük yerleşimi (22)		

Yerleşimler:

Polis: Bir dönemde otonom olarak varlık sürmüş, bunun sonucu olarak da yerleşim içinde kamu yapılarına rastlanabilen, çevresinde de kırsal yapı veya köy yerleşimleri geliştirmiş alanlar olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacıların epigrafik kaynaklara dayanarak yaptığı bir tanımdır, bir ölçek veya büyüklük ifadesi değildir.

Yerleşim: Otonom olmamış (veya bu zamada kadar bu yönde kanıt edinilmemiş), içinde kamu yapısı bulundurabilen doku ölçekleri ile birkaç konuttan oluşan kırsal köyler arasındaki boyutlarda tüm yaşantı dokuları bu grupta ele alınmıştır. Araştırmacıların bir alanı 'yerleşim', 'köy' gibi bu ölçeklerle uyumlu bir biçimde tanımlamaları, veya belirgin bir konut yoğunluğu ve oranından bahsetmeleri halinde alan yerleşim sınıfında değerlendirilmiştir.

Mağara yerleşimi: Tarih öncesi devirlerde görülen bir yerleşim biçimidir. Kendi içinde bir yapılaşma dokusundan bahsedilemese de, kolektif bir yaşantının tanığı olmuş alanlardır.

Höyük yerleşimi: Tarihsel dokuların farklı dönemlerde katmanlaşması ve doğal veya yapay yığılmalarla tepe formunda yükseltilere dönüşmesi ile karakterize edilen

höyükler, araştırma süreçleri aksini işaret etmediği veya henüz araştırılmadıkları durumlarda yerleşimler kapsamında ele alınmıştır.

İnanç ve gömü alanları:

Kült alanı: Araştırmalar, coğrafyada bazı yerleşim dışı kült alanlarının olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan alanda en bilineni, yerleşime sahne olmayan ancak sit ölçeğinde bir dokunun geliştiği Letoon olmakla birlikte, dağlık kısımlarda çeşitli kabartma, yapılaşma formları ve altarlardan oluşan dokulara da rastlanmıştır.

Nekropol**:** *Intramuros* gömülerle karakterize edilen Klasik Likya yerleşim dokuları veya hemen hemen her yerleşim yakınlarında gelişmiş nekropol alanlarının dışında, coğrafyada bazı durumlarda yerleşimlerden uzakta gelişen, veya sonradan gerçekleşen imar aktiviteleri ile yerleşimlerden kopan nekropol alanları da saptanmıştır.

Bilgi yok / bilgi eksik:

Tanımlanmamış doku: Ortofoto görüntüleri, araştırma görselleri veya alan çalışması tespitleri kapsamında fiziksel varlığı doğrulanan, ancak araştırmacılar tarafından tipolojik olarak isimlendirilmemiş dokulardır. Bu dokulara dair edinilen bilgiler envanter özetinde metin olarak bildirilmekle birlikte, envanterde yapılaşma tipolojisine dair belirleyici bir ifade kullanılamadığı durumlarda atanan tipolojidir. İleride edinilecek veriler ile, bu tanıma sahip alanların ‘yerleşimler’ ya da ‘inanç ve gömü alanları’ alt başlığı altına taşınacağı öngörülebilir.

Tescilli sit (Bilgi yok): Bu alanlara dair kayıtlar, kurumsal kaynaklardan kısmen edinilmiş olmakla birlikte, alan niteliğine dair arkeolojik araştırma verisi bulunamamış, alan çalışması kapsamında görülememiş, ortofoto görüntülemeleri ile arkeolojik varlıkların mevcut durumu doğrulanamamış alanlardır. Bilgi yok ifadesi bu doğrulama eksikliğine işaret etmektedir. Envanter kaydında tescil verisinin kaynağı ifade edilmiştir. Bu alanlara dair gelecekte yürütülecek araştırmalarla elde edilecek veriler, bu başlıktaki unsurların diğer alt başlıklara taşınmasına neden olacaktır.

4.2.3.2 Arkeolojik anıtlar

Çalışma kapsamında ele alınan arkeolojik anıtlar bir doku haricinde yer alan ve sahada tek yapı niteliğinde var olan yapılar (kilise, gözetleme kulesi gibi) olabileceği

gibi lahit ve yazıt gibi ilgili müzesi tarafından yerinde korunması kararlaştırılmış, insan gücü ile yerinden oynatılamayacak ve yapılı çevrenin bir parçası haline gelmiş öğeler, kaya mezar ve kayalara oyulmuş rölyefler gibi coğrafi oluşumun bir parçası haline gelmiş öğeler olarak tanımlanmıştır. Tlos yolu üzerinde yer alan ve kaynaklarda TL29 olarak isimlendirilen bilinen en geç tarihli Likçe yazıt (Tekoğlu, 2015, s. 238), Taşkuzuk Yaylası'nda yer alan kabartma (Korkut, 2015, s. 54) bu tür taşınmazlara örnektir.

Çalışma alanında tespit edilen 270 adet anıt ve yaklaşık 137 km uzunluğundaki antik yol alanları da, araştırmacıların belirlediği terminoloji üzerinden işlevleri doğrultusunda sınıflandırılmışlardır (Çizelge 4.4, Ek B, Ek D Pafta1).

Çizelge 4.4 : Arkeolojik Anıt tanımları.

Arkeolojik anıtlar (270) + ~137 km antik yol (69)			
Savunma yapıları	***Kırsal yapılar***	***Altyapı ve donatı***	***İnanç yapıları***
Kale (27) Kule (12) Sur durvarı (1)	Kule-çiftlik (15) Çiftlik (9) Sarnıç / işlik (6)	Köprü (7) Konaklama yapısı (1) Su kemeri (1) Taş ocağı (1) Gemi demirleme yeri (1) *Yol (69 kısım, ~ 137 km)*	Kilise (19) Şapel (12) Manastır kompleksi (5) Tapınak (1)
Mezar yapıları	***Diğer işlevler***	***Bilgi yok / eksik***	
Kaya mezar (18) Lahit (16) Tümülüs (8) Tanımlanmamış mezar (2)	Rölyef / yazıt / mimari eleman (11) Doğal anıt (1)	İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı (38) Tescilli yapı (Bilgi yok) (58)	

Savunma yapıları:

Arkaik ve Klasik Devirlerden itibaren, Roma Dönemi'nde ortaya çıkan barış ortamı haricinde, yerleşimlerin kendi güvenlik ağlarına ihtiyaç duymalarına neden olan politik süreçler kentlerin hakimiyet alanlarında, kırsal ve stratejik noktalarda savunma ve gözetleme yapılarının üretilmesine neden olmuştur.

Kale: Kaleler savunma duvarları dönemine ve konumuna göre kuleli veya kulesiz inşa edilen, korunaklı alan içinde de bir takım yapıların görüldüğü alanlardır. Genelde tepe üstündedirler.

Kule: Genellikle yol güzergahlarını, su kaynaklarını, tarım için kullanılan ovaları gözetleyen, tepe üstlerinde veya yamaçlarda inşa edilmiş kare veya dikdörtgen planlı, 2-3 kat yüksekliğinde tasarlanmış yapılardır.

Sur: Çalışma alanında sadece bir noktada tanımlanmış bir yapı türüdür. İnceyer Tepe'nin bulunduğu yarımadayı anakaradan ayıran dar boğazda yapılmıştır. Diğer savunma yapıları gibi, korunaklı ve kontrollü bir alan tanımlamak hedefi ile yerleşim dışında üretildiğini düşündüren bir öğedir.

Kırsal yapılar:

Tarım ve orman ürünleri bölgedeki yaşantının önemli geçim kaynaklarından biri olmuş, kırsal kesimlerde bu işlevlere yönelik yapıların yerleşim dışlarında üretildiği tespit edilmiştir.

Kule-çiftlik: Kule çiftlikler kırsal yapılar ile savunma yapıları arasında bir yerde konumlandırılabilir (Çevik ve diğ, 2003, s. 197). Merkezlerinde yer alan kuleler tarımdan elde edilen ürünlerin korunması ve savunmasını hedeflemektedir, kule çevresinde ise tarımsal üretime yönelik mekanlar vardır. Roma ve Bizans devirlerinde etraflarında yerleşimlerin geliştiği de görülebilmektedir (İşler ve Aydoğan İşler, 2020, s. 323).

Çiftlik: Tarımsal üretim ve birim yaşam alanlarıdır. Küçük ölçekli yapılardır, bazı durumlarda birden çok çiftlik evi bir grup halinde bulunmuştur. Açık alanlarında işlik ve sarnıçlar bulunabilmektedir.

İşlik / sarnıç: Genel olarak tarımsal üretim alanları ile ilişkili yapılaşmalar olmakla birlikte, çeşitli nedenlerle bağlamından ayrı düşmüş işlik ve sarnıç yapılarıdır. Çiftlik kompleksleri içinde yer alanlar ayrıca bu başlık altına kaydedilmemiştir.

Altyapı ve donatı:

Bu grupta yer alan yapıların büyük oranda Roma Devri'ne tarihlendiği görülmektedir. Roma İmparatorluk Devri'nin imar aktivitelerinin bir uzantısı olarak, coğrafyada savunma ve sınırlar değil, iletişim ve bağlantılar ön plana çıkmakta, bu da yollar, köprüler ve bazı ünik yapılar olarak alana yansımaktadır.

Köprü: Araştırmacılar çoğu ayak seviyesine kadar kaybedilmiş köprüler tespit etmişlerdir. Körpüler, araştırmacıların coğrafyada kullanılan güzergahların nehir geçişlerini tespit edebilmeleri ve özellikle de Roma Devri güzergah çalışmalarını doğrulayabilmeleri açısından önemli veriler olmuştur. Kamu yapılarının çoğunda rastlanan yazıtlar sayesinde yapılış tarihlerinin tespiti de mümkündür.

Konaklama yapısı: Alandaki ünik yapılardandır. *Mansio* olarak tanımlanmıştır (Korkut, 2015, s. 47). Eşen Vadisi'nde, Ksanthos güzergahlarının yakınında yer alan bir örnektir.

Su kemeri (*Akuadükt)*: Araştırmacıların değindiği, yerleşim alanları dışında kalan belirgin kütleye sahip su kemeri örneği sadece Patara doğusunda tespit edilmiştir.

Taş ocağı: Antik devirlere ait taş ocağı, Andriake Kenti'nin kuruluşunda kullanıldığı tespiti ile Zümrütkaya Mevkii'nde tespit edilmiştir. Treşe Mevkii'ndeki tanımsız alanda da antik devir taş ocağı olabileceği önerilmektedir (Konecny, 1997, s. 115).

Gemi demirleme yeri: Gelidonya'da tespit edilen demirleme yeri, Tunç Devri'nden itibaren kesintisiz yaşanan kıyı hareketliliğinin, Roma Devri denizcilik kayıtlarında da kaydedilmiş (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 736) bir ifadesidir.

Antik yollar: Antik yollar, kalıntı alanlarından farklı olarak, coğrafi koşulların geçit verdiği doğrultularda bağlantı öğeleri olarak gelişmişlerdir. Tespit edilen yol öğeleri çoğu durumda Patara Yol Anıtı güzergahları ile örtüşmekle birlikte, kullanımlarını belirli devirlerle sınırlamak mümkün değildir. Araştırmacıların da yolları tarihlendirmekten bu nedenden dolayı kaçındıkları gözlemlenmiştir.

Toplam uzunluğu yaklaşık 137 kilometreyi bulan 69 parça antik yol tepit edilmiştir. Kaynaklar doğrultusunda tespit edilebilen yol parçaları arasında en uzunu Beymelek – Belos – Belen Tepesi – Bonda Tepe – Dinek Tepe – Yalakbaşı arasında yer alan yaklaşık 16 km uzunluğundaki yol ağıdır. Olasılıkla yapılaşma ve tarım alanları dışında kalan bir bölgede ve kaya altyapı üzerinde olması nedeni ile parçalanmadan korunmuştur. Diğer bölgelerde ise yollar farklı nedenlerle hasar görmüştür. Örneğin GZR6 isimli Neisa – Ksanthos arasında yer alan yol modern asfaltın altında kaldığı için 2009 yılında sadece 75 m kadarı tespit edilebilmiştir (Şahin, 2014, s.147). Bu gibi hasarlar, modern yol imalatları sürecinde yüzey araştırması ve tescil işlemleri yapılmadığında doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Yol güzergahları gerek antik dönemlerde gerekse günümüzde coğrafi şartların verdiği imkanlara göre belirlenmektedir, dolayısıyla böylesine dağlık bir coğrafyada aynı güzergahların farklı devirlerde tercih edilmesi beklenebilir. Bir başka hasar tipinin de Elmalı Ovası'nda yer alan yol güzergahlarında olduğu görülmüştür. Kurutulmuş olan Karagöl çevresindeki alanlar bataklık niteliğinde olduğundan dolayı Roma devrinde büyük ve kalın taş bloklar kullanılarak oluşturulan bu yolların bazı parçaları ilerleyen

dönemlerde devşirilerek başka yapılarda kullanılmıştır (Şahin, 2014, s.228). Günümüzde tarım havzası haline gelmiş bu bölgede oldukça az yol kalıntısı görülmesi de hem yapı elemanı devşirilmesinin hem de tarım aktivitelerinin yollar üzerinde olumsuz etkisi olduğunu düşündürmektedir. Antik yollara dair büyük kayıpların yoğun bitki örtüsü nedeni ile Roma devrinin ardından yolların bakımının yapılmaması, modern yol ve orman yolu yapım süreçlerinin yarattığı tahribat ve modern yol güzergahlarının antik yolları takip etmesi veya keserek ilerlemesinden kaynaklandığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Şahin, 2014, s.112; Takmer ve Alkan, 2013; Uzunoğlu ve Taşdelen, 2013).

Bu bağlamda, coğrafyanın farklı dönemlerindeki mekansal ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan antik yollar, envanterde yalnızca yapılaşmayı anlamak kapsamında bir ulaşım ağı – coğrafi geçit bütününün parçaları olarak tespit ve kayıt edilmişlerdir. Tarihsel bağlama yerleştirildiklerinde mevcut yol parçalarındansa güzergahların kurduğu bağlantılara kanıt oluşturmaları, korunmuşluk ve farkındalık açısından ele alındıklarında kalkınma aktiviteleri ve koruma alanlarına bakmak sağlıklı olacaktır.

İnanç yapıları

Araştırmacıların tanımları üzerinden dört başlıkta ele alınan yapılar işlevleri ve temsil ettikleri inanç öğelerinin formlarına belirgin biçimde yansıması ile (dairesel ve tirkonç apsisler, *synthronon*lar gibi) sadece araştırmacı ifadeleri değil, tespit ve tescil ifadeleri ile de tanımlanabilen yapılar olmuşlardır. Yerleşilen köy ve kentlerde, doku içerisinde yer alan inanç yapıları, bazı durumlarda yerleşim dışında, hac güzergahları üzerinde, doku alanları dışında inşa edilmiş, veya modern yerleşimlerin düzenlemeleri nedeniyle bağlı olduğu dokulardan kopmuştur.

Kilise: Hristiyanlık devrine tarihlenen yapılardır. Bazı durumlarda, erken dönem yapılarının temel ve duvarlarının kullanılması ile inşa edildikleri bilinmektedir. Araştırmacılar genelde narteksli veya nartekssiz üç nefli, bazilikal planlı Erken Bizans kiliseleri tespit etmişlerdir.

Şapel: Genelde kiliselerden daha küçük, tek nefli, geç dönem örneklerinde beşik tonoz üst örtülü yapılar oldukları görülmüştür. Bazı durumlarda erken dönem kiliselerinin geç dönemde yeniden biçimlendirilmesi ile ortaya çıkmışlardır (Erdoğan

ve Ceylan, 2019). Araştırmacıların terminoloji tercihlerine göre kilise ve şapel ayrımı yapılmıştır.

Manastır kompleksi: Kilisesinin yanı sıra, kiliseyle bağlantılı pratiklerin ve yaşantının kurgulanmasına olanak sağlayan mekanlar grubudur. Mekan düzeneğinin karmaşıklığına bağlı olarak bir köy yerleşimi ile yapı ölçeğinin arasında bir ölçekte olduğu söylenebilir. Araştırmacıların tarifine uygun olarak, bir yer manastır işlevi ile biçimlenen yapı grubu ölçeğindeyse, manastır kompleksi sınıfında ele alınmıştır.

Tapınak: Çalışma alanında yerleşim dışında görülen tek örneği Sidyma yerleşimine ait olup da sonradan geleneksel köy yerleşiminin içinde kalmış olan Roma Tapınağı olmuştur. Ancak araştırmacıların araştırma soruları arasında lokalizasyonu yapılmamış başka kült yapılarından da bahsedildiği (Lopta (Takmer 2010, s. 114; Onur, 2019, s.268), Apollon Kehanet Merkezi (Onur, 2019, s. 279) gibi) üzere bu yapılaşma türünün ilerleyen zamanlarda daha çok örneğine rastlanacağı düşünülmektedir.

Mezar yapıları

Mezar yapıları arasında bölgenin kendine has karakteristiğini yansıtan Klasik Likya dikme mezarları, aynı karakteristik itibariyle yerleşim içlerine inşa edilmiştir. Bu nedenle aşağıda, doku dışında kalmış mezar anıtlarının arasında ele alınmamışlar, ancak ilgili yerleşimlerde bu bilgiyi yansıtan işaretleme yapılmış, envanter kaydında da dikme mezar tespitleri belirtilmiştir

Kaya mezar: Genelde yerleşimlerin kaya nekropol alanlarında rastlanan mezar türünün bu alanlar dışında tek yapı ölçeğinde üretilmiş olduğu, veya bir dokuya ait olup da günümüzde o dokudan kopmuş kaya cepheli oygu mezar örnekleridir.

Lahit: Yerleşim nekropollerinde, yerleşime ulaşan yollar üzerinde rastlanan lahit mezarlar, Likya genelinde, az sayıda örnek dışında semerdam formunda kapakları olan, *tabula ansata*sı (dar dikdörtgen kitabelik) ve mezar sahibinin ait olduğu yerleşimi ifade eden yazıt bulunabilen, gövdesi monolitik bir mezar odası formunda veya kayaya oygu (*chomasorion)* mezara sahip yapılardır. Genelde ait oldukları yerleşim veya yapı dokusundan modern süreçler nedeni ile koptukları tespit edilmiştir.

Tümülüs: Genelde Arkaik ve Klasik dönemlere tarihli tümülüslere yerleşim içlerinde ve nekropollerinde rastlanabildiği gibi, yerleşim dışında tek yapı ölçeğinde örnekleri

de vardır. Tümülüs içeren yerleşim alanlarına ayrıca bu özelliklerini yansıtan işaretleme yapılmış, envanter kaydındaki açıklamaya bu bilgi eklenmiştir.

Diğer işlevlere sahip varlıklar:

Rölyef / yazıt / mimari eleman: Bu öğeler, ölçek ve formları nedeni ile aynı grupta ele alınmışlardır. Rölyeflerin coğrafyayı işaretlemek, kutsal simgeleri kayalara yansıtmak gibi farklı işlevleri olabilmektedir. TL29 yazıtı gibi öğeler, mil taşları, bağlamından kopmuş mimari plastikler de bu grupta ele alınmıştır.

Doğal anıt: Yapılaşma içermeyen, ancak kültürel anlam yüklenmiş, bilinen tarihte bu anlamın yüklendiği özelliğini yitirmemiş bir öğe olarak, Saklıkent Kanyonu girişinde Titan Kayası adı verilen oluşum henüz bu tipolojinin tek örneğidir.

Bilgi yok / eksik

Yukarıda belirlenen anıt gruplarına henüz yerleştirilememiş, ancak bazı araştırma veya tespitlere konu olmuş yapılardır.

İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı: Bazı tespitlere konu olmuş, varlığı araştırmacıların tarifleri, tespit görselleri, alan çalışmaları veya ortofoto görüntüleri vasıtasıyla doğrulanmış, ancak işlevine dair bilgi üretilmemiş yapılardır. Yapılara dair edinilen bilgiler envantere kaydedilmiştir.

Tescilli yapı (Bilgi yok): Bu alanlara dair kayıtlar, kurumsal kaynaklardan kısmen edinilmiş olmakla birlikte, alan niteliğine dair arkeolojik araştırma verisi bulunamamış, alan çalışması kapsamında görülememiş, ortofoto görüntülemeleri ile arkeolojik varlıkların mevcut durumu doğrulanamamış alanlardır. Bilgi yok ifadesi bu doğrulama eksikliğine işaret etmektedir. Envanter kaydında tescil verisinin kaynağı ifade edilmiştir. Bu alanlara dair gelecekte yürütülecek araştırmalarla elde edilecek veriler, bu başlıktaki unsurların diğer alt başlıklara taşınmasına neden olacaktır.

4.2.4 Fiziksel durum

Alanların fiziksel durumları ile ilgili veriler, alanlardaki araştırma süreçlerinde yapılan tespitler, kurumsal verileri destekleyen görseller ve tespit çalışmalarında eğer belirtildiyse kalıntının durumu, ortofotolarda görülebilen kalıntı seviye ve süreklilikleri ve alan çalışmasında gözlemlenen bozulma süreçlerinin bir arada değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Bu tespitlerin amacı, mevcut kalıntıları bütünlük

ve özgünlük açısından değerlendirerek alanların korunma ve bozulma eğilimlerini tahlil etmektir.

Arkeolojik kalıntılar, yaşam, bozulma, gömülme ve kazı süreçlerinin ardından alınan önlemlere göre korunma veya bozularak yok olma yollarına girerler (Şekil 4.3). Yapının terk edilmesi ve kendi haline bırakılması doğal bozulma süreçlerini hızlandırarak önemli kayıplara uğramasının yolunu açmakta, yapıya ilişkin koruma önlemlerinin alınması ise mevcut bütünlük seviyesinin korunarak yaşatılmasını sağlamaktadır.

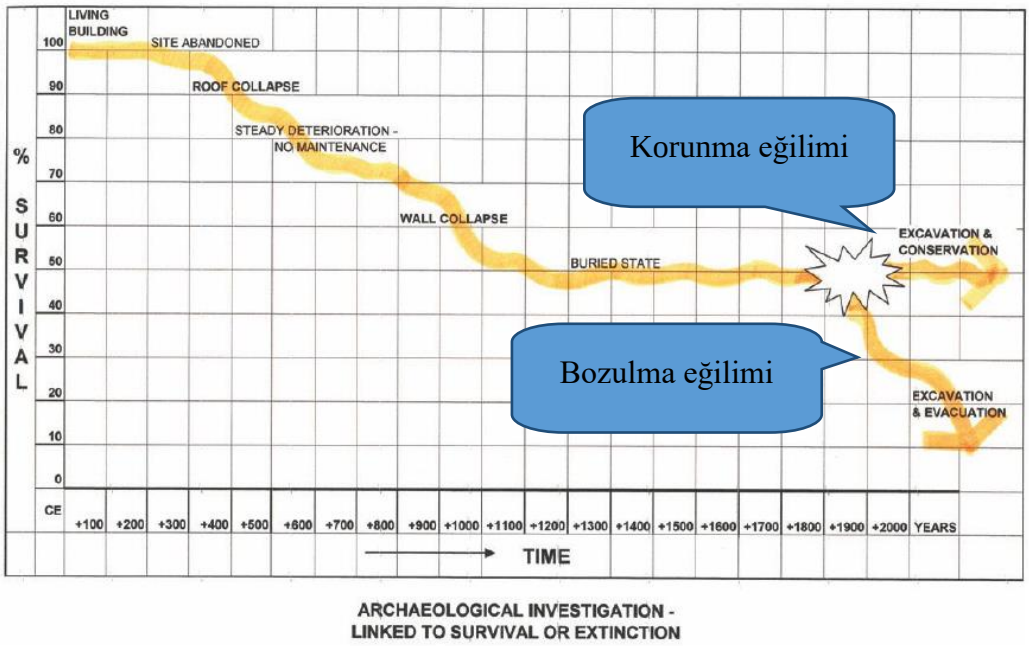

Şekil 4.3 : Arkeolojik araştırma ve koruma önlemlerinin korunma ve bozulma süreçlerindeki yeri (Ashurst, 2007, s. xlii).

Likya Bölgesi'nin kayalık karakteristiği ve içerdiği monolitik taş mezar anıtları gibi özel yapım sistemleri korunmuşluk durumunun değerlendirilmesinde yukarıdaki tablodan farklılaşan bir işleyiş ortaya koymaktadır. Ova ve yaylalarda, doğal döngüyü yaşayan kültür varlıkları, kıyılardaki kayalık alanlarda gömülme sürecini kısıtlı olarak yaşamışlardır. Özellikle büyük bloklarla inşa edilmiş gözetleme kulesi ve kaleler gibi tahkimatlı yapılar, kaya mezarları, lahitler, yüksek yerlerde kurulmuş yerleşimler toprak altında kalmanın koruyucu etkilerinden faydalanmadan, doğal ve insan kaynaklı bozulma süreçlerine maruz kalmışlar, terk edilmişlik anından itibaren grafiğin yönü yatay düzlemde sabitlenmeden aşağıya yönlenmiştir. Grafikte korunma veya bozulma eğiliminin başlangıcını işaretleyen aktivite kazı, yani kurumsal ölçekte bir müdahaledir, dolayısıyla kazı yapılmaması korunmuşluk durumunun devamına

işaret etmektedir. Halbuki Likya Bölgesi gerçeğinde birçok alan için grafiğin akış yönünün yatay düzlemde sabitlendiği bir nokta yoktur. Kurumsal ölçekte etkin koruma müdahaleleri, veya nadir durumlarda kültür varlığının malzemesinin dayanımı ya da doğal olarak oluşmuş bir koruyucu ekosistem içerisinde hayatını sürdürmesi (monolitik taş yapılar, zor ulaşılır alanlarda insan kaynaklı bozulmalardan korunan veya toprak altında korunan dokular) korunma eğiliminin var olmasını sağlamaktadır. (Şekil 4.4).

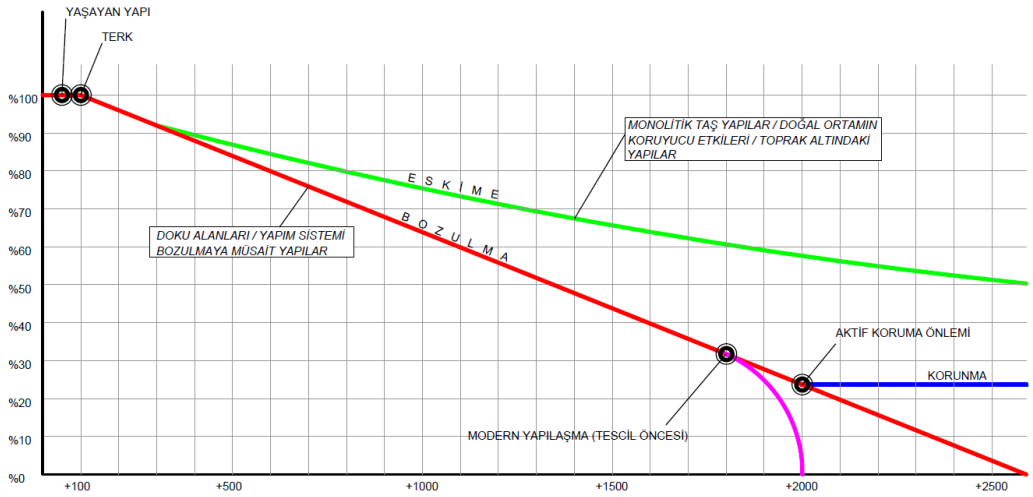

Şekil 4.4 : Likya bölgesi kayalık alanları için geçerli bozulma süreçleri.

Bozulma süreçleri göz önünde bulundurulduğunda, yapıların fiziksel durumlarının ve korunma eğilimlerinin değerlendirilmesine dair şekil 4.5'te tanımlanan gösterge hazırlanmıştır. .

Fiziksel durumu çok iyi veya iyi olan yapılar, aktif kurumsal koruma altında bakımı yapılan, ve/veya kendi dirençleri sayesinde bozulma süreçlerine karşı koyarak kimlik ve kütlelerini günümüze aktarabilmiş yapılardır, dolayısıyla korunmuşluklarını devam ettirme eğilimi göstermektedirler. Koruma eğilimi gösteren alanlara örnekler, düzenlenmiş örenyerleri, sezonluk devam edilen aktif kazı alanları, yerleşim alanları yakınında bulunması nedeni ile devamlı gözlemlenen monolitik mezar yapıları gibi örneklerdir. Durumu orta, kötü veya çok kötü olan yapılar ise hem bozulma süreçlerinden hasar görmüş, hem de ihtiyaçları olan koruma önlemleri geliştirilmemiş alanlardır. Dolayısıyla bu durumdaki yapıların bozulma süreçlerinin devam edeceği, fiziksel durumu kötü ve çok kötü olan yapı ve alanlardaki bozulma süreçlerinin ise hızlanarak ilerleyeceği düşünülmektedir. Bu alanların genel olarak en fazla yüzey araştırması seviyesinde incelenen, kırsal bölgelerde veya tarım

alanlarında yer alan, rölyefler gibi istisnai semboller içermeleri nedeni ile kaçak kazılara konu olan, gündelik gözetim dışında olan alanlar ve yapım sistemleri doğal bozulma süreçlerinden kolaylıkla etkilenen anıtlar olduğu öngörülebilir

Korunmuşluk durumuna dair tespitler, diğer verilerle korelatif olarak değerlendirilmelidir. Korunmuşluk durumunun coğrafya-konum, araştırma durumu ile ilişkisi, yapı tarzının korunmuşluk durumuna etkisi gibi ilişkiler koruma süreçlerinin yönlendirilmesine etki edecektir.

ÇOK İYİ	• Alanın günümüzde müze / kazı aktif kurumsal koruması altında olması (Ören yeri, açık hava müzesi gibi düzenlemeler) veya; • Alanda aktif ve nitelikli bakım ve onarım çalışmalarının gerçekleşmesi • Kalıntıların okunaklı ve belirgin olması	**KORUNMA EĞİLİMİ**
İYİ	• Kalıntıların okunaklı ve belirgin olması • Müze / kazı aktif kurumsal koruması altındaysa: Koruma çalışmalarının iyileştirme gerektiren sorunlar olsa bile sadece mevcut durumun stabilizasyonuna yönelik olması • Müze / kazı aktif kurumsal koruması altında değil ise: çeşitli faktörler sayesinde okunaklılık ve belirginliğini koruyarak stabil bir biçimde günümüze ulaşmış olması	
ORTA	• Müze / kazı aktif kurumsal koruması altındaysa: Koruma ve bakım çalışmalarının gerçekleşmemesi veya düşük seviyede olması, hatalı müdahaleler içermesi • Müze / kazı aktif kurumsal koruması altında değil ise: Doğal ve insan kaynaklı bozulma süreçlerinden etkilenerek kütlesini ve belirginliğini korumuş olmasına rağmen okunaklılığını yitimiş olması	**BOZULMA EĞİLİMİ**
KÖTÜ	• Müze / kazı aktif kurumsal koruması altındaysa: Kimlik yitimine neden olan baskın hatalı müdahale ve restorasyona maruz kalmış olması. • Müze / kazı aktif kurumsal koruması altında değil ise: Okunaklılığının tamamını ve kütlesinin önemli bir kısmını yitirmiş olması	
ÇOK KÖTÜ	• Özgün malzemenin büyük oranda veya tamamen yitirilmiş olması	

Şekil 4.5 : Fiziksel durum değerlendirmesi kriterleri göstergesi.

576 alanın 365'ine ait fiziksel durum tespiti yapılabilmiştir. 201 adedine dair ise bilgi edinilememiştir. Bu bilgi boşluğu envantere "N/A" biçiminde kaydedilmiştir. Korunma eğilimi gösteren 3 adet çok iyi durumda, 38 adet de iyi durumda sit ve anıt vardır. Alanların 130 adedi orta seviyede korunmuştur, 180 adedi ise kötü durumdadır. 24 adedinin çok kötü durumda olması, bu alanların hemen hemen bütünüyle kaybedildiğini göstermektedir (Bkz. Ek B, Ek D Pafta 2).

4.2.5 Bilimsel araştırma durumu

Tespit edilebilen envanter öğelerinin bilimsel araştırmalara ne seviyede konu oldukları da veri değerlendirmeleri vasıtasıyla saptanabilmektedir. Bilimsel araştırma yöntemleri ve tescil prosedürlerine dayanarak, alandaki bilimsel veri üretiminin yoğunluk alanları ve konularının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Çizelge 4.5'te araştırma durumu değerlendirme kriterleri verilmiştir.

Çizelge 4.5 : Bilimsel Araştırma Durumu tespitleri.

	Envanter kaydı	**Açıklama**
KAZI	**Kazı**	T.C. Kültür Bakanlığı, Bakanlar Kurulu veya Cumhurbaşkanlığı iznine tabi bilimsel araştırma kazıları yapılmakta olan / yapılmış alanlardır. Kazı planı bir veya daha fazla araştırma sorusu ile biçimlenir.
	Kurtarma Kazısı	Örenyeri düzenlemesi, kaçak kazıların önlenmesi, beklenmedik buluntuların güvenceye alınması gibi nedenlerle yapılan, müze tarafından yapılan / yaptırılan, buluntu merkezli biçimlenen, kısa süreli çalışmalardır.
YÜZEY ARAŞTIRMASI	**Kapsamlı Belgeleme**	Bir alanı konu alan, yer üstündeki buluntuların tümünü belgeleyen ve yer üstü malzemesini değerlendirerek bilimsel veri üreten çalışmalardır. Alan ve yapı çizimlerini kapsar.
	Yerinde tespit	Araştırma alanlarının ve kalıntı potansiyelinin belirlenmesi amacıyla, rastlanan arkeolojik varlığın tespit ve genel değerlendirmelerine dayalı gözlemler bütünüdür.
KAYIT ALTINA ALMA	**Tespit /Tescil**	Kurumsal veri kaynaklarına dayalı olup yalnızca yapılaşmanın varlığını ve konumu kayda almaya yöneliktir. Herhangi bir bilimsel araştırma verisi üretilmemiştir.
	Epigrafik veya tarihsel kaynaklara dayalı tespit	Epigrafik veriye veya antik döneme tarihlenen kaynaklara dayalı olarak, kalıntı alanlarını tamamen kaybetmiş bir yerin tarihsel kayıtlarda tanımlanan bir alanla özdeşleşmesidir. Günümüze ulaşan fiziksel kanıt tespit edilmemiştir.

Yapılan tespitlere göre, 23 alanda kazı çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan 1960'larda Beldibi bölgesindeki mağara alanlarında yapılanları ile, 1970'lerde Elmalı Ovası'nda bazı höyük, yerleşim ve tümülüsleri konu alan toplam 8 adedi, kendi dönemlerinde sonlandırılmıştır. Kalan 15 alanda, çok sezonlu ve yayın üreten kazı çalışmaları devam etmektedir. Diğer 3 adet alanda ise, buluntuları sergileme ve kurtarma amaçlı kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar da yayınlara konu edilmiştir.

Yüzey araştırmaları kapsamında ele alınan öğeler, alandaki çalışmaların çoğunu temsil etmektedir. 110 adet anıt ve sitin kapsamlı belgelemeyle kayda geçirildiği ve yayın üretildiği, 215 adet anıt ve sitin ise yayınlarda değinilmek suretiyle üst ölçekli belgelendiği görülmüştür.

Hehangi bir bilimsel çalışmaya konu olmayan sit ve anıt sayısı ise 222 olmuştur. 3 adet alan da, epigrafik veya tarihsel kayıtlarla özdeşleştirilmiştir (Bkz. Ek B, Ek D Pafta 2).

4.2.6 Erişilebilirlik

Konum verileri ile birlikte, araştırmacıların erişim tarifleri ve alan çalışmaları temelinde erişilebilirlik durumunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Coğrafyanın biçimlenişi içindeki motifler araştırıldığında, alanların tümü için geçerli, yapılı çevre ile ada yerleşimleri arasında bir skala üzerinde erişim kademeleri belirlenmiştir (Şekil 4.6).

Erişilebilirlik ölçeği aşağıdaki kriterleri yansıtmakatadır:

1. **Erişimi tasarlanmış alanlar:** Yapılı çevre, planlı alan ve yerleşik alan içerisinde kalan öğeler, araçla ulaşılabilen örenyerleri, otopark düzenlemesi olan kalıntı alanları
2. **Erişimi basitleştirilmiş alanlar:** Yerleşik alan çevrelerindeki toprak düzlükler, tarlalar, tarım alanlarındaki tarlalar, erişimi düzenlenmiş kumsal alanları, yol kenarlarındaki engebesiz kısımlar
3. **Erişimi engelsiz ve/veya bakımlı doğal yüzeyler:** Hafif eğimlerin takibi ile ulaşılabilen doğal yükseltiler, zaman içinde oluşmuş belirgin patikalarla ulaşılan alanlar, yoğun bitkilenme görülmeyen alanlar, tasarlanmış doğa yürüyüşü güzergahlarının ulaştığı alanlar
4. **Erişimi zor / engebeli doğal yüzeyler:** Dik eğimlerle çıkılan yükseltiler, tırmanış gerektiren kayalık alanlar, sık orman alanları içinde yükseltiler, engebeli ve uzun yürüyüşle erişilen alanlar, çeşitli doğal fiziksel engellerle erişimi zorlaşmış alanlar.
5. **Erişimi zor kıyı alanları ve adalar:** Erişimin deniz yolu ile yapıldığı kıyı alanları ve anakaraya bağlı olan kıyı alanlarının gerisinde 4. Kademe erişim zorluğu olması.

Fiziksel durum, araştırma durumu ve kurumsal farkındalık gibi verilerin, yapının erişilebilirliği ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi gereklidir.

Sit ve anıtların 50 adedinin tasarlanmış erişilebilirliğe (1) sahip olduğu, 152 adedinin kolaylaştırılmış biçimde erişilebilir olduğu (2), 203 adedinin doğal ancak engelsiz sayılabilecek alanlarda (3) bulunduğu, 140 adedinin erişimin zor olduğu tepelerde (4), 26 adedinin ile tercihen deniz yolu ile erişilebilir olduğu saptanmıştır. Bakım ve denetim açısından, en sorunlu olan alanların (4) grubunda yer alanlar olması beklenebilir (Bkz. Ek B, Ek D Pafta 3).

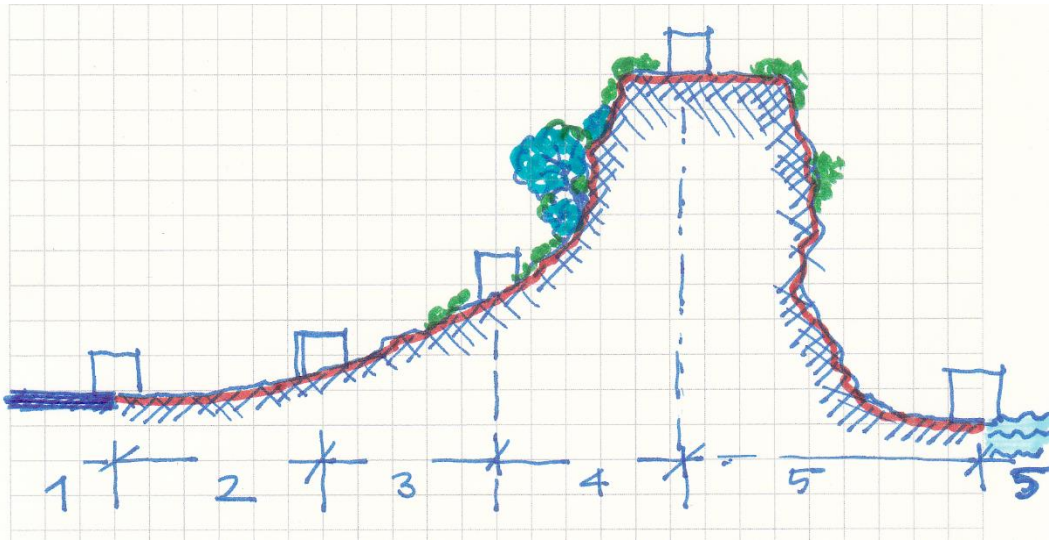

Şekil 4.6 : Erişilebilirlik skalasının coğrafi kesit eskizi üzerinde temsili.

4.2.7 Kurumsal farkındalık

Kurumsal farkındalık araştırması, kültür varlıklarının kalkınma ve karar süreçlerinden etkilenme potansiyellerini analiz etmek üzere yapılmıştır. Varlıkların tespit edilmiş koruma statüleri, varsa dahil oldukları sit veya koruma alanı sınırları, bu sınırların kurumsal veriler kapsamında belirlenebilenlerinin bölge planlarına yansıma durumları, çeşitli kurumsal veriler arasındaki tespit edilebilen tutarsızlıklar araştırılmıştır. Belirlenebilen sit ve koruma alanı sınırları, çalışma ölçeğine uygun olarak haritaya işlenmiştir.

Envanter kaydında bu değerlendirmeye ilişkin girilerde farkındalık seviyesi eğer planlarda yer buluyorsa “P”, sadece ilgili koruma bölge kurulu tarafından alınan tescil kararlarında yer alıyorsa “K”, plan ve tescil kararı gösterimleri arasında değinilmesi gereken tutarsızlık tespit edilmişse “T”, koruma alanı veya tescil verisi tespit edilemediyse “N/A” olarak işaretlenmiştir. Bu kısaltmaların yanında alanın

koruma alanı statüsü 1., 2. ve/veya 3. Derece Arkeolojik sit (A1, A2, A3), Kentsel Arkeolojik sit (KeA), Kentsel sit (KeS) ve Koruma Alanı (KA) kısaltmaları ile belirtilmiştir. Örneğin: P:A1 girisi, planlara yansıyan 1. Derece Arkeolojik Sit alanının varlığını, K:A1+A3 girisi, ilgili KVKBK tarafından tescil edilmiş 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit alanlarının olduğunu ancak bunların planlara yansıtılmadığını ifade etmektedir.

331 alanın, ilgili koruma bölge kurulu kararıyla tutarlı olarak planlara işlendiği görülmüş, 144 alanın plan ölçeğiyle uyumsuzluk, ihmal veya plan yapımı sonrasında tescil olması gibi çeşitli nedenlerden dolayı sadece ilgili koruma bölge kurulu kararlarında görülebildiği tespit edilmiştir. 78 alanın koruma statülerine dair ise bilgi edinilememiştir (Bkz. Ek B).

Tutarsızlıkların tespit edilebildiği 12 alan vardır. Aşağıda ilgili açıklamalar yapılmaktadır.

OID 52: Hızırlık Mevkii Kalıntıları ve OID 54: Arkeolojik Anıt: Antalya KVKBK'nın 16.01.2015 tarih ve 3058 sayılı kararı ile belirlenmiş ve Hızırlık Mevkii'ni ifade eden geniş 1. Derece Arkeolojik Sit sınırı, 1/100.000 ölçekli ÇDP'de görülmemektedir. Muğla 1/25.000 NİP'inde ise farklı, ve belirlenen alanın karşısındaki tepeyi içine alan bir sit alanı sınırı çizilmiştir. NİP'te bulunan alan, OID 54 ise Muğla 1/25.000 NİP'inde ele alınan bölge içerisinde yer almaktadır. 2017 yılında ilgili Koruma Bölge Kurulu tarafından sağlanan dijital veride ise sit sınırlarının hiç birine rastlanmamıştır.

OID 153: Gilevgi Kalesi: 09.04.1982 tarih ve A.3485 sayılı GEEAYK kararı ile anıt olarak tescil edilen yapı 08.11.2007 tarih ve 1966 sayılı Antalya KVKBK kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak tescil edilmiş, 27.08.2019 tarih ve 9669 sayılı kararla da sit sınırları günümzüdeki boyutuna ulaşmıştır. Ancak kalenin koruma alanına dair veri 1/100.000 ölçekli ÇDP'ye dahil edilmemiştir. 14.02.2020 tarihinde revize edilerek onaylanan Antalya Elmalı 1/25.000 ölçekli NİP'te ise daha küçük bir alan Koruma Alanı olarak işaretlenmiştir.

OID 155, 156, 157, 158: Armutlu Hellenistik Kaya Mezarları II-V: Gilevgi Kalesi ile benzer şekilde, ilkin kültür varlığı olarak tescil edilmiş mezar alanları, Antalya KVKBK'nın 23.07.2015 tarih ve 3886 sayılı kararı ile 1. Derece Sit alanı ile koruma altına alınmışlar, bu alan da 21.09.2018 tarih ve 8261 sayılı karar ile genişletilmiştir.

Bu alanlar 1/100.000 ölçekli ÇDP'ye yansımamıştır. 14.02.2020 tarihinde revize edilerek onaylanan Antalya Elmalı 1/25.000 ölçekli NİP'te ise daha küçük bir alan Koruma Alanı olarak işaretlenmiştir.

OID 284: Özdemir Höyük: Bu alan için 1. Derece Arkeolojik Sit alanı sınırı, Antalya KVKBK'nın 16.05.2011 tarih ve 5096 sayılı kararı ile tespit edilmiş ve 27.08.2019 tarih ve 9671 sayılı kararıyla sayısallaştırılmıştır. Antalya 1/100.000 ÇDP ve Elmalı 1/25.000 NİP'lerinde ise, kurul kararında belirtilen alanın yaklaşık iki katı çapında bir alan 1. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak işaretlenmiştir.

OID 356: Göltepe Örenyeri: 1/100.000 ölçekli ÇDP'de 1. Derece ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırlarına sahip ören yeridir. Ancak 08.10.2018 tarihinde iptal edilen 1/25.000 ölçekli Kaş Nazım İmar Planı'nda bu sit alanına dair veriye rastlanmamıştır. Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin CBS sisteminde kullandığı 13.05.2016 tarihli 1/100.000 ÇDP altlığında ise, bu alanın doğusunda daha küçük bir alan işaretlidir.

OID 358: Sarıbelen – Kalkan Antik Yerleşim Alanı: 1/100.000 ölçekli ÇDP'den edinilen veridir, ancak aynı sit alanına ne 08.10.2018 tarihinde iptal edilen 1/25.000 ölçekli Kaş Nazım İmar Planı'nda ne de Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin CBS sisteminde kullandığı 13.05.2016 tarihli 1/100.000 ÇDP altlığında rastlanmamıştır.

OID 441: Asar Mevkii Arkeolojik Siti: 1/100.000 ölçekli ÇDP'den elde edilen veriye göre alan çalışması kapsamında ziyaret edilmiş, Milner'in araştırmaları ile de (2004, s.62) alanda arkeolojik varlıkların bulunduğu doğrulanmıştır. Ancak Muğla ili 1/25.000 ölçekli NİP'inde alanın gösterilmediği tespit edilmiştir.

OID 544: Beymelek Şapeli II: Yapı çeşitli araştırmacılar tarafından (İşler, 2016, s. 57; Foss, 1994, s. 35) tespit edilmiş, 1/100.000 ölçekli ÇDP'de de 1. Derece Arkeolojik Sit olarak belirtildiği görülmüştür. Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin CBS sisteminde kullandığı 13.05.2016 tarihli 1/100.000 ÇDP altlığında da, 08.05.2018 onay tarihli Demre 1/25.000 NİP'inde de bu alan görülememiştir.

Bu tutarsızlıklara dair tespitlerden varılan sonuç, kurumsal iletişim ve planlama süreçlerinde koordinasyonun sorunlu olduğudur. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın harita katmanları olarak paylaştığı 1/100.000 ÇDP'leri ile belediyelerin kullandığı ÇDP'ler ve ürettikleri 1/25.000 NİP'ler bazı farklılıklar göstermektedir. Koruma kurullarının aldığı kararların ise bu planlara eksik veya hatalı yansıdığı örnekler de vardır. Bu bulgu, bu çalışmanın bölge için yapılan

planlamaların korunması gerekli kültür varlıklarına ilişkin tespitler ile daha sistematik olarak ilişkilenmesi gerektiği düşüncesini güçlendirmektedir. (Bkz. Ek B, Ek D Pafta 3).

4.3 Likya Arkeolojik Peyzajı Analizleri

Likya Arkeolojik Peyzajı'nın nesnel verilerinin, coğrafi konum, yapılaşma, tarihsel gelişim ve alanlar arası ilişkiler temelinde değerlendirilmesi ile, alandaki kültürel peyzaj ifadeleri aranmıştır. Bölüm 2.4'te tanıtılan "Karakteristik-Doku-Özellik" kavramları tabanlı geliştirilen Arkeolojik Peyzaj Analizi yöntemi kullanılarak (Şekil 2.13) Likya Arkeolojik Peyzajı'nın anlaşılması için zaman ve mekan olguları içinde gelişen düzenler araştırılmıştır.

4.3.1 Karakteristikler: Tarihsel anlatı ve dönem karakteristikleri

Tarihsel anlatı ve tarihsel dönem analizi, çalışma alanını oluşturan Teke Yarımadası'nda tarihsel gelişim süreçlerinde yaşanan kültürel-bölgesel farklılaşmaların ve tarihsel dönemler içinde ortaya çıkan kültürel-tarihsel karakteristiklerin saptanmasını hedeflemektedir. Likya Bölgesi coğrafyasının, bölgenin kültürel gelişimi ile yakından ilişkili olduğu önceki bölümlerde (Bkz. Bölüm 3.1. Likya Bölgesi) ifade edilmiştir. Bu analiz kapsamında alanda öncelikli olarak varlıkların dönemsel kümelenmeleri ve tarihsel gelişim süreçlerine etkiyen ve politik coğrafyanın tanımladığı alt kültür bölgeleri araştırılmıştır. Eş zamanlı olarak, öğelere ilişkin arkeolojik anlatılar üzerinden dönemsel kültürel aktivitelerin geliştirdiği karakteristik davranışlar tespit edilmiştir.

4.3.1.1 Neolitik Çağ ve öncesi bulguları (M.Ö. 5000 ve öncesi)

Neolitik dönem ve öncesinde kültürel gelişime sahne olmuş üç ana odağın, Eşen Çayı Vadisi, Elmalı Ovası ve Beldibi bölgesi olduğu görülmektedir. Pleistosen dönemde oluşan Elmalı Ovası'nın tarih öncesi dönemlerde yerleşime uygun bir habitat sunduğu bilinmektedir (Deroche, 1986, s. 359). Bu alanda yer alan Akçay Höyük (Eslick, 1992, s. 58), Kocapınar Höyük (Deroche, 1986, s. 364), Tekke Höyük (Eslick, 1992, s. 64), Hacımusalar Höyük (Şahin, 2014, s. 226) bilinen yerleşim alanlarıdır, ancak bölgede henüz araştırılmamış ve kazısı yapılmamış çok

sayıda höyük olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla Elmalı Ovası'nda tarih öncesi höyük dokusunun daha çok örneğinin ortaya çıkması beklenmektedir.

Üst Paleolitiğe kadar tarihlenebilen Beldibi yöresi ise yerleşime uygun kaya sığınaklarının bulunduğu bir alandır (Çevik, 2015, s. 499-500). Bu yörede rastlananlar gibi kaya sığınaklarının ilerleyen tarihlerde de coğrafya içinde doğal olarak oluşmuş mekanlar sunması nedeni ile bazı dönemlerde yeniden kullanıldıkları (Tavabaşı için: Korkut, 2015, s. 52; Belbaşı için: Bostancı, 1962, s. 233) seramik kalıntılarından anlaşılmaktadır.

Diğer bir tarih öncesi yerleşim odağı ise Eşen Vadisi'nde görülmektedir. Bu alandaki Girmeler Mağarası ve Girmeler Höyük (Korkut, 2015, s. 43) ile Tavabaşı Mevkii Mağaraları (Işın ve diğ., 2015, s. 151) Neolitik Döneme ait kalıntılar içermektedirler. Girmeler Mağarası ve Girmeler Höyük çevresinde, Tlos'un batısında kalan alanda da tarihsel dönem bilgisi edinilememiş höyük yerleşimleri vardır. Bu alanlardan da tarih öncesi dönemlere ait gelecekte ortaya çıkabilecek verilerin varlığı ve yeni höyüklerin tespit edilmesi beklenmelidir (Korkut, 2015, s. 7).

Araştırmacıların tanımlarından, dönem verisi veren 10 alanın kültürel davranışının iki dönem karakteristiğini tanımladığı anlaşılmıştır (Şekil 4.7; Çizelge 4.6).

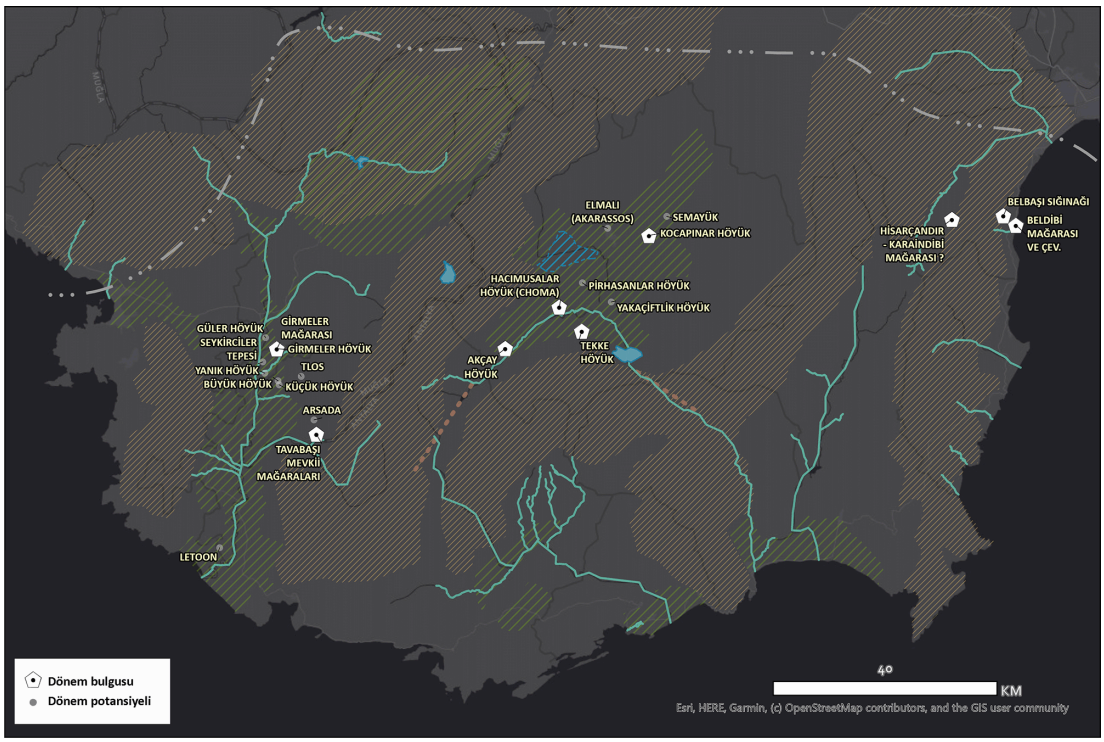

Şekil 4.7 : Neolitik Çağ bulgularına veya bulgu potansiyeline sahip alanlar.

Çizelge 4.6 : Neolitik Çağ ve öncesi karakteristikleri N-K olarak kodlanmaktadır.

N-K-1	Ovalarda ve verimli alanlarda gelişen yerleşimler	Kocapınar Höyük Hacımusalar Höyük Akçay Höyük	Tekke Höyük Girmeler Höyük
N-K-2	Kaya Sığınaklarında gelişen yerleşimler	Beldibi Mağ. Belbaşı Mağ. Girmeler Mağ.	Hisarçandır-Karaindibi Mağ. Tavabaşı Mvk. Mağ.

4.3.1.2. Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5500-3000)

Kalkolitik Çağ'da, Neolitik Dönem'de geliştiği tespit edilen Eşen Vadisi odağı ve Elmalı Ovası (Akçay çevresi ve ova kuzeyini kaplayan alan) odaklarının sürekliliğinin olduğu ve Elmalı Ovası'nda yerleşim noktalarının arttığı görülmektedir. Beldibi bölgesinde yer alan Hisarçandır-Karaindibi Mağarası'nda Neolitik Dönem sonrasında bir gelişme tespit edilememiş, Beldibi Mağaralarındaki buluntular ise Neolitik dönem sonrasında sığınaktan çıkılıp ovaya yerleşildiği şeklinde yorumlanmıştır (Çevik, 2015, s. 500). Dolayısıyla bu alandaki tarih öncesi gelişim Neolitik Dönem ile sınırlanmaktadır. Neolitik Dönem'de ortaya çıkan bu alanların dışında Çaltılar ve Eceler Höyükleri, Seki Yaylası olarak adlandırılan yerleşilebilir coğrafi özelliklere sahip yaylada tarih öncesi kültürlerin ortaya çıktığını göstermektedirler. Dönem bulguları, Seki dağlık bölgesinde, Elmalı Ovası'nda ve Eşen Vadisi'nde yer alan üç odağın ortak bir karakteristik tanımladığını göstermektedir (Şekil 4.8, Çizelge 4.7).

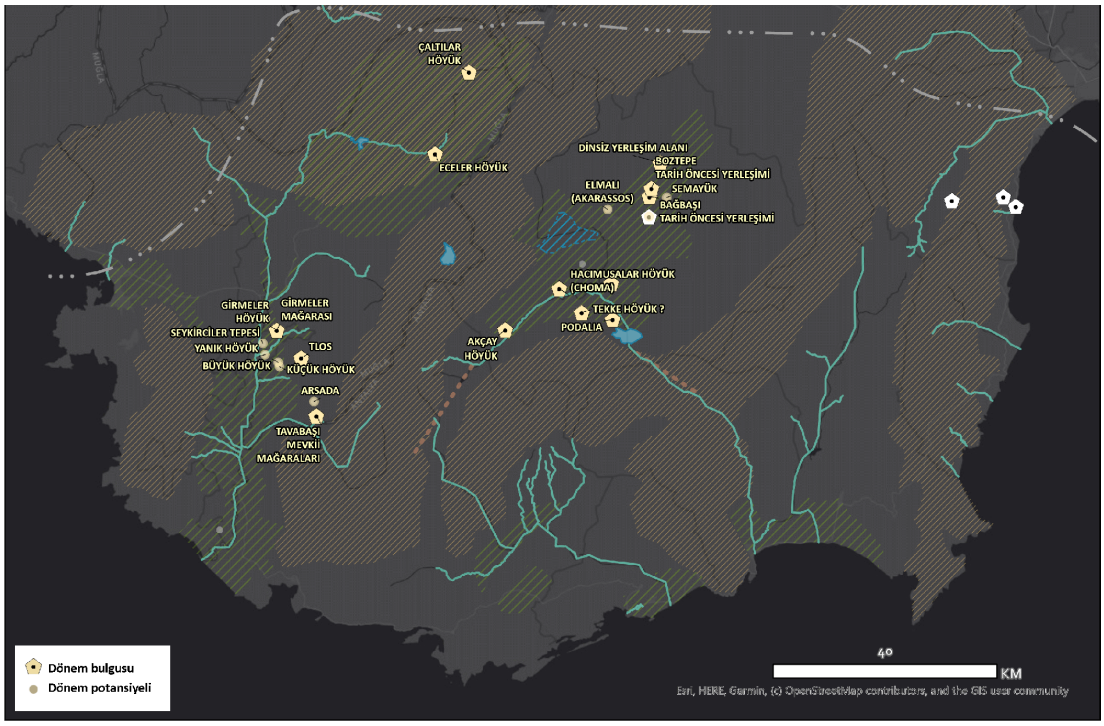

Şekil 4.8 : Kalkolitik Çağ bulgularına veya bulgu potansiyeline sahip alanlar.

Çizelge 4.7 : Kalkolitik Çağ karakteristikleri K-K olarak kodlanmaktadır.

K-K-1	Ovalarda ve verimli alanlarda gelişen yerleşimler	Çaltılar Höyük Eceler Höyük Akçay Höyük Hacımusalar Höyük	Tekke Höyük Podalia Yakaçiftlik Höyük Boztepe T.Ö. Yerl.	Bağbaşı T.Ö. Yerl. Dinsiz Yerl. Al. Tlos Girmeler Höyük

4.3.1.3 Tunç Çağı (M.Ö. 3000-1100)

Tunç Devri'nde de Beldibi bölgesi dışında belirmiş olan tüm odaklarda süreklilikler gözlemlenmekte, aynı zamanda yeni noktaların da ortaya çıktığı görülmektedir. Dönemin kültürel izlerinin daha önce aktivite olmayan ova alanlarına ve kıyılara doğru yayıldığını, ve ileride önemli merkezler haline gelecek yerleşimlerden buluntular verdiğini görmek mümkündür. Korkuteli güneyinde yer alan İmecik mevkiinde İmecik Höyük ve İmecik Susuzu Höyükleri (Özsait, 1996, s. 297) bu alanda yeni bir kültürel odağın oluştuğunu göstermektedir. Korkuteli'nde gelişen bu odağın yanı sıra, Pınara'da (Tietz, 2016, s. 336), Letoon'da (Atik-Korkmaz, 2016, s. 186), epigrafik izler bu döneme kadar uzanmakta, Patara'da Tepecik Akropolü'nde ele geçen buluntular (İşkan, 2016, s. 144), Tlos'ta bulunan dönem katmanları ve küçük objeler (Korkut, Takaoğlu ve Sezgin, 2019, s. 26-33), Kandyba-Phellos kavşağındaki Hacığlan Örenyeri'nde bulunan taş balta (Çevik, 2015, s. 289), Gagae'de bulunan seramikler (Çevik, Kızgut ve Bulut, 2010 s. 30) ve Arykanda'da elde edilen Tunç Çağı iskanına dair deliller (Bayburtluoğlu, 2005, s. 252), yaşantının devam ettiği höyüklerin yanı sıra bu alanları da döneme yerleştirmektedir. Araştırmacıların bulguları, dönemin karakteristik kültürel davranışının ovalarla sınırlı olmayan, M.Ö. 14. ve 12. yüzyıllara tarihlenen Uluburun ve Gelidonya batıklarının işaret ettiği üzere (Çevik, 2015, s. 458) kıyılarda da yerleşik hayat kurguladığını göstermektedir (Çizelge 4.8, Şekil 4.9).

Çizelge 4.8 : Tunç Çağı karakteristikleri T-K olarak kodlanmaktadır.

T-K-1	Ovalarda, kıyılarda ve verimli alanlarda gelişen yerleşimler	Patara Pinara Tlos Gagae Arykanda	Çaltılar Höyük Eceler Höyük Hacımusalar H. Akçay Höyük Soklai	Karataş Höyük Bağbaşı T.Ö. Yerl. İmecik Höyük İmecik Susuzu Höyük

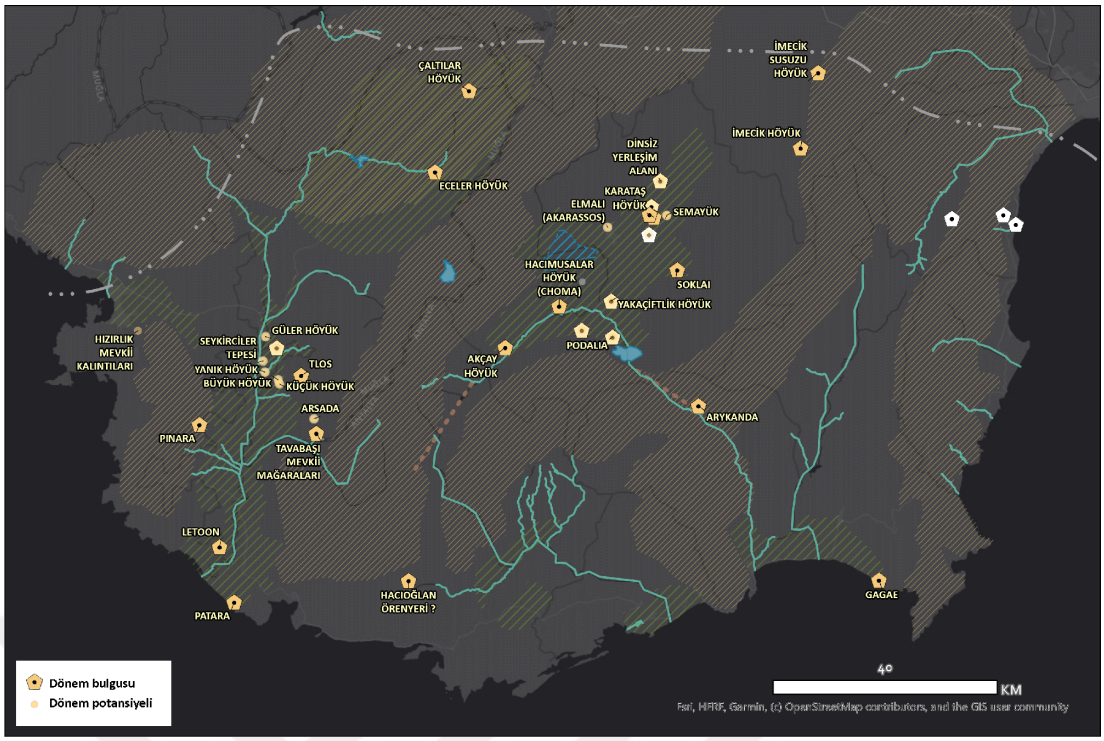

Şekil 4.9 : Tunç Çağı bulgularına veya bulgu potansiyeline sahip alanlar.

4.3.1.4 Karanlık Çağ (Erken-Orta Demir Çağı) (M.Ö. 1200 – 750)

Diğer devirlere oranla daha az bilgiye sahip olunan Erken ve Orta Demir çağları ile ilgili olarak, araştırmacıların tanımladığı bir karakteristik belirlenememiştir. Demir Çağı'nın yaşandığı rapor edilen 12 alan içerisinden, 7 alanda Karanlık Çağ bulgularına rastlandığı kesinleştirilmiştir. Bunlar arasında, daha önceki devirlerde ismine rastlanmayan Mastaura (Dereağzı)'da Orta Demir Çağı'na ait seramikler olduğu (Çevik, 2015, s. 346) bildirilmektedir. Tlos stadyum düzlüğünde Arkaik Dönem'e kadar kesintisiz yerleşim izi vardır (Korkut, Takaoğlu ve Sezgin, 2019, s. 26-33). Patara'da Erken Tunç ile Arkaik arasında kesintsiz yerleşim bildirilmektedir (İşkan, 2015, s. 145). Çaltılar Höyük'te M.Ö. 6. yüzyıla kadar yerleşim izi takip edilmiş ve Demir Çağı seramikleri toplanmışsa da, M.Ö.1200-800 arasında genele oranla az veri vardır (Momigliano ve diğ., 2011, s. 85; Momigliano ve Kibaroğlu, 2017, s. 478). Elmalı Ovası'ndaki Hacımusalar Höyük ise Geç Kalkolitik ile Bizans devirleri arasında, M.Ö. 2. bin yılda bir dönem haricinde kesintisiz iskan gördüğü için (Özgen ve Baughan, 2016, s. 318-323) bu döneme dair veri verdiği kabul edilmiştir. Aynı ovadaki Soklai'de de kesintisiz seramik tabakaları bulunduğundan bahsedilmektedir (Bean, 1992, s. 160). Karataş Höyük'te ise, bu döneme de ait mezar kalıntılarının bulunduğu ifade edilmektedir (Mellink ve Angel, 1970, s. 247-250). Bu alanlar haricinde genel olarak Demir Çağı'nın buluntularını verdiği belirtilen

Tavabaşı Mevkii Mağaraları (Korkut, 2015, s. 51-52), Eceler Höyük (Momigliano, 2013, s. 183-184), Bağbaşı Tarih Öncesi Yerleşimi (Eslick, 1992, s. 76), İmecik Höyük (Özsait, 1996, s. 297) ve Demir Çağı mezar yapısı içerdiği ifade edilen (Eslick, 1992, s. 61) alanlarının da belki bu döneme ışık tutması beklenebilir (Şekil 4.10).

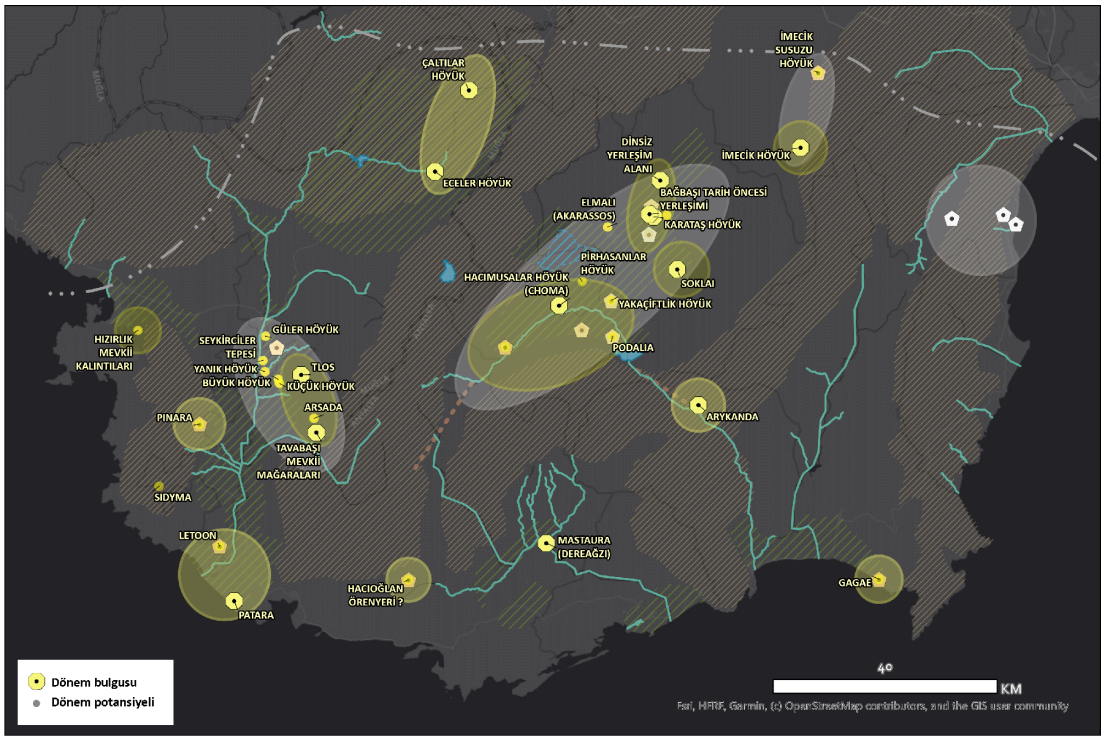

Şekil 4.10 : Karanlık Çağ ve Demir Çağı bulgularına sahip olan ve dönem boşluğundan dolayı potansiyel taşıdığı düşünülen alanlar.

Devirle ilgili buluntu potansiyeli verebileceği düşünülen 20 alan ise, bilinen dönemler arasındaki çağa dair veri boşluğu olmasına dayanılarak tespit edilmiştir.

4.3.1.5 Arkaik Çağ (Geç Demir Çağı) (M.Ö. 7-6. yüzyıllar)

Arkaik Dönem'e gelindiğinde ise kıyıların kalabalıklaşmaya başladığı görülmektedir. Bu devirde öne çıkan yerleşimlerden biri Ksanthos'tur. Arkaik dönem seramikleri ve kült yapılaşmalarına rastlanan kent, M.Ö. 6. yüzyılda Pers orduları tarafından ele geçirildiğinde bölgenin en önemli kentlerinden biri konumundadır (Courtils ve Cavalier, 2001, s. 148-149). Kuzeyinde Tlos, yapı kalıntılarıyla (Korkut, 2015, s.12), Patara da Tepecik Akropolü'ndeki arkaik yapılaşmalarla (İşkan, 2015, s.149) dönemdeki yerleşimlerle ilgili bilgi üretmektedir. Seramik ve küçük buluntulara ise Letoon (Atik-Korkmaz, 2016, s. 189), Köristan (Işın ve diğ., 2015, s. 161) ve Pinara'da (Tietz, 2016, s. 336) rastlanmaktadır. Korunaklı tepelerde, vadi kıyılarında

ve birbirlerine uzakta biçimlenen bu yerleşimler, vadinin kültürel karakteristiğini diğer alanlardan ayırmaya başlamıştır. Bu vadi, Klasik Dönem'den itibaren 'Batı Likya' olarak isimlendirilecektir.

Arkaik Çağ'ın önemli gelişmelerinden biri de, tarih öncesi devirlerde yerleşime çok uygun olmayan, günümüzde Kalkan – Demre arası olarak tariflenebilecek, Klasik Dönem'den itibaren de Orta Likya olarak anılacak kayalık sahil kesiminde birbiri ile oldukça yakın yerleşimlerin gelişmeye başlamasıdır. Yapılaşma izleri ile de desteklenen bu dönem etkinliğine Hacıoğlan Örenyeri'nde (Çevik, 2015, s. 289), Phellos'ta (Hülden, 2016 s.377), Seyret Kalıntıları'nda (Hülden, 2011, s. 502), Tüse'de (Hülden, 2011, s. 500), Karakuzgediği'nde (Kolb, 1998, 351-352), Avşar Tepe'de (Çevik, 2015, s. 310), Büyükçerler'de (Hülden, 2011, s. 497) Mucuk Beleni'nde (Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 62), ve Trysa'da (Kolb, 1992, s. 28) rastlanmaktadır. Mastaura ve Kocaorman'da ise seramik kalıntıları (Çevik, 2015, s. 346) ve Kocaorman'da mezar kullanımı (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 522) bulunmuştur.

Arkaik Dönem'e ait başka bir yerleşim hareketliliği de Finike Ovası ve gerisinde görülmektedir. Finike Ovası'nın kuzeyindeki Toçak Dağı eteklerinde yer alan Limyra'da bu döneme ait seramik kalıntıları yerleşimin varlığını doğrulamaktadır, ancak mimari kalıntılar mevcut değildir (Seyer, 2016, s. 260). Aynı ovanın Kumluca ucunda ise Rhodiapolis benzer veriler sunmaktadır (Çevik, Kızgut ve Bulut, 2010, s. 31). Bölgenin Elmalı Ovası ile bağlantısını sağlayan Avlan Beli'nin güneyinde yer alan Arykanda'da da bu dönemlere ait mimari veri yoktur, ancak yerleşim sürekliliği olması beklendiği belirtilmiştir (Bayburtluoğlu, 1975, s. 27).

Likya kıyılarından ilerlendiğinde, Beldibi'ndeki Neolitik yerleşimden itibaren kültürel durgunluk yaşadığı görülen Beydağları'nın doğu silsilesinin doğusunu oluşturan kesimde yeni bir hareketlilik vardır. Rodos'lu koloniciler tarafından kurulan Phaselis, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren 2. yüzyıla kadar büyük oranda otonom yaşamış bir kent olarak doğu kıyılarında önemli bir yerleşim haline gelmiştir (Arslan ve Tuner Önen, 2016, s. 300). Phaselis'in yaklaşık 20 kilometre kadar kuzeybatısında yer alan Ovacık Tümülüsü ise günümüzde kaçak kazılar nedeni ile oldukça harap durumda olmakla birlikte M.Ö. 7-5. yüzyıllarda Milyas ve Kabalis'te görülen yapısal geleneği yansıtan yerel bir örnek olarak mevcuttur (Çevik, 2015, s. 486).

Elmalı Ovası'nın olduğu kesimlerde Arkaik Dönem'e ait yeni izler belirmeye başlamış, bazı odaklarda ise kültürel gelişim bu dönemde duraklamış veya sonlanmıştır. Hacımusalar Höyük'ün güneyinde yer alan Tekke Höyük'te kültürel gelişimin Kalkolitik Çağ'ın sonrasına iz vermediği bilinmektedir (Eslick, 1992, s. 64). Elmalı'nın hemen doğusunda yer alan höyük ve yerleşim alanlarındaki yaşantı da en geç Demir Çağı ile birlikte sonlanmışlardır. Ancak aynı doku içerisinde Frig kültürünü yansıtan ve bölgenin Arkaik'i ile dönemdaş Frig Çağı'na ait 16 adet tümülüs bulunumuştur (Dörtlük, 1988, s. 174). Elmalı kent merkezine 3 km mesafede Bayındır mahallesinde bulunan ve konumuna Terponella antik kenti lokalize edilebileceği önerilen (Mitchell, 2006, s. 479) Bayındır Tümülüsleri, Elmalı Ovası'nın kuzey kısmının Frig etkisi altında geliştiğine ve Likya Klasiği'nden ayrı bir alt kültür bölgesi olarak biçimlendiğine dair ilk işaretlerden biridir. Ovanın doğu sınırındaki Soklai'de ise kalıntı olmamakla birlikte, Arkaik Dönem'e ait sermaik parçalarının tarihsel bir sürekliliğe işaret ettiği söylenebilir (Bean, 1992, s. 160).

Elmalı Ovası'nın güney kesiminde, Akçay çevresinde gelişen alanlarda sürekliliğin devam ettiği Podalia ve Choma'nın yanı sıra Afşar Kalesi, Pirhasanlar Höyük ve Yakaçiftlik Höyük'te Arkaik Dönem izlerine rastlanmıştır. Günümüzde neredeyse tamamen kaybedilmiş olan Podalia yerleşimindeki höyüğün eteklerinde ve Hacımusalar Höyük'te (Choma) arkaik dönemin yaşandığına dair güvenilir buluntular vardır. Keza Yakaçiftlik ve Pirhasanlar höyüklerinde de bu dönemde yaşantının olduğuna dair izler bulunmuştur (Özgen ve Baughan, 2016, s. 323). Höyük dokusunun bu derece yoğunlaştığı bu bölgede yer alan Akçay Höyük'te ise Neolitik Dönem – Tunç devri ve Roma – Bizans Devirleri arasında uzanan seramik kalıntıları bulunmuştur. Bu höyükte ara devirlerin yaşanıp yaşanmadığına dair bilgi yoktur, zaten tarım hasarı nedeniyle höyük oldukça düzleşmiştir (Eslick, 1992, s. 58). Günümüzdeki biçimine Hellenistik dönemde ulaşmış olan Afşar Kalesi'nin de eteklerinde arkaik izlere rastlanmaktadır (Bean, 1992, s. 163; Özgen ve Baughan, 2016, s. 324).

Kabalyalılar ismindeki Lydia halklarının yerleştiği bilinen ve bu nedenle de Demir Çağı'nda Kabalis olarak bilinen Seki Yaylası'nda (Dökü ve Baytak, 2017, s. 224) ise Asartepe Örenyeri'nde tespit edilen kalenin kesinlik içermeyen biçimde döneme tarihlenebileceği önerilmektedir (Baytak, 2014, s. 112). Çaltılar Höyük'ün yüzey araştırmaları Demir Çağı'ndan öteye gitmemekle birlitke, kazılar ile yeni bulgulara

ulaşılabileceği önerilmekte (Momigliano ve Kibaroğlu, 2017, s. 478), Eceler Höyük araştırması ise döneme dair veri vermemektedir. Bu alanda Demir Çağı ve Hellenistik Dönem arasında kesinti olduğu görüldüğünden dolayı, alanın potansiyel taşıdığı sonucuna varılmıştır. Hellenistik dönemde Kibyra kentinin güçlenmesi ve dahil olduğu kent birliği nedeniyle Kibyratis adını alacak olan, Pisidia, Milyas, Likya, Karia ve Frigya kültürlerinin kesişiminde yer alan bu bölgenin (Dökü ve Baytak, 2017, s.225) gelişimi, M.Ö. 1.binyılda hızla kalabalıklaşmaya başlayan kıyı kesimlere oranla daha yavaş ilerlemektedir (Bachmann, 2016, s. 352).

Arkaik Dönem sonuna kadar tarihsel gelişimde dikkat çekenler, Klasik Dönem'de Milyas olarak bahsedilecek Elmalı Ovası'nda görülen Frig etkilerinin, bu bölgedeki kültürel farklılaşmaya işaret etmesidir (Şahin, 2014, s. 224). Keza Beydağları'nın doğu silsilesinin doğusundaki kısımda Rodos Kolonisi olarak gelişen Phaselis yerleşimi Milyas örnekleri ile benzerlik gösteren Ovacık Tümülüsü, kesintisiz olarak Gelidonya Burnu'na kadar devam eden bu dağ silsilesinin bölgenin diğer kıyılarından farklılaşan bir kültür bölgesi tanımladığını düşündürmektedir. Kıyılarda yerleşimin yoğunlaşması sonucunda önem kazanan Orta Likya'da ise, Arkaik Dönem'in yalnızca izlerinin değil, yapı kalıntılarının da belirgin özellikleri ile günümüze ulaştığı bir doku gelişmiştir.

Bulgular iki temel dönem karakteristiğine işaret etmektedir (Çizelge 4.9). Döneme dair yapılaşmaların dağılımı Şekil 4.11'de verilmiştir.

Çizelge 4.9 : Arkaik Çağ Karakteristikleri ve bu karakteristikleri taşıyan alanlar. (Arkaik Çağ Karakteristikleri AR-K olarak kodlanmıştır.)

AR-K-1	**Tepelerde, korunaklı alanlarda, surlarla korunan yerleşimlerin kurulması / gelişmesi (*bilinen ilk yerleşim katmanı Arkaik Dönem'e tarihlenen yer)**	Arykanda Avşar Tepe* Büyükçerler Kalnt.* Hacıoğlan Ö.Y. Hacımusalar H. Kocaorman (Gürses)* Kalnt. Köristan* Limyra* Mucuk Beleni*	Patara Phaselis* Phellos* Rhodiapolis* Seyret Kalnt.* Tlos Trysa* Tüse* Xanthos*
AR-K-2	**Tümülüs tipi gömüler (*bilinen ilk yerleşim katmanı Arkaik Dönem'e tarihlenen yer)**	Bayındır Tüm.* Büyükçerler Kalnt.* Kızılbel Tüm.* Ovacık Tüm.*	Phellos* Seyret Kalnt.* Tüse*

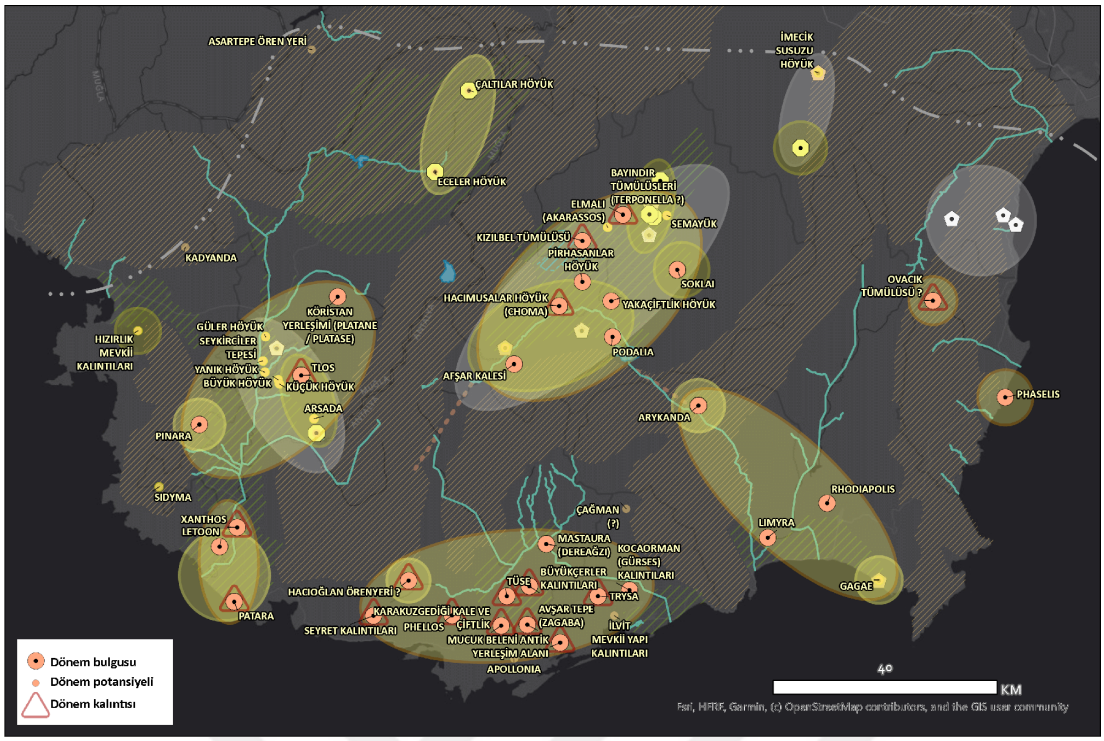

Şekil 4.11 : Arkaik Çağ bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar.

4.3.1.6 Klasik Devir (Dynastik Dönem, Beylik Dönemi) (M.Ö. 550-360)

Çalışma kapsamında belirlenebilen odaklar içerisinde Likya'nın Arkaik döneminde yaşantıya sahne olduğu kesinleşen alan ve yapı sayısı 30 iken, Klasik Dönem'e girildiğinde bu sayı 97'ye yükselmiştir. Klasik Dönem, Likya Bölgesi'ne ismini veren karakteristiğin geliştiği ve belirginleştiği, bölgedeki yerleşik hayatta belirgin bir artışın olduğu, politik gelişmelerin ve coğrafi öğelerin kültürel gelişimin fiziksel tezahürünü ve alt bölge karakteristiklerini olgunlaştırmaya başladığı bir dönemdir.

Likya Beylikleri Devri veya Dynastik Devir adı da verilen Klasik Dönem'de kıyılarda Ksanthos ve Limyra kentleri en önemli idari odaklar olarak belirmektedir. Klasik Dönem boyunca da mücadele halinde olan bu odaklardan Ksanthos Fethiye'den dağlık orta kesimlere kadar olan alanın, Limyra ise dağlık orta kesimlerden Gelidonya Burnu'na kadar olan alanın güç merkezidir (Kolb, 2016, s. 36-40). Likya Beylikleri'nin doğu sınırını oluşturan Gelidonya Burnu ise M.Ö. 449 tarihinde imzalanan Kallias Barışı ile Pers-Yunan sınırını oluşturan yer biçimi olarak belirlenmiştir (Borchhardt, 1999, s. 12-13). Bu tariflere bakıldığında (Ayrıca Bkz. Bölüm 3.1.1. Likya Tarihi ve Coğrafyası) iki çıkarım yapmak mümkündür:

1) Akdağlar silsilesi Ksanthos – Limyra arasındaki güç sınırını belirlemiş, Beydağları'nın doğu silsilesinin ucunu oluşturan Gelidonya Burnu ise Pers – Yunan kültür sınırını belirlemiştir; dolayısıyla bölgenin dağlık yapısının kendi içindeki güç dengeleri ve kültürel sınırların oluşmasına doğrudan etkisi vardır.
2) Gelidonya Burnu'nun doğusundaki alan, henüz Likya kültürünün etkisi altında değildir ve farklı bir kültürel gelişime sahne olmaktadır (Ki bu kısımdaki kültürel farklılık Ovacık Tümülüsü ile Arkaik Dönem'de de gözlemlenmektedir.)

Ksanthos hakimiyetinin olduğu Batı Likya'da Fethiye Ovası çevresinde, Eşen Vadisi üzerinde kıyı kesimlerde ve vadi kuzeyinde dağlık kısımlarda önemli merkezi odaklar belirmektedir.

Klasik Dönem'de gelişen diğer odaklar arasında en batıda, Fethiye civarındaki yapılaşmalar arasında tarihinin Tunç Devri'ne kadar uzanabileceği düşünülen Hızırlık Mevkii'nde bu devre ait yapılaşma kalıntıları ve Klasik Likya'ya özgü yapı geleneğine işaret eden dikme mezarlar vardır (Buschmann, 1993, s. 429). M.Ö. 5. yüzyılda Ksanthos Beyi burayı ele geçirmiş, buradaki halkı da Fethiye Ovası'nda, günümüzde modern Fethiye yerleşiminin olduğu noktaya indirerek Telmessos yerleşimini kurmuştur (Tietz, 2016, s. 341). M.Ö. 5. yüzyıla ait Atina Tribüt listelerinde Telmessos ve Likya'nın ayrı giriler olarak yer aldığı bilinmektedir (Şahin, 2014, s. 155-156). Demek ki Telmessos'un Likyalılaşması da bu eylemle gerçekleşmiştir. Telmessos'ta bulunan Likçe bir yazıt, bu dildeki yazıtların en batıdaki örneğidir (Tietz, 2016, s. 341). Hellenistik Dönem'in başlangıcını işaret ettiği kabul edilen Büyük İskender'in bölgeyi fethinden sonra Likçe dilinin yazıtlarda kullanılmadığı düşünüldüğünden (Tekoğlu, 2015, s. 238) Telmessos'un Klasik Devir'de Likya kültürünün batı sınırını işaretlediği kabul edilebilir (Şekil 4.12).

Fethiye'nin kuzeydoğusunda kalan Kadyanda yerleşimi her ne kadar günümüzde büyük oranda Roma ve Hellenistik kentleşme özellikleri gösteriyorsa da, kentteki Klasik Dönem mezarları ve bu dönemde kendi isminde sikke basmış olması, buranın Xadawãti isminde Karia-Likya sınırında bir Likya yerleşimi olduğunu düşündürmektedir (Tietz, 2016, s. 348; Şahin, 2014, s. 194; Malkoç, 1994, s. 83).

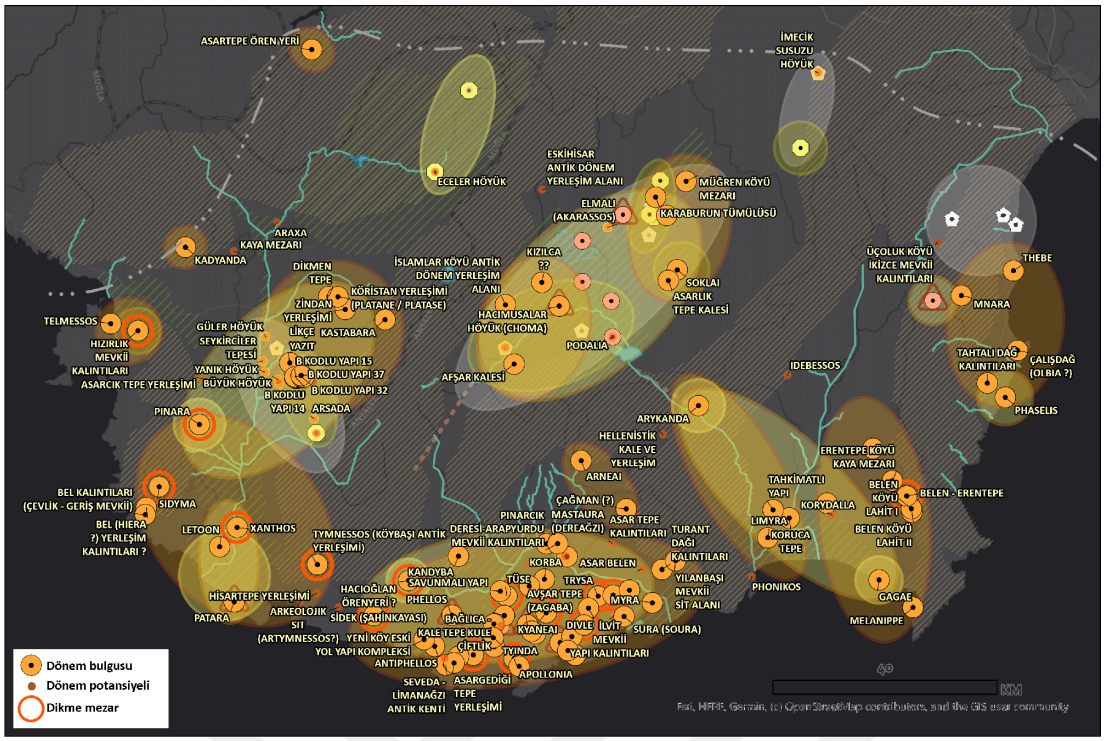

Şekil 4.12 : Klasik Dönem bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar.

Batı Likya'da Likya kültürünün önemli bir ifadesi olan dikme mezarlara, Eşen Vadisi'nin batı sınırlarında yer alan Sidyma ve Pinara'da da rastlanmaktadır. Aynı vadide, Ksanthos'un güneyinde Letoon kutsal alanı bilinen ismi Eni Mahanahi olan bir Likya tanrıçası ve onun çocukları Ertemi ve Natri'nin tapınım alanı olarak gelişmiştir. Bu alanın kutsal nitelikleri ve diplomatik arşiv olarak kullanımı ilerleyen dönemlerde de devam edecektir (Atik-Korkmaz, 2016, s. 186-189). Vadinin daha kuzeyindeki dağlık kısımda ise Tlos teritoryumunda Klasik Dönem'e ait kalıntıların olduğu alanlar tespit edilmiştir. Tlos güneyindeki 1 km yarıçaplı alanda, Türbe mahallesi, Tamaşalık, Köytarlası, Akkemer, Çalıkkaya, Serentaş mevkiilerinde Klasik döneme ait yapı ve seramik izleri bulunmuştur (Korkut, 2015, s. 40). Tlos teritoryumunun dağlık niteliği ve genişliği, dağınık garnizon yerleşimlerinin daha fazla geliştiği bir bölge haline gelmesine neden olmuştur (Çevik, 2015, s. 263). Tlos kuzeyindeki Dikmen tepe, Köristan ve Kastabara'da döneme dair yerleşim bilgisi (Korkut, 2015, s. 50-58), Zindan yerleşiminde de iskan kanıtı olarak seramikler (Işın ve diğ, 2015, s. 161) tespit edilmiştir.

Arkaik Dönem'de yerleşim yoğunluğunun arttığı görülen Kalkan – Demre arasındaki dağlık bölgede ise dikkate değer bir hareketlilik görülmektedir (Şekil. 4.13). Akdağlar'ın kıyı zirvelerinin hemen doğusunda yer alan Tymnessos'un (Timunehi –

Köybaşı) geniş nekropolünde, Krickl tarafından Pyrrha (Krickl, 2005, s. 106-107) Hild tarafından Seroia (Hild, 2004, s.120) olarak isimlendirilen Seyret Harabeleri'nde, Hacıoğlan Örenyeri'nde (Borchhardt, Neumann ve Schulz, 2003, s. 29-30; Hellenkemper ve Hild, 2004, s.841), Isında ve Apollonia'da (Tietz, 2016b, s. 371), Tüse, Kyaneai, Hoyran, Trysa ve Trebendai (Kocagedik Tepe Kalesi) alanlarında Klasik Devir'de buralarda bey yerleşimi olduğunu düşündüren dikme mezarlar vardır (Kolb, 1996, s. 250, 246).

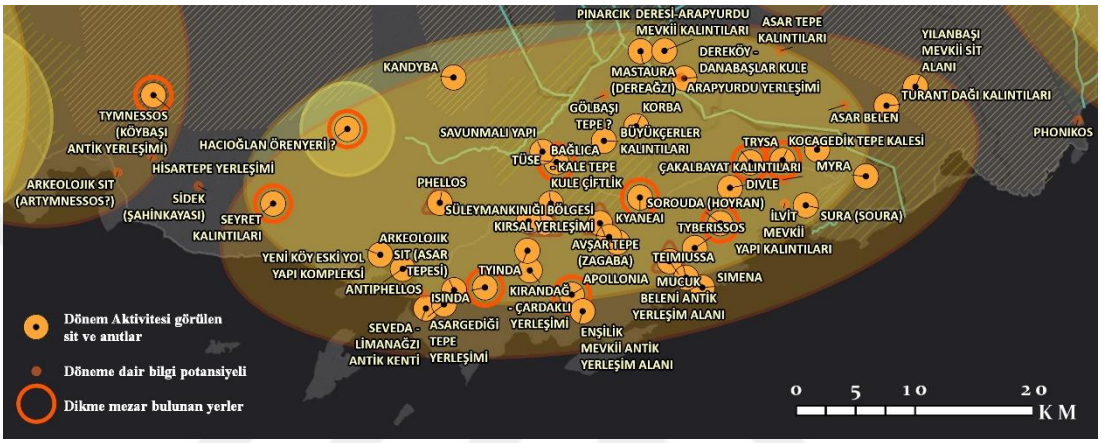

Şekil 4.13 : Orta Likya yoğunluğu.

Bunların yanı sıra, bu alan Klasik Dönem şehirciliği ve yapılaşmasına dair veri sağlayan alanları ile de dikkat çekmektedir. Daha önce de değinilen ve Klasik Dönem kent tipolojisine dair en belirgin veriyi üreten Avşar Tepe (Zagaba) bu kısmın merkezinde yer almakta (Kolb, 1995, s. 86), Klasik Dönem'de oldukça önemli bir yerleşim olan Kyaneai'nin– her ne kadar ilerleyen devirlerde agorası ve yerleşimi yeniden biçimlendirilmiş olsa da – kent içinde ve nekropollerinde dönemin önemli yapı ve mezarlarına rastlanmakta, alanı neredeyse 100 kilometrekareyi bulan Kyaneai teritoryumunda ise başka hiçbir yerde rastlanmayan bir yoğunlukta Klasik Dönem'den itibaren katmanlaşarak kullanılan kale, kule çiftlik, çiftlik ve kırsal yerleşim izleri görülmektedir (Kolb ve Akyel, 1993, s. 409; Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 57-58; Kolb, 1996, s. 246). Phellos kenti de, Klasik Dönem'de en parlak zamanlarını yaşamış, fazla değişikliğe uğramadan Bizans Devri'ne kadar ulaşmış, bu devirdeki kapsamlı değişiklikler de kentin küçülerek merkeze çekilen kısmında yoğunlaştığından erken dönem karakteristiklerini belirli bir ölçüde korumuştur (Zimmermann, 2006, s. 63-64). Bu bölge yukarıda da belirtilen veriler ışığında, Arkaik ve Klasik Dönem Likya karakteristiği yapılaşmasına ve tipolojilerine dair güvenilir veri sağlayabilmesi ile öne çıkmaktadır.

Bölgenin diğer güç odağı Limyra ve çevresinde de Klasik Dönem yapılaşmalarında artış olduğu görülmektedir. Erken dönem yapılaşmalarının pek izine rastlanmasa da Kral Perikle'nin Ksanthos Beyi'ni yenerek tüm Likya'yı ele geçirdiği M.Ö. 4. yüzyılda kent ilk altın çağını yaşamış, (Seyer, 2016, s. 260-262) bu dönem aynı zamanda Limyra'ya yapı katmanları olarak da yansımıştır. Perikle'nin kalesi, heroonu ve nekropolleri bunun tanığıdır. Ayrıca Limyra nekropollerinde bulunan ve çoğu M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yazıtlar, tüm Likya Bölgesi'nde bilinen Likya yazıtlarının yaklaşık üçte birini içermektedir (Borchhardt, 1999, s. 34-54). Ovanın Kumluca tarafındaki kuzey ucunda yer alan Rhodiapolis ve Korydalla, doğu ucunda yer alan Gagae de Klasik Dönem'in tezahür ettiği yerleşimler arasında olsalar da, Rhodaipolis nekropollerindeki 26 adet kaya mezarı (Çevik, Kızgut ve Bulut, 2010, s. 32) ve Gagae'deki Likçe yazıtlı bir kaya mezarı (Şahin, 2014, s.293) dışında bu alanlarda dönemin yapısal izlerine rastlanmamaktadır. Klasik Likya Kültürü sınırlarının nereye kadar uzandığına dair bilgi veren önemli alanlar da Pygela ve Belen – Eren Tepe kalıntıları olmuştur. Pygela'da kalan az sayıda harabe arasında tespit edilen bir kaya mezarı, önceden Solymler tarafından yerleşilen bu alanın artık Likya etkisi altına girdiğini düşündürmektedir (Şahin, 2014, s. 331). Beydağları'nın daha önce de bir kültürel sınır çizdiğini iddia ettiğimiz doğu silsilesinin batı yamacında yer alan Belen – Erentepe kalıntıları arasındaki bir dikme mezar, yapı kalıntıları ve Klasik Likya lahitleri (Çevik, 2015, s. 453-454; AKE:KKF, 2005, s. 117-118) Pygela gibi bu kalıntılarda da Likya kültürünün yaşandığını göstermektedir. Ayrıca Belen'deki dikme mezar, Likya'nın doğusundaki yegâne örnektir.

Gelidonya Burnu'nda, ve Beydağları doğu silsilesinin doğusunda kalan kısımda da Klasik Dönem ile çağdaş yerleşimler ve hareketlilikler vardır. Ancak bu hareketlilik Likya kültürünü yansıtan bir hareketlilik olmamıştır. Gelidonya Burnu üzerinde bu devirde ortaya çıkan yerleşim Melanippe, Hellenistik Dönem'e kadar bir Rodos kenti olarak ulaşmıştır (Şahin, 2014, s. 394). Solym bölgesinde kurulmuş olan başka bir Rodos kenti olan Phaselis ile zamansal ve kültürel olarak paralellik gösteren bu yerleşim, Beydağları silsilesi ile birbirinden ayrılan kültürel karakteristiklerin varlığını bir kez daha göstermektedir. Phaselis'in kuzeyinde ortaya çıkan Mnara ve Thebe'deki yapı kalıntıları (Şahin, 2014, s. 300; Çevik, 2015, s. 498), Tahdatlıdağ

üzerindeki yerleşim kalıntısı (Kızgut, 2017, s. 209) ve Çalışdağ üzerindeki tahkimatlı yapı (Çevik, 2015, s. 483) aynı döneme dair iskan verisi içermektedir.

Milyas'ta ise Klasik Dönem verileri daha sınırlıdır. Yerleşim dokusuna dair veri gelmemiştir, sadece Hacımusalar Höyük'te dönem iskanı katmanı olduğu bildirilmiştir (Özgen ve Baughan, 2016, s. 325). Bölgenin döneme en belirgin tanıklığı mezarlar üzerindendir. Ancak kaya ve tapınak mezarlara çok az rastlanmakta, bir klasik Likya üretimi olan dikme mezarlar ise hiç görülmemektedir. Kıyılarda rastlanan dikme mezarların yerini bu bölgede tümülüsler almıştır (Işık, 2015, s. 202). Greko-Pers üslubundaki Karaburun Tümülüsü (Mellink, 1975, s. 349-352) ve Müğren Köyü'ndeki mezar (Tiryaki, 2015, s. 32), bölgenin bu döneme ait önemli mezar yapılarıdır. Bunlar dışında Kızılca'da mezarlar (Bean, 1992, s. 162), İslamlar Köyü'nde bir teras (Çevik, 2015, s. 281) Semayük ve Soklai'de seramikler (Eslick, 1992, s.iii; Bean, 1992, s. 160) bildirilmiştir. Kızılca'da görülen Likçe yazıtlı ve Perikle referanslı mezarın buranın Likya kültürüne ait bir alan değil, Perikle devrinde Likya hakimiyetine girmiş bir yer olduğuna işaret ettiği tespit edilmiştir (Işık, 2015, s. 189-190). Dönemin tahkimatlı yapılaşma karakteri ise Afşar Kalesi ve Asarlık Tepe Kalesi'nde görülmektedir (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 453, 861). Dolayısıyla bu kesimde Klasik Likya ile çağdaş aktivitenin tam olarak kültürel parallellik taşıdığını söylemek mümkün değildir.

Seki yaylası'nda ise tek aktivite Asartepe Ören Yeri'nde dönemle çağdaş olduğu tespit edilen kaledir (Baytak, 2014, s. 112). Ancak dönemin politik gerçeklerinin gerektirdiği tahkimatlı bir yapı olması dışında dönemle kültürel bağlantısı zayıftır.

Araştırmalara ve döneme dair yapılaşmalara dayanılarak üç dönem karakteristiği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, "Klasik Likya Bey yerleşimlerinin gelişmesi" olarak belirlenmiştir ve bir kültürel-tarihsel karakteristiktir, zira gelişen yerleşim tipi Likya Beyleri'nin yerleşim alanları ile sınırlıdır. (Klasik Likya yerleşim tipolojisi için Bkz. Bölüm 3.3.1) Diğer iki karakteristik ise ise tarihsel karakteristikler olarak döneminin politik koşullarının gerektirdiği davranışlardır. Politik ortamın gerektirdiği surette yerleşimler tahkimatlı olarak tasarlanmıştır. Kırsal unsurların, çiftliklerin gelişim süreçlerinde korunaklılık da önemli bir parametre olmuştur. Bu karakteristik davranışlar Orta Likya kesimlerinde yoğunlukla görülse de yarımada genelinde aynı tür ve yaklaşımda yapıların üretildiği gözlemlenmiştir (Çizelge. 4.10).

Çizelge 4.10 : Klasik Likya Devri karakteristikleri ve bu karakteristikleri taşıyan alanlar (Karakteristikler KL-K olarak kodlanmıştır).

KL-K-1	Klasik Likya Bey yerleşimlerinin gelişmesi (*ilk evresi Klasik Dönem'e tarihlenen yerleşimler)	Apollonia Arneai* Avşar Tepe (Zagaba) Belen-Erentepe* Büyük Avşar* Büyükçerler Kalnt. Divle* Hacıoğlan Ö.Y. Hızırlık Mevkii Kalnt. Isında* Kadyanda Kırandağ-Çardaklı Yerl.* Kocagedik Tepe (Gürses)* Kocaorman (Gürses) Korba* Koruca Tepe* Kyaneai*	Limyra Melanippe* Myra* Patara Phellos Pinara Rhodiapolis Seyret Kalnt. Sidyma Sorouda (Hoyran)* Sura* Teimiussa* Tlos Tüse* Tymnessos* Tyrsa Xanthos
KL-K-2	Bey yerleşimlerinin yanı sıra tahkimatlı Klasik Dönem yerleşimlerinin ortaya çıkması (*ilk evresi Klasik Dönem'e tarihlenen yerleşimler)	Antiphellos* Dikmen Tepe* Gagae Hacımusalar H. Köristan Mastaura (Dereağzı) Phaselis Seveda (Limanağzı)*	Simena* Süleymankınığı Bölg. Kırsal Yerl. Al.* Tahtalı Dağ Kalnt.* Telmessos* Tyberissos* Tyinda* Yılanbaşı Yerl.*
KL-K-3	Dönemin askeri ve politik şartlarının gerektirdiği savunma yapıları, kule çiftlikler, çiftlik öbeklerinin kırsala yayılması (*ilk evresi Klasik Dönem'e tarihlenen yerleşimler)	Afşar Kalesi Asargediği Tepe Kalesi (OID 634)* Asarlık Tepe Kalesi (OID 457)* Ark. Sit. (Asar Tepesi) (OID 363)* Asartepe Ö.Y. (OID 487) Bağlıca-Kaletepe* Çalışdağ (Olbia?)* Dereköy – Danabaşlar Kule*	Enşilik Mvk. A.Y.A.* Küçükçerler Mvk. Klnt.* Mucuk Beleni A.Y.A. Oğlansarnıcı Kule-Çiftliği* Savunmalı Yapı* Tahkimatlı Yapı* Yeni Köy Eski Yol Yapı Kalnt.*

4.3.1.7 Hellenistik Dönem (M.Ö. 4.-1. yüzyıllar)

Büyük İskender'in bölgedeki Pers hakimiyetini sonlandırması ile başlangıcı işaretlenen Hellenistik Dönem'de iskan verisi ürettiği bilinen alan sayısı 174'e çıkmıştır. Bu dönem ve hemen ardından gelen Likya'nın resmen bir Roma Eyaleti olarak kabul edilmesi ile başlangıcı işaretlenen Roma Devri'nde, bu devirlere kadar varlığı tespit edilen alanların pek çoğunda yerleşim veya kullanım sürekliliği görülmektedir. Bu sürekliliğin fiziksel yansıması ise, pek çok yerleşimde Klasik Dönem agoralarının ve yerleşimlerinin yeniden düzenlenmesi ve Hellen kentleşme pratiklerinin uygulamaya geçirilmesi, Roma Devri'nde de merkezi ve standartlaşmış imar faaliyetlerinin kentleri dönüştürmesi olacaktır. Bu nedenle Klasik Likya şehirciliğinin izleri büyük oranda ortadan kalkarak yerini Hellen ve Roma kentleşmesine bırakacaktır. (Yerleşimlerin dönemsel kültürel aktiviteleri için bkz. Ek B; Hellenistik Dönem aktivitesinin dağılımı için bkz. Şekil 4.14)

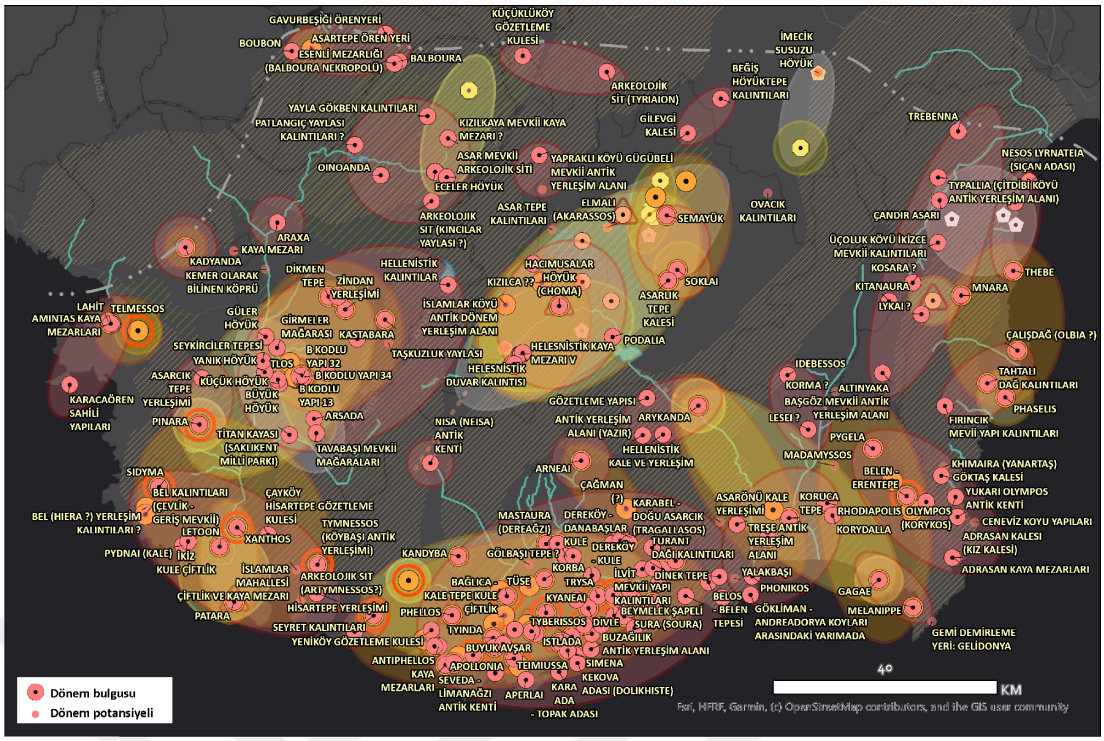

Şekil 4.14 : Hellenistik Dönem bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar.

Dönemsel gelişmeleri biçimlendiren kültürel aktivite Hellen *polis*leri biçiminde ortaya çıkan şehir devletleri ve bu *polis*lere tabi kırsal *demos*ların kurulması, hakimiyet alanları, stratejik geçitleri ve tarım alanlarını gözetleyen tahkimatlı unsurların geliştirilmesi olmuştur. Antik dönemde polisler ve ilişkili köy yerleşimleri üzerine araştırmalar (Bkz. Hild, 2004; Hellenkemper ve Hild, 2004) iskan alanlarında ne tür bir yapılaşmanın ortaya çıktığı konusunda rehber niteliğinde olmuştur. Bu araştırmalar kapsamında, tüm bölgelerde iskan alanlarının genişlediği ve arttığı tespit edilmiştir. Buna göre, Batı Likya'da Patara, Pinara, Telmessos, Ksanthos, Sidyma, Tlos gibi önceki devirlerden varlığı bilinen yerleşimler gelişmiş, çevrelerinde ise koruma yapıları, gözetleme kuleleri, kule çiftlikler gelişmiştir. Eşen Vadisi höyük ve mağaralarında ise seramik ve kullanım kanıtları ile dönem aktivitelerinin varlığı (Korkut, 2015, s. 44-46, 52; Işın ve diğ., 2015, s.60; Becks ve Becks, 2013, 172-173) tespit edilmiştir. İlerleyen dönemde yerleşim niteliği kazandığı düşünülen Arsada'da, döneme dair bir kule izine rastlanmıştır (Bean, 1992, s. 71).

Orta Likya ise kırsal yerleşmeler ile birlikte kalabalıklaşmıştır. Öncül devirlerin bey yerleşimleri kent devletleri olarak gelişmiş, çevrelerinde de teritoryumlarına ait kırsal yerleşimler oluşmuştur. Myros nehrinin kuzey ve güney yakalarında, yükseltilerde çok sayıda gözetleme kulesi tespit edilmiştir. Yoğunluklu bir yerleşim düzeninin

sonucu olarak, *polis*lerin yerleşim ve kayalık coğrafya nedeni ile oldukça kıymetli olan kaynak alanlarını gözetleyebilecekleri kule, kule çiftlik ve tahkimatlı yapıların üretildiği görülmüştür.

Doğu Likya, Batı Likya ile benzer şekilde, Limyra, Rhodiapolis, Korydalla, Gagae, Arykanda gibi büyük merkezi yerleşimlerin gelişmesi ve bu yerleşimlerle ilişkilenen kırsal yerleşimler ve korunaklı yapıların üretilmesine sahne olmuştur.

Neolitik Dönem'den itibaren bir gelişim görülmeyen Beldibi Bölgesi'nde ise İyon kolonizasyonu görülmüş, Lynas, Thebe gibi alanlar ortaya çıkmış (Çevik, 2015, s. 498-499), iç bölgelerde ise Termessos hakimiyet alanında olan Trebenna, Typallia, Kitanaura gibi yerleşimler gelişmiştir (Çevik, 2015, s. 522; Şahin, 2014, s. 312-313, Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 518).

Elmalı Ovası ve güney Korkuteli hala dağınık gelişmelere sahne olmaktadır. Hacımusalar Höyük, Podalia gibi yerleşimlerin bu dönemde civarın en önemli alanları olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2014, s. 277; Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 860). Bu yerleşimlere yakın savunma yapıları Afşar Kalesi, Gilevgi Kalesi, Asarlık Tepe Kalesi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 453, 861) gibi yapılar da vardır.

Bu devirde özellikle Kabalis'in kalabalıklaştığı görülmektedir. Termessos kolonizasyonu sonucu gelişen Oinoanda ve Balboura, Kibyra ve aynı devirde gelişen Boubon ile ittifak yaparak (Bachmann, 2016, s. 352, 354, 359) Araxa'ya kadar kendi hakimiyet alanlarını yaratmışlardır. Küçüklüköy gözetleme kulesi ve Yayla Gökben kalıntıları gibi alanlarda ise korunaklı yapılar gelişmiştir (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.548, 668).

Bu devirde, tüm bölgede yapılaşma stratejisinde bir homojenlik geliştiği tespit edilmiştir. Kültürel karakteristik açısından bakıldığında, bölgenin farklı kesimleri arasında büyük kültürel farklar ifade edilmemektedir, benzer kent merkezleri ve nekropol alanları, benzer tahkimatlı üretimler tüm sahaya yayılmıştır. Orta Likya'da kule çiftlik ve gözetleme kulesi üretiminin daha fazla olduğu görülmüştür. Devrin yapıları üzerinden tespit edilen karakteristikler ve bu karakteristikleri temsil eden unsurlar Çizelge 4.11'de verilmiştir.

Çizelge 4.11 : Devrin yapıları üzerinden tespit edilen karakteristikler H-K biçiminde kodlanmıştır.

H-K 1	Hellen tipi şehir devletlerinin, kamu yapıları içeren kentlerin kurulması ve Klasik Likya kent ve yerleşimlerinin fiziksel olarak Hellenistik düzende yeniden biçimlendirilmesi. (*ilk evresi Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı ve yerleşimler ºson evresi Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı ve yerleşimler)	Antiphellos Aperlai* Apollonia Araxa Arykanda Balboura* Belen – Erentepeº Boubon* Fırıncık Mvk. Kalnt.* Gagae Hacımusalar Höyük (Choma) Idebessos Kadyanda	Kandyba Karabel – Doğu Asarcık (Tragallasos)* Kocagedik Tepe Kalesi Korydalla Kyaneai Limyra Lyrnas* Melanippe Mnara Myra Neisa* Oinoanda*	Olympos* Patara Phaselis Phellos Pinara Podalia Rhodiapolis Sidyma Simena Telmessos Tlos Tyberissos Xanthos Yukarı Olympos
H-K 2	Artan nüfusla birlikte kurulan veya gelişen *demos*lar, kırsal ve/veya tahkimatlı yerleşimler ve önceki devir yerleşimlerinin kullanımına devam edilmesi (*ilk evresi Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı ve yerleşimler ºson evresi Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı ve yerleşimler)	Altınyaka Başgöz A.Y.A.* Andriake* Antik Yerl. (Yazır)* Arapyurdu Yerl. Arneai Asar Belen Asar Tepe Kalnt. (OID 468) Asarcık Tepe Yerl. Belos – Belen Tepe* Bonda Tepe* Büyük Avşar Çandır Asarı* Divle Dikmen Tepe Dinek Tepe* Erikli Yerl.*	Gökkaya A.Y.A. Hellenst. Kalıntılar* Isinda Istlada Kastabara Kekova (Dolikhiste)* Kitanaura* Korba Koruca Tepe Köristanº Lesei* Lykai* Mastaura (Dereağzı) Mucuk Beleni A.Y.A. Pınarcık Deresi – Arapyurdu Kalnt. Pygela Seveda (Limanağzı)	Seyret Kalnt. Sorouda (Hoyran) Sura (Soura) Süleymankınığı Bölg. Kırsal Yerl. Teimiussa Thebeº Trebenna* Trysa Turant Dağı Kalnt.* Tüse Tyinda Tymnessos Typallia* Yılanbaşı Mvk. Sit Aln.* Zeytin Mah. A.Y.A.* Zindan Yerl.
H-K 3	Arazide yeni tahkimatlı tek yapıların, gözetleme kulelerinin ve çiftliklerin inşa edilmesi, önceki devir yapılarının kullanımına devam edilmesi (*ilk evresi Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı ve yerleşimler ºson evresi Hellenistik Dönem'e tarihlenen yapı ve yerleşimler)	Adrasan Kalesi * Afşar Kalesi Ark. Sit (Davazlar)* Arsada Asarlık Tepe Kalesi Ayıveliler Hellenistik Kule* Beymelek (Ision) Çalışdağ (Olbia?) Çayköy Hisartepe Gözetleme Kulesi* Çeştepe Mvk. Yapl.* Çiftlik Kalnt.* Dereköy-Danabaşl. Kuleº Dereköy Kule* Gilevgi Kalesi	Gökliman-Andreadorya Koyl. Ars. Y.Ada.* Göktaş Kalesi* Gölbaşı Tepe Gözetleme Yapısı* Hellenst. Çiftlik (Sümeli)* Hellenistik Kale ve Yerl. Hellenistik Kule* Hellenistik Kule* Hisartepe Yerl. İkiz Kule Çiftlik* Kaletepe Antik Siti* Karabel – Batı Asarcık* Karabel Çiftlik* Karabel Hellenistik Kule Çiftlik*	Karacaören Sahili Yaplr.* Kepez Tepe Kule Çiftl.* Kırandağ – Çardaklı Yerl. Kocaorman (Gürses) Kalnt. Kosara* Küçüklüköy Gzt. Kulesi* Nesos Lyrnateia* Phonikos Pydnai* Tahtalı Dağ Kalnt. Treşe A.Y.A.* Üçkuyu Kalnt.* Yayla Gökben Kalnt.* Yeniköy Göztl. Kulesi*

4.3.1.8 Roma Devri (M.Ö. 46 – 4. yüzyıl)

Roma Dönemi, kentler ve savunma alanlarındaki organik ve doğal gelişimin üzerine, merkezi bir gücün imar faaliyetlerini taşımıştır. Roma kuvvetlerinin bölgeye Kalabantia limanında çıkarma yaptığı, ilk olarak da Sidyma akropolünü fethederek

coğrafyayı ele geçirdiği düşünülmektedir (Şahin, 2014, s. 139). Bu devirde, Patara kenti eyaletin başkenti yapılmış, imparatorluğun gücünü ve bonkörlüğünü temsil eden büyük ölçekli kamu yapıları ve su kemerleri (*akuadükt)* gibi altyapı öğeleri kentler ve çevresinde yer bularak genel görünümü değiştirmiş, bunlara ilaveten yol sistemi düzenlemeleri, miltaşları ve yol yapıları ile donatılarak eyalet batıda Kaunos'a, Kuzeyde Kibyra'ya, Kuzeydoğuda da Attaleia'ya ulaşımı sağlayan bir birim haline gelmiştir (Şahin, 2014, s. 80-81, 203, 340). Bir Roma Devri yerleşimi olan Kalaba(n)tia (Şahin, 2014, s. 139), Girdev Gölü'nün kuruyan alanlarında yeni yerleşilen Kerdebota (Korkut, 2015, s. 64), Roma devri epigrafik kaynaklarından varlığı bilinen, bu nedenle öncesi olup olmadığına dair henüz bilgi olmayan ve kalıntıları tanımlanamayan Akalissos (Şahin, 2014, s. 291; Dinç, 2010, s. 57), kalıntıları sadece Roma ve sonrası devirlere ait görünen Onobara (Tüner, 2002, s. 65), Beycik Köyü kalıntıları (Kızgut, 2017, s. 200), Çıvgalar Antik Yerleşim Alanı, Hurma, Gemiler Adası, Gemiler Sahili Yapıları (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 493, 508, 544-545, 794), Perdikiai (Tietz, 2016, s. 339), Kayaköy (Strabon 18-19/1993, s. 193) ve Karacaören Yerleşimi (İşler, 2016a, s. 375) dışında bilinen yerleşimlerin coğrafyada daha önce yer aldığı görülmektedir. Ancak bu devirde coğrafyaya eklenen çok önemli bir katman vardır, olasılıkla mevcut yolları da kullanarak düzenleyen ve bunları Patara Yol Anıtı'nda belgeleyen imparatorluk, bölgesel bir imar faaliyeti gerçekleştirmiştir (Şekil 4.15). Günümüze kadar belgelenebilen ve kısmen takip edilebilen kalıntılarının toplamı yaklaşık 137 kilometre olan, kaybedilen kısımları ise bundan çok daha fazla olan yollar, coğrafyanın izin verdiği ulaşım akslarını da belgeler ve olası kültürel etkileşim yollarını da belirginleştirir niteliktedir. Bu dönemde, ülkenin en önemli ulaşım yolu, sahilden giden GZR 54-65 güzergahları olmuştur. Bu yol boyunca, İmparator Claudius adına dikilen anıtların ikisine Gagai ve Bonda Tepesi'nde rastlanmıştır (Şahin, 2014, s.23-24). Bu bahsedilen öğeler dışında, Roma Devri imarı coğrafyaya çiftlikler, köprüler, Kisle ismi verilen konaklama yapısı (*Mansio)* ve bir takım mezar yapıları olarak, tek yapı ölçeğinde yansımıştır.

Kentlerde, sıklıkla kent merkezlerinin dönüştürülmesi ve kamu yapılarının üretilmesi, kırsal yerleşimlerde basit düzenleme ve onarımlarla yerleşimin sürekliliği, yapılarda ise basit onarım niteliğinde müdahaleler ve dönem ihtiyacına yönelik eklerle kullanımın sürekliliği sıkça görülen bir davranış motifi olmuştur.

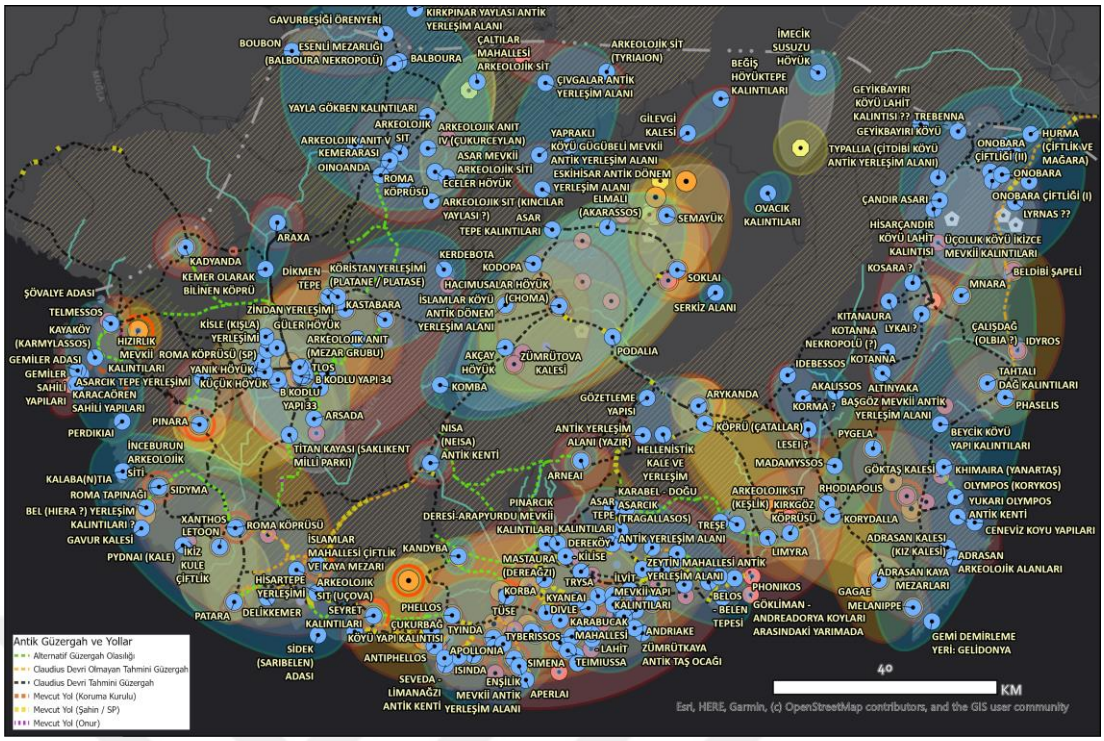

Şekil 4.15 : Roma Dönemi bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar (Roma devri güzergahları Şahin, 2014; Onur, 2015; Onur, 2016; Akyürek Şahin, Onur, Alkan ve Yıldız, 2017; Avcu ve Uzunoğlu 2019; Onur ve Tekoğlu, 2020 kaynaklarından düzenlenerek çizilmiştir).

Bu devirdeki davranışların fiziksel üretimleri, coğrafyaya homojen olarak dağılmış görünmekle birlikte, bölge geçmişleri ve yeni yapılaşmalar üzerinden bakıldığında özellikle öncesinde Tarih Öncesi devrileride aktivite yoğunluğu görülmesine rağmen sonrasında fazlaca bulgu vermeyen Mikyas, Hellenistik Dönem'den itibaren kültürel aktiviteleri belirginleşen Kabalis ve yine öncesinde coğrafyanın diğer kıyılarına göre az hareketlilik görülen Kuzey Solym bölgelerinde önceki devirlere oranlandığında fazlalaşan bir üretim olduğu belirgindir. Bir devrin baskın aktivitesinin önceki devirlere oranla gösterdiği değişikliğin alt karakter bölgelerinin tanımlanması açısından belirleyiciliği olduğu, coğrafyanın bazı kısımlarında baskın Roma Devri karakteri geliştirdiği söylenebilir.

Devir için belirlenen karakteristik aktiviteler ve bu aktivitelerin üretimlerini temsil eden alanlar Çizelge 4.12'de verilmiştir.

Çizelge 2.4 : Roma Devri karakteristik aktivitesi ve ilişkilenen alanlar. Roma Devri karakteristikleri R-K olarak kodlanmıştır.

R-K-1	Kentsel ölçekte aktivite: Kent merkezlerinin planlı Roma Devri imar faaliyetleri ile biçimlenmesi, Roma kentlerinin kurulması, Roma Devri'nde kent niteliğinde olduğu ifade edilen yerleşimler (*ilk evresi Roma Devri'ne tarihlenen kentler ºson evresi Roma Devri'ne tarihlenen kentler)	Akalissos* Andriake Antiphellos Aperlai Apollonia Araxa Arneai Arykanda Balboura Boubon Elmalı (Akarassos) Gagae Hacımusalar H. (Choma) Kadyanda	Kandyba Kitanaura Korma Korydalla Kyaneai Limyra Mastaura (Dereağzı) Mnaraº Myra Nisa (Neisa) Oinoanda Olympos Patara Phaselis	Phellos Pinara Podalia Rhodiapolis Sidyma Simena Soklai Teimiussa Telmessos Tlos Trebenna Tyberissos Tymnessos Typallia Xanthos
R-K-2	Gündelik yaşantı: Yeni kurulan küçük/kırsal yerleşimler ve önceki devir yerleşimlerinin küçük ölçekte ve/veya az müdahale ile kullanımına devam edilmesi (*ilk evresi Roma Devri'ne tarihlenen yerleşimler ºson evresi Roma Devri'ne tarihlenen yerleşimler)	Altınyaka-Başgöz Mvk. A.Y.A. (Kollyba)º A.Y.A. (Yazır) Arapyurdu Yerl. Ark. Sit (Davazlar) Ark. Sit (Tyriaion) Arsada Asar Tepe Kalnt. (OID 468) Asar Tepe Kalnt. (OID 593) Asarcık Tepe Yerl. Bel (Hiera) Yerl. Kalnt.º Belos-Belen Tepesi Beycik Köyü Kalnt.* Bonda Tepe Büyük Avşar Cemalanı Yayl. Yerl.º Çağman Çandır Asarı Çıvgalar A.Y.A.* Divleº Diblikçi Tepe A.Y.A. Dinek Tepeº Hurma (Çiftlik ve Mağ.)* Idebessos Isinda Istlada	Eşşekalan (Eşa Alan)* Gemiler Ad.* Gemiler Sahili Yapl.* Gökkaya A.Y.A. Hellenistik Kale & Yerl. Kalaba(n)tia* Karabel-Doğu Asarcık (Tragallasos) Karacaören Yerl.* Kastabara Kayaköy (Karmylassos)* Kekova (Dolikhiste) Kerdebota* Kırandağ-Çardaklı Yerl.º Kodopa Korba Kotanna Nekropolü* Leseiº Lykaiº Lyrnasº Madamyssos Melanippe Mucuk Beleni A.Y.A.	Onobara* Ovacık Kalıntıları Perdikiai* Pınarcık Deresi – Arapyurdu Mvk. Kalnt. Pygelaº Serkiz Alanı Seveda (Limanağzı) Seyret Kalıntılarıº Sorouda (Hoyran) Sura (Soura) Süleymankınığı Bölg. Kırsal Yerl.º Tahtalıdağ Kalnt. Trysa Turant Dağı Kalıntıları Tüseº Tyindaº Yalakbaşı Yavu-Karakuyu Sit Aln. Yayla Gökben Kalnt.º Yılanbaşı Mvk. Sit Aln. Yukarı Olympos Zeytin Mah. A.Y.A.
R-K-3	Merkezi imar faaliyetlerine bağlı olarak yol, köprü ve su kemeri gibi altyapı öğelerinin sistematik olarak üretilmesi	Delikkemer Kemer ol. bil. Köprü Kırkgöz Köprüsü Köprü (Çatallar) Roma Köprüsü (OID92)	Roma Köprüsü (OID447) Roma Köprüsü (OID454) Zümrütkaya Antik Taş Ocağı	*Patara su yolu* *Antik Yollar (Yol OID 6, 11, 19, 23, 26, 29, 30, 32, 37, 38, 40-43, 45-54, 57-66, 69-71, 73, 75, 76, 81-83, 86-93, 97)*
R-K-4	Önceki devirlere ait yapıların düzenlemelerle kullanımına devam edilmesi, yeni kırsal yapılar üretilmesi (*ilk evresi Roma Devri ºson evresi Roma Devri)	Afşar Kalesi Beymelek (Ision)º Çeştepe Mvk. Yapıları Gavur Kalesi* Gilevgi Kalesiº Hacısekililer Köyü*	Hisartepe Yerl. Karabel Çiftlik Kisle (Mansio)*º Kocagedik Tepe Kalesi Kosaraº	Onobara Çiftliği I* Onobara Çiftliği II*º Onobara Çiftliği III* Sülüklü Yerl.*º Yeniköy Gözt. Kulesi

4.3.1.9. Bizans Devri (5. - 12. yüzyıllar)

Bizans Devri'nde ise, bölgedeki bilindik dönemsel ve yaşamsal sürekliliğin dışında iki alanda yoğunlaşma görülmektedir. Bunlardan ilki, Babadağ batısında yer alan Fethiye Ovası güneyindeki alandır. Ölüdeniz içinde ve çevresinde, Gemiler Adası ve karşısındaki sahilde, Karacaören Adası ve karşısındaki sahilde, Afkule'de, Fethiye'nin hemen kuzeyindeki Şövalye Adası'nda görülen yapılaşmalar, kilise, bazilika ve şapeller (Tsuji, 1995; Asano, 1993, 1995, 1996, 2001) burayı önemli bir Bizans odağı haline getirmektedir. Asano (1995), Ölüdeniz kiliseleri hakkında burada Erken Bizans'tan beri yerleşen bir koloni olduğunu yazmaktadır (s. 409). Gemiler Adası, bölgenin meşhur Aziz Nikolaos'larından en az biri tarafından (4. yüzyılda yaşamış olan Demre'li Aziz Nikolaos ve 6. yüzyılda yaşamış olan Sion'lu Aziz Nikolaos) ziyaret edilmiş olmalıdır (Asano, 2001, s. 31). Karacaören Adası'nda ise doku içerisindeki bazilika da Aziz Nikolaos hac yolu ile bir ilişki olduğunu düşündürmektedir (Asano, 1993, s. 10). Diğeri ise, Demre kuzeyinde, Turant Dağ civarındaki yoğunlaşmadır. Aziz Nikolaos'un günümüzde kültür rotası olarak da işaretlenmiş hac yolu üzerinde yapılan manastır kompleksleri, kilise ve şapeller, bu alanı da Hristiyanlık tarihi açısından önemli bir odak kılmaktadır. Bu yapılar arasında en önemlisi, Demre'li Aziz Nikolaos'un mezarı üzerine 6. yüzyılda inşa edilen, 9-10. yüzyıllarda üç nefli manastıra çevrilen, ortaçağa kadar önemli bir hac merkezi olan ve günümüze kadar çeşitli onarımlarla gelerek hala bir hac merkezi olma özelliğini sürdüren Demre yerleşimindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'dir (Doğan, 2016, s. 239-257). Buradan çıkan hac yolu, Beymelek üzerinden Turant Dağı'na yönelir. Bu kısımda yer alan, başmelek Gabriel'e adanmış Alakilise ve çevresindeki şapeller de Erken Bizans yapılarıdır (Harrison, 1963, s. 126-129). Alakilise apsisi ile benzer özellik gösteren Muskar Kilise de 6 yüzyıl başına tarihlenir. Başka bir *triconhos* apsisli yapı da yine hac yolu üzerinde kalan Devekuyusu Kilisesi'dir (Harrison, 1963, s. 131, 137; İşler, 2014, s.49; İşler, 2016, s.57). Sion Manastırı oduğu düşünülen Karabel-Batı Asarcık'daki manastır kompleksi de bu hac yolu üzerinde yer alan oldukça önemli bir yapıdır (İşler, 2009, s. 312-313). *Triconchos bema*lı bir kilise olan Alacahisar Kilisesi (Harrison, 1963, s. 136), Çağman Güceymen Tepe üzerindeki manastır kalıntısı (Alkan, 2013, s. 107) ve hac yolunun sonlandığı Likya'nın en önemli kiliselerinden biri olan Dereağzı Kilisesi (Foss, 1994, s. 34; Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 718) bu bölgede ortaya çıkan Bizans dokusu ve

Erken Bizans'a tarihlenen *triconchos* apsisli şapel ve kiliselerin yoğunluğu hakkında bilgi sağlamaktadır.

Bu alanlar dışında, devrin karakteristik davranışı, öncül devirlere ait yerleşimlerin kullanımının devam etmesi olmuştur. Devre dönemlenen yerleşim alanları arasında yalnızca Aladibek Mevkii Kalıntılarının bu devirde kurulduğu (Takmer ve Alkan, 2013, s. 111), diğer 98 yerleşim alanının hepsinin öncül devir yapılaşmalarının üzerine kurgulandığı anlaşılmıştır.

Benzer bir davranış yapılar için de geçerlidir. Gerekli görülen alanlardaki savunma yapılarının onarılarak kullanımına devam edildiği görülmüş, ancak devrin güvenliksiz ortamı nedeniyle yeni savunma yapılarına da ihtiyaç duyulmuştur. Önceki devirleriden kullanımı sürdürülen on adet yapıya ilave olarak altı adet de yeni savunma yapısı üretilmiştir. Demre Vadisi'ne bakan Çambaşı Tepe Kalesi (İşler ve Aydoğan İşler, 2020, s. 324), Gedelma Kalesi (Çevik, 2015, s. 484), Yenbey Mevkii ve Hisarönü Mahallesi'ndeki kaleler (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.549, 580), Adrasan'daki Ortaçağ Kalesi II ve Üçoluk-Kaletepe'deki kale yapıları (Çevik, 2015, s. 465, 507-508) bu dönemde üretilmiş savunma yapılarıdır (Şekil 4.16, Çizelge 4.13).

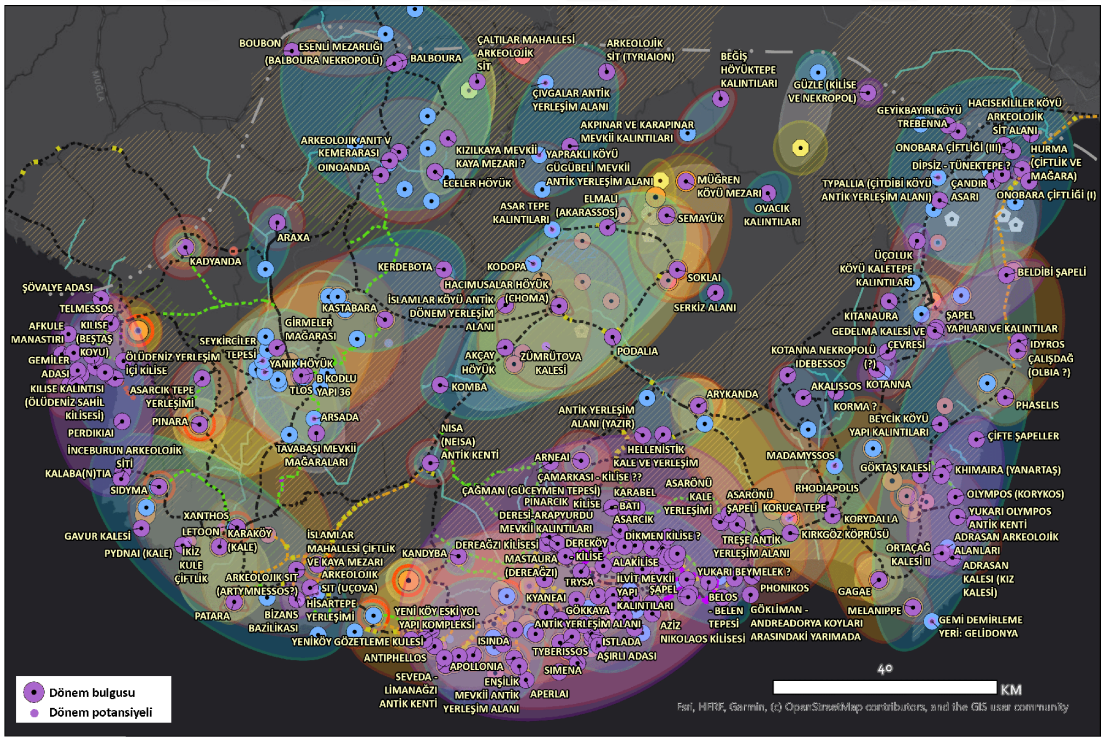

Şekil 4.16 : Bizans Devri bulgularına sahip olan ve potansiyel taşıdığı belirtilen alanlar.

Çizelge 4.12 : Bizans Devri için belirlenen karakteristik ve yapılaşmalar B-K olarak kodlanmış ve aşağıda nitelik ve içerikleri verilmiştir.

B-K-1	Yerleşim alanları dışında Hristiyanlık yapılarının ve yapı komplekslerinin üretimi, öncül devirlerdeki yapıların dini olarak yeniden işlevlendirilmesi (*ilk evresi Bizans Devri ºson evresi Bizans Devri)	Afkule Manst.* Akpınar ve Karapınar Mvk. Kalnt.º Alacahiisar Kilise*º Alakilise*º Ark. Sit (Uçova)º Ark. Sit (Tryiaion)º Asarönü Şapeli*º Aya Georgios Bazilk.*º Aziz Nikolaos Kils.* Beldibi Şapeliº Beycik Köyü Yp.Kalnt.º Beymelek Şapeli Iº Beymelek Şapeli II*º Bizans Bazilikası*º Ceneviz Koyu Yapl.º Çağman-Güceymen Tp. Kiliseº Çakalbayat Kalnt.º	Çamarkası Kilise*º Çeştepe Mvk. Ypl.º Çifte Şapeller*º Dereağzı Kilisesi*º Dereköy Kiliseº Devekuyusu Kilisesi*º Dikmen Kilise*º Dipsiz-Tünektepe*º Geyikbayırı Köyüº Gökliman-Andreadorya Koyl. Ar. Y.Adaº Günağı Kilisesi*º Güzle (Kilise ve Nekropol)*º İnceburun Ark. Sit.º Kale Mvk. Kalnt.º Kara Ada – Topak Ad.º Karabel-Batı Asarcıkº Karabol Mvk. A.Y.A.º Karacaören Adasıº	Khimaira (Yanartaş)º Kilise (Beştaş Koyu)*º Kilise Kalnt. (Ölüdeniz Sahil Kilisesi)*º Kilisealanı Erken Bizans Kilisesiº Kişneli Ad.*º Muskar Kilise*º Müğren Köyü Mz.º Nenne Alanı Kalnt.º Ölüdeniz Gölet Kilisesi*º Ölüdeniz Yerl. İçi Kils.*º Şapel*º Şapel ve Yapı Kalnt.*º Yeni Köy Eski Yol Yapı Kompl.º Yeniköy – Şapel*º Yukarı Beymelek
B-K-2	Bizans Devri yapılarının üretildiği yeni veya öncül devirlerde de kullanılan yerleşimler (*ilk evresi Bizans Devri ºson evresi Bizans Devri)	Akalissos Aladibek Mvk. Kalnt.*º Alakilise Yerl. Alakisle Yerl.º Andriakeº Antiphellos A.Y.A. (Yazır)º Aperlaiº Apolloniaº Arapyurdu Yerl.º Araxa Ark. Sit (Keşlik)º Ark. Sit (Davazlar)º Arneaiº Arykandaº Asar Belenº Asar Tepe Kalnt. (OID 468)º Asarcık Tepe Yerl.º Balbouraº Belos-Belen Tepeº Bonda Tepeº Bouboneº Bulgurlubelen-Arapyer Kalnt.º Büyük Avşarº Çağmanº Çandır Asarıº Elmalı (Akarassos) Eşşekalan (Eşa Alan)º Gagaeº Gemiler Adasıº Gemiler Sahili Yplr.º Gökkaya A.Y.A.º Göynük - Gödecebelen Nisa (Neisa)º	Hacımusalar (Choma) Hurma (Mağ. ve Çiftlik)º Idebessosº Idyrosº Isindaº Istladaº Kadyandaº Kalaba(n)tiaº Kandybaº Karabel-Doğu Asarcık (Tragallasos)º Karacaören Sahili Yapl.º Karacaören Yerl.º Kastabaraº Kayaköy (Karmylassos) Kekova (Dolikhiste)º Kemerarasıº Kerdebotaº Kitanauraº Kocagedik Tepe Kalesiº Kombaº Korbaº Kormaº Korydalla Kotanna Nekropolüº Kyaneaiº Limyra Mastaura (Dereağzı)º Melanippeº Mucuk Beleni A.Y.A.º Myraº Oinoandaº	Olymposº Onobaraº Pataraº Phaselisº Phellosº Phonikos Pinaraº Pınarcık Dr.-Arapyurdu Kalnt.º Podaliaº Rhodiapolisº Serkiz Alanıº Seveda (Limanağzı)º Sidyma Simena Soklaiº Sorouda (Hoyran)º Şövalye Adasıº Sura (Soura)º Teimiussa Telmessos Tlos Trebennaº Trysaº Turant Dağı Kalnt.º Turunçpınarı Ark. Sitº Tyberissosº Tymnessosº Xanthosº Yalakbaşıº Yavu-Karakuyu Mah. Sit Alanlarıº Yılanbaşı Mvk. Sit Alanıº Yukarı Olymposº Zeytin Mah. A.Y.A.
B-K-3	Öncül devirlerin savunma yapılarının onarılarak kullanılması, yeni savunma yapılarının inşası (*ilk evresi Bizans Devri ºson evresi Bizans Devri)	Adrasan Kalesi Afşar Kalesi Asarönü Kale Yerl.º Çalışdağ (Olbia?)º Çambaşı Tepe Kale*º Gavur Kalesiº	Gedelma Kalesi ve çev.*º Göktaş Kalesi Hisarönü Mah. Ark. Sit*º Kotannaº Nesos Lyrnateiaº Ortaçağ Kalesi II*º	Pydnai (Kale)º Üçoluk-Kaletepe Kalnt.*º Yenbey Mvk. Kale Yerl.*º Yeniköy Gzt. Kulesiº

4.3.1.10 Türk Dönemi (12. yüzyıl sonrası)

Bizans Devri'nden Türk Dönemi'ne geçişte ortaya çıkan istikrarsızlık ve karmaşa ortamında, bölgede belirgin bir Türkleşme vardır (Zimmermann, 2016, s. 70-75). Bunun sonucunda pek çok alan terk edilmiş, bazı yerleşimler dönem dönem yeniden kullanılmış, birkaç merkezde görülen kesintisiz yaşantı ise antik dönem kalıntılarını büyük oranda ortadan kaldıran yerleşim düzenlemelerinin gelişmesine neden olmuştur (Şekil 4.17).

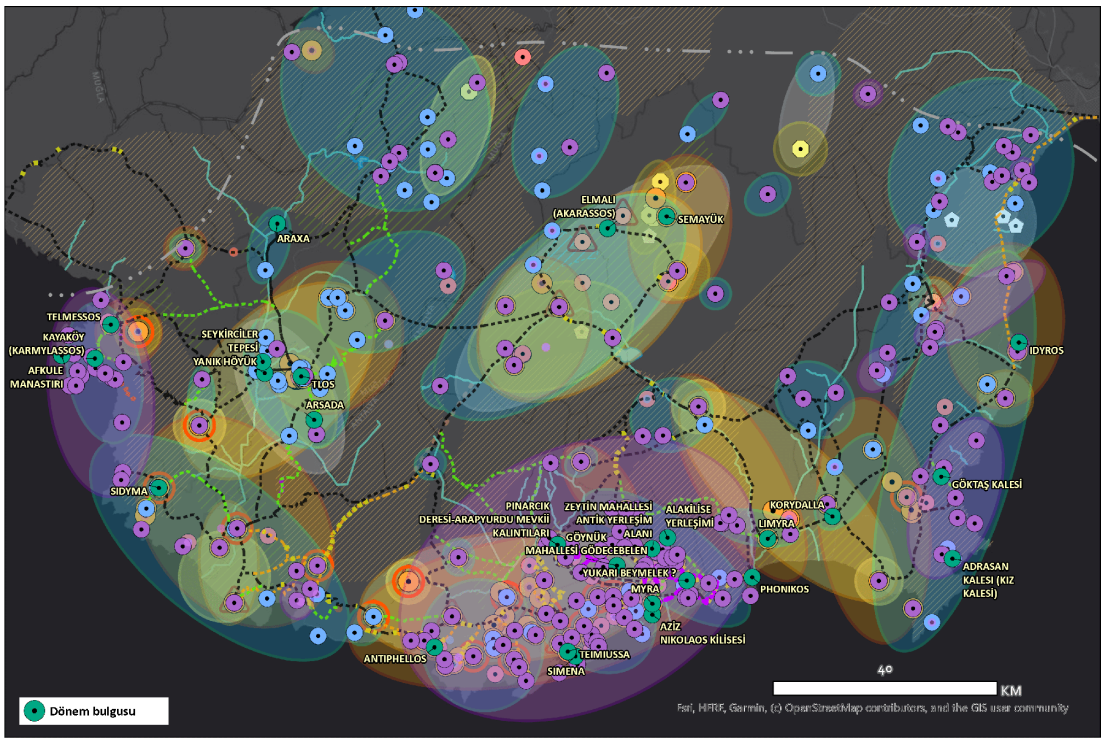

Şekil 4.17 : Türk Dönemi bulgularına sahip alanlar.

Türk Dönemi'ne dair bir karakteristik araştırılmamıştır, zira bu devrin karakteristik davranışlarının incelenmesi çalışma kapsamının ötesindedir. Bu devre dair incelemenin amacı, çalışma konusunu tanımlayan uzak geçmişe ait nesli tükenmiş katmanların son dönüşümlerinin anlaşılmasıdır. Çalışmaya konu olan sahaların 27 adedinde Türk dönemi etkileri tespit edilmiş, bunların 10 adedinde sonlanmış bir Türk Dönemi katmanı olduğu saptanmış, diğer 17 alanın ise yaşayan miras alanları olarak varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. (Bkz. Bölüm 3.5.1) Bu tespitler alanların arkeolojik devirler sonrasında geçirdikleri değişimler ile ilişkili olduklarından, Türk dönemi aktivitelerinin arkeolojik varlıklara etkisi çalışma kapsamına girmektedirler, bu nedenle de bir karakteristik değil, özellik olarak tanımlanmışlardır.

4.3.2 Dokular ve Özellikler: Alt kültür bölgeleri, katmanlaşmalar, ilişkiler, farklılaşmalar

Tarihsel anlatı ve dönem karakteristiklerinin konum verileri ile yoğunlaşma ve dağılımlarına bağlı olarak incelenmesiyle, bölge genelindeki tarihsel anlatının bölge coğrafyası ile ilişkilerinin ve birbirinden farklılaşan alt kültür bölgelerin tespit edilmesi mümkün olmuştur (Şekil 4.18).

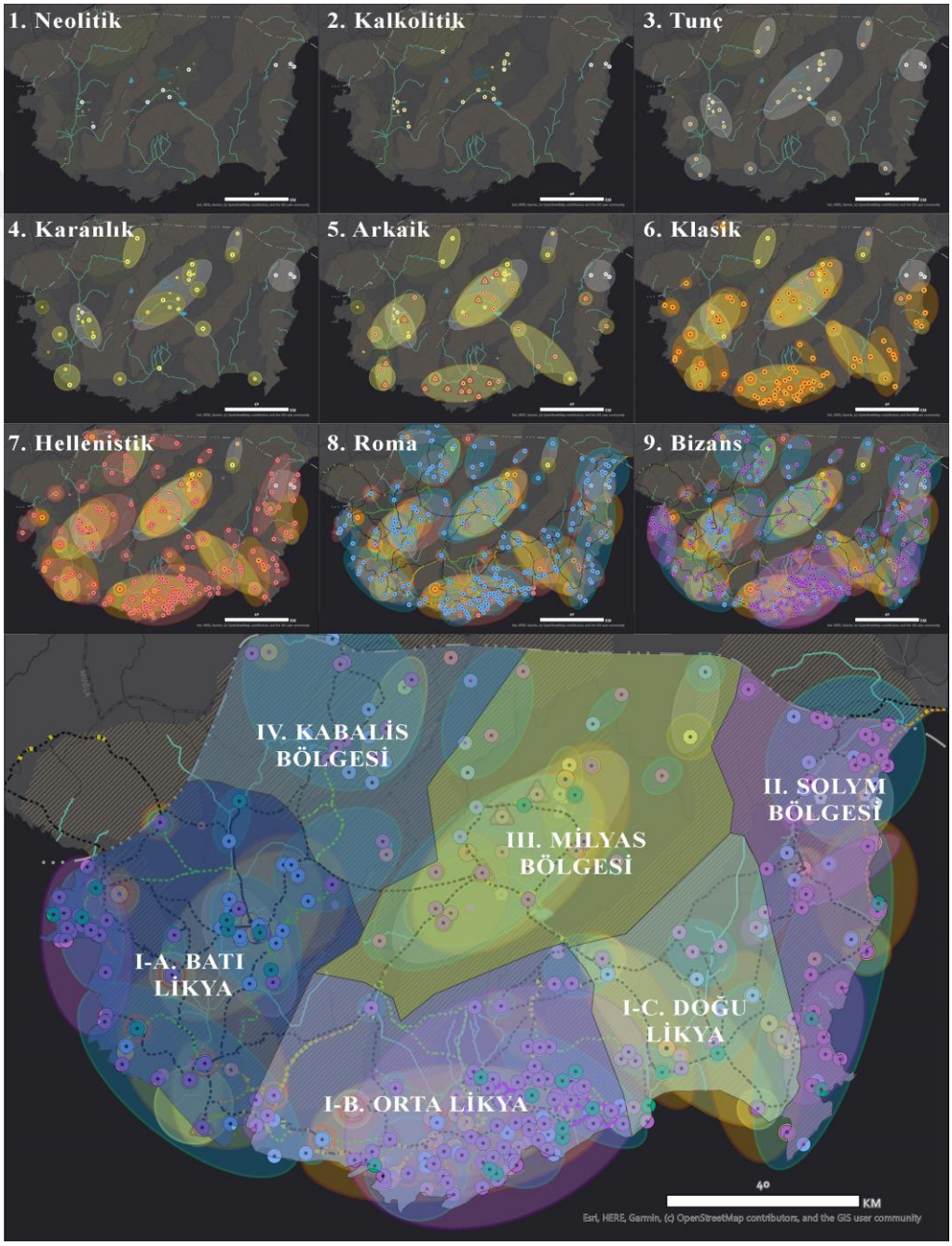

Şekil 4.18 : Kültürel tarihsel anlatı doğrultusunda ortaya çıkan dönemsel kümelenmeler ve alt bölgeler.

Dönemlerin karakteristik kültürel aktivitelerinin, alt kültür bölgelerinde yoğunlaştığı alanlarda tarihsel dokular aranmıştır. Bu dokuların varlığı ve yayılım alanları, daha önce de ifade edildiği gibi bölgenin kültürel peyzaj niteliğinin ispatı olmanın yanı sıra, farklı devirlere dair doku katmanlarının birlikteliği, örtüşmesi ve art arda gelen öğeleri dönüştürmesi, bu kültürel peyzajın zaman ve değişim boyutunun irdelenmesine olanak sağlamaktadır (Şekil 4.19).

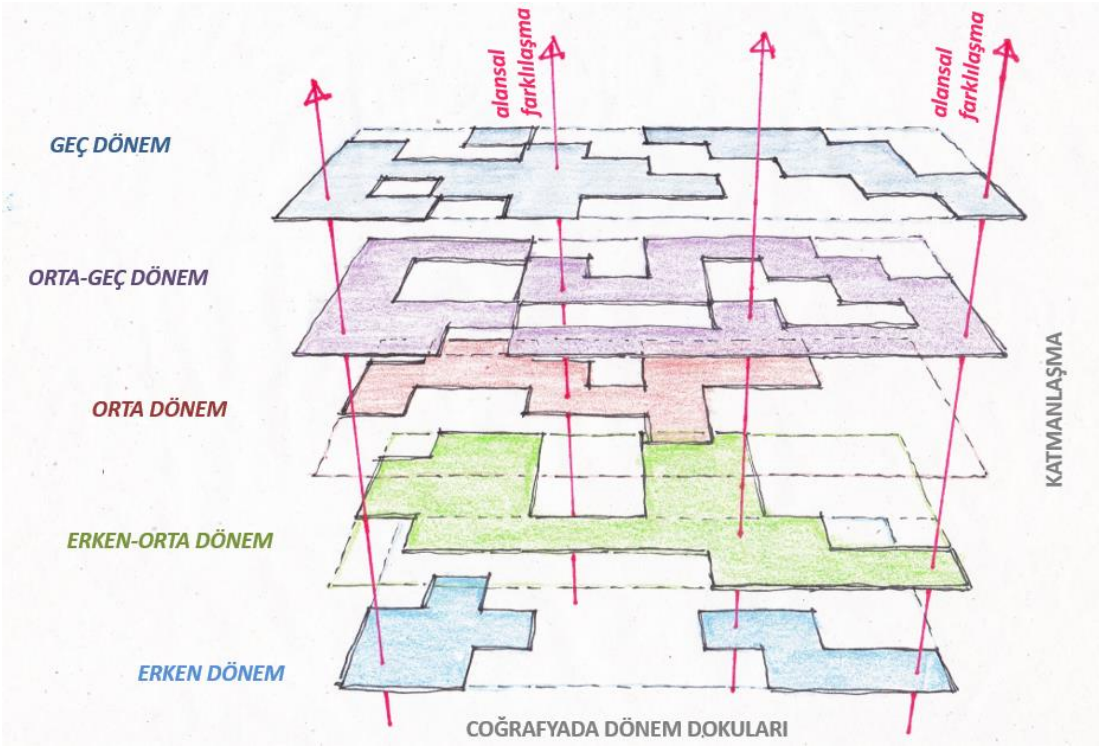

Şekil 4.19 : Kültür katmanlarının zamansal ilişkisinin ürettiği alansal farklılaşmanın sembolik ifadesi.

Tarihsel dokuların alt kültür bölgelerinde bulunma yoğunlukları ve dağılımları, alt kültür bölgelerinin, tespit edilmemiş veya bilgi üretilmemiş alanlarına dair koruma amaçlı dönemsel çıkarımlar yapmayı da mümkün kılmaktadır. Örneğin Neolitik Dönem'e inen höyük alanları içeren bir bölgede, hakkında araştırma verisi oluşturulmamış höyüklerin de benzer derinliklerde benzer dönemsel etkinlik gösterebileceği, höyük yerleşimine uygun ova alanlarında ise henüz tespit edilmemiş höyüklerin olabileceği öngörüsüyle tarımsal aktivitenin planlanmasında öncelikli koruma ve tespit stratejilerinin geliştirilmesi tavsiye edilebilir.

Zamansal gelişim boyutunda bakıldığında ise, baskın kültürel aktivite dönemlerinin karakteristik üretimlerinin örneklerinden hareketle, bu karakteristik üretimlerin yapılarının henüz araştırılmamış alanlarda da tekrar ederek gelişmesi beklenebilir.

Örneğin Hellenistik Devir'de baskın doku alanları geliştirmiş bir bölgede, güzergahlar üzerindeki tepelerde gözetleme kuleleri, Roma Devri baskın dokusuna sahip alanlarda uygun geçitlerde düzenlenmiş yollar gibi beklentiler, bu alanlara dair planlamaların yapması gereken ön araştırmaları yönlendirebilir (Çizelge 2.3).

Doku alanları, bazı devirlerde yakın coğrafyalarda tekrar eden benzer yapılaşmalardan kaynaklanabileceği gibi, bazı devirlerde dönemin karakterstik hareketliliklerinden kaynaklanan yerleşim-ibadet mekanı-güzergah gibi etkileşim alanlarınıda kapsayabilmektedir. Her dönem için, doku tespitinin hangi kriterlere göre yapıldığı belirtilmiştir.

Özellikler, araştırmacıların ifade ettikleri farklılaşmaları, eşsizlikleri, ilişkilenmeleri, bağlantılıkları, değişimleri, önemli tarihsel olayları ve hareketlilikleri kapsamaktadır. Bu alanlara dair özellikleri belirleyen kaynaklar envanter içeriğinde (bkz. Ek B) tanımlanmıştır.

4.3.2.1 Dönem doku ve özellikleri

Peyzaj envanterinin tüm öğelerinin arkeolojik verilerinin taranması ile yapılan bu tespitlerde ortaya alt kültür bölgeleri içerisinde alan grupları arasında kültürel-tarihsel ilişkilere dair veriler de çıkmıştır. Tarihsel özellikler, eşsizlik, kolonizasyon ve göç gibi kitlesel hareketlere bağlı olarak tarihsel gelişim yaşayan alanlar, alanlar arası sosyal veya politik ilişkiler, döneme dair veri üretmesi muhtemel yerler gibi pek çok bilgiyi içeren bir çeşitliliğe sahiptir. Bu özellikler de dönemleri içinde tespit edilerek, alanları içeren bir Karakteristik-Doku-Özellik envanteri üretilmiştir (Bkz. Ek C). Aşağıda, dönemsel etkinliklerin ürettiği doku ve özellikler tanımlanmaktadır.

Neolitik Dönem dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 1)

Çalışmanın ele aldığı ilk dönem olan Neolitik ve öncesine dair verilerde, yerleşim aktivitesinin karakteristik olarak ova alanlarındaki höyüklerde (N-K-1) ve kaya sığınaklarında (N-K-2) gerçekleştiği ifade edilmişti. Coğrafi olarak bakıldığında, dönem aktivitesi Eşen Vadisi, Elmalı Ovası ve Beldibi Yöresi'nde vuku bulmaktadır.

Dönem dokuları, bölgenin genişliği ve dönem aktivitesinin azlığı göz önünde bulundurulduğunda, fiziksel yakınlık üzerinden değil, kesintisiz coğrafi morfoloji içerisinde aktivite benzerliği üzerinden belirlenmiştir (Şekil 4.20).

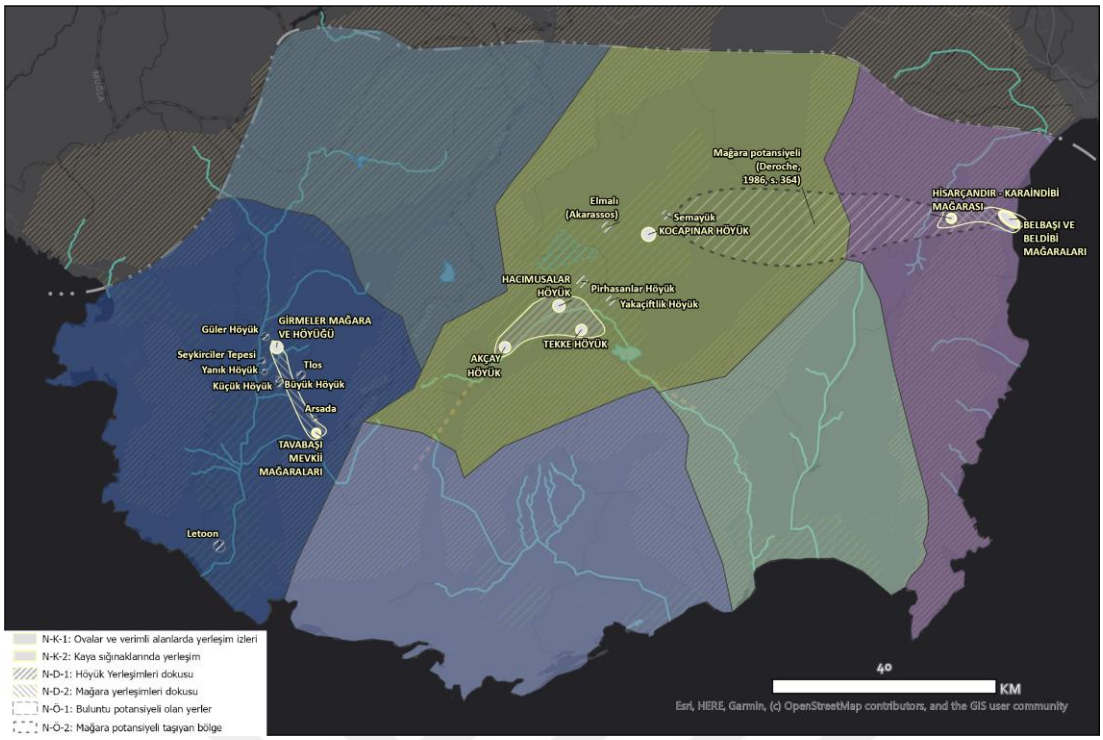

Şekil 4.20 : Neolitik dönem doku ve farklılaşmaları.

I-A. Batı Likya

Eşen Vadisi'nin kuzey tarafının doğusunda Girmeler Mağarası, Girmeler Höyük ve Tavabaşı Mevkii Mağaraları'ndan oluşan unsur grubu bir karma karakteristik dokusu üretmektedir. Aynı alanda ise, araştırmaya konu olmamış, ancak hem mevcut dokuya yakınlıkları ile, hem de sınırlı bir alanda toplanmışlıkları ile dönem potansiyeli taşıyan alanlar olduğu görülmektedir. Tarihsel perspektiften bu alanlara dair bir doku olduğu iddia edilemese de, veri verme potansiyeli yüksek bir bölge olarak bir özelliğe işaret ettiği söylenebilir.

II-A. Solym Bölgesi

Bu bölgede, kaya sığınakları karakteristiğini yansıtan bir doku vardır. Hisarçandır-Karaindibi, Beldibi ve Belbaşı sığınaklarında döneme dair tespitler yapılmıştır. Alanda höyük dokusu yoktur. Beldibi'nden Elmalı Ovası'na kadarki alandaki jeolojik yapının döneme dair veri üretebilecek mağara potansiyeli taşıdığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir (Deroche, 1986, s. 364). Bu özellik, III-A. Milyas Bölgesi'ne de uzanan bir özelliktir.

III.A. Milyas Bölgesi

Elmalı Ovası'nda, döneme tarihlenen höyükler mevcuttur. Özellikle Akçay çevresindeki tarım alanlarında yer alan Akçay, Hacımusalar ve Tekke Höyük'ün bir höyük dokusu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Deroche'un bahsettiği mağara potansiyeli taşıdığı söylenen alanın yakınında Kocapınar Höyük, çevresinde ise potansiyel taşıdığı bildirilen ancak araştırılmamış höyükler ve Elmalı vardır.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiş, Şekil 4.21'da ise harita üzerinde gösterilmiştir. Neolitik Dönem dokuları N-D, özellikleri ise N-Ö olarak kodlanmıştır. (Detay için bkz. Ek C):

N-D-1: Elmalı Ovası Höyükleri

N-D-2: Eşen Vadisi Mağara ve Höyükleri

N-D-3: Beldibi Bölgesi Mağaraları

N-Ö-1: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

N-Ö-2: Beydağları – Milyas hattında mağara potansiyeli (Deroche, 1986, s. 364).

Kalkolitik Dönem dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E, Pafta 1)

Kalkolitik dönemin karakteristik davranışının ova ve verimli alanlarda yerleşim olduğu (K-K-1) tespit edilmişti. Dönemde bu davranışın ürettiği dokular, Elmalı Ovası ve Kabalis Bölgesi'nde tespit edilmekle birlikte, Eşen Vadisi'nin kuzey kısmında karakteristik davranış dışında bazı farklılaşmalardan etkilenen bir Kalkolitik Devir aktivitesi dokusunun oluştuğu görülmüştür.

Dönem dokuları, bölgenin genişliği ve dönem aktivitesinin azlığı göz önünde bulundurulduğunda, fiziksel yakınlık üzerinden değil, kesintisiz coğrafi morfoloji içerisinde aktivite benzerliği üzerinden belirlenmiştir (Şekil 4.21).

I-A: Batı Likya

Batı Likya'da, karakteristik dışında bir davranış vardır, Neolitik Dönem'den sonra ovalara çıkılarak terk edilmesi beklenen kaya sığınaklarındaki yerleşim izleri bu döneme de uzamıştır. Batı Anadolu'da Orta Kalkolitik aktivitesi hakkında az bilgi olduğuna işaret eden Korkut (2015, s. 52) bu örneklerden hareketle devir karakteristik davranışlarının bilinenle sınırlı olmayabileceğini önermektedir (Korkut, Takaoğlu ve Sezgin, 2019, s.32). Bu bulguların olduğu Eşen Vadisi kuzeyindeki

bölgede, Tlos, Girmeler Höyük ve iki adet mağara yerleşiminde dönem aktivitesi tespit edilmiş, her ne kadar karakteristik davranıştan sapma içerse de, bu alanın Kalkolitik Devir anlayışı için önemli bir doku olduğu anlaşılmıştır. Keza, çevresinde de araştırma potansiyeline sahip olduğu belirtilen höyükler vardır.

Alanla ilgili araştırmalarında Korkut (2015), Likya bölgesi genelinde bulgu edinilen yerlerden hareketle, Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya giden bir tarihsel güzergahın olabileceğini önermektedir (s. 65, çizim 143'ten düzeltilerek). Yukarıda bahsedilen höyük dokusunun içinden geçen bu güzergah aynı zamanda dönem bulgularının bulunduğu tüm alt kültür bölgelerini birbirine bağlamaktadır.

III-A: Milyas Bölgesi

Bu alanda iki adet doku saptanmıştır, bunlardan ilki Neolitik Dönem dokusunun üzerine katmanlanarak eklenen Akçay çevresindeki höyük dokusudur. Bir diğeri ise, Korkuteli'nin güney sınırına yakın höyüklerin oluşturduğu dokudur. Yine höyük alanlarının yoğunlukla bu kısımlarda toplandığını söylemek mümkündür. Korkut'un bahsettiği tarih öncesi güzergahın doğu ucunun ulaştığı bu alanda dikkati çeken bir başka önemlilik, Bağbaşı Tarih Öncesi Yerleşimi'ne atfedilmiştir. Buradaki araştırmalar, alanın kalkolitik mimarinin önemli bir örneğini teşkil ettiğini ifade etmektedir (Eslick, 1992, s. 76). Korkut'un devir ile ilgili söyledikleri ile birleştiğinde, Bağbaşı'ndan edinilen verinin tüm bölge için önem taşıdığını söylemek mümkündür.

IV-A: Kabalis Bölgesi

Bölgenin en erken kültürel aktivitesi bu döneme tarihlenmiştir. Karakteristik yerleşim alanları olarak ortaya çıkan Çaltılar ve Eceler höyükleri döneme bulgu vermenin yanı sıra, yukarıda bahsedilen tarih öncesi güzergahın Batı ucunda yer almaktadırlar.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiş, Şekil 4.22'de ise harita üzerinde gösterilmiştir. Kalkolitik Dönem dokuları K-D, özellikleri ise K-Ö olarak kodlanmıştır. (Detay için bkz. Ek C):

<u>K-D-1:</u> Elmalı Ovası Yerleşimleri (Güney)

<u>K-D-2:</u> Elmalı Ovası Yerleşimleri (Kuzey)

<u>K-D-3:</u> Eşen Vadisi yerleşim alanları (Mağara ve höyükler)

K-D-4: Kabalis Bölgesi höyükleri

K-Ö-1: Eşen Vadisi'nde genelde Neolitik Dönem sonrasında terk edilen kaya sığınaklarında süreklilik

K-Ö-2: Batı Anadolu – Güneydoğu prehistorik güzergahı (Korkut, 2015, s.65, 143).

K-Ö-3: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

K-Ö-4: Bölgesel eşsizlik: Bağbaşı T.Ö. Yerleşim Alanı - Kalkolitik mimarinin önemli örneği (Eslick, 1992, s. 76).

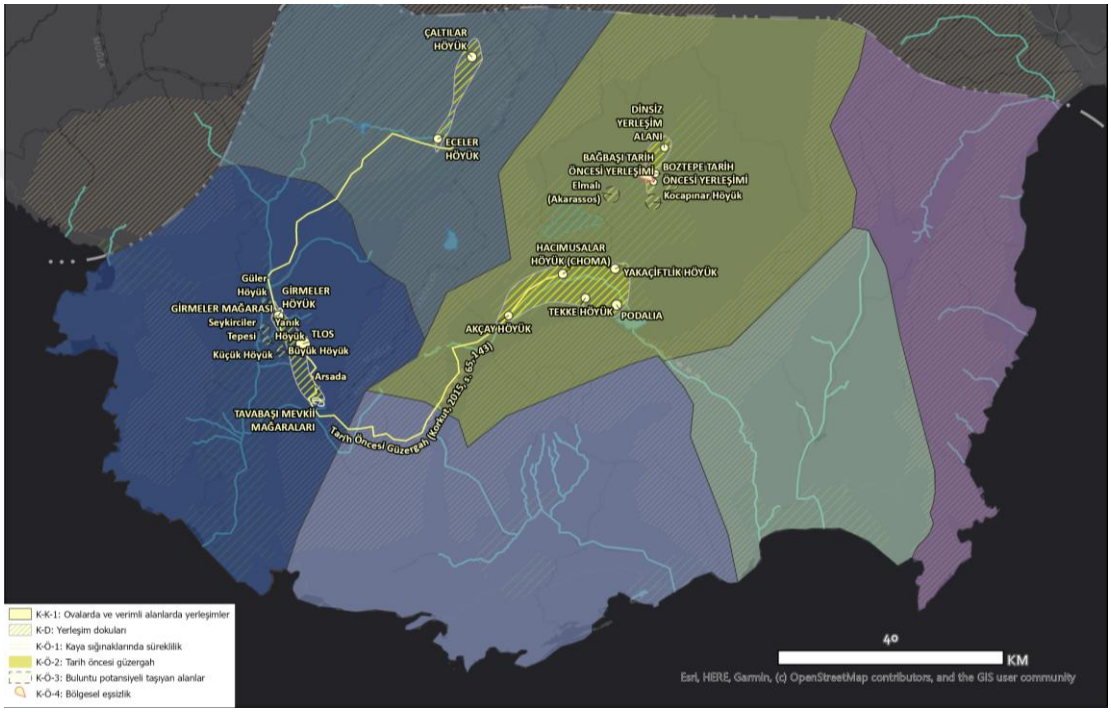

Şekil 4.21 : Kalkolitik Dönem doku ve farklılaşmaları.

Tunç Devri dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 1)

Tunç Devri'nde karakteristik olarak yerleşim sahalarının ovalarda, kıyılarda ve verimli düzlüklerde (T-K-1) geliştiği görülmüştür. Bu karakteristik davranışın ürettiği dokular Elmalı Ovası'nda, Korkuteli güneyinde, Eşen Vadisi'nde ve Kabalis'tedir. Sahillere iniş olduğu Bronz Çağı batıklarından bilinse de (Çevik, 2015, s. 456), yerleşim alanlarında küçük buluntular dışında veriye rastlanmadığı için yerleşim kurgusuna dair bilgi edinilememiştir.

Dönem dokuları, bölgenin genişliği ve dönem aktivitesinin azlığı göz önünde bulundurulduğunda, fiziksel yakınlık üzerinden değil, kesintisiz coğrafi morfoloji içerisinde aktivite benzerliği üzerinden belirlenmiştir (Şekil 4.22).

I-A. Batı Likya

Eşen Vadisi çevresindeki yerleşimler yine karakteristik dışında davranışlar sergilemektedir. Vadinin iki yanındaki Tlos ve Pinara'da ve güneyde Patara'da karakteristik bulgular olsa da, bu alanın tanımladığı dokuyu bir potansiyel doku olarak adlandırmak doğru olacaktır. Eşen nehri kıyısındaki potansiyel veri taşıyan höyükler, ve karakteristik dışı yerleşim gören Tavabaşı Mevkii Mağaraları ve etkinliğinin devam ettiği düşünülen tarih öncesi güzergah, bu alanı Tunç Devri'nde de önemli bir yere koymaktadır.

I-B: Orta Likya

Orta Likya'da doku yoktur, Hacıoğlan Örenyeri'ndeki taş balta alandaki tek dönem etkinliğidir, ancak yerleşim karakteristiğine dahil etmek için yeterli veri yoktur.

I-C. Doğu Likya

Kıyılara inişin kanıtlarını Avlanbeli'nin hemen güneyindeki Arykanda ve Gagae'deki küçük buluntular üretmektedir. Yerleşim etkinliğine dair kesinleşmiş veri üretilmemiş olmakla birlikte, alanların konumları itibariyle Tunç Devri karakteristiğine uygun oldukları söylenebilir.

III-A. Milyas Bölgesi

Milyas bölgesi'nde devir etkinliği, Korkuteli Güneyi'nde İmecik ve İmecik Susuzu höyükleri ile yeni bir doku daha üretmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bölge karakteristik davranış sergileyen alanları ve potansiyel alanları ile birlikte, tarih öncesi devirlerin en aktif alanlarından biridir. Bölgedeki diğer dokular ise önceki devirlerden bilinenlere oranla daralmışlardır. Elmalı Ovası güneyindeki doku Hacımusalar ve Akçay höyükler ile sınırlı kalmış, Elmalı Ovası kuzeyindeki doku ise Soklai yönünde genişlemiştir. Döneme küçük buluntularla referans veren ancak araştırılmamış pek çok alan da mevcuttur. Bölgedeki Hacımusalar Höyük'teki bulgular ise burasının İlk Tunç Çağı için bir model yerleşim olduğunu göstermektedir (Özgen ve Baughan, 2016, s. 322).

IV-A. Kabalis Bölgesi

Kabalis Bölgesi'nde Eceler Höyük ve Çaltılar Höyük ile sınırlı kültürel aktivite bu devirde de katmanlanarak devam etmiştir.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiş, Şekil 4.22'te ise harita üzerinde gösterilmiştir. Tunç Devri dokuları T-D, özellikleri ise T-Ö olarak kodlanmıştır. (Detay için bkz. Ek C):

T-D-1: Elmalı Ovası (Güney) yerleşimleri

T-D-2: Elmalı Ovası (Kuzey) yerleşimleri

T-D-3: Korkuteli yerleşimleri

T-D-4: Kabalis Bölgesi höyükleri

T-Ö-1: Batı Anadolu – Güneydoğu prehistorik güzergahı (Korkut, 2015, s.65, 143).

T-Ö-2: Sahil yerleşimlerine geçit alanlarında Tunç Devri bulguları

T-Ö-3: Eşen Vadisi'nde genelde Neolitik Dönem sonrasında terk edilen kaya sığınaklarında süreklilik

T-Ö-4: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

T-Ö-5: İTÇ için model yerleşim alanı olarak Hacımusalar Höyük (Özgen ve Baughan, 2016, s. 322).

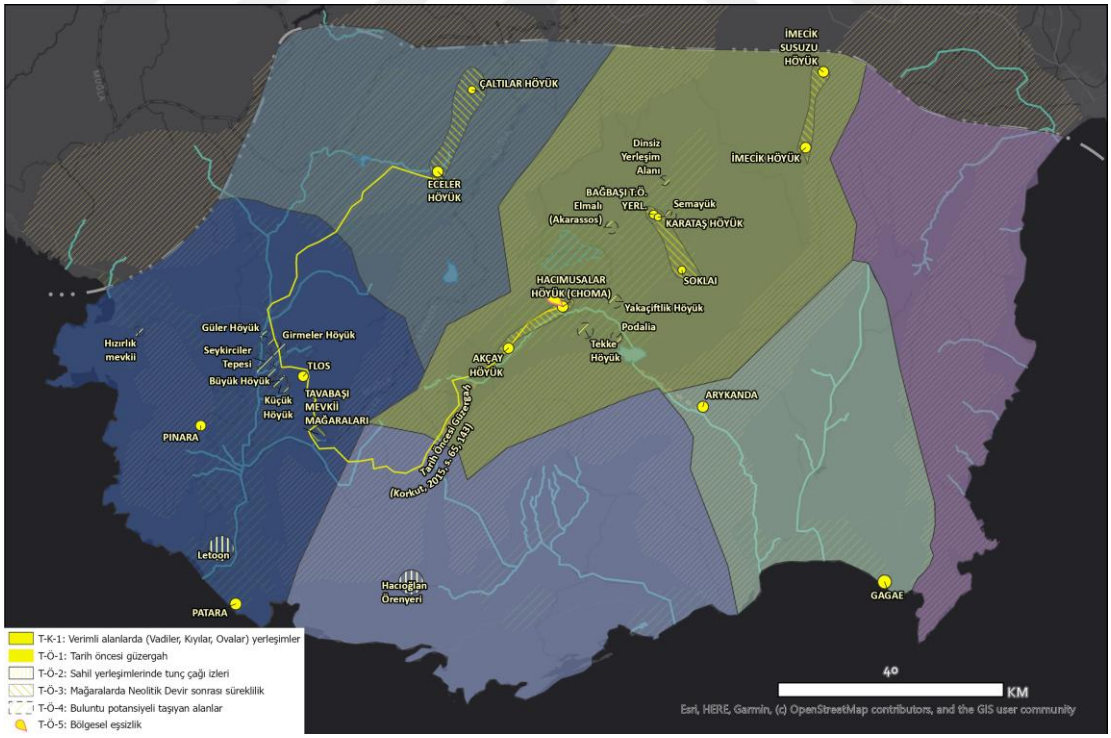

Şekil 4.22 : Tunç Devri doku ve farklılaşmaları.

Karanlık Çağ özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 1)

Bu devirde karakteristik bir davranış tepit edilememiş, ancak devre kanıt üreten alanlar ve devre kanıt üretme potansiyeli taşıyan alanlar iki ayrı özellik olarak tespit edilmiştir.

Karakteristik tanımlanamadığı, buluntu alanları ise belirgin bir yakınlık arz etmediği için, döneme dair bir dokunun varlığını iddia etmek de mümkün değildir. Bilinenler, Tunç Devri alanlarının bir çoğunda bu dönemin de bulguları olduğu, I-B. Orta Likya alanında da Mastaura'nın devre dair belirgin bir seramik katmanına sahip olduğudur. Bu derve dair özellik niteliğindeki veriler KÇ-Ö olarak kodlanmış (Detay için bkz. Ek C) ve Şekil 4.23'te gösterilmiştir.

KÇ-Ö-1: Döneme dair bilgi ve kalıntı (7 alan)

KÇ-Ö-2: Döneme dair bilgi ve kalıntı potansiyeli taşıyan alanlar (25 alan)

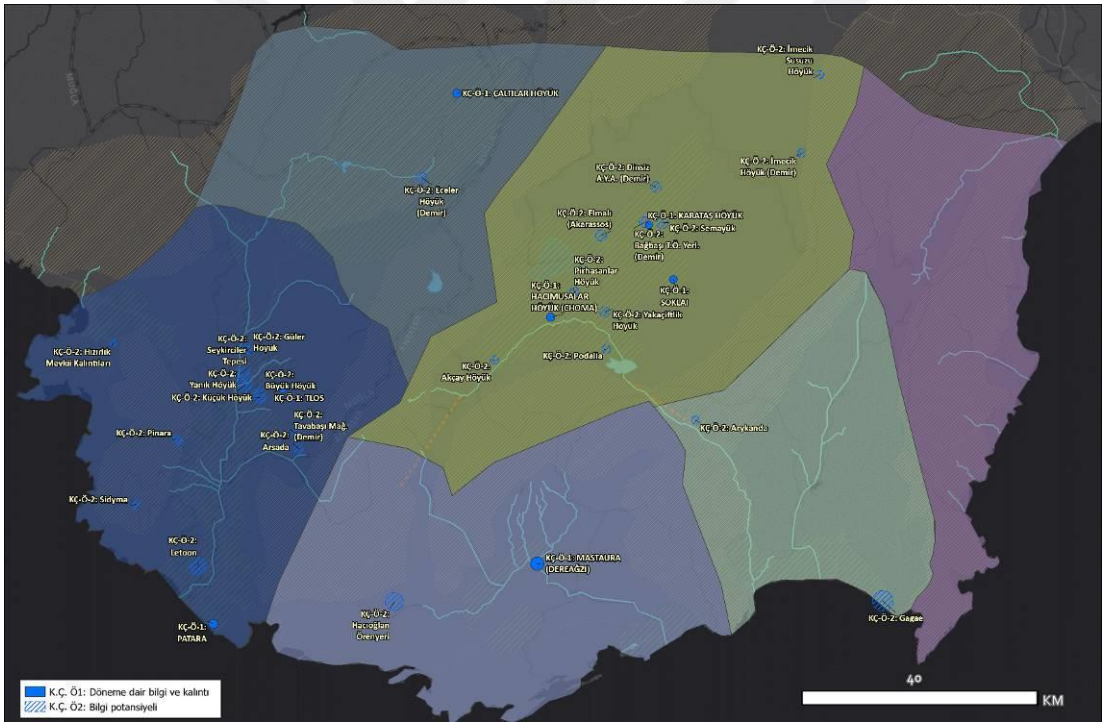

Şekil 4.23 : Karanlık Çağ bulguları.

Arkaik Devir dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 1)

Arkaik dönemde hem alan sayısı hem de bulgular artmaya başlamıştır. Arkaik Dönem davranışlarını tanımlayan temel karakteristik, dönemin politik coğrafyasından ve mücadele ortamından kaynaklı olarak tepelerde, korunaklı alanlarda surlarla korunan yerleşimlerin kurulması veya geliştirilmesi (AR-K-1)

olmuştur. Bu davranışın yansımaları özellikle Batı ve Orta Likya'da belirgindir. Diğer bir karakteristik ise, yerleşim içleri ve dışlarında tümülüs tipi gömü alanlarının görülmesidir (AR-K-2), ki bu alanlar coğrafyada dikkat çeken en erken tarihli mezar anıtlarını da temsil etmektedir.

Dönem dokuları, bölgenin genişliği ve dönem aktivitesinin azlığı göz önünde bulundurulduğunda, fiziksel yakınlık üzerinden değil, kesintisiz coğrafi birim içerisinde aktivite benzerliği üzerinden belirlenmiştir (Şekil 4.24).

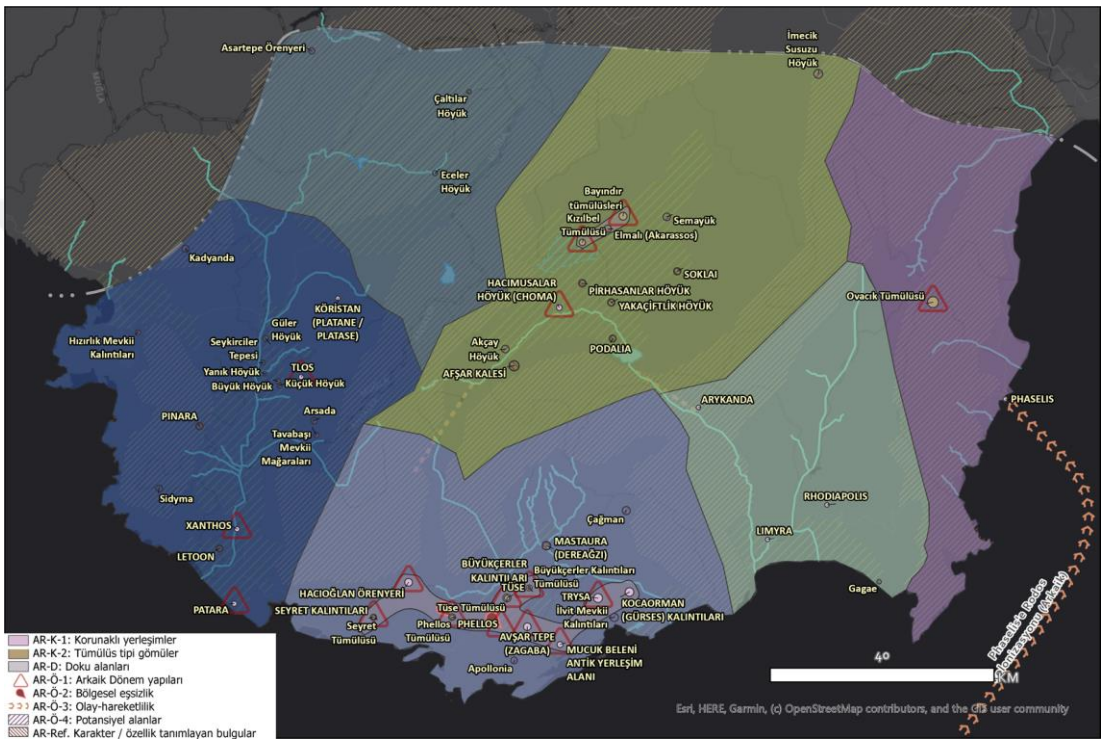

Şekil 4.24 : Arkaik Çağ bulguları.

I-A. Batı Likya

Batı Likya'da Eşen Vadisi'ni takip eden çizgisel hatta karakteristik gelişim devam etmiş, Patara'dan Köristan'a kadar yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Ancak bir dönem dokusunun varlığını iddia edecek bütünlük görülmemektedir, daha önce de bahsedildiği gibi, kendi gelişim alanlarına sahip, merkezi yerleşimler biçimlenmiştir.

I-B. Orta Likya

Batı Likya'nın gelişimi, Demre Çayı'nın güney kıyısı ile sahil arasında bir doku oluşturmuştur. Dokuz adet karakteristik yerleşim alanının bu alanda bir doku oluşturduğu, üstelik bu alanların dördünde döneme tarihli tümülüs mezarların görüldüğü tespit edilmiştir. Bölgesel öneme sahip eşsiz bulgular da bu alanlarda yer

almaktadır, Phellos'ta Arkaik Devrin en büyük tümülüsü (Hülden, 2016, s. 377) vardır. Phellos ve Avşar Tepe arasındaki Karakuzgedik Kale ve Çiftliği'nin ise Arkaik Dönem çiftlik yapılarını anlamak için temel referans olabileceği (Kolb, 1997, s. 352) belirtilmektedir.

Orta Likya'yı Arkaik Dönem içinde öne çıkaran başka bir bulgu ise, bahsedilen doku alanı içerisindeki yerlerin hemen hemen hepsinde, döneme eşlik eden yapı kalıntılarının katmanlar içerisinden günümüze ulaşmış olmasıdır (Şekil 4.25).

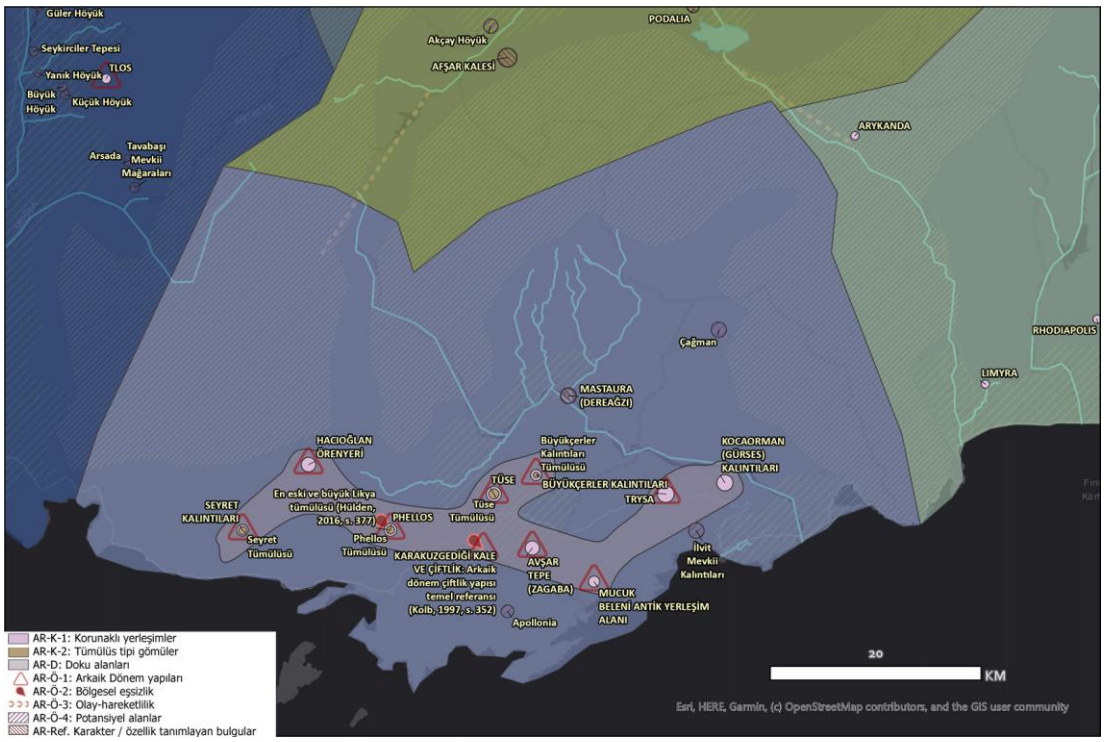

Şekil 4.25 : Arkaik Çağ'da Orta Likya.

I-C. Doğu Likya

Doğu Likya'da Arkaik devir aktivitesinin birinci karakteristiği ile uyumlu gelişmeler görülse de, birbiri ile mesafeli kentlerin günümüze pek kanıtı ulaşmayan dönemsel gelişim süreçlerinin bir doku ya da özellik tanımladığını söylemek mümkün değildir.

II-A. Solym Bölgesi

Bölgede devre dair iki aktivite görülmektedir. Bunlardan ilki, kalıntıları günümüze de ulaşan Ovacık Tümülüsü'nün devrin ikinci karakteristiğine uygun olarak gelişmesidir. İkincisi ise, bölgenin önemli yerleşimlerinden biri olan Phaselis'in kuruluşuna yol açan kolonizasyon aktivitesidir.

III-A. Milyas Bölgesi

Milyas Bölgesi aktivitesinin genel olarak çok tanımlı olmayan bulgulara ve devre dair bilgi üretme olasılığı bulunan sahalara dayandığı görülmekte, devrin birinci karakteristiğini taşıyan sadece bir yerleşim olduğu tespit edilmektedir. Ancak tümülüs gömü alanlarının üretilmesi ve bu alanların kalıntıları, Elmalı Ovası'nın kuzey kısmında ikinci karakteristiğe dayanan bir doku üretmiştir.

IV-A. Kabalis Bölgesi

Bölgenin dönem aktivitesine dair bilgi yoktur. Eceler ve Çaltılar Höyükleri ile Asartepe Örenyeri'nden döneme dair bilgi beklenebileceği düşünülmektedir.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiştir. Arkaik Devir dokuları AR-D, özellikleri ise AR-Ö olarak kodlanmıştır. (Detay için bkz. Ek C):

AR-D-1: Orta Likya'da ortaya çıkan çiftlik ve korunaklı kırsal yerleşim dokusu

AR-D-2: Elmalı Ovası (Kuzey) tümülüs dokusu

AR-Ö-1: Dönem kalıntılarının günümüzde görülebildiği yerler

AR-Ö-2: Bölgesel eşsizlik örnekleri

- Karakuzgediği Kale ve Çiftlik – Arkaik Dönem çiftlik yapısı temel referansı (Kolb, 1998, s.352)
- Phellos – Bilinen en eski ve büyük Likya tümülüsü (Hülden, 2016, s. 377)

AR-Ö-3: Phaselis → Rodos kolonizasyonu (Yeni kültür) (Arslan-Önen, 2016, s. 300)

AR-Ö-4: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

AR-Ref: Döneme küçük buluntularla referans veren ancak bir karakter ya da özellik tanımlamayan alanlar

Klasik Devir dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 2)

Klasik Devir aktivitesinin bölge için en önemli katmanlardan biri olduğu söylenebilir. Bölgenin çevre coğrafyalardan ve dünya tarihinden farklılaştığı, bu bölge ile sınırlı bir uygarlığın geliştiği, bu nedenle de Klasik Devir aktivitesinin bölge için bir karakteristik olarak tanımlanmasına rağmen, dünya tarihi içinde bir sapma, bir özellik tanımladığı söylenebilir ki bu da aslında, en küçük ölçekten dünya ölçeğine kadar kültürel peyzaj kavramlarının tanımlanmasında ilişkiselliklerin anlaşılmasının önemini bir kere daha vurgulamaktadır.

Klasik Dönemin bölge içinde de tezahürü iki türlüdür. Bunlardan ilki, Dynastik Likya Kültürü'nün hüküm sürdüğü I. Bölgede (Batı-Orta-Doğu Likya), bu kültürün anlayışı ile gelişen karakteristik aktivite (KL-K-1) olan tahkimatlı beylik yerleşimlerinin gelişmesi, ikincisi ise çağın genel güvenlik gereklilikleri ile tutarlı olarak tahkimatlı yerleşimlerin (KL-K-2) ve tahkimatlı kırsal veya güvenlik yapılarının (KL-K-3) tüm bölgede üretilmesi biçimindedir. Tarihsel kayıtların artması ile, alanlar arası egemenlik ilişkileri, yerleşimler arası liman kullanımı ilişkileri gibi veriler de araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. Bu tespitlerin de tarihsel özellikler olarak haritaya aktarılması, alanlar arasındaki tarihsel-dönemsel bağların da koruma envanterine kaydedilmesini amaçlamaktadır. Bu ilişkilenmeler 'özellikler' olarak kaydedilmiştir.

Dönem dokuları artık sadece karakteristik davranışlar ile sınırlı değildir. Karakteristik davranışlar başı çekerek benzerlik alanları üretse de, sadece özellikler üzerinden de tekrar eden desenler oluşmaya başladığı görülmüştür. Bu nedenle dönem dokularının tespit edilmesinde özelliklerle tanımlanan sapmalar ve ilişkilenmeler de göz önünde bulundurulmuştur. Dönem ifadeleri Şekil 4.26'da verilmektedir.

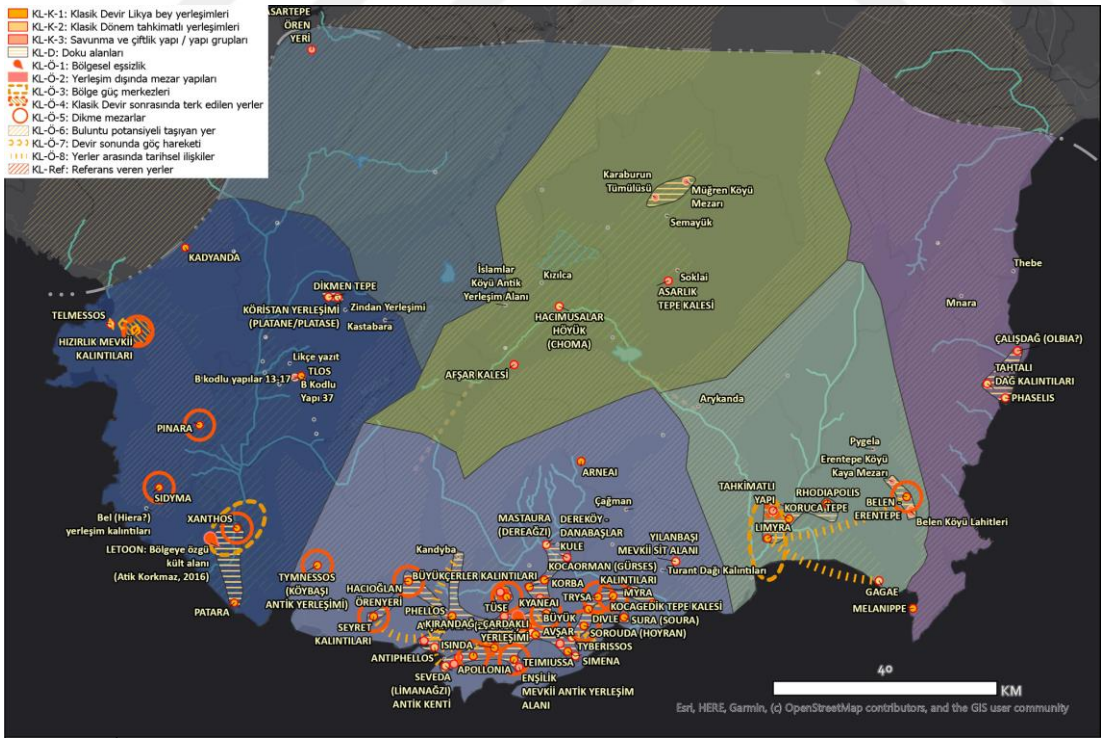

Şekil 4.26 : Klasik Çağ'da Likya.

I-A. Batı Likya

Önceki devirlerden bilinen yerleşimlerin gelişimleri görülmektedir. Eşen Vadisi'nin denize açıldığı yerde, ilk karakteristik ile tutarlı olarak gelişen Patara ve Ksanthos'un yanında kült merkezi olarak yer alan Letoon ile birlikte, bu bölgenin önemli bir Klasik Çağ dokusu oluşturduğu söylenebilir. Tlos çevresindeki dağlık bölgede ikinci karakteristikle uyumlu olarak gelişen ikinci bir ufak doku tespit edilmiştir. Alan aynı zamanda bu kültüre özel gelişen dikme yaztıların bulunduğu bey yerleşimleri içermektedir. Pek çok alanda ise devre ilişkin küçük buluntularla birlikte iskan tespiti yapılmasına rağmen karakteristik davranışlara rastlanmamıştır. Bu dönem sonunda Hızırlık Mevkii kalıntılarından Telmessos'a olan göç ve Likya genelinde iki güç merkezinden biri olan Ksanthos'un yer alması, dönemin özel olaylarıdır.

II-B. Orta Likya

Orta Likya, dönemin en çok hareketlilik gördüğü alan olmuştur. Ksanthos ve Limyra arasındaki husumetin, arada kalan bu alanda savunma karakterini güçlendirdiği önerilebilir. Bu alanda tüm karakteristiklerden pek çok yapı üretimi vardır ve özellikle Arkaik Dönem'de de önem kazandığı bilinen kıyı kesimde bu yapı örüntüsü belirgin bir tarihsel doku üretmiştir. Kentlerin liman yerleşimleri ile ilişkilenmesine ve hakimiyet alanlarında daha küçük tahkimatlı birimlerin oluşmasına bağlı olarak, aktivitenin yerleşim alanları dışında kalan kısımlarda da veri üreteceğini varsaymak mümkündür. Liman ilişkilerinin tanımlanmasındaki anlam ise Gökkaya veya Antiphellos gibi, birden çok yerleşim ile liman kullanımı üzerinden ilişkilenen yerlerin, kendi başlarına devre dair veri üretmeseler de devrin kültürel-politik gelişimini anlamlandırmakta paylarının olmasıdır. Dolayısıyla bu tip ilişkilerin arkeolojik bulmacayı çözmedeki payı alanların kendisinin ötesindedir ve ilişkiselliğin bir kültürel peyzajın boyutlarının anlaşılmasındaki önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Günümüz perspektifinden anlam kazanan bazı olaylar da tespit edilmiştir. Örneğin Avşar Tepe'nin Klasik Devir sonrasında terk edilmesi, alanı günümüzde model bir Klasik Devir yerleşimi örneği haline getirmiştir. Benzer bir terk edilme, Kırandağ-Çardaklı yerleşimi ve Tüse kuzeyindeki Savunmalı Yapı'da da görülmüştür. Bu bağlamda, Orta Likya'nın Klasik Devir için önemli tipolojik veriler üreten bir alan olduğu önerilebilir (Şekil 4.27).

I-C. Doğu Likya

Bu alanda Limyra, Rhodiapolis ve Koruca Tepe gibi bey yerleşimleri, Limyra ve doğusunda bir doku oluşturmuş, bu dokuya Limyra kuzeyindeki tahkimatlı yapı da dahil olmuştur. Klasik Likya kültürünün doğu sınırını çizdiği tespit edilen Belen-Erentepe ve çevresindeki Klasik Likya mezarları ise doğuda karakteristiklerden çok bulgulara dayanan bir dokunun varlığını göstermektedir. Limyra, dönemin güç merkezi olarak ortaya çıkmış, hakimiyet alanı kurduğu ifade edilen alanlar ile ilişkileri ise özellikler olarak kaydedilmiştir.

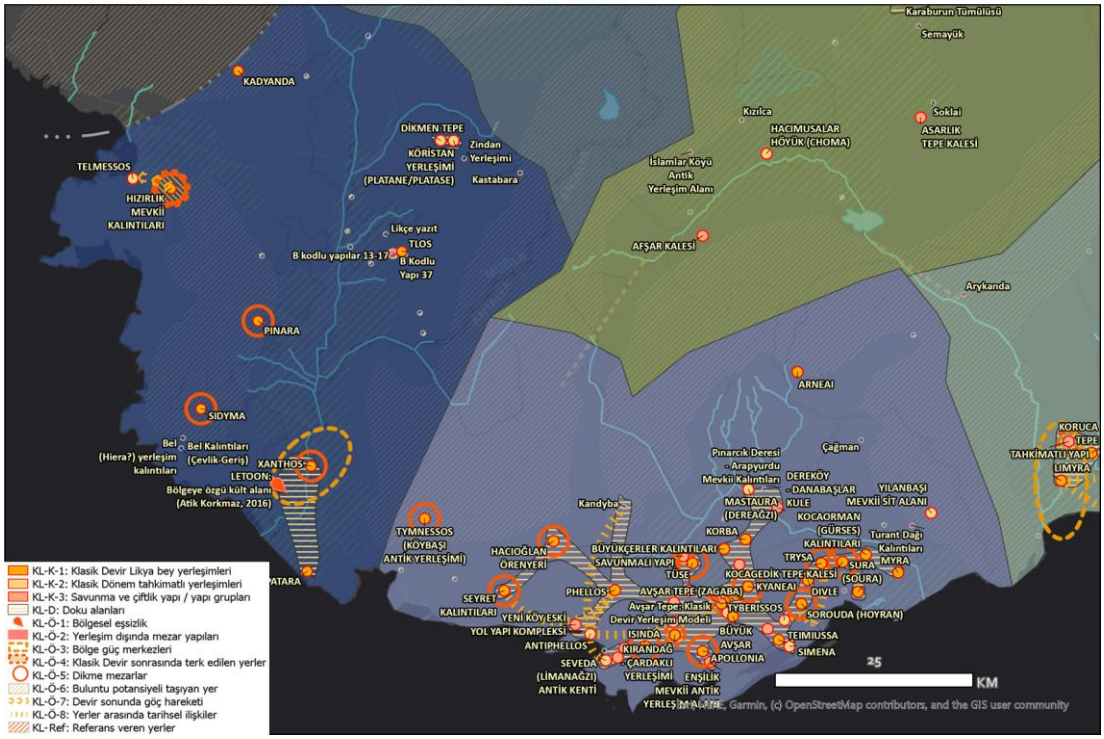

Şekil 4.27 : Klasik Çağ'da Batı ve Orta Likya bulguları.

II-A. Solym Bölgesi

Solym Bölgesi'nde Phaselis ve çevresindeki alanlarda ikinci ve üçüncü karakteristiklere bağlı olarak gelişen bir küçük Klasik Dönem dokusu tespit edilmiştir.

III-A. Milyas Bölgesi

Bölgede Klasik Devir aktivitesi belirli bir karakteristik dokusu üretecek şekilde biçimlenmemiştir, aktivite dağınıktır. Ancak Müğren Köyü ve Karaburun tümülüsleri, Arkaik Devir'deki tümülüs dokusunun hemen kuzeyinde çizgisel yakınlıktadır. Burada, yerleşim yerleri dışında gelişen mezar yapıları tarafından

tanımlanan, ve belki de Arkaik Devir örnekleri ile birlikte, yönetsel açıdan bir yapı dokusu olarak ele alınması daha anlamlı olacak bir özellik dokusu gelişmiştir.

IV-A. Kabalis Bölgesi

Bölgede devre tarihlenebilen tek aktivite, Asartepe Ören Yeri'ndeki tahkimatlı yapının üretimidir, bir doku veya özellik tanımlanmamıştır.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiştir. Klasik Devir dokuları KL-D, özellikleri ise KL-Ö olarak kodlanmıştır. Doku alanlarını oluşturan unsurların dahil oldukları karakteristik ve özellikler, parantez içerisinde verilmiştir. (Detay için bkz. Ek C):

KL-D-1: Elmalı Ovası'nde Klasik Likya ile çağdaş tümülüs mezar dokusu (KL-Ö-2'ye ve AR-K-2)

KL-D-2: Batı Likya Eşen Vadisi Doğusu (Kuzey) (KL-K-2)

KL-D-3: Batı Likya Eşen Vadisi (Güney) (KL-K-1 + KL-Ö-1,-3,-5)

KL-D-4: Orta Likya kıyı yerleşimleri (KL-K-1,-2,-3 + KL-Ö-1,-4,-5,-8)

KL-D-5: Doğu Likya Limyros çayı havzası yerleşimleri (KL-K-1,-3 + KL-Ö-3,-4,-8)

KL-D-6: Likya kültürü doğu sınırı (KL-K-1 + KL-Ö-2,-5,-8)

KL-Ö-1: Bölgesel eşsizlik örnekleri

- Letoon: Kült alanı (Atik-Korkmaz, 2016, s.187-189)
- Kırandağ-Çardaklı Yerl.: Referans çiftlik yapıları (Kolb, 1997, s. 482)
- Avşar Tepe: Referans Klasik Devir yerleşim modeli (Kolb, 1996, s.252)
- Avşar Tepe: Ahşap yapı formlu kaya mezar modelinin ilk örnekleri (Kolb, 1998, s.348)

KL-Ö-2: Yerleşim dışlarında yer alan Klasik Devir mezar yapıları

KL-Ö-3: Bölgede ortaya çıkan iki adet güç merkezinin (Ksanthos ve Letoon) politik coğrafyayı tanımlaması

KL-Ö-4: Klasik Devir sonrasında terk edildiği düşünülen (ve bu nedenle dönüştürülmemiş) doku ve yapılaşmalar

KL-Ö-5: Klasik Likya özelliğinde dikme mezar yapılarının bulunduğu yerler

KL-Ö-6: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

KL-Ö-7: Tarihsel hareketlilik

1. Hızırlık mevkii kalıntıları → Telmessos: Klasik Devir Sonunda göç hareketi (Buschmann, 1993, s.434; Tietz 2016, s.341)

KL-Ö-8: Araştırmacıların alanlar arasında varlığını ifade ettikleri ilişkiler

1. Antiphellos ↔ Seveda (Limanağzı): Antiphellos hakimiyetinde yerleşim (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.833)
2. Phellos, Kandyba, Kyaneai ↔ Antiphellos: Klasik Devir'den itibaren başladığı düşünülen liman ilişkisi (Çevik, 2015, s. 293)
3. Trysa, Sorouda, Tyberissos ↔ Gökkaya Antik Yerleşim Alanı: Klasik Devir'den itibaren muhtemel liman ilişkisi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.524)
4. Phellos ↔ Yeni Köy Eski Yol Yapı Kompleksi ↔ Seyret Kalıntıları: Klasik Devir'de Phellos-Seyret arasında yer alması beklenen savunma sistemi (Zimmermann, 2006, s.66)
5. Limyra ↔ Belen-Erentepe: Perikle egemenlik alanının doğu ucu (Çevik, 2015, s. 452)
6. Limyra ↔ Gagae: Limyra hakimiyetinde bir peripolion (Çevik ve Bulut, 2008, s.80)
7. Tüse ↔ Savunmalı Yapı: Tüse'nin korunması için üretilmiş müstahkem yapı (Kolb, 1997, s. 482)

KL-Ref: Döneme küçük buluntularla referans veren ancak bir karakter ya da özellik tanımlamayan alanlar

Hellenistik Devir dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 3)

Hellenistik Devir aktivitesi, belirgin ve Hellen dünyası için karakteristik olan Hellen tipi şehir devletlerinin kurulması (H-K-1), *demos*lar ve çoğunlukla tahkimatlı kırsal yerleşimlerin gelişimi (H-K-2), tek yapı ölçeğinde savunma, gözetleme yapılarının ve çiftliklerin kurulması (H-K-3) gibi davranışların yanı sıra, oldukça kalabalıklaşan bölgenin dinamiklerinde mekanlar arasında çokça ilişki kurulduğunu da göstermektedir. Bu devirden itibaren, aktivitesi bir önceki devre oranla neredeyse ikiye katlanan coğrafyada, doku tespitleri fiziksel yakınlık ve bilinen teritoryum ilişkileri üzerinden, karakteristikler temel alınararak yapılmıştır.

Dönemin dokuları ve özellikleri Şekil 4.28'de gösterilmektedir.

I-A. Batı Likya

Batı Likya dönemin güç merkezi olarak pek çok yer merkezi ve kendi teritoryumuna ait yerleşime sahiptir. Ancak önceki devirden itibaren Eşen Vadisi'nin denize açıldığı yer olan Patara ve gerisindeki Ksanthos, kutsal alan ve idari merkez Letoon, ve bu

alanların teritoryumunun güvenliğini sağlayan gözetleme ve savunma yapılarının bir doku oluşturduğu görülmektedir.

Eşsiz bir doğal öğe olduğu düşünülen Titan Kayası da bu bölgededir. Patara'nın Apollon Tapınağı'nı bu kayanın dibinden çıkan sel sularının yok ettiğini anlatan geç tarihli bir kehanet yazını, bu güzergahta henüz bulunmamış tapınağın aranmasını önermektedir (Şahin, 2014, s. 127-130). Bu öneri bir yandan da insan kültürel aktivitesine oranla doğal süreçlerde çok daha yavaş değişen coğrafi biçimlerin, kültürel ifadeleri taşımak açısından oldukça güvenilir kaynaklar olabileceklerine işaret etmektedir.

Bir teritoryum ilişkisi de Tlos ve kuzeyindeki yerleşimler arasında kurulmuştur. Savunma sistemi iyi kurgulanmış bu yerleşimler Tlos'un hakimiyet alanını sınırlamakta ve korumaktadırlar.

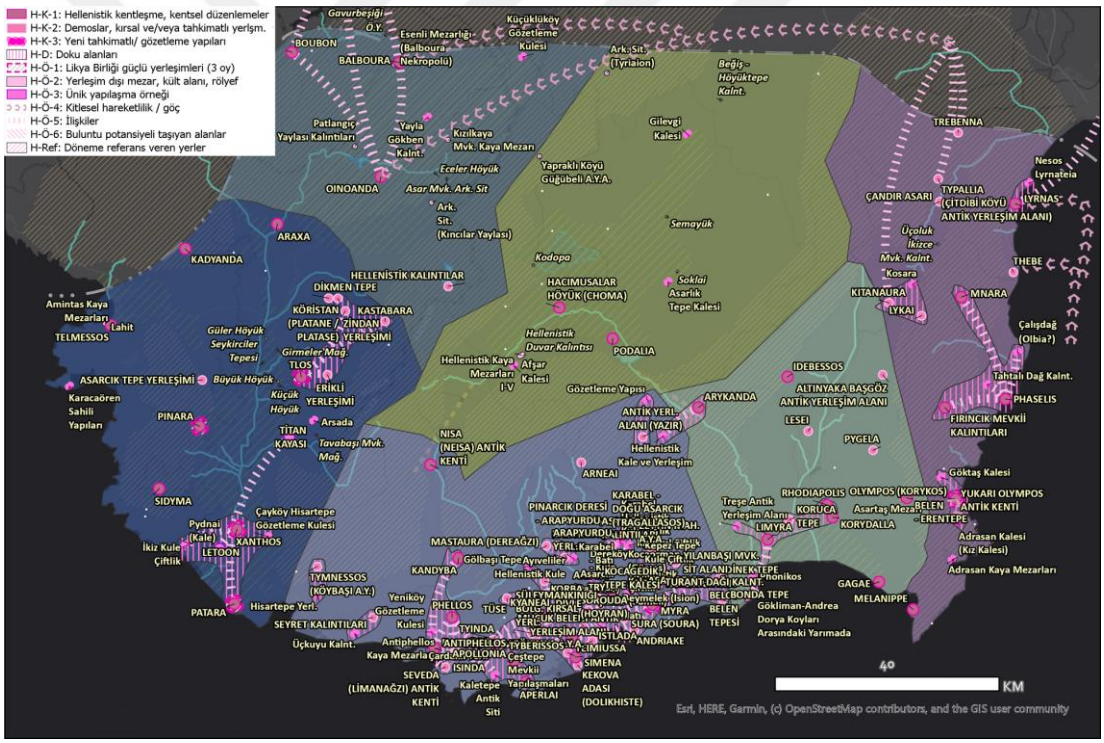

Şekil 4.28 : Hellenistik Dönem'de Likya'daki aktivite.

I-B. Orta Likya

Orta Likya'nın yoğun kıyı dokusu daha da yoğunlaşmış, polisler, teritoryumları, aralarındaki liman ilişkileri gibi pek çok faktör bu alanı bir ağ gibi birbirine bağlamıştır. Kent, kırsal yerleşim ve savunma yapılarından oluşan karma bir kurgu vardır. Demre Çayı kuzeyindeki aktivite de, bir polis haricinde kırsal yerleşim ve savunma-gözetleme yapılarından oluşan küçük sistemler oluştuğunu göstermektedir.

Orta Likya'da belirgin biçimde dikkat çeken başka bir olgu da yerleşim-savunma yapısı eşleşmelerinin okunaklı hale gelmesidir, üçü burada olmak üzere toplam beş alanda tek bir yerleşim ve hemen yakınında bir savunma yapısının eşleştiği görülmektedir. Şu halde, bu davranış bölge genelindeki kentleşmiş ve kırsal yerleşimlerin yakınlarında henüz tespit edilmemiş savunma yapılarının olabileceğini de önermektedir (Şekil 4.29).

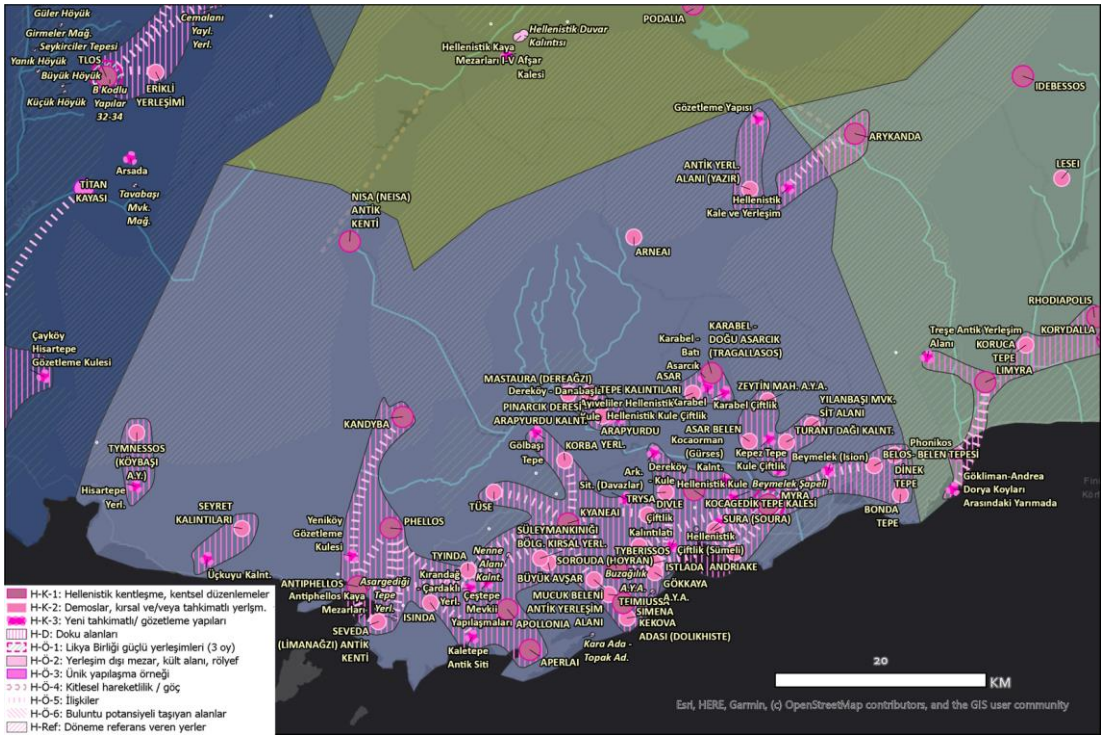

Şekil 4.29 : Hellenistik Dönem'de Orta Likya bulguları.

I-C. Doğu Likya

Doğu Likya'da da Limyra teritoryumu ve tahkimatlı yapıları ile, Rhodiapolis-Korydalla yerleşimlerinin oluşturduğu bir doku mevcuttur. Bu alanın kuzey kısmında ise dağınık olarak polis ve kırsal yerleşimlerin geliştiği görülmektedir. Yukarıda bahsedilen yerleşim – savunma yapısı birlikteliklerinin bir örneği de Arykanda, ve Arykandos Nehri'nin karşı kıyısındaki kaledir (Uzunoğlu ve Taşdelen, 2013, s. 124).

II-A. Solym bölgesi

Solym bölgesi, karakteristik aktivitenin yanı sıra pek çok harekete ve ilişkilenmeye sahne olmaktadır. Phaselis ve teritoryumundan oluşan doku alanı, Kitanaura ve çevresindeki alan, Olympos ve Yukarı Olympos ile savunma yapılarının oluşturdukları dokuların yanı sıra Lyrnas ile karşısındaki adadaki savunma yapısından oluşan eşleşme vardır. Bu esnada sahillerde kolonizasyon aktiviteleri, bir

Pisidia yerleşimi olan Termessos'un hakimiyeti altında bulunan bazı kursal kurgular, ve Yukarı Olympos'tan inerek kıyıya yerleşimin gerçekleştirdiği kitlesel hareketler bu bölgede Hellenistik Dönem yaşantısının oldukça dinamik olduğunu düşündürmektedir.

III-A. Milyas Bölgesi

Bölgedeki gelişim hala dağınıktır ve tanımlı bir doku tespit edilememiştir. Dağınık olarak bölgeye yayılmış iki yerleşim, üç kale ve sekiz adet kaya mezarı dışında değinilecek çok alan yoktur. Seramik ve küçük objelerle döneme dair bulgu veren bazı referans alanları da vardır.

IV-A. Kabalis Bölgesi

Önceki devirlerde pek aktivite görülmeyen bu alanda, Termessos kolonizasyonu ile kurulan ve Kibryatis Tetrapolü'nü kurarak işbirliği yapan kentler gelişmiştir. Mesafeli alanlarda ve kendi teritoryumlarına sahip oldukları düşünülen bu kentler için bir doku tanımlamak mümkün değildir, ancak alandaki kültürel aktivite yoğunluğunun bölge için Hellenistik Dönem'i kimlik tanımlayan devirlerden biri haline getirmektedir.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiştir. Hellenistik Dönem dokuları H-D, özellikleri ise H-Ö olarak kodlanmıştır. Doku alanlarını oluşturan unsurların dahil oldukları karakteristik ve özellikler, parantez içerisinde verilmiştir. (Detay için bkz. Ek C):

H-D-1: Tlos Teritoryumu yerleşimleri (H-K-1,-2 + H-Ö-1,-5 + H-Ref)

H-D-2: Eşen Vadisi yerleşimleri (H-K-1,-3 + H-Ö-1,-3,-5)

H-D-3: Orta Likya kümelenmeleri I (H-K-1,-2,-3 + H-Ö-1,-5)

H-D-4: Orta Likya kümelenmeleri II (H-K-2,-3)

H-D-5: Orta Likya kümelenmeleri III (H-K-1,-2,-3)

H-D-6: Orta Likya kümelenmeleri IV (H-K-2,-3)

H-D-7: Doğu Likya yerleşim ve yapıları (H-K-1,-2,-3 + H-Ö-5)

H-D-8: Doğu Likya kıyı dokuları I (H-K-1,-3 + H-Ö-1,-4)

H-D-9: Doğu Likya kıyı dokuları II (H-K-1,-3 + H-Ö-5)

H-D-10: Beydağları Dokusu (H-K-2,-3)

H-D-11: Diğer doku alanlarının dışında kalan yerleşim-savunma yapısı ikili dokuları

1. Lyrnas (H-K-1) ↔Nesos Lyrnateia (H-K-3)
2. Tymenssos (H-K-2) ↔ Hisartepe Yerl. (H-K-3)
3. Seyret Kalnt. (H-K-2) ↔ Üçkuyu Kalnt. (H-K-3)
4. Arykanda (H-K-1) ↔ Hellenistik Kale ve Yerl. (H-K-3)
5. Antik Y.A. (Yazır) (H-K-2) ↔ Gözetleme Yapısı (H-K-3)

H-Ö-1: Hellenistik Dönem'de Likya Birliği'nde yüksek politik önem taşıyan alanlar

H-Ö-2: Yerleşim dışında kalmış mezarlar, rölyefler, kült alanları

H-Ö-3: Bölgesel eşsizlik örnekleri

1. Letoon: Likya Birliği Resmi Alanı / Kült Alanı olarak tüm bölge ile ilişkilenme (Atik Korkmaz, 2016, s. 187-189)
2. Titan Kayası: Hellenistik ve Roma devirlerinde isimlendirilmiş, Sybil Kehanetleri'nde bahsedilen doğal oluşum (Şahin, 2014, s.127-130)

H-Ö-4: Kitlesel hareket

1. Yukarı Olympos → Olympos (Korykos) Hellenistik Dönem'de göç hareketi (Uğurlu, 2007, s. 92)
2. İyon Kolonizasyonu → Lyrnas, Thebe (Çevik, 2015, s.498-499)
3. Termessos Kolonizasyonu → Oinoanda, Balboura (Bachmann, 2016, s.352, 359)

H-Ö-5: Araştırmacıların alanlar arasında varlığını ifade ettikleri ilişkiler

1. Kibyrayis Tetrapolü: Oinoanda ↔ Boubon ↔ Balboura ↔Kibyra (Bachmann, 2016, s. 354)
2. Xanthos ↔ Pydnai: Kent savunma sisteminin parçası kale (Çevik, 2015, s.208)
3. Termessos hakimiyeti ↔ Trebenna (Çevik, 2015, s. 522); Typallia (Şahin, 2014, s.312-313); Kitanaura (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.518)
4. Limyra ↔ Liman ve teriyoryum ilişkisi: Phonikos (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.808); Gökliman – Andrea Dorya Koyları Arasınadki Yarımada (Konecny, 1997, s.101)
5. Isında ↔ Kaletepe Antik Siti: Teritoryum ilişkisi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.908)
6. Myra hakimiyet alanı ↔ Andriake (Liman) (Şahin, 2014, s.104); Istlada (Alkan, 2013, s. 122); Sura (Bean, 1992, s.135); Tyberissos (Tietz, 2016b, s. 371); Belos-Belen Tepesi (Şahin, 2014, s. 386)
7. Phaselis Hakimiyet Alanı ↔ Fırıncık Mevkii Yapıları (Çelik, 2019, s. 196); Mnara ile sympolitea ilişkisi (Dinç, 2010, s.112); Çalışdağ (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 564); Tahtalı Dağ Kalıntıları (Kızgut, 2017, s. 212)
8. Lyrnas ↔ Pamphylia eyaleti: Bir Pamphylia polisi olarak Lyrnas (Çevik, 2015, s. 499)
9. Arykanda ↔ Hellenistik Kale ve Yerleşim: Arkyanda teritoryumunda yapılaşma (Uzunoğlu ve Taşdelen, 2013, s.124)

10. Xanthos ↔ Letoon: Likya başkenti olarak Xanthos ve kült alanı / idari merkez Letoon
11. Patara ↔ Titan Kayası: Patara'nın Apollon Tapınağı'nı (henüz lokalize edilmemiş) yok eden selin çıkış noktası (Şahin, 2014, s. 127-130)
12. Antiphellos ↔ Kandyba, Phellos, Kyaneai ile liman ilişkisi (Şahin, 2014, s. 104); Seveda (Limanağzı) üzerinde hakimiyet (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.833)
13. Gökkaya A.Y.A. ↔ Istlada, Tyberissos, Sorouda (Hoyran), Trysa ile liman ilişkisi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.524)
14. Kyaneai ↔ Teimiussa (Liman) (Çevik, 2015, s. 330); Divle (Çevik, 2015, s. 321); Büyük Avşar (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 491); Tyinda (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 900); Tüse (Kolb, 1996, s. 250); Korba (Kolb, 1997, s. 478)
15. Phellos ↔ Seveda (Limanağzı), Asargediği Tepe Yerl., Kırandağ – Çardaklı Yerleşimi teritoryum ilişkisi (Uzunoğlu ve Taşdelen, 2013, s. 84-85)
16. Tlos ↔ Zindan Yerleşimi; Kastabara, Erikli Yerleşimi teritoryum ilişkisi (Korkut, 2015, s. 47-48)

H-Ö-6: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

H-Ref: Döneme küçük buluntularla referans veren ancak bir karakter ya da özellik tanımlamayan alanlar

Roma Devri dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 4)

Roma Devri, Roma dünyasının karakteristik faaliyetlerini coğrafyaya taşımış, kentsel ölçekte düzenlemeler (R-K-1), kırsal düzenlemeler ve yerleşimler (R-K-2), merkezi imar faaliyetlerinin altyapı üretimleri (R-K-3) ve önceki devrin yapılarının kullanımına devam edilmesi (R-K-4) gibi davranışlarla belirginleşmiştir. Devrin diğer devirlerden farklılaşan alanı, Roma Devri'nin getirdiği güvenlik ortamından da kaynaklanbilecek ilişkilenmelerdeki artıştır. Sympolitea ilişkileri yerleşimler arasında politik bağlar kurmuş, devir yolları ve araştırılmakta olan güzergahlar coğrafyadaki mobilizasyonu açıklamayı mümkün kılmış, teritoryum ilişkileri de ekonomik kaygılar üzerinden biçimlenerek hakimiyet alanları yaratmıştır. Devir dokuları da bu ilişkilenmelerle bağlantılı olarak saptanmış, güzergahlardan günümüze ulaşan ve bu vesileyle güzergahları doğrulayan yol kalıntıları da doku alanları içinde değerlendirilmiştir (Şekil 4.31).

I-A. Batı Likya

Batı Likya'da eyalet başkenti haline gelen Patara, Ksanthos'un önceki devirlerdeki önemini devşirmiştir. Telmessos, Sidyma ve Tlos çevresinde de belirgin dönem dokuları vardır. Letoon yine bölge kült alanı ve resmi arşivi olarak eşsiz varlığını

sürdürmüştür. Tlos'taki Kronos tapınağı, Titan Kayası gibi alanlar da başka örneği bulunmayan öğeler olmuşlardır. Patara'nın dahil olduğu doku, sadece bölge ile sınırlı değildir, I-B bölgesindeki kıyı ve Demre Çayı kuzeyindeki alanlarla kesintisiz bir ilişkilenme vardır.

I-B. Orta Likya

Orta Likya'da sıradışı eşsizlikte öğelere pek rastlanmamakla birlikte, mütevazi ancak alanların birbiri ile çok sıkı ilişkilendiği bir doku gelişmiştir. Roma Devri imar aktivitesi ile, bölgeyi iç kesimlere bağlayan Sinekçibeli ve Avlan geçitlerine kadar dokunun oldukça yoğun olduğunu söylemek mümkündür (Şekil 4.32).

I-C. Doğu Likya

Limyra'dan doğuya gidildiğinde Kırkgöz Köprüsü'nden geçilerek ulaşılan Rhodiapolis sympoliteası bir doku oluşturmakta, Bu alanın kuzeyindeki Akalissos sympoliteası da ikinci bir yerleşim dokusu olduğunu düşünüdürmektedir. Yol örgütlenmesinin kalıntılarına bu alanda pek rastlanmadığından dolayı dokular arasında bir bağlantı tespit edilememektedir.

II-A. Solym Bölgesi

Bölgenin güney kısmında, Olympos çevresinde ilişkiler ve yakınlıklardan kaynalanan aktivitelerin bir doku oluşturduğu saptanmıştır. Bu doku içerisinde, kültürel anlamı ve doğal oluşumu ile eşsiz bir örnek olan Khimaira (Yanartaş) da vardır. Alanın kuzeyinde ise, Likya Eyaleti'ne bağlandığı bildirilen Trebenna, Onobara ve çevresinde bir doku oluştuğu saptanmıştır. Bu doku aynı zamanda Likya'dan çıkan yolların buluşarak Pamphylia eyaletine ulaştığı noktanın etrafında (Şahin, 2014, s. 317-318) öbeklenmektedir.

III-A. Milyas Bölgesi

Daha önceki devirlerde, Tarih Öncesi'nden sonra belirgin bir doku üretmeyen bu alanda, Likya Eyaleti'ne resmen bağlanan yerleşimler ve bu alanları birbirine bağlayan ve kıyı kesimleri ile bağlantıyı kuran yol (Şahin, 2014, s. 242) artık bir devir dokusu üretmektedir. Her ne kadar tarım alanları ve güncel aktivitelerle yol büyük oranda ortadan kalmışsa da, güzergahları doğrulayacak kadar veri kalmış ve güvenilir bir dokunun saptanmasını mümkün kılmıştır.

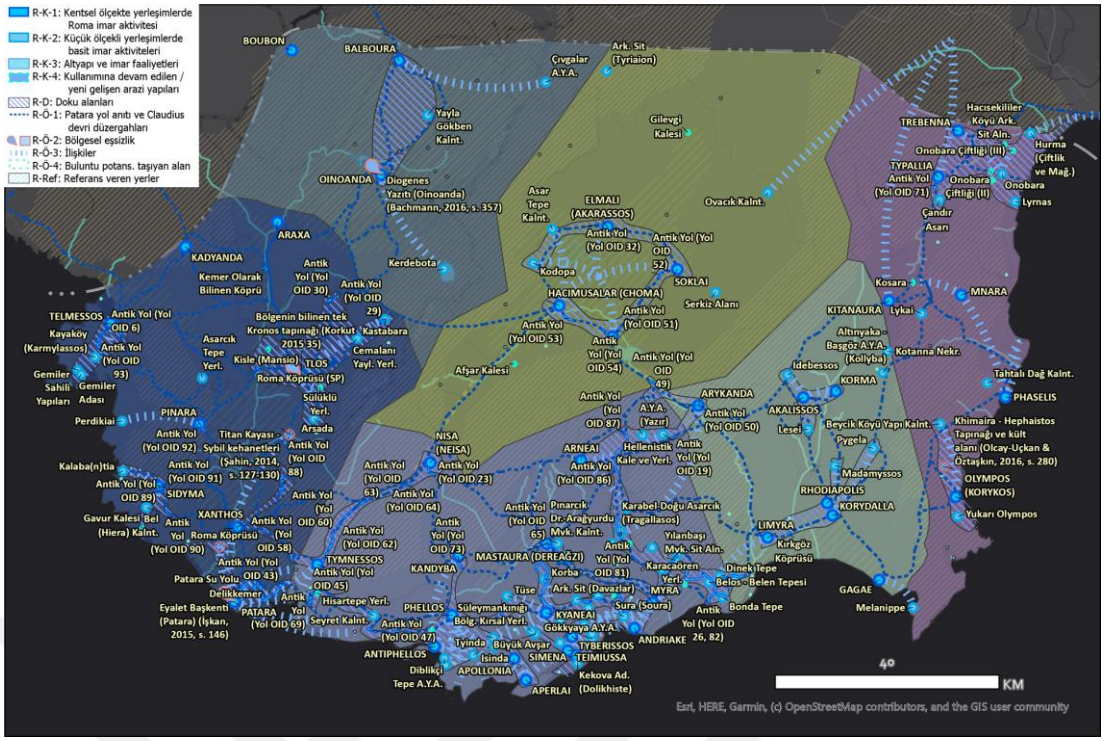

Şekil 4.30 : Roma Dönemi kültürel aktivitesi.

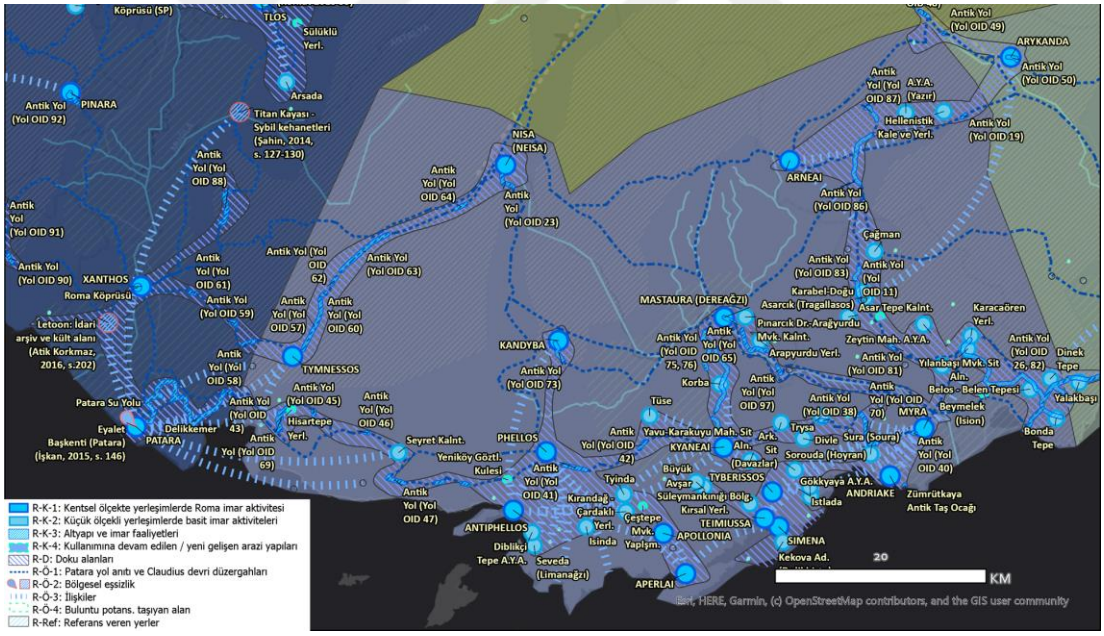

Şekil 4.31 : Roma Devri Patara - Myra arası doku.

IV-A. Kabalis Bölgesi

Kabalis Bölgesi de, Küçük Asya eyaletine gidiş aksı üzerinde yer alan Oinoanda ve Balboura kentlerinin temelini oluşturduğu bir doku üretmiştir. Bu iki yerleşim arasında biri ovadan, biri de dağdan olmak üzere iki güzergah saptanmıştır. Bölgedeki aktivitenin diğer dönemlere oranla daha belirgin hale geldiğini söylemek mümkündür. Bölgedeki Oinoanda yerleşiminde bulunan Diogenes yazıtının parçaları

üzerine sürdürülen çalışmalar, bir stoa duvarı boyunca Epikürcü felsefe öğretilerini anlatan bu yazıtın bölge için oldukça özel olduğunu göstermektedir (Bachmann, 2016, s. 357)

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiştir. Roma Devri dokuları R-D, özellikleri ise R-Ö olarak kodlanmıştır. Doku alanlarını oluşturan unsurların dahil oldukları karakteristik ve özellikler, parantez içerisinde verilmiştir. (Detay için bkz. Ek C):

R-D-1: Batı Likya, Telmessos ve güneyi (R-K-1,-2,-3 + R-Ö-3 + R-Ref)

R-D-2: Sidyma ve çevresi (R-K-1,-2,-3,-4 + R-Ö-3)

R-D-3: Eşen Vadisi (Kuzey) Tlos Teritoryumu (R-K-1,-2,-3 + R-Ö-3 + R-Ref)

R-D-4: Oinoanda ve Çevresi (Kabalis) (R-K-1,-2,-3 + R-Ö-2,-3)

R-D-5: Patara – Orta Likya Kıyı dokusu (R-K-1,-2,-3)

R-D-6: Doğu Likya I – Limyra ve çevresi (R-K-1,-2 + R-Ö-3)

R-D-7: Doğu Likya II – Akalissos ve çevresi (R-K-1,-2 + R-Ö-3)

R-D-8: Beydağları Doğusu – Olympos ve çevresi (R-K-1,-2 + R-Ö-2,3 + R-Ref)

R-D-9: Beydağları Kuzey – Trebenna ve çevresi (R-K-1,-2,-3,-4 + R-Ö-3 + R-Ref)

R-D-10: Elmalı Dokusu (R-K-1,-2,-3 + R-Ö-3)

R-Ö-1: Patara Yol Anıtı'na göre araştırılan döneme ait güzergah ve yerler

R-Ö-2: Bölgesel eşsizlik örnekleri

- Kült Alanı (Hephaistos) ve doğal oluşum: Khimaira (Yanartaş) (Olcay-Uçkan ve Öztaşkın, 2016, s. 280)
- LB idari merkezi ve kült alanı doku: Letoon (Atik Korkmaz, 2016, s. 202)
- Anadolu'daki tek Kronos tapınağı örneği: Tlos (Korkut, 2015, s. 35)
- Likya Eyaleti Başkenti: Patara (İşkan, 2015, s. 146)
- Sybil Kehanetleri'nde bahsedilen Titan Kayası ile özdeş Saklıkent Kanyonu girişindeki kayalık (Şahin, 2014, s. 127-130)
- En büyük epigrafik kaynaklardan biri: Diogenes yazıtı – Oinoanda (Bachmann, 2016, s. 357)

R-Ö-3: Araştırmacıların alanlar arasında varlığını ifade ettikleri ilişkiler

1. Arykanda ↔ Karabel Doğu Asarcık (Tragallasos): Askeri birlik ilişkisi (İşler, 2009, s.312)
2. Sidyma ↔ Kalaba(n)tia ile Liman ilişkisi (Şahin, 2014, s.139); Bel (Hiera?) Yerleşimi ile teritoryum ilişkisi (Takmer, 2010, s.112-114)
3. Oinoanda ↔ Kerdebota: Teritoryum ilişkisi (Şahin, 2014, s. 220)
4. Telmessos ↔ Kayaköy (Karmylassos): Teritoryum ilişkisi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.681)
5. Pinara ↔ Perdikiai: Liman ilişkisi (Tietz, 2016, s. 339)
6. Tlos ↔ Teritoryum ilişkileri: Arsada (Hild, 2004, s. 121); Sülüklü Yerleşimi (Korkut, 2015, s. 62); teritoryumun kuzey ucu Kastabara (Korkut, 2015, s. 48)
7. Patara ↔ Letoon: Başkent ve idari arşiv (Atik-Korkmaz, 2016, s.202-204)
8. Patara teritoryumu ↔ Delikkemer (Şahin, 2014, s. 342-343); Üçkuyu Kalıntıları (Onur ve Alkan, 2011, s. 71); Seyret Kalıntıları (Şahin, 2014, s. 339); Hisartepe Yerleşimi (Şahin, 2014, s. 338); İslamlar Mah. Çiftlik ve Kaya Mezarı (Onur, 2016c, s. 594); Tymnessos (Köybaşı) A.Y.A. (Onur, 2016c, s. 594)
9. Patara ↔ Titan Kayası: Patara'nın Apollon Tapınağı'nı (henüz lokalize edilmemiş) yok eden selin çıkış noktası (Şahin, 2014, s. 127-130)
10. Trebenna ↔ Onobara: Sympolitea ilişkisi (Dinç, 2010, s. 133)
11. Termessos ↔ Typallia (Dinç, 2010, s.125); Kitanaura (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 518); Ovacık Kalıntıları (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 700) (Politik olarak Termessos'a bağlı olmakla birlikte Likya kabul edilen yerler)
12. Onobara ↔ Onobara çiftliği I-II-II (Çevik, 2015, s. 505)
13. Arneai ↔ Çağman, Hellenistik Kale ve Yerleşim, Koroa (lokalize değil) sympoliteası (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 454)
14. Gagai ↔ Melanippe: Teritoryum ilişkisi (Çevik, 2015, s. 461)
15. Korydalla ↔ Pygela ve Korydalla ↔ Madamyssos Sympoliteaları (Dinç, 2010, s. 99, 102)
16. Akalissos ↔ Idebessos ↔ Korma sympoliteası (Şahin, 2014, s. 254)
17. Phaselis ↔ Mnara sympoliteası (Dinç, 2010, s. 112)
18. Phaselis teritoryumunda bulunduğu belirtilen alanlar ↔ Çalışdağ (Olbia?) (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 564) ve Idyros (Şahin, 2014, s. 332) Ancak alanlarda Roma devri katmanı olduğu kesinleştirilememiştir. (Bkz. R-Ö-4)
19. Mnara ↔ Kosara: Teritoryumun sınır kalesi (Şahin, 2014, s. 296; Çevik, 2015, s. 494)
20. Aperlai ↔ Isinda, Simena, Apollonia sympoliteası (Dinç, 2010, s. 79-81)
21. Antiphellos ↔ Kandyba, Phellos, Kyaneai ile liman ilişkisi (Şahin, 2014, s. 104)
22. Myra Hakimiyeti ↔ Tyberissos (Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 64) ve Teimiussa (Dinç, 2010, s. 111) ile sympolitea; Sura (Soura) ve buradaki Apollon Tapınağı (Bean, 1992, s.135); Istlada (Marksteiner, Konecny, Marksteiner, 1999, s. 378); Andriake ile liman ilişkisi (Çevik, 2015, s. 362); Trebendai ile sympolitea (Dinç, 2010, s. 103); Yılanbaşı Mvk. Sit. alanı (Alkan, 2013, s. 118) / Tyberissos ve Teimiussa rasaındaki kültürel etkileşim araştırmacılarca vurgulanmıştır: bkz. Thomsen ve Zimmermann, 2002, s. 63
23. Istlada ve Tyberissos ↔ Gökkaya Antik Yerleşim alanı Liman ilişkisi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 524)
24. Tymnessos ↔ Artymnessos arasında liman ilişkisi (Çevik, 2015, s. 287)

25. Phellos ↔ Kırandağ –Çardaklı Yerl.; Fakıdere ve Üzüm İskelesi (Odak yoktur, hakimiyet bölgesi bildirilmiştir); Ark Sit (Asar Tepesi); Asargediği Tepe Yerleşimi; Seveda (Limanağzı) (Onur, 2016b, s.107)
26. Kyaneai hakimiyeti ↔ Korba (Kolb, 1997, s. 478); Tüse (Kolb, 1996, s. 250); Tyinda (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 900); Büyük Avşar (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 491); Yavu Mah. Karakuyu (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 644)
27. Olympos hakimiyeti ↔ Beycik Köyü Yapı Kalnt. (Çevik, 2015, s. 480)
28. Hurma (Çiftlik ve Mağ.) ↔ Attalea teritoryumu (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 493)
29. Limyra hakimiyet alanı ↔ Dinek Tepe sınır yerleşimi (Şahin, 2014, s. 386)
30. Hacımusalar (Choma) Hakimiyet alanı ↔ Asar Tepe Kalıntıları (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 765)
31. Balboura Teritoryumu ↔ Çıvgalar A.Y.A. (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 508)
32. M.S. 43 yılında resmen eyalete katılan ve eyalet sınırını çizen kentler: Elmalı ↔ Kodopa ↔ Soklai ↔ Hacımusalar (Choma) ↔ Podalia (Şahin, 2014, s. 78) Kibyratis Tetrapolü: Oinoanda ↔ Boubon ↔ Balboura ↔Kibyra (Bachmann, 2016, s. 354)

R-Ö-4: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

R-Ref: Mezar, yazıt, rölyef, mimari plastik / Seramik / Bağlamsız yapı kalıntısı / Epigrafik bilgi gibi verilerle döneme referans veren, ancak bir karakteristik ya da özellik tanımlamayan alanlar

Bizans Devri dokuları, özellikleri (Bkz. Ek E Pafta 5)

Bizans devri, karakteristik özgün üretimlerini dini yapılar olarak gerçekleştirmiş (B-K-1), bunlar dışında büyük oranda önceden kullanılmakta olan yerleşimleri (B-K-2) ve yapıları (B-K-3) işlevsel kaygılarla düzenleyerek kullanmıştır. Devirde dini bazı yapılar haricinde alt katmanı olmayan çok az yapı gelişmiş, hemen hemen her alana devir dokunuşu ve izleri bırakılmıştır. Bu anlamda, izi çok, ancak ilişkiselliği ve özgün kültürel aktivitesi – birinci karakteristik dışında – düşük alanlardan biri olmuştur. Devir dokusunun analizinde, ilişkisellik verilerine dayanarak tespit edilebilen iki doku vardır, Fethiye ve Belören mevkileri çevresinde biçimlenen bu dokular, dönemin doku davranışının sınırlı coğrafi formasyon içinde, fiziksel yakınlıkta kültürel unsurlar ürettiklerini göstermektedir. Bu unsurlar, cemaatin iskan edeceği yerleşimler, cemaatin kısa mesafelerle yolculuk edeceği inanç yapıları, ve ihtiyaç duyulan hallerde savunma ve denetim amaçlı kullanılabilen tahkimatlı yapılar gibi görünmektedir. Bu bulgudan dayanakla, diğer alanlar çevresinde ve sınırlı coğrafi biçimler içerisinde azami 5 kilometre yakınlıktaki odaklar tespit edilerek, bu

alanların da en az bir yerleşim ve inanç yapısı içerecek şekilde üç veya daha fazla olmaları halinde bir tarihsel doku oluşturdukları önerilmiştir (Şekil 4.32).

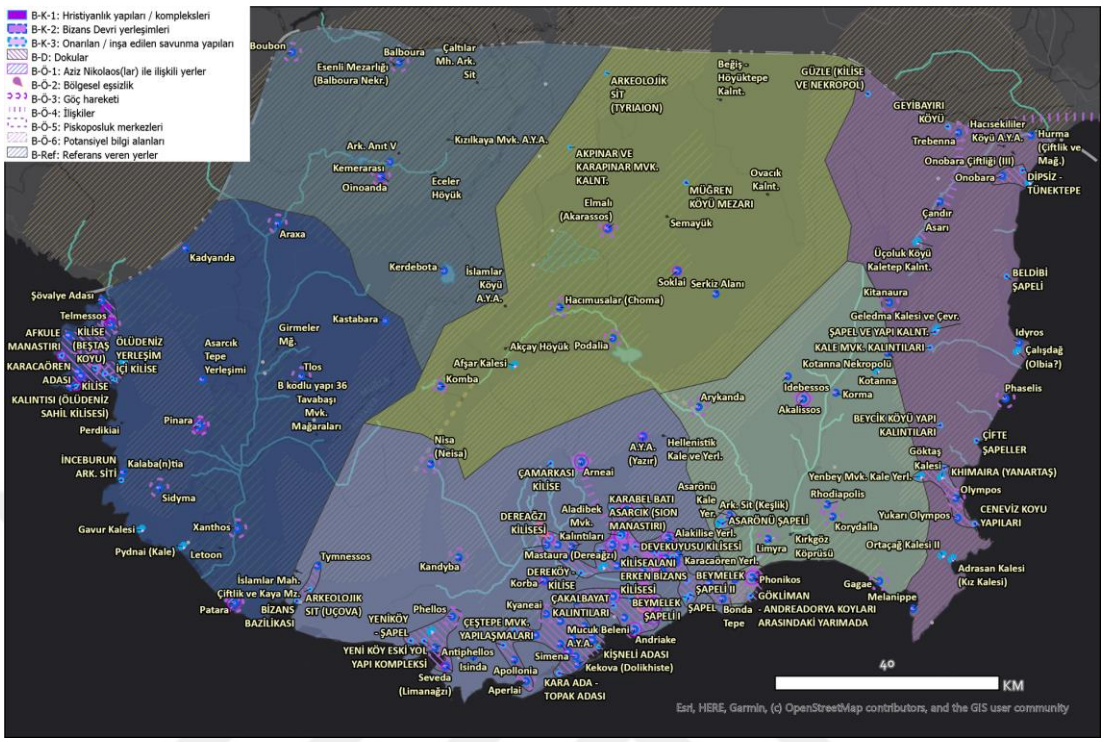

Şekil 4.32 : Bizans Devri kültürel aktivitesi.

I-A. Batı Likya

Bu bölgede, dikkat çeken gelişim Fethiye – Ölüdeniz arasında yaşanmıştır. Araştırmacılar tarafında Aziz Nikolaos kültü ile ilişkilenebileceği ifade edilen bu çevrede çokça inanç yapısı üretilmiş, bu inanç yapılarının cemaatlerinin ikamet ettiği düşünülen yerleşimler gelişmiştir. Bu devirde limanların da önem kazanmasından dolayı bu alandaki gelişim oldukça hızlı olmuş görünmektedir (Şekil 4.33).

I-B. Orta Likya

Orta Likya'da Belören çevresinde gelişen ve Aziz Nikolaos'un 25 günlük yolculuğu ile de ilişkilenen yerleşim ve inanç yapılarını içeren yoğun bir devir dokusu oluşmuştur. Doğuda bölgeye erişimi sağlayan limanlardan Phonikos'a, batıda ise İstanbul kiliseleri ile benzerliği vurgulanan Dereağzı Kilisesi'ne kadar uzanan bu doku, hem bu tarihsel katmanın önemli dokularından biridir, hem de bulunduğu konumun tarihsel süreçte geldiği en gelişkin nokta gibi görünmektedir. Aladibek Mevkii'ndeki kırsal yerleşim dışındaki alanların önceki dönemlere dair izler taşıdığı bilinmektedir, ancak yerleşim alanları kalabalıklaşmış, yeni eklenen inanç yapıları ile bölge yoğunlaşmış, bir de yeni savunma yapısı eklenmiştir (Şekil 4.34).

Demre Çayı'nın güneyinde ise dönemin en önemli yerleşimi Myra ve en büyük kilisesi Aziz Nikolaos Kilisesi'nin doğu ucunu oluşturduğu bir yerleşim alanı dokusu vardır. Tüm alanlar önceki devirlerde çeşitli ölçeklerde yerleşime sahne olmuşlardır, Kekova'da yoğunlaşan bir yerleşim kurgusu gelişmiştir. Dönemde belirgin bir aktivite içermesine rağmen, bu alanın önceki devirlerde sahip olduğu önemi Bizans'a taşıdığını söylemek, Myra ve Aziz Nikolaos ve piskoposluk makamları Kyaneai ve Aperlai haricinde, zordur. Arkeolojik anlatı daha çok basit süreklilikleri vurgulamaktadır. Phellos çevresinde de üç yerleşim, iki inanç yapısı ve bir gözetleme kulesinden oluşan bir doku vardır. Benzer ancak daha küçük bir doku da Tymnessos – Kalkan arasında görülmüştür.

I-C. Doğu Likya

Bu alanda Phonikos'a kadar uzanan Belören dokusu dışında, Asarönü çevresinde yerleşim – inanç yapısı – savunma yapısı birlikteliğinden oluşan bir küçük dokunun oluştuğu tespit edilmiştir. Ancak yerleşim alanları ile ilgili yeterli veri olmadığı için bu dokunun dönem aktivitesi dışında bir tarihsel öneme sahip olup olmadığı yorumlanamamaktadır.

II-A. Solym Bölgesi

Bu alanda Roma Devri'ne göre azaldığı görülen hareketlilik, çoğu durumda önceki devirlerin yerleşim ve yapılarını dönüştürerek bir takım inanç yapıları üretmiş, diğer yerleşim ve yapılarda da kullanım sürekliliğine işaret eden katmanlar oluşturmuştur. Bu bölgede Olympos çevresinde ve Onobara çevresinde iki küçük doku vardır.

III-A. Milyas Bölgesi

Bölgelerde doku oluşturan bir birlikteliğe rastlanmamıştır. Geniş ova alanında mesafeli yerleşimlerin bazılarının piskoposluk merkezi olarak adları geçmekte, bazıları ise Aziz Nikolaos'un *Vita*'sında bahse konu olmaktadırlar.

IV-A. Kabalis Bölgesi

Bölgenin üç önemli yerleşimin de devirde piskoposluk olarak kayda alındığı, Oinoanda'nın ayrıca Aziz Nikolaos'un *Vita*'sında bahse konu olduğu tespit edilmiştir.

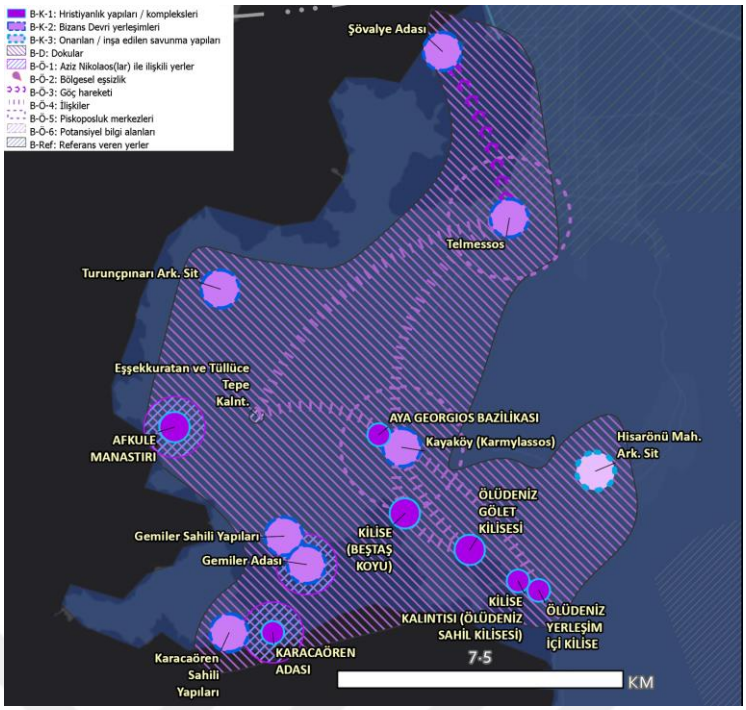

Şekil 4.33 : Bizans Devri Batı Likya aktivitesi.

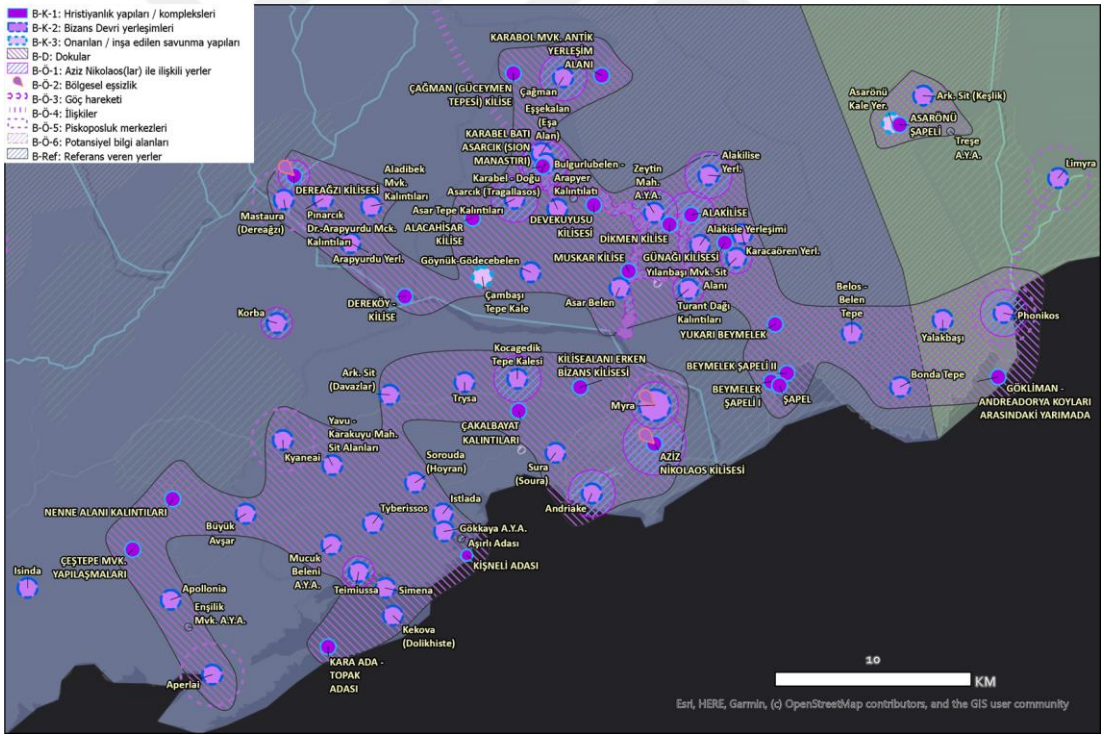

Şekil 4.34 : Bizans Devri Orta Likya aktivitesi.

Özetle tespit edilen doku ve özellikler aşağıda listelenmiştir. Bizans Devri dokuları B-D, özellikleri ise B-Ö olarak kodlanmıştır. Doku alanlarını oluşturan unsurların dahil oldukları karakteristik ve özellikler, parantez içerisinde verilmiştir. (Detay için bkz. Ek C):

B-D-1: Fethiye – Beydağları Batısı Dokusu (B-K-1,-2 + B-Ö-1,-3,-4 + B-Ref)

B-D-2: Kalkan ve kuzeyi (B-K-1,-2)

B-D-3: Phellos – Antipehllos çevresi (B-K-1,-2,-3 + B-Ö-1 + B-Ref)

B-D-4: Demre – Kaş kıyı alanları (B-K-1,-2 + B-Ö-1,-2 + B-Ref)

B-D-5: Demre – Belören dağlık alanı (B-K-1,-2,-3 + B-Ö-1,-2,-4 + B-Ref)

B-D-6: Asarönü ve çevresi (B-K-1,-2,-3 + B-Ref)

B-D-7: Olympos ve çevresi (B-K-1,-2,-3)

B-D-8: Onobara ve çevresi (B-K-1,-2,-3 + B-Ref)

B-Ö-1: M.S. 5. yüzyıldan itibaren popülerleşen Aziz Nikolaos kültünün (Doğan, 2016, s. 238) temsili:

- Sion'lu ve/veya Demre'li Nikolaos ile ilişkilenen aktivitelere sahne olmuş yerler,
- kendilerine atfedilmiş inanç yapıları ve dini güzergahlar,
- bunlar dışında kalıp da Sion'lu Aziz Nikolaos'un Vita'sında adı geçen yerleşimler,
- diğer Hristiyanlık devri hac mekanları

B-Ö-2: Bölgesel eşsizlik örnekleri

- Aziz Nikolaos Kilisesi: Devrin en önemli hac merkezi (Doğan, 2016, s. 238-244)
- Derağzı Kilisesi: İstanbul kiliseleri ile karşılaştırılan örnek ve Aziz Nikolaos Kilisesi'nden sonraki en büyük kilise (Hellenkemper ve Hild, 2004, s.718)
- Myra: Başpiskoposluk merkezi ve dönemin en önemli yerleşimi (Çevik, 2015, s. 358-363)

B-Ö-3: Kitlesel hareket: Telmessos → Şövalye Adası: Yerleşimin taşınması (Tietz, 2016, s. 345)

B-Ö-4: Araştırmacıların alanlar arasında varlığını ifade ettikleri ilişkiler

1. Telmessos – Kayaköy – Ölüdeniz aksı üzerinde kilise ve manastır üretimi (Tietz, 2016, s.345)
2. Kayaköy ↔ Ölüdeniz (Sipolo) liman ilişkisi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 856)
3. Trebenna ↔ Perge metropolitliğine bağlı yerleşim (Çevik, 2015, s. 522)

4. Arneai → Karabel – Batı Asarcık: Asarcık'taki Sion Manastırı yapımı için taş ustalarının Arneai'den gelişi (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 454)
5. Limyra → Phonikos: 10. yüzyılda Limyra Piskoposluğu'nun taşınması (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 807)
6. Trebenna ↔ Üçoluk Köyü Kaletepe Kalnt.: Teritoyum ilişkisi (Çevik, 2015, s. 508)
7. Kayaköy ↔ Ölüdeniz Yerleşim İçi Kilise: Teritoryum ilişkisi (Alkan, 2011, s.110)
8. Eşşekkurtaran ve Tüllüce Tepe Kalnt. ↔ Telmessos ↔ Kayaköy: Kalıntıların önce Telmessos, sonra Kayaköy (Karmylassos) hakimiyet alanında olması (Hellenkemper ve Hild, 2004, s. 632)
9. Aziz Nikolaos Kültür Rotası: Aziz Nikolaos'un Vita'sında bahsedilen yerler ve özgün patikaları birleştiren rotalar 1 ve 6 (Göktaş, 2012)

B-Ö-5: Dönemin piskoposluk merkezlerinden biri olması

B-Ö-6: Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar

B-Ref: Mimari plastik, devşirilmiş malzeme / Seramik / Yaşantı izi / Graffiti gibi verilerle döneme referans veren, ancak bir karakteristik ya da özellik tanımlamayan alanlar

Türk Dönemi aktivitesi ve yaşayan miras alanları

Türk dönemi aktivitesi çalışmanın tarihsel kapsamı dışında kaldığından, arkeolojik alanlara etkiyen bir unsur olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu devrin sadece arkeolojik katmanlardaki dönüştürücü etkisi TR-Ö kodlu iki özellik altında incelenmiştir (Şekil 4.36).

TR-Ö-1: Yaşayan Miras Alanları: Bizans Devri'nden sonra üzerinde katmanlaşma ve yaşantı günümüze değin devam etmiş, antik yerleşim alanını içeren güncel kullanım aktivitesine (turizm dışında) sahne olan yerler

TR-Ö-2: Bizans Devri'nden sonra bir Türk Devri katmanı içeren ancak günümüzde terk edilmiş yerleşim ve yapılar

Yaşayan miras alanlarının bir kısmında modern yerleşimlerin son yüzyıldaki hızlı gelişme ile antik devir katmanlarını neredeyse tamamen devşirdiği ve belge değerlerini ortadan kaldırdığı (Araxa, Arsada, Artymnessos, Antiphellos, Elmalı (Akarassos), Korydalla, Phonikos); bir kısmında katmanların çeşitli oranlarda alınan önlemlerle kısmi olarak korunabildiği (Telmessos, Kayaköy, Myra, Simena, Teimiussa, yukarı Beymelek, Limyra, Idyros); bir kısmında araştırılmamış höyük tepelerinin mezarlık alanı olarak kullanımına rastlandığı (Seykirciler Tepesi,

Semayük) Sidyma'da ise mutualistik ve nitelikli bir ilişkinin erken dönemlerden itibaren organik olarak gelişen yerleşimle birlikte biçimlendiği görülmüştür. (Yerleşimlerle ilgili olarak bkz. Bölüm 3.5.1)

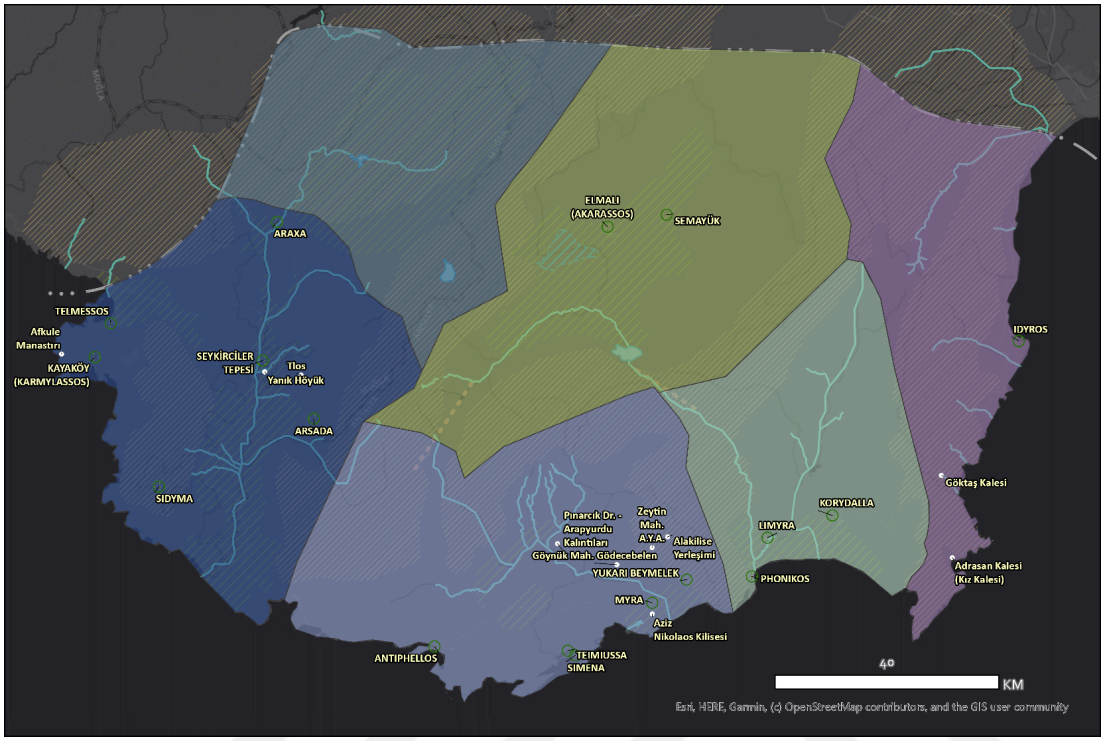

Şekil 4.35 : Türk Dönemi aktivitesi.

4.3.2.2 Tarihsel katmanlaşmanın ifadeleri

Katmanlaşmanın gelişimine bakıldığında, küçük alansal gelişimler olarak ortaya çıkan erken dönemlerin geç antik çağlarda yerlerini mekansal bağlantıların baskın özellikler olarak biçimlendirdiği katmanlara bıraktığı görülmektedir. Roma Devri ise yol üretimleri ile hemen hemen her alt peyzajı birbirine bağlamıştır.

Teke yarımadası genelinde ortaya çıkan bu örüntü ile ilgili varılabilecek en temel sonuç, zamansal derinliğe sahip bir arkeolojik peyzajın tarihsel değerlerinin mekansal sınırlar ile tanımlanmasının yeterli olmayacağıdır. Dönemsel olarak mekanlarla sınırlanabilse bile, katmanlar örtüştürüldüğünde gelişen kümülatif kompozisyonun ve katmanlaşmanın kurduğu bağlantıların ele alınan tarihsel devirleri taşıyan coğrafyada yerleşilebilir alanların neredeyse tümünü ilgilendiren bir örüntü ürettiği görülmektedir (Şekil 4.36). Dönemsel eşsizlikleri taşıyan odakların dönem kapsamında coğrafya genelini ilgilendiren öneme sahip olması gibi, katmanlaşma sonucu ortaya çıkan eşsiz kompozisyonlar da günümüzden bakıldığında coğrafya genelini ve tarihsel gelişim sürecini ilgilendiren yeni anlamlar edinmişlerdir. Bu

anlamların ne olduğu ise her yerleşim ve anıt için farklılaşmıştır. Bu nedenle koruma planlaması öncesinde dönemsel bulguları coğrafya genelinde katmanlar olarak süperpoze edilebilecek bir biçimde ifade etmek, yerleşimler için geliştirilecek koruma planlaması aşamasında bölgesel ölçekte değer taşıyan niteliklerin de göz önünde bulundurulabilmesini sağlayan bir araçtır.

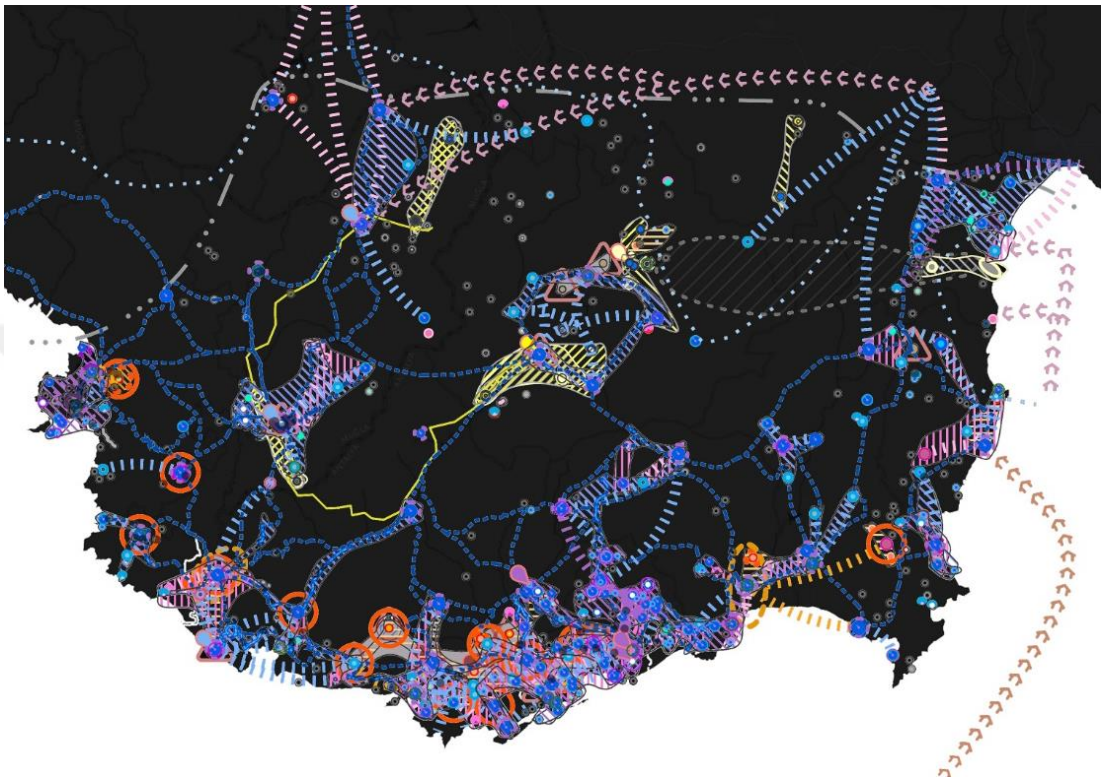

Şekil 4.36 : Arkeolojik peyzaj katmanlarının süperpozisyonunun şematik gösterimi.

Çalışmanın ele aldığı konulardan biri olan, bir arkeolojik peyzajda bilinmezlerin yönetilmesi açısından bakıldığında ise tarihsel bulguların yapılaşma tarzı ile eşleşmesi, çeşitli alt coğrafyalardan beklenenlerle ilgili bölgesel koruma stratejileri geliştirmeye olanak sağlamaktadır. Örneğin Elmalı Ovası ve Eşen Vadisi'nin bilinen tarih öncesi dokuları, aynı bölgede tespit edilmiş ancak araştırılmamış höyük ve mağaraları da içine alan geniş çerçeveli tedbirler alınmasını ve henüz tespit edilmemiş öğelerin nerelerden beklenebileceğini yönlendirebilir. Keza, Fethiye – Ölüdeniz aksı içinde baskın Roma ve Bizans devri hareketlilikleri, bu bölgelerde ele alınmamış anıtların yapılaşma tarzları ile eşleştirildiğinde beklenen bozulma süreçlerine dair öngörülerde bulunmak mümkün olabilir.

Coğrafyanın en komplike katmanlaşmasının Patara – Finike arasındaki Orta Likya kıyı coğrafyasında ortaya çıktığı görülmüştür. En yoğun yerleşim alanı dokusu da bu alandadır. Sadece yapılaşma verileri açısından bakıldığında, Orta Likya'da bütün

sitlerin yaklaşık %30'u, anıtların %25'i, toplam ~127 km antik yolun ise 103 kilometresi bu bölgededir (bkz. Şekil 4.38, Ek C). Tarihsel karakteristik, doku ve özellik analizi ise, bölgede Arkaik Devir – Bizans Devri arasındaki baskın dokuların varlığını ve karakteristik üretimlerinin yoğunluğunu ve yaygınlığını göstermektedir. Öyleyse bölge, Likya kültür bölgesinin önemli bileşenlerini barındıran, bağlantıları nedeni ile bir bütüncül arkeolojik sit alanı olarak yönetilmesi gereken bir alt-bölgedir.

	I-A. BATI LİKYA	I-B. ORTA LİKYA	I-C. DOĞU LİKYA	II-A. SOLYM BÖL.	III-A. MİLYAS BÖL.	IV-A. KABALIS BÖL.
ARKEOLOJİK SİT (306)	**61**	**100**	**30**	**48**	**45**	**24**
Yerleşim (178)	**34**	**65**	**19**	**21**	**25**	**14**
Polis (40)	7	15	8	6	1	3
Yerleşim (109)	19	50	11	12	10	7
Mağara yerleşimi (7)	2			3	2	
Höyük yerleşimi (22)	6				12	4
İnanç ve gömü alanları (7)	**2**	**1**	**0**	**2**	**0**	**2**
Kült alanı (4)	1			2		1
Nekropol (3)	1	1				1
Bilgi yok / eksik (121)	**25**	**34**	**11**	**25**	**20**	**8**
Tanımlanmamış doku (78)	18	24	4	12	12	6
Tescilli sit (Bilgi yok) (43)	7	10	7	13	8	2
ARKEOLOJİK ANIT (270)	**116**	**67**	**18**	**32**	**15**	**20**
Savunma yapıları (40)	**6**	**16**	**4**	**8**	**4**	**2**
Kale (27)	5	6	4	7	4	1
Kule (12)	1	9		1		1
Sur duvarı (1)		1				
Kırsal yapılar (30)	**4**	**17**	**2**	**6**	**0**	**1**
Kule-çiftlik (15)	1	13	1			
Çiftlik (9)	1		1	6		1
Sarnıç / işlik (6)	2	4				
Altyapı ve donatı (11)	**5**	**1**	**3**	**1**	**0**	**1**
Köprü (7)	3		3			1
Mansio (1)	1					
Akuadukt (1)	1					
Taş ocağı (1)		1				
Gemi demirleme yeri (1)				1		
Antik yol (69)	17	41	2	3	6	
yakl. uzunluk: ~metre	24845	103728	951	2690	5767	
Antik su yolu (4):	2	1	1			
İnanç yapıları (37)	**11**	**20**	**1**	**5**	**0**	**0**
Kilise (19)	7	11		1		
Şapel (12)	2	5	1	4		
Manastır kompleksi (5)	1	4				
Tapınak (1)	1					
Mezar yapıları (44)	**9**	**4**	**5**	**9**	**11**	**6**
Kaya mezar (18)	3	3	2	1	5	4
Lahit (16)	4	1	3	6		2
Tümülüs (8)				2	6	
+ yerleşim içi tümülüs	2	7		1	2	
Tanımsız mezar (2)	2					
Diğer işlevler (12)	**6**	**0**	**0**	**1**	**0**	**5**
Rölyef / yazıt / mimari eleman (11)	5			1		5
Doğal anıt (1)	1					
Bilgi yok / eksik (96)	**75**	**9**	**3**	**2**	**0**	**5**
İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı (38)	22	8	3	2		1
Tescilli yapı (Bilgi yok) (58)	53	1				4
Toplam (528)	177	167	48	80	60	44

Şekil 4.37 : Tarihsel yapılaşmanın alt kültür bölgelerine dağılımı.

Bölge genelinde herhangi bir ilişkisellik ve diğer dokularla bağlantı tespit edilemeyen tek alt-bölge Korkuteli'ndeki İmecik Höyük ve İmecik Susuzu Höyük tarafından karakterize edilen Tunç Devri dokusu olmuştur. Ancak bu alt-bölge ile ilgili araştırmaların tamamına erdiğini söylemek mümkün değildir. Milyas Bölgesi'nde yer alan Korkuteli ilçesinin güney kısmı ve Kabalis Bölgesi'nde ise

tarihsel veri eksikliği olan alanlar ve boşluklar dikkat çekmektedir. Bu alt-bölgeler, yerleşilebilir alanları coğrafi karakteristiğinden dolayı nispeten daha az olan yerlerdir, ki güncel köy yerleşimlerinin de dağınıklığı ve mesafeliliği bu durumu doğrulamaktadır. Bu alanlarla ilgili yapılacak araştırmaların yeni bulgular getireceği beklenmelidir. Karakteristik, özellik ve dokuların alt kültür bölgelerine dağılımlarına ilişkin tablo Ek C'de verilmiştir.

4.3.3 Bilinmeyenler: Araştırmacıların değindiği araştırma soruları ve açıklığa kavuşmamış konular

Likya Arkeolojik Peyzajı'nın Karakteristik-Doku-Özellik tabanlı analizleri sürecinde, yukarıda da bahsedildiği gibi, arkeolojik varlıkların bilinmeyenleri üzerine fikir yürütmeyi sağlayacak pek çok ilişkiselliğin, yerlerin taşıdığı çeşitli dönemlere dair bilgi verme potansiyelinin, doku alanının varlığı belirginleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, kültürel-tarihsel katmanlaşma haritasının ilgi alanına girmesi gereken bir konu da, araştırmacıların değindiği ancak henüz cevaplanamamış veya üzerinde çalışılmamış sorular olmalıdır, zira önceki bölümlerde de bölgenin içerdiği değerlerin tarihsel bilgilerle, cevaplanabilen sorularla ve tespit edilmiş alanlarla sınırlı olmadığı, araştırma değerinin de gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Arkeolojik araştırmaların koruma amaçlı planlamaya yönelik verilere dönüştürülmesi sürecinde, araştırmacıların zikrettiği, aşağıda listelenen bu soruların coğrafi ilgi alanları da envanter ve harita kaydına eklenmiştir (Şekil 4.38).

1. ***Arytmnessos lokalizasyon sorunu:*** Çevik'in (2015, s. 287) Tymnessos güneyine lokalize ettiği ve günümüzde Kalkan yerleşiminin bulunduğu alan (OID 559), Tietz (2016, s. 339) tarafından günümüzde Perdikiai ismi ile tescil edilmiş, Pinara batısındaki liman yerleşimine (OID214) konmaktadır. Hild tarafından (2004, s.120) antik dönemde polis statüsünde olduğu bildirilen bu alanın lokalize edilmesi antik coğrafyayı ilgilendiren bir sorudur.
2. ***Patara Apollon Tapınağı'nın lokalizasyonu:*** Şahin, *Sybil kehanetleri* kaynağına bağlı olarak Titan Kayası'nın eteğinden gelen bir selin, Patara'ya ait Apollon Tapınağı'nın yok oluşuna neden olduğu verisinden hareketle, Eşen Vadisi'nin Titan Kayası ile Patara arasında kalan kımsındaki taşkın alanının bu tapınağın konumunun tespiti açısından önemli olduğunu belirtmiştir (2014, s. 129-130). Onur bu işaretli alana daha şüpheci

yaklaşmakta, böyle bir felaketin Xanthos ve Letoon'da da izler bırakacağını düşünerek tapınağı yok edenin Titan Kayası'ndan gelen sel değil, M.S. 68 depreminde Likya kıyılarında yaşanan tsunami olabileceğini ve tapınağın konumun denize yakın alanlarda tespitinin muhtemel olduğunu önermektedir (2019, s. 279). Dolayısıyla Saklıkent kanyonu ve Patara kıyıları arasındaki bölgenin tamamı, bir potansiyel bilgi alanı kabul edilebilir.

3. ***Koroa'nın lokalizasyonu:*** M.S. 2. yüzyılda varlığı bilinen Arneai – Koroa – Çağman – Kilepe *sympolitea*sının lokalize edilememiş yerleşimidir (Dinç, 2010, s. 91, Şahin, 2014, s. 245). Yerleşimle ilgili bilenenler sadece epigrafik kayıtlara dayalıdır. Hild, Koroa'yı *polis* statüsünde kaydetmiştir (2004, s. 120). Haritada sembolik olarak işaretlenmiş olmakla birlikte, ait olduğu *sympolitea*nın diğer kentlerinin civarında ve Roma güzergahları yakınında olabileceği öngörülebilir.
4. ***Korydalla – Rhodiapolis – Gagae sympoliteası dönem verisi:*** Çevik, dönemlendirme yapmadan Gagai, Korydalla ve Rhodiapolis arasında Korydalla önderliğinde bir birlik olabileceğini ifade etmektedir (2015, s. 418). Dinç, Korydalla'yı ilgilendiren başka bir sympolitea incelemesinde, bu yerleşimden daha fazla yazıt beklenmediğini ifade etmiştir (Dinç, 2010, s. 99). Öyleyse bu araştırma sorusu bu üçlü birliğin etkileşim alanından gelecek olası buluntularla cevaplanabilecektir.
5. ***Sidyma Teriyoryumu'nda lokalizasyonu yapılmamış ve kesinleşmemiş alanlar:*** Sidyma Antik Yerleşimi teritoryumunda Lopta ve Ispada gibi yerlerin beklenmesinin (Takmer, 2010, s. 113-114) yanı sıra Kalaba(n)tia'nın (OID 194) Sancaklık İslelesi'ne konumlandırılmasının (Şahin , 2014, s. 139) tartışıldığı (Onur, 2016b, s. 108-109) ve belki de Bel yerleşimi (OID 519) ile Gavur Kalesi'ne (OID 626) yerleştirilmesi gerektiği önerisi (Onur, 2019, s. 268-274) getirilmiştir. Bu açıdan, büyük oranda Roma Devri katmanları ile teritoryumu biçimlenmiş çok katmanlı Sidyma yerleşiminin çevresinden daha fazla araştırma verisi geleceği öngörülebilir.
6. ***Antik devirlerlerde Kabalis – Milyas bağlantısı:*** Şahin, antik çağlarda Balboura üzerinden Elmalı'ya, Tyriaion üzerinden bir bağlantı olması gerektiğini ifade etmektedir, zira bu yol Patara Yol Anıtı'nda yazılmamışsa da Tyriaion civarında tespti edilen miltaşları burada bir geçit olduğunu düşündürmektedir (2014, s. 205). Bu iki bölge arasındaki yegane bağlantı

olduğu görülen bu alanla ilgili potansiyelin, bu coğrafyadaki arazi kullanım kararlarını bilgilendirmesi gereklidir.

7. ***Tlos – Oinoanda Teritoryumları sınırı:*** Bu iki kentin hakimiyet alanlarını sınırladığı belirtilen 'Masa Dağı'ndan bir Hellenistik Dönem antlaşmasıyla haberdar olunmaktadır (Şahin, 2014, s. 218). Onur, bu yer biçiminin konumunun Çökek Kuzeyi ile Köristan arasında bir yerde olacağını önermektedir (Onur, 2016b, s. 92). İlgili yazıtta bu sınırın dağa kazınan bazı işaretler ile somutlaştırıldığı bildirilmiştir. İşaretli alanda yer alacak ve coğrafyada değişikliğe yol açan herhangi bir aktivitenin bu bilgiyi göz önünde bulundurması beklenmelidir. Son araştırmalar da, güneyi Karabağlık Vadisi, kuzeyi Deliktaş Vadisi ile sınırlı bir alanda yer alan Hacıosman Dağı'nın bu sınırı tanımlayan yazıttaki tasvirlerle ve güzergah üzerinde kayalara kaıznmış olarak bulunan işaretlerle uyumlu olduğunu önermektedir (Onur, 2020).
8. ***Orta Likya yol ağı:*** Orta Likya tarihsel süreçte de görüldüğü gibi zor ve kayalık bir yerleşim alanında pek çok dokunun ortaya çıktığı bir bölgedir. Patara Yol Anıtı'nın güzergahlarını araştırmış olan Şahin bu bölgedeki güzergahlara göre alternatifler geliştirmişse de Myra – Limyra – Arneai - Kasaba Vadisi arasındaki yolları çözümlemeyi sonlandırmamıştır (2014, s.115, 274-281). Bölgedeki yol ağının araştırılması hala devam etmektedir. Alan çalışmaları esnasında günümüzde bu bölgedeki modern yol ağının çok zayıf olduğu tespit edilmiştir ki bu durum araştırma için bir fırsat olarak görülebilir. Bir yandan da, zor coğrafyalarada yol planlamalarını biçimlendiren faktörlerin geçmişte ve günümüzdeki benzerlikleri, bu alanlarda planlanacak yolların doğal tehditler olduğunu düşündürmektedir.
9. ***Kırkgöz Köprüsü:*** Şahin, Kırkgöz Köprüsü'nün kuzeyinde bir Roma köprüsü olabileceğini önermektedir (2014, s. 388). Limra – Korydalla güzergahı üzerinde olması beklenen köprünün varsa ayaklarına ait izler veya epigrafik belgeler için akarsu yatağında yüzey araştırması önerilebilir.
10. ***Lesei yerleşimi lokalizasyonu:*** Lesei yerleşiminin konumu doğrulanamamıştır (Şahin, 2014, s. 236). Adı Patara Yol Anıtı'nda güzerah noktası olarak geçen yerleşim günümüzde bazı kalıntılar ile özdeşleştirilmişse de doğrulama yapılamadığı görülmektedir. Bu durum da yerleşime ulaşan güzergahın doğrulanmasına engel olmaktadır.

11. ***Elmalı Karaini:*** Elmalı Karaini Yalçınkaya tarafından (1985, s. 434-435) tespit edilmiş, ancak araştırılmamıştır. Araştırmacı belirli bir soruya odaklanmamaktadır ancak tarih öncesi devirlerin en belirgin olduğu ve Deroche'un (1986, s.364) da Beldibi'nden Elmalı'ya uzanan ve Neolitik sığınaklar içerebileceğini önerdiği alanda yer alan mağaradan yeni bulgular elde edilebileceği düşünülmektedir.
12. ***Seki Ovası yerleşimleri:*** Seki Ovası'ndan beklenen Marakanda, Ouata, Elbessos, Tetraphyrigia yerleşimlerinin, Oinoanda'nın batısında olması beklenen Tymema, Eramna, Momlanda, Naulissos ve Kadyanda veya Araxa'ya bağlı olabileceği önerilen Killara'nın, Araxa yakınında beklenen Mormyra'nın, Boncuk Dağları'nda olması beklenen Olinassos'un lokalizasyonu gibi sorular bu az araştırılmış alanın bir çok veri içerebileceğini önermektedir (Mitchell, 2006, s. 477-486). Bu yerleşimlerin ne kadarının Likya kültürü ile etkileştiğinden bahsedilmese de, bölge için önemli veri içerebilecek bu alanların bulunduğu bölgenin kullanım kararlarının da bu potansiyeli göz önüne alması gerekliliği vardır.

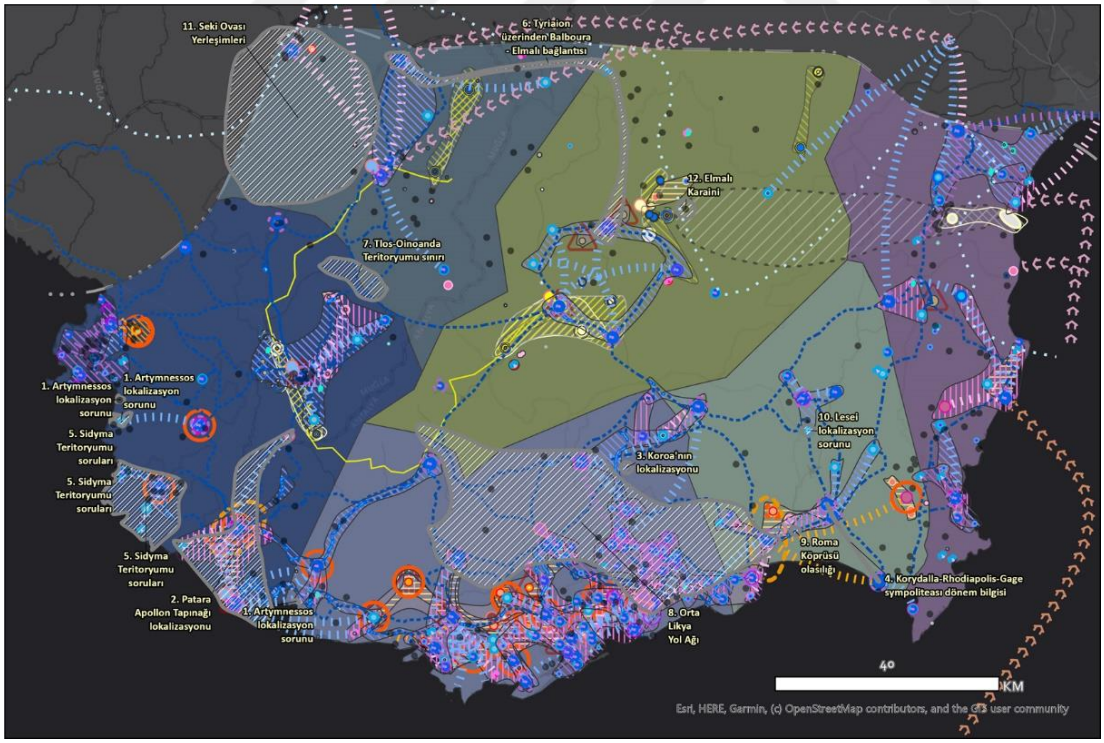

Şekil 4.38 : Potansiyel araştırma alanları: Gri taralı alanlar, araştırma sorularının ilgilendiği coğrafyayı göstermektedir (Ayrıca Bkz. Ek E, Pafta 6).

4.4 Likya Arkeolojik Peyzajı Bulgularına İlişkin Genel Değerlendirme

Mevcut hali ile, koruma alanlarının yasal çerçevesi, alanların korunmasını ve anlamlarını sit sınırları içerisine hapsetmektedir. Arkeolojik alanları ilgilendiren yasal mevzuat, I. Derece Arkeolojik Sit sınırları içinde bilimsel değerlere öncelik vermekle birlikte, sit sınırlarının dışına taşan ilişkilerin varlığı halinde bu ilişkileri ve bütünlüğü korumakta yetersiz kalmaktadır (ilgili değerlendirmeler için Bkz. Bölüm 2.3.3). Arkeolojik mirasın korunması hakkında gelişen görüşlere bakıldığında alanların tanımlarıyla birlikte kaydedilmesi (Cleere, 1989, s.11) ve bağlamlarının korunması (Schaafsma, 1989, s.42) gerekliliği üzerinde durulmakta, çalışmanın bulgularına göre ise bu bağlam ve tanımlar sit sınırlarının ötesine taşmaktadır.

Ters yönden bakıldığında, alan dışındaki aktivitelerin alanların değerlerini etkileyeceği de öngörülebilir. Son yıllarda Dünya Miras Alanları ile ilgili yapılan raporlamalarda, alanların değerlerini tehdit edilen faktörlerin önemli kısmının alan dışındaki aktivitelerden, insan hareketlerinden, kalkınma baskısından kaynaklandığı görülmüş, koruma, değişim ve toplumsal ihtiyaçlar arasındaki çatışmanın çözümlenmesi ihtiyacı belirginleşmiştir (Boccardi, 2015, s. 90).

Bölüm kapsamında, Teke Yarımadası'nın arkeolojik varlıklarına ilişkin üretilmiş araştırma verileri öncelikli olmak üzere, kurumsal ve izlemsel veriler üzerinden koruma amaçlı bir envanter oluşturulmuş, bu envanterden yola çıkılarak içerdikleri tarihsel ve bilimsel değerlerin, bölgede var olan bir nesli tükenmiş kültürel peyzajın tanınmasına olanak sağlayan karakteristiklerin, dokuların, düzenlerin, özellik ve ilişkilenmelerin araştırma anlatılarına bağlı analizler yoluyla belirlenmesine çalışılmış, ortaya çıkan doku ve anlam örüntülerinin de planlama aşamalarında kullanılmak üzere bir rehber harita katmanı biçiminde ifade edilmesinin yöntemi araştırılmıştır. Bunun sonucunda, tüm bölgeyi ilgilendiren ölçekte bir kültürel-tarihsel ve bilimsel değerlere sahip örüntü tespit edilmiştir.

Bölüm bulguları göstermektedir ki Teke yarımadası, Neolitik Dönem öncesinden başlayan ve katmanlaşarak bazı alanlarda çağdaş devirlere kadar uzanan bir zamansal düzlemde ortaya koyduğu doku ve özelleşmelerle, bütüncül bir sit alanı yaklaşımıyla ele alınarak korunmalıdır. Bu da stratejik planlamalar ile mümkündür, zira arkeolojik peyzajın ötesinde bu coğrafyada yaşayan bir kültür ve kalkınma kaygıları da vardır. Bu planlama tabii ki sınırlı aktörlerle ve sınırlı veri ile olmayacaktır. Arkeolojik

miras yönetimi boyutunun yanı sıra sosyal, ekonomik, çevresel kaygıları doğru verilerle bir araya getiren planlama yöntemleri geliştirilmelidir (ilintili deneyimler için bkz. bölüm 2.3.2). Bu nedenle coğrafyanın içerdiği arkeolojik birikimin koruma perspektifinden ifadesi, alt kültür bölgelerinin tarihsel olarak taşıdıkları karakteristiklerin tespitleri ve bölgesel öneme sahip özelliklerin belirginleştirilmesi, ileri ve geniş ölçekli planlama girişimlerinde bilgiye dayalı karar alınmasının esasını oluşturmalıdır.

Bölümün planlama süreçlerine rehberlik etmesi önerilen çıktıları, bölge envanteri (Ek B, Ek D) ve kültürel-tarihsel ve bilimsel değerleri ifade eden katmanlı haritalar (Ek E) olarak eklerde verilmiştir.

5. LİKYA ARKEOLOJİK PEYZAJI'NIN GELECEĞİ: TEHDİTLER VE ÖNERİLER

Likya Bölgesi'nin coğrafi olarak örtüştüğü Teke Yarımadası'na yayılan tarihsel ve bilimsel anlamlar, bilinen veriler doğrultusunda tespit edilmiş, bu anlamların bir kısmının da coğrafi ilişkiler üzerinden biçimlendiği, parçası oldukları mekan örüntüsünün bütünlüğü üzerinden önem kazandıkları görülmüştür. Ingold, kültürel peyzajlarda her elemanın diğerleri ile ilişkisinin anlamlarını da bünyesinde taşıdığını, tarihsel süreçte gelişen anlamların sınırlı, kapalı, değişmez bir sistem değil bir deneyim ve süreklilik alanı olduğunu, yaşantı perspektifinden gözlemlenmesi gerektiğini yazmıştır (1993). Bu anlam örüntüsü ise bağlam üzerinden ve tarihsel perspektiften anlaşılır ve yeniden yorumlanır (Barrett, 1999, s. 27-29). Likya Arkeolojik Peyzajı analizleri de (bkz. Bölüm 4.3) bu anlam örüntüsünü arkeolojik varlıklar perspektifinden çözümlemeyi hedeflemiştir. Bir yandan da yaşantı aktivitelerinin getirdiği değişimler, coğrafyanın kültürel anlamlarına yeni katmanlar eklemektedir. Ancak geçmiş arkeolojik kültürel katmanlar da anlamlandırmaya ve yeniden yorumlamaya açık olduğu sürece, yani belirli bir bütünlükte varoluşlarını sürdürükleri sürece kültürel peyzajın bütünlüğünden ve gelişiminden bahsedilebilir.

Bölümde ilk olarak coğrafyadaki değişim süreçlerini yönlendiren aktiviteler tespit edilecek, ardından envanter hazırlama ve peyzaj analizi safhalarında belirlenmiş olan hasar ve koruma sorunlarına ve varsa bu sorunların ortak kaynaklarına değinilecek, son olarak da Teke Yarımadası Kültürel Peyzajı'nın tarihsel katmanlarını oluşturan Likya Arkeolojik Peyzajı'nın değerlerinin sürekliliği için alınması gereken önlemler üzerinde durulacaktır.

5.1 Coğrafyada Değişimi Biçimlendiren Stratejik ve Üst Ölçekli Mekansal Planlarda Kültür Mirası Farkındalığı

Coğrafyada değişimi biçimlendiren temel aktivite üzerinde devam etmekte olan yaşantının çağa uygun ihtiyaçlarıdır. Doğal olarak ekonomik kaygılar, kalkınma, enerji üretimi, sirkülasyon gibi günümüzün sosyal ve yaşamsal ihtiyaçlarına karşılık gelen aktiviteler, coğrafyayı planı veya plansız olarak dönüştürmektedir. Bu başlık

altında, yaşantı ihtiyaçlarına yönelik çeşitli ölçeklerdeki planlama tasarılarının önerdiği değişim senaryoları, kültür varlıklarına ve arkeolojik mirasa ilişkin kurumsal farkındalık seviyeleri, arkeolojik mirasın sunduğu bölgesel değerlerle çatışma alanları belirlenerek ve kurumsal ölçekte koruma önerilerinin çerçevesi çizilecektir.

Planlama süreçlerinin stratejik adımları, kalkınma konularına göre ihtisas komisyonu raporları ile desteklenerek tasarlanan ve dört-beş yıllık süreler boyunca hedefleri belirleyen ve stratejilerin ana hatlarını çizen ulusal Kalkınma Planlarının rehberliğinde hazırlanan "Bölgesel Gelişim Ulusal Stratejisi"'ne yansıtılmakta, kısaltması BGUS olan bu planın hedefleri ise Bölge Kalkınma Ajansları tarafından Bölge Planı olarak ilgili illerin gelişim stratejilerini ifade eden planlara aktarılmaktadır.

Çalışma alanını ilgilendiren planlar, ulusal düzeyde 10. ve 11. Kalkınma Planları ve BGUS, Bölgesel ölçekte Batı Akdeniz ve Güney Ege Kalkınma Ajanslarının Bölge Planlarıdır. Bu planlarda ortaya konan hedefler, Çevre Düzeni Planları ile mekansal ifadelere dönüştürülmektedir. Bu planlar da çeşitli kurumlarca hazırlanan daha alt ölçekli planlara (NİP, UİP, KAİP) rehberlik etmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından kıyı alanları için geliştirilen stratejik Bütünleşik Kıyı Alanı Planları (BKAP) da, kıyı ve etkileşim alanlarının faaliyetlerini düzenleyen planlar olarak, çalışma alanını ilgilendirmektedirler.

Bunların yanı sıra, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığınca Turizm Merkezi (TM) ve Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi (KTKGB) ilan edilen alanlara ilişkin mekansal planların, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılmakta veya yaptırılmakta olduğu bildirilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003). Bu alanlarla ilgili alınan üst ölçekli planlama kararları, Çevre Düzeni Planlarına yansıtılmaktadır. Çalışma ölçeği ile uygun olarak, bu bölgeler ile ilgili kararlar da Çevde Düzeni Planları üzerinden değerlendirilmektedir.

Çalışma alanı ile ilgili yönelimlerin belirlenmesi ve kültür mirası, bilhassa arkeolojik alanlar ile ilgili farkındalık seviyesinin araştırılması, stratejik ölçekteki planlar ve üst mekansal ölçekteki Çevre Düzeni Planları üzerinden yapılacak, planlar arasındaki uyum da değerlendirilecektir.

5.1.1 Kalkınma Planları, Turizm Stratejisi, Ulaşım ve İletişim Stratejisi ve BGUS

Ulusal ölçekteki planlarda çalışmayı ilgilendiren kavramlar, kültür varlığı yönetimine bakış açısı, kültür varlıklarına kalkınma süreçlerinde biçilen rollerdir.

2014 yılından itibaren yürürlüğe giren 10. Kalkınma Planı, hedeflerini "nitelikli insan, güçlü toplum", "yenilikçi üretim, istikrarlı yüksek büyüme", "yaşanabilir mekanlar, sürdürülebilir çevre" ve "kalkınma için uluslararası işbirliği" başlıkları altında toplamıştır. Kültür varlıklarına, "nitelikli insan, güçlü toplum" başlığı altında, kültür alt başlığında değinilmektedir. "Tarihi mirasın korunması çalışmalarında özgün proje ve malzeme kullanılması ile planlı ve bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi ihtiyacı önemini korumaktadır" ifadesi ile, henüz tanımlı olmayan bir bütüncül yaklaşım arayışının olduğu görülmektedir. Ancak 'kültür' tanımlarının geleneksel üretimler ve milli kimlik üretimine odaklı dar bir tanım olduğu söylenebilir. Büyüme araçları arasında değerlendirilen turizm sektörünün mevcut tarih, doğa ve kültür kaynaklarının sağlık, kurvaziyer ve kültür turizmleri ile bütünleştirilerek genişletilmesi önerilmekte, sürdürülebilir biçimde koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi gerekliliğine işaret edikmektedir. Yaşanabilir mekan ve sürdürülebilir çevrelerin geliştirilmesinin ise bölgesel kalkınma endeksleri üzerinden kırsal kalkınma ve yerel kalkınmada tarım dışı ekonomik girişimler ile desteklenmesi önerilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Bu kararların stratejik ve mekansal yansımaları bölge kalkınma planlarında ve alt ölçekli planlarda aranmaktadır.

Onuncu Kalkınma Planı'nın ihtisas raporları arasında kültür ve kültür varlıklarına odaklanan bir araştırma olmadığı, ancak kalkınma aracı olarak planda yer verilen turizm sektörünün irdelendiği görülmektedir. Bu raporda öncelikli olarak dikkat çeken veriler, turizmin güncel ekonomi ve kalkınma süreçlerinde %9 oranında pay sahibi olan önemli bir aktör olduğu ve ekonomik istikrarsızlık ve kriz dönemlerini atlatmak yönünden en önemli sektörlerden biri olduğunun 2012 tarihli G20 toplantısı itibariyle dünya çapında kabul görmüş bir görüş olduğudur (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b, s. xvi, 5). Bu bağlamda, ülkenin önemli kültür ve doğa turizmi alanlarından biri olan Teke Yarımadası'nın kalkınma açısından önem kazanacağı beklenmelidir. Aynı ihtisas raporunda, turizmin 'öncelikle geliştirilecek sektör' olarak benimsenmesi gerekliliği üzerinde durulmakta, bakanlığın bazı yetkilerinin de sivil toplum ve özel sektöre aktartılması önerilmekte, kalkınma hamelelerinin yeşil

büyüme sürecine uygun olarak yönetilmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b, s. 44, 49).

Turizmi konu alan bir başka ulusal strateji dokümanı, 9. Kalkınma Planı'nın hedefleri üzerinden tasarlandığı ifade edilen Türkiye Turizm Stratejisi 2023 başlıklı rapor ve içeriğindeki 2007-2013 Eylem Planı'dır. Planın vizyonu, turizmi istihdam ve gelir artışı yoluyla bölgesel gelişimin öncü bir sektörü haline getirmektir. Ancak vizyona yönelik ilke kararlarında kültür varlıklarına ilişkin bir tasarı belirtilmemiştir. Strateji kararlarında ise bilimsel araştırmalar ile desteklenerek tarih, kültür ve sanat odaklı turizmin geliştirilmesinden bahsedilmektedir. Öte yandan yatırım stratejisinde ve Ar-Ge süreçlerinde bu alanda yapılacak bir yatırımdan bahsedilmemektedir. Strateji dokümanında, Ulaşım ve Altyapı Stratejisi başlığı altında kapsamı mekan ölçeğine uzanan öneriler geliştirilmiştir. Çanakkale-Antalya-İçel kıyı bandında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi'nin kapsamında "içme suyu, kanalizasyon, atık su arıtma ve deşarjı, katı atık toplama ve bertaraf tesislerinin tamamlanması" hedeflenmektedir. Bu bağlamda, özellikle yerleşim alanları çevresinde toprak altını ilgilendiren sistematik müdahaleler olacağı öngörülebilir. Bu kapsamda ulaşım ağı da değerlendirmeye alınmış, havayolu ulaşımının geliştirilmesi, demiryolu bağlantıları ile bölgeler arası erişimin sağlanması ve karayolu kapasitesinin arttırılması öngörülmüş, Antalya Limanı'nın mega yat kapasitesinin geliştirilmesi ve kıyı bandı boyunca 35 deniz milinde bir (65 kilometrede bir) yat turizmine hizmet edecek tesislerin düzenlemesi önerilmiştir. Bölgenin tarihsel gelişiminin kıyıların biçimlenişi ile yakından ilgili olması, kıyı alanlarındaki müdahalelerde tarihsel değerlerin erozyona uğrama riski altında olduğunu düşündürmektedir. Zira bu alanlarla ilgili "deniz turizmi potansiyelinin yüksek olduğu yörelerde deniz turizminin gelişimini olumsuz yönde etkileyen koruma statüleri yeniden gözden geçirilecektir" ibaresi vardır. Yat turizminin gelişme alanı olarak da Akdeniz çanağı tespit edilmiştir. Bir yandan da Antalya ve Muğla kıyılarının kitle turizmine doygunluğundan bahsedilmekte, kitleyi kıyılar dışında harekete yönlendirecek sağlık, spor, rekreasyon, golf, eğlence parkları, alışveriş merkezleri gibi öneriler, kıyı gerisindeki kırsal kesimlerde ise çiftlik ve organik tarım turizmi, butik villa gibi öneriler üzerinde durulduğu görülmektedir. Turistik çeşitliliği genişletme gayesiyle ilan edilen 10 adet yeni 'Turizm Kenti' arasına Kaş-Finike de eklenmiştir. Turizm Kentleri'nde idari

altyapının kamu kuruluşları – özel sektör – yerel yönetim paydaşlığında geliştirilmesi amacıyla yasal düzenlemelerin yapılmasının planlandığı belirtilmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Kültür varlıklarının yönetimi ile ilgili bir strateji belirlenmediği için, kültür varlıklarının sit alanı dışındaki değerlerinin yayılım ve etkileşim sahalarının öncelikli olarak ana kalkınma alanlarından biri olarak görülen turizm sektörü stratejilerine göre yönetileceği anlaşılmaktadır. Belgenin kıyı alanlarına verdiği önem ve kıyı gerisinde planlanmasını önerdiği aktivitelerin, arkeolojik varlıkların katmanlaşmasının ürettiği kültürel ve tarihsel değerler açısından bilgilendirilmesi gerekliliği açıktır.

2023 senesine kadar olan faaliyetleri yönlendiren 11. Kalkınma Planı, coğrafyayı ilgilendiren aktiviteler arasında öncelikli gelişme sektörleri olarak tarım ve turizmi göstermektedir. Tarım sektörünün regülasyonu, özendirilmesi, sulama alanlarının arttırılması, seracılığın modernize edilmesi gibi önerilerin, özellikle ova ve havza alanlarında kullanım kararlarını etkileyeceği düşünülmektedir. Seracılığın ise denetimsiz biçimde genişlediği ve tarla alanları ile sit alanlarını işgal ettiği, bu çalışma kapsamındaki alan araştırmalarda tespit edilmiştir. Bu modernizasyonun ne gibi etkilerinin olacağı mekansal planlar ve Likya Arkeolojik Peyzajı bulguları üzerinden değerlendirilmelidir. Turizm sektöründe ise yine çeşitlendirme, yat ve kruvaziyer turizmi kapasitesinin arttırılması, BKAY planlamalarının tamamlanması, altyapı yatırımlarının ve projelerinin tamamlanması planlanmıştır. İlave olarak "425.5. Büyük ölçekli turizm yatırımlarının gerçekleştirilmesine yönelik planlama ve arazi tahsis çalışmaları yapılacak,..." ve "426.1. Destinasyon bazında strateji, master plan ve fiziki planlar hazırlanacak ve projeler yürütülecektir." ibareleri vardır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Planlama süreçlerinde, aynı alanları ilgilendiren birden çok plan geliştiği veya gelişmesinin beklendiği görülmektedir. Planlama aktivitesinin belirli hedeflere yönelik, eylemlerin etkileşimini ve çıktıların bütünlüğünü gözeten biçimde tasarlanması, yani bütünleşik olması gerekliliği vardır. Öyleyse yapılan planların ne derece birbirinden haberdar olduğunun da anlaşılması önem kazanmaktadır.

Kültür ve sanat konuları da sektörel olarak ele alınmıştır. Tematik kültür rotalarının geliştirilmesi kapsamında arkeolojik alanların da değerlendirilmesi önerilmektedir. Ancak kültür endüstrilerinin tanımları, geleneksel sanatlar ve milli değerler üzerinden kurgulanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı,

2019, s. 148-151). Görülmektedir ki, arkeolojik ve uzak tarihli varlıklar kültürel sürekliliğin bir parçası olmaktan ziyade, kültür metası olarak yorumlanmaktadırlar. Keza, ihtisas komisyonu raporlarında da bu öğeler, örenyeri ziyaretlerinin ekonomik katkısı dışında yer bulmamaktadırlar. Aynı ihtisas raporunda Türkiye Turizm Stratejisi 2023 belgesinde önerilen planlı kullanım süreçleri ile ilgili somut adımların henüz atılmadığı ve bunun alanlar için tehdit oluşturduğu, çok fazla plan yapılması ancak planların uygulamaya geçirilmemesinden kaynaklı plan kararları ve uygulama karmaşası olduğu belirtilmektedir. Turizm Merkezi ve Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim bölgelerindeki kararlarla ilgili olarak da T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın tam yetkili olarak tanımlanması önerilmektedir. Kültür envanterlerinin il bazında geliştirilmesi de raporun önerileri arasındadır.[7] Arkeolojik miras ile ilgili olarak, kazıların restorasyon projeleri ile desteklenmesi ve teknik kapasite geliştirme çalışmaları, yerli turisti arkeolojik yerlere çekecek anlatıların geliştirilmesi, kazılara verilen ödeneklerin arttırılması, bilimsel araştırma politikalarının geliştirilmesi önerilmekte, örenyeri ziyaretlerinden elde edilen gelirin bir kısmının alanların korunması ve geliştirilmesi için kullanılması ise etik ilke olarak belirlenmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

10. Kalkınma Planı hedef ve tespitleri doğrultusunda hazırlanan ve bölgesel kalkınmanın ana stratejilerini belirleyen BGUS, mekansal amaçlar ve bu amaçları destekleyen bölgenin tümü için geçerli amaçlar üzerinden bölge planlamalarına yön vermekte ve alt ölçekli planları ilgilendiren başlıklar ile terminolojiyi tanımlamaktadır. Bu politika dokümanında öncelikle dikkat çeken konu, bölgesel gelişmenin ihtiyaçlarına göre kamu yatırım ve araçlarının bölge özelinde çeşitlendirilmesini önermesi olmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014). Belge öncesindeki durum saptamalarına bakıldığında, sivil toplum ve yerel yönetimlerin kaynak yönetimi ve karar alma süreçlerine yeterince entegre edilmediği merkeziyetçi karar alma mekanizmalarından (İnce, Öncü & Ada, 2011) ve merkeziyetçi özelleştirme süreçlerinden doğrudan etkilenen müze ve örenyeri sektörlerinden (Shoup, Bonini Baraldi & Zan, 2012) bahsedildiği görülmektedir. Örenyerleri,

[7] Çalışma kapsamında Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün hazırlattığı Antalya Kültür Envanteri ve Burdur Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanan Burdur Kültür Envanteri kullanılmıştır, ancak envanterlerin güncellenmesi gerekliliği vardır.

müzeler ve sit alanları ile koruma altına alınmış arkeolojik mirasın yönetimi hakkında merkezi idare doğrudan sorumludur, coğrafyanın gelişimini belirleyen idari kaynak ve mekanizmalar ise merkezi ve tek tip bir bürokrasi ile çerçevelenmiştir. Yerel kalkınma açısından, yerelin şart ve ihtiyaçlarına uygun, esnek mekanizmalar geliştirilmesi, kültürel peyzajın da anlamlandırılması, yorumlanması ve korunması adına kendine has deneyimlerini katı bir çerçeveye sıkıştırmayan ve deneyimden öğrenmeye olanak sağlayan (Wallace & Buckley, 2015, s. 52) bir idari çerçeve kurgulanmasını mümkün kılacaktır.

Çalışma alanı, TR32 Aydın – Muğla – Denizli ve TR 61 Antalya – Burdur – Isparta Düzey 2 bölgelerinde yer alan, Muğla İlinin Fethiye ve Seydikemer ilçelerini, Antalya ilinin Korkuteli ve Konyaaltı ilçelerinin güney kısımlarını, Kemer, Kumluca, Finike, Elmalı, Demre ve Kaş ilçelerinin tamamını, Burdur ilinin ise Altınyayla ilçesinin güney kısımlarını kapsamaktadır. Bu iki kalkınma bölgesini ilgilendiren kalkınma aktiviteleri, doğal olarak bu alanlarda yer alan arkeolojik varlıkların çevreleri ve birbirleri ile ilişkilerini etkileyecektir.

Kentlerin kalkınmaya katkıları ve potansiyelleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. 1995-2011 yılları arasındaki verilere göre her iki bölgede de tarımın kalkınmaya katkısı azalmış, sanayi katkısında hemen hemen aynı oranda artış olmuş, hizmet sektörü de ufak bir artık göstermiştir (Şekil 5.1). Turizm faaliyetleri ile kalkınmaya katılmada Antalya ve Muğla'nın ülke çapında üst sıralarda olduğu, yat ve deniz-güneş-kum turizminde başı çektikleri görülmektedir. Antalya ayrıca önemli bir inanç turizmi merkezi olarak tanımlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

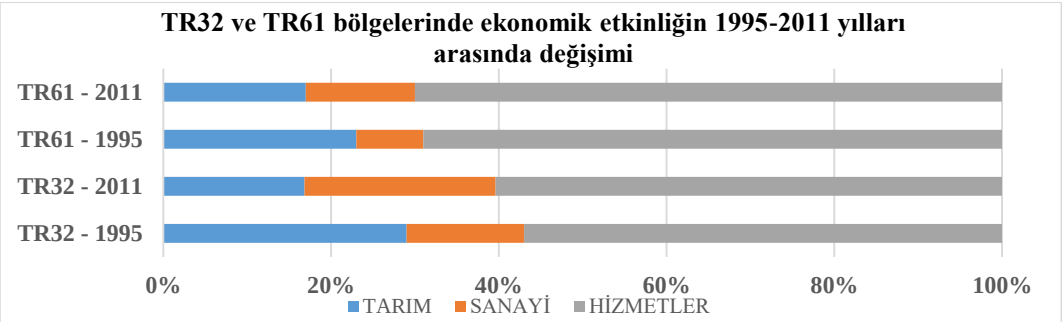

Şekil 5.1 : TÜİK verilerine göre çalışma alanındaki kalkınma bölgelerinin ekonomik yapısı (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 45).

Bölgelerin altyapılarına bakıldığında ise, her iki bölgede de içme suyu arıtma ve kanalizasyon altyapısının nüfusa oranı ülke geneline göre oldukça geride kalmaktadır

(T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 73). Bu bağlamda, bölgelerde özellikle yerleşik ve turistik alan çevrelerinde altyapı çalışmalarının hız kazanacağı öngörülmelidir.

Planda ayrıca tarım ve su yönetimine de yer verilmektedir. Muğla ve Batı Antalya'yı kapsayan 08 kodlu Batı Akdeniz Havzası'na ilişkin koruma eylem planı yapılması ve Elmalı, Korkuteli ve Gölhisar ilçelerini de kapsayan 26 sayılı Egeyayla Tarım Havzası'nın etkin kullanımı ve biyolojik çeşitliliğinin, toprak ve su kaynaklarının tahribinin engellenmesi gereklilikleri belirlenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 84). Çalışma alanında Elmalı Ovası'nın tarih öncesi karakteristiği, Eşen Vadisi'nin ise çok katmanlı tarihsel karakteristiği göz önünde bulundurulduğunda, tarım ve su yönetiminin arkeolojik mirasın kültürel ve tarihsel değerlerinin yayılım alanlarını ilgilendiren bir konu olduğu düşünülmelidir.

Hem Antalya hem de Muğla illeri, kırsal alanda yerleşmiş nüfusun en yüksek olduğu iller arasındadır. Ancak Büyükşehir Belediyesi Kanunu gereğince, bu illerin köyleri mahalleye dönüştürülmüştür, bu nedenle köy yolu ve içme suyu tedariği gibi altyapı ihtiyaçları için Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi'nden (KÖYDES) faydalanamamaktadırlar (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 93). Bu kırsal yerleşimlere yönelik altyapı planlamasının coğrafyanın önemli aktivitelerinden biri olacağı öngörülmektedir, ancak bu yöndeki çalışmalara ilişkin bilgi ilçe ve büyükşehir belediyesi planlarında aranmalıdır.

Gelir düzeyine bakıldığında, TR61 bölgesi yüksek, TR32 bölgesi ise orta yüksek gelir düzeyine sahiptir. Plan amaçları öncelikli olarak bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı, bir yandan da tüm bölgelerdeki değerlendirilmemiş kalkınma potansiyelini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014). TR61 ve TR32 bölgelerini ilgilendiren kalkınma kararları, kırsal kalkınma adımları ve potansiyel sektörel girişmlerin kültür coğrafyasına yansımaları bölge planlarında aranacaktır.

5.1.2 Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın planlamaları

Kalkınma ajansları, 5449 sayılı kanuna istinaden kurulmuş, bölgesel gelişimin ulusal düzeydeki planlar ve hedeflerle koordine edilmesi gayesiyle hareket eden kurumlardır. Bölgesel kalkınma stratejilerini planlamakla birlikte, hibe ve destek mekanizmaları ile yerel kalkınma sürecine aktif katılımda bulunan, yerel yönetimlere planlama aktivitelerinde teknik destek sağlayan kuruluşlardır. Sermayeleri ise bütçe

vergi gelirlerinden, faaliyet gelirlerinden, bölgedeki sanayi ve ticaret odası gelirlerinden, il özel idaresi ve belediye gelirlerinden alınan paylardan, Avrupa Birliği fonları ve diğer uluslararası fonlardan, ulusal ve uluslararası kuruluşların bağış ve yardımlarından sağlanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 90; Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakında Kanun, 2006, Md. 19). TR61 Bölgesi için Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA), TR32 Bölgesi için ise Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) yetkilendirilmiştir.

5.1.2.1 BAKA çalışmaları ve Bölge Planı 2014-2023

Planın hazırlanması aşamasında yapılan sektörel ve tematik çalıştaylar arasında bölgeyi ilgilendiren turizm, doğaltaş sektörü ve tarım çalıştayları vardır (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 26, Şekil 5.2).

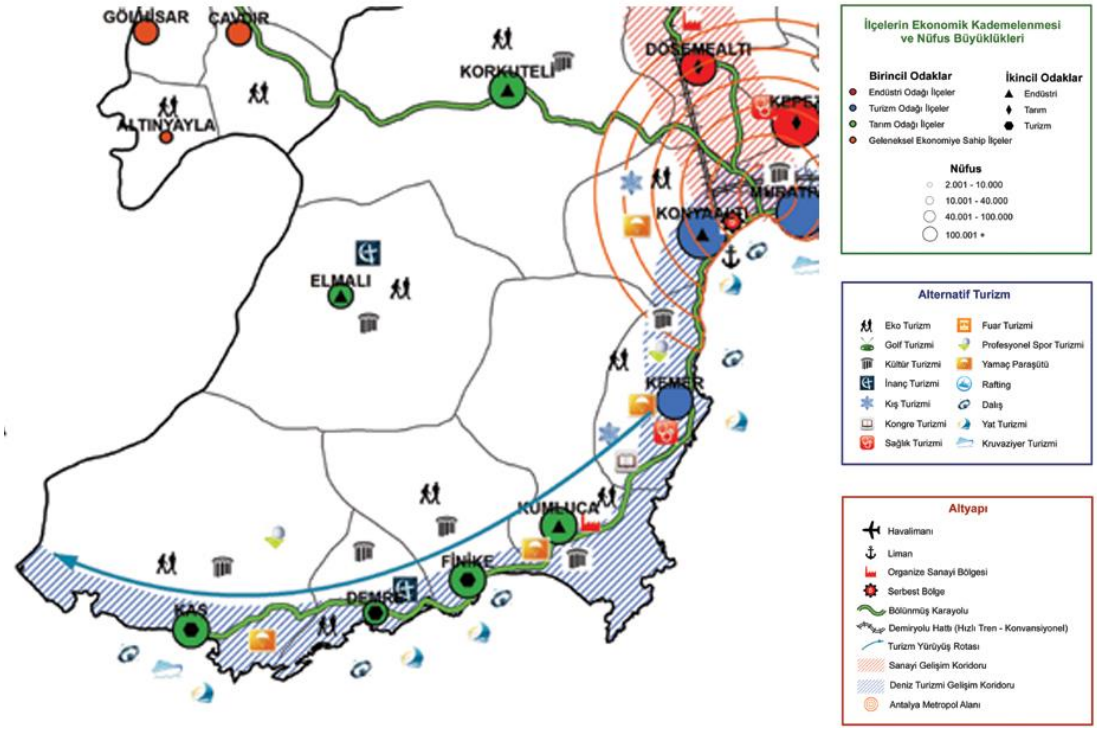

Şekil 5.2 : BAKA tarafından yapılan planlanlamanın bölgesel şematik ifadesi (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 149).

Demre dağlık bölgesi ve Beydağları üzerinde yer alan taş ocaklarının Demre B-D-5'te yer alan yapı bağlantılarını ve B-Ö-1'de Aziz Nikolaos'la ilişkilenen yerler arasındaki bağları ve Aziz Nikolaos Kültür Rotası'nı kesintiye uğrattığı alan çalışması kapsamında edinilen ön izlenimlerde görülmüştür. Dolayısıyla, doğal taş sektörünü yönlendiren kalkınma planlamasının bölgenin tarihsel değerlerini doğrudan ilgilendireceği açıktır. Keza, Elmalı Ovası'nda tarımsal kalkınmanın N-D-

1 ve N-Ö-1, K-D-1 ve K-Ö-4, T-D-1, 2 ve T-Ö-4 gibi tarih öncesi devirleri konu alan değerleri etkileyeceği öngörülebilir.

BGUS'ta belirlenen tematik odaklar arasında Antalya bir turizm odağı, Burdur ise yapısal dönüşüm kent bölgeleri olarak tespit edilmiştir. Bölge planında ise, ilçelerin sosyoeknomik gelişmişlik yapıları ve önerilen müdahaleler dört başlık altında ele alınmıştır. İlçe ve senaryo tanımları Çizelge 5.1'de verilmiştir.

Çizelge 5.1 : İlçelerin gelişmişlik yapısı (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 140-142).

Sosyoekonomik gelişmişlik yapısı ve öneri müdahaleler	Birincil Odak	İkincil Odak
Endüstri Odağı: Sanayi ve ulaşım altyapısı geliştirilerek, kümelenme, ileri teknoloji yatırımlarının desteklenmesi **İkincil Endüstri Odağı:** Konyaaltı haricinde tarım sanayinin geliştirilmesi, Konyaaltı'nda liman ve iç sanayi ulaşım bağlantısının geliştirilmesi		Kumluca Elmalı Korkuteli Konyaaltı
Turizm Odağı: Şehir turizmi ve alternatif turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması **İkincil Turizm Odağı:**Kıyıya hapsolmuş turizm faaliyetlerinin iç kesimlere aktarılması	Konyaaltı Kemer	Finike Kaş Demre
Tarım Odağı: Yenilikçi teknikler ile verimin arttırılması, bilinçsiz uygulamaların önüne geçilmesi ve tahribatın önlenmesi	Korkuteli Elmalı Kaş Finike Demre Kumluca	
Geleneksel Ekonomi: Ulaştırma altyapısının geliştirilmesi, tarımsal üretimde verimliliğin ve istihdam olanaklarının arttırılması	Altınyayla	

Planın gelişme eksenlerinden ilki olan 'Tarımda Modernizasyonun ve Kırsal Kalkınmanın Sağlanması' başlığına bakıldığında, tarımsal gelişmişliğe sahip ilçelerin Türkiye sebze ihtiyacının %16'sını, meyve ihtiyacının %10'unu karşıladığı, örtü altı sebze ve meyve üretiminde ise en önemli merkezlerden olduğu görülmektedir. Tarımsal üretimin etkinleştirilmesi için uygulanacak tedbirler arasında, organize sera ve tarım bölgelerinin kurulması, seracılığın modernizasyonu sürecinin tasarlanması ve uygulanması, yayla seracılığının iç kesimlerde yaygınlaştırılması, sulama alanlarının geliştirilmesi ve toprak ıslahı ile kırsal alanların tarıma uygun hale getirilmesi vardır (T. C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 51-63). Alan çalışmasındaki ön tespitler ve uydu görüntülerinden edinilen bilgiler, çalışmaya konu olan sahalarda denetimsiz seracılığın olumsuz etkilerini tespit etmiştir. Sit alanlarında sera işgalleri (Myra, Limyra, Gagae, Korydalla gibi), veya coğrafi algıyı tamamen tanımsızlaştıran Finike-Kumluca gibi sera ovalarının kültürel ve tarihsel değerler ile çatışma halinde olduğu görülmektedir. Tarih öncesi katmanları ile önem

kazanan Elmalı Ovası'nda da tarım arazilerinin yerlerini örtü altı tarımına bırakmaya başladıkları tespit edilmiştir. Örtü altı tarımın modernizasyonu adımı gerçekleştirecek kamu kurum ve kuruluşlarının ilgilendikleri alandaki tarihsel varlıklar konusunda bilgilendirilmesi gereklidir. Mevcut seraların modernize edilmesi süreci ve tarıma açılması planlanan alanların tarih öncesi devirlerin varlığının işareti olan höyüklerin ön araştırma bazında taranması, aynı zamanda bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Kalkınma planlaması açısından bakıldığında ise, tarım işlevinin bu yörenin yaşantısı için vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır. Tarım alanları ve tarihsel değerlerle kesiştiği alanlar için politika ve eylem planı geliştirilmesi şarttır.

Turizmin çeşitlendirilmesi ekseninde, Türkiye 2023 Turizm Stratejisi ile uyumlu olarak alternatif turizm türlerine yönelim vardır. Antalya'ın iç kısımlarında ve Burdur'un doğal alanlarında ekoturizm festivalleri düzenlenmesi planlanmaktadır. Ayrıca kamp ve karavan turizmi, olta balıkçılığı, kuş gözlemciliği, dağcılık ve doğa turizmi olanakları da değerlendirilmekte, Likya Yolu çevresindeki yerleşimlerde yerel halkın bilinçlendirilmesi ve parkura yönelik altyapı üretilmesi hedeflenmektedir (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 71). Bu getirilen öneriler ile günümüz kadarki gelişmelere bakıldığında, 2015 yılında Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı desteğiyle T.C. Antalya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü tarafından Likya Yolu'nun belgelenmesi, GPS koordinatlarının ve haritaların üretilmesi, yolun tanıtımının yapılması, Finike ilçesinde yola dair bilgilendirme ve modelleri içeren bir parkın düzenlenmesi ve bir belgesel hazırlanması ile sınırlı kalındığı görülmüştür (URL-27). Likya Yolu'nun kalkınma adına etkin kullanılması ve korunması üzerinden bakıldığında, bu işlemlerin mükerrer olduğu görülmektedir, zira benzer çalışmalar büyük oranda Kültür Rotaları Derneği tarafından gönüllülerin katılımıyla yürütülmektedir (Clow, 2015; URL-28). Sürdürülebilir turistik kalkınmaya etkileri açısından önemli bir potansiyel alanı olan Likya Yolu'nun (Baştemur, 2011), bu süreçlere katılımı ve kurumsal olarak desteklenebilmesi için ise ihtiyaç duyduğu öncelikli girişim, kültür yolları ve rotalarının yasal çerçevede bir olgu olarak tanımlanmasıdır. Bürokratik araçların etkin bir biçimde kalkınma hedefiyle potansiyel alanlarına yönlendirilmesinin öncelikli adımı yasal tanımların yapılmasıdır.

Alternatif Turizm girişimlerinden biri de karavan turizmi ile ilgili 2021 tarihli planlama dokümanında görülmektedir. Antalya ili, Kaş ilçesi, Gökçeören Mahallesi'nde yer alan 289 ada 1 Parsel'de yaklaşık 10.000 m2'lik bir karavan parkı tasarlanacağı bildirilmiştir (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2021, s.11). Yaklaşık 60.000 m2 yüzölçümüne sahip (URL-29) olan parselde, Gökçeören-Gemibatıran Mevkii Siti (OID 679), Bakaca Örenli Mevkii Kalıntıları (OID 361), Seyret Kalıntıları (OID 463), ve toplam uzunluğu 2400 metreye yakın iki adet antik yol parçası (Yol OID 47) mevcuttur. Yine parsel içerisinde, Klasik Devir, Hellenistik Devir ve Roma Devri dokuları, ve olası Roma Devri güzergahları vardır. Bu bağlamda, BAKA raporundaki ön tespitlerin ardından, parselde biçimlenecek işlev ve güzergahların tarihsel katmanlarla nasıl bir ilişki içinde olacağı etüd edilerek tasarlanmalıdır.

Alternatif turizm öncelikleri arasında, turizm faaliyetlerinin bölge geneline yayılması kapsamında inanç turizmi çekim noktaları oluşturulması da tasarlanmaktadır. Ancak kültür varlıklarına salt turizm odaklı bir bakış olduğu görülmekte, önerilen "çekim noktası olabilecek mekanların turist ziyaretlerine uygun hale getirilmesi", "tarihi ve kültürel yapıların ziyaretçilerin hissetmeyi arzuladığı mistik havayı yansıtacak şekilde aslına uygun olarak restore edilmesi", "yolların yenilenmesi ve yapılar etrafında çevre düzenleme faaliyetlerine öncelik verilmesi" gibi tedbirler, (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 75-76) inanç turizmi ile ilişkilenebilecek arkeolojik mirasın, örneğin Aziz Nikolaos yolu üzerindeki yapıların ilişkilerini ve kalıntı niteliklerini göz ardı etmektedir. Kültür varlıklarının ilişkilerinden ve tarihsel değerlerinden doğan alansal etkileri ile, yapıların bilimsel değerlerini yansıtan ön irdelemeler planlama süreçlerini bilgilendirmelidirler.

Planın sanayileşme alanındaki tespitlerine bakıldığında, 2008-2011 yılları arasında bölgede yoğunlaşan ve önem kazanan sektörlerin mineral ürünler imalatı, ağaç ürünleri imalatı ve madencilik ve taş ocakçılığı olduğu görülmektedir. Plan kapsamında, bu sektörlerden üretilen ürünlerin düşük katma değer elde edilerek bölge dışına çıkarılan ürünler oldığu belirtilmiş, sanayide gelişme potansiyeline sahip alanlar oldukları tespiti ile katmadeğerlerini yükseltecek önlemler önerilmiştir (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 82-98). Ancak doğaları itibariyle, mineral ürünler imalatı ve madencilik ve taş ocakçılığı sürdürülebilir endüstriler değillerdir, zira kaynakları sınırlıdır. Yeryüzünü temelli değiştiren ve çevresel kirliliğe yol açan

bu sektörlerin bölge için önerilen tarım ve turizm potansiyelleri ile çatıştığı, aynı zamanda bölgede varlığı tespit edilen tarihsel ilişkilere bağlı peyzaj katmanlarının yerleştiği coğrafyanın bütünlüğünü tehdit ettiği göz önünde bulundurulursa, yenilenebilir kaynaklara dayanmayan sektörlerin kültürel peyzaj coğrafyalarında etkinliğinin kabul edilebilirliğine dair kültürel ve doğal kaynaklara etkileri üzerinden bir eşik değer geliştirilmesi gerektiği açıktır.

Ulaşım, lojistik ve iletişim altyapısı gelişme ekseninde, mekansal öneriler ulaşım üzerinden biçimlenmektedir. Aydın-Antalya ve Afyon-Antalya otoyollarının imalatı önerilmekte, Finike-Kaş bağlantısını sağlayan (ve Fethiye'ye yönlenen) D-400 karayolunun bölünmüş yol standartlarında olmadığı bildirilmektedir. Karayolu niteliğinin iyileştirilmesi kapsamında bu yolun tek yönlü kısımlarında bölünmüş yol çalışmaları yapılacaktır. İlçe ve köylere ulaşımı sağlayan yolların iyileştirmesinin yapılacağı da belirtilmiştir (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2014, s. 103-108).

Görüldüğü üzere, plananan karayolu geliştirme ve turizmi çeşitlendirme çalışmaları, yine büyük oranda kıyı alanlarında, özellikle de yoğun antik yapılaşma ve dönem dokusu katmanlaşması içeren Kaş-Finike koridorunda gerçekleşecektir**.** Elmalı'da ve Demre'de inanç turizmi planlanmakta, Kumluca'da ise organize sanayi gelişimi öngörülmektedir. Bu kararların mekansal planlamalara yansımalarında mevcut değerler ile ihtilaf durumları alt bölgeler üzerinden irdelenmektedir.

5.1.2.2 GEKA çalışmaları ve Bölge Planı 2014-2023

Bölge planında ele alınan ilçelerden Seydikemer ve Fethiye çalışma alanında bulunmaktadır. Planın incelemesi bu iki ilçeyi ilgilendiren kararlarla sınırlıdır. Bölge planında Seydikemer ilçesi geleneksel ekonomiye sahip merkez, Fethiye ise Turizm ekonomisi odağı olarak tanımlanmıştır (Şekil 5.3).

BGUS ile uyumlu olarak belirlenen ilk gelişme ekseni "zengin beşeri sermaye ve güçlü toplumsal yapı" olarak belirlenmiştir. Bu eksen kapsamında kültür ve tarih bilincinin geliştirilmesi yer almaktadır (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2014, s. 61). Ancak bunun nasıl yapılacağı ile ilgili yöntem önerilmemiştir.

Planın ikinci gelişme ekseni, "yüksek katma değer ve yenilik odaklı üretim"dir. Muğla ili için, çevresel hassasiyetlerden dolayı tarım sanayilerinde jeotermal kaynaklarla destekli seracılık üretimi, arazi toplulaştırma yolu ile verimli tarımsal üretim önerileri geliştirilmektedir (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2014, s. 68-

74). Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün enerji haritalarına bakıldığında, çalışma alanını ilgilendiren jeotermal kaynakların Eşen Vadisi üzerinde düşük potansiyelli olduğu ve bu kararın genel olarak çalışma alanı dışında kalan Denizli ilini ilgilendirdiği görülmektedir (URL-30). Gelişme eksenine dahil sektörlerin haritalandığı görselde ise, Fethiye ve Seydikemer ilçelerinde arıcılık, süt üretimi, madencilik ve taş ocakçılığı ve su ürünleri üretimi planlandığı gösterilmektedir (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2014, s. 77). Ancak metin içinde bu sektörlerle ilgili beklenti ve programlara dahil bilgi verilmemiştir.

Şekil 5.3 : GEKA Bölge Planı'nın mekansal gelişim şeması (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2014, s. 118-119'dan düzenlenerek).

Planın üçüncü kalkınma ekseni ise "dört mevsim turizm" olmuştur. Bölgenin yayla turizmi potansiyelinin yüksek olduğu ancak altyapı, üstyapı ve tanıtım eksikleri bulunduğu bildirilmektedir. Fethiye'de ise yerel halkın turizm faaliyetleri konusunda bilinçlendirilmesi önerilmektedir. Fethiye'de ayrıca Babadağ'ın spor turizmi, Seki-Erendağ'ın kış ve kayak turizmi potansiyelleri bulunduğu belirlenmiştir. Antik kent ve müzelerin çevre düzenleme ve restorasyon çalışmaları ile turizme katılması gerekliliği belirtilmiş, seyahat acentalarının programlarında örenyerlerinin bulunmadığı, veya turizm sezonunda yüksek hava sıcaklığı nedeni ile tercih edilmedikleri tespit edilmiştir. Fethiye ve Seydikemer ilçelerinde yayla ve doğa turizmi alanlarında yürüyüş, bisiklet rotaları gibi güzergahlar oluşturulması, müze ve örenyerleri arasında da bağlantılar kurulması önerilmektedir (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2014, s. 80-87). Bölge içi kültür ve doğa turizmi sirkülasyonunun kitlesel olmayan artışı, kalıntı alanlarının kitle kaynakları ile gözlemlenmesi ve korunması adına da faydalı bir öneridir. Ancak idari olarak yönetilen müze ve örenyeri sayısı, bölgedeki kalıntı alanlarına oranla oldukça düşüktür. Kültürel-tarihsel bağlantılar üzerinden kurgulanmış bir örenyeri ağı tasarlanması, günümüzde

tescil edilmiş ancak aktif olarak yönetilmeyen kalıntı alanlarının da idari kurguya dahil edilmesine olanak sağlayacaktır.

Belge dördüncü gelişme ekseni olarak sürdürülebilir çevre politikalarına eğilmektedir. Havza alanı, toprak niteliği bilinci ve ÖÇKB bölgelerinin biyoçeşitliliğinin önemine değinilmekte, turizmin getirdiği nüfus yoğunlaşmasının, orman ve yarı doğal alanların niteliklerinde sürüdürülebilirliği tehdit eden bozulmalara yol açtığı belirtilmektedir. Bu sorunlara karşı tedbir olarak kentleşme çalışmaları, sektör aktivitelerinde çevresel etkilerin gözetilmesi gibi öneriler geliştirilmiştir (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2014, s. 90-99).

Planı takiben, kırsal kalkınma açısınından Muğla ilinin değerlendirildiği bir araştırma raporunda Seydikemer ilçesindeki kırsal alanlar, Eşen Vadisi'nde yer alan Eşen, Dodurga ve İzzettin köyleri odağıyla incelenmiştir. Köylerin etkileşim içinde olduğu kültürel değerler olarak Pinara, Sidyma, Letoon, Tlos, Dodurga Evleri (Bkz. Bölüm 4.3.3.5 OID:230 Sidyma) ve el sanatları, tarımsal değerler olarak Seracılık, doğal değerler olarak ise Saklıkent Kanyonu, Eşen Çayı ve Likya Yolu tanımlanmıştır. Havzadaki seracılık ve zeytincilik faaliyetlerin son yıllarda gelişme göstermiş olsalar bile raporun değerlendirmesi tarımsal üretimin tasfiye olduğu yönündedir. Bölgenin kalkınma potansiyelinin marka değeri olan ürün ve katma değeri olan yetiştiricilik yönünde evrilmesi, bu gelişimin de aynı zamanda kırsal, doğal ve kültürel turizm ile birlikte bir kalkınma sistemine dönüştürülmesi önerilmektedir (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2016, s. 145-158).

5.1.2.3 Bölge planları genel değerlendirmesi

Bölge planlarına ve bu planlara paralel gelişen dokümanlara bakıldığında, üst ölçekli stratejiler gibi bu planların da mevcut arkeolojik varlıklar ve kültür katmanları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Arkeolojik varlıkların kalkınma süreçlerine katılımı, örenyeri ziyaretleri ve turizm ile sınırlandırılmış, ancak arkeolojik varlıkların bilimsel potansiyelinin örgütlü bir sistemle korunması, araştırılması ve sunulmasının üretebileceği beşeri sermaye potansiyeli veya arkeoloji katmanlarının birlikteliğinden doğan ve Likya Bölgesi kültür tarihi odaklı arkeo-turistik örüntülerin bölge için kültür ve doğa turizminin katmadeğerini yükseltebileceğinden bahsedilmemiştir.

Bu bilgilendirme eksikliği, başka noktalarda da dikkat çekmektdir. GEKA planının dayandığı Güney Ege Strateji Belgesi'nin termal turizm alanı olarak tanımladığı Girmeler Kaplıcası (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2012, s. 115-119) Girmeler Höyük ve Mağaraları'nın hemen yanıbaşındadır, ancak bu kültür varlıklarından bahsedilmemektedir. Bu durumun nedenlerini, kültür varlıklarının korunması için belirlenen sit alanı sınırlarının planlama çalışmalarına alansal boşluklar olarak yansıtılmasında aramak mümkündür. Bölge planlarında kırsal kalkınma, turizm, sanayi, ulaşım gibi bir coğrafyanın yaşantısını yönlendiren farklı ölçek ve dokulardaki veriler kompozit olarak ele alınmaktadır, ancak arkeolojik sit alanlarında yer alan kültür varlıkları planlamaya tek tip ve nitelikte, plan dışı bırakılacak boşluklar olarak yansımaktadır. Tescil sınırı dışında kalan varlıklar veya varlık potansiyelleri ise gözardı edilmektedir.

Bölgeler için geliştirilen kalkınma stratejileri, bölgesel kalkınma yaklaşımının çok yeni olmasından dolayı ön araştırma süreçlerine dayalıdır, bu nedenle de henüz olgunlaşmadıkları görülebilir. Örneğin GEKA 2017-2021 Stratejik Planı'nın gelişme eksenleri kapasite geliştirme, bilgi ve politika üretilmesi üzerinde durmaktadır. Eylem planı sektör araştırmalarının derinleştirilmesi ve planlama katılımcılarının daha etkin katkıda bulunması için yöntemler bütünü önermektedir (T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı, t.y., 46-54). Bu araştırmalar sonucunda Bölge Planı'nda revizyona gidileceği öngörülebilir. Örneğin Bölge Planı'nda, Seydikemer ilçesi için alınan temel kararlardan biri olan Seki-Erendağ kayak merkezi, planın yapıldığı tarihten beri hala açılmamıştır (URL-31). Bu durum da planlamanın fizibilite ayağının somut verilere dayanarak biçimlenmesi gerektiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. BAKA ise planı takiben geliştirdiği Antalya Sürdürülebilir Kırsal Turizmin Geliştirilmesi Strateji Rehberi'ni üretmek üzere yaptığı saha ve anket araştırmaları sonucunda ulaştığı yan bulgularda kırsal reform ihtiyacının derinlikle araştırılması, geniş kırsal alana dağılmış mahallelerin yasal düzenlemelerden doğan hizmet alma sorunlarının ele alınması, konvansiyonel turizm alanları dışında kalan kalıntı alanlarının kalkınma süreçlerinde göz önünde bulundurulması, taş ocakları ve hidroelektrik santrallerden kaynaklı çevresel sorunların önüne geçilmesi gibi gerekliliklere işaret etmektedirler (T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2015, s. 11-13). Kuşkusuz bu değerlendirmeler de bölgesel kalkınma aktivitelerini yönlendirmesi beklenen ihtiyaçlara değinmektedirler.

Planlardan ve araştırma alanlarından anlaşılmaktadır ki, bölgesel stratejik kalkınma planları, işaret edilen eksiklikler üzerinden yeniden biçimlenecektir. Bu durum da, Likya Arkeolojik Peyzajı'nın planlama süreçlerini bilgilendirmesi ve henüz işlemeye başlamamış mekanizmaları yönlendirmesi açısından bir fırsat doğurmaktadır. Arkeolojik mirasın koruma statülerinin fiziksel koruma eylemi için bir gereklilik olduğu, ancak tarihsel anlamlarının bölgeyi ilgilendiren süreçlere aktarılması için ilave tanım sistemlerine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

5.1.3 Bütünleşik Kıyı Alanları Planları

Mekansal Planlama Yönetmeliği'nde bütünleşik kıyı alanları planları (BKAP), "kıyı alanlarındaki fonksiyon ve faaliyetler ile kıyı alanlarına yönelik hedefler arasındaki uyumu sağlayan; sürdürülebilir gelişme ilkesi doğrultusunda kıyı ekosisteminin korunmasını ve doğal kaynakların kullanımını gözeten; ulaşım türleri ile ilgili kıyıda yapılması gerekli altyapı tesislerini içeren; koruma ve kullanma dengesini sağlayacak biçimde mekânsal hedef, strateji ve eylem önerilerini ve yönetim planını kapsayan, 1/25.000 veya 1/50.000 ölçekte" paftaları ve raporu ile bir bütün olarak ilgili kurumların işbirliği ile hazırlanan şematik ve grafik planlar olarak tanımlanmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014).

Çalışma alanını ilgilendiren BKAP'lar, Antalya ve Muğla-Aydın kıyıları için geliştirilmiş olan planlardır.

5.1.3.1 Antalya Bütünleşik Kıyı Alanları Planı

İlk geliştirilen plan, 2012 yılında Antalya kıyılarına yönelik plan olmuştur. Plan tarih olarak bölge planının öncülüdür, ancak bölge planında bu plana referans tespit edilememiştir. Farklı kurumların geliştirdiği planlar arasında verilerin köprülenmesi gerekliliği vardır. Plan açıklamalarında, plan kararlarından doğacak mekansal ve sektörel kararları uygulayacak kurum ve kuruluşların, kanun ve yönetmeliklerin tanımlanmış olduğu görülmektedir (URL-32). Plan kapsamı, kıyı-kenar çizgisinin deniz tarafıyla, yani yasal tanımı ile "kıyı" bölgesiyle ilgilenmektedir. Planın prensip kararları, kıyı kaynaklarının sürdürülebilir biçümde değerlendirilmesi, doğal ve kültürel değerlerin alt ölçekli planlarda korunması, doğa alanlarının ilgili kurumların koruma ve kullanma pratikleri ile ilgili kurguladığı yönetim planları doğrultusunda korunması, 2863 sayılı yasaya tabi alanlarda yönetim planları ve ziyaretçi yönetim planları hazırlatılmasıdır.

Çalışma alanını ilgilendirdiği kısmıyla, Antalya kent kıyılarını 13 bölgeye ayıran planın ilk yedi bölgesine yansıyan kararlar ve arkeolojik varlıklar yönünden farkındalık seviyeleri ele alınacaktır.

1. Bölge: Patara Özel Çevre Koruma Bölgesi (ÖÇKB) ve Yakın Çevresi

Bölgenin doğal ve arkeolojik miras niteliği ön plandadır. Patara ÖÇKB içerisinde kalan alanda Patara Arkeolojik Sit Alanları (OID 325), Arkeolojik sit ve batısındaki karayı içeren Doğal Sit alanı (Planda arkeolojik ve doğal sit dereceleri ayrılmamıştır) mevcuttur. Delikkemer (OID 472) su kemerinin bulunduğu Yeşilköy Koyu ise, turizm yoğunluklu yerleşim alanı, yat limanı ve yat demirleme yeri olarak tanımlanmıştır, bu alanla ilgili iç kesimlerdeki kırsal yerleşimlerde ekoturizm ve alternatif turizm fizibilite ve etüt çalışmalarının yapılması kararı alınmıştır. Güncel ortofoto görüntüleri bu alanda herhangi bir yapılaşma ve altyapı olmadığını göstermektedir.

2. Bölge: Kaş-Kalkan Bölgesi

Bölge için turizm odaklı gelişme planlanmıştır. Bölge batı kısmında Kaş-Kalkan Kıyı Bandı Turizm Alanı'nı içermektedir. Planın arkeolojik alanları arasında gösterilmemiş olmanın ötesinde, bütünüyle I. Derece Arkeolojik Sit alanı içerisinde yer alan Sidek (Sarıbelen) Adası'na (OID 313) hiç yer verilmemiştir. Turizm Alanı'nın olduğu kesim, "doğal yapısı ve karakteri korunacak alan" olarak belirlenmiştir. Aynı kesimde, turizm alanı dışında kalan yerlerde Yeniköy Şapel, Gözetleme Kulesi ve Eski Yol Yapı Kompleksi arkeolojik anıtları (OID 176, 707, 173) mevcuttur. Çevrelerinde herhangi bir koruma alanına rastlanmayan ancak 1992 ve 2000 yıllarında tescil edilmiş bu anıtlar plandaki arkeolojik alan stoğu içinde belirtilmemiştir. Kaş çevresinde turizm ve kentsel yerleşim alanlarının yer aldığı görülmektedir. Çukurbağ yarımadası'nın batı ucunda 2015 yılında arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiş Saraykaklık Tepesi Kalıntıları'nın (OID 578) hemen yanıbaşında, 2016 yılında tescil edilmiş Diblikçi Tepe Antik Yerleşim Alanı'nın (OID 688) bulunduğu tepede ve Seveda Antik Yerleşim Alanı'nın (OID 362) hemen batısında turizm yoğunluklu yapılaşma önerilmektedir. Plan bu alanlar arasında sadece Seveda Antik Yerleşim Alanı'nı tespit edebilmiştir. Kalkan bölgesinde ise Tymnessos, Göltepe ve Sarıbelen-Kalkan antik yerleşim alanlarının (OID 357, 356, 358) tespit edildiği görülmektedir.

3. Bölge: Kekova Özel Çevre Koruma Bölgesi

Planın kapsadığı sahil şeridi boyunca "doğal yapısı ve karakteri korunacak alan" kararı alınmıştır. Plana işlenmiş Özel Çevre Koruma Bölgesi sınırlarının, Seveda Antik Yerleşim Alanı'nın (OID 362) bulunduğu Kepez Tepe'ye kadar uzanmadığı ve eksik işlendiği görülmüştür. Arkeolojik sit alanlarına dair bilgilenim, 2012 yılından itibaren yoğun bir tescil süreci yaşandığı görülen alanın güncel durumunu yansıtmamaktadır. Dolayısıyla plandaki mekansal ifadelerin güncellenmesi gerekliliği vardır. Bölge için "Kekova Deniz Trafiği Yönetim Planı" hazırlanması öenrilmektedir.[8] Simena ve Teimiussa için (OID 321, 344) yönetim ve ziyaretçi planları hazırlanması gerektiği de önerilmektedir. Analizlerde bu alanların plan alanında kalan Aperlai, Apollonia, Kekova, Tyberissos, Sorouda, Istlada gibi başlıca yerleşimler ve diğer sit alanları ile birlikte Klasik Dönem – Bizans Devri arasında yer alan doku alanlarının parçası olduğu tespit edildiğinden dolayı, ziyaretçi ve yönetim planlarının iki başlıca denizel durak arasında tanımlanması yetersiz olacaktır.

4. Bölge: Kale-Finike-Kumluca-Kilidonya Burnu

Planda bu bölge ile ilgili temel stratejinin kıyı alanlarının rehabilite edilmesi, kıyının turistik ve tarımsal amaçlarla verimli kullanımı ve bununla ilişkili kıyı yapılarının geliştirilmesi olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar planda haklarında herhangi bir öneri üretilmemişse de, arkeolojik sit alanlarının plana işli ifadelerinde hatalar ve eskilikler olduğu göze çarpmaktadır. Andriake ve Sura (OID 351, 349) sitlerinin 2016 tarihinde güncellendiği ve sit alanının genişletildiği bilinmektedir. Limyra (OID 294) sit alanının ise 2011, 2014 ve 2016 yıllarında genişletildiği, ancak yine de planda görüldüğü boyutta olmadığı bilinmektedir. Gagae (OID 301) sit alanının doğusunda işaretli arkeolojik sit lekesine ise, bu plan dışında hiç bir kaynakta rastlanmamıştır.

5. Bölge: Kilidonya Burnu-Tekirova-Phaselis

Planda bölgenin doğal yapısına ve doğal yapısı ile örenyerlerinin varlığının getirdiği koruma statülerine uygun olarak ilgili bakanlıkların (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı,

[8] Bu plan 2014 yılında T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlatılmıştır. (URL-33) Yerel yönetimler ve WWF-Türkiye katılımı ile hazırlanan plan, denizel aktiviteleri düzenlemektedir. Arkeolojik alanlar açısından bakıldığında, sualtı batık alanlarını dalışa yasak bölgeler olarak tanımladığı görülmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı (Günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığı)) eşgüdümü ile geliştirilecek koruma stratejilerinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Çıralı ve Olympos sahil kesimleri ile Adrasan kıyıları ekoturizme uygun bölgeler olarak tanımlanmıştır. Bu alanlarda kıyı yapılarına izin verilmemesi, ancak kıyı gerisinde rekreasyon düzenlemeleri yapılması önerilmektedir. Doğal sit, arkeolojik sit, milli park, Antalya (Güney) KTKGB gibi özel yetki alanlarının örtüştüğü bu bölgede yetki çakışmaları ve eşgüdüm alanlarının daha net aktarılması ihtiyacı vardır.

6. Bölge: Çamyuva-Kemer-Göynük-Beldibi

Bölge turizm alanı olarak tanımlanmıştır. Kitle turizmi açısından ulusal ölçekte tercih edilen bir bölge olduğu belirtilmektedir. Plan alanına düşen bölgede Beydağları Milli Parkı alanları dışında koruma statüsüne sahip yer gösterilmemiştir. Ancak günümüzdeki tescil durumuna göre, bu alan kıyılarında Kemer'de Çalışdağ (OID 460) ve araştırması yeni başlamış olan Idyros (OID 310), Göynük'te kısa yüzey araştırmaları ile tanımlanmış Karatepe (OID 507), Beldibi Şapeli (OID 539), Thebe (OID 420), Beldibi'nde Bahçecik Mevkii Arkeolojik Siti (OID 692), Beldibi (OID 306) ve Belbaşı (OID 607) sığınaklarıyla karakterize edilen Neolitik Devir potansiyeli gibi alanlar vardır. Çalışdağ, Idyros, Thebe ve Beldibi Şapeli de, çeşitli devir karakteristiklerini taşıyan alanlardır, bu nedenle bölgesel öneme sahiptirler.

Idyros önünde yer alan Kemer Yat Limanı'nın kapasitesinin arttırılması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Tesislerde doygunluk olması nedeni ile tur tekneleri üzerinden günübirlik turizmin arttırılması ve kıyı alanı gerisinde kullanımı arttıracak düzenlemeler yapılması önerilmektedir. Bu plana bağlı olarak yapılacak planlamaların alandaki arkeolojik öğelerin değerleri ve bağlantıları açısından bilgilendirilmesi şarttır.

7. Bölge: Antalya Kent Merkezi

Beldibi ile Antalya Limanı arasını içeren bölgede kıyı doğal sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Ayrıca Beydağları Milli Parkı'nın ve Antalya (Güney) KTKGB'nin kuzey uçları da aynı alan içerisindedir. Antalya Limanı'nın kuzeyinde ise turistik ve kentsel yerleşim dokusu yoğunlaşmaktadır. Planda arkeolojik sit alanı gösterimine rastlanmamıştır, ancak Lyrnas (OID 419), Nesos Lyrnateia (Sıçan Adası) (OID 418), Dipsiz-Tünektepe (OID 385) sitleri kıyı alanındadır. Kıyı gerisinde ise Onobara

(OID 495) ve Onobara Çiftlikleri (OID 271, 384, 494) gibi sit alanları mevcuttur. Lyrnas ve Nesos Lyrnateia bir Hellenistik Dönem dokusunun, bölgenin geneli de Roma Devri dokusunun temsil edildiği alanlardır. Planda Antalya Limanı'nın genişletilmesi ve kapasitesinin arttırılması, kıyılarda ise günübirlik turizm düzenlemelerinin yapılması önerilmektedir. Günümüz bulguları üzerinden bölgede yapılacak herhangi bir inşai aktivitenin öncesinde arkeolojik araştırma gerekliliği olduğu söylenebilir.

Plan bütününe bakıldığında, arkeolojik yığılmaya sahne olan sahil kesimlerinin, aynı zamanda doğal ve özel doğal statüleri nedeni ile büyük değişimlere sahne olmayacakları anlaşılmaktadır. Ancak planın arkeolojik miras farkındalığı düşüktür. Keza koruma statüsüne sahip alanlar arasındaki tescil derecelerinin de ayrımını yapmamaktadır, bu bağlamda plan önerilerinin saha gerçeklikleri ile tutarlılığının araştırılması alt ölçekli planlara bırakılmıştır. Plan stratejik olarak, kıyıları işlevlerine göre bölümlere ayırarak değerlendirmiş, kalkınma potansiyellerini belirlemiş, ancak daha çok kıyı alanları karakterizasyonuna odaklanmıştır. Planın güncellenmesi, kıyılara ilişkin geliştirilen projeler ve yatırımlar üzerinden yeniden değerlendirilmesi gereklidir. Alt ölçekli plan bulgularının da planın stratejilerini etkilediği ölçekte ortaya konan önerileri geri beslemesi gereklidir.

5.1.3.2 Aydın-Muğla 1/50.000 ölçekli Bütünleşik Kıyı Alanları Planı

2020 yılı sonunda askıya çıkmış olan plan, Antalya bölgesi planından farklı bir planlama yaklaşımı geliştirmiştir (URL-34). Kıyı alanları ve denizel etkileşim alanlarının yanı sıra, kıyı alanlarının gerisindeki etkileşim alanlarını da göz önünde bulundurmaktadır. Plan için beş temel ilke belirlenerek, plan alanlarında yer alan biyolojik ve doğal çeşitliliğin, ekosistemlerin, doğal ve kültürel değerlerin korunması, kıyı kaynaklarının sürdürülebilir yöntemlerle ve koruma-kullanma dengesi gözetilerek çeşitli sektörlerin aktiviteleri yönlendirmesi hedeflenmiştir. Plan Aydın-Muğla kentlerinin kıyılarını yedi alan ve alanların alt bölgeleri başlıklarında ele almaktadır. Çalışma alanını ilgilendiren kısım, yedinci bölge olarak Fethiye içerisinde Fethiye Merkez ve Babadağ alt bölgeleri ile ilgili alınan karar ve yönlendirmelerdir.

Planın kültür varlıkları ile kurduğu ilişki turizm sektörü üzerindendir. Turizm Merkezi ve Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri'ne dair Kültür ve Turizm

Bakanlığı'nın ürettireceği planlarla bu alanların kalkınma süreçlerine katılması önerilmektedir.

Plan kararları, plan raporunda içeriği açıklanan çok kriterli karar verme matrisi üzerinden, 1., 2., ve 3. derece öncelikli kıyı kullanım alanlarını tanımlamış, kıyı yapılaşması ihtiyacına, 1. derece önceliğinden başlanarak bu alanlarda yanıt araştırılması önerilmiştir.

Bölgede bulunan Fethiye ÖÇKB için yönetim planı geliştirilmesi, kıyı gerisindeki üç adet tabiat parkının turizme kazandırılması önerilmektedir. Alt bölge önerileri ise özetle aşağıdaki gibidir:

7a- Fethiye Merkez Alt Bölgesi

Bu bölgenin doğu kısmı çalışma alanında kalmaktadır. İlçe merkezinin bulunduğu kısım turistik öneme sahip bölge olarak, ilçe merkezi güneyindeki kısım ise tarım, orman ve koruma statüsüne sahip alanlar olarak betimlenmiştir. Deprem ve tsunamiden etkilenme olasılığı bulunan bir bölge olduğu ifade edilmiştir. Bölgede 500 yat kapasiteli liman, 1 kruvaziyer limanı, 1 yat ve çekek imalat yeri ve su sporları faaliyet ve tesisleri kurulması önerilmektedir.

7b- Babadağ Alt Bölgesi

Babadağ alt bölgesi turistik açıdan en gelişmiş bölge olarak tanımlanmıştır. Bölgede yerleşim alanları bulunmadığı, büyük bölümünün koruma statüsüne sahip alanlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Deprem riski olduğu belirtilmektedir. Bölgede su sporları faaliyet ve tesisleri kurulması önerilmektedir. Bölgenin güney ucundaki Patara ÖÇKB için yönetim planı geliştirilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

Kıyı kullanımında öncelikli olduğu belirtilen alanlara bakıldığında, Sidyma-Bel aksının deniz ucunda kalan Gavur Kalesi'nin (OID 626) bulunduğu koyun 1. derece önceliğe sahip olduğu görülmektedir. Gavur Kalesi, Sidyma (OID 230) merkezli Roma Devri dokusunun bir parçasıdır. Bu bölge aynı zamanda Sidyma teritoryumunu konu alan arkeolojik araştırma sorusunun konu alacağı bölgedir (Bkz. Bölüm 4.3.3, araştırma sorusu 5). Kale, 2019 yılında yayınlanmış bir makale sayesinde bilinirlik kazanmış olmakla birlikte, makalede yerel halkın kale hakkındaki bilgisinin daha eskiye dayandığı görülmektedir. Kaleye ilişkin bir tescil tespit edilememiştir. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, arkeolojik mirasa yönelik bulguların hızla değişebildiğini, bürokratik süreçleri uzun planlara yeni verilerin

hızla aktarılmasını mümkün kılacak bir altyapı geliştirilmesi gerektiğini yine vurgulamaktadır.

1. öncelikli bölgelerin eksikliğinde, kıyı yapılarının yapılması gerekliliği halinde, 2. öncelikli bölgelere dönülmektedir. 2. öncelikli bölgeler, Gavur kalesi önündeki kısım hariç, Patara-Perdikiai sitleri arasında tüm kıyı alanlarını, Beştaş Koyu Kilisesi'nin (OID 40) bulunduğu Beştaş Koyu'nu, Karacaören Sahili'nin (OID 423) batısındaki alanı, Afkule Manastırı'nın (OID 223) bulunduğu yar ve güneyindeki sahil kesimini, Turunçpınarı (OID 197) sit alanının kuzeyindeki doğal sit alanının önünü kapsamaktadır. Sidyma ve teritoryumunu ilgilendiren araştırma sorusunu konu alan bölge önünde ve 7b alt bölgesinde, su sporu faaliyetlerine yönelik tesis oluşturulması önerilmektedir. 7a alt bölgesinde ise yüksek kapasiyeli yat limanı, kruvaziyer limanı gibi liman yapıları önerisi vardır, ancak bu yapılaşmaların Göcek-Fethiye hattının neresinde olacağı belirtilmemiştir.

5.1.3.3 Bütünleşik Kıyı Alanlı Planları üzerine genel değerlendirme

Çalışma alanında, farklı yöntem ve şematik ifadelere sahip, ilki 2012 yılında, ikincisi ise 2020 yılında yapılmış iki adet bütünleşik kıyı alanı planı vardır. Planların kültür varlıkları ile ilişkilerinin, üst ölçekli stratejik planlardan da gelen anlayışı takip ettiren, sit alanlarını kendi içlerinde yönetim planlarıyla yönetilecek ve korunacak turistik öğeler olarak tanımladıkları görülmektedir. Planların ana hedefleri kalkınma değildir, doğal çevre ve yaşamsal aktivitelerin sürdürülebilir koruma kullanma dengesi çerçevesinde bütünleşmesini hedefledikleri belirtilmiştir. Bu amaçla da müdahale ve koruma alanlarına ilişkin yetkileri tanımlayan içerikleri, kültür varlıklarının sit alanı dışında yer alan etkileşim değerlerinin de sürdürlebilirliği açısından faydalı bir araç olarak kullanılabilir. Planların bu değerler hakkında etkin bir biçimde bilgilendirilmesi, stratejik plan revizyonu süreçlerinin dinamik hale getirilmesi, bir yandan da BKAYlar gibi planlarda bir dil birliğinin sağlanması, bu planların doğa ve kültür varlıklarının korunması açısından oldukça faydalı hale getirilebileceğini düşündürmektedir. Benzer nitelikte bütünleşik planların kıyı alanı olmayan bölgelere dair geliştirilmesi de önerilebilir, zira Teke Yarımadası'nın iç kesimlerinde yer alan ekolojik ve kültürel sistemlerin aynı koruma-kullanma dengesi hassasiyeti ile ele alınması kalkınma ve yaşantı süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından faydalı olacaktır.

5.1.4 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planlarında (ÇDP) arkeolojik miras farkındalığı ve stratejik kararlar

Stratejik hedeflerin mekansal ölçeğe tercüme edilmesi işlevi gören Çevre Düzeni Planları (ÇDP) üst ölçekli stratejik planların öngördüğü gelişme eksenlerini mevcut yerleşim, doğal durum ve alt ölçekli imar planları ile karşılaştırarak, arazi kullanımı için alınan kararları plan düzleminde ifade etmektedir. Açıklama raporu ve plan hükümleri ile bütünleşik olan ÇDP'ler bu dokümanlarla alanlar üzerindeki yetkileri de tanımlamaktadır. Bölgeyi ilgilendiren ÇDP'ler, Antalya-Burdur-Isparta bölgesi ve Aydın-Muğla-Denizli bölgesi planları olup, arkeolojik mirasa yönelik bulguların planların öngörüleri ile mekansal karşılaştırılmasının yapılması Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sunucularının veri servis havuzundaki depo yönetim sistemi (WMS) katmanlarının çalışma haritasına dijital olarak aktarılması ile mümkün olmuştur (URL-35, URL-36). Plan hükümleri ve paftaların ayrıbasım nüshaları dijital olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı veritabanlarından edinilmiştir (URL-37).

Plan açıklama raporlarında Çevre Düzeni Planlarının Bölgesel Gelişim Ulusal Strateji'sine dayandırıldığı ifade edilmekte, ancak Bölge Kalkınma Ajansları veya Bölge Planları'na referans verilmemektedir. Eş hedefli stratejik ve mekansal planların köprülenmesi gerektiği açıktır.

Planlarda tanımlanan alan, karar ve yetkilere dair ortak gösterimler "arazi kullanımı", "özel kanunlara tabi alanlar", "koruma alanları" ve "altyapı" başlıkları altında derlenmiştir. Plan açıklama raporları, "koruma", "gelişme" ve "planlama" ilkeleri belirlemişler, bu ilkelere dair önerilerini de mahalle ölçeğinde tanımlamışlardır. Muğla iline yönelik planda ayrıca havza bütünlüğünün gözetildiği belirtilmiştir.

ÇDP'lerde, arkeolojik sit alanları ilgili koruma kurulunca bilgilendirildikleri surette, 1., 2. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı tanımları ile lekeler halinde belirtilmiştir. Plan açıklama raporlarında ve hükümlerinde, 2863 sayılı kanuna tabi alanlar, mutlak surette korunacak alanlar olarak tanımlanmış, koruma statüleri ve korunacak alanlar ile ilgili yeni bulguların, bu planlara yansıtılmasına gerek kalmadan alt ölçekli imarlı planlarına aktarılması önerilmiştir. Aydın-Muğla-Denizli planında ilave olarak arkeolojik sit alanlarının turistik amaçlı değerlendirilmesine yönelik plan kararlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Bu ifade göstermektedir ki planlardaki arkeolojik sit alanları plan boşlukları olarak değerlendirilmekte ve yerel yaşantının, turistik

ziyaretler dışında arkeolojik miras ile herhangi bir etkileşimi olması beklenmemektedir.

5.1.5 Çalışma alanını ilgilendiren diğer arazi kullanımı, koruma ve planlama kararları

Çalışma alanıyla ilgili araştırmalar kapsamında varlığı tespit edilen tanım ve planlar arasında, Aydın-Muğla-Denizli ÇDP'nda işaretli olduğu görülen Önemli Doğa Alanları ve BGUS planında varlığına değinilen Batı Akdeniz Havza Koruma Eylem Planı vardır.

5.1.5.1 Önemli Doğa Alanları

Çalışma alanınında Önemli Doğa Alanı olarak belirlenmiş yerler de geniş alan kaplamaktadır. Önemli Doğa Alanı kavramının yasal çerçevede koruma ve idari boyutta tam olarak karşılığının bulunmadığı görülmekle birlikte, kavramın idari kurumlar tarafından kabul gördüğü hem bu alanların Aydın-Muğla-Denizli 1/100.000 Çevre Düzeni Planında ifade edilmiş olmasından, hem de dönemin T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (bu alanlarla ilgili bilgi ve yetkiler 10.07.2018 tarih ve 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan Tarım ve Orman Bakanlığı'na aktarılmıştır) tarafından hazırlanan "Türkiye Korunan Alan Yönetiminde IUCN Kategori Sistemi" rehberine konu olmasından (URL-38) anlaşılmaktadır. Bu alanlarla ve korunmuşluk durumları ile ilgili kapsamlı rehber ise Doğa Derneği tarafından hazırlanmıştır (URL-39). Bu alanları ilgilendiren koruma politikalarının kıyı planlarına entegre edilmesi gerekliliği, kıyı alanlarında yoğunlaştığı görülen arkeolojik mirası ilgilendiren ekoturizme ve kültür turizmine dayalı kalkınma girişimlerinin bu sistemler içindeki dengeleri de göz önünde bulundurması gereklidir, ancak öncelikle yasal mevzuatta tanımlanmaları gereklidir.

5.1.5.2 Batı Akdeniz Havza Koruma Eylem Planı

BGUS dokümanında değinilen su yönetimi ve kaynakların korunması ile ilgili çalışma Tarım ve Orman Bakanlığı'nın TÜBİTAK MAM Batı Akdeniz Havza Koruma Eylem Planı'dır (Şekil 5.4). Planda, çalışma alanını ilgilendiren Eşen Çayı ve Demre-Akçay alt havzalarına ilişkin öneriler geliştirilmiştir. Bu havza alanları, Batı Akdeniz Havzası'nın %46'sını oluşturmaktadır. Plan raporunda, havzaları ve su kaynaklarını tehdit eden en büyük sorunlar Demre-Akçay havzasında tarımsal,

özellikle sera faaliyetlerine bağlı atıklar ve Eşen Çayı havzasında tarımsal atıklar balık çiftlikleri ve hidroelektrik santralleri olarak tanımlanmaktadır. Rapor, kısa, orta ve uzun vadeli önlemlere değinmektedir. Altyapı ve atıksu yönetiminin özellikle yerleşim alanlarında bir an önce çözülmesi kısa vadeli önlemler arasındadır. Yoğun madencilik faaliyetlerinden kaynaklanan atıksuyun hem tarımsal faaliyetlere olumsuz etki etmesi, hem de çevresel sorunlara yol açmasının da kısa vadede çözüme ulaştırılması önerilmektedir (TÜBİTAK MAM, 2012). Demre bölgesinde kültür varlıklarının ilişkilerini de tehdit eden bu sektörün faaliyetlerinin raporun verdiği bilgiler doğrultusunda azaltılması beklense de, 2016-2018 arasında edinilen ortofoto görüntüleri bu alandaki aktivitenin hız kesmediğini göstermektedir. Bu sorun kültür katmanlarının coğrafi ilişkileri, tarımsal kalkınma süreçleri ve yerel yaşantıyı olumsuz etkilemektedir.

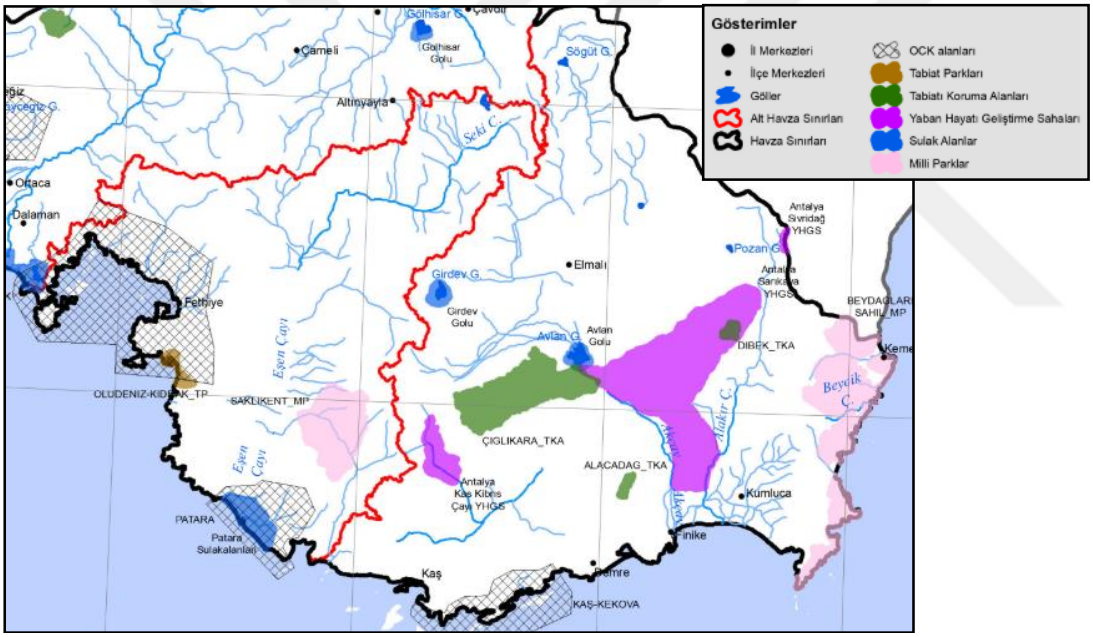

Şekil 5.4 : Eşen Çayı ve Demre-Akçay havzaları ve mutlak korunacak alanları (TÜBİTAK MAM, 2012, Harita-10).

5.1.6 Stratejik planlara bütüncül bakış

Bölgeyi ilgilendiren stratejik planlara bölgenin gelişme senaryoları perspektifinden bakıldığında, bölgenin turistik potansiyelinin öncelikli olarak geliştirilmesi ve tarım sektörü ile birlikte kalkınmanın lokomotifi haline gelmesinin hedeflendiği görülmektedir. Kırsal kalkınma ölçütünden, bölgede oldukça dağınık biçimde bulunan kırsal yerleşim ve nüfusun temel altyapıya kavuşması, bu nedenle de Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı Projesi (ATAK) adı verilen projelendirme ile

öncelikle turistik kırsal yerleşim alanları çevresinde temiz su, içme suyu, ulaşım gibi altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasının yatırım planlarına aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Kültür varlıklarının, bilhassa arkeolojik sit alanları içerisinde yer alan varlıkların turistik değerlerine örenyeri veya müze tanımında olmaları halinde değinildiği görülmektedir. Diğer yandan, bu varlıkların bulunduğu sit alanlarının harita boşlukları olarak, plan dışı alanlar olarak tanımlandıkları, bu alanlardan doğabilecek bilimsel ve beşeri değerlerin ve çevresel etkileşimlerinin araştırılmadığı görülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bir kültür strateji belgesi olmamakla birlikte, oluşturduğu turizm stratejisi dokümanı "bilimsel araştırmalar ile destekli tarih, kültür ve sanat odaklı turizm"in geliştirilmesini önermekte, ancak yöntem önermemektedir. Bu kaygının, alt ölçekli planlara "alternatif turizm" olarak aktarıldığı görülmektedir. Alternatif turizm araçları arasında kültür rotalarına değinilse de, kültür rotalarının yasal çerçevede bir karşılığı olmaması nedeni ile bu alanlarla ilgili kurumsal çalışma yapılamadığı anlaşılmaktadır. Stratejik planlardan anlaşıldığı kadarıyla, kültür varlıklarının turistik odaklar olmak dışında nasıl güncel yaşantıyla bağdaştırılacağı ve turizm dışındaki katmadeğerlerinin ortaya çıkarılacağı hakkında yöntem geliştirmek tabandan yukarı girişimlerle sağlanabilecektir.

11. Kalkınma Planı'nın da değindiği sorunlardan biri ise, aynı alanları ilgilendiren çok sayıda stratejik planın ortaya çıkması, ancak hedef odaklı faaliyetlerin henüz olgunlaşmamış olmasıdır. Planların incelenmesinde de görüldüğü üzere, farklı kurumlardan çıkan planlar arası köprülenmelerde aksaklıklar vardır. Kalkınma Planları ve BGUS, bölge planlarına aktarılmış olmakla birlikte bölge planları arasında yöntem farklılıkları mevcuttur. Keza, Patara Antik Kenti'nde kesişen Aydın-Muğla BKAY ve Antalya BKAY planları da birbirlerinden farklı yöntem ve ifadelerle olgunlaşmışlardır. Bu da geliştirilen planlarda toplanan kolektif bilginin entegrasyonunu zorlaştırmaktadır.

5.2 Bölgedeki Arkeolojik Varlıkların Değerlerini Etkileyen Aktiviteler

Çalışma envanterinin hazırlanması sürecinde, arkeolojik alanlarda çalışan araştırmacıların, ve değerlendirilen diğer verilerin ilettiği bir bilgi sınıfı da, alanlar ve çevrelerinde rastlanan, malzeme kaybına ve değer yitimine neden olan tehditler ve koruma sorunları olmuştur. Çalışma kapsamında arkeolojik varlıkların değerlerinin coğrafyada devam eden yaşantıyla ilişkisi irdelendiği için insan kaynaklı ve

kurumsal karar mekanizmalarına dayalı sorunlara odaklanılmış, bu sorunların nedenleri, dağılımları ve değerlere etkileri irdelenmiştir.

Belirlenebilen kaçak kazılar ve tarım hasarları, büyük oranda araştırmacıların kazı çalışmaları veya belgelemeye dayalı yüzey araştırmaları sonucunda rapor edilmiştir. Dolayısıyla coğrafya genelinde araştırmalar arttıkça, sorunlara dair tespitlerin de artması beklenebilir. Alanlarda karşılaşılan bu sorunlara Ek B içeriğindeki alan tanımlarında da yer verilmiştir.

Sit alanlarında yer alan sera işgalleri, yapılaşmalar, sit alanları içinden geçen asfalt yollar gibi, coğrafyanın kullanıcıları ile alanları korumaktan sorumlu kurum ve mevzuatlar arasında çatışma yaratacak sorun ve tehditlerin varlığı da tespit edilmiştir. Sit dışında kalan alanlarda gerçekleşen yol inşaatları ve taş ocakçılığı gibi aktivitelerin olası etkileri de tartışılmıştır. Bu sorunlar, coğrafya genelinde bazı ilke kararları alınmasını zorunlu kılmaktadır.

5.2.1 Kaçak kazılar

Çalışma alanı içerisinde bulunan 35 adet arkeolojik alanda, bu sahalarda çalışan kişiler ve sorumlu kurumların tescil çalışmaları kapsamında kaçak kazı bildirimi yapılmıştır. Arykanda, Olympos, Beldibi Mağarası, Patara, Ksanthos gibi kazısı yapılan ve erişimi düzenlenmiş alanlarda rapor edilen kaçak kazıların yanı sıra, kaçak kazıların 14 adedinin dördüncü seviyede, 1 adedinin de beşinci seviyede erişilebilir alanlarda olduğu görülmüştür (Şekil 5.5). Bu bağlamda, erişimi zor olan seviyelerin denetiminin de zorluğundan yola çıkılarak, dördüncü seviyede yer alan sahalarda kaçak kazı riskinin diğer alanlara oranla daha yüksek olduğu iddia edilebilir. Kaçak kazıların coğrafyaya dağılımının özellikle tanımladığı bir nedensellik ilişkisi görülmemiştir (Şekil 5.6). Mevcut durumda coğrafyada tezahürünün bir fırsat suçu olduğu söylenebilir. Kaçak kazılar hem eser kaybına, hem de hasar verdikleri arkeolojik verinin bağlamının kaybına neden olmaktadırlar.

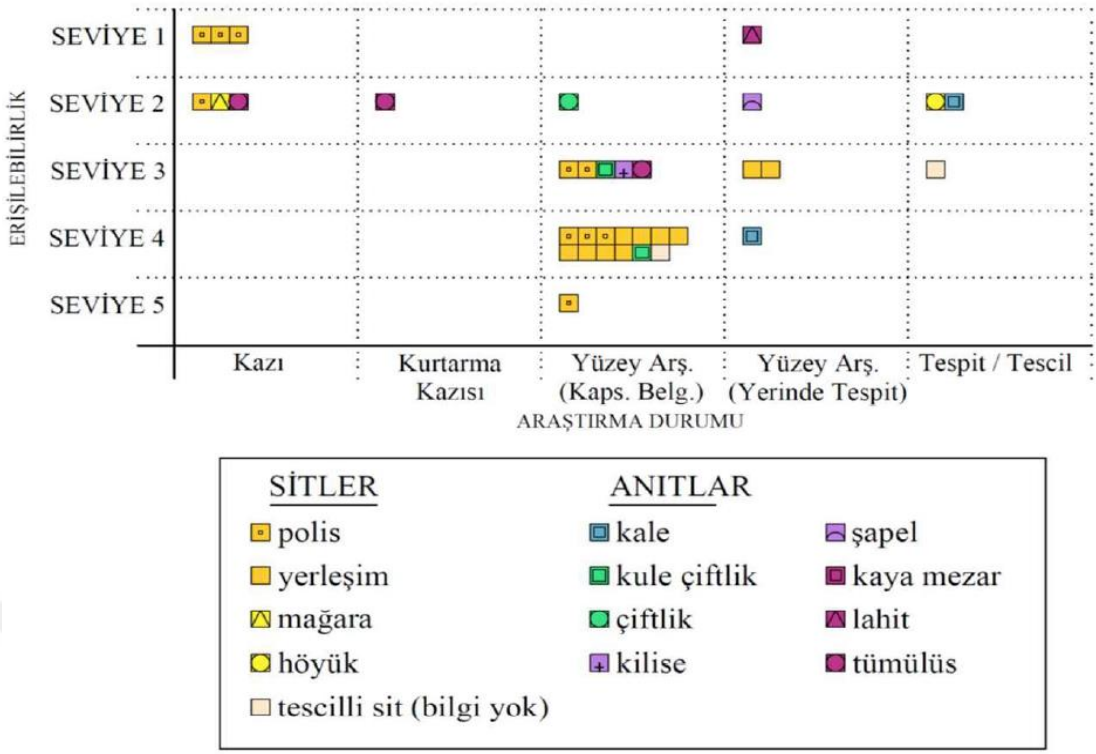

Şekil 5.5 : Kaçak kazıların yer aldığı alanların erişilebilirlik ve araştırma durumuna göre dağılımı.

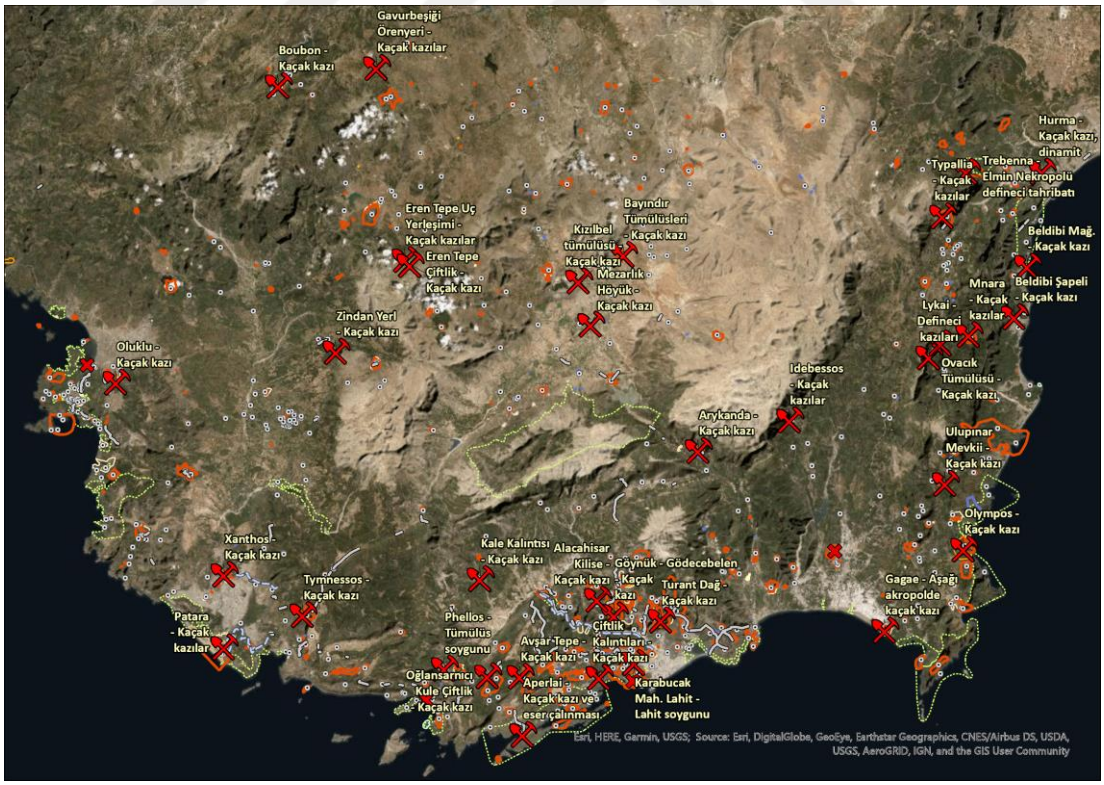

Şekil 5.6 : Kaçak kazıların çalışma alanına dağılımı.

5.2.2 Sit alanlarında sera işgalleri

Belirlenebilen 1. Derece Arkeolojik Sit alanı sınırlarının ortofoto görüntüleri ve alan ziyaretleri ile karşılaştırılması üzerinden tespit edilen sorunlardan biri, sera yapılaşmalarının sit alanları ve yapı yakınlarında gelişmesi olmuştur. Arkeolojik sit sınırları içerisinde 24 noktada sera yapılaşmaları tespit edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğunun, temel geçim kaynaklarından biri seracılık olan, aynı zamanda yoğun bir arkeolojik kalıntı örüntüsüne sahip olan Demre Ovası çevresinde yer aldığı görülmüştür (Şekil 5.7).

658 sayılı Arkeolojik Sitleri Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı uyarınca, 1. Derece Arkeolojik Sit alanları içerisinde ilgili koruma kurulu tarafından uygun görülmesi halinde seracılık faaliyetlerinin devam edebileceği belirtilmiştir. Ancak sit alanı içerisinde yer alan sera yapılaşmaları, kademeli olarak artan sorunlara neden olmaktadır. İlk olarak, işgal ettikleri alanı araştırma potansiyelinden koparmakta, alanın estetik değerlerini de tehlikeye atmaktadırlar. Seralarla ilişkili olarak gelişen yollar ise, denetimsiz dönemlerde daha fazla işgale veya alan güvenliğinin tehlikeye girmesine neden olacaktır.

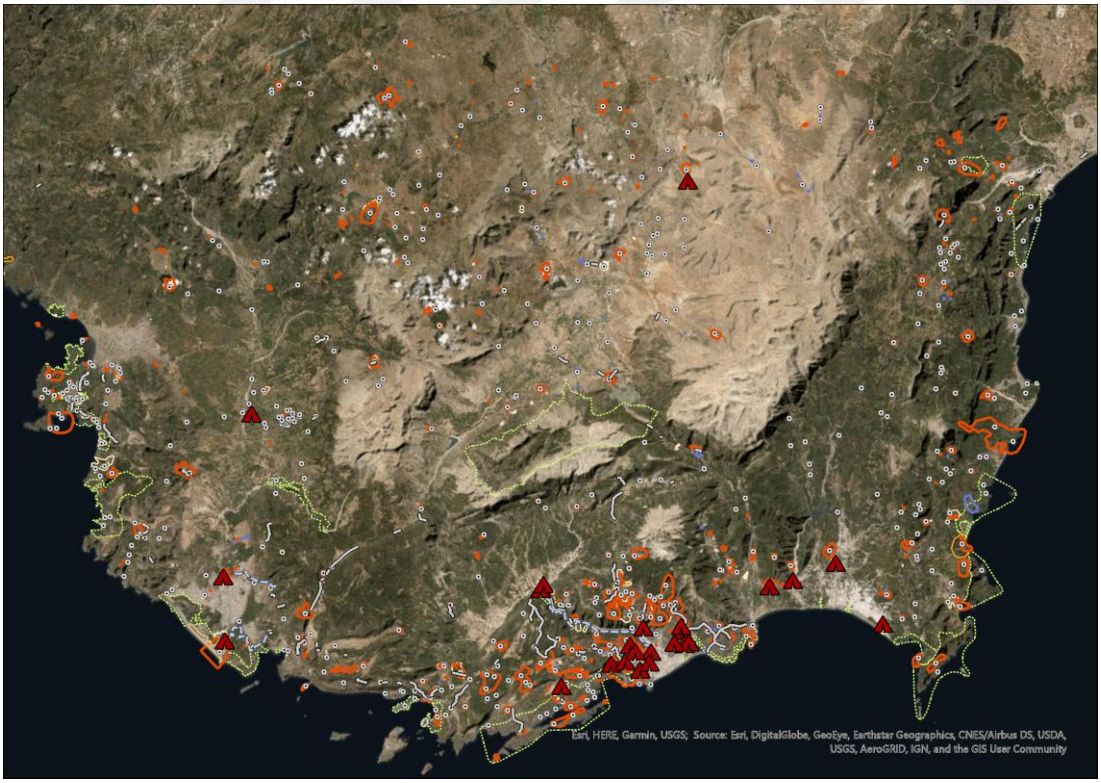

Şekil 5.7 : 1. Derece Arkeolojik Sit alanları içerisinde yer aldığı tespit edilen sera yapılaşmalarının bölgeye dağılımı.

Örneğin Myra antik kentinde ve Aziz Nikoalos Kilisesi'nde örenyeri sınırlarına bitişik ve 1. Derece Arkeolojik Sit sınırları içerisinde sera yapılaşmaları vardır. Keza Beymelek Mevkii'ndeki Mercimek Tepe Arkeolojik Sit'inde sit alanına giren sera alanlarının yollarının da sit merkezine doğru açıldığı belirgindir. Ksanthos örenyeri girişinde de Kınık yerleşiminin sera alanlarının sit alanı içerisine doğru genişlediği görülmüş ve kent çevresinde yoğun sera çöpü kirliliği görülmüştür. Alan çalışması esnasında Tyberissos'a bağlı olduğu düşünülen Kaya Mezarı'nın (OID 26) çok yakınında yeni sera kurulmakta olduğu görülmüştür (Şekil 5.8).

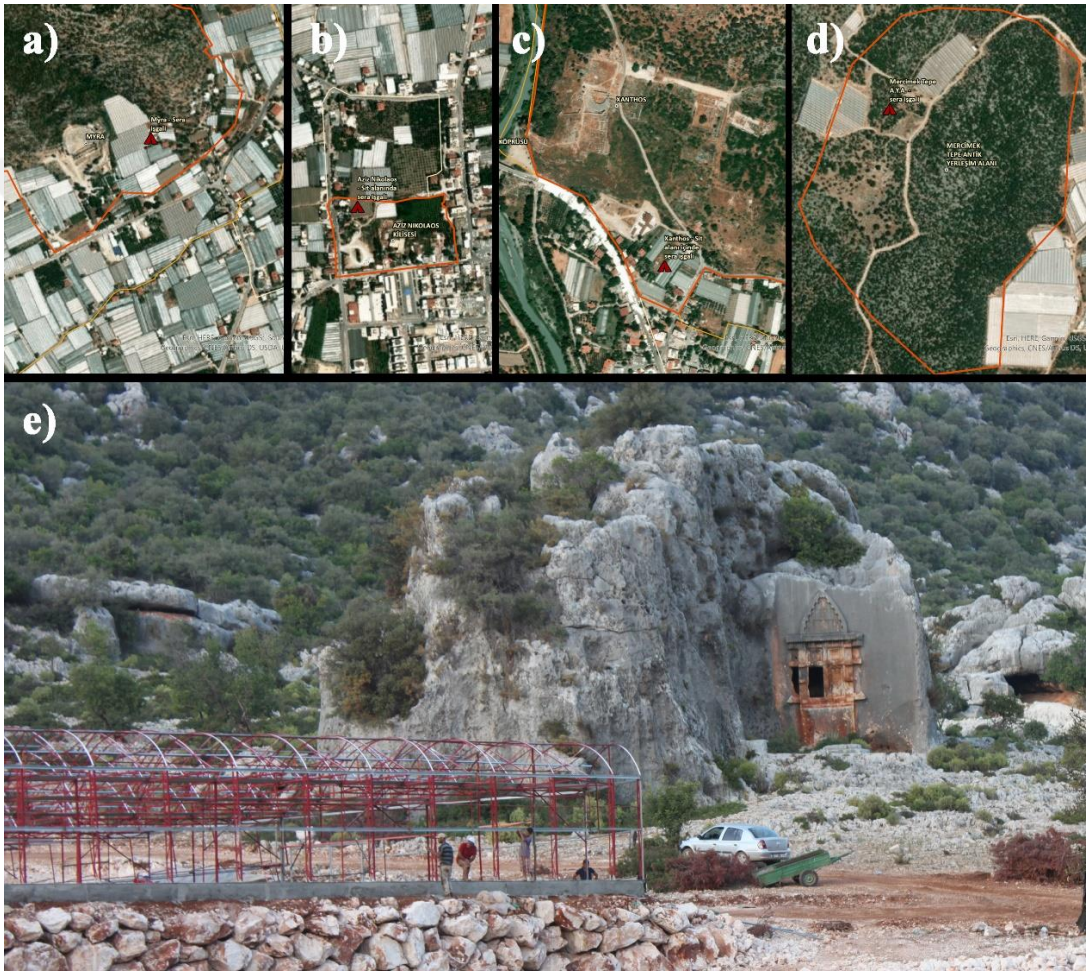

Şekil 5.8 : Sera alanlarının ören yerleri ve sit alanları ile kurdukları ilişkilerden bazı örnekler. a) Myra b) Aziz Nikolaos Kilisesi c) Ksanthos d) Mercimek Tepe Antik Yerleşim Alanı e) Kaya Mezarı (OID 26) önünde sera kurulumu (Eylül, 2017).

Kalkınma süreçlerinde seracılığın önem verilen bir sektör olmasından dolayı, seraların sit alanları ile ilişkisinin sıkı denetlenmesi, denetim dışı gelişimlerin önlenmesi, sera modernizasyonu süreçlerinde arkeolojik değerlere zarar veren seraların taşınması gibi önlemler, seracılığın arkeolojik değerlerle çatışmasının önüne geçmek açısından faydalı olacaktır.

5.2.3 Tarım hasarları

Tarım hasarlarının bildirildiği yerler büyük oranda höyük alanlarıdır. Alanda tespit edilen 22 höyük alanının 19 adedinde tarım hasarı bildirildiği veya höyük üzerinde tarım aktivitesinin devam ettiği ortofoto görüntüleri ile belirlenmiştir. Karasinir Mevkii'nde yer alan tümülüsün 1. Derece Arkeolojik Sit alanı içerisinde de tarlalar görüntülenmiştir. Tarih öncesi devirlere uzanması beklenen veya bilinen 5 adet yerleşim alanında da tarım hasarı rapor edilmiştir. Demre kıyılarında yer alan Yavu-Karakuyu sit alanlarında da tarım hasarı rapor edilmiştir. Toplamda 26 alanda tespit edilen tarım hasarı vardır. Genel dağılıma bakıldığında da, höyük alanlarının dağılımı ile tutarlı olarak Elmalı Ovası ve Korkuteli Güneyi ile, Eşen Vadisi ve Kabalis yaylalarında tarım hasarlarının belirlendiği görülmektedir (Şekil 5.9, 5.10).

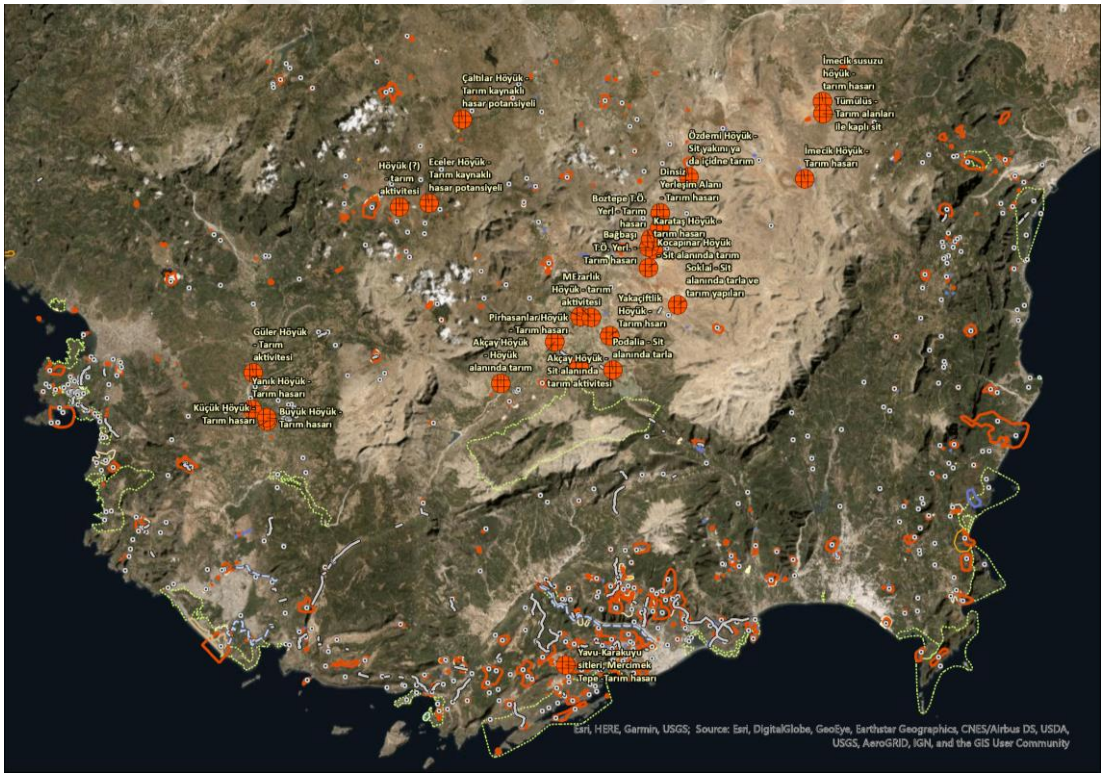

Şekil 5.9 : Belirlenebilen tarım hasarlarının coğrafyaya dağılımı

Özellikle Elmalı Ovası, kalkınma perspektifinde tarım aktiviteleri bakımından önem taşımaktadır (Şekil 5.11). Ancak tarım aktivitelerinin höyük çevrelerinde daha sıkı denetlenmesi gerektiği belirgindir. Kalkınma ve Çevre Düzeni Planlarında ifade edilen tarım alanlarının aynı zamanda tarih öncesi kalıntılar bakımından potansiyel taşıyan alanlar ve doku alanları olduğu, bu nedenle de yeni tarım aktivitelerinin öncesinde ve mevcut tarım aktivitelerinin sürdüğü alanların içerisinde bir an önce ön tescil araştırması yapılması, sit alanlarının sınırlarında fiziksel koruma önlemleri

alınması gibi gereklilikler olduğu belirgindir. Bu önlemlerin bölge planlarının ve alt ölçekli plan notlarına yansıtılması gerekliliği de vardır.

Şekil 5.10 : Bazı Elmalı Ovası ve Eşen Vadisi Höyüklerinin koruma alanları ve tarım aktiviteleri.

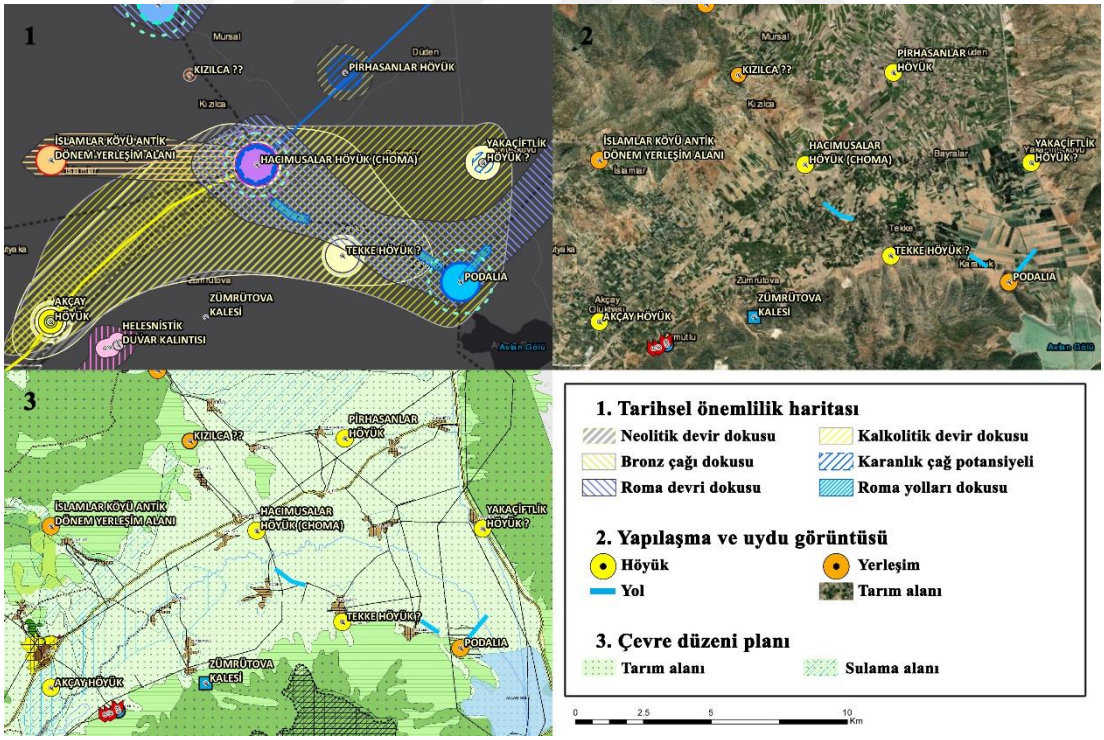

Şekil 5.11 : Çevre Düzeni Planı'nda yer alan tarım aktivitelerinin arkeolojik alanlarla ve arkeolojik değerlerle etkileşimi.

5.2.4 Sit alanı içinde yapılaşmalar

Sera işgalleri ile benzer biçimde, ortofoto görüntüleri ile sit alanı sınırları örtüştürüldüğünde, 26 alanda uygunsuz yapılaşma tespit edilmiştir. Bu alanlar arasında Lykai yerleşiminin merkezinde bir Orman İdaresi kulesi ve bu kuleye ulaşan yol olduğu rapor edilmiştir (Çevik, 2015, s. 485). Benzer şekilde Kotanna'da da bir televizyon alıcısı inşa edilirken kalıntılara hasar verildiği (Doğan, 2004, s. 91-92), Çalışdağ'da modern verici kulesi yapılırken kalıntılara çok hasar verildiği (Çevik, 2015, s. 482) bildirilmiştir. Ortofoto görüntülerine göre, Hisaronü Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan Arkeolojik Sit'te (OID 198) de modern bir kule benzeri yapı ve yapıya çıkan yol alanın merkezine ulaşmaktadır. Likya tarihsel gelişimi, dağlık coğrafya ve politik gelişmeler nedeni ile tepe üstlerini çeşitli savunma ve gözetleme yapıları, yer yer korunaklı yerleşimler ile donatmıştır. Doğal olarak bunun için korunaklı ancak görüş açısı geniş yerler tercih edilmiştir. Anlaşıldığı üzere, eski çağ haberleşmeleri için tercih edilen bu konumlar, yeni çağ iletişimi ve gözetleme işlevleri için de uygundur. Dolayısıyla vericiler, gözetleme yapıları gibi yapılar inşa edilmeden önce, bu yapılar için belirlenen alanların potansiyelinin arkeologlar tarafından değerlendirilmesi, ilgili müze ile işbirliği yapılması gereklidir (Şekil 5.12).

Bunlar dışında, sit alanları içerisinde gelişen yapılaşmaların kıyı bölgelerinde daha yoğun görüldüğü (Şekil 5.13), özellikle Demre, Fethiye ve Kemer çevresinde geliştikleri saptanmıştır. Patara, Gemiler Sahili ve Ölüdeniz Gölet Kilisesi 1. Derece Arkeolojik Sit alanları içerisinde turistik tesislerin yer aldığı saptanmış; Gemiler Sahili'nde tesislerin inşa sürecinin kalıntılara hasar verdiği araştırmacılar tarafından (Tsuji, 1995, s. 7) bildirilmiştir.

Şekil 5.12 : Arkeolojik Sit (OID 198), Kotanna ve Çalışdağ'da kulelerin tahribatı.

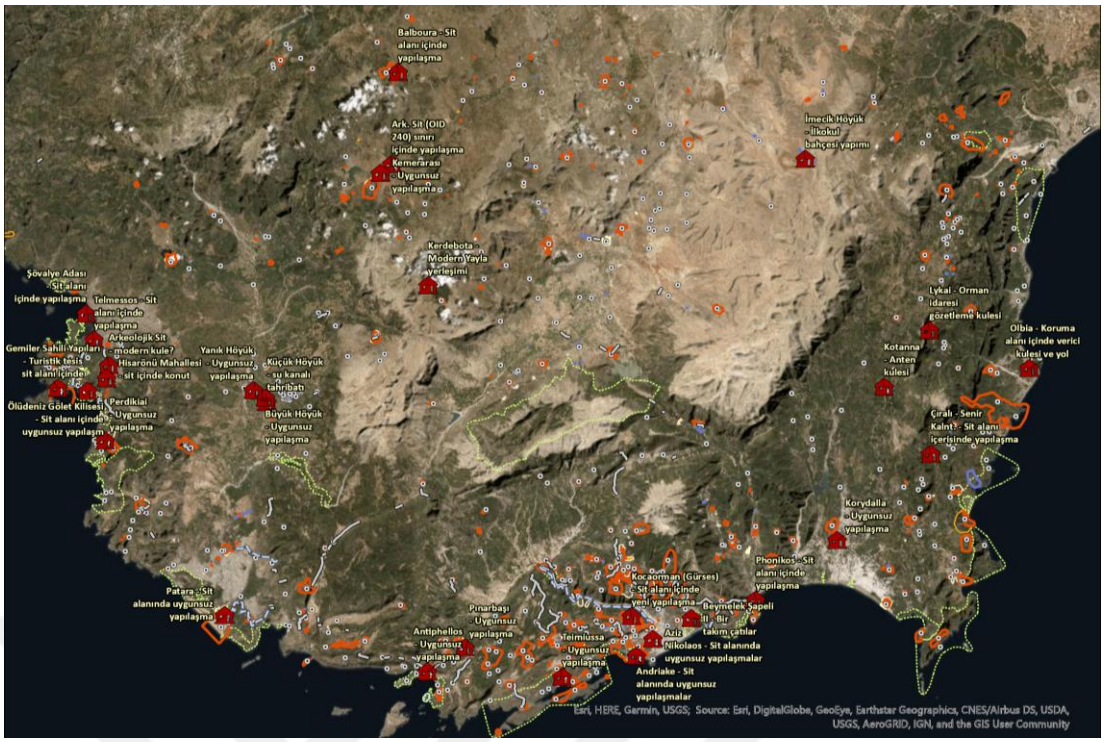

Şekil 5.13 : Sit alanları içerisinde tespit edilen uygunsuz yapılaşmaların Teke Yarımadası'nda dağılımı

Bunlar dışında kalan alanlarda tek yapı ölçeğinde yapılaşmalardan pek çok konuttan oluşan site ölçeğine kadar değişen miktarda sit alanı içerisinde inşa edilmiş yapı mevcuttur. Bu yapılar büyük olasılıkla alanların tescil edilmesinden önce yapılmış olmakla birlikte, kullanıcıları ile arkeolojik varlıkların korunması arasında sürtüşme kaynağı olacakları öngörülmelidir (Şekil 5.14).

Şekil 5.14 : Şövalye Adası ve Teimiussa'da sit alanı içerisinde yer alan modern yapılar.

5.2.5 Modern yolların arkeolojik varlıklarla ilişkisi

Antik dünyanın politik gelişimi ve kültürel iletişiminde, coğrafyanın korunaklı bölgeleri, yerleşilebilir bölgeleri ve sirkülasyon aktivitelerinin tercih ettiği güzergahlar, tarihsel ve bilimsel değerleri üreten etkenler olmuşlardır. (Bkz. Bölüm 4.3) Coğrafyanın yer yer zor geçit veren yapısı da yol sistemlerinin farklı devirlerde benzer güzergahları tercih etmelerine neden olmuş, bu durum da pek çok alanda modern yolların antik yolların üzerinde yer almasına, ihtiyaç duyulan ulaşım güzergahlarının antik yerleşimlerin sit alanları içerisinden geçmesine neden olmuştur.

Sit alanları içerisinde yer alan asfaltlanmış ve güncel yaşantının karayolları güzergahı sisteminin kaydına girmiş yolların sonraki dönemlerde sit alanı dışına taşınması çok zor bir aktivite haline gelmektedir. Sit alanlarının 38 adedinde çeşitli derecelerde asfalt yolların alanların içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında yer alan Limyra, Ksanthos, Tlos gibi bölgenin önemli antik yerleşimlerinin de merkezlerinden geçen yoldan olumsuz etkilendikleri görülmüştür (Şekil 5.15, 5.16, 5.17).

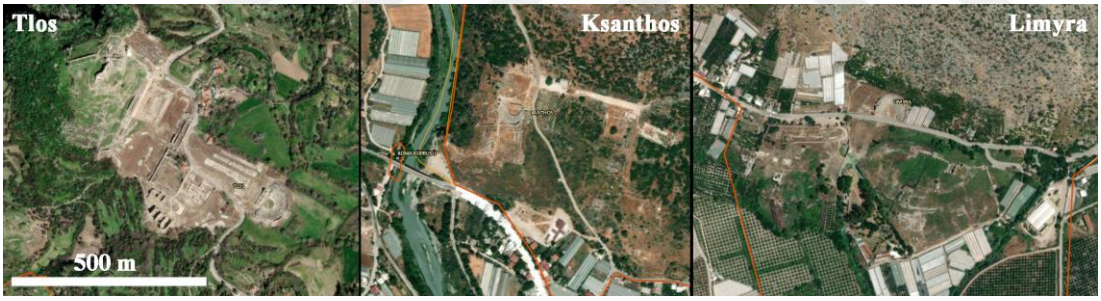

Şekil 5.15 : Tlos, Ksanthos ve Limyra antik kentleri.

Şekil 5.16 : Tlos antik kentini ikiye bölerek geçen yol.

Şekil 5.17 : Ksanthos kentini ikiye bölerek geçen yol.

Bu durumun tekrar etmesinin engellenmesi için ise yol planlamalarının arkeolojik varlıkları gözeten değerlendirmeler sonrasında yapılması gerekliliği belirgindir. Ancak Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin 1/25.000 ölçekli planlarında (08.05.2018 tarihli Demre Nazım İmar Planı ve 09.11.2020 tarihli Finike Nazım İmar Planı; URL-40) varlığı tespit edilen bazı yol projelerinin arkeolojik varlıkların sit sınırlarını gözetmedikleri tespit edilmiştir. Örneğin Finike-Demre-Kaş istikametinde yapılması planlanan bir otoyolun tünel olarak önerilen kısmının Belos-Belen Tepesi ve Dinek Tepe sitlerinin altından geçirildiği, Demre'de yer üstüne çıkan yol kısmının da Myra 1. Derece Arkeolojik Sit alanı ve Hoyran'ın parçalı tescil edilmiş sitlerinin arasından geçen bir güzergahla düzenlendiği görülmüştür (Şekil 5.18). Böyle bir tasarının, adı geçen bu sitlere ve aralarındaki ilişkililiklere zarar vermeden hayata geçirilmesi ihtimali yoktur (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021a).

Modern yolların antik Roma yollarının üzerinden geçtiği durumlar da tespit edilmiştir. Özellikle Patara Yol Anıtı ve Roma Devri güzergahlarını inceleyen araştırmalarda tespit edilen antik yol parçalarının 12 tanesinin modern yollarla çakıştığı (Yol OID 21, 37, 42, 45, 59, 60, 62, 63, 64, 86, 87, 89) tespit edilmiştir. Modern yolların arkeolojik araştırmaların ortaya koyduğu güzergahlarla paralelliği de bu durumun yol yapım fizibilitesinin doğal bir sonucu olduğunu düşündürmektedir (Şekil 5.19). Öyleyse bu tespit ve planlama süreçlerine

coğrafyanın arkeoloji araştırmacılarını katmak, olası antik yol kayıplarının önüne geçmek için elzemdir.

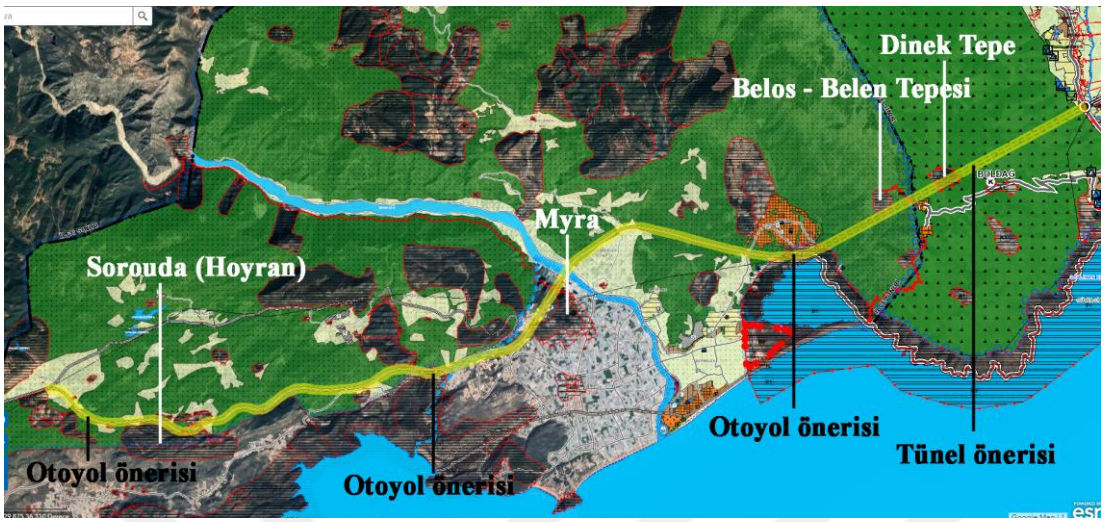

Şekil 5.18 : Planlanan Finike-Kaş yolu güzergahı ve ilişkili sitler (Görüntü altlığı URL-40; Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021a).

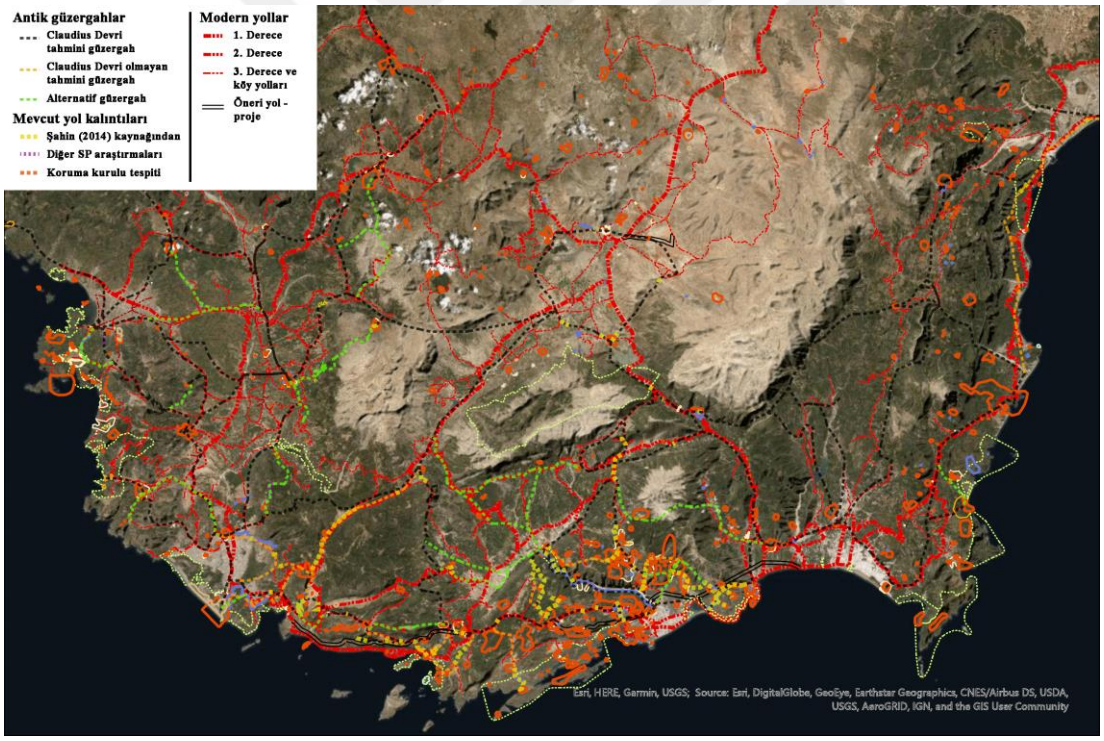

Şekil 5.19 : Coğrafyadaki mevcut yol ağı ve antik devir güzergah ve yol kalıntılarının karşılaştırılması.

Bir başka sorun da taş ocağı yollarının açılmasıdır. Altı alanda sit sınırlarının içine girdiği görülen taş ocağı yolları, özellikle ocakçılığın yoğun olduğu Demre dağlık bölgesinde Aziz Nikolaos'un yolculuğu ile ilgili güzergahların izini kaybettirmekte, bir yandan da güncel anlam üretimi alanlarından biri olan Aziz Nikolaos Kültür

Rotası'nın takip edilebilirliğini ortadan kaldırmaktadır (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021a, Şekil 5.20). Günümüzde rotanın terk edilmiş olmasından ve denetlenmemesinden dolayı ortaya çıkan hasarın ulaştığı seviyeyi kestirmek zordur.

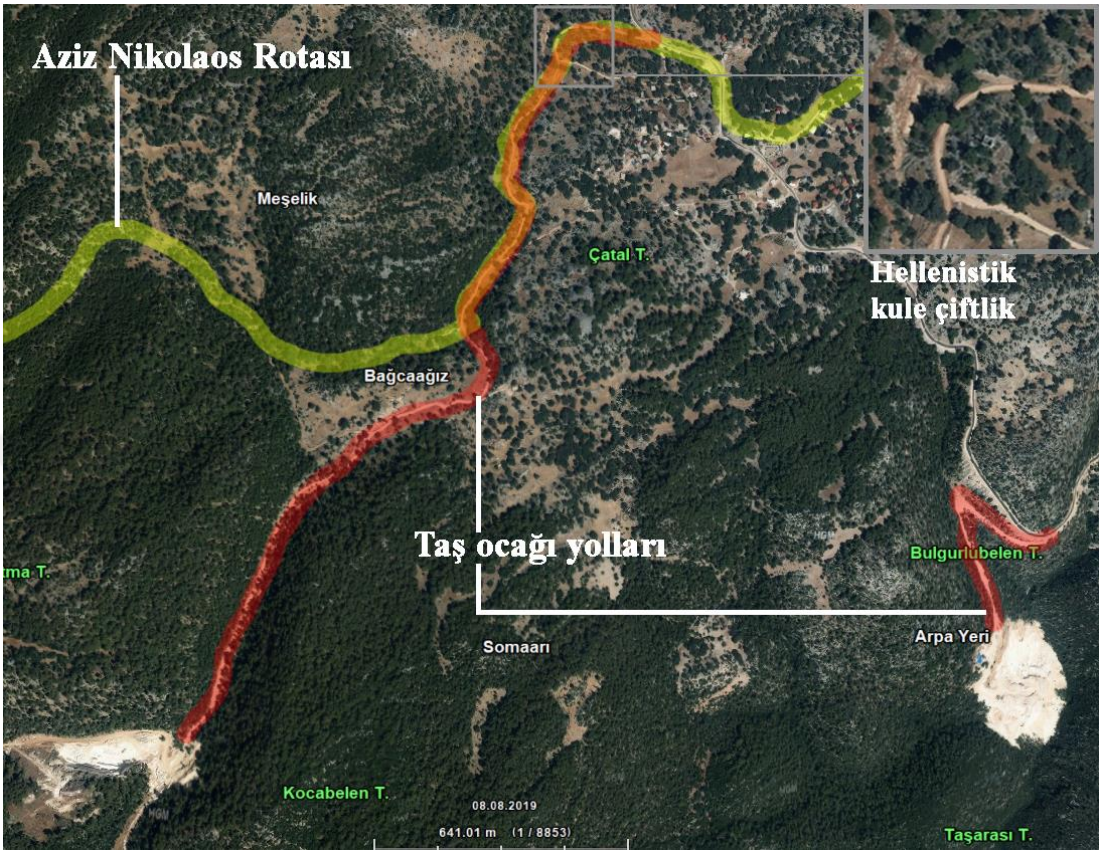

Şekil 5.20 : Aziz Nikolaos Kültür Rotası ve taş ocağı yollarının kesişimleri (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021a).

5.2.6 Taş ocakları

Coğrafyada çok sayıda taş ocağı açıldığı ortofoto görüntüleri ve alan ziyaretleri ile tespit edilmiştir. Taş ocakçılığının sürdürülebilir bir sektör olmamasının ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile çelişmesinin yanı sıra, coğrafyayı ve yer biçimlerini başkalaştıran, alanları birbirinden koparan etkileri vardır. Taş sektörünün ürünleri, Maden Yönetmeliği'nde ikinci grup madenler olarak tanımlanmıştır (URL-41). Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği ise sadece 25 ha alanın üzerindeki açık maden sahalarını ÇED raporu gerekli görülen sahalar sınıfına koymaktadır. Bu durum da coğrafyada açılan pek çok taş ocağının ÇED raporuna tabi olmaması anlamına gelmiş, koruma alanı sınırları dışında yer aldıkları sürece maden sahalarının kolaylıkla açılabilmesine, ocak yollarının güzergahlarının da tarihsel değerler tartışılmadan biçimlenmesine neden olmuştur. Ortofoto görüntülerinden tespit edilebildiği kadarıyla, Beydağları Batı silsilesinin güney ucu

(Demre Çayı kuzeyi), Beydağları silsilelerinin birleştiği Antalya doğusundaki dağlık kesim ve Boncuk dağları Seki Yaylası kesimlerinde yoğun madencilik faaliyeti vardır, toplamda 109 adet taş ocağı tespit edilmiştir (Şekil 5.21).

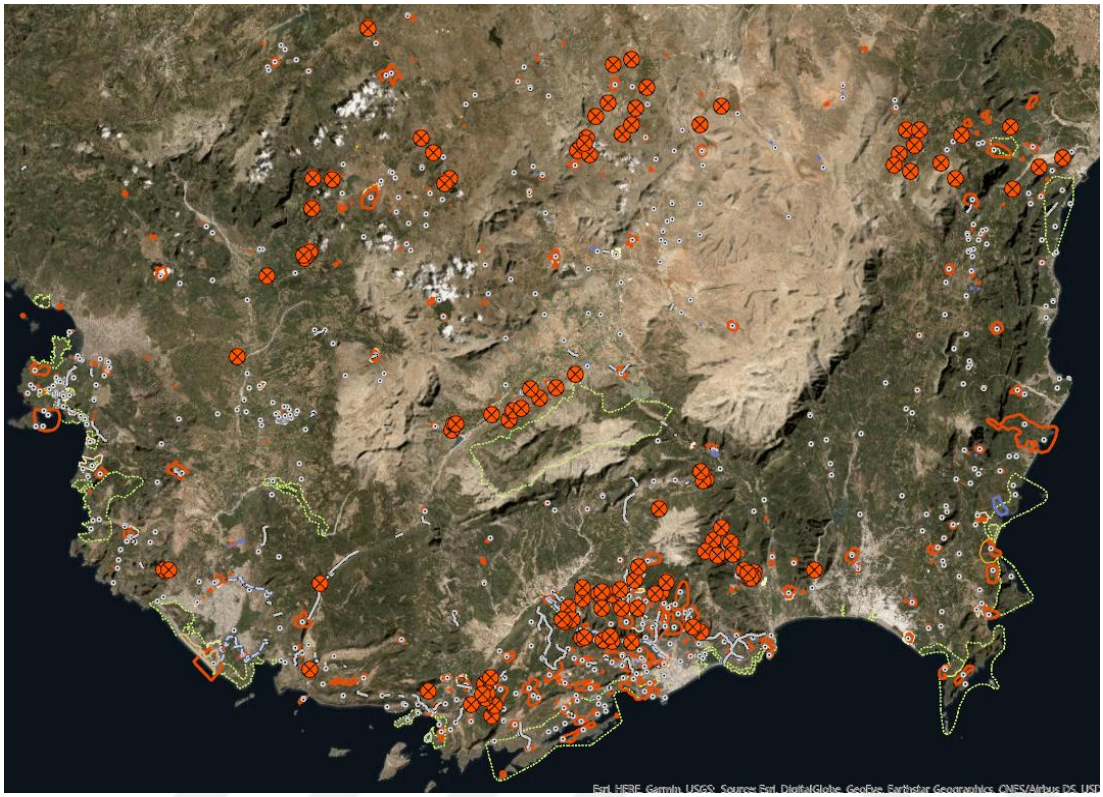

Şekil 5.21 : Teke Yarımadası'nda tespit edilen açık sahalı taş ocakları.

Bu durumun verdiği hasarların örnekleri arasında yukarıda kısmen taş ocağı yollarının etkilerinden bahsedilen alanda daha geniş ölçekli olarak, Demre Çayı kuzeyindeki Bizans Devri dokusu ve bu yapılar arasındaki ilişkilerin taş ocakları ile parçalı hale getirilmesi, Aziz Nikolaos Rotası ile ilgili sit ve anıtların birbirinden kopması, Aziz Nikolaos'un hac yolculuğunun izi kabul edilen patikaların ise ocak yolları ile tahrip edilmesi vardır (Şekil 5.22; Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021a).

Finike Ovası Kuzeybatısı'nda da Treşe (OID 290) ve Keşlik (OID 370) antik yerleşim alanlarının bulunduğu tepenin taş ocakları ile parçalandığı ve olasılıkla bir bütünün parçalarını ifade eden 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırlarının arasındaki coğrafi bağlamın gerek ocaklarla, gerek ocak yollarıyla tanımsızlaştırıldığı görülmüştür. Bu taş ocaklarına verilen izinlerin arkeolojik sitler ile çatışma halinde olduğu, bir miletvekili tarafından TBMM Genel Kurulu'nda (23. Dönem, 2. Yasama yılı, 98. Birleşim, 1 Mayıs 2008) dile getirilmiş, ancak dönemin Kültür ve Turizm Bakanı tarafından bu konuya bir açıklama getirilmemiştir (URL-42). Şahin de Roma

Dönemi yolları araştırmalarında Demre Çayı kıyılarında çok sayıda taş ocağının, çay kıyısında Roma öncesi devirlerden beri var olduğu düşünülen antik su yolunu harap ettiğini belirtmiştir (2014, s. 432; Şekil 5.23). Günümüzde de bu taş ocaklarının varlıklarını sürdürdükleri alan çalışması ve ortofoto görüntüleri ile tespit edilmiştir.

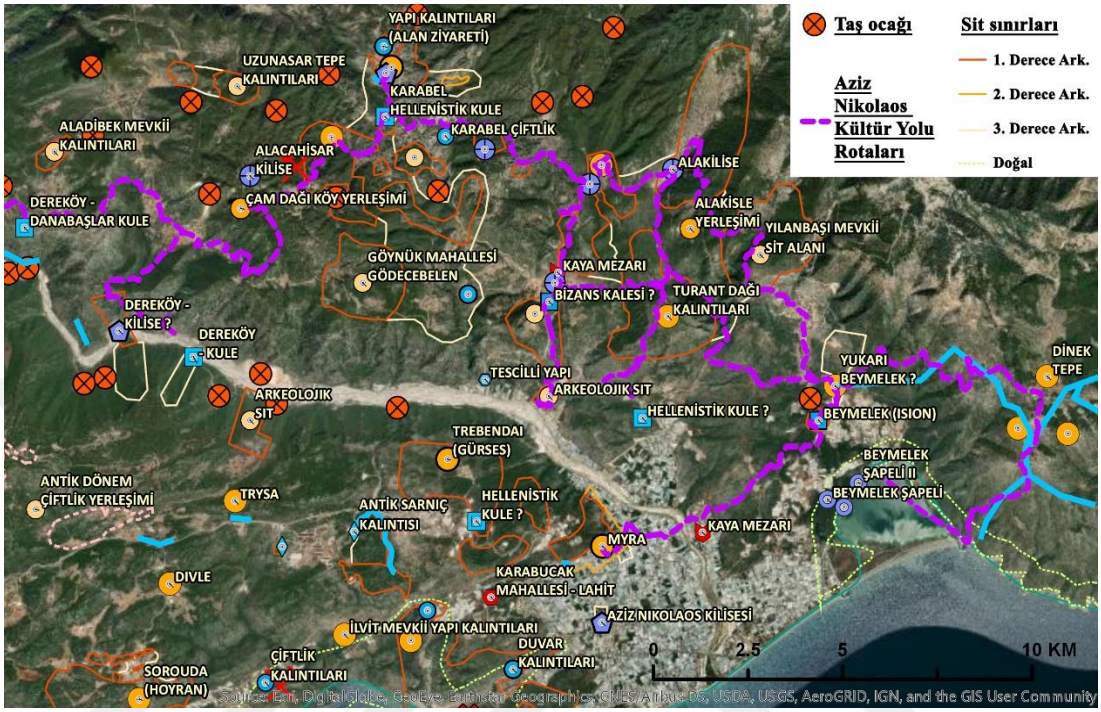

Şekil 5.22 : Belören ve çevresindeki taş ocaklarıyla Demre Çayı kıyısındaki taş ocaklarının kalıntı alanlarıyla ilişkisi.

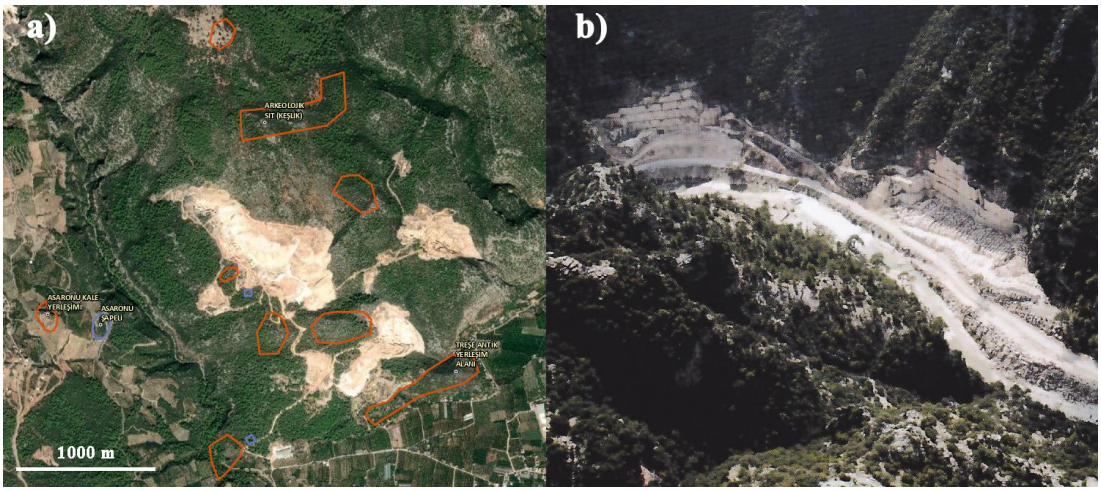

Şekil 5.23 : a) Treşe ve Keşlik sitlerini parçalayan taş ocakları. b) Demre Çayı kıyısında antik su yolunu harap ettiği bildirilen taş ocakları (Resim b: Şahin, 2014, s. 432).

5.2.7 Bölge genelinde karşılaşılan sorunlar ve tehditlerle ilgili genel değerlendirme

Tespit edilen sorunlar ve tehditler ışığında bölge genelini ilgilendiren ilke kararlarının alınması, bu sorunların daha geniş alanlarda tezahür etmesini engelleyecektir.

Örneğin kaçak kazıların geliştiği alanların çoğunlukla denetimin az olduğu, 3. ve 4. seviyede erişilebilirliğe sahip kalıntı bölgeleri olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen arkeolojik varlıkların toplam 343 adedi (203 adet alan 3. seviyede, 140 adet alan 4. seviyededir) bu seviyelerdedir. Güncel teknolojilerden de faydalanılarak, bu sahalardan yüksek bilgi potansiyeli taşıyanların ve/veya coğrafya geneli için önemli özelliklere sahip olanların uzaktan denetleme imkanları sağlayacak önlemlerle korunması mümkün olabilir.

Sit alanlarında sera işgalleri arasından izinli olanların kurulum, modernizasyon veya kaldırma süreçlerinde arkeolojik varlıklara hasar verip vermedikleri sıkı denetlenmeli, mümkünse sera alanları için başka yerler ve hazine parselleri önerilmeli, kaçak olanlar ise kaldırılmalıdır. Sera çöplerinin kirletici etkileri denetlenmelidir.

Özellikle höyük alanlarında görülen tarım hasarları coğrafyanın hem bilgi olarak nadir, hem de fiziksel olarak hassas alanlarının zarar görmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla tüm tarım sahalarında bilinmeyen höyükleri saptamak amacıyla ön taramalar yapılmalı, höyüklerin yayılım alanları doğru belirlenmeli, höyük sit sınırlarına mutlaka bariyer veya denetleme mekanizmaları planlanmalıdır.

Sit alanları içinde tespit edilen yapılaşmalar modern olmakla birlikte olasılıkla alanların tescili öncesinde gelişmiştir. Dolayısıyla bu yerlerde arkeolojik varlıklar ile yerel toplum arasında sürtüşme yaşanmasının önüne geçmek için, arkeolojik alan ve coğrafyada süren yaşantının arayüzünü oluşturan bu alanların her biri ile ilgili yere özel koruma-kullanma koşulları geliştirilmelidir. Ülke çapında geliştirilen koruma kullanma koşulları ilke kararları, yerlerin özel dengelerini tanımlamak ve birlikte uyumlu yaşantı kurgulamak adına yetersiz kalmaktadır.

Modern yolların projelendirilmesi veya açılması süreçlerinde mutlaka araştırmacılarla işbirliği yapılmalı, yol güzergahları dikkatle incelenerek

tasarlanmalıdır. Taş ocağı yollarının açılması süreçleri de aynı dikkatli incelemeye tabi tutulmalıdır.

Taş ocakları sürdürülebilir bir endüstri değildir, üstelik tarihsel katmanların insan yaşantısının gelişimini anlattığı coğrafyaların yüzeyinde taş ocakları ile açılan boşluklar o yerin tabanını milyonlarca yıl geriye götürerek tarihsel bağlamdan koparmaktadırlar. Dolayısıyla tarihsel coğrafyalarda kaçınılması gereken bir endüstridir.

5.3 Likya Arkeolojik Peyzajı'nın Araştırma ve Korunma Potansiyeli

Mevcut niceliksel envanter verilerinin gruplanması ve istatistiki olarak karşılaştırılması üzerinden, bölge genelinin taşıdığı bilgi ve araştırma potansiyeli ile korunma potansiyeline dair bazı ön tespitler yapmak mümkündür.

5.3.1 Arkeolojik peyzajın taşıdığı bilgi potansiyeli

Bulgulara göre 306 adet sit alanının 100 adedine dair herhangi bir dönemleme bilgisi elde edilememiştir. Dönemlemesi yapılamayan alanların 43 adedi bilimsel araştırmalarda hakkında veriye rastlanmamış olan ancak tescil edildiği bilinen sit alanları, 49 adedi niteliği tanımlanmamış doku alanı, 2 adedi yerleşim, 2 adedi mağara, 4 adedi de höyüklerdir. 270 adet anıtın ise 127 adedine dair dönemleme verisine rastlanamamıştır. Geriye kalan sit alanları arasında ise 83 adedinde arkeolojik araştırma metinleri içinde bazı bilgi boşluklarına işaret edildiği, veya dönemlemeye dair kesinleştirilmemiş önermelerin yer aldığı görülmüştür. Aynı durum anıtların 32 adedi için geçerlidir (Şekil 5.24). Dönem ve kronoloji verilerindeki eksiklerin kaynağını anlamak için bilimsel araştırma durumu tespitleri tarihsel yapılaşma verileri ile karşılaştırılmıştır (Şekil 5.25).

Kazı araştırmaları büyük oranda yerleşimlere odaklanmıştır. Bu kazıların çoğunluğu ise günümüzde devam eden çalışmalardır. Örneğin kronolojisinde eksiklik bildirilen 11 polis alanının bu kazı çalışmalarında ele alındığı ve zaman içinde bu veri eksiğinin giderileceği öngörülebilir. Ancak kazı çalışmaları alanın geneline oranla oldukça kısıtlı veri üretmektedir, toplam öğelerin sadece % 4,7'si kazı araştırmalarına konu olmaktadır.

Alana dair en geniş veri üreten çalışmalar, yüzey araştırmaları olmuştur. Arkeolojik sitlerin ve anıtların yarısından fazlasına dair veri üretimi yüzey araştırmalarına dayanmaktadır. Yerleşim sınıfı içinde yer alan varlıkların büyük bir kısmı, inanç ve gömü alanı sınıfı içindeki varlıkların yaklaşık %70'i, çiftlik ve kule-çiftlik yapılarının tamamı, kırsal yapılar sınıfında ve savunma yapıları sınıfında yer alan varlıkların büyük bir yüzdesi yüzey araştırmalarından gelen verilerle tanımlanabilmiştir. Keza, Hristiyanlık devri inanç yapıları, kaya mezarları da büyük oranda yüzey araştırmaları ile tanımlanmışlardır.

	Dönem bilgisi yok				Kronolojisi tamamlanmamış			
	Sayı	*Tipolojisi içinde %*	*Yapılaşma sınıfı içinde %*	*"Arkeolojik Sit" içinde %*	*Sayı*	*Tipolojisi içinde %*	*Yapılaşma sınıfı içinde %*	*"Arkeolojik Sit" içinde %*
Arkeolojik Sit (306)	***100***			***32.7%***	***83***			***27.1%***
Yerleşim (178)	**8**		**4.5%**	**2.6%**	**65**		**36.5%**	**21.2%**
Polis (40)	0	0.0%	0.0%		11	27.5%	6.2%	
Yerleşim (109)	2	1.8%	1.1%		38	34.9%	21.3%	
Mağara yerleşimi (7)	2	28.6%	1.1%		1	14.3%	0.6%	
Höyük yerleşimi (22)	4	18.2%	2.2%		15	68.2%	8.4%	
İnanç ve gömü alanları (7)	**0**		**0.0%**	**0.0%**	**3**		**42.9%**	**1.0%**
Kült alanı (4)	0	0.0%	0.0%		3	75.0%	42.9%	
Nekropol (3)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Bilgi yok / eksik (121)	**92**		**76.0%**	**30.1%**	**15**		**12.4%**	**4.9%**
Tanımlanmamış doku (78)	49	62.8%	40.5%		15	19.2%	12.4%	
Tescilli sit (Bilgi yok) (43)	43	100.0%	35.5%		0	0.0%	0.0%	
	Sayı	*Tipolojisi içinde %*	*Yapılaşma sınıfı içinde %*	*"Arkeolojik Anıt" içinde %*	*Sayı*	*Tipolojisi içinde %*	*Yapılaşma sınıfı içinde %*	*"Arkeolojik Anıt" içinde %*
Arkeolojik Anıt (270)	***127***			***47.0%***	***32***			***11.9%***
Savunma yapıları (40)	**7**		**17.5%**	**2.6%**	**11**		**27.5%**	**4.1%**
Kale (27)	2	7.4%	5.0%		9	33.3%	22.5%	
Kule (12)	4	33.3%	10.0%		2	16.7%	5.0%	
Sur duvarı (1)	1	100.0%	2.5%		0	0.0%	0.0%	
Kırsal yapılar (30)	**10**		**33.3%**	**3.7%**	**7**		**23.3%**	**2.6%**
Kule-çiftlik (15)	2	13.3%	6.7%		6	40.0%	20.0%	
Çiftlik (9)	3	33.3%	10.0%		1	11.1%	3.3%	
Sarnıç / işlik (6)	5	83.3%	16.7%		0	0.0%	0.0%	
Altyapı ve donatı (11)	**1**		**9.1%**	**0.4%**	**2**		**18.2%**	**0.7%**
Köprü (7)	1	14.3%	9.1%		1	14.3%	9.1%	
Mansio (1)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Akuadukt (1)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Taş ocağı (1)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Gemi demirleme yeri (1)	0	0.0%	0.0%		1	100.0%	9.1%	
İnanç yapıları (37)	**4**		**10.8%**	**1.5%**	**3**		**8.1%**	**1.1%**
Kilise (19)	2	10.5%	5.4%		2	10.5%	5.4%	
Şapel (12)	2	16.7%	5.4%		1	8.3%	2.7%	
Manastır kompleksi (5)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Tapınak (1)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Mezar yapıları (44)	**19**		**43.2%**	**7.0%**	**1**		**2.3%**	**0.4%**
Kaya mezar (18)	8	44.4%	18.2%		1	5.6%	2.3%	
Lahit (16)	7	43.8%	15.9%		0	0.0%	0.0%	
Tümülüs (8)	3	37.5%	6.8%		0	0.0%	0.0%	
Tanımsız mezar (2)	1	50.0%	2.3%		0	0.0%	0.0%	
Diğer işlevler (12)	**5**		**41.7%**	**1.9%**	**1**		**8.3%**	**0.4%**
Rölyef / yazıt / mimari eleman (11)	5	45.5%	41.7%		1	9.1%	8.3%	
Doğal anıt (1)	0	0.0%	0.0%		0	0.0%	0.0%	
Bilgi yok / eksik (96)	**81**		**84.4%**	**30.0%**	**7**		**7.3%**	**2.6%**
İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı (38)	23	60.5%	24.0%		7	18.4%	7.3%	
Tescilli yapı (Bilgi yok) (58)	58	100.0%	60.4%		0	0.0%	0.0%	
Toplam (576)	***227***	***tüm varlıklar içinde:***		***39.4%***	***115***	***tüm varlıklar içinde:***		***20.0%***

Şekil 5.24 : Arkeolojik varlıkların dönem verilerindeki eksiklikler.

Araştırmaya konu olmamış alanlar ile dönem bilgisi olmayan alanların sayıları karşılaştırıldığında, bu sayıların birbirleri ile oldukça paralel olduğu görülmektedir. 100 adet dönem bilgisi olmayan sit alanına karşılık 98 araştırılmamış doku, 127 adet

dönem bilgisi olmayan anıta karşılık 127 araştırılmamış yapının tespiti, bilgi eksikliğinin doğrudan araştırılmamışlıkla bağlantılı olduğunun iddia edilebileceğini göstermektedir. Bu eksikliğin kaynağı, alanların kötü durumda olması nedeni ile araştırmacılarca çalışılmaya değer bulunmaması, alanların bilimsel sorular çevresinde biçimlenen araştırmalara henüz konu olmuş olmaması veya erişim ve çalışma zorluğundan dolayı araştırmalara dahil edilmemesi olabileceğinden dolayı, araştırmalara konu olmamış alanların erişim durumları ve korunmuşluk durumlarına bakılmıştır (Şekil 5.26).

	Bilimsel Araştırma Durumu											
	KAZI				YÜZEY ARAŞTIRMASI				araştırma yok			
	Kazı	Kurtarma kazısı	Toplam	Tipolojisi içinde %	Kapsamlı Belgeleme	Yerinde tespit	Toplam	Tipolojisi içinde %	Epigrafik / tarihsel tespit	Tespit / Tescil	Toplam	Tipolojisi içinde %
Arkeolojik Sit (306)	***19***	***2***	***21***	***6.9%***	***77***	***111***	***188***	***61.4%***	***2***	***96***	***98***	***32.0%***
Yerleşim (178)	16	2	18	10.1%	73	81	154	86.5%	2	5	7	3.9%
Polis (40)	11	0	11	27.5%	17	10	27	67.5%	2	0	2	5.0%
Yerleşim (109)	0	2	2	1.8%	52	56	108	99.1%	0	0	0	
Mağara yerleşimi (7)	2	0	2	28.6%	2	2	4	57.1%	0	1	1	14.3%
Höyük yerleşimi (22)	3	0	3	13.6%	2	13	15	68.2%	0	4	4	18.2%
İnanç ve gömü alanları (7)	**1**	**0**	**1**	**14.3%**	2	3	5	71.4%	**0**	**1**	**1**	**14.3%**
Kült alanı (4)	1	0	1	25.0%	1	2	3	75.0%	0	0	0	
Nekropol (3)	0	0	0		1	1	2	66.7%	0	1	1	33.3%
Bilgi yok / eksik (121)	**2**	**0**	**2**	**1.7%**	2	27	29	24.0%	**0**	**90**	**90**	**74.4%**
Tanımlanmamış doku (78)	2	0	2	2.6%	2	27	29	37.2%	0	47	47	60.3%
Tescilli sit (Bilgi yok) (43)	0	0	0		0	0	0		0	43	43	100.0%
	Kazı	Kurtarma kazısı	Toplam	Tipolojisi içinde %	Kapsamlı Belgeleme	Yerinde tespit	Toplam	"Arkeolojik Anıt" içinde %	Epigrafik / tarihsel tespit	Tespit / Tescil	Toplam	Tipolojisi içinde %
Arkeolojik Anıt (270)	***4***	***2***	***6***	***2.2%***	***33***	***104***	***138***	***51.1%***	***1***	***126***	***127***	***47.0%***
Savunma yapıları (40)	**0**	**0**	**0**		6	27	33	82.5%	**0**	7	7	17.5%
Kale (27)	0	0	0		6	17	23	85.2%	0	4	4	14.8%
Kule (12)	0	0	0		0	10	10	83.3%	0	2	2	16.7%
Sur duvarı (1)	0	0	0		0	0	0		0	1	1	100.0%
Kırsal yapılar (30)	**0**	**0**	**0**		12	14	26	86.7%	**0**	4	4	13.3%
Kule-çiftlik (15)	0	0	0		8	7	15	100.0%	0	0	0	
Çiftlik (9)	0	0	0		4	5	9	100.0%	0	0	0	
Sarnıç / işlik (6)	0	0	0		0	2	2	33.3%	0	4	4	66.7%
Altyapı ve donatı (11)	**0**	**0**	**0**		1	6	7	63.6%	**1**	3	4	36.4%
Köprü (7)	0	0	0		0	4	4	57.1%	1	2	3	42.9%
Mansio (1)	0	0	0		1	0	1	100.0%	0	0	0	
Akuadukt (1)	0	0	0		0	1	1	100.0%	0	0	0	
Taş ocağı (1)	0	0	0		0	0	0	0.0%	0	1	1	100.0%
Gemi demirleme yeri (1)	0	0	0		0	1	1	100.0%	0	0	0	
İnanç yapıları (37)	**1**	**0**	**1**	2.7%	11	19	30	81.1%	**0**	6	6	16.2%
Kilise (19)	0	0	0		7	11	18	94.7%	0	1	1	5.3%
Şapel (12)	0	0	0		3	5	8	66.7%	0	4	4	33.3%
Manastır kompleksi (5)	1	0	1	20.0%	1	3	4	80.0%	0	0	0	
Tapınak (1)	0	0	0		0	0	0		0	1	1	100.0%
Mezar yapıları (44)	**3**	**2**	**5**	**11.4%**	2	16	19	43.2%	**0**	21	21	47.7%
Kaya mezar (18)	0	1	1	5.6%	1	11	13	72.2%	0	5	5	27.8%
Lahit (16)	0	0	0		0	4	4	25.0%	0	12	12	75.0%
Tümülüs (8)	3	1	4	50.0%	1	0	1	12.5%	0	3	3	37.5%
Tanımsız mezar (2)	0	0	0		0	1	1	50.0%	0	1	1	50.0%
Diğer işlevler (12)	**0**	**0**	**0**		**0**	8	8	66.7%	**0**	4	4	33.3%
Rölyef / yazıt / mimari eleman (11)	0	0	0		0	8	8	72.7%	0	3	3	27.3%
Doğal anıt (1)	0	0	0		0	0	0		0	1	1	100.0%
Bilgi yok / eksik (96)	**0**	**0**	**0**		**1**	14	15	15.6%	**0**	81	81	84.4%
İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı (38)	0	0	0		1	14	15	39.5%	0	23	23	60.5%
Tescilli yapı (Bilgi yok) (58)	0	0	0		0	0	0		0	58	58	100.0%
Toplam (576)		*kazılar (toplam ve %):*	***27***	***4.7%***		*yüzey araştırması (toplam ve %):*	***326***	***56.6%***		*araştırma yok (toplam ve %):*	***225***	***39.1%***

Şekil 5.25 : Varlık tipolojisi ve bilimsel araştırma durumu ilişkisi.

	Dönem bilgisi yok	Bilimsel Araştırma Durumu *araştırma yok*		Dönem bilgisi olmayan alanlarda fiziksel durum						Dönem bilgisi olmayan alanlara erişim				
	Sayı	Epigrafik / Tarihsel	Tespit / Tescil	çok iyi	iyi	orta	kötü	çok kötü	n/a	1	2	3	4	5
Arkeolojik Sit (306)	***100***	***2***	***96***	***0***	***0***	***4***	***20***	***2***	***74***	***1***	***14***	***56***	***25***	***3***
Yerleşim (178)	**8**	**2**	**5**	**0**	**0**	**2**	**3**	**1**	**2**	**0**	**4**	**3**	**1**	**0**
Polis (40)	0	2	0											
Yerleşim (109)	2	0	0			1	1					2		
Mağara yerleşimi (7)	2	0	1						2			1	1	
Höyük yerleşimi (22)	4	0	4			1	2	1			4			
İnanç ve gömü alanları (7)	0	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
Kült alanı (4)	0	0	0											
Nekropol (3)	0	0	1											
Bilgi yok / eksik (121)	**92**	**0**	**90**	**0**	**0**	**2**	**17**	**1**	**72**	**1**	**10**	**53**	**24**	**3**
Tanımlanmamış doku (78)	49	0	47			1	17		31		5	32	12	
Tescilli sit (Bilgi yok) (43)	43	0	43			1		1	41	1	5	21	12	3
Arkeolojik Anıt (270)	***127***	***1***	***126***	***0***	***2***	***12***	***13***	***1***	***99***	***20***	***54***	***35***	***13***	***8***
Savunma yapıları (40)	**7**	**0**	**7**	**0**	**0**	**2**	**3**	**0**	**2**	**0**	**1**	**1**	**4**	**1**
Kale (27)	2	0	4				1		1		1		1	
Kule (12)	4	0	2			1	2		1			1	3	
Sur duvarı (1)	1	0	1			1								1
Kırsal yapılar (30)	**10**	**0**	**4**	**0**	**0**	**3**	**1**	**1**	**5**	**0**	**4**	**5**	**0**	**1**
Kule-çiftlik (15)	2	0	0			1			1			2		
Çiftlik (9)	3	0	0			1	1		1		2	1		
Sarnıç / işlik (6)	5	0	4			1		1	3		2	2		1
Altyapı ve donatı (11)	**1**	**1**	**3**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**
Köprü (7)	1	1	2				1					1		
Mansio (1)	0	0	0											
Akuadukt (1)	0	0	0											
Taş ocağı (1)	0	0	1											
Gemi demirleme yeri (1)	0	0	0											
İnanç yapıları (37)	**4**	**0**	**6**	**0**	**1**	**0**	**1**	**0**	**2**	**0**	**1**	**2**	**1**	**0**
Kilise (19)	2	0	1				1		1		1		1	
Şapel (12)	2	0	4		1				1			2		
Manastır kompleksi (5)	0	0	0											
Tapınak (1)	0	0	1											
Mezar yapıları (44)	**19**	**0**	**21**	**0**	**1**	**3**	**1**	**0**	**14**	**0**	**12**	**7**	**0**	**0**
Kaya mezar (18)	8	0	5		1	3	1		3		4	4		
Lahit (16)	7	0	12						7		5	2		
Tümülüs (8)	3	0	3						3		2	1		
Tanımsız mezar (2)	1	0	1						1		1			
Diğer işlevler (12)	**5**	**0**	**4**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**4**	**0**	**3**	**2**	**0**	**0**
Rölyef / yazıt / mimari eleman (11)	5	0	3				1		4		3	2		
Doğal anıt (1)	0	0	1											
Bilgi yok / eksik (96)	**81**	**0**	**81**	**0**	**0**	**4**	**5**	**0**	**72**	**20**	**33**	**17**	**8**	**6**
İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı (38)	23	0	23			4	5		14	2	6	11	3	1
Tescilli yapı (Bilgi yok) (58)	58	0	58						58	18	27	6	5	5
Toplam (576)	***227***	***3***	***222***	***0***	***2***	***16***	***33***	***3***	***173***	***21***	***68***	***91***	***38***	***11***

Şekil 5.26 : Araştırılmamış alanların erişim durumu ve fiziksel durum ile ilişkisi.

Dönem bilgisi olmayan anıt ve sitlerin pek çoğu için fiziksel durumlarına dair de bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Çalışma alanında çok kötü durumdaki 25 alanın sadece 3 adedi, kötü durumdaki 180 alanın ise 33 adedi bu grupta yer almıştır. Alandaki malzeme kaybının araştırma yönelimini olumsuz etkilediğini söylemek için yeterli bir orana rastlanmamıştır. 173 odağın ise korunmuşluk durumunun belirlenememiş olması, bu alanların araştırmacılarca başka nedenlerden dolayı ziyaret edilmediğini, veya bölgedeki tematik araştırma konu ve alanlarının dışında kaldıklarını göstermektedir. Bu durumda, alanların bilgi potansiyeli taşıdıkları önerilebilir.

Erişilebilirlik açısından bakıldığında, erişim zorluğu yaşanabilecek konumlarda olan, yani 4. ve 5. kademedeki yerler 227 alanın 49'u olmuştur. Geri kalan alanların değerlendirilmesinde lojistik bir engel bulunmadığı iddia edilebilir. Dolayısıyla

alanlarla ilgili çalışma yapılmamış olması yine bölgedeki tematik veya alansal çalışmaların dışında kaldıklarını düşündürmektedir.

Bu değerlendirme sonucunda, alanda henüz araştırmalara konu olmamış bir bilgi potansiyeli olduğu yer üstündeki kalıntılar üzerinden iddia edilebilir. Bölgeyle ilgili geliştirilen koruma stratejilerinin bu potansiyeli korumak ve değerlendirmek üzerine kurgulanması önerilebilir.

5.3.2 Alanların korunma potansiyeli

Çalışmada saptanan envanter öğelerinin fiziksel durumunu belirleyen pek çok öznel faktör olduğu görülmüştür. Alanlar bulundukları coğrafi konumdan, tabi oldukları iklim şartlarından etkilendikleri kadar, çevrelerinde gelişen modern kullanımlardan, tarım aktivitelerinden, kaçak kazılardan, bazı durumlarda hatalı restorasyon ve düzenleme süreçlerinden de etkilenebilmektedirler. Ancak öngörülebilir bozulma/korunma eğilimleri üzerinde yapılaşma-araştırma-erişilebilirlik ve korunmuşluk durumunun niceliksel olarak karşılaştırılması ile bazı yorumlar yapmak mümkündür (Bkz. Şekil 5.27, 5.28).

Bilgi potansiyelinin değerlendirilmesinin aksine, korunma potansiyeli bilinenler üzerinden araştırılmalıdır. Fiziksel durumu belirlenemeyen alanlar (N/A) için herhangi bir çıkarım yapılmamıştır.

Bu incelemeden varılabilen birinci sonuç, höyük ve tarih öncesi yerleşim alanlarının –mağaralar haricinde – ikinci seviyede erişilebilir oldukları, bu erişilebilirliğin de alanların korunmuşluğuna olumsuz etki etmesidir. Bu alanlarda gerçekleştirilen kazılar, ardından kapsamlı koruma önlemleri alınmadığında alanların büyük oranda kaybedilmesine yol açmaktadır. İkinci seviyede ve kolay erişilen sitlerde, gündelik aktivitelerin alana zarar vermesi beklenebilir. İkinci seviyede yer alan yapılara bakıldığında ise, iyi durumda olanların monolitik mezar yapıları veya kazısı yapılmış ve koruma altına alınmış tümülüsler olduğu görülmektedir. Kötü durumda olanlar ise ağırlıkla Bizans Devri'ne tarihlenebilecek inanç yapıları, ve işlevi belirlenemeyen yapılar olmuştur. Bunun nedeni bu yapıların üretildiği yapım sistemleri de olabilir, bozulmanın gerekçeleri incelenmelidir. Fiziksel durumun kötülüğü, aynı zamanda bazı yapıların işlevinin belirlenememesinin nedenidir.

İkinci tespit, doku alanlarında erişilebilirlik seviyesinin doku bütünlüğünün korunmasına etki ettiğidir. Kötü durumdaki sit yoğunluğunun üçüncü seviyede

erişilebilir alanlarda olduğu görülmektedir. Sonrasında, erişim zorluğu arttıkça alan sayısı düşmektedir. Üçüncü seviye ise hem gündelik rutinlerin dışında kalan, hem nispeten kolay erişilebilir, hem de denetimsiz bölgeleri ifade etmektedir. Bu anlamda, erişim seviyesinin dokuların bozulmasında bir risk faktörü olduğu iddia edilebilir. Zira dördüncü seviyedeki alanlarda korunmuşluk durumunun orta düzeyde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu erişim düzeyinin insan kaynaklı bozulmalardan koruyucu olduğu önerilebilir. Çok kötü durumdaki dokuların tamamının da bir ve üçüncü seviyeler arasında yer aldığı görülmüştür.

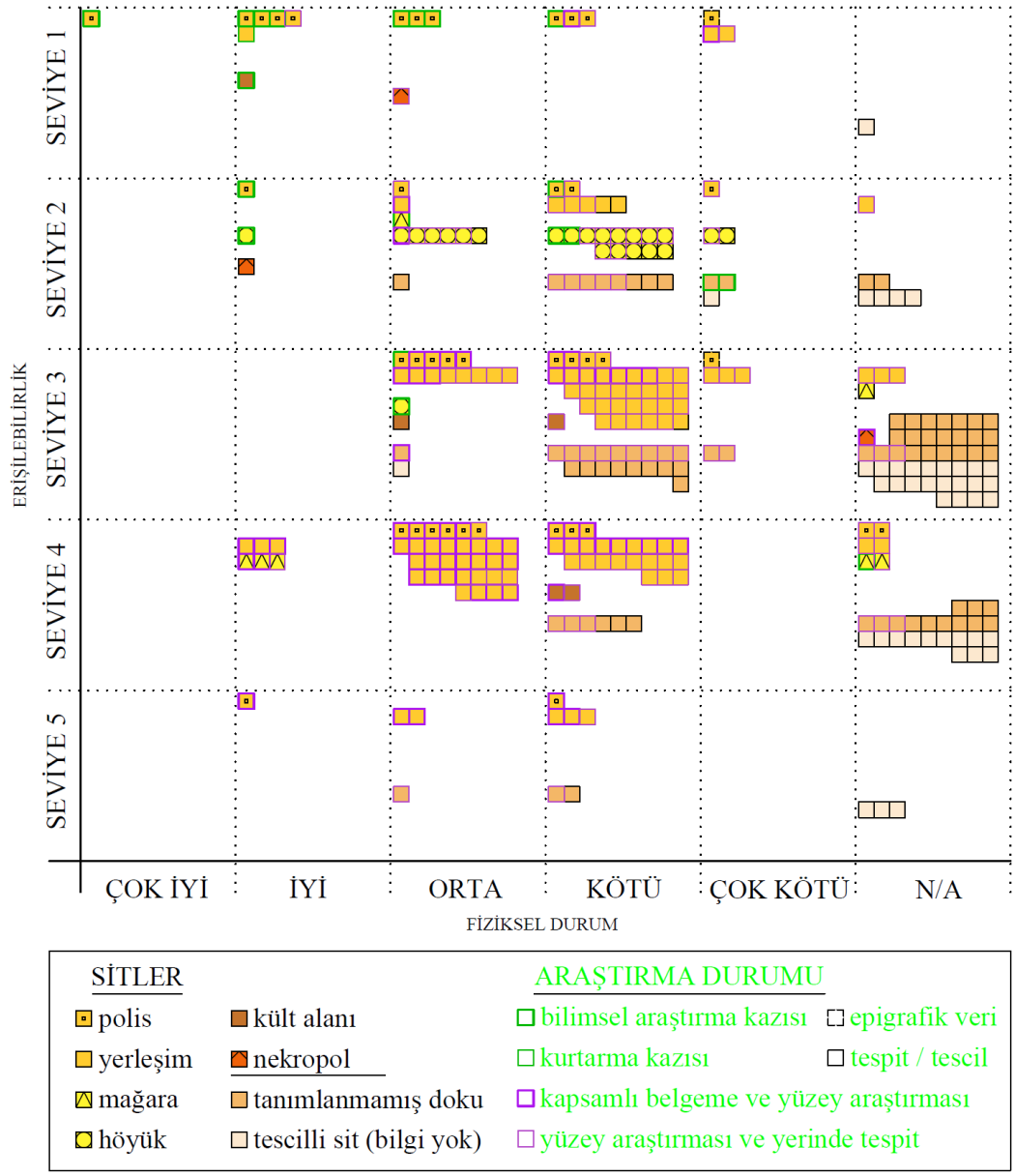

Şekil 5.27 : Arkeolojik doku alanlarının ve araştırma durumunun fiziksel durum (x) ve erişilebilirlik (y) eksenlerinde dağılımı.

Aynı önerme anıtlar için geçerli değildir, anıt bütünlüğü yapı elemanlarının bozulma süreçleri nedeni ile form ile daha yakından ilişkilidir, erişilebilirliğin çok yüksek olduğu alanlarda korunma eğilimi ağır basmaktadır. Genel olarak birinci seviyedeki yapıların orta ve üzeri düzeyde korunduğu tespit edilmiştir. Kötü durumdaki tek anıt Ölüdeniz'deki kilisedir. Ancak bu yapı da özel mülkiyettedir (Tsuji, 1995, s.7) ve kamusal erişim ve denetime tabi değildir. İkinci seviyedeki çok kötü durumdaki anıtlar ise sadece köprüler olmuştur (Şekil 5.29).

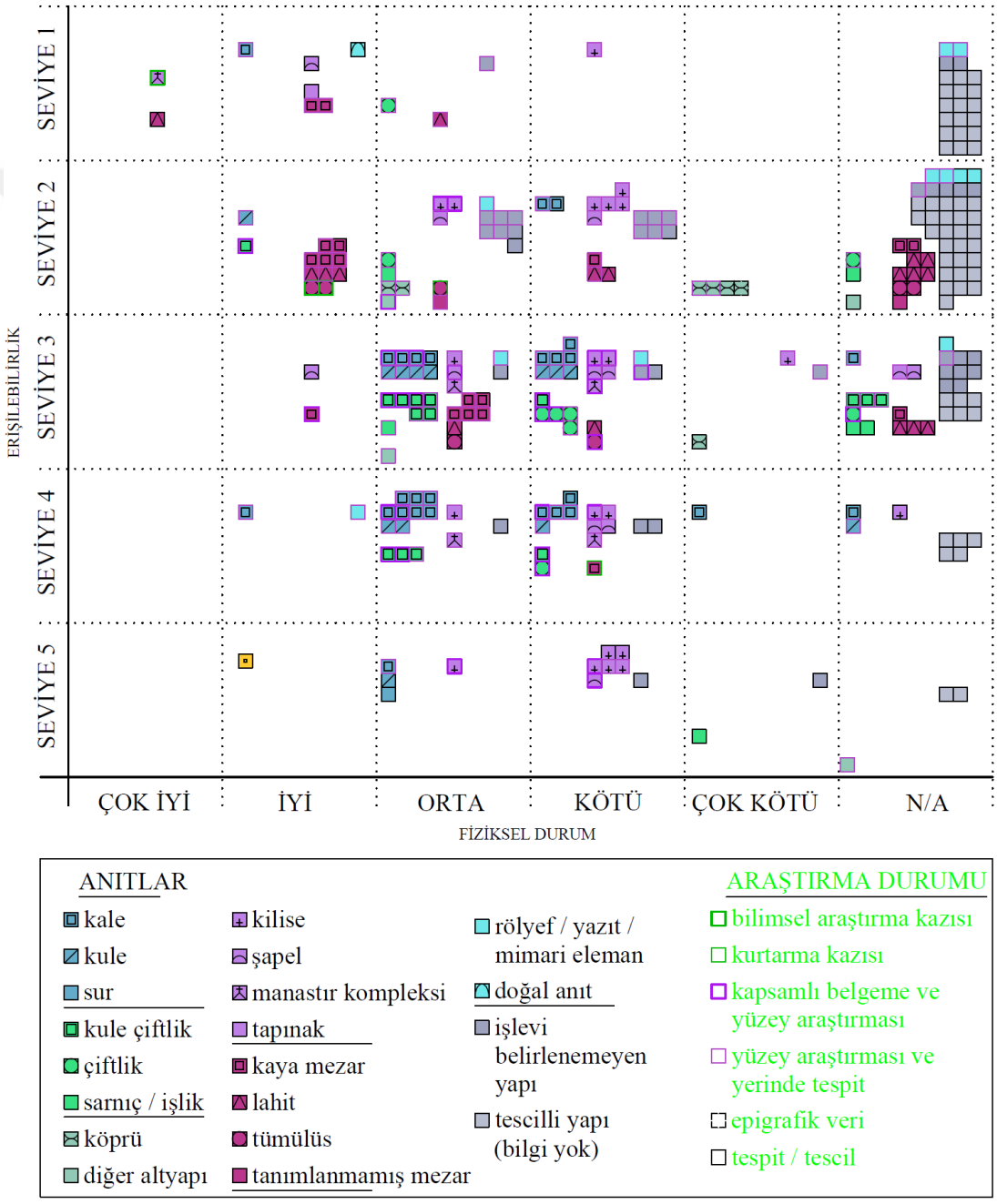

Şekil 5.28 : Arkeolojik anıtlar ve araştırma durumlarının fiziksel durum (x) ve erişilebilirlik (y) eksenlerinde dağılımı.

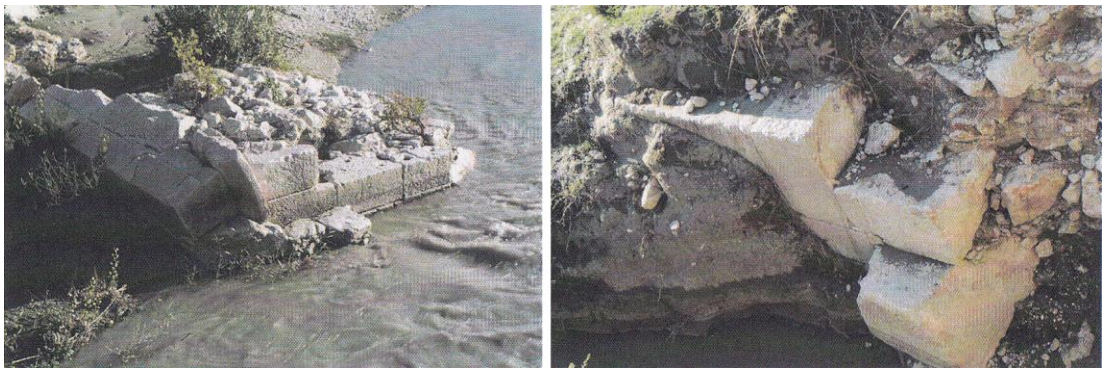

Şekil 5.29 : Ksanthos yakınındaki Roma Köprüsü kalıntıları (Şahin, 2014, s. 122).

Bu köprülerin, modern yol güzergahlarının açılmasına yenik düştükleri bilinmektedir. Üçüncü ve dördüncü seviyelerde orta ve kötü düzeyde korunmuşluk arasında oransal bir farklılaşma görülmemiştir. Beşinci seviyede ise, kale, kule, sur gibi büyük bloklarla inşa edilmiş yapı türlerinin orta seviyede korunduğu, kilise, şapel gibi daha ufak yapı taşlarıyla inşa edilmiş yapıların ise doğal bozulma süreçlerine yenik düştüğü önerilebilir

Nihayetinde, genel olarak bir ve üçüncü seviyeler arasında yer alan sit ve anıtların insan ve kalkınma kaynaklı bozulmalara yatkın olduğu, özellikle ikinci seviyede yer alan dokuların bozulmaya meyilli olduğu, devamlılığı olan araştırma süreçlerinin alanların korunmasına olumlu etki ettiği, geç devirlere ait inanç yapılarının çoğunun konumundan bağımsız olarak kötü durumda olduğu, kırsal yapıların neredeyse tamamının bozulma eğiliminde olduğu çıkarımları yapılabilmektedir. Koruma stratejilerinin bu özellikleri göz önünde bulundurarak belirlenmesi gereklidir.

5.4 Alt Arkeolojik Peyzaj Bölgeleri: Değerler, Koruma Sorunları ve Öneriler

4. Bölümde Likya Arkeolojik Peyzajı'nın kültürel-tarihsel değerleri, peyzaj katmanları ve katmanların ilişkilerinin coğrafyada oluşturduğu arkeolojik varlık örüntüsü araştırılmıştı. Karakteristikler, dokular ve özelliklerle tanımlanan kültürel-tarihsel değerlerin, planlama süreçlerinin mekansal kararlarını ifade eden Çevre Düzeni Planları'nın[9], tespit edilmiş mevcut sorunlar ve araştırma durumu, fiziksel durum, erişilebilirlik, kurumsal farkındalık gibi envanter sistemine kaydedilmiş

[9] Plan gösterimleri ve terminolojileri birbirleri ile tutarlıdır. Planların eklendiği arayüzü oluşturan Fethiye-Seydikemer ve Antalya-Kaş-Elmalı arasındaki kesitte de tutarlı bir birliktelik vardır. Bu nedenle planlar 5.3. bölüm boyunca bir bütün harita katmanı olarak ele alınmaktadır.

mevcut durum bilgileri ile karşılaştırılması, Teke Yarımadası üzerinde devam eden yaşantı ve kalkınma süreçlerini yönlendirmek üzere aktarılması gereken bilgileri belirginleştirmektedir.

Alt Peyzaj bölgeleri, alt kültürel coğrafyalar ve arkeolojik peyzaj doku alanlarının kesişim noktaları ve genel coğrafi karakterler gözetilerek belirlenmiş, mekansal ilişkisellikler üzerinden kurgulanmış, idari sınırlar da göz önünde bulundurularak belirlenmiş yönetsel alanlardır (Şekil 5.30). Bu bağlamda da farklı yüzölçümü ve kalıntı alanı yoğunluklarına ve türlerine, farklı tarihsel karakterlere ve katmanlaşmaya sahiptirler. Bu alt peyzaj bölgelerinin, arkeolojik varlıkların sahip oldukları tarihsel, bilimsel ve parçası oldukları güncel değerleri korumak üzere mekansal çerçeveyi belirlemesi, ve içerdikleri değerlere göre koruma planlamasının idari boyutunu tasarlamaya rehberlik etmesi önerilmektedir. Şekil 5.30'da da görüleceği gibi, kültürel-tarihsel bağlantılılıklara göre düzenlenmiş bu idari bölgeler, mevcut idari il-ilçe sınırları ile örtüşmemektedirler. Bu da, kültürel-tarihsel değerler gözetilerek kurgulanacak koruma önlemlerinin, il ve ilçe ölçeğindeki sorumluların eşgüdümlü çalışmasına ve yerel işbirliklerinin tanımlanmasına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Her bir alan, pafta yüzölçümü, kalıntı yoğunluğu ve karakteristiği ile farklılaşmaktadır. Alan kapsamında yer alan kalıntıların içerdiği tarihsel – bilimsel değerler (Bölüm 4.3), üretmekte oldukları güncel anlamlar ve etkileşim arayüzleri (Bölüm 3.5) alanın yönetiminde bilimsel, tarihsel ve sosyal açıdan dikkate alınması gereken başlıca değerliliklere işaret etmektedir. Çevre Düzeni Planları, tespit edilmiş kurumsal ölçekte hasarlar, sit sınırları ve sit sınırı dışına mekansal olarak taşan değerlerin karşılaştırmalı ve mekansal olarak tartışılması, arkeolojik veriye dayalı yönetsel önermeler getirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu durumu örneklendirmek üzere birbirlerinden ölçek, peyzaj nitelikleri, sorun ve coğrafya bakımından farklılaşan üç alt bölge seçilmiştir. Bunlardan ilki, Fethiye ve Çevresi (Alt Bölge 1), dar coğrafyada içine kapanmış, tarihsel derinliği az ve statik sayılabilecek bir örnektir. İkincisi, coğrafyanın çok katmanlılığını yansıtan, Orta Likya kıyı hattını içine alan, tespit edilen tüm sorun örneklerine sahip ve karmaşıklığıyla en büyük alanı kaplayan Demre – Kaş – Kalkan kıyı bandıdır (Alt Bölge 5). Üçüncü alan ise tarih öncesi kalıntıların yoğun olduğu Elmalı Ovası (Alt Bölge 10) olmuştur. Alt

peyzaj bölgelerinin içerdiği arkeolojik varlıkların alt peyzaj bölgelerine dağılımı Şekil 5.31'de verilmiştir.

İncelenen alt peyzaj bölgeleri öncelikle içerdikleri kültürel-tarihsel değerler, doku, karakteristik ve özellikler bakımından ele alınarak değerleri belirginleştirilmiş, bütüncül Likya Arkeolojik Peyzajı içerisinde, bu alt bölgelerin hangi yönleri ile farklılaştıkları ve özelleştikleri, hassas değer alanları tanımlanmıştır.

Ardından, güncel anlamlar başlığı altında bu alanlarda, arkeolojik varlık envanterinin yapılaşma tipolojileri ile, kısmen tespit edilebilmiş olan, yaşayan peyzaj ile köprülenme olanağı sunan kesintisiz yerleşim alanları, etkileşim arayüzleri ve süreklilik olabileceği ifade edilen yerler, varsa belirli coğrafyalara işaret eden bilimsel araştırma soruları karşılaştırılarak, arkeolojik varlıkların günümüzde sürmekte olan bilimsel ve sosyal yaşantıya yansıyan yönleri tespit edilmiştir.

Üçüncü bir inceleme alanı, yerlerin bilimsel araştırma durumu ve araştırma potansiyelleri olmuştur. Alt peyzaj bölgesinde sürdürülmüş çalışmalar üzerinden, yerlerin bilimsel araştırma durumları, erişilebilirlik seviyeleri, fiziksel durumları ve tarihsel dönem bilgisi olmayan yerler karşılaştırılmış, alt bölgenin içerdiği bilgi potansiyeline dair yorumlar yapılmıştır.

Dördüncü olarak, yerlerin korunma potansiyelleri ile ilgili yorum yapabilmek üzere, alt bölgede tespit edilen sorun ve hasarlar, kurumsal farkındalık seviyesinin işaret ettiği tehdit alanları, yerlere dair belirlenmiş sit ve koruma alanı sınırları, erişilebilirlik seviyesi ve fiziksel durum ile karşılaştırmalı olarak yorumlanmış, alt bölge içerisindeki koruma sorunlarına dikkat çekilmiştir.

Son olarak da mevcut arkeolojik varlıkların, antik devir güzergahlarının, sit ve koruma alanı sınırları, Çevre Düzeni Planı ve arazi kullanım kararları, ulaşım kararları, stratejik olarak alınan kalkınma kararları ile karşılaştırılması, öncesinde irdelenen kültürel-tarihsel ve güncel değerler, araştırma ve koruma potansiyellerine dair tespitler de göz önünde bulundurularak kalkınma eksenlerinin olası etkileri tartışılmıştır.

Nihayetinde, peyzaj hakkında bilinenlerin mekansal değerlendirmeleri üzerinden elde edilen bulguların ışığında, bu peyzaj ile ilgili karar süreçlerini yönlendirmek üzere alt peyzaja ilişkin tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

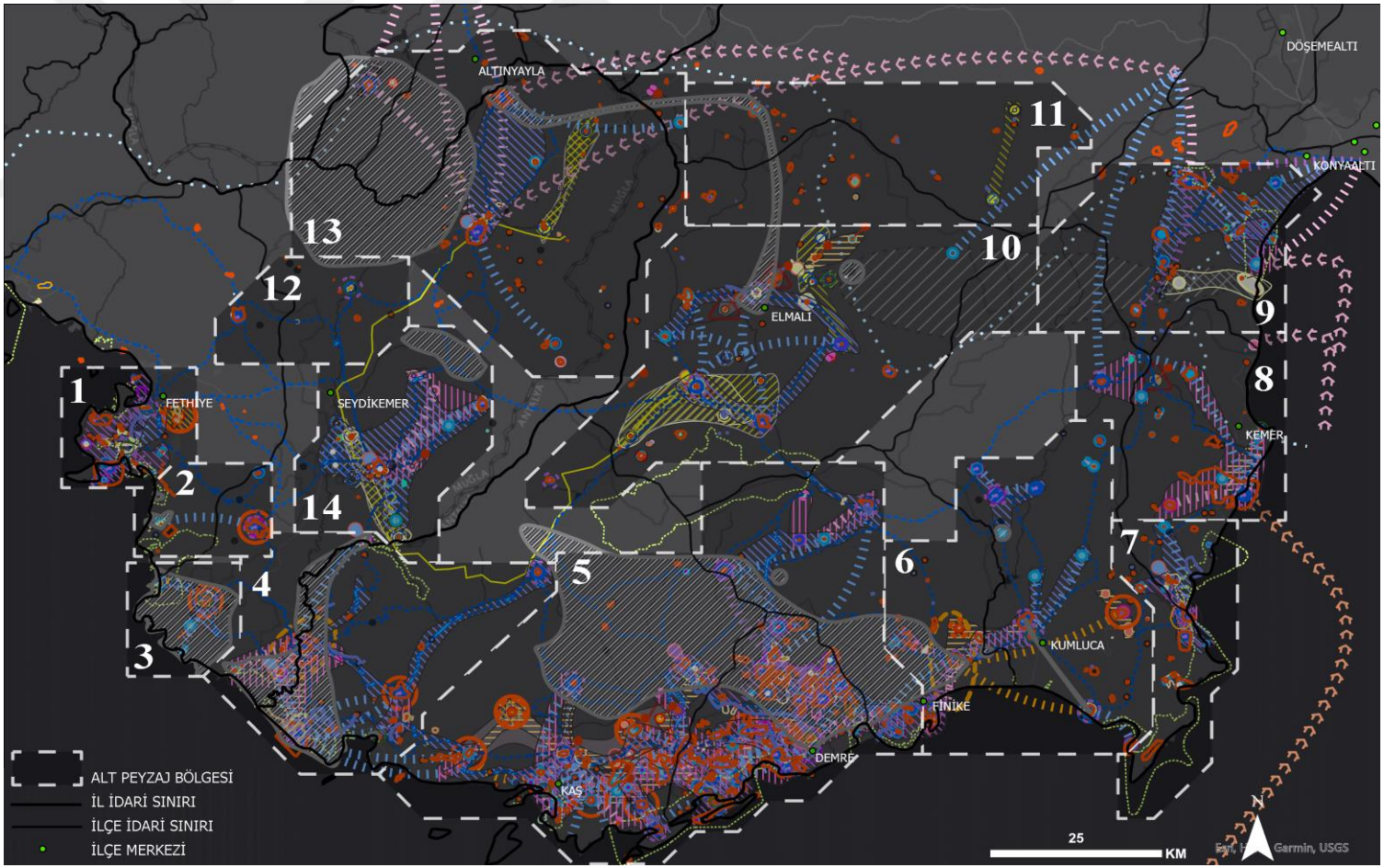

Şekil 5.30 : Peyzaj idari alt bölgelerini gösteren plan: 1) Fethiye ve Çevresi, 2) Pinara ve Limanları, 3) Sidyma Teritoryumu, 4) Patara-Bezirgan, 5) Demre-Kaş-Kalkan, 6) Finike ve Kumluca Ovası, 7) Gelidonya-Olympos, 8) Phaselis ve Çevresi, 9) Beldibi ve Kuzeyi, 10) Elmalı Ovası, 11) Korkuteli Yayla, 12) Araxa-Kadyanda, 13) Kabalis Yaylaları, 14) Tlos ve Çevresi.

	Alt Bölge 1: FETHİYE VE ÇEVRESİ	Alt Bölge 2: PİNARA VE LİMANLARI	Alt Bölge 3: SIDYMA TERITORYUMU	Alt Bölge 4: PATARA - BEZİRGAN	Alt Bölge 5: DEMRE-KAŞ-KALKAN	Alt Bölge 6: FİNİKE VE KUM-LUCA OVASI	Alt Bölge 7: GELİDONYA - OLYMPOS	Alt Bölge 8: PHASELIS VE ÇEVRESİ	Alt Bölge 9: BELDİBİ VE KUZEYİ	Alt Bölge 10: ELMALI OVASI	Alt Bölge 11: KORKUTELİ YAYLA	Alt Bölge 12: ARAXA - KADYANDA	Alt Bölge 13: KABALIS YAYLALARI	Alt Bölge 14: TLOS VE ÇEVRESİ
alt bölge pafta alanı:	*337.66 km2*	*266.13 km2*	*267.54 km2*	*1166.79 km2*	*2916.19 km2*	*1471.66 km2*	*555.79 km2*	*785.85 km2*	*873.92 km2*	*1851.25 km2*	*1159.39 km2*	*394.70 km2*	*2131.81 km2*	*716.98 km2*
ARKEOLOJİK SİT (306)	***19***	***5***	***8***	***16***	***95***	***28***	***12***	***15***	***20***	***27***	***15***	***2***	***27***	***17***
Yerleşim (178)	**8**	**3**	**3**	**5**	**64**	**18**	**3**	**8**	**9**	**19**	**4**	**2**	**16**	**16**
Polis (40)	1	1	1	4	14	8	1	3	1	1	0	1	3	1
Yerleşim (109)	7	2	2	1	50	10	2	5	5	7	1	1	9	7
Mağara yerleşimi (7)	0	0	0	0	0	0	0	0	3	2	0	0	0	2
Höyük yerleşimi (22)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	3	0	4	6
İnanç ve gömü alanları (7)	**1**	**0**	**0**	**1**	**1**	**0**	**1**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**2**	**0**
Kült alanı (4)	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0
Nekropol (3)	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Bilgi yok / eksik (121)	**10**	**2**	**5**	**10**	**30**	**10**	**8**	**7**	**10**	**8**	**11**	**0**	**9**	**1**
Tanımlanmamış doku (78)	7	1	5	7	20	5	2	3	8	7	7	0	6	0
Tescilli sit (Bilgi yok) (43)	3	1	0	3	10	5	6	4	2	1	4	0	3	1
ARKEOLOJİK ANIT (270)	***41***	***5***	***9***	***12***	***64***	***14***	***11***	***9***	***14***	***14***	***3***	***8***	***20***	***46***
Savunma yapıları (40)	**1**	**0**	**1**	**4**	**15**	**2**	**6**	**3**	**1**	**3**	**1**	**0**	**2**	**1**
Kale (27)	1	0	1	4	5	2	5	3	1	3	1	0	1	0
Kule (12)	0	0	0	0	9	0	1	0	0	0	0	0	1	1
Sur duvarı (1)	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kırsal yapılar (30)	**2**	**0**	**0**	**1**	**17**	**2**	**0**	**1**	**5**	**0**	**0**	**0**	**1**	**1**
Kule-çiftlik (15)	0	0	0	1	13	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Çiftlik (9)	0	0	0	0	0	1	0	1	5	0	0	0	1	1
Sarnıç / işlik (6)	2	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Altyapı ve donatı (11)	**0**	**0**	**0**	**2**	**2**	**2**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**1**	**1**	**2**
Köprü (7)	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	1	1	1
Mansio (1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Akuadukt (1)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Taş ocağı (1)	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gemi demirleme yeri (1)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Antik yol (69)	*4*	*2*	*4*	*13*	*36*	*0*	*0*	*0*	*3*	*5*	*0*	*0*	*0*	*3*
yakl. uzunluk: ~metre	*9927*	*5121*	*1643*	*22018*	*87959*	*0*	*0*	*0*	*2690*	*5013*	*0*	*0*	*0*	*2555*
Antik su yolu (4):	*0*	*0*	*0*	*2*	*1*	*1*	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*	*0*
İnanç yapıları (37)	**8**	**1**	**2**	**1**	**19**	**1**	**1**	**2**	**1**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**
Kilise (19)	5	1	1	0	11	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Şapel (12)	2	0	0	1	4	1	1	2	1	0	0	0	0	0
Manastır kompleksi (5)	1	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tapınak (1)	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezar yapıları (44)	**2**	**3**	**0**	**0**	**4**	**4**	**2**	**1**	**7**	**10**	**1**	**1**	**6**	**3**
Kaya mezar (18)	0	2	0	0	3	2	1	0	0	5	0	1	4	0
Lahit (16)	2	0	0	0	1	2	1	0	6	0	0	0	2	2
Tümülüs (8)	0	0	0	0	0	0	0	1	1	5	1	0	0	0
+ yerleşim içi tümülüs	1				11				1	1	1			1
Tanımsız mezar (2)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Diğer işlevler (12)	**1**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**5**	**4**
Rölyef / yazıt / mimari eleman (11)	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	5	4
Doğal anıt (1)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bilgi yok / eksik (96)	**27**	**1**	**6**	**3**	**7**	**3**	**1**	**1**	**0**	**1**	**0**	**6**	**5**	**35**
İşlevi bilinmeyen yapı kalıntısı (38)	8	0	3	2	7	3	1	1	0	1	0	0	2	10
Tescilli yapı (Bilgi yok) (58)	19	1	3	1	0	0	0	0	0	0	0	6	3	25
Toplam (576)	***60***	***10***	***17***	***28***	***159***	***42***	***23***	***24***	***34***	***41***	***18***	***10***	***47***	***63***

Şekil 5.31 : Arkeolojik unsurların alt peyzaj bölgelerine dağılımı.

5.4.1 Alt Bölge 1: Fethiye ve Çevresi

Fethiye ve Çevresi, mekansal ilişkileri bağlamından kendi içinde kapalı sayılabilecek bir sistemde gelişmiş, Roma Dönemi ve Bizans Dönemi katmanlarının biçimlendirdiği baskın tarihsellikle karakterize olmuştur.

Bölgenin arkeolojik varlıkları: 19 Arkeolojik Sit, 41 Arkeolojik Anıt, ve toplam uzunluğu 9927 metreyi bulan 4 kısım yol mevcuttur. Sit alanlarından 3 adedi, anıtlardan ise 19 adedi hakkında, tescil edildikleri bilgisi haricinde bilgi edinilememiştir.

Pafta yüzölçümü: 337,36 km2 (yoğunluk: kalıntı / 8,23 km2)

5.4.1.1 Tarihsel değerler

Bkz. Ek F Alt Bölge 1, Pafta 1

İçerdiği bölgesel öneme sahip özel değerler

- Hızırlık mevkii kalıntıları, peyzaj bölgesinin yegane Klasik Devir kalıntılarını içermektedir. Hızırlık yerleşimi, aynı zamanda Teke Yarımadası'ndaki 34 Klasik Likya yerleşiminden biri olup, Klasik Devir sonrasında yerleşim görülmediği için (KL-Ö-7: Halk Klasik Devir sonunda Telmessos'a göç ettirilmiştir) değişim geçirmediği düşünülen, bu nedenle de araştırma değeri yüksek toplam 3 alanın Batı Likya'daki tek örneği (KL-Ö-4) ve Klasik Devir özelliği olan dikme mezar içeren (KL-Ö-5) 14 yerleşimden biridir. Bu yerleşimde ayrıca Tunç Devri ve Arkaik Dönem bulgusu verme potansiyeli vardır, ki bu çevre için bu devirlere inen yer yoktur.
- Modern yerleşim Fethiye'nin içinde kalan Telmessos, Roma Devri yol ağının (R-Ö-1) önemli bir durağı olarak Pinara (GZR 8 ve Alt. 10), Tlos (GZR 10), Kadyanda (GZR 17) ve batıda Karia karakterinde olup eyalete sonradan dahil edilmiş Kalynda (GZR 11) ile bağlantılıdır.
- Oldukça dar bir alt peyzaj bölgesi olmasına rağmen, yaklaşık 10 kilometreyi bulan yol kalıntıları vardır. Fethiye – Kayaköy – Öüdeniz aksında neredeyse kesintisiz antik yol mevcuttur.
- Demre bölgesi ve iç kesimleri ile birlikte, Bizans Devri'nin yoğun inanç yapısı içeren alanlarından biri, Kayaköy güneyindeki, Karacaören sahili ile Ölüdeniz arasındaki kesimdir. Batı Likya'nın inanç yapısı üretimine dahaylı

karakteristiğinin (B-K-1) hemen hemen tamamı bu bölgededir. Alanları birbirine bağlayan yollar da önemli ölçekte korunmuştur. Yine benzerine Demre'de rastlanan Aziz Nikolaos'a adanmış hac mekanları mevcuttur. (B-Ö-1) Bu gibi yerlerin Batı Likya'daki örneklerinin tamamı bu bölge içindedir.

Doku değerleri ve alt peyzaj karakteri

- Fethiye-Kayaköy-Gemiler adası aksında Roma Devri yerleşim katmanları ve yollar dokusu vardır. (R-D-1)
- Şövalye Adası-Telmessos-Kayaköy-Karacaören ve Gemiler sitleri- Ölüdeniz alanlarına yayılan, yerleşim ve tek yapı ölçeğinde kütlelerden oluşan ve bölgenin neredeyse tamamnını kapsayan baskın Bizans Devri dokusu vardır. (B-D-1)

5.4.1.2 Güncel anlamlar, etkileşim alanları

Bkz. Ek F Alt Bölge 1, Pafta 2

- Kayaköy ve Telmessos, tarihsel katmanlar açısından bakıldığında kesintisiz yerleşim görmüştür, ancak Telmessos'da kalıntı alanlarının bir kısmı modern kentin çeperleri içinde görülebilir durumdayken (Bkz. Bölüm 3.5.1.1) Kayaköy'de büyük oranda ortadan kalkmışlardır (Bkz. Bölüm 3.5.1.2).
- Telmessos kenti, Likya Uygarlığı Antik Kentleri adaylık dosyasında sıralanan kentlerden biri olarak bölgenin tümüyle Dünya Mirası bağlamında ilişkilenmektedir.
- Likya Yolu'nun Ölüdeniz Mevkii'nden başlangıcı, alan içerisinde yer almaktadır.

5.4.1.3 Araştırma durumu ve potansiyeli

Bkz. Ek F Alt Bölge 1, Pafta 3

- Çalışma alanında araştırılmışlık oranı çok düşüktür, 60 odağın 41'i sadece tespit/tescil seviyesinde, 12'si ise yüzey araştımaları kapsamında yerinde tespit seviyesinde incelenmişlerdir. Kapsamlı araştırılmış yapı/sit sayısı 7'dir.
- Kayaköy çevresinde ve çeperlerinde ilgili koruma kurulu tarafından tescil edildiği bildirilen alanlara ilişkin bilimsel araştırma verisine veya

korunmuşluk durumu verisine rastlanmamıştır. Bu alanların çoğu 1-3. seviye erişilebilirlik arasındadır.

- Bölgenin batısında Gara Kilise ve Çevresi, Namazlağ Tepe Kalıntıları, Kayaköy kuzeyindeki Dallama Tepe Kalıntıları ile ilgili bilimsel araştırmaya ve korunmuşluk durumu verisine rastlanmamıştır. Tescil kararlarında Tüm bu alanlarda çeşitli yapılaşmalardan ve dokulardan bahsedilmektedir. 4. seviye erişim zorluğuna sahip bu alanların bilimsel veri potansiyeli olduğu söylenebilir.

5.4.1.4 Korunma potansiyeli ve koruma sorunları

Bkz. Ek F Alt Bölge 1, Pafta 4

- Anıt ve sitlerin 41 adedinin planlara işlendiği, planlara işli olanlar da dahil toplam 56 adedinin de ilgili koruma kurulu tarafından kayıt altına alındığı görülmüştür. Kayıt altındaki sit oranının yüksekliği ve alandaki erişilebilirliğin genel olarak yüksek olması (1-3. seviyeler arası 43 alan vardır) bölgenin denetleme potansiyelinin yüksek olduğunu düşündürmektedir.
- Hızırlık Mevkii'ndeki sit alanı tutarsızlığının (Bkz. Bölüm 4.2.7) çözümlenmesi gereklidir.
- Tüm alanlarda 26 noktada rastlanan sit alanında yapılaşma sorununun 6'sı bu bölgede tespit edilmiştir. Bu sorunların kentsel yerleşim alanlarında (Fethiye, Hisarönü, Şövalye Adası) ve sahil tesisleri çevresinde (Gemiler Sahili, Ölüdeniz Sahili) gelişmiş olması, bu karakterdeki bölgelerde yer alan diğer yapılar için bir tehdide işaret ediyor olabilir.
- Telmessos kenti ile doğrudan ilişkili kalıntı alanlarının (Amintas Kaya Mezarları, Lahit) koruma alanları parçalıdır, modern kent ile kesintiye uğratılmaktadır.
- Eşşekkurtaran ve Tüllüce Tepe çevresinde birlikte tescil edilmiş ancak parçalı sit alanları vardır. Bu alanların ve yakınlarındaki sitlerin, bilimsel araştırma verileri ile bağlama oturtulması, parçalılığın tarihsel gelişimden mi yoksa modern gelişimden mi kaynaklandığının çözülmesi koruma açısından gereklidir.

5.4.1.5 ÇDP plan kararları ile etkileşim ve öneriler

Bkz. Ek F Alt Bölge 1, Pafta 5

- Alanın tamamı Fethiye-Göcek Özel Çevre Koruma Bölgesi içinde kalmaktadır. Dolayısıyla yerleşim ve kullanım alanları dışında kalan yerlerin doğa koruma planlaması ile yönetileceği öngörülebilir. Kayaköy, Hisarönü Mahallesi, Fethiye ve Ölüdeniz Mahallesi yerleşik alan sınırları dışında kalan tüm alanları ilgilendiren değerler bu planlara da aktarılmalıdır.
- Ölüdeniz Mahallesi planda "önemli turizm odağı" olarak belirlenmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, s. 42). Ölüdeniz çevresindeki ve içindeki kilise kalıntıları, tüm Teke Yarımadası'nın Bizans Devri katmanları adına önemlidir. Bu yapıların korunması ve turizm aktivitesi içindeki katılımcılıklarının koruma kaygısı ile belirlenmesi öncelikli aktivitelerden biri olmalıdır.

5.4.1.6 Alt peyzaja ilişkin öneriler

- Parçalı haldeki Telmessos sitlerinin (Lahit ve Amintas Kaya Mezarları dahil) bir bütün içinde sunumu ve yorumlanması ile mekansal parçalanmışlığın önüne geçilerek arkeolojik varlıkların değerlerinin günümüzde aktarılmasını mümkün kılacaktır. Kent içi bir ziyaret güzergahı tasarlanması ile bu mümkün kılınabilir.
- Batı Likya'nın Bizans Devri karakterizasyonunun önemli unsurları bu bölgede yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla bu bölgenin Bizans katmanlarının korunması, Batı Likya'nın tarihsel anlatısının bütünlüğü açısından da önemlidir.
- Bölgenin baskın Bizans Dokusu, Aziz Nikolaos'larla ilişkilenen unsurları, Fethiye – Kayaköy – Ölüdeniz aksında yer alan antik yolları, Bizans Devri'ne tarihlenen inanç yapıları, B-K-1, B-D-1 ve B-Ö-1 karakter, doku ve özelliklerine dayalı bir kültür rotasının geliştirimesine uygundur. Alanların korunması, yan araştırmalarla çeşitlendirilmesi ve bilgilerinin belirginleştirilerek aktarılmasının yanı sıra bu tür bir girişim yerel kalkınma süreçlerine katılım anlamına da gelecektir.

- Hızırlık Mevkii kalıntıları bilimsel veri açısından bölgesel olarak ender alanlardan biridir, bu alanın planlara doğru biçimde aktarılması, gerekli aktif koruma önlemlerinin alınması gereklidir.
- Kayaköy ve çevresinde bilimsel veri üretimine odaklanan projelerin idare ve yerel yönetimlerce teşvik edilmesi, bölgenin kültürel kaynak değerini arttıracaktır. Bilhassa turizm yatırımları ile geliştirilmekte olan bölgenin, erken dönem kültür katmanlarının nadir okunaklı malzemesini bu süreçte kaybetmesinin önüne geçilmelidir.
- Tarihsel devirlerde önemli bir ulaşım durağı olan Telmessos'un bulunduğu, Karia ve Likya arasındaki ulaşımın temel aksında yer alan Fethiye ve çevresinde geliştirilecek herhangi bir karayolu ulaşımı önerisinin Roma Devri güzergahlarına dair ön incelemelere yer vermesi önerilmektedir.

5.4.2 Alt Bölge 5: Demre-Kaş-Kalkan

Demre-Kaş-Kalkan kıyı kesimi ve Demre gerisindeki dağlık kesimin Elmalı Ovası'na kadar olan kısmı, çok katmanlı, Tunç Devri'ne sadece Hacıoğlan Örenyeri ve Arykanda ile referans vermekle birlikte, Arkaik Dönem'den itibaren gittikçe hareketlenen ve sonrasında her dönemin önemli unsurlarını katmanlaşmış biçimde bünyesinde bulunduran karmaşık bir arkeolojik peyzaj alanıdır.

Batıda, Sarıbelen Mevkii'nde seyrelen doku yoğunluğu, bu alanı Patara-Bezirgan alt peyzajından ayırmaktadır. Her ne kadar Seyret Kalıntıları'nın Roma Devri'nde Patara Teritoryumu'nda olduğu belirtilmişse de, bu alanın Arkaik-Hellenistik dönemler arasındaki teritoryum ilişkileri ve coğrafi konumu, Seyret'in de bu bölgede ele alınmasına neden olmuştur. Benzer şekilde, alanın doğu kısmında Dinek Tepe, Bonda Tepe, Yalakbaşı ve Yol 26 ve 72 ile yoğunlaşan Roma Devri dokusunun bittiği yerdeki doku incelmesi de sınır kabul edilmiştir. Kuzeyde ise, Elmalı Ovası'na geçidi sınırlayan dağlık bölge ve Avlan geçidine çıkış doğal bir sınır oluşturmuştur.

Bölgenin arkeolojik varlıkları: 95 Arkeolojik Sit, 64 Arkeolojik Anıt, ve toplam uzunluğu 87.959 metreyi bulan 36 kısım yol ve Demre Çayı boyunca Antik Su Yolu mevcuttur. Sit alanlarından 10 adedi hakkında, tescil edildikleri bilgisi haricinde bilgi edinilememiştir.

Pafta yüzölçümü: 1166,79 km^2 (Yoğunluk: kalıntı / 7,34 km^2)

5.4.2.1 Tarihsel değerler

Bkz. Ek F Alt Bölge 5, Pafta 1

İçerdiği bölgesel öneme sahip özel değerler

- Tüm Teke Yarımadası'nda Arkaik Dönem kalıntıları adına bölgesel eşsizliğe sahip (AR-Ö-5) iki değer olan Phellos'taki bilinen en eski ve büyük Likya tümülüsü ile, Arkaik Dönem çiftlikleri için referans yapısı olarak kabul edilen Karakuzgediği'ndeki kule ve çiftlik bu alt peyzaj bölgesinde yer almaktadır.
- Arkaik Dönem yerleşim karakteristiğini (AR-K-1) yansıttığı bilinen toplam 18 alanın 10 adedi buradadır. Dolayısıyla Likya'da dönemi temsil eden en önemli bölgelerden biridir.
- Toplam sayısı 33 olarak belirlenen Klasik Likya tahkimatlı bey yerleşimlerinin 22 adedi bu alandadır. (KL-K-1) Bu yerleşimlerin 13 tanesi en erken Klasik Dönem'e kalıntı vermektedir. Aynı döneme ait bey yerleşimi olmayan korunaklı yerleşimlerin de (16 adet) yarısı bu bölgede yer almaktadır. (KL-K-2) Dönemi karakterize eden bir diğer yapı türü olan savunma yapıları ve kule çiftliklerin de (KL-K-3) toplam 15 örneğinin 10 adedi yine bu bölge içinde yer alan tepelerde yerleşmiştir. Klasik Dönem'in karakteristik üretimlerinin belirlenebilmesinin temel verilerinin bu alanda bulunduğu söylenebilir.
- Klasik dönem yapıları arasında Avşar Tepe hem dönem sonrasında terk edilmiş olmasından (KL-Ö-4) ve yeniden düzenlenmemesinden dolayı bir referans yerleşim olarak önem kazanmakta, hem de Klasik Devir kaya mezar formlarının erken örneklerine bu alanda rastlanmaktadır. (KL-Ö-1)
- Klasik Devir için referans kabul edilebilecek çiftlik yapıları içeren Kırandağ-Çardaklı yerleşimi de bu alanda yer almaktadır. (KL-Ö-1)
- Likya Birliği'nin 3 oy hakkı olan en güçlü altı yerleşiminden Myra bu bölgededir. (H-Ö-1)
- Antik yol kalıntılarının yaklaşık 88 kilometresi bu bölgededir (R-K-3). Patara Yol Anıtı güzergahlarının (R-Ö-1: GZR 33-37, 39, 54-58, 01a-05, Alt. 1-6) bu bölgeden geçtiği görülmektedir.

- Demre çayı kuzeyinde ve doğusundaki dağlık bölgede, Aziz Nikolaos'un aktiviteleri ile ilişkilenen ve/veya hayatının anlatıldığı *Vita* eserinde adı geçen pek çok yapı ve yerleşim vardır. (B-Ö-1) Alt peyzaj alanının Bizans Devri'nde önemlileşen bu bölgesi, aynı zamanda tüm Teke Yarımadası için de Bizans Devri'nin önemli tarihsel olay ve kişileri ile ilişkilenmesi açısından değerlidir. (Bir diğer önemli Bizans Devri katmanı ve değerleri için bkz. Alt Peyzaj 1: Telmessos ve Çevresi)
- Aziz Nikolaos Kilisesi, Bizans Devri'nin en önemli hac merkezi olarak, hemen kuzeyindeki Myra dönemin en önemli yerleşimi ve Başpiskoposluk Makamı olarak, Demre Çayı'nın kuzeybatı dirseğindeki Dereağzı Kilisesi ise, İstanbul kiliseleri ile karşılaştırılır önemlilikte bir örnek olarak devrin bölgesel olarak eşsiz unsurlarıdır. Bizans Devri'nin eşsiz unsurlarının (B-Ö-2) tamamı bu peyzaj bölgesi içindedir. Dolayısıyla bölge, Bizans Devri'nin hem karakteristik hem de ünik özelliklerinin temsili açısından en önemli bölgedir.

Doku değerleri ve alt peyzaj karakteri

- Arkaik Dönem'e ait korunaklı kırsal yerleşimler ve çiftliklere sahip bir doku alanın kıyı kesiminde yer almaktadır. (AR-D-1) Bu dokunun içerdiği 10 alanın 9 adedinde dönem kalıntıları mevcuttur. (AR-Ö-1)
- KL-D-4 dokusu içerisinde, dönem karakteristiklerini yansıtan, veya bir karakteristik yansıtmasa da dönem buluntularına sahip 40 adet alan vardır. Bu toplam Klasik Devir yapıları içinde (97) çok önemli bir orana işaret etmektedir. Devir temsili ve bölgeye has Likya Uygarlığı'nın kalıntıları açısından Teke Yarımadası genelinde büyük değer taşıyan bir bölgedir.
- Hellenistik Dönem'de Antiphellos ile Myra arasındaki kıyı kesiminde oldukça yoğun bir dokunun yanı sıra, Demre Çayı kuzeyinde Mastaura, Karabel, Yılanbaşı mevkilerinde daha küçük dokular, Seyret çevresinde bir küçük doku ve Tymnessos, Arykanda ile Yazır çevresinde kent ve gözetleme yapısı ikilikleri görülmüştür. Benzer dokular yarımadanın farklı bölgelerinde de olmakla birlikte, özellikle Kaş-Demre kıyılarındaki kalıntı yoğunluğu çok fazladır. Bu bölgede yer alan teritoryum ve liman ilişkileri de bu coğrafi yakınlıktan dolayı oldukça fazladır (H-Ö-5: 5, 6, 9, 12, 13, 14, 15)

- Demre dağlık bölgesinde oldukça yoğun bir Bizans Devri dokusu olmanın yanı sıra, bu dokunun kuzeybatı ucunda Mastaura ve Dereağzı Kilisesi, doğu kısmında ise Aziz Nikolaos'la ilişkilenen güzergahlar vardır.

5.4.2.2 Güncel anlamlar, etkileşim alanları

Bkz. Ek F Alt Bölge 5, Pafta 2

- Bölgenin Demre Çayı Kuzeyi ve Kasaba çanağını kapsayan kısmı ile ilgili yol araştırmaları hala devam etmektedir. Bu alanlarda R0 kodlu güzergahlar ve Alternatif bazı güzergah önerileri vardır, ancak pek yol kalıntısına rastlanmamıştır.
- Yine aynı bölgenin kuzey kısmında Koroa'nın lokalizasyonu bir araştırma sorusu olarak aktarılmıştır.
- Kültür mirası tanımı ile önerilen Dünya Miras Listesi adaylıkları arasında Likya Uygarlığı Antik Kentleri arasında sayılan Apollonia, Antiphellos, Arykanda, ve Simena bu bölgede gruplanmıştır. Aziz Nikolaos Kilisesi de ayrıca aday gösterilmiştir.
- Kıyılarında 1. Derece Arkeolojik Sit tescili bulunan Kekova adası, doğal ve kültürel miras olarak Dünya Miras Listesi'ne aday gösterilmiştir.
- Alanın içinde çeşitli etapları bulunan Likya yolu, antik yollar ile kesiştiği kısımların yanı sıra (Bkz. Bölüm 3.5.3.1), pek çok kalıntı alanından da geçmektedir. Paftanın batı kısmında, az miktarda tarihsel veri üreten Sidek (Şahinkayası), Sarıbelen Antik Dönem Yerleşimi sitlerinden geçmekte, ardından Seyret Kalıntıları'na yaklaşmaktadır. Hacıoğlan Ören Yeri yakınından ve Phellos'un içinden geçen rota, yeniden sahile dönerek Antiphellos'u (Kaş) ziyaret etmekte, kıyıya paralel olarak Seveda (Limanağzı) Antik Kenti'ne ulaşmakta, Kaletepe Antik Sit'inin yanından geçerek Apollonia, Enşilik Mevkii ve Aperlai yerleşimlerine ulaşmakta, Teimiussa'dan geçerek Simena yakınlarına yönlenmekte, Gökkaya Antik Yerleşim Alanı'nın içinden ve Istlada yakınından geçmekte, İlvit Mevkii kalıntıları, Sura yakınlarından geçerek Myra'ya ulaşmakta, ardından da Belören Mevkii kalıntılarının içinde Aziz Nikolaos Yolu ile örtüşerek Asarbelen, Muskar, Zeytin mahallesi, Dikmen Kilise, Alakilise'ye kadar çıkmakta, ardından Alakilise Yerleşimi yönüne sapmakta, ve tekrar kıyıya

inerek, Belos-Belen Tepesi, Dinek Tepe ve Yalakbaşı yerleşimleri arasından Roma Yollarını da izleyerek Phonikos yönüne yönlenmektedir.

- Aziz Nikolaos yolu ise (Bkz. Bölüm 3.5.3.2) Demre Çayı kuzeyinde yer alan dağlık kesimde, Alakilise Yerleşimi, Göynük-Gödecebelen, Uzunasar Tepe ve Aladibek Mevkii Kalıntıları haricinde hemen hemen her alanın çok yakınından geçmekte veya alanı ziyaret etmektedir.
- Seyret Kalıntıları yakınındaki Gökçeören Köyü'nde, geleneksel tahıl ambarlarının bulunduğu bildirilmiştir (Aktaş, 2016, s. 578). Yavu yakınındaki Ürer Mahallesi'nde bulunan ahşap tahıl ambarları da Antalya KVKBK'nın 21.07.2016 tarih ve 5166 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Bu tahıl ambarlarının, antik devirlere ait ev tipi mezarlarının kayaya oyulu cephelerinde görselleştirilen ahşap teknolojisi ile benzerlik taşıdığı ve bir biçimsel süreklilik ifadesi içerebileceği yönünde görüşler vardır (Bkz. Bölüm 3.5.5).
- Kaş, Kalkan, Demre, Simena, Teimiussa ve Yukarı Beymelek gibi alanlarda, güncel yaşantı ve kalıntı alanları iç içedir. Simena ve Yukarı Beymelek'te, kesintisiz sayılabilecek bir tarihsel katmanlaşma ile gelişen süreklilikler vardır. Bu alanların kırsal peyzaj olarak yönetilmesi halinde, Likya Arkeolojik Peyzajı bir alt katman olarak değerlendirilmelidir. Belören Mevkii'nde de Türk Dönemi'nde süreklilik göstermiş Göynük-Gödecebelen, Pınarcık Deresi-Arapyurdu, Zeytin mahalleleri, Alakilise Yerleşimi gibi kırsal yerleşimler vardır, ancak bu alanlar artık terk edilmiştir. Bu alanlardaki Türk Dönemi sürekliliklerinin ve terk edilme nedenlerinin, kırsal peyzaj anlayışı ile araştırılması önerilebilir.

5.4.2.3 Araştırma durumu ve potansiyeli

Bkz. Ek F Alt Bölge 5, Pafta 3

- Bölgedeki araştırma oranları ve tarihsel dönem bilgisinin belirlenemediği durumların karşılaştırılması, bölgenin Teke Yarımdası geneline oranla daha fazla araştırmaya konu olduğunu ve daha fazla alanın tarihlemesine dair bilgi edinildiğini göstermektedir. 159 alanın sadece 41'inde (%25.8) araştırma yoktur, ki bu oran yarımada genelinde %39.1'dir. Bu alanların 13 adedinde araştırmacıların ürettiği bir veriye rastlanmamasına rağmen, ortofoto

görüntüleri ve tescil görselleri ile tescil edilen bölgedeki dokunun hala mevcut olduğu doğrulanabilmiştir. Dört adedi Çevre Düzeni Planı gösteriminden (OID 358, 361, 364, 365), beş adedi ise ilgili koruma kurulu tarafından çeşitli tanımlar (antik dönem kalıntıları, antik dönem çiftliği gibi) içeren tescil verilerinden (OID 504, 583, 596, 600, 604) tespit edilmiş dokuz adet alanda ise ortofoto görselleri veya araştırmacı görselleri ile tanımlama yapılamamıştır. Bu bağlamda, bölgenin genel araştırma durumu iyidir.

- Araştırılmamış alanlara bakıldığında, Sidek-Sarıbelen bölgesi'nde yer alan Sidek Sarıbelen Adası'nda erişim seviyesi 5 olmakla birlikte korunmuşluk durumu çok kötüdür. Kuzeyindeki Sidek-Sarıbelen Antik Dönem Yerleşimi ve Sarıbelen-Kalkan Antik Yerleşim Alanı da araştırılmamıştır. Bu gurubun arasında yer alan Sidek (Şahinkayası) ise yüzey araştırmalarında ele alınmış, Klasik Dönem'e ait olabilecek mezar ve kalıntılar içerdiği ifade edilmiştir. Bu alanlarda bir araştırma potansiyeli olduğu söylenebilir.
- Kaş ve çevresinde, batıda Bakaca-Örenli Mevkii Kalıntıları ile doğuda Pınarbaşı Kırsal Yerleşim alanı arasında, araştırmalarda rastlanmayan 11 adet alan vardır. Bu alanların Kaş doğusundaki kısmı, çeşitli erken dönem kurgularına sahne olunan bölgede yer almakta, batısındaki kısmı ise olası Roma güzergahlarının geçtiği yerlere yakında bulunmaktadır.
- Araştırılmamış alanların geri kalanlarında bir bölgesel yoğunlaşma görülmemiştir.
- Genel olarak iyi araştırılmış bir bölge olmakla birlikte, özellikle Klasik Likya, Hellenistik Devir organizasyonları ve Roma Devri güzergahları açısından araştırmacıların hala ilgisini çeken bir bölgedir. Oldukça engebeli ve sınırlı geçit veren bu bölgenin coğrafyası ve yoğun tarihsel yerleşimin gerektirdiği korunma ihtiyacı, tepelerde pek çok gözetleme kulesi kurulmasına neden olmuştur. Bölge güzergahlarını gözlemeye uygun tepelerde hala keşfedilmemiş gözetleme kuleleri olabileceği önerilebilir.

5.4.2.4 Korunma potansiyeli ve koruma sorunları

Bkz. Ek F Alt Bölge 5, Pafta 4

- Bölgede yer alan anıt ve sitlerin 117 adedi planlara işlenmiş, 22 adedi ise planlarda olmamasına rağmen ilgili koruma kurulunca tespit edilmiştir. Bu

genel anlamda bir kurumsal farkındalık olduğunu göstermekle birlikte, bu bölgede tarihsel örüntünün alanlar arasında coğrafya üzerinden kurulan ilişkiler, güzergahlar, hakimiyet alanları, işbirlikleri gibi aktiviteleri de içermesi, sit farkındalığının tarihsel değerleri korumak için yeterli olmayacağını göstermektedir.

- Bölüm 5.2.5 ve 5.2.6'da ifade edildiği gibi, Belören Mevkii taş ocakları, Aziz Nikolaos Kültür Rotası'nı parçalamaktadır. Bunun yanı sıra, sit alanlarının yakınlarında ve çevrelerinde açılan ocaklar ve yolları, fiziki şekillerinde önemli bilgi taşıyan coğrafyanın değişimine neden olmaktadır.
- Ahatlı ve Belenli Mahalleleri'nde de çok sayıda taş ocağı açılmaya başlandığı gözlemlenmiştir. Bu bölge, Klasik ve Arkaik Dönem'in referans kabul edilen çiftlik yapılarını içeren, özellikle Klasik Dönem'in tüm coğrafyada temsili ve ifadesi için önemli bir bölgedir. Taş ocaklarının bulunduğu kısım, Klasik, Hellenistik ve Roma Devri dokularını parçalamaktadır. Aynı zamanda Kyaneai – Myra güzergahı'nın (R-Ö-1: GZR 57) geçtiği düşünülen alanı tahrip etmektedir. Bu bölge, hem alt bölgenin hem de yarımada genelinin hassas bölgelerinden biridir.
- Taş ocaklarının Demre Çayı güneyindeki antik su yoluna hasar vermekte olduğu bildirilmiştir. Koruma alanı ile güvenlik altına alınmış bu yerin koruma statüsü yeterli görünmemektedir.
- Alanda geçit yerlerinin azlığından ve Roma Devri yollarının çokluğundan dolayı pek çok noktada modern yol ile antik yolların üst üste geldiği görülmüştür.
- Çeşitli nedenlerden bazı sit alanlarının parçalı olarak tescil ediliği görülmüştür. Örneğin Antiphellos, Antiphellos Kaya Mezarları ve kaya mezarlarından tepeye çıkan yolun (Yol OID 22) bir kısmını içine alan sit alanları bir bütünün parçalarıdır. Bu alanların idari bağlamda bir bütün olarak ele alınması, yeterince malzeme kaybetmiş Antiphellos kentinden geriye kalanların temsili için önem taşımaktadır. Benzer şekilde, Seveda Limanı ve Diblikçi Tepe de bütünleşik bir doku olarak yönetilmelidir. Yine Yavu-Karakuyu Mahallesi sitleri, sadece kalıntı alanlarını içerecek biçimde parçalı görünmektedir. Hoyran sit alanları da yerleşimin sera ve kullanım alanları dışında kalan kısımlarıyla sınırlandırılmış görülmektedir. Benzer bir

kopukluk Tyberissos ve çevresindeki küçük sit alanları arasında da vardır ve yolun karşısında kalan, bölgenin görsel simgelerinden biri haline gelmiş kaya mezarını (OID 26) yerleşimin koruma alanları dışında bırakmıştır. Kocagedik Tepe ve Trysa ile ilgili olabilecekleri belirtilen Çakalbayat çevresindeki sit alanları ve kalıntılar da kendi içinde parçalıdır.

- Seralarla kaplı Demre Ovası'nın Myra Antik kentinin yayılım alanı olduğu, erken dönem araştırmacılarınca saptanmıştır. Asgari olarak, Myra ile Aziz Nikolaos Kilisesi arasında kalan bölgenin sera yapılaşması ile ilgili denetim sürecinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.
- Tespit edilen toplam 35 kaçak kazının 11 adedi bu bölgede olmuştur. Turant Dağ, Göynük Gödecebelen gibi araştırma verisi üretmeye müsait alanlarda kaçak kazılar veri kaybına neden olacaktır. Her ikisi de 4. Seviye erişim zorluğuna sahip alanlar, ve bu alanlar gibi denetimi zor ancak bilgi potansiyeli yüksek yerler, uzaktan denetim yöntemleri ile kontrol altında tutulmalıdır.
- Avşar Tepe, Oğlansarnıcı Kule Çiftliği gibi, Klasik Dönem yapılaşması adına önem taşıyan yerlerde de kaçak kazılar vardır. Her ikisi de 4. seviye erişim zorluğuna sahip bu yerler de uzaktan denetim yöntemleri ile korunmalıdırlar.

5.4.2.5 ÇDP plan kararları ile etkileşim ve öneriler

Bkz. Ek F Alt Bölge 5, Pafta 5

- Planın gelişme eksenlerinde tarihi niteliği olan bölgelerin ve alternatif turizminin hem kalkınma hem de doğayı koruma aracı olarak değerlendirilmesi gerekliliğinden bahsedilmekte, tarihi yerler ve örenyerleri ile ilişkili yeni güzergahlar geliştirilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda Likya Yolu'nun desteklenmesi, Aziz Nikolaos Yolu'nun yeniden canlandırılması önerilebilir. Ayrıca bu bölgede yer alan yoğun tarihsel dokulardan faydalanmak ve tarihsel değerlerde bahsedilen karakteristik ve özelliklere dayalı yeni rotalar geliştirilmesi mümkündür.
- Planda ifade edilen mevcut yol güzergahları, Roma Dönemi güzergahları ile büyük paralellik göstermektedir. Yoğun kalıntı dokusu, coğrafyanın sınırlı sirkülasyon olanağı tanıması, bu durumun doğal olarak gelişmesini sağlamış olmakla birlikte, plan açıklama raporunda yer alan "Bölgede yapımı devam

eden karayolu projeleri güçlendirilerek devam edilmesi ve her ilçe merkezine giden taşıt yolunun çift şeritli hale getirilerek güçlendirilmesi ve alternatif ulaşım aksları oluşturularak geliştirilmesi" (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020, s. 7) önerisi, bu durumun tespit edilen yol kalıntıları için bir tehdit, araştırılan güzergahlar için de bir risk olduğunu göstermektedir.

- ÇDP kapsamında önerilen kentsel gelişme alanları arasında, Kaş (Antik devirde Antiphellos) kentsel yerleşik alanının Diblikçi Tepe yönüne kadar olan kısmı yer almakta, Kaş merkezi de kuzeye doğru bir miktar genişletilmektedir. Diblikçi Tepe yönüne genişletilen kısım, Kaş'tan gelerek buraya ulaşan Likya Yolu'nun güzergahını da kapsamaktadır. Aynı zamanda Dünya Miras Listesi adaylığı için önerilen kentler arasında yer alan Kaş merkezinin yakın tarihsel ilişkisinin bulunduğu Diblikçi Tepe ile kentsel bir doku geliştirilerek koparılması, zaten kentsel yerleşik alanlarla parçalanmış Kaş sitlerinin tarihsel değerlerinde kayıplara yol açacaktır. Kentsel genişleme ihtiyacının Phellos'tan gelen Likya Yolu'nun batısında kalan bölgeye yönlendirilmesi, tarihsel ve güncel değerlerin kaybının önüne geçmek için daha uygun olacaktır.
- Bir başka sorunlu kentsel gelişme alanı, Oğlansarnıcı Kule Çiftliği, Tyinda ve Karakuzgediği Kale ve Çiftlik'in içinde bulunduğu sit alanının hemen kuzeyinde, mevcut yol ve bu yolla örtüşen tarihsel güzergahın (GZR 56: Phellos – Kyaneai) bulunduğu alanda tasarlanmıştır. Çevresinde yerleşik alan bulunmayan bu kısmın yeni bir yerleşim alanı olarak önerildiği anlaşılmaktadır. Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin 1/25.000 ölçekli planlarında tespit edilen otoyolun da bu alandan geçmesinin beklendiği görülmektedir. (Yol önerisi, 08.05.2018 tarihli Demre Nazım İmar Planı'nda işaretlendiği üzere tespit edilmiştir, bu alanı düzenleyen Kaş Nazım İmar Planı henüz onaylı değildir) Ahatlı ve Belenli'de aynı alanda taş ocakları da tespit edilmiştir (Bkz. Bölüm 5.4.2.4). Bu kısımda gelişecek bir yapılaşma Orta Likya Klasik Dönem, Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi dokuları adına tarihsel değer kaybına neden olacaktır. Bu yerleşim mümkünse başka bir alanda tasarlanmalıdır.
- Myra ve Aziz Nikolaos Kilisesi arasında kalan alanlarda yer alan sera adalarının yola bakan çeperlerinde de düşük yoğunluklu olduğu önerilse de kentsel yerleşik alan önerisi vardır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020,

s. 42). Bu durumda, bölgenin kentsel arkeolojik sit olarak ilan edilmesi ve herhangi bir inşai faaliyet öncesinde tespit, araştırma, koruma önlemlerinin uygulama standardı haline getirilmesi tarihsel değerlerin kaybedilmesinin önüne geçmek için önerilebilir.

5.4.2.6 Alt peyzaja ilişkin öneriler

- Alt peyzaj alanını diğer bölgelerden farklılaştıran özelliği, Demre Çayı ve Kıyı Orta Likya arasında kalan kesimde ve Belören – Çağman mahalleleri arasında kalan kesimlerde oldukça yoğun ve katmanlaşmış bir malzemeye sahip olmasıdır. Bu alanda yer alan doku katmanlaşmalarının ürettiği farklılaşmalar yarımada genelinde eşsiz pek çok alan yaratmıştır. Aynı zamanda kıyı sirkülasyonu içinde ve Antalya – Fethiye aksında önemli konumda olan bu alt peyzaj bölgesinin hızlı değişme eğilimi olduğu, önerilen gelişim alanları ve yol projelerinden görülmektedir. Dolayısı ile, bu peyzaj içinde daha alt bölgelerle mekansal arkeolojik varlık yönetim alanlarının belirlenmesi, peyzaj alanlarının yönetiminden ve değerlerinin korunmasından sorumlu kurumların planlama süreçlerine aktif olarak iştirak etmesi gerekliliği vardır. Yine bu özgün değerler, bu bölgedeki kalkınma süreçlerine kültür turizmi ve alternatif turizm araçları ile katkıda bulunmaya uygundur.
- Arkaik, Klasik ve Bizans Devirlerine ait eşsiz yapıların (Phellos'taki en büyük ve eski tümülüs, Karakuzgediği Kale ve Çiftlik, Avşar Tepe, Kırandağ – Çardaklı Yerleşimi, Aziz Nikolaos Kilisesi, Dereağzı Kilisesi) tümü için denetim ve onarım mekanizmaları geliştirilmelidir. Bu yapılarda restorasyonlardan kesinlikle kaçınılmalıdır, zira referans yapı niteliğinde bu alanlarda herhangi bir değişiklik yüksek seviyede bilimsel değer kaybına yol açacaktır.
- Tüm yarımadada Arkaik Dönem yerleşim dokusunun bulunduğu tek peyzaj bölgesidir. Aynı zamanda Klasik Likya'nın çok yoğun yaşandığı bir bölgedir. Bu dönemlerin anlatılar, güzergahlar, ziyaret olasılıkları ile belirginleştirilmesi, bölgenin kültürel kimliğinin tanıtılması adına da önemlidir. Dünya Miras Listesi adaylığına gösterilen Likya Uygarlığı Antik Kentleri dizisinin Klasik Likya'yı temsil edecek biçimde şekillendirilmesi de aynı yönde katkıda bulunacaktır. Ayrıca bölgede bulunan tahıl ambarlarının belgelenmesi ve tescil edilmesi konusunda başlatılan çalışmalar da Likya

tarihsel kimliğinin güncel yaşantı ile ilişkilendirilmesi ve tanıtılması girişimlerine katkıda bulunabilir.

- Bölgenin hemen hemen tamamında, tarihsel, kültürel, politik ilişkiselliklerin yerlerin konumları ve aralarındaki sirkülasyon olasılıkları ile biçimlendiği (liman ilişkileri, geçim kaynakları ve ticaret, güvenli alan yaratmak için seçilen stratejik noktalar gibi) tespit edilmiştir. Bu ilişkisellikler ise, yerlerle ilgili edinilen bilgilerin bir bağlama oturtularak yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla coğrafyayı değiştiren her türlü eylemin, dolaylı yoldan bilgi kaybına yol açması bu bölge için bir tehdittir. Gerek çok katmanlı Arkaik – Bizans arası dokuya sahip kıyı alanlarında, gerekse Bizans yoğunlukta olmakla birlikte Hellenistik – Roma katmanlarına sahip Belören ve Çevresi dokusuna etkiyen alanlardaki sorunlardan da görüldüğü gibi, bu bölgede herhangi bir maden ocağı veya taş ocağı izni verilmemelidir. Aynı durum, antik devir güzergahları ve bu güzergah araştırmaları açısından da geçerlidir, bölge için önerilen yol projeleri, bu araştırma ve yol kalıntılarını gözetmelidir.
- Bölgenin tepelerinde herhangi bir uydu alıcısı, televizyon – radyo kulesi, gözetleme kulesi gibi ihtiyaçlar karşılanması gerekliliğinde, bu gibi alanların potansiyel antik devir kuleleri de içerebileceği göz önünde bulundurularak yüzey araştırması yapılmalıdır.
- Bölgede yer alan kültür rotaları aynı zamanda bir denetleme – izleme aracı olarak kullanılabilir. Bu yollara veya bölgeye has geliştirilecek aplikasyonlarla kitlesel katılım sağlanarak kalıntı alanlarının ziyaretçiler tarafından düzenli aralıklarla belgelenenmesi mümkün kılınabilir.
- Belören Bizans alanları ve Aziz Nikolaos Kültür Rotası, tematik olarak benzerlik gösteren Fethiye bölgesindeki Bizans Devri yapıları ile ilişkilendirilerek iki bölge arasındaki kültürel dolaşım arttırılabilir, böylece Demre ve Aziz Nikolaos Kilisesi'nin yaşadığı dönemsel yoğunluklar coğrafyaya dağıtılabilir.
- Bu bölgede görülen sit alanlarındaki parçalılık üst ölçekli bir sorunu belirginleştirmiştir: Korumaya ilişkin kararlar, tarihsel ve kültürel değerlere ilişkin parametrelerle yaygın bir ilke kararı olarak uygulanabilmekle birlikte, kullanma kararları, yerlerin dinamiklerine özel olarak, yerel parametrelerle

belirlenmelidir. Yerleşik alan sınırlarına göre belirlendiği görülen pek çok sit alanı vardır. Değerliliğin yüzeyde görülenden geniş bir alana yayılması ihtimaline karşılık tescil sınırları ihtiyatlı bir genişlikle belirlenebilmeli, ancak bu sınırlar içinde yapılacak aktivitelerin kararları, koruma yaklaşımı ile devam eden hayatı sürdürülebilir kılmak arasındaki dengeyi bulacak esneklikte bir çerçevede alınabilmelidir.

5.4.3 Alt Bölge 10: Elmalı Ovası

Elmalı Ovası, Milyas Bölgesi'nin içine kapalı kabul edilebilecek coğrafyası ile örtüşmektedir. Tarih öncesi dönemlere dair katmanlar bulunduran alan, tarihsel devirlerde de Arkaik Dönem'e ait tümülüslerle, noktasal gelişmelerle kısmen katmanlaşmış, Roma Dönemi'nde ise yine belirgin gelişmeye sahne olmuştur. Tarih öncesi karakterinin öne çıktığı bir bölgedir.

Bölgenin arkeolojik varlıkları: 27 Arkeolojik Sit, 14 Arkeolojik Anıt, ve toplam uzunluğu 5013 metreyi bulan 5 kısım yol mevcuttur. Sit alanlarından 1 adedi hakkında, tescil edildiği bilgisi haricinde bilgi edinilememiştir.

Pafta yüzölçümü: 873,92 km^2 (yoğunluk: kalıntı / 21,3 km^2)

5.4.3.1 Tarihsel değerler

Bkz. Ek F Alt Bölge 10, Pafta 1

İçerdiği bölgesel öneme sahip özel değerler

- Alt Bölge 9: Beldibi ve Kuzeyi alt peyzaj alanında yer alan Neolitik Dönem mağaraları ile ilişkili olarak, Deroche Beydağları ve Milyas arasında başka mağara potansiyellerinin de bulunduğunu ifade etmiştir (1986, s. 364). Bu potansiyelle (N-Ö-2) ilişkili olabilecek Elmalı Karaini ve Elmalı'nın hemen batısındaki prehistorik mağara da değerlendirilebilir. Her iki alan da henüz araştırılmamıştır.
- Batı Anadolu'dan Güneydoğu'ya giden tarih öncesi güzergahın bu bölgeden geçtiği ileri sürülmüştür. Kabalis'ten başlayıp Eşen Vadisi'ne dönen güzergah, Sinekçibeli Geçidi'nden geçerek bölgeye ulaşmaktadır. Bölge içerisindeki Akçay Höyük ve Hacımusalar Höyük de bu güzergah üzerinde kabul edilmektedir. (K-Ö-2; T-Ö-2)

- Bağbaşı Tarih Öncesi Yerleşimi'nin Kalkolitik mimarinin önemli bir örneği olduğu bildirilmiştir. (K-Ö-4) Yarımada genelinde benzer bir durum bildirilen kalkolitik mimarinin korunduğu alana rastlanmamıştır.
- Benzer şekilde, Hacımusalar Höyük'te Erken Tunç Çağı için model bir yerleşim alanının varlığı bildirilmektedir. (T-Ö-5) Yarımada genelinde benzer bir durum bildirilmemiştir.
- Karanlık Çağ'a dair bulgu verdiği ifade edilen 7 alanın 3 adedi buradadır. (KÇ-Ö-1) Buluntu potansiyeli taşıyan alanlar arasında Demir Çağı'na tarihlenen iki alan daha vardır. (KÇ-Ö-2) Az buluntu veren bu dönem için araştırılmamış höyükler ve tarih öncesi kalıntılar önem taşımaktadır.
- Arkaik ve Klasik Dönem referansları az sayıda yapı ile sınırlıdır. Bunlar arasına en belirgin olanlar, tümülüslerdir. (AR-K-2, KL-Ö-2)
- Roma Devri'nde, Milyas kentlerinin eyalete katılması ile (R-Ö-3:32) ova merkezinde yer alan kentler (Kodopa, Akarassos, Soklai, Podalia, Choma) arasında ve günümüzde olmayan Karagöl çevresinde bir yol ağı örgütlenmiş, (R-Ö-1) bu yol ağı Avlan ve Sinekçibeli Geçitleri'nden geçerek bölgeyi kıyılara bağlamıştır. Yol kalıntılarının küçük bir kısmı hala mevcuttur.
- Bizans devrinde Akarassos ve Soklai, Aziz Nikolaos'un *Vita*'sında bahsedilen kentler arasında yer almış (B-Ö-1), Akarassos, Choma, Podalia ve Komba aynı zamanda dönemin piskoposluk merkezleri olarak kaydedilmişlerdir. (B-Ö-5)

Doku değerleri ve alt peyzaj karakteri

- Elmalı Ovası'nın güney kısmında, Neolitik Dönem'e tarihlenen dört adet höyükten oluşan bir Neolitik Dönem dokusu tespit edilmiştir. (N-D-1) bunun yanı sıra, bu höyüklere 5-6 kilometre mesafede yer alan Pirhasanlar, Yakaçiftlik ve Mezarlık Höyükleri de Neolitik Dönem'e kadar inme potansiyeli taşıyabilecek alanlardır. Bu alanlarla ilgili bilgi gelmesi halinde, tarihsel dönem dokusunun kuzeye doğru genişlemesi mümkündür. Keza, daha kuzeyde kalan Elmalı'nın erken dönemleri ve Elmalı yakınındaki Semayük de potansiyel alanlardır. (N-Ö-1)

- Kalkolitik Dönem dokuları iki adettir. İlki, Elmalı Ovası güney kısmında N-D-1 dokusu üzerine katmanlaşarak Yakaçiftlik Höyük ve Podalia'yı içine alacak biçimde genişlemiştir. (K-D-1) Diğeri ise Elmalı yerleşiminin kuzeydoğusunda Dinsiz, Bağbaşı ve Boztepe yerleşim alanlarını kapsamaktadır. (K-D-2) Bu ikinci dokunun hemen yakınında, 2-3 kilometre mesafede henüz bu döneme uzanıp uzanmadığı bilinmeyen Karataş, Kocapınar ve Semayük höyükleri vardır. Dolayısıyla bu dokunun da güneye doğru genişleme potansiyeli mevcuttur.
- Tunç Devri'ne buluntu veren az sayıda alan iki doku tanımlamaktadır. Bunlardan ilki ovanın güney kısmında Neolitik ve Kalkolitik Dönem dokularının bir kısmına ait bir alanda yer alan Hacımusalar ve Akçay Höyükleridir. (T-D-1) Yakın çevrelerinde ise buluntu potansiyeli olduğu düşünülen Tekke ve Yakaçiftlik höyükleri ile, Kalkolitik ve Arkaik arasında boşluk olduğu görülen Podalia ile, araştırılmamış Mezarlık Höyük ve kötü durumdaki Pirhasanlar Höyük'tür. Bu alanlardan bilgi gelmesi durumunda doku alanı genişleyecektir. Benzer bir durum Karataş Höyük, Bağbaşı Tarih Öncesi Yerleşimi ve Soklai'den oluşan kuzey kısımdaki dokuda da mevcuttur. (T-D-2) Çevresindeki diğer höyük alanlarından, Elmalı yerleşiminden ve Dinsiz Yerleşim Alanı'ndan benzer bir veri gelmesi halinde bu dokunun da genişleme ihtimali vardır.
- Tarih öncesi devirlerle tanımlanan bu alt bölgeler, bölgedeki baskın tarihsel karakter ve höyük dokusunu ifade etmektedir.
- Arkaik ve Klasik Döneme tarihlenen tümülüs yapıları, alanın kuzey kısmında iki ufak doku oluşturmaktadır (AR-D-2, KL-D-1)
- Ovayı çevreleyen küçük yerleşimler (Kodopa, Akarassos, Soklai, Podalia ve Choma) ile bu yerleşimler arasındaki dairesel yol ağı, bir Roma Devri dokusu oluşturmaktadır. (R-D-10)

5.4.3.2 Güncel anlamlar, etkileşim alanları

Bkz. Ek F Alt Bölge 10, Pafta 2

- Araştırmacılar, Elmalı ile Balboura'yı birbirine bağlayabilecek, Tyriaion (Alt Bölge 11) üzerinden geçen bir güzergah olabileceğini bildirmişlerdir. Bu

durumda Elmalı'nın kuzeyinde kalan kısımda bu güzergahın izleri aranabilir. Bu alandaki arazi kullanımları potansiyel bilgi açısından değerlendirilerek belirlenmelidir.

- Elmalı Karaini mağarası araştırılmamıştır, bu mağaranın Neolitik Dönem veya öncesine ait veri üretme ihtimali vardır.
- İslamlar, Beyler ve Kocapınar köylerinde bulunan tahıl ambarları ile Söğle köyleri ve çevresinde yer alan arı serenleri, (Mutlu Danacı, 2012) muhtemel tarihsel biçimsel süreklilikler açısından önem taşımakta ve güncel kırsal yaşantı ile tarihsel katmanlaşma arasında imgesel bağlar kurma potansiyeli taşımaktadırlar. Tahıl ambarları ve arı serenleri aynı zamanda bölgenin kırsal karakteristik unsurlarıdır.
- Elmalı yerleşimi, antik dönemde Akarassos olarak bilinen yerleşimin üzerinde kesintisiz iskanla gelişmiştir. Bozüyük Köyü'nün mezarlık alanı olarak kullanılan Semayük höyüğü de bir tarihsel süreklilik alanı olarak günümüze ulaşmıştır.

5.4.3.3 Araştırma durumu ve potansiyeli

Bkz. Ek F Alt Bölge 10, Pafta 3

- Bölgede yer alan 41 alanın yedisi araştırmaya konu olmamıştır. 25 adedinde ise yüzeysel tespitler yapılmıştır. Bayındır Tümülüsleri kurtarma kazısı ile belgelenmiş, üç tümülüs ve üç tarih öncesi alanda geçmişte kazılar yapılmıştır. Hacımusalar Höyük'te ise hala kazılar devam etmektedir.
- Araştırmaya konu olmamış alanlar arasında, tarih öncesine dair veri üretebilecek Mezarlık Höyük'ün fiziksel durumunun çok kötü olduğu belirlenmiştir. Pek çok höyük arasında yer alan bu alanın tehdit altında olduğu söylenebilir. Keza yüzeysel olarak araştırılmış Podalia, Pirhasanlar Höyük, Soklai gibi yerleşim alanları da önemli malzeme kaybına uğramışlardır. Benzer bir durum, Klasik Dönem'e tarihlenen Kızılca ve İslamlar Köyü Antik Yerleşim alanları için de mevcuttur. Daha öncesinde kazı araştırması yapılmış Boztepe ve Bağbaşı Tarih Öncesi yerleşimi de hızla kaybedilmiştir. Toplam alanların 13'ünün fiziksel durumu 'kötü', dokuzunun da 'çok kötü' olduğu belirlenmiştir. Ova genelinde hızla veri kaybedildiği

söylenebilir. Diğer alanlara oranla düşük kalıntı yoğunluğuna sahip ve tarihsel kaynakları sınırlı bu bölgede veri kaybı önemli bir sorundur.

- Ovanın araştırılmamış ve belki henüz tespit edilmemiş höyükleri, Likya Bölgesi'nin tarih öncesi devirleri için önemli bilgi potansiyeline sahiptirler. Benzer bir durum Alt Bölge 14: Tlos ve Çevresi için de geçerlidir.

5.4.3.4 Korunma potansiyeli ve koruma sorunları

Bkz. Ek F Alt Bölge 10, Pafta 4

- Kızılca, Pirhasanlar Höyük, Asarlık Tepe Kalesi, Dinsiz Yerleşim Alanı, Boztepe ve Bağbaşı Tarih Öncesi Yerleşim Alanları, Elmalı Karaini ve Ovacık Kalıntıları'na dair herhangi bir koruma alanına planlarda ve koruma kurulu kararlarına rastlanmamıştır. Bu sayı alanların yaklaşık %20'sine denk gelmektedir.
- Höyük alanlarının koruma alanları içerisinde tarım aktivitelerinin devam ettiği görülmekte, alanlarda çalışanlarca da tarım hasarları rapor edilmektedir. Genelde 2. seviyede erişilebilirliği olan höyük alanları tehdit altındadır.
- Zümrütova Kalesi, Afşar Kalesi ve Armutlu'daki Hellenistik kalıntı alanlarının gerisinde sık ve küçük taş ocakları açıldığı görülmektedir. Bir taş ocağı yolunun Zümrütova Kalesi sit alanı içerisinden geçtiği de tespit edilmiştir. Bölgenin Hellenistik Dönemi'ni temsil eden az sayıda kalıntı alanını içeren bu çevrede taş ocaklarının dönem bilgilerini ve coğrafya üzerinden tanımlanacak ilişkisellikleri, dolayısıyla Hellenistik Devir bilgisinin bağlamını tehdit ettiği söylenebilir.
- Komba'nın 3 kilometre kadar batısında yer alan taş ocakları, bölgeden geçtiği önerilen tarih öncesi güzergahın üzerinde kalmaktadır. Dolayısıyla bu alandaki yeryüzünü etkileyen aktivitelerin bu güzergaha dair bilgileri ortadan kaldıracağı söylenebilir.
- Bölgede yer alan 41 alanın yalnzıca 14'ünde kalıntıları doğrudan etkileyen bir soruna rastlanmamaktadır. Diğer alanların çoğu höyük olmak üzere 14'ünde tarım hasarı, Bayındır ve Kızılbel Tümülüslerinde geçmişte yaşanmış kaçak kazılar, Mezarlık Höyük'te tescil öncesinde kaçak kazı, Müğren Köyü Mezarı'nda geçmişte yaşanmış vandalizm, Akçay Höyük,

Hacımusalar Höyük, Kocapınar Höyük ve Podalia 1. Derece Arkeolojik Sit alanları içerisinde ise mevcut yol ağına dahil olmuş asfalt yollar tespit edilmiştir. Ziyaretçi düzenlemeleri ve koruma çalışmaları ile denetim altına alınmış Karaburun Tümülüsü dışındaki tüm tümülüs alanlarında çeşitli hasarlar vardır.

- Mevcut şartlar altında bölgenin varlıklarının tehdit altında olduğu söylenebilir.

5.4.3.5 ÇDP plan kararları ile etkileşim ve öneriler

Bkz. Ek F Alt Bölge 10, Pafta 5

- Elmalı'da kentsel gelişme alanının güneyinde Adatepe kalıntılarının olduğu kısma sanayi bölgesi planlandığı görülmüştür. Ancak 14.02.2020 tarihinde onaylanan Elmalı Nazım İmar Planı'nda Ada Tepe'nin işlendiği ve tepe üzerinin kalan kısımlarının tarım alanlarına dahil edildiği görülmüştür.
- Aynı Nazım İmar Planı'nda, günümüzde tarla yolu formunda olan Elmalı doğusundaki bir yolun ikinci derece yol olarak Kocapınar Höyük Sit alanından geçirilmesinin önerildiği tespit edilmiştir. Elmalı Ovası, güncel yol ağı ve antik dönem güzergahları karşılaştırıldığında görüleceği gibi, farklı olasılıkların değerlendirilmesine uygun bir coğrafyaya sahiptir. Dolayısıyla tasarlanan yolların sit ve kalıntı alanları dışında kalması gereklidir.
- Höyük ve tarih öncesi yerleşim alanlarının tamamı tarım alanları içinde yer almaktadır. Tarihsel değerlerin de gösterdiği gibi, ovanın tarıma uygun yüzeyleri aynı zamanda tarih öncesi yerleşime de uygun olmuşlardır. Günümüzde kurutulmuş olan Karagöl'ün kapladığı alan haricinde diğer alanlarda potansiyel bilgiyi korumak üzere protokoller geliştirilmelidir.
- Bu bölgeye ulaştığı bildirilen tarih öncesi güzergahın Çayboğazı Sulama Barajı'nın olduğu yerden geçtiği görülmüştür. Elmalı'nın tarım odaklı gelişiminin planlandığı ve tarımsal üretimin arttırılması hedeflendiği (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020, s. 9, 46) göz önünde bulundurulursa, başka sulama göletlerinin planlanması durumunda bölgenin tarih öncesi veri potansiyelinin ve mevcut arkeolojik bilginisin değerlendirilmesi gereklidir.

5.4.3.6 Alt peyzaja ilişkin öneriler:

- Elmalı Ovası'nı içeren bu bölge, tarih öncesi doku yoğunluğu açısından yarımada genelinde öne çıkmaktadır. Hem tarih öncesi dönem dokuları, hem araştırılmamış veya yüzeysel olarak incelenmiş höyük alanları hem de Çaltılar'dan başlayarak buraya uzandığı önerilen tarih öncesi güzergah, bölgeyi Tlos ve Çevresi (Alt Bölge 14) ile birlikte tarih öncesi devir araştırmalarının merkezine koymaktadır. Aynı zamanda Teke Yarımadası'nın kalkınma süreçlerinde önemli bir tarım merkezi olan bölgenin tarım alanları tarih öncesi yerleşim alanlarının görüldüğü ve beklendiği sahalarla örtüşmektedir. Tarım aktivitelerinin höyüklere verdiği hasarlar da kayda alınmıştır. Bu durumda ovadaki tarım alanları öncelikli olarak sistematik taramadan geçirilerek bir höyük envanteri tamamlanmalıdır. Höyük alanları bariyerlerle sınırlanarak korunmalıdır. Tarlalarda açılacak kuyu, sulama kanalı gibi altyapı unsurları da denetimli olarak uygulanmalıdır. Tarih öncesi güzergahı içereceği düşünülen alanlarda taş ocakları veya sulama barajı gibi coğrafya değiştirici aktivitelerden kaçınılmalıdır, her müdahale bu dönemlerde uzmanlaşmış arkeologlar tarafından gözlemlenmelidir.
- Bölgede Hacımusalar'ın Erken Tunç Çağı yerleşiminin, Bağbaşı Tarih Öncesi Yerleşimi'nin de Kalkolitik mimarinin ünik örnekleri olduğu belirtilmiştir. Bağbaşı, gerekli koruma önlemleri alınmadığı için büyük oranda kaybedilmiştir. Kalan malzemenin bir an önce değerlendirilmesi, mümkünse yorumlama ve ziyaret yönetimi çalışmaları ile güncel kültürel algıya dahil edilmesi, alanın korunması ve tanıtılması, koruma açısından da olumlu olacaktır.
- Tümülüs alanlarında da ziyaretçi düzenlemesi ve denetimin sağlanması öncelikli olmalıdır.
- Ovadaki ulaşım olasılıklarının sunduğu fırsatların genişliğinden hareketle, höyük envanteri bir an önce tamamlanarak planlanacak yolların höyük alanlarına zarar vermesinin önüne geçilmelidir.

6. SONUÇLAR

6.1 Araştırma Sorusunun Yanıtlanması ve Araştırmanın Bulguları

Çalışma kapsamında ele alınan temel sorun, Likya Bölgesi arkeolojik varlıklarının ve sahip oldukları kültürel-tarihsel, bilimsel, toplumsal değerlerinin nasıl bir yöntem ve yaklaşımla korunabileceği olmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde tartışıldığı üzere, bu kültürel-tarihsel değerlerin yerlerin bağlamı ile bütünleşik olduğu çağdaş koruma anlayışının uzlaştığı görüşlerden biridir. Bu yerlerin bilimsel değerlerinin ve/veya taşıdıkları potansiyellerin de üzerlerinde, bağlamlarında bulunduğu, yeniden yorumlanabilirliklerinin önemi, arkeolojinin çağdaş yöntemlerinde vurgulanmaktadır. Bağlamdan bahsedildiğinde ise, sadece varlık ve yakın çevresinden değil, varlığın parçası olduğu tarihsel kurgulardan, örgütlenmelerden, ilişkilendiği yerlerden, zaman içinde kazandığı anlamlardan, biçimlenişini ve yapı teknolojilerini etkileyen coğrafi morfolojiden de bahsedilmektedir. Nihayetinde, kültürel üretimler, onları üreten toplulukların sosyal, politik, fiziksel şartları üzerine inşa edilmektedirler. Üretildikten sonraki yaşantılarında ise toplumlarla veya hafızayla bazen sürekli, bazen de kesintili olarak etkileşime girmekte, bu süreçte yeni değerler kazanmakta, miras anlamları dönüşmektedir.

Arkeolojik varlıkları kültür mirası arasında ayrı bir yere koyan nitelikleri ise, insanlığın geçmişini araştırmak için aynı zamanda birer araç olmalarıdır. Bu durum doğal olarak arkeolojik varlıkları bilinen değerlerinin yanı sıra keşfedilmeyi bekleyen değerleri ve ilişkileri, varlığı bilinmeyen unsurları ile başka bir yere koymaktadır. Bir yandan da arkeolojik varlıklardan edinilen her bilgi, diğer arkeolojik varlıkların sahip oldukları bilgiyi üretmeye katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla arkeolojik varlıkların bütünleşik bir bakış açısıyla korunmasından bahsedildiğinde, bilinen unsurların değer ve bağlamlarının korunmasının yanı sıra, varlık veya bilgi potansiyeli taşıyan yerlerin, güzergahların saptanması, bu alanlardaki potansiyelin korunması gerekliliği de ortaya çıkmaktadır.

Bu durum, arkeolojik varlıkların bağlamlarını üzerlerinde geliştikleri tarihsel kültür coğrafyasının bütünü ölçeğinde büyütmekte, bu bağlamın korunmasını ise tüm kültür

bölgesini bir sit alanıymışçasına değerlendirerek, bölgenin içerdiği değerlilikleri güncel yaşantıyı ve kalkınma süreçlerini planlamakta kullanılan üst ölçekli planlara aktarmak gerekliliğini vurgulamaktadır.

Aynı zamanda kültür varlıklarını koruma ve yaşatma kaygısının, planlama ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerinin kaçınılmaz bir bileşeni haline geldiği de artık kabul görmekte olan ve gerek akademik koruma araştırmalarında, gerekse uluslararası doktrinlerde sıklıkla zikredilen bir gerçeklik haline gelmiştir. Koruma, sadece sit alanları içerisinde gerçekleşen bir aktivite değildir, değerlerin yayıldığı her somut ya da soyut alanı stratejik olarak konu alması gereken, gerektiğinde önleyici kararlara dayanan, gerektiğinde mekansal veya fiziksel müdahalelerde bulunan, güncel yaşantıyı, kalkınmayı, kullanımı, ekonomiyi de gözeterek planlanan, toplumsal çıktıları olması beklenen bütüncül bir aktivitedir.

Bu üç temel nokta, çalışmanın ele alınan soruyu nasıl yanıtlayacağını belirlemiştir. Korunacak değerlerin, o değerleri üreten süreçleri, korunması istenen unsurlar etrafındaki bağlantılılıkları, ilişkileri, dahil oldukları kültürel-tarihsel örüntüleri, dönemler boyunca gelişen etkileşimleri ve usurların zaman içinde kazandığı anlamları gözeterek belirlenmesi gereklidir. Bu araştırılan değerler örüntüsünün arkeolojik varlıklar tarafından üretilmesi, bu varlıklar ve bağlamları hakkında bilinenlerin yanı sıra bilinmeyenleri de korumanın konusu haline getirmektedir, dolayısıyla değerlere dair bir araştırma ile potansiyel yer ve unsurlara dair çıkarımlar yapabilmek de önem kazanmaktadır. Son olarak da bu değerlerin yaşayan bir coğrafyanın tarihsel katmanlarına ait olduğunun bilinci ile, elde edilen bulguların planlı süreçlere aktarılması, bu süreçleri yönlendirmesi için bir yol haritası çizilmesi gereklidir.

Bu nedenle de korumaya bölge ölçeğinden yaklaşmak üzere Likya Arkeolojik Peyzajı kavramı ve bu peyzajın bilgi tabanı üzerinden şekillenen analiz yöntemi geliştirilmiştir.

Bir yöntem önerisi olarak Likya Arkeolojik Peyzajı

Bir analiz yöntemi olarak Likya Arkeolojik Peyzajı, kütlürel peyzaj kavramının sunduğu araç ve deneyimler üzerinden, bölgenin arkeolojik araştırma ve veri üretimi yoğunluğuna dayandırılarak geliştirilmiştir. Likya Bölgesi, coğrafi olarak nispeten içine kapalı, farklı jeomorfolojileri içeren alt birimlere sahip, bu jeomorfolojiler

arasındaki bağlantıların, geçitlerin, coğrafyadaki tarihsel kullanımların araştırmacılar tarafından çözümlendiği, kalıntı alanlarının derinlikli tarihsel araştırmalara, çok sayıda araştırma kazısına ve yüzey araştırmasına konu olduğu, sahalar arasındaki ilişkisellikler araştırmacılar tarafından belirginleştirilmiş ve ifade edilmiş bir bölgedir. Dolayısıyla doygun veriye dayalı bu çalışma ile mevcut arkeolojik varlıklar üzerinden tarihsel, dokusal, özel anlamların sorgulanabildiği bir analiz ve ifade yöntemi geliştirilmiştir. Araştırma verisinin çokluğu aynı zamanda, koruma amaçlı geliştirilen bu yöntemin, arkeoloji biliminin ve arkeolojik varlıkların doğasından kaynaklanan bilinmezlikleri karşısında önemli bir avantajı olmuştur. Varlıklar ve tarihsellik hakkında bilinenlerin, formlarla, jeomorfoloji ile, coğrafi konumlarla, ilişkisellik ve tarihsel kırsal örgütlenme tipleri ile eşleştirilebiliyor olması, bilinmeyen, araştırılmamış, tespit edilmemiş varlıkların korunması ile ilgili ihtiyati çıkarımlar yapmayı ve öneriler geliştirmeyi mümkün kılmıştır. Bu çıkarımlar şu açıdan önemlidir: Likya Bölgesi örneği özelinde, hem coğrafya ve tarihsel bağlamla farklılaşmış, arkeolojik alanları büyük oranda kırsal alanlara dağılmış ve terk edilmiş bir tarihsel örüntü, hem ulusal yasal koruma çerçevesi araçları ile korunmaya çalışılan kalıntı alanları, hem de bölgesel ve yerel kalkınma planlaması aktivitelerinin hızla dönüştürdüğü/dönüştürmeye hazırlandığı bir yaşam coğrafyasından söz edilmektedir. Çoğunlukla, kalkınma süreçlerinin, gündelik hayatın, yatırım ve dönüşümlerin hedef aldığı coğrafyalarda potansiyel arkeolojik varlıkların korunması, kalkınma aktivitesinin başlaması ile ele alınan, kurtarma kazıları gibi araştırma sorusundan ziyade nesne verisi toplamaya odaklı çalışmaların konusu olmaktadır. Halbuki değerlerin, bilhassa ilişkisellik ve bağlamında korunma ile anlamlanan değerlerin sürekliliği, bu değerleri etkileyen aktivitelerin önceden bilgilendirilmelerine bağlıdır.

Bölgenin iki yüz yıllık araştırma tarihi sayesinde, nesne merkezli araştırmalardan tematik araştırmalara kadar çeşitli detay ve bütünleşiklikte bilgi üreten arkeolojik araştırmalar, bölgenin kültürel-tarihsel gelişimini, yine kendi kültürel aktiviteleri üzerinden çözümlemeyi mümkün kılmıştır. Çalışmanın 2.4. Bölümünde tanıtılan yöntem önerisi, arkeolojik varlıkları üreten kültürel aktiviteyi üç yönden tanımlamayı mümkün kılmıştır: Bölgenin kültürel-tarihsel aktivitesi, dönem normlarını tanımlamakta kullanılan karakteristik üretimler yapmıştır. Karakteristik üretimler, belirleyici, ABD ve Kanada ulusal kültürel peyzaj çerçevelerinde ‘karakter

tanımlayan öğeler' ile karşılaştırılabilecek, Darvill, Gerrard ve Startin'in (1993) nesli tükenmiş peyzajları algılamaya olanak sağlayan düzenler olarak ifade ettikleri örüntüleri görünür kılan unsurlardır. Bu üretimlerin farklı alt coğrafyalarda farklı yoğunluklarda gelişmesi ile belirlenebilen dokular, aynı zamanda potansiyel alanlara işaret etmektedirler. Bir bölgede dönemsel kültürel aktivite yoğunluğunun tespiti, o dönemin karakteristik üretimlerinin benzer şartlar ve uygun jeomorfolojilerde tekrar edebileceğinin işareti kabul edilmiştir. Bu da henüz araştırılmamış ve koruma altına alınmamış alanlarda güncel aktivitelerin ihtiyatlı düzenlenmesine dair fikir yürütmeyi mümkün kılmaktadır. Son olarak da arkeolojik varlıkların ilişkilerinden, dönüşümlerinden, sahne oldukları tarihsel veya çağdaş olaylardan, etkileşimlerinden, enderliklerinden doğan özellikler vardır. Bilhassa arkeolojik araştırmalarla vurgulanan bu özellikler, aynı zamanda ilişkili oldukları unsurların tarihsel anlamlarını genişletmekte, koruma perspektifinden de hassas yerleri işaret etmektedir. Bu arkeolojik varlıkları üreten toplumların günümüze ulaşmadığı düşünüldüğünde, uzak geçmişin özel hareketliliklerini anlamak için de önemli ipuçlarıdırlar.

Geliştirilen analiz yöntemi, çalışmanın peyzaj analizi metodolojileri açısından literatüre özgün katkılarından biridir.

Bir bölgesel bilgi katmanı olarak Likya Arkeolojik Peyzajı

Bir tarihsel coğrafya araştırması olarak bakıldığında, Likya Arkeolojik Peyzajı bölgenin arkeolojik varlık envanterini ve bu envanterin unsurlarının üzerlerinde taşıdıkları değerlerin ifadelerini somutlaştırmaktadır.

Kalkınma, arazi kullanımı gibi çeşitli ölçeklerdeki planların yapım süreçleri bütünleşik bilgi entegrasyonuna dayalıdır. Çeşitli ihtiyaçlara ve önemliliklere karşılık gelen veriler, plan yapıcılar tarafından bir araya getirilerek bir yerin mevcut durumu ve ihtiyaçları belirlenerek, plan hedeflerine yönelik kararlar alınır. Ancak çalışma kapsamında incelenen tüm bu ölçeklerdeki planlara arkeolojik sit alanlarının sadece plan ölçeği ile tutarlı büyüklükte olanlarının plan boşlukları olarak aktarıldıkları görülmüştür. Dolayısıyla arkeolojik varlıkların planlara aktarılan bilgileri sadece bir kısmının sit sınırlarından ibarettir. Dolayısıyla, planlara yeni bir bilgi katmanı olarak, bağlamları ve değerleri ile birlikte arkeolojik varlıklara dair bulguların aktarılması gerekliliği vardır.

Çalışmanın 4.1 ve 4.2. bölümlerinde tanıtılan envanter, açık uçlu, niteliksel ve niceliksel veriler içeren, CBS bağlantılı bir veritabanı olarak üretilmiştir (Bkz. Ek B). Veritabanının içerdiği bilgi sınıfları, arkeolojik varlıklara dair araştırma kaynakları, bölgeye dair üretilmiş çeşitli kurumsal kaynaklar, alan araştırmaları, ortofoto altıklarını kullanan görüntüleme aplikasyonları gibi kaynakların sunduğu görsel ve coğrafi veriler kullanılarak belirlenmiştir. Farklı kaynakların dağınık olarak ürettiği bu verilerin köprülenmesi ve sistematik biçimde ele alınması, arkeolojik varlıklara dair bilgi üretimine olanak sağlamıştır. Tarihsel anlatı, dönem, yapılaşma ve bilimsel araştırma durumu verileri için arkeolojik araştırma kaynakları, coğrafi konum için araştırma kaynakları ve CBS aplikasyonları, korunmuşluk durumu için alan çalışmaları ve alan görselleri gibi kaynakların kullanılmasının yanı sıra, kurumsal farkındalık ve erişilebilirlik durumu gibi veri sınıfları çalışmaya ve bölgeye özgü olarak tanımlanabilmiştir. Nihayetinde, çalışmanın özgün bir çıktısı olarak coğrafyanın arkeolojik geçmişini temsil edecek yoğunluk ve detaylılıkta bir envanter üretilerek, Türkiye'nin kültür atlasına katkıda bulunulmuştur (Bkz. Ek D: Envanter haritaları).

Likya Bölgesi'nin arkeolojik varlıklarının envanteri üzerinden, geliştirilen analiz yönteminin uygulanması tarih öncesi devirlerden Bizans devri sonuna kadar coğrafyadaki kültürel tarihsel örüntülerin ve katmanlaşmaların tespit edilebilmesine olanak sağlamıştır. Bu katmanlaşmanın görsel ifadelerini içeren kültürel-tarihsel peyzaj değerleri haritaları (Çeşitli katmanlar ve açıklamaları için bkz. Ek C, haritalar için bkz. Ek E) hazırlanarak, korunacak nesneler, yerler, değer ve bağlamlar, potansiyel araştırma alanları, bir kompozit bilgi katmanı halinde sunulmuştur. Bu katman, kalkınma ve arazi kullanımı planları ile karşılaştırılabilir ölçekte ve ifadede, bu planları üreten kurumları bilgilendirmek üzere tasarlanmıştır.

Bir koruma/yönetim aracı olarak Likya Arkeolojik Peyzajı

Çalışma kapsamında tespit edilen arkeolojik varlıkların koruma sorunları doğal olarak sadece Likya Bölgesi varlıklarına has sorun tipleri değildir. Bu sorunların temel kaynakları da doğal olarak bu bölge ile sınırlı değildir. Ancak, bu sorunların Likya Bölgesi varlıklarını nasıl etkilediği, Likya Arkeolojik Peyzajı'nın bölge ölçeğinde sunduğu değerlilikler ve bu değerliliklerin, planlı aktiviteler, güncel yaşantının ihtiyaçları ile karşılaştırılması, bölge geneli için geçerli bazı prensipler ve öneriler geliştirmeyi mümkün kılmaktadır:

- Döneminde, bölgesel eşsizlik özelliğine sahip tüm yerlerin (K-Ö-4, T-Ö-5, AR-Ö-2, KL-Ö-1, H-Ö-3, R-Ö-2, B-Ö-2) aktif olarak korunması ve yönetilmesi gereklidir. Bilhassa fiziksel durumu kötü ya da çok kötü olan yerler, tarih öncesi alanlarda erişilebilirlik seviyesi 2 olanlar, tek yapı ölçeğindeki yerler için erişilebilirliği zor yerler, hassas alanlardır. Dolayısıyla koruma açısından öncelikli yerler kabul edilmeli, koruma alanına kaynak aktarılması bu önceliklere göre düzenlenmeldir (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021, s. 238). Bu alanlarda kesinlikle kapsamlı restorasyon çalışmalarından kaçınılmalı, gerekiyorsa pasif önlemlerle veya bozulmanın önüne geçme hedefli konservasyon müdahaleleri ile korunmalıdırlar, zira bu alanların bilimsel değerleri enderlikleri oranında yüksek kabul edilmelidirler.
- Coğrafyanın tarih öncesi dönemlerinin önemli unsurları, Elmalı Ovası, Kabalis Yaylaları ve Eşen Vadisi'nde yer alan dokularda yer alan höyük alanlarıdır. Bu alanlar aynı zamanda bölgenin önemli kalkınma kaynaklarından biri olan tarım alanlarında yer almaktadırlar. Kalkınma süreçlerinin tarımda modernizasyon, yayla seracılığının geliştirilmesi gibi öneriler üzerinde durduğu düşünülürse, höyük dokuları içeren tarım alanları ve höyük yerleşimine uygun düzlükler, ön taramalardan geçirilerek höyük envanteri tamamlanmalı, bu tarım alanlarında gerçekleştirilecek tarım aktiviteleri höyük alanlarına zarar vermeyecek protokollerle düzenlenmeli, fiziksel koruma önlemleri alınmalıdır. Araştırıldıktan sonra büyük oranda kaybedilmiş höyük alanlarının araştırma raporlarından edinilen bilgiler üzerinden, bu alanların kaybedilen bilimsel değerleri ve şu ana kadar ürettikleri bilginin sunum ve yorumlama çalışmaları ile topluma aktarılması da önemlidir.
- Elmalı Ovası'nda başlayıp Kabalis yaylalarına uzanabileceği önerilen tarih öncesi güzergah (K-Ö-2, T-Ö-1), Alt-Bölge 10'da da görüldüğü gibi, sulama barajı, yol güzergahı, taş ocakları gibi çeşitli tehditlere maruz kalmıştır. Bu olası güzergahın bilgisinin tüm ölçeklerde planlara aktarılması, plan notu olarak da kaydedilmesi, tüm Batı-Güney Anadolu için önemli bir ilişkisellik alanının korunması için elzemdir. Güzergah ve civarında yapılacak herhangi bir arazi kullanımı aktivitesi, uzmanlığı tarih öncesi devirler olan arkeologlar denetiminde planlanmalıdır.

- Klasik ve Hellenistik Devir dokularının bulunduğu yerlerde, bilhassa kıyı Likya gibi engebeli ve kayalık coğrafyalarda, dönem karakteristiklerinden dolayı çeşitli gözetleme kuleleri, tahkimatlı yapılar olması beklenebilir. Günümüzde iletişim kuleleri, modern gözetleme kuleleri gibi ihtiyaçları karşılamak için uygun görünen tepelerin, aynı zamanda tarihsel olarak da bu ihtiyaçları karşılamak için tercih edilmiş olma ihtimali vardır, zira bunun örnekleri araştırmacılar tarafından da tespit edilmiştir. Bu tepelerde herhangi bir imalatta bulunulmadan önce antik devirlere ait yapılaşmalar araştırılmalıdır.
- Tarihsel değerler kapsamında tespit edilen karakteristikler, dokular, özellikler, aynı zamanda pek çok kültür rotası ve ziyaret güzergahı geliştirmeye müsait ilişkisellikler barındırmaktadır. Ulusal ve bölgesel kalkınma planlarında, turizmin çeşitlendirilmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. Coğrafyada kültür turizmi hareketliliğini yaygınlaştırmak ve yoğunlukların önüne geçmek için bu ilişkisellikler üzerinden çeşitli kültür rotaları, gezi güzergahları geliştirilmesi mümkündür (Tekin Bellibaş ve Tanyeli, 2021, s. 238). Örneğin B-Ö-1 ile ilişkilenen tüm mekanlar, Aziz Nikolaos yolu ile eklemlenecek biçimde tasarlanabilir, H-Ö-4 kapsamında Kabalis'te gelişmiş olan Termessos koloni kentleri bir doğal-tarihsel rota ile bağlanabilir, Orta Likya'nın Klasik Devir unsurları arasında mekansal yakınlıklar kullanılarak Klasik Likya temalı doğal yürüyüş rotaları geliştirilebilir.
- Bölgeye has geliştirilen kültür rotalarının görsel kayıt almayı ve raporlamayı mümkün kılan aplikasyonlarla desteklenmesi halinde, bu rotalar bir yandan da kitle kaynak kullanımı ile kalıntı alanlarını denetleme araçları olarak kullanılabilirler. Çalışmanın bulgularında, özellikle tek yapı ölçeğinde monolitik olmayan yapıların, kolay erişilemeyen yerlerde olmaları halinde fiziksel durumlarının hızlı bozulma eğilimi gösterdiği, monolitik mezar yapılarının ise fırsat suçu olarak ortaya çıkan kaçak kazılara konu olabildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kültür rotaları doğa güzergahı niteliğine de sahip biçimde anıtlara odaklı şekillendirilir, bilinçli kullanıcıların yapıların denetlenmesine destek verebildiği bir araca dönüştürülürlerse, hassas yapıların düzenli denetlenmesi mümkün olabilir.
- Antik dönem yol ve güzergahları gibi, mekansal ilişkisellikleri tanımlayan unsurların korunabilmesi, coğrafyanın dönüştürülmesine ihtiyatlı yaklaşmak ile

mümkündür. Gerek Elmalı Ovası'nda, gerek Kaş-Finike kıyı bandı paralelinde geliştirilen bazı yol ve otoyol önerilerinin arkeolojik varlıkların sit alanlarından geçtiği görülmüştür. Antik güzergahları araştıranlar, aynı zamanda pek çok antik yolun modern yolların altında kaldığını rapor etmişlerdir. Dolaşım alanları dar olan bir coğrafyada, sirkülasyonun devirler boyunca aynı güzergahları izlemesi olağandır. Yine kaçınılmaz olarak, coğrafyanın yaşayan toplumları için de ulaşım önemli bir kaygıdır. Ancak bir tarihsel coğrafyanın yer biçimlerinin dönüştürülmesi çok önemli bir karardır. Planlardaki turizm kalkınma eksenleri turizm çeşitliliğinin geliştirilmesi ve deniz turizmi üzerinde durmaktadır, dolayısıyla önerilen yollar sadece coğrafyanın yaşayan toplumunun ihtiyacını karşılayacak biçimde olmalıdır. Öyleyse bu tarihsel coğrafyada yeni yol önerilerindense mevcut yollarda iyileştirilmesi üzerinde durulmalı, Limyra, Ksanthos, Tlos gibi antik yerleşim merkezlerinden, sit alanları içinden geçen yolların kent dışına alınması gibi öneriler dışında daha fazla ve yeni güzergah üretilmemelidir. Her türlü yol ve güzergah etüdü, arkeologların denetiminde olmalıdır.

- Bir tarihsel coğrafyada, zaten sürdürülebilir olmayan taş ocakları gibi endüstrilerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Taş ocakları, yerlerin tabanlarını milyonlarca yıl geriye götüren, coğrafi bağlamı ortadan kaldıran, Batı Akdeniz Havza Koruma Eylem Planı'nda da değinildiği gibi önemli çevresel etkileri olan endüstrilerdir. Dolayısıyla bir tarihsel coğrafyanın sürdürülebilir kalkınma prensipleri ile yönetilmesinde asla yerleri olmamalıdır.
- Fethiye (Telmessos), Kaş (Antiphellos) gibi kentsel yerleşimlerde, veya Pınarbaşı, Hoyran, Çakalbayat, Armutlu gibi kırsal yerleşimlerde, 1. Derece Sit Alanlarının parçalı olarak, yapılaşma veya yerleşik alan olmayan parselleri kapsayacak biçimde tescil edildiği görülmektedir. Bunun nedeni, 658 sayılı Akeolojik Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararıdır. Koruma ve kullanma koşullarının, yer bağlamı gözetilmeden birbirine bağlanması sorunlu bir durum olmakla birlikte, mevcut durumda en azından surum ve yorumlama çalışmaları ile bu ortaya çıkan parçalılığın giderilmesi mümkündür. Bu gibi parçalı sitlerin içinde yer aldıkları kırsal veya kentsel yerleşim alanlarında, o yerin tarihsel katmanlarını belirginleştirecek yorumlamalara, kamu

bilgilendirmelerine özen gösterilmesi, ufak güzergahlar ile topluma tanıtılması, kalıntı alanlarının güncel hayata katılımını sağlayacaktır.

- Bazı höyük alanlarında önerildiği gibi, bilgisi ve malzemesi kaybedilmiş diğer unsurların da eğer tanımladıkları ilişkisellikler varsa, bu ilişkisellikleri görselleştirecek, tanıtacak, mevcut bilgiyi aktaracak yorumlama çalışmaları yapılması, güncel yaşantıya sahne olan yerleşimlerdeki tarihsel katmanların o yerleşimlerin içerisinde tanıtılması, o yerle ilişki kuran diğer arkeolojik varlıkların kültürel bağlamlarının yaşatılması açısından değerlidir. Sunum ve yorumlama çalışmaları ile, çalışma kapsamında tespit edilen değerler, Teke Yarımadası'nın sosyal yaşantısına da tercüme edilebilir.
- Bölüm 3.5.1'de tanımlanan yerleşimler, tarihsel katmanlarla çeşitli simbiyotik ilişkiler kurmuş, üzerinde yaşantının devam ettiği yerlerdir. Bu alanlara has yönetim planları geliştirilmelidir. Yaşayan miras anlayışı ile yönetilmesi gereken bu yerleşimler, arkeolojik varlıkların değer evrenlerinin yanı sıra, sosyal olgulardan, ekonomik kaygılardan etkilenen, yerel yönetimlerin yetki alanındaki merkezlerdir. Çalışmanın bulgularına ek olarak, bu alanlarda toplumsal araştırmalar yapılarak yönetim planı hazırlanması ihtiyacı vardır.
- Dünya Miras Listesi, yerlerin evrensel değerlerini belirginleştirmek, korumak, tarihsel kimlikleri vurgulayarak toplumsal kazanımlar elde etmek için önemli bir araçtır. Ancak bu listeye aday gösterilen Likya Uygarlığı Antik Kentleri dosyasında belirlenen yerleşimler, bölgenin eşsiz Likya Uygarılığı'nı, Klasik Likya Devri'ni vurgulamamaktadır. Çalışma bulgularında KL-Ö-1 karakteristiği taşıyan yerleşimleri merkeze alan bir dosya hazırlanmalıdır.
- Bölgenin kalkınmasına yönelik geliştirilen bölge planlarının revizyonu sürecinin, daha çok bilgi ve araştırma ile desteklenmesinin beklendiği, bölge planlarını yapan ajansların değerlendirmeleri kapsamında ifade edilmiştir. Bu durum, çalışma kapsamında bahsedilen Likya Bölgesi değerlerinin bu planlara bir kültürel kaynak katmanı olarak eklenmesi açısından da fırsat oluşturmaktadır. Örneğin TR32 planında, kültür ve tarih bilincinin geliştirilmesi hedefi olduğu, ancak planın buna dair yöntem üretemediği görülmüştür. Şu halde plan kapsamında kalan Fethiye ve Seydikemer ilçelerine dair bulgular, sunum, yorumlama, tanıtım, koruma alanında kapasite geliştirme, bilimsel yayın teşviki

gibi, bu hedefe yönelik çalışmalar için yol gösterici olabilir. Mevcut durumda, planların arkeolojik varlıkların kalkınmaya katkılarını sadece turizm gibi, doğrudan gelir getiren sektörler üzerinden tasarlayabildikleri görülmektedir.

Bunların yanı sıra, çalışmanın önerdiği idari alt bölgelere ve belki daha küçük birimlere (örneğin Elmalı Ovası'nın merkezi tarım alanı, Kaş-Demre kıyı bandında yer alan örüntüler) yönelik koruma rehberleri hazırlanması, yerel stratejilerin belirlenmesi, bölgedeki unsurların korunmasına aktarılacak kaynakların kullanılması planlanırken tehdit altındaki yerler arasında öncelikli olanların belirlenmesi, planlar, koruma kurulu envanterleri ve araştırmacıların tespitleri arasındaki uyumun sağlanması gibi konular, bölgeye dair ileri araştırmalar kapsamında ele alınmalıdır. Çalışmanın önerdiği doku ve karakteristik alanları ile ilgili olarak, arkeoloji biliminin katılımı ile bu değerlerin erimlerinin mekansal sınırlarının rafine edilmesi, potansiyel arkeolojik rezervin ön tespitlerinin gerçekleştirilmesi üzerine projeler geliştirilebilir.

Bir model olarak Likya Arkeolojik Peyzajı

Likya Bölgesi'ne, bölge verileri ve kültür coğrafyasına özel bir analiz yöntemi geliştirilmiş olmakla birlikte, Likya Arkeolojik Peyzajı deneyimi, benzer kültür coğrafyalarında yürütülecek çalışmalara yönelik bazı önerilerde bulunmayı mümkün kılmaktadır.

Öncelikle, arkeolojik mirasın doğasından kaynaklanan bilinmezler, öngörülü ve tedbirli bir koruma yaklaşımı geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedirler. Dolayısıyla envanter çalışmaları bir tespit ve belgeleme yönteminin yanı sıra, öngörü üretmeye dayanak sağlayan bir araç olmalıdır. Bu da ancak veri doygunluğu ile mümkündür. Bu nedenle benzer çalışmaların geliştirileceği alanlarda da kabul görmüş araştırma verisi yoğunluğu önem kazanmaktadır, zira alanın gelişimini ve peyzaj karakteristiklerini tanımlamak için, dönemsel kültürel üretim normlarının anlaşılması gerekliliği vardır. Bilhassa yüzey araştırmaları kamu kaynakları ile desteklenmelidir. Yaygın alanlarda tematik araştırmaların desteklenmesi, hem anlamlı veri üretiminin yolunu açacak, hem de ilgili KVKBK ile koordine çalışılması halinde bilimsel araştırmaya dayalı bilgiler üzerinden kalıntı alanlarının tescillenmesiyle güvenilir bir kamu envanteri üretmeyi mümkün kılacaktır.

İkinci olarak, bu çalışmanın coğrafi sınırları bir kültür coğrafyasına dayanmaktadır. Bu kültürel çerçevenin tanımlanabilmesi, çalışmada temel alınan verilerin

ilişkililiğinin sağlanması ve analiz edilebilirliği açısından önemlidir. Arkeolojik verilerle doygun bir envanter hazırlanması, yine aynı arkeolojik verilerin sunduğu bilgiler temel alınarak geliştirilecek yöntemlerle analiz edilmesi şarttır.

Gerek uluslararası metinlerde vurgulanan, gerekse deneyimlerle doğrulanan sav, alanların korunmasının planlama süreçlerinin bir parçası olması gerekliliği olmakla birlikte, kültür coğrafyaları ile planlama aktivitelerinin gözettiği idari sınırlar her zaman örtüşmemektedir. Koruma kaygısının bütünü anlamaktan yola çıkması gerekliliğinden hareketle, çalışma alanının sınırlanmasında kültürel aktivite belirleyici olmalıdır. Ardından envanter, koruma ve planlama arasında köprü kurmak, konu alınan coğrafyanın yönetim sürecinde geliştirilen planlama faaliyetleri ile uyumlu ölçekte analiz ve yine bu faaliyetlerle karşılaştırılabilir ifade yöntemlerinin geliştirilmesini gerektirmektedir.

6.2 Arkeolojik Mirasın Korunması

Arkeolojik varlıklar çoğu zaman yazılı kaynaklarla çözümlenenemeyen bir uzak geçmişin en önemli kanıtlarıdır. Bu kanıtlar, dünyanın farklı yerlerinde eş zamanlı yaşanan farklı geçmişleri anlamlandırmanın araçlarıdır. Dolayısıyla arkeolojik malzemenin kayıpları, aynı zamanda insanlık tarihinin ve tarih yazımının parçalarının kayıpları anlamına gelmektedir. Bu yönüyle, arkeolojik varlıkların belge değeleri, tüm dünyayı ve insanlık geçmişini ilgilendiren bir kaynak değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkeolojik varlıkların kayıplarından bahsedildiğinde ise, sadece fiziksel olgulardan değil, bilgi üretimini sağlayan bağlamsallığın kaybından da söz edilmelidir. Sahaların çevreleri ile ilişkileri, erişim yolları, oluşturdukları düzenler, dağılımları gibi özellikleri, çoğu zaman tescil sınırları ile çevrelenemeyen, ancak çevresel yönetim ilkeleri ile korunması mümkün olan özelliklerdir.

Çalışmanın bulguları, geliştirilen bölgesel ölçekte arkeolojik peyzaj yaklaşımının arkeolojik varlıkların aralarındaki ilişkilerden ve örüntülerden doğan değerlerin korunması için gerekli olduğunu göstermiştir.

Ancak bu bulguların hayata geçirilebilmesi için öncelikle yasal çerçevede peyzaj kavramının tanımlanması gereklidir. Her ne kadar Avrupa Peyzaj Sözleşmesi 2003 yılında 4228 sayılı kanun ile yasalarımıza girmiş olsa da, gerek aradan geçen bu sürede yasal ölçütlerde peyzaj tanımı yapılmamıştır. 2011 yılında ise 648 sayılı KHK

ile doğal ve kültürel alanların birbirinden idari olarak koparılması, bu tanımı bir yasa veya yönetmelik ile düzenlemeyi daha da zorlaştırmıştır.

Peyzaj tanımının 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na eklenmesi, arkeolojik varlıkların envanterlenmesinin, peyzaj değerlerinin tanımlanmasının, yerlere özel analiz yöntemleri veya araçlar geliştirilmesinin, arkeolojik varlıkların ilişkilerinden doğan değerlerin bir bilgi katmanı olarak saptanmasının ve plan yapıcılara aktarılmasının çerçevesinin çizilmesinin de, TMMOB çalıştayında da önerildiği gibi, ilke kararları ile tanımlanması mümkündür. Peyzaj alanları ile ilgili düzenlemelerin, peyzaj alanlarının tanımlanması ve analizi ile ilgili yöntem önerileri içeren ilkesel bir tabana oturması kavramın ihtiyacı olan esnekliği sağlayacaktır. Arkeolojik varlıklardan sorumlu T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bünyesinde veya yetkilendirmesi ile benzer ölçeklerde araştırmaların geliştirilmesi gerekliliği vardır. Bu tanım ve analiz bulgularının planlama süreçlerinin bir katmanı olarak kullanılabilmesi için, aynı tanımların bu süreçleri düzenleyen T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı mevzuatına ve plan yapım yönetmeliklerine de girmesi gereklidir.

Yasal çerçevede yer almayan bir başka tanım da, kültür rotalarıdır. Kültür rotaları mekansal olarak belirgin biçimde tanımlanabilecek niteliklere sahiptirler. Rotaların odak noktaları ve güzergahları, kültür rotası olarak tescil edilmeye ve yönetim planı anlayışı ile korunmaya müsaittir ve günümüzde gönüllülük esası ile ortaya çıkarılmış ve korunmaya çalışılan kültür rotalarının uzun vadede yaşatılabilmesi için elzemdir. Bu tanım eksikliğinden kaynaklanan güvencesizliğin, Aziz Nikolaos Yolu'nun zaman içinde kaybedilmesine yol açtığı görülmüştür. Yine bu tanımsızlık, bu yolların korunmasına, düzenlenmesine kaynak aktarılmasının önüne geçmektedir. Halbuki hem Likya'da hem de başka kültür coğrafyalarında kültür rotaları hem önemli kültürel etkileşim ve deneyim alanlarına işaret etmekte, hem de yerel kalkınma açısından kıymetli kaynaklar olma potansiyeli taşımaktadırlar.

Daha da üst ölçeklerden bakılırsa, insanlığın üzerinde yaşadığı coğrafyalarda gelişen tarihsel katmanlaşma, her zaman görülebilir, anlaşılabilir değildir. Belki de, yaşam alanlarımızın içerdiği değerleri ve bu değerleri taşıyan yerleri, sitleri seçip ayırarak bu alanlara has koruma çerçevesi üretmektense, gerekli olan bakış açısı, her yerin değerli olduğu/olabileceği savından yola çıkmaktır. Üzerinde yaşadığımız dünyaya bir potansiyel sit alanı olarak bakmak, potansiyel değerleri öngörerek değişimi

ihtiyatlı biçimde yönetmek gereklidir. Bir yandan da, arkeolojik kaynaklara çağdaş zamanlardan atfedilen değerlerin üretiminin devamlılığını sağlamak, bu kaynaklarla temas eden güncel yaşantının sürdürülmesine bağlıdır. Öyleyse, ulusal ilke kararları ile birbirlerine kenetlenmiş tescil, koruma ve kullanma şartlarının arasındaki katı bağlantının esnetilmesi ihtiyacı vardır. Bir yerin arkeolojik sit olarak tescili, sit sınırlarının belirlenmesi, bilimsel değerleri ile yakından ilişkili olmalıdır. Somut verilere, alanın tarihsel önemine, alanın fiziksel unsurlarının yayılım alanlarına dayalı olarak, çeşitli değerliliklerde sitler tescil edilmelidir. Ancak kullanma koşulları, bu sit alanlarının sosyal ve toplumsal bağları, bilimsel araştırma eğilimleri ile ilgili olarak, alana özel kurgulanmalıdır. Üzerinde yaşantı olmayan bir doğa alanındaki bir antik kenti çevreleyen 1. Derece Arkeolojik Sit ile, üzerinde katmanlaşılarak yaşantının devam ettiği, veya yerleşim alanının hemen yakınında yer alan 1. Derece Arkeolojik Sit'in kullanma koşullarının aynı olması beklenemez. Veya, üzerinde katmanlaşma geliştiği halde, güncel kullanımlar devam ettiği için bir antik yerleşim alanının düşük seviyeden tescil edilmesi bilimsel veri kaybına yol açacaktır. Çalışma sürecinde de, 1. Derece Arkeolojik Sit tescili bulunmasına rağmen denetimsizlik nedeni ile sit sınırları içinde kaçak yapılaşmalar, kaçak sera yapımları, höyük alanlarında tarım aktiviteleri gibi sorunların oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bilhassa kırsal ve geçim kaynakları sınırlı alanlarda, tescillenen bir arkeolojik sit alanı kamu tarafından kaybedilmiş, üzerlerindeki hakları ellerinden alınmış bölge olarak algılanmaktadır. Bu alanların denetlenememesinden doğan otorite boşlukları ise işgal ve kaçak yapılaşma olarak vuku bulmaktadır. Halbuki tescil bir arkeolojik önemlilik belirteci olmalı, kullanma koşulları ise yerin özel dinamiklerine göre, mümkünse katılımcı pratiklerle, değerler ve yaşantı arasında olumlu ilişkiler kuracak biçimde düzenlenmelidir. Tescil edilen alanın hassasiyetleri yerel toplumlara anlatılmalı, yerel toplumların mağduriyet kaynağı olarak algıladıkları bu alanlarla ilgili sürtüşmeler plan kararları ve yerel yönetimlerin destek ve denetimi ile giderilmelidir.

6.3. Arkeolojik Mirasın Geleceği ve Araştırma Alanları

Araştırma sürecinde pek çok envanter yapımı yöntemi ile karşılaşılmıştır. KVKBK'lar gibi koruma kurumlarının tescil envanterleri, çeşitli kamu kurumlarının (Likya örneğinde T.C. Antalya Valiliği) ürettiği kültür envanterleri, Hellenkemper ve

Hild (2004) gibi araştırmacıların arkeolojik katalog modelindeki envanterleri, DARMC atlası gibi uluslararası araştırma projesi envanterleri, Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri (TAY) envanterleri gibi veritabanları, süreli arkeolojik araştırma yayınları, yıllık sempozyum yayınları gibi geniş çaplı veriyi belirli bir hedef etrafında derleyen pek çok çalışma vardır. Bir yerin kültürel-tarihsel özelliklerini envanter kategorileri içinde tanımlamak yerin dinamiklerine özel geliştirilmesi gereken bir veri sınıfı olsa da, koruma hedefli bir envanterde, korunmuşluk durumu, erişilebilirlik, kurumsal farkındalık, araştırma durumu gibi veya benzer hedeflere yönelik üretilen verilere yer verilmesi gerekeceği çok açıktır. Envanter üretim sürecini dinamikleştirmek, bir yandan da veri üreten kişi ve kurumların işbirliğini sağlayarak mükerrer sonuçlara varacak çabaların önüne geçmek için, asgari bilgi sınıfları üzerinden standartlaşmış, alan kaynakçalarını tanımlayan, yukarıda bahsedilen veritabanı ve envanterlerin birikimlerinden faydalanan, veri üreticilerinin kullanımına ve düzenlemesine açık bir dijital merkezi veritabanı kurgulanması benzer çalışmalar için de kaynak oluşturacaktır. Arkeolojik kaynakların insanlığın ortak mirası olduğu da düşünülürse, bu ortak mirasın bilgilerine yerel toplumlar tarafından erişim sağlanması, aynı zamanda bu alanlar çevresinde sosyal bilincin gelişmesine de katkıda bulunacaktır. Alanları korumakla ve kullanım koşullarını belirlemekle yükümlü kurumların yetkisi altında böyle bir bilgi yönetim sisteminin kurulması aynı zamanda aciliyeti olan bir konudur. Dijital kaynakların artması ile birlikte, bilgi üretimi de katlanarak artmaktadır. Dolayısıyla, bilgi tasnifi ve yönetimi zaman geçtikçe zorlaşan bir girişime dönüşmektedir. Bu ortak veritabanının üretimi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın olduğu kadar, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı[10] gibi ilgili kurumların öncelikli gündemlerinden biri olmalıdır.

Bu çalışma kapsamında planlanmış ve/veya insan kaynaklı süreçlerden kaynaklanan koruma sorunları ele alınmıştır. Korunan alanları tehdit eden bir başka sorun da doğa kaynaklı bozulmalar ve afetlerdir. 2020 ve 2021 yıllarının yaz aylarında bölgede ve sıcak iklimlerde çıkan orman yangınları ise bir kez daha göstermiştir ki, iklim değişikliği ve küresel ısınma gittikçe daha büyük tehditler ortaya koyan bir sorun

[10] Bu çalışma sürecinde referans verilen planlı aktiviteleri düzenleyen kurum olan T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın adı, 29 Ekim 2021 tarih ve 31643 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmış 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile "Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir.

haline gelmektedir. Bu sorunun aynı zamanda hem insan hem doğa kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. İklim değişikliği küresel bir mücadele ile karşı koyulması gereken bir sorun olmakla birlikte, bu mücadele sürecinde alınan kararlar da doğal olarak planlı aktiviteler arasında yer almaya başlayacaktır. Dolayısıyla, koruma çalışmaları, bilhassa doğal alanlarla iç içe olan arkeolojik alanlar ve peyzajlar üzerinde çalışırken, iklim değişikliğinin etkilerini ve önerilen eylemlerin karbon ayak izini de göz önünde bulundurmaya başlamalıdır.

Kültür mirası ile ilgili tanımların gittikçe standartlaşmaya uzak hale geldiği, içerik ve paydaşlarının genişlediği, bilhassa kültürel peyzajlar gibi kavramların geniş çerçeveler içerisinde farklı yorumlanmaya yatkın olduğu, araştırmanın 2. bölümünde tartışılmıştır. Şu halde bu kavramları ve bu kavramlar çevresinde dönüşen koruma kaygılarını yasal çerçeveyle desteklemek başlı başına bir araştırma konusu haline gelmektedir. Standartlaşmış tanımlar ve standartlaşan eylemlere yönelik yönetmeliklerden ziyade ilkesel tanımlar, formüle edilmiş yöntemler yerine yöntem üretme ilkelerini belirleyen eylem akışları gibi yönlendirici çerçevelere ihtiyaç vardır. Bu tanımların formüle edilmesi, yasal mevzuata ihtiyaç duyulan esnekliklerle eklenmesi, uygulayıcı ve denetleyicilerinin sorumluluk alanlarının belirlenmesi de başlı başına korumanın hukuki boyutunu ilgilendiren bir araştırma alanıdır.

Ayrıca disiplinlerarası çalışma ve katılımcılığın prensipleri, halen üzerinde çalışılan bir konudur. Mevcut yasal planlama süreçleri, döngüsel olarak beslenen, farklı disiplinleri temsil eden kamu birimlerinin birbirine sırasıyla görüş ilettiği, nihayetinde bu görüşleri başka bir kurumun değerlendirerek plan yaptığı, planın onaylanmasını takiben revizyon gerekmesi halinde tüm döngünün baştan başladığı süreçlerdir ve disiplinlerarası olmaktan ziyade çokdisiplini süreçler olarak tanımlanabilirler. Bu süreçlerin, deneyimlerin, gerçek anlamda katılımcılık ve disiplinlerarası bilgi sentezine dayalı hale getirilmesi, dinamikleştirilmesi, arkeolojik varlıklar gibi fiziksel olarak nispeten statik ancak bilgi ve anlam yönlerinden dinamik unsurların korunmasının planlı aktivitelere dahil edilmesini kolaylaştıracaktır.

Son olarak da, koruma eyleminin sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu olarak tasarlanması gerekliliğinden bahsedilebilir. Yani koruma sadece yerlerin esas değerlerini değil, yerlerin araçsal değerlerini, toplumsal faydalarını da gözeterek tasarlanan stratejik ve teknik müdahaleler bütünü haline gelmelidir. Arkeolojik varlıkların esas değerlerine dayalı olan turizm gibi, ekonomik katkısı doğrudan

ölçülebilir aktiviteler, sürdürülebilir kalkınma süreçlerinin faydaları hesaplanırken doğal olarak belirgin katkı alanları olarak öne çıkmaktadırlar. Ancak Throsby'nin de vurguladığı üzere, yerlerin doğrudan ölçülemeyen ekonomik faydalarının saptanması üzerine geliştirilecek yöntemler, bu değerlerin kalkınma kararlarında daha dengeli ele alınmasını sağlayacaktır (2012, s. 128). Dolayısıyla arkeolojik varlıkların parasal olmayan değerlerinin ölçümü, bir ileri araştırma alanı haline gelmektedir.

KAYNAKLAR

Adak, M., Tüner, N. (2005) Pygela: doğu Likya dağlarında yeni keşfedilen küçük bir kent. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 118.,* 43-50

Aktaş, Ş. (2016) Likya ve Milyas Bölgesi Ahşap (Tahıl) Ambarları (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.578-583) YKY, İstanbul.

Akurgal, E. (1997). *Anadolu Kültür Tarihi.* TÜBİTAK Yayınları, Ankara

Akurgal, E. (2003). *Anadolu uygarlıkları.* (8. Baskı). Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul.

Akyürek Şahin, N.E., Onur, F., Alkan, M., Yıldız, M.E. (2017) Likya/Pamfilya Ulaşım Sistemlerinin Epigrafik ve Tarihi Coğrafik Açılardan Araştırılması 2015 ve 2016 Yılları Sonuçları. *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt 1.* (s. 387-410)

Aldred, O., Fairclough, G. (2003) *Historic Landscape Characterisation: Taking Stock of the Method.* English Heritage, Londra. (http://relaunch. english-heritage.org.uk/publications/hlc-taking-stock-of-the-method/)

Alkan, M. (2011) Parerga to the Stadiasmus Patarensis (8): On the named places in the journeys of the sacrifice recorded in the Vita od Sint Nicholas of Holy Sion. *GEPHYRA 8.* (99-124)

Alkan, M. (2013) *Klasik Çağ'dan Erken Bizans'a Myra teritoryumu.* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Araoz, G. F. (2011) Preserving heritage places under a new paradigm. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 1(1),* 55 – 60

Arslan, E. (2015) Kekova Adası Arkeolojik Yüzey / Sualtı Araştırması (2012-2013) *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1.* (s. 335-353)

Arslan, M., Tüner Önen, N. (2016). *Phaselis.* (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.300-317) YKY, İstanbul.

Arslan, M., Tüner Önen, N. (2019) 2017 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması. *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 3.* (71-82)

Asano, K. (1993). Survey of the Byzantine sites on Lycian coast near Fethiye by Osaka University, Japan. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 10.* (s.7-18)

Asano, K. (1995). Survey of the Early Byzantine sites in Ölüdeniz-Gemiler Ada Area. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 12.* (s.407-420)

Asano, K. (1996). Two Churches in Ölüdeniz Area (Fethiye-Muğla) *Araştırma Sonuçları Toplantısı 13, Cilt 2*. (231-241)

Asano, K. (2001). The survey and excavation Gemiler Adası kaya area near Fethiye (1999 season). *Araştırma Sonuçları Toplantısı 18,* Cilt 1. (s. 31-40)

Ashurst, J. (2007). *Conservation of ruins.* Butterworth-Heinemann, Oxford.

Atik-Korkmaz, S. (2016). Ana Tanrıçanın Kutsal Alanı: Letoon (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* **(**s.186-205) YKY, İstanbul.

Avcu, F., Uzunoğlu, H. (2019) The Ancient Roads and Routes around Sidyma and New Inscriptions from its Vicinity. *ADALYA 22.* (s. 319-344)

Avrami, E., Mason, R. (2019) Mapping of the issue of Values. In E. Avrami, S. Macdonald, R. Mason, D. Myers (Eds.) *Values in heritage management: Emerging approaches and research directions.* (s. 9-33) Getty Conservation Institute, Los Angeles

Avrupa Konseyi (2015) *Cultural Routes Management: From Theory to Practice. Council of Europe, Strasbourg.* (https://rm.coe.int/gestion-des-itineraires-culturels-de-la-theorie-a-la-pratique/168098b061)

Avrupa Konseyi (2000) *Avrupa Peyzaj Sözleşmesi* (https://rm.coe.int/european-landscape-convention-book-text-feb-2008-en/16802f80c6)

Avrupa Konseyi (1992) *Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi* (https://www.coe.int/en/web/conventions/fulllist/conventions/rms/090000168007bd25)

Avustralya ICOMOS (2013) The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. (http://australia.icomos.org/ wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf)

Avustralya ICOMOS (2013a) *Practice Note – The Burra Charter and Archaeological Practice* (https://australia.icomos.org/wp-content/ uploads/Practice-Note_The-Burra-Charter-and-Archaeological-Practice.pdf)

Avustralya ICOMOS (2013b) *Practice Note – Developing Policy* (https:// australia.icomos.org/wp-content/uploads/Practice-Note_Developing-Policy.pdf)

Bachmann, M. (2016). Kuzey Likya: Oinoanda, Balboura, Elmalı (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* **(**s.350-361) YKY, İstanbul.

Barrett, J. C. (1999) Chronologies of the Landscape. In R. Layton, P. J. Ucko (Eds.) *Archaeology and Anthropology of Landscape* (s. 21-30) Routledge, Londra

Baştemur, C. (2011) "Likya Yolu ve Çevresinin Bölgesel / Yerel Kalkınmada Yeri" (s. 387-396) *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu,* Ankara.

Bayburtluoğlu, C. (1975). *Lykia.* Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği, Ankara.

Bayburtluoğlu, C. (2004) Arykanda Kazısı 2003 *ANMED 2004-2* (s. 6-9)

Bayburtluoğlu, C. (2005). *The Place Near the High Rocks: Arykanda.* (D. Y. Erdem-Georgescu, çev.) Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul.

Baytak, İ. (2014) *Kabalis (Kibyratis) Bölgesi tarihi coğrafyası ve çağlar boyu yerleşim modelleri – Urbanizasyon.* Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, T. C. Selçuk Üniversitesi, Konya.

Bean, G. E. (1998). *Eskiçağda Lykia Bölgesi.* (2. Baskı) (H. Kökten, çev.). Arion Yayınevi, İstanbul.

Beaufort, F. (1818). *Karamania, or a brief description of the South couast of Asia Minor and the Remains of Antiquity With Plans, Views, &c. Collected During a Survey of that Coast, Under the Orders of the Lords Commissioners of the Admiralty, in the Years 1811 & 1812.* Londra

Becks, R. (2016). Tarih öncesinde Likya. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.26-35) YKY, İstanbul.

Becks, R., Becks, B. (2013) Girmeler Mağarası – Lykia'da bir kalkolitik dönem yerleşimi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* Cilt: 5, Sayı 8. (s.166-183)

Benndorf, O., Niemann, G. (1884) *Reisen in Lykien und Karien.* Viyana.

Blum, H. (2016). Likya'nın Tarihi Coğrafyası (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.136-141) YKY, İstanbul.

Boccardi, G. (2015) From Mitigation to Adaptation: A New Heritage Paradigm for the Anthropocene. In M. T. Albert (Ed.) *Perceptions of Sustainability in Heritage Studies*. (s. 87-98) DeGruyter, Berlin.

Borchhardt, J. (1999). *Zemuri Taşları: Limyra.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Borcchardt, J., Yener-Marksteiner, B., Baybo, S. (2017) Cakal Bayat und Kocagedik Tepesi: Eine antike Siedlung zwischen Myra und Trysa Bericht von einer Lykienreise. *CEDRUS 5.* (79-119)

Borchhardt, J., Neumann, G., Schulz, K. (2003) Timunehi / Tymnessos. *Adalya XI* (s. 21-90)

Bostancı, E. Y. (1962) Belbaşı Kaya Sığınağı'nda bulunan üst paleolitik ve mesolitik endüstri: Belbaşı kültürü. *Belleten* XXVI (102). (233-292)

Bostancı, E. Y. (1959) Researches on the Mediterranean coast of Anatolia a new paleolithic site at Beldibi near Antalya. *Anatolia,* 3. (129-178)

Bönisch-Meyer, M. (2016). Mitoslarda Likya ve Likyalılar (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.12-25) YKY, İstanbul.

Brundtland, G. H. (1987). *Our common future: Report of the 1987 World Commision on Environment and Development.* (http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf adresinden 10.12.2015 tarihinde alındı)

Bulut, S. (2015) Lykia'da Arıcılık: Seren ve Çevre Duvarlı Arılıklar Işığında Antik Geleneği Arayış (Eds. H. İşkan, F. Işık) *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 11-13 Kasım 2013 Antalya* (s. 97-132) Ege Yayınları, İstanbul

Buschmann, K. (1993). *Hızırlık bei Fethiye: Das altlykische Telebehi.* Araştırma Sonuçları Toplantısı X. (s.429-437) Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Büyükyörük, F., Samur, M. (2009) Beldibi şapel ve mezarlık alanı kurtarma kazısı 2008. *ANMED* 2009-7. (179-183)

Canada's Historic Places. (2010) *Standards and guidelines for the conservation of historic places in Canada: A federal, provincial and territorial Collaboration.* (2. Baskı) (https://www.historicplaces.ca/media/18072/81468-parks-s+g-eng-web2.pdf adresinden 20.05.2018 tarihinde alındı)

Carman, J. (2015) *Archaeological Resource Management: An international Perspective.* Cambridge University Press, New York

Carver, M. (1996) On Archaeologicial Value. *Antiquity, 70,* 45-56

Clark, J., Darlington, J., Fairclough, G. (2004) *Understanding Historic Landscape Characterisation.* (http://www.english-heritage.org.uk/upload/pdf/a4report.pdf)

Cleere, H. (1989) Introduction: The rationale of archaeological heritage management In. H. Cleere (Ed.) *Archaeological Heritage management in the modern world.* (s.1-19) Unwin Hyman, Londra

Clow, K. (2015) *Likya Yolu.* Hil Yayın, İstanbul.

Cooney, G. (1999) Social Landscapes in Irish Prehistory. In R. Layton, P. J. Ucko (Eds.) *Archaeology and Anthropology of Landscape* (s. 46-67) Routledge, Londra

Corsten, T. (2008) Kibyratis Araştırmaları 2006 ve 2007. *ANMED* 2008-6. (112-116)

Corsten, T., Hülden, O. (2012) Kibyratis Araştırmaları 2011 *ANMED* 2012-10 (174-177)

Courtils, J., Laroche, D. (1999) X*anthos Letoon 1997 Kazı Raporu* 20. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2. (131-139)

Courtils, J. Cavalier, L. (2001) The City of Xanthos from Archaic to Byzantine Times. (ed. D. Parrish) *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos.* Suppl. 45, Journal of Roman Archeaology, (148-171)

Cushman, D., Sebastian, L. (2008) Integrating Archaeological Models: Management and Compliance on Military Installations. Legacy Resource Management Program, Project 06-167. *SRI Foundation Preservation Research Series 7*. Rio Rancho, New Mexico.

ÇEKÜL Vakfı (2015) *Kültür Rotaları Planlama Rehberi,* ÇEKÜL Vakfı, İstanbul.

Çelik, A. (2019) *Antalya Beycik "Fırıncık Mevkii" Antik Yerleşimi: Topografyası, Şehirciliği, Mimarisi.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Çevik, N., Kızgut, İ., Bulut, S., (2010) Rhodiapolis, as a Unique example of Lycian Urbanism. *ADALYA* 13. (29-64)

Çevik, N., Bulut, S. (2008) The Rediscovery of Gagae / 'Gaxe' in the South-East corner of Lycia. New finds from total surface surveys. *ADALYA* XI. (s.63-98)

Çevik, N. (2006) Bey Dağları yüzey araştırmaları 2005. *ANMED* 2006-4 (85-92)

Çevik, N., Varkıvanç, B., Kızgut, İ., Gülşen, F.F. (2003) A Settlement in Lycia: Darıözü / Kastabara. *ADALYA* VI. (s.189-232)

Çevik, N., Varkıvanç, B., Kızgut, İ. (2003) Trebenna ve Çevresi 2001. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt. (s. 97-112)

Çevik, N. (1995). Antalya-Hurma Köyü'nde bir çiftlik yerleşimi. *LYKIA II*.1995. (S. 39-61)

Çevik, N. (2015). *Lykia Kitabı*. (Ed. K. Dörtlük, R. Boyraz Seyhan) AKMED, Antalya.

Darvill, T. (1999) The Historic Environment, Historic Landscapes and Space-Time Action Models in Landscape Archaeology. In R. Layton, P. J. Ucko (Eds.) *Archaeology and Anthropology of Landscape* (s. 106-120) Routledge, Londra

Darvill, T., Gerrard C., Startin, B. (1993) Identifying and protecting historic landscapes *Antiquity,* 67, 563-574

Davis, E. J. (1874) *Anatolica; or the journal of a visit to some of the ancient ruined cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia.* Grant & Co, Londra

Demas, M. (2002) Planning for Conservation and Management of Archaeological Sites: A Values- Based Approach. In: J. M. Teutonico, G. Palumbo (Eds.) *Management Planning for Archaeological Sites. An international Workshop Organized by the Getty Conservation Onstitute and Loyola Marymount University, 19-22 May 2000, Corinth, Greece.* (s. 27-56) GCI, Los Angeles. (http://www.getty.edu/ conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/mgt_plan_arch_sites_vl.pdf)

Demirel, M., Yener-Marksteiner, B., Hülden, O. (2014) Limyra Teritoryumu Araştırmaları 2013: Yalak Başı Antik Yerleşimi ve çevresi. *ANMED* 12. (s.179-183)

Déroche, A. M. (1986) Prospection sur le site Mousterien de Kocapınar (Campagne 1985) *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (359-367)

Dinç, S. (2010). *Likya'da kent birlikleri.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Doğan, S. (2016). Likya'da bir Hac Merkezi: Myra Aziz Nikolaos Kilisesi (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.238-259) YKY, İstanbul.

Doğan, S. (2004) Likya'da Bizans dönemi araştırmaları 2003. *ANMED* 2003-1. (90-94)

Dökü, E., Baytak, İ. (2017) Kabalis Bölgesi Demirçağ Yerleşim Tipleri ve Gözetleme/Haberleşme Kaleleri. *Mediterranean Journal of Humanities,* VII/2 (223-242)

Dörtlük, K. (1988). Elmalı Bayındır Tümülüsleri Kurtarma Kazısı. *X. Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt I. (s. 171-174)

Erder, C. (1971) Tarihi Çevre Kaygısı. O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Ankara

Erder, C. (1975) Tarihi Çevre Bilinci. O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Ankara

Erder, C. (1977) Venedik Tüzüğü Tarihi bir anıt gibi korunmalıdır. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi 3-2*, 167-190

Erdoğan, O., Ceylan, B. (2019) *Kilise içinde kilise: Lykia'daki Geç Antik Çağ bazilikal planlı kiliselerin Orta Çağ'da ikinci kullanımları.* Cedrus VII. (663-679)

Eslick, C. (1992) *Elmalı-Karataş I the Neolithic and Chalcolithic periods: Bağbaşı and other sites*. Bryn Mawr College, Bryn Mawr.

Fairclough, G. (1999) Protecting Time and Space: Understanding Historic Landscape Conservation in England. In R. Layton, P. J. Ucko (Eds.) *Archaeology and Anthropology of Landscape* (s. 121-136) Routledge, Londra

Fairclough, G. (2002) Archaeologists and the European Landscape Convention. In: G. Fairclough, S. Rippon (Eds.) *Europe's cultural landscape: archaeologists and the management of change* (s. 25-37), Royal Publishing, Brüksel

Fairclough, G. (2008) A New Landscape for Cultural Heritage Management: Characterisation a a Management Tool. In: Lozny, L.R. (Ed.) *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cutlural Heritage Research and Preservation.* (s. 55-74) Springer, Boston.

Fellows, C. (1840). *An account of discoveries in Lycia, being a journal kept during a secnd excursion in Asia Minor*. John Murray, Albemarle Street, Londra

Fellows, C. (1852). *Travels and researches in Asia Minor more particularly in the province of Lycia.* Londra.

Foss, C. (1994) *The Lycian Coast in the Byzantine Age* Dumbarton Oaks Papers, Cilt 48. (1-52)

Fredheim, L., Khalaf, M. (2016) The significance of values: heritage value typologies re-examined. *International Journal of Heritage Studies 22 (6),* 466-481

Fusch, I. P., Ness, R. L. (2015) *Are we there yet? Data saturation in qualitative research.* The Qualitative Report. 20-9. (1408-1416)

Gander, M. (2016). Antik Yakındoğu kaynaklarında Lukka, Likyalılar ve Trmmili (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar*) Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi*. (s.80-99) YKY, İstanbul.

Garau, C., Pavan, V. (2010) Regional cultural heritage: New vision for preservation in Sardinia (Italy) *Journal of Landscape Studies, 3,* 127-138

Gay, K. A., Corsten, T. (2006) Lycian Tombs in the Kibyratis and the Extent of Lycian Culture. *Anatolian Studies* Vol. 56. (47-60)

Glendinning, M. (2013) *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation Antiquity to Modernity*. Routledge, Londra

Goscinny, R., Uderzo, A. (2006) *Asteriks ve Altın Orak* (2. basım) (Çev. O. Kunal) (Özgün yayın yılı: 1962)

Göktaş, G. (2012) *Aziz Nikolaos Yolları* [Harita ve Broşür]. Beymelek Belediyesi, Demre.

Greaves, A.M. (2019) Telmessos (Fethiye) Antik Kentinde Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Yüzey Araştırması Çalışması. *ANMED* 17. (s.69-74)

Hall, A. (1976) The Oenoanda Survey: 1974-1976. *Anatolian Studies.* 26. (s.191-197)

Harrison, R. M. (1983) Orta Likya araştırmaları. *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı.* (75-78)

Harrison, R. M. (1963) Churches and Chapels of Central Lykia. *Anatolian Studies*. Vol. 13. (s. 117-151)

Harrison, R. (2013) *Heritage: Critical Approaches.* Routledge, Londra.

Hawkes, J. (2001). *The fourth pillar of sustainability: Culture's essential role in public planning.* Cultural Development Network & Common Ground Publishing, Melbourne.

Hellenkemper, H., Hild, F. (2004) *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien.* ÖAW, Viyana.

Hild, F. (2004). *Komai in Lykien.* GEPHYRA (1). (s.119-126)

Historic England (2019). *A Guide to Historic Environment Records (HERs) in England.* (https://historicengland.org.uk/advice/technical-advice/information-management/hers/

Hodder, I. (1985) Postprocessual Archaeology. *Advences in archaeological method and theory* vol.8.. (s.1-26)

Hodder, I. (1995) *Theory and practice in archaeology.* Routledge, Londra.

Hülden, O. (2011) Considerations on the Tumuli of Lycia in the Pre-Classical Period. *Anatolia Antiqua.* 19-1 (495-514)

Hülden, O. (2016). The Lycian Necropoleis and the Cult of the Dead. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.376-387) YKY, İstanbul.

ICOMOS (1990) *Charter for the protection and management of archaeological heritage.* (https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch_e.pdf)

ICOMOS (2008) *The ICOMOS Charter on Cultural Routes.* (https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf)

ICOMOS (2014) *İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj hakkında Floransa Bildirgesi* (http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr00348080001536912096.pdf)

ICOMOS (2014a) *NARA + 20. On heritage practices, cultural values, and the concept of authenticity* (http://www.japan-icomos.org/pdf/nara20_ final_ eng.pdf)

Ingold, T. (1993) The Temporality of the Landscape. *World Archaeology. 25-2.* 152-174

Işık, F. (2015). Arkeolojik Bulgular Işığında Milyas. *Anadolu* (41). (s.187-237)

Işın, Gül. (1995). The Easternmost Rock Tomb in Lycia, Topal Gavur at Asartaş. *LYKIA* I.1994 (67-76.)

Işın, G., Takaoğlu, T., Sezgin, K., Yücel, T. (2015). Tlos Seramikleri. *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti*. T. C. Seydikmer Kaymakamlığı Yayınları, Ankara (s.148-212)

İlseven, Y. (1999) *Elmalı Plain: A Review of its Environmental Setting and Archaeological Settlements*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

İnce, A., Öncü, A., Ada, S. (2011) Günümüz Türkiye'sinde Kültür Politikaları: Giriş ve Genel Bakış. In S. Ada (Ed) *Sivil Toplum Gözüyle Türkiye Kültür Politikası Raporu.* (s. 45-55) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İplikçioğlu, B. (2016). Bir Roma Eyaleti olarak Likya. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.60-67) YKY, İstanbul.

İşkan, H. (2016). Likya Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.142-165) YKY, İstanbul.

İşkan, H. (2015) 1988 - 2013 Patara Kazılarının 25 Yılı (Eds. H. İşkan, F. Işık) *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 11-13 Kasım 2013 Antalya* (s. 1-20) Ege Yayınları, İstanbul

İşkan, H., Işık, F. (1996) Likya Ev Mimarisi Üzerine. (Eds. O. Belli, B. B. Kurtel) *Sinan Genim'e Armağan* (s. 399-415) Ege Yayınları, İstanbul.

İşler, B. (2009) *Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans dönemi yerleşimi.* Hacettepe Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi.

İşler, B. (2014) Orta Likya'daki Karabel Yerleşiminde Tarımsal Üretime Yönelik Mimari Bulgular. *Turkish Studies.* 9/10 (697-714)

İşler, B. (2016) Likya Bölgesi Alacadağ çevresindeki Bizans yerleşimleri yüzey araştırması. *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 1. (47-68)

İşler, B. (2016a) Orta Likya Bölgesi'nde yeni bir keşif: Günağı Kilisesi. *PAÜ SBE Dergisi* 25 (363-392)

İşler, B. (2017) Likya Bölgesi Alacadağ çevresindeki Bizans yerleşimleri 2015 yılı yüzey araştırmaları. *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 2. (381-398)

İşler, B. (2017a) Likya Bölgesi Alacadağ çevresindeki Bizans yerleşimleri yüzey araştırması 2016 yılı çalışmaları. *ANMED* 2017-15. (179-188)

İşler, B., Aydoğan İşler, N. (2018) Likya Bölgesi Alacadağ çevresindeki Bizans yerleşimleri 2016 yılı yüzey araştırması. *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1. (269-290)

İşler, B., Aydoğan İşler, N. (2019) Likya Bölgesi Alacadağ çevresindeki Bizans yerleşimleri 2017 yılı yüzey araştırması. *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1. (367-378)

İşler, B., Aydoğan İşler, N. (2020) Likya Bölgesi Alacadağ çevresindeki Bizans yerleşimleri yüzey araştırması 2018 yılı çalışmaları. *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 1. (321-332)

Jokilehto, J. (1999) *A History of Architectural Conservation.* Butterworth-Heinemann, Oxford.

Jokilehto, J. (2010). Reflection on Historic Urban Landscapes as a tool for conservation. *Managing Historic Cities (World Heritage Papers 27)* (s. 53-64)

Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakında Kanun (2006) T.C. Resmi Gazete (5449, 25.01.2006)

Karagöz, Ş. (2005). *Eskiçağ'da Depremler.* Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kızgut, İ. (2017). Antalya Tahtalı Dağ çevresi yerleşimlerine ilişkin yeni bulgular ve öneriler. *Cedrus* V. (199-215)

Kızgut, İ., Bulut, S., Çevik, N. (2009) An east Lycian City: Idebessos. *ADALYA* XII. (s.145-172)

Klimanova, O.A., Kulbowsky, E.U. (2017) Types of palimpsest landscapes in the Mediterranean Basin: Delimitation and Mapping. *European Journal of Geography, 8(3),* 78-91

Kolb, F. (2016). Beylikler Dnemi'nde Likya (MÖ 550-360*).* (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi*. (s.36-45) YKY, İstanbul.

Kolb, F., Thomsen, A. (2000) 1998 Kyaneai Yüzey Araştırması Sonuçları. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 1. (217-234)

Kolb, F. (1999) 1997 Yılı Kyaneai Yüzey Araştırması. *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1. (385-400)

Kolb, F. (1998) 1996 Kyaneai yüzey araştırmaları. *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 2. (345-363)

Kolb, F. (1997) 1995 Yılı Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırması. *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 2. (477-495)

Kolb, F. (1996) Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1994 yılı sonuçları. *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 1. (245-269)

Kolb, F. (1995) Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1993 yılı sonuçları. *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı.* (83-98)

Kolb, F., Akyel, İ. (1993). Kyaneai antik Likya kenti ve çevresi 1991 yüzey araştırması. *10. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s.395-428)

Kolb, F. (1992) Bericht Über Feldforschungen in Kyaneai und Umgebung in Sommer 1990. *9. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s.21-46)

Kolb, F., Kupke, B., Miller, M., Zimmermann, M. (1990). Kyaneai im antiken Lykien: Feldforschungen in der südlichen Türkei. *Archäologie in Deutschland,* 2. (s.14-19)

Konency, A. (1997) Zwei Turmgehöfte in der Chora von Limyra. *Anatolia Antiqua* V. (s.101-121)

Korkut, T. (2015). Arkeoloji. *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti.* T. C. Seydikmer Kaymakamlığı Yayınları, Ankara (s.3-147)

Korkut, T., Takaoğlu, T., Sezgin, K. (2019) Pre-Classical Habitation at Tlos, Lycia. *ADALYA* XXII. (s.25-44)

Krickl, E. (2005). 1892 *Lykia Günlüğü.* (Ed. N. Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (Tıpkıbasım)

Kuban, D. (2000) *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu: Kuram ve Uygulama*. YEM Yayın, İstanbul.

Kuban, Z. (2016) Likya Kaya Mezarları. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.410-421) YKY, İstanbul.

Lamprakos, M. (2014). Riegl's "Modern Cult of Monuments" and the problem of Value. *Change Over Time: An International Journal of Conservation and the Built Environment 4.2.,* 418-435

Leadbetter, B. (2003). Diocletian and the purple mile of Aperlae. *Epigraphica Anatolica* 36. (s.127-136)

Leake, W. M. (1824) *Journal of a tour in Asia Minor with comperative remarks on the ancient and modern geography of that country.* Londra

Lennon, J.L. (2016) Sustaining Australia's cultural landscapes. *Landscape Journal*, *35-2,* 271-286

Lipe, W.D. (2009) Archaeological values and resource management. In L. Sebastian, W. Lipe (Eds) *Archaeology and cutlural resource management: Visions of the future* (s.41-63) Sarp Press, Santa Fe

Lotz, H., Seyer, M. (2017) Survey on Toçak Dağı in the Territory of Limyra (Lycia) (ed: Ü. Aydınoğlu, A. Mörel) *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri.* KAAM, Mersin. (249-259)

Lowenthal, D. (1985) *The past is a foreign country.* Cambridge University Press, Cambridge.

Madran, E., Özgönül, N. (2005) *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması.* TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

Malkoç, İ. (1994) Kadyanda Antik Kenti 1992 Yılı Çevre Düzenlemesi ve Kurtarma Kazısı. *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*. (83-94)

Marksteiner, T., Konecny, A, Marksteiner, B. (1999) Der Istlada-Survey: Die Kampagne 1997. *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt. (373-383)

Marksteiner, T., Konecny, A. (1998) Der Istlada Survey: Die Kampagne 1996. *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt. (333-343)

Marksteiner, T. (1996) Der Istlada Survey: Dıe Kampagne 1994. *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt (89-102)

Mason, R. (2002) Assessing values in conservation planning: Methodological issues and choices. In M. De La Torre (Ed.) *Assessing the values of cultural heritage: reserach report.* (s. 5-30) (https://www.getty.edu/ conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf)

Mason, R., Avrami, E. (2002) Heritage Values and Challenges of Conservation Planing. In: J. M. Teutonico, G. Palumbo (Eds.) *Management Planning for Archaeological Sites. An international Workshop Organized by the Getty Conservation Onstitute and Loyola Marymount University, 19-22 May 2000, Corinth, Greece.* (s. 13-26) GCI, Los Angeles. (http://www.getty.edu/ conservation/publications _resources/pdf_publications/pdf/mgt_plan_arch_sites_vl.pdf)

McClelland, L. F., Keller, J. T., Keller, G. P., Melnick, R. Z. (1999) *Guidelines for Evaluating and Documenting Rural Historic Landscapes, Bulletin no. 30* (https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/upload/NRB30-Complete.pdf)

McManamon, F. P., Doershuk, J., Lipe, W.D., McCulloch, T., Polglase, C., Schlanger, S., Sebastian, L., Sullivan, L. (2016) Values-Based Management of Archaeological Resources at a Landscape Scale. *Advances in Archaeological Practice, 4(2),* 132-148

Melis, M. (2017) The Regional Landscape Plan of Sardinia, Italy. In G. Pungetti (Ed.) *Island Landscapes*, (s. 267-277) Routledge, Oxon.

Mellink, M.J. (1975) Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1974. *AJA* 79-4. (349-355)

Mellink, M. J., Angel, J. T. (1970) Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1969. *AJA* 74-3. (245-259)

Mellink, M. J. (1967) Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966. *AJA* 71-3. (251-267)

Mellink, M. J. (1964) Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1963. *AJA* 68-3. (269-278)

Melnick, R. Z. (2018) Re-envisioning the Cultural Landscape Report: Straddling the Nature/Culture Divide at Pecos National Historical Park. *Proceedings of the 2018 US/ICOMOS Symposium Forward Together: A Culture-Nature Journey Towards More Effective Conservation in a Changing World November 13-14, 2018, The Presidio, San Francisco, California.* (https://usicomos.org/wp-content/uploads/2019/11/ Melnick-2019-US-ICOMOS-Proceedings.pdf)

Milner, N. P. (2004) Ancient Inscriptions and Monuments from the Territory of Oinoanda. *Anatolian Studies*, vol. 54. (47-77)

Mitchell, S. (2006) İ.Ö. I. Yüzyılda Likya'nın kuzey sınırı: İ.Ö. 46'da Roma – Likya anlaşması. *III. Likya Sempozyumu (07-10 Kasım 2005 Antalya) Sempozyum Bildirileri* II. Cilt. (s.471-488)

Momigliano, N., Greaves, A., Hodos, T., Aksoy, B., Brown, A., Kibaroğlu, M., Carter, T. (2011). Settlement history and material culture in southwest Turkey: report on the 2008-2010 survey at Çaltılar Höyük (northern Lycia). *Anatolian Studies* 61. (s. 61-121)

Momigliano, N., Kibaroğlu, M. (2017) The Çaltılar Archaeological Project: Archaeological, Archaeometric, and Ethnoarchaeological Investigations of Pottery Production and Consumption in Southwest Turkey. (Ed. Ç. Maner, M. Horowitz, A. Gilbert.) *Overturning Certainties in Near Eastern Archaeology A Festschrift in Honor of K. Aslıhan Yener.* (s.477-502) Brill, Leiden.

Momigliano, N. (2013) Çaltılar Arkeolojik Projesi 2012. *ANMED* 2013-11 (s.178-184)

Mutlu Danacı, H. (2012) *Yöresel Mimari ve Kültürel Peyzaj Analizi: Antalya – Elmalı Örneği.* Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi.

Nurse, K. (2007). Culture as the fourth pillar of sustainable development. *Economic Review and Basic Statistics, 11,* 28-40

Olcay Uçkan, B. Y., Öztaşkın, G. K. (2016) Ateş ve suyla kutsanan kent: Olmypos. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar*) Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.274-287) YKY, İstanbul.

Olcay Uçkan, B. Y., Öztaşkın, G. K. (2017) Olympos Kazısı 2015 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 38,* Cilt 3. (s. 187-202)

Onur, F. (2015) Parerga to the Stadiasmus Patarensis (15): The Road Network around Kasaba Plain. *Gephyra,* 12. (89-109)

Onur, F. (2016) Stadiasmus Patarensis'teki Ksanthos – Neisa Yolunun Güzergâhı. (Ed. F. Onur, H. Uzunoğlu, F. Avcu) *Eskiçağ Yazıları 9 – Akron 12*. (51-74) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Onur, F. (2016b) Parerga to the Stadiasmus Patarensis (16): The Roads, Settlements and Territories. *Gephyra,* 13. (89-118)

Onur, F. (2016c) The Vexed Question of Kalkan/Bezirgan and the Stadiasmus Patarensis: Some corrections to the Course of the Road Between Patara and Phellos. (Ed. E. Dündar, Ş. Aktaş, M. Koçak, S. Erkoç) *Havva İşkan'a Armağan: Lykiarkhissa.* (s.591-610). Ege Yayınları, İstanbul.

Onur, F. (2017) Patara Yol Anıtı Çerçevesinde Kentler, Kırsal ve Yol Ağı. (Ed. Ü. Aydınoğlu, A. Mörel) *Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent Sempozyum Bildirileri 04-07 Nisan 2016.* (s.282-301) Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin.

Onur, F. (2019) An investigation around Kragos in Lycia: The question of Sidyma and Kalabatia. *ADALYA* XXII (s.259-296)

Onur, F. (2002) Antik veriler ışığında Lykia'nın Hidrografyası. (Ed. N. Başgelen) *Lykia İncelemeleri I.* (s.53-62)

Onur, F., Alkan, M. (2011) Parerga to the Stadiasmus Patarensis (6): Route 54 (Patara – Phellos) and new inscriptions. *GEPHYRA* 8. (64-80)

Onur, F., Tekoğlu, Ş.R. (2020) The Ancient Routes and New Lycian Inscriptions around Fethiye. *GEPHYRA* 19. (s. 1-32)

Onur, F. (2020) The Location of Mount Masa on the Northern Border of Hellenistic Lycia. *GEPHYRA 19.* (s. 135-164)

Orbaşlı, A. (2015) Nara +20: A theory and practice perspective. *Heritage and Society. 8 (2),* 178-188

Orbaşlı, A. (2017) Conseration theory in the twenty-first century: slow evolution or paradigm shift. *Journal of architectural conservation 23 (3),* 157-170

Özdemir, U. (2011) *Likya Uygarlığı Antik Kentleri* (Kültür ve Turizm Bakanlığı iç Rapor) (yayınlanmamış)

Özdilek, B., Tıbıkoğlu, H. (2017) Bey Dağları Onobara yerleşimi çevresindeki Gedeller ve Yalnız Mezar çiftlikleri. (Ed. Ü. Aydınoğlu, A. Mörel) *Antik Dönem'de Akdeniz'de Kırsal ve Kent. Sempozyum bildirileri 04-07 Nisan 2016 Mersin, Türkiye.* (260-281) Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin.

Özer, E. (2016). *Likya Lahitleri* (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.422-433) YKY, İstanbul.

Özey, R., Bilgili, M., Kocalar, A. (2018). Coğrafyada Peyzaj Teorisi. *lnternational Journal of Geography and Geography Education, (38),* 127-141

Özgen, İ., Baughan, E. (2016). Hacımusalar Höyük / Choma Erken Tunç devri'nden Bizans dönemi'ne Kuzey Likya'da Bölgesel bir merkez. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.318-335) YKY, İstanbul.

Özgen, İ., Güvenç, E., Kaymaz, S. (2020) Hacımusalar, 2018. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt. (521-536)

Özsait, M. (1996). 1994 Yılı Antalya-Korkuteli Yüzey Araştırmaları. *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt (293-313)

Queensland Heritage Council (2013) *Assessing cultural heritage significance: using the criteria.* (https://www.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/ 0030/66693 /using-the-criteria.pdf adresinden alındı)

Page, R. R. (2009). National Park Service Cultural Landscapes Inventory Professional Procedures Guide. *Cultural Landscape Guidance Documents. NPS Park Cultural Landscapes Program. Park Historic Structures and Cultural Landscapes Program, Washington, D.C.* (https://irma.nps.gov/DataStore/Reference/Profile/2218189)

Page, R. R., Gilbert, C. A., Dolan, S.A. (1998). *A guide to cultural landscape reports: contents, process, and techniques.* U.S. National Parks Service (https://irma.nps.gov/DataStore/Reference/Profile/2198422 adresinden 19.05.2018 tarihinde alındı)

Palumbo, G. (2002) Threats and challenges to the Archaeological Heritage in the Mediterranean. In: J. M. Teutonico, G. Palumbo (Eds.) *Management Planning for Archaeological Sites. An international Workshop Organized by the Getty Conservation Onstitute and Loyola Marymount University, 19-22 May 2000, Corinth, Greece.* (s. 3-12) GCI, Los Angeles. (http://www.getty.edu/ conservation/publications _resources/pdf_publications/pdf/mgt_plan_arch_sites_vl.pdf)

Perrot, G., Chipiez, C. (1892) A*rt in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia*. Chapman and Hall, Londra

Philippot, P. (1996). Historic Preservation, Philosophy, Criteria, Guidelines, I. In N.S. Price, M. K. Talley, A. M. Vaccaro (Eds.) *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage.* (s. 168-174) Getty Conservation Institute, Los Angeles.

Plinius Secundus (1847-48) *Pliny's Natural History in Thirty-Seven Books.* (Çev. Philemon Holland)

Plutarch. (1864). *Plutarch the lives of the noble Grecians and Romans.* (J. Dryden, Çev.) Random House Inc., New York

Poulios, I. (2010) Moving Beyond a Values-Based Approach to Heritage Conservation. *Conservation and Management of Archaeological Sites 12 (2),* 173-185

Pungetti, G., Marini, A., Vogiatzakis, I.N. (2008) Sardinia. In I.N. Vogiatzakis, G. Pungetti, A.M. Mannion (Eds.) *Mediterranean Island Landscapes: Natural and Cultural Approaches.* (s. 143-169) Springer

RAS (2006) *Piano Paesaggistico Regionale – Relazione Tecnica Generale.* (www.sardegnaterritorio.it/documenti/6_83_20060929095149.zip)

Reigl, A. (1982) The modern cult of monuments. (Çeviri: K.W. Foster, D. Ghirardo) *Oppositions 25,* 21-51 (Özgün yayın: 1903)

Ruskin, J. (1854) *The seven lamps of architecture.* John Wiley, New York.

Rotondo, F., Marin, V., Selicato, F., Galdeano, J. L. (Eds.) (2016). *Cultural Territorial Systems: Landscape and Cultural Heritage as a Key to Sustainable and Local Development in Eastern Europe.* Springer, Cham.

Rössler, M. (2015) The Landscape Approach – A Global Context for Sustainability In M. T. Albert (Ed.) *Perceptions of Sustainability in Heritage Studies.* (s. 59-70) DeGruyter, Berlin.

Sauer, C.O. (1996) The morphology of landscape In J. Agnew, D.N. Livingstone, A. Rogers (Eds.) *Human Geography*. (s.296-315) Oxford, Blackwell (Özgün yayın: 1925)

Savrum Kortanoğlu, M. (2013) Arkeolojik Sitler ve Derecelendirme Sorunu *Colloquium Anatolicum* XII. (271-290)

Schaafsma, C.F., (1989) Significant until proven otherwise. Problems versus representative samples. In H. Cleere (Ed.) *Archaeological Heritage management in the modern world.* (38–51) Unwin Hyman, Londra

Schuler, C. (2016). Hellenistik Dönem'de Likya ve Likya Birliği (M.Ö. 4.-1. Yy) (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.46-59) YKY, İstanbul.

Seyer, M. (2016) Kral Perikle'nin Şehri: Limyra. (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.260-273) YKY, İstanbul.

Seyer, M., Lotz, H., Brandstätter, P. (2014) Toçak Dağı Zirvesi Yüzey Araştırması (Limyra) 2013. *ANMED* 2014-12. (224-229)

Shoup, D. D., Bonini Baraldi, S., Zan, L. (2012) A centralized decentralization: Outsourcing in the Turkish cultural heritage sector. *International Journal of Cultural Policy, 20(1).* (s. 54-77)

Smith, L. (2006) *Uses of Heritage*. Routledge, Oxon.

Spratt, T.A.B., Forbes, E. (2008) *Milyas, Kibyratis ve Likya'da yolculuklar.* (Çev. D. Türker) (Ed. K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz Seyhan) AKMED, Antalya. (Özgün yayın: 1847)

Stephenson, J. (2008) The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes. *Landscape and Urban Planning. 84 (2),* 127-139

Strabon (1993) *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV).* (A. Pekman, çev.) (3. Baskı) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (Özgün yayın: 18-19)

Şahin, S. (2014) *Stadiasmus Patarensis Itinera Romana Provinciae Lyciae, Likya Eyaleti Roma Yolları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2005) *Antalya Kültür Envanteri: Demre, Kaş, Kemer-Kumluca-Finike, Korkuteli-Elmalı, Merkez.* Antalya Valiliği, Antalya. (Kısaltmalar: AKE:D 2004, AKE:K 2004, AKE:KKF 2005, AKE:KE 2005, AKE:M 2003)

T.C. Burdur Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2007) *Kültür Envanteri (Burdur İlçeleri).* T.C. Burdur Valiliği, Burdur.

T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (2014) *TR61 Düzey 2 Bölgesi Antalya-Burdur-Isparta Bölge Planı 2014-2023* (https://www. baka.gov.tr/ assets/upload/dosyalar/tr61-duzey-2-bolgesi-2014-2023-bolge-plani.pdf adresinden 25.01.2017 tarihinde alındı)

T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (2015) *Antalya Sürüdürlebilir Kırsal Turizmin Geliştirilmesi Strateji Rehberi* (https://baka.ka.gov.tr/assets/ upload/dosyalar/15706066123155748626 5AntalyaSurdurulebilirKirsalTurizminGelistirilmesiStratejiRehberi.pdf adresinden 10.02.2021 tarihinde alındı)

T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (2021) *Karavan Turizmi Planlama Çalışması* (https://www.baka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/karavan-turizmi-planlama-calismasi.pdf adresinden 10.02.2021 tarihinde alındı)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019) *On Birinci Kalkınma Planı* (2019-2023)

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020) *Antalya- Burdur-Isparta Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Plan Açıklama Raporu* (https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/plan-aciklama-raporu-degisikligi-20200914085658.pdf)

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018) *Aydın-Muğla-Denizli Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Plan Açıklama Raporu* (https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/amd-plan-aciklama-raporu_ 09.08.2018-20180816161600.pdf)

T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2014) *Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği* (Resmi Gazete 14.06.2014 tarih 29030 sayı) (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19788&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5)

T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı (2012) *Güney Ege Bölgesi Turizm Stratejisi Belgesi* (https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/o_19v5fauvq1mal848phr62d16pl8.pdf)

T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı (2014) *TR32 Düzey 2 Bölgesi Aydın-Denizli-Muğla Bölge Planı 2014-2023* (https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/o_19utnqk2s1tbcm0h1g6i1973po38.pdf)

T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı (2016) *Muğla İlinin Kırsal Kalkınma Potansiyelinin Belirlenmesi Projesi* https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-ilinin-kirsal-kalkinma-potansiyelinin-belirlenmesi-2015.pdf)

T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı (t.y.) *2017-2021 Stratejik Plan* (https://geka.gov.tr/tr/sayfa/planlar)

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013) *Onuncu Kalkınma Planı* 2014-2018, Ankara

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014) *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi*

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014b) *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018) *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2003) *Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgelerinde ve Turizm Merkezlerinde Planlama ve Uygulamaya İlişkin Yönetmelik.* (Resmi gazete 03.11.2003 tarih ve 25278 sayı) (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5392&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5)

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007) *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013,* Ankara.

Takmer, B. (2010) Stadiasmus Patarensis için Parerga (2) Sidyma I. Yeni yazıtlarla birlikte yerleşim tarihçesi. *GEPHYRA* 7 (S.95-136)

Takmer, B. (2002) *Lykia Orografyası.* (Ed. N. Başgelen) *Lykia İncelemeleri I.* (s.33-52) Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul

Takmer, B., Alkan, M. (2013) Parerga to the Stadiasmus Patarensis (13): The road system in the mountainous area of Alacadağ in central Lycia and the roads indicated in the Vita of Nicholas of Sion. *GEPHYRA* 10 (s.106-120)

Tekin Bellibaş, N. E., Tanyeli, G. (2020) Cultural Significance Assessment for the Archaeological Heritage of the Lycian Region. *Conservation and Management of Archaeological Sites. Vol. 22, Sayı 3-6*. (117-141)

Tekin Bellibaş, N. E., Tanyeli, G. (2021) Arkeolojik Mirasın Korunmasında Kültürel Peyzaj Kavramının Potansiyeli: Likya Bölgesi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Colloquium Anatolicum,* 20. (221-245)

Tekin Bellibaş, N. E., Tanyeli, G. (2021a) Archaeology and development in the Lycian Region: Have they met? *6th Heritage Forum of Central Europe: Heritage & Development.* Krakow. : 18 Haziran 2021

Tekoğlu R. (2015). Epigrafi. *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti.* T. C. Seydikmer Kaymakamlığı Yayınları, Basım yeri: Ankara. (s.229-259)

Terkenli, T. (2001) Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image. *Landscape Urban Planning*. *57,* 197–208.

Texier, C. (1864) *Byzantine architecture; illustrated by examples of edifices erected in the east during the earliest age of Christianity.* Londra.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt. 1.* (A. Suat, çev.) Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Thomsen, A., Zimmermann, M. (2002) Bericht über die Feldforschungen auf dem Gebiet von Kyaneai (Mit den Siedlungen con Teimiusa und Tyberissos) in den Jahren 1999/2000. *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt. (57-74)

Throsby, D. (2012) Cultural Heritage. *The Economics of Cultural Heritage.* (s. 106-130) Cambridge, Cambridge University Press.

Tietz, W. (2016). Batı Likya: Pinara, Telmessos, Kadyanda (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.336-349) YKY, İstanbul.

Tietz, W. (2016b). Orta Likya: Kyaneai, Phellos, Kekova (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.362-373) YKY, İstanbul.

Tilley, C. (1997) *A Phenomenology of Landscape: places, paths and monuments.* (2. Basım) Oxford: Berg.

Tiryaki, S. G. (2015). Milyas araştırmalarına katkılar: Müğren Tümülüsü Boyalı Mezar Odası. *CEDRUS* III. (s.31-50)

TMMOB Mimarlar Odası (2009) *Korumada Yeni Tanımlar Yeni Kavramlar: Kültürel Peyzaj*. E. Madran, A. H. Alptekin (Eds.), Özdil Basımevi, Ankara.

Tosun, A. (2002) Adrasan – Çavuşköy Kurtarma Kazısı. *12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu.* (s.51-62)

Trigger, B. G. (2006) *A history of archaeological thought.* (2nd ed.) Cambridge, NY

Tsuji, S. (1995) General Description of the Archaeological Sites: Recently Surveyed near Ölüdeniz (Fethiye, Muğla) Bulletin of Faculty of Literature, Osaka University, 35. (1-22) (https://ir.library.osaka-u.ac.jp/repo /ouka/all/9276/ 35-001.pdf adresinden alındı)

TÜBİTAK MAM (2012) *Havza Koruma Eylem Planlarının Hazırlanması Projesi Batı Akdeniz Havzası 5118601 (Çtüe.13.152) Proje Nihai Raporu* (https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/havza%20koruma%20eylem%20planlar%C4%B1/Bati_Akdeniz_web.pdf adresinden alındı)

Tüner, N. (2002). Lykia'nın yerleşim coğrafyasında yeni lokalizasyonlar. (ed. N. Başgelen) *Likya İncelemeleri* I. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (s. 63-78)

Uğurlu, E. (2000). Lykia Bölgesi ölü gömme adetleri üzerine genel bir bakış. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* C.1 S.2. (s. 359-388)

Uğurlu, E. (2007). Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu. *ADALYA* 10. (81-103)

UNESCO (1972) *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* (https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf)

UNESCO (2015) *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development.* (https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf adresinden 04.05.2018 tarihinde alındı)

UNESCO (2017). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.* (https://whc.unesco.org/document/163852 adresinden 15.03.2018 tarihinde alındı)

URL-1 <https://rm.coe.int/16806f57d6> erişim tarihi 31.08.2021

URL-2 <https://whc.unesco.org/en/list/669/> erişim tarihi 31.08.2021

URL-3 <https://historicengland.org.uk/research/methods/characterisation/historic-landscape-characterisation/> erişim tarihi 12.05.2021

URL-4 <https://irma.nps.gov/DataStore/DownloadFile/466037> erişim tarihi 12.05.2021

URL-5 <https://www.historicplaces.ca/en/pages/9_cultural_landscapes-paysages_culturels.aspx> erişim tarihi 05.07.2021

URL-6 <https://www.environment.gov.au/system/files/resources/8b50f335-42e8-4599-b5e0-ac643f75475f/files/nhl-guidelines.pdf> erişim tarihi 05.07.2021

URL-7 <https://www.environment.gov.au/cgi-bin/ahdb/search.pl> erişim tarihi 05.07.2021

URL-8 <https://heritagecouncil.vic.gov.au/research-projects/past-projects/landscapes-of-cultural-heritage-significance-assessment-guidelines/> erişim tarihi 26.07.2021

URL-9 <https://heritagecouncil.vic.gov.au/wp-content/uploads/2019/05/VHRCriteriaandThresholdsGuidelines_2019Final.pdf> erişim tarihi 26.07.2021

URL-10 <https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ita/code-of-the-cultural-and-landscape-heritage_html/it_cult_landscapeheritge2004_engtof.pdf> erişim tarihi 24.07.2021

URL-11 <http://www.sardegnaterritorio.it/webgis/sardegnamappe> erişim tarihi 25.07.2021

URL-12 <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-14269/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html> erişim tarihi 20.02.2021

URL-13 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> erişim tarihi 20.02.2021

URL-14 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040727.htm#1> erişim tarihi 10.01.2021

URL-15 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110817-1-1.htm> erişim tarihi 10.01.2021

URL-16 <http://dosim.kulturturizm.gov.tr/assets/documents/2019-ZIYARETCI-WEB-SITESI.pdf> erişim tarihi 30.06.2021

URL-17 <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4881.html> erişim tarihi 30.06.2021

URL-18 <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-267643/ilke-kararlari.html> erişim tarihi 30.06.2021

URL-19 <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264036/korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varliklarinin-ve-sitl-.html> erişim tarihi 30.06.2021

URL-20 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44150/kazi-ve-yuzey-arastirmalari-faaliyetleri.html> erişim tarihi 30.06.2021

URL-21 <http://www.viaeurasia.org/ana-sayfa/> erişim tarihi 21.08.2021

URL-22 <http://whc.unesco.org/en/list/484/> erişim tarihi 10.02.2021

URL-23 <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5408/> erişim tarihi 10.02.2021

URL-24 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44418/kekova-antalya.html> erişim tarihi 10.02.2021

URL-25 http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1399/ erişim tarihi 10.02.2021

URL-26 <http://anka.org.tr/kirkambar/> erişim tarihi 20.08.2021

URL-27 <https://likyayolu.ktb.gov.tr/> erişim tarihi 23.08.2021

URL-28 <https://culturerоutesinturkey.com/tr/likya-yolu/> 23.08.2021

URL-29 <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/> 05.04.2021

URL-30 <https://www.mta.gov.tr/v3.0/hizmetler/jeotermal-harita> 05.04.2021

URL-31 <https://mugla.ktb.gov.tr/TR-270866/eren-dagi-kayak-merkezi.html> erişim tarihi 31.01.2021

URL-32 <http://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/editordosya/antalya_BKY_2012.rar> erişim tarihi 15.02.2021

URL-33 Kaş-Kekova Denizel Yönetim Planı <https://webdosya.csb.gov.tr/db/tabiat/editordosya/Kas_Kekova_YP.pdf> erişim tarihi 14.02.2021

URL-34 Aydın-Muğla illeri BKAY <https://mpgm.csb.gov.tr/aydin-mugla-illeri-butunlesik-kiyi-alanlari-plani-i-99832> erişim tarihi 12.02.2021

URL-35 Antalya-Burdur-Isparta ÇDP veri deposu: <https://tucbs-public-api.csb.gov.tr/csb_cdp_abi_wms> erişim tarihi 21.05.2019

URL-36 Aydın-Muğla-Denizli ÇDP veri deposu <https://tucbs-public-api.csb.gov.tr/csb_cdp_amd_wms> erişim tarihi 21.05.2019

URL-37 ÇDP planları, açıklama raporları ve hükümleri <https://mpgm.csb.gov.tr/1-100.000-olcekli-i-82132> erişim tarihi 16.02.2021

URL-38 <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/dkmp/kutuphane/74.pdf> erişim tarihi 08.02.2021

URL-39 Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları, Akdeniz Bölgesi envanteri <https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2015/09/04_AKDENIZ.pdf> erişim tarihi 05.02.2021

URL-40 <https://cbsportal.antalya.bel.tr/apps/vatandas-imar/> erişim tarihi 06.07.2021

URL-41 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23904&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> erişim tarihi 05.07.2021

URL-42 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c019/tbmm23019098.pdf> erişim tarihi 18.02.2021

URL-43 < https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/philosophische-fakultaet/fachbereiche/geschichtswissenschaft/seminareinstitute/alte-geschichte/forschung/lykien/karte-yavu-bergland/> erişim tarihi 10.02.2018

Uzunoğlu, H., Taşdelen, E. (2011) Parerga to the Stadiasmus Patarensis (7): New inscriptions from the territory of Phellos. *GEPHYRA* 8. (s. 81-98)

Uzunoğlu, H., Taşdelen, E. (2013) Parerga zum Stadiasmus Patarensis (14): Die Strecken 35 (Arykanda-Arneai) und 37 (Arykanda – Lesei-) *GEPHYRA* 10 (s.121-131)

Vann, R.L., Hohlfelder, R,L., Sullivan, D. (2001) Survey of Aperlae in Lycia the 1998 Season. 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2. (s. 285-290)

Varkıvanç, B. (2016) Ksanthos Kazıları 2015 Yılı Çalışmaları. *ANMED* 2016-14. (s. 65-70)

Wallace P., Buckley, K. (2015) Imagining a new future for cultural landscapes *Historic Environment, Vol. 27-2.* 42-56

Yalçınkaya, I. (1985). Batı Toroslarda paleolitik çağ yüzey araştırmaları (1984). *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı.* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara. (s. 429-448)

Yücel, T. (1958) Teke Yöresi Orta Bölümünün Mevziî Coğrafyası. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi.* C.16, S.1-2. (s.143-204)

Zimmermann, M. (2003). Feldforschungen auf Dem Gebiet der Antiken Polis Kyaneai unf in Tyberissos Spwie Teimiusa. *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt. (23-28)

Zimmermann, M. (2006) Feldforschungen in Phellos (Lykien) 2004. *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1. Cilt. (63-68)

Zimmermann, K. (2016). Osmanlı Fethine Kadar Doğu Roma ve Bizans Dönemi'nde Likya (Ed. Havva İşkan, Erkan Dündar) *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi.* (s.68-77) YKY, İstanbul.

Zoppi, C., Lai, S. (2010) Assessment of the Regional Landscape Plan of Sardinia (Italy): A Participatory Action-Research Case Study Type. *Land Use Policy, 27*. 690-705

EKLER

EK A: Bölgede sürdürülmüş arkeolojik araştırmalar
EK B: Sit ve anıt envanteri
EK C: Alt kültür bölgelerinde, karakteristik, doku ve özellikleri tanımlayan anıt ve sitler
EK D: Likya Arkeolojik Peyzajı Envanteri haritaları
EK E: Likya Arkeolojik Peyzajı Analizleri
EK F: Alt Arkeolojik Peyzaj Bölgeleri Analizleri
EK G: Amerikan Parklar Servisi standartlarına göre kültürel peyzajların tespiti, korunması ve yönetilmesi eylem akışı
EK H: Kültürel Peyzajlar üzerine Kanada Konservasyon Standartları
EK I: Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu (HLC) Eylem Akışı

EK G: Amerikan Parklar Servisi standartlarına göre kültürel peyzajların tespiti, korunması ve yönetilmesi eylem akışı

ARAŞTIRMA (Değerleri, anlamları ve önemlilikleri tanımlama)		
1. Tanımlama	***Kültürel peyzajın varlığının tespiti***	Peyzajın belirgin karakteristik ve öğelerinin tanımlanması için: • Tarihsel Kaynak Araştırmaları (HRS) o Alanın tarihsel gelişimi ve evrimi o Saha araştırmaları ve güncel durumu o Etnografik değerler o Alanın geçirdiği değişim • Tarihsel altlık haritanın hazırlanması ve sınırların belirlenmesi
2. Belgeleme, değerlendirme ve Ulusal Envanter'e kayıt	***Belgeleme***	Birincil ve ikincil kaynaklar, arkeolojik kayıtlar, saha araştırmaları: • Tarihsel ve güncel peyzaj öğelerinin yayılımının tespiti • Temel görsel belgeleme (harita, plan, çizim, fotoğraf)
	Önemlilik	Yerin tarihsel bağlamının mevcut öğelerle ilişkilendirilmesi • Tarihsel bağlamı anlatan öğelerin, desenlerin, malzeme ve ilişkilerin bütünlüğü ve özgünlüğünün doğrulanması
	Bütünlük	Tarihsel dönemin karakteristiklerinin belirginliği Etnografik peyzajlarda değişimin nitelikliliği
	Ulusal Envanter'e aday gösterme	'Sit' veya 'bölge' tanımlarıyla kayda girmesi istenen peyzajlarda: • Önemliliğin tanımlanması o Ulusal Envanter kriterlerine göre uygunluk o Önemli alanların belirlenmesi o Önemli dönemlerin belirlenmesi • Tarihsel bütünlüğün değerlendirilmesi o Bütünlüğün özelliklerinin değerlendirilmesi (Konum, tasarım, çevre, malzeme, işçilik, yarattığı hisler, ilişkilenmeler) o Bütünlüğe yönelik tehditlerin ve değişimlerin tespiti o Katkıda bulunan ve bulunmayan kaynakların tespiti o Genel anlamda bütünlüğün değerlendirilmesi • Sınırların belirlenmesi o Tarihi çevrenin / öğenin nitelendirilmesi o İçeriğinde bulunacak öğelerin tespiti o Uygun kenar çizgilerinin tespiti (Tarihsel sınırlar, sınırlayıcı elemanlar, doğal sınırlar, mevcut yasal sınırlar...)
	Kültürel Peyzajlar Envanteri (CLI)	Kültürel peyzajların envanterlenmesi ve dijital veri tabanı • Envanter biriminin tanıtımı ve saha planı • Mutabakat durumu (Peyzaj yönetiminden sorumlu birimlerin) • Coğrafi bilgi ve konum • İdari bilgi • Ulusal envanter bilgisi • Kronoloji ve fiziksel geçmiş • Analiz ve bütünlük değerlendirmesi • Mevcut durum değerlendirmesi • Müdahale • Bibliyografya ve ek bilgiler

Şekil G.1 : Amerikan Parklar Servisi standartlarına göre kültürel peyzajların tespiti, korunması ve yönetilmesi eylem akışı (URL-4; Page, Gilbert ve Dolan, 1998; McClelland ve diğ., 1999; Page, 2009 kaynaklarından düzenlenerek).

3. Kültürel Peyzaj Raporu (CLR)	***Bölüm 1: Alan Tarihi, Mevcut durum, Analiz ve Değerlendirmeler***	Alan Tarihi • Tarihsel Arka Plan • Tasarım amacı • Tasarım prensipleri • Önemli gelişmeler • Fiziksel ilişkiler	Desenler Öğeler Önemli kişi ve olaylar Her dönem için tarihsel harita
		Mevcut durum • Toprak Kullanımı • Bitki Örtüsü • Sirkülasyon • Yapılar	• Modern İşlevler (Ziyaretçilere İlişkin Düzenlemeler) • Doğal Kaynaklar
		Analiz ve Değerlendirme • Alan karakteristiği ve öğelerinin bütüncül tanımı • Bütünlük ve Özgünlük • Değerlilik Beyanı • Karakteristik alanların tanımlanması • Yönetim bölgeleri	
	Bölüm 2: Müdahaleler	• Uzun vadeli koruma stratejisi • Yönetim hedefleri ve yaklaşımı • Bölgesel veya bütüncül müdahale önerileri (Belirlenen standartlara göre koruma, rehabilitasyon, restorasyon, rekonstrüksiyon) • Alternatif müdahale önerileri • Bütçe tahminleri • Kullanım hedefleri ve izin verilir değişimin sınırları	
	Bölüm 3: Müdahale kayıtları	• Müdahale hedefleri • Kullanılan yöntemler • Müdahale süre ve bütçesi • Saha raporları, belgelemeler, şartname ve sözleşme özetleri	
	Ekler	• Ek dokümanlar • Bibliografya	
PLANLAMA (Uzun vadede koruma planlamasına yönelik ihtiyaçların ve esnekliklerin tespiti)			
1. Park planları ile ilişkilenme	Kültürel Peyzaj Envanteri ve Kültürel Peyzaj Raporu'nun parkla ilişkili diğer planlarla köprülenmesi		
	• İdari belgeler • Genel yönetim planı • Gelişim konsept planları	• Kaynak yönetim planları • Yorumlama projeleri	
2. Müdahale kararları	• Kültürel Peyzaj Envanteri veya Kültürel Peyzaj Raporu (Bölüm 1) tamamlandıktan sonra müdahale • Önerilen eylemlerin tüm planlama dokümanları ile tutarlılığı • Peyzaj alanlarını ilgilendiren kalkınma planlamalarının uzmanlarca değerlendirilmesi		
3. Uyumluluk	• Kültürel peyzaj kavramı yasal çerçeveye girmeden önce ulusal envantere kaydedilmiş öğelerin araştırmalarının tamamlanması • Kültürel peyzajın yönetimine ve korunmasına yönelik eylemlerin peyzaj değerleri ve planlarla uyumluluğu • Diğer idari eylemlerin peyzaj değerleri ve planlarla uyumluluğu • Tüm eylemlerin peyzaj bütünü ve öğeleri bakımından ayrı ayrı değerlendirilmesi • Yeraltı ve zemin ile ilişkilenen eylemlerin arkeolojik ön tespitlerin ardından ele alınması		
4. Kullanım	• Yerlerin kullanımının kültürel peyzaj kavramının bir değeri olduğu ön kabulü ile • Kullanımın peyzaj öğelerini olumsuz etkilememesi • Geleneksel kullanımı sürdürmesi veya çağdaş kullanımın peyzajın algısına olumsuz etki etmemesi		
5. Bütçe ve istihdam	• İhtiyaç duyulan personelin tespiti ve planlarda belirtilmesi • İhtiyaç duyulan kaynakların tespiti ve planlarda belirtilmesi		

Şekil G.1 (devam) : Amerikan Parklar Servisi standartlarına göre kültürel peyzajların tespiti, korunması ve yönetilmesi eylem akışı (URL-4; Page, Gilbert ve Dolan, 1998; McClelland ve diğ., 1999; Page, 2009 kaynaklarından düzenlenerek).

YÖNETİM (Durum değerlendirmeleri, bakım, eğitim)		
1. Genel müdahale yaklaşımları	• Temel müdahale kararları (Arazi kullanımı, kullanım kararları, tesis alanları, araştırma yöntemleri, erişim, düzenleme, yeni unsur ve malzemeler, ilişkili uzmanlıklar gibi konularda tüm müdahale yöntemleri için geçerli standartlar) • Koruma: Mevcut özgünlük ve bütünlük gözetilerek bozulmaların önüne geçilmesi, düzenli bakım ve sağlamlaştırma müdahaleleri • İyileştirme: Peyzajın kullanımı veya işlevini onarım ve tadilatlarla geliştirerek etkin ve uyumlu kullanımın sağlanması, peyzajın önemliliğini temsil eden unsurların korunması • Restorasyon: Peyzajın belirli bir dönemi veya ilk tasarım evresini temsil edecek biçimde onarılması, gerekli görülen öğelerin rekonstrüksiyonu, geç dönem eklerinin ayıklanması. • Rekonstrüksiyon: Kaybedilmiş bir peyzajın veya peyzajın bir kısmının belirli bir dönemi veya ilk yapım evresini temsil edecek biçimde bilgi ve belgelere dayanarak, özgün boyut ve bütünlüğünü yansıtacak biçimde yeniden üretilmesi.	
2. Biyotik sistemlere müdahale	• Temel standartlar (peyzajın kültürel boyutunu ilgilendiren bitkiler ve bitki örtüsünün korunması, bakım yöntemleri geliştirilmesi gibi konuları ilgilendiren standartlar) • Örnek bitkilerin yönetimi: Numune bitki ve bitki gruplarının konumu, dağılımı gibi faktörler de gözetilerek devamlılığının sağlanması, tarihsel genetik malzemenin aktarımı • Bitki sistemleri yönetimi: Bitkilerin dağılımı ve örüntülerinin dengeli bir biçimde sürdürülmesi, genel yükseklik, ölçek ve örtüşme alanlarının devamlılığı • Zararlı türlere karşı koruma: İstilacı ve zararlı her tür organizmanın denetimi ve engellenmesi • Tehlike altındaki türler: Türlere özel koruma yöntemleri	
3. Envanter ve durum tespiti programı (ICAP)	Parkın ve peyzajın düzenli bakımı hedeflenerek ve teknik bilgi veritabanındaki kaynaklar kullanılarak • Yıllık bakım ve denetim formları ve raporları • Önleyici koruma programı • Elde edilen bilgilerin teknik bilgi veritabanına yüklenmesi	
4. İşbirliği	• Peyzajı ilgilendiren alanların ve unsurların mülkiyetinin edinilmesi • Peyzaj içi alanların kullandırılmasıyla ilgili kiralama ve sözleşmelerin düzenlenmesi • Peyzajla ilişkilenen çevre eden arazilerin tespiti, bu alanlardan kaynaklanabilecek potansiyel tehdit ve etkilerin değerlendirilmesi	
5. Kültürel peyzajların ihmali veya yok edilmesi	• Ulusal envantere kaydedilen peyzajların kesin surette ihmal edilmemesi, yok edilmemesi • Ulusal envantere girmemiş peyzajların ilgili eyaletin tarihi koruma uzmanlarının (SHPO) değerlendirmesine sunulması • Ulusal envantere giremeyeceği kaydedilen peyzajlarda başka kaynakların korunması veya kazanılması amacıyla bilinçli ihmal veya yok etme tercih edilebilir.	
6. Özel alanlar	• Mezarlıklar • Dolaşım sistemleri	• Kerpiç ve toprak unsurlar • Anıtlar, abideler, askeri peyzajlardaki kalıntı unsurları (top mermileri)

Şekil G.1 (devam) : Amerikan Parklar Servisi standartlarına göre kültürel peyzajların tespiti, korunması ve yönetilmesi eylem akışı (URL-4; Page, Gilbert ve Dolan, 1998; McClelland ve diğ., 1999; Page, 2009 kaynaklarından düzenlenerek).

EK H: Kültürel Peyzajlar üzerine Kanada Konservasyon Standartları

KONSERVASYON		
KORUMA	**REHABİLİTASYON**	**RESTORASYON**
1. Tarihi yerin miras değeri korunmalıdır. Onarılabilir ve karakter tanımlayan öğeler kaldırılmamalı, değiştirilmemeli veya dönüştürülmemelidir. Eğer yapının konumu bir değer tanımlıyorsa yapının kendisi veya bir kısmı taşınmamalıdır.		
2. Zaman içinde yapının geçirdiği değişimler karakter tanımlayan öğelere dönüştüyse, bu değişimler korunmalıdır.		
3. Miras değerinin minimal müdahale ile korunduğu bir yaklaşım belirlenmelidir.		
4. Her tarihi yer kendi döneminin, yerinin ve kullanımın bir fiziksel kanıtı olarak görülmelidir. Gerçek olmayan tarihsellik hissi yaratacak öğelerin eklenmesinden, veya asla aynı zamanda var olmamış öğelerin bir araya getirilmesi gibi müdahalelerden kaçınılmalıdır.		
5. Tarihi yerin kullanımı için karakter tanımlayan özelliklerinde değişikliğe yol açmayacak veya minimal değişikliğe yol açacak bir işlev seçilmelidir.		
6. Tarihi yer herhangi bir müdahaleden önce korunmalı ve stabilize edilmelidir. Arkeolojik kaynaklar yerinde korunmalıdır. Arkeolojik kaynakların zarar görmesi ihtimali bulunan durumlarda bilgi kaybını azaltmak ve hasarı sınırlamak için önlemler alınmalıdır.		
7. İhtiyaç duyulan müdahalelerin tespit edilebilmesi için karakter tanımlayan öğelerin güncel durumları değerlendirilmelidir. Tüm müdahaleler olabilecek en hassas yöntemlerle uygulanmalıdır. Müdahaleye başlandığında miras değerine saygı duyulmalıdır.		
8. Karakter tanımlayan öğelerin bakımı sürekli olarak yapılmalıdır. Karakter tanımlayan öğelerin malzemeleri, kabul görmüş konservasyon müdahaleleri ile güçlendirilerek onarılmalıdır. Eğer mevcut örnekleri varsa, onarılmayacak kadar bozulmuş ya da kaybedilmiş olan karakter tanılayan öğeler aslına uygun olarak yeniden üretilmelidir.		
9. Karakter tanımlayan öğelerin korunması için uygulanan tüm müdahaleler, fiziksel ve görsel olarak tarihi yer ile uyumlu olmalı ve yakından bakıldığında anlaşılabilir olmalıdır. Geleceğe bilgi aktarılmak üzere her müdahale belgelenecektir.		
	10. Karakter tanımlayan öğelerin yenilenmesi yerine onarılması tercih edilmelidir. Bu öğelerin onarılamayacak kadar bozulmuş olması ve özgün malzemeye dair yeterli fiziksel kanıt olması durumunda özgün form, malzeme ve detaylara sadık öğelerle değiştirilebilirler. Özgün malzemeye dair yeterli fiziksel kanıt olmaması durumunda yeni elemanları biçim, malzeme ve detayları tarihi yer ile uyumlu olmalıdır.	**13.** Restorasyon dönemine dair karakter tanımlayan öğelerin yenilenmesindense onarılması tercih edimelidir. Bu öğelerin onarılamayacak kadar bozulmuş olması ve özgün malzemeye dair yeterli fiziksel kanıt olması durumunda özgün form, malzeme ve detaylara sadık öğelerle değiştirilebilirler.
	11. Tarihi yere bir eklenti veya ilişkili yeni bir yapı üretilmesi sürecinde miras değeri ve karakter tanımlayan öğelerin korunması gereklidir. Yeni imalatlar tarihi yerden ayırt edilebilir, fiziksel ve göresl olarak uyumlu ve tarihi yerin önüne geçmeyen nitelite olmalıdır.	**14.** Restorasyon döneminin eksik elemanlarına dair yeterli fiziksel, belgesel ya da sözel bilgi olması durumunda, eksik elemanlar yerine konmalıdır.
	12. Yeni eklenti veya yapıların tasarımları, gelecekte kaldırılmaları durumunda tarihi yerin temel biçimi ve bütünlüğünü bozmayacak biçimde olmalıdır.	

Şekil H.1 : Kültürel Peyzajlar üzerine Kanada Konservasyon Standartları (Canada's Historic Places, 2010)

Ek I: Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu (HLC) Eylem Akışı

Belirlenen özelliklere göre seçili kaynaklardan veri toplanması	***Özelliklere örnek olarak:*** •Mevcut arazi kullanımı •Geçmiş arazi kullanımı •Saha morfolojisi (boy, şekil, düzen) •Sınır tipleri •Dağılım ve diğer kaynak tipleri (ağaçlık alan, su kaynağı, yeraltı kaynakları) •Dağılım ve yapılaşma türleri •Yer isimleri ve bilinen referanslar •Yerleşim tipleri ve düzenleri •Ulaşım tipleri ve düzenleri •Arkeolojik sitler ve tarihsel sitler	•Modern haritalama •Modern arazi kullanımı tematik haritalama •Coğrafi, toprak, hidrolojik ve topografik haritalama •Kapsamlı tarihsel haritalama •Seçici tarihsel haritalama (tematik) •Hava fotoğrafları •Kaynak belgeler •Sit ve anıtlar, özellikle tescil kayıtları •Diğer araştırmalar
Özelliklerin Tarihsel Peyzaj Karakteri tiplerini belirlemek üzere farklı ölçeklerde gruplanması	***Geniş tiplere örnek olarak:*** •Geliştirilmemiş-sahiplenilmemiş arazi •Sahiplenilmiş arazi •Orman arazisi •Endüstriyel arazi •Askeri •Dekoratif ve rekreasyonel •Yerleşim •Meyve bahçeleri •Ulaşım •Su ve vadi tabanı •Su kütlesi	***Alt tipler:*** Alt ölçeklere uygun olarak daha detaylı tipler, yerleşim, koruma alanları, yapı kompleksleri, zamansal derinliğin ürettiği farklı tanımlar (ortaçağ tarlaları gibi)
Peyzaj Karakteri tiplerinin analizi	•Zamansal derinlik •Geçmişteki peyzaj değişimi ve arazi kullanımı •Kronoloji ve arazi sahiplenme süreçlerinin anlaşılması	•Mevcut arazi kullanımı ve gelecekteki arazi kullanımı (fırsat ve tehditler)
Değerlendirme	***Karakter tipi ve bölgesinde:*** •Bir yerin dikkate değer özelliklerinin belirlenmesi •Peyzaj alanını üreten tarihsel süreçlerin tanımı •Tipik arkeolojik ve tarihsel unsurlar •Enderlik	•Dayanıklılık •Tarihsel derinliğin kanıtları •Arkeolojik veya tarihsel araştırma potansiyeli •Tipik değerler ve algılar •Değişim baskısı
Raporlama ve arşivleme		
Öneriler		
Uygulama alanları	***Peyzaj Yönetimi:*** Tarımsal, çevresel planlara, kırsal alan koruma planlarına ve bu bölgelerde geliştirilen özel projelere tavsiye ile yön vermek	***Mekansal Planlama:*** Kalkınma planlarını yönlendiren mekansal planlama ve yönlendirme destek planlarına bilgi aktarmak ve tavsiyelerde bulunmak
	Peyzaj Karakter Değerlendirme ve Stratejileri: İl ve ilçe ölçeklerinde geliştirilen, doğal alanlara yönelik peyzaj karakter değerlendirmelerine tarihsel derinlik ve tanım katkılarında bulunmak	***İşbirliği, Eğitim ve Destek:*** English Nature gibi kurumlarla, yerel yönetimlerle işbirliği yapmak, farklı ülke ve kıtalarla işbirlikleri yapmak, araştırma projeleri geliştirmek

Şekil I.1 : Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu eylem akışı (Clark, Darlington ve Fairclough, 2004'ten düzenlenerek)

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad **:** Nevin Esin TEKİN BELLİBAŞ

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** **:**İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü (2005)
- **Yükseklisans** **:**İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Yüksek Lisans Programı (2009)

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- 2001-2004 yılları arasında Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi'nde (SARP) Alan Konservasyonu ekibinde stajyer mimarlık öğrencisi olarak yer aldı ve arkeolojik alanların koruma sorunları ile ilgilenmeye başladı.
- 2006 yılında Herculaneum Konservasyon Projesi'nde (HCP) Yapılarda Acil Durum Müdahaleleri ekibinde belgeleme ve şantiye denetimi çalışmalarında görev aldı.
- 2009 yılında İ.T.Ü. Restorasyon Yüksek Lisans programını tamamladı.
- 2009-2012 yılları arasında Avustruya Arkeoloji Enstitüsü Efes Kazıları bünyesinde Efes Büyük Tiyatrosu Acil Durum Müdahaleleri ve Koruma Projesi'ni geliştirdi ve uygulamalarını yürüttü.
- 2012 senesinde ICCROM'un düzenlediği "Conservation of Built Heritage 2012" eğitim programında program asistanlığı yaptı.
- 2010 yılından itibaren, kurucu ortağı olduğu özel firmada koruma ve uygulama projeleri geliştirmeye devam etmekte, 2015 güz yarıyılından itibaren de yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak lisans ve önlisans seviyelerinde koruma projesi dersleri vermektedir.

DOKTORA TEZİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Tekin Bellibaş, N. E.,** Tanyeli, G. (2020) Cultural Significance Assessment for the Archaeological Heritage of the Lycian Region. *Conservation and Management of Archaeological Sites.* (doi: 10.1080/13505033.2021.1978168)
- **Tekin Bellibaş, N. E.,** Tanyeli, G. (2021) Arkeolojik Mirasın Korunmasında Kültürel Peyzaj Kavramının Potansiyeli: Likya Bölgesi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Colloquium Anatolicum,* 20. (221-245)
- **Tekin Bellibaş, N. E.,** Tanyeli, G. Archaeology and development in the Lycian Region: Have they met? *6th Heritage Forum of Central Europe: Heritage & Development.* Krakow. (18.06.2021) *(Sempozyum bildirileri yayın aşamasındadır)*

DİĞER YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Tekin, N. E.** (2013) Restoration of the great theater of Ephesus - An emergency approach to safeguarding the monument and availing it to partial reuse. *Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes In Wien* (ÖJh), 80. (309-340)
- **Tekin Bellibaş, N. E.,** Bellibaş, E. S. Efes Antik Kenti Büyük Tiyatro Konservasyon Projesi / Genel Proje & 1. Safha 7 Alt Proje *Mimarlar Odası III. Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu,* Odunpazarı Belediyesi Kurşunlu Külliyesi, Eskişehir. (3.10.2015)
- **Tekin Bellibaş, N. E.**, Assessment of the Approach to Sustainable Management of Archaeological Heritage in Turkey, *International Archaeology Colloquium*, MAV, Ercolano (19.09.2014)
- **Tekin Bellibaş, N. E.**, Repair Material as an Indicatory of Monument Perception, *EAA 2014 İstanbul Konferansı*, İ.T.Ü. Taşkışla Yerleşkesi. (14.09.2014)
- **Tekin, N. E.**, The Great Theater of Ephesos: the Restoration Project, *Efes Sempozyumu 2010*, Avusturya Kültür Ofisi, İstanbul. (21.12.2011)